

VET TES EN
NOV TAM TVM
Dei
Sub Numine
Viget

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND.

FJERDE ÅRGÅNGEN.

1884.

STOCKHOLM, 1884.
KONGL. BOKTRYCKERIET.
P. A. NORSTEDT & SÖNER.

Innehåll:

Bilagor.

Några ord om riksstyrelsen under de tio första åren af Karl XII:s frånvaro.

AF

CARL GUSTAF MALMSTRÖM.

Regeringsformen af år 1634, stadgad vid en tidpunkt, då en åttaårig flicka var den enda som egde arfsrätt till Sveriges tron, säger sig hafva till ändamål att ordna de allmänna ärendernas behandling så, att regeringen vid konungens lif och död, när- eller frånvaro, helbregda eller sjukdom, så ock omyndiga år svarar sig sjelf och hafver sin gång. Onekligen låg i en organisation med sådant syfte en fara, att konungamakten kunde blifva öfverflödig och konungen en blott dekoration på rådsväldets noggrannt sammanfogade byggnad. Denna fara kunde synas vara på det kraftigaste sätt motad, då Karl XI i grund nedbrutit rådsväldet och genom adelns utarmande och mångfaldigande sprängt det underlag, hvarpå det hade hvilat. Men fruktan för att faran kunde återkomma, har dock fortlefvat och jämte minnet af det sätt, hvarpå den sista högadliga förmyndareregeringen fört styrelsen, otvifvelaktigt inverkat på de bestämmelser som vidtogos, då omständigheterna åter blefvo sådana, att konungen icke kunde eller icke borde kunna personligen utöfva den samhällets makt, som nu mera i honom allena hade sin målsman. Ett sådant fall inträffade snart nog, då Karl XI midt i sin mannaålder bortrycktes från ofullbordade regentuppgifter: det förmynderskap, åt hvilket han förtrott sin son och sitt verk, föll för en kastvind af den allmänna opinionen, som föredrog enväldet i en femtonårig ynglings hand framför en månghöfdad förmyndarestyrelse.

Det dröjde ej länge, innan åter ett nytt behof af en ställföreträdande regering kunde synas vara för handen, då Karl XII drog i härnad mot rikets fiender. Skild från hufvudstaden och närmast upptagen af krigets värf, kunde konungen icke på samma sätt som hittills vaka öfver den inre förvaltningen och skänka de fredliga regeringsbestyren sin uppmärksamhet. Men ingen kunde i april 1700 föreställa sig, att frånvaron skulle blifva så långvarig som den blef; och liksom man därföre icke nog lifligt kände behofvet af en interimstyrelse, hvilken väl enligt äldre exempel borde hafva uppdragits åt några af rådets medlemmar, likaså reste sig mot en sådan åtgärd det starka misstroende, hvarmed man betraktade det gamla rådsväldet och fruktade att låta något sådant åter uppkomma. Det var icke från tiderna före 1680 som man numera sökte föredömen; man utgick naturligtvis snarare från hvad som i afseende på riksstyrelsen vunnit häfd under det senast genomlefda tidskiftet, då den sammanslutning, som de särskilda grenarne af förvaltningen förut hade haft uti riksrådet, blifvit utplånad, och konungen däremot trädt i omedelbar beröring med ämbetsverken och tagit deras arbeten under sin personliga pröfning och slutliga afgörande. Endast i revisionssaker hade rådet bibehållit sin höga plats såsom städse deltagande i målens slutliga pröfning; i andra vigtiga ärender hade det väl emellanåt blifvit hördt, men detta var långt ifrån att vara regel.

Med detta yngsta styrelseskick för ögonen och utan att afse sådana förhållanden, som sedermera inträdde, då konungen i åratal uppehöll sig utom rikets gränser, uppgjorde man för ärendernas skötsel här hemma en ordning, som snarast synes vara bildad med tanken på ett konungens sommarfälttåg i granskapet, hvarifrån han icke skulle förlora de inhemska sakerna ur sigte.

Därför behöll konungen sjelf den högsta afgörande makten i alla vigtigare saker, och med honom följde hans egentliga rådgifvare, de begge kungliga statsråden Piper och Polus, den ene genast, den andre inom kort, för att hos honom föredraga ärenderna och expediera hans beslut. Men då kollegiernas utlåtanden och upplysningar ej i alla mål kunde inhemtas, om icke allt skulle stanna i långsamhet och förvirring, konungen ej heller kunde medhinna att afgöra allt, så som under freden, så blef nödigt att låta en del af ärenderna afgöras hemma; och då man icke ville tillskapa eller illåta någon myndighet i hufvudstaden

som skulle i konungens frånvaro hos sig sammanfatta styrelsens särskilda grenar, så blef den ställföreträdande regeringsmakten utskiftad genom att gifva ämbetsverken rätt att i en mängd frågor säga det sista ordet.

Den 9 April utfärdades nämligen kungliga bref till krigskollegium, kammar- och kommersekollegium, bergskollegium samt statskontoret af innehåll, att konungen för godt och nödigt funnit att tillåta, »det I uti alla saker hörande under Edert bedrifvande, hvaruti Vår egen nådiga resolution härtill kunnat fordras, måge hafva fria händer, till följe af kungl. stadgar, förordningar och resolutioner efter Edert bästa förstånd och sjelfva billigheten så att förordna och resolvera, som I finnen Vår tjenst och intresse samt hvar och en saks beskaffenhet kunna erfordra; kunnandes I öfver allt sådant å Våre vägnar directe correspondera med general-guvernörer, guvernörer och landshöfdingar samt andra vederbörande, så ock dem på deras förfrågningar och i andra under Edert öfvervägande hörande mål behöriga svar och resolutioner meddela, utan att behöfva först deröfver inhemta Vår speciala resolution och nådiga förklaring»[1]). Samma dag utfärdades skrifvelser till generalguvernörer och landshöfdingar, att de hädanefter hade att vända sig med sina förfrågningar till kollegierna. Den makt, som sålunda lades i dessa ämbetsverks händer, var ganska vidsträckt; och för att upmuntra dem att icke, under de ömtåliga förhållanden, i hvilka de skulle komma att försättas, vara alltför tveksamma att bruka denna makt, försäkrade konungen sig vilja taga deras förrättningar i sitt konungsliga hägn och försvar mot hvarjehanda tilltal nu och i framtiden.

Bland dessa fullmakter förtjenar särskild uppmärksamhet den som gafs åt statskontoret, emedan den icke blott i allmänhet meddelar rätt att disponera och förordna efter bästa förstånd, utan uttryckligen tillåter statskontoret att rubba vissa grunder i Karl XI:s statsreglering, att fritt förfoga öfver de af Karl XI till särskilda behof reserverade kassor, och att i viss mon lägga hand på indelningsverket. Ty, heter det, då det nu vore ogör-

[1]) Brefvet till krigskollegium är tryckt hos Gahm Persson p. 1214; af det till statskont. finnes ett kort utdrag i Stat. Tidskr. 5 h. s. 239, det till bergskoll. med hvilket det till kammarkoll. varit lika lydande, är här ofvan citeradt efter orig. i kommersekollegii arkiv. Ordalagen i de öfriga brefven äro icke alldeles de samma, men meningen är enahanda. För kammar-revisionen utfärdades sedermera från Malmö d. 7 Maj en likartad skrifvelse.

ligt att afsluta någon säker anordningsstat öfver alla medel, borde statskontoret först och främst tillse, att fortificationen, garnisonerna, amiralitetet med flere militära stater finge sina anordningar, hvarefter statskontoret egde anslå till öfriga behof, efter som det pröfvade medlen tillåta och bäst lända till befordran af konungens tjenst. Dock emedan konungens ringare och torftige betjente icke skulle kunna behörigen förrätta sina sysslor, där de ej skulle med nödig subsistens soulagerade blifva, borde statskontoret tillse, att någon del af deras löner måtte kunna dem af de ordinarie statsmedlen assigneras, och att de sedan med resten, när tiderna det medgåfve, efter handen måtte afhulpna blifva; men då en del af civil- och militärstaten njöte sina löner af indelta hemmansräntor, samt magistraterne i städerna och de tjenstemän, som hade uppbörd om händer, plägade utan statskontorets anordning få uppbära sina löner af de medel, som stodo under deras förvaltning, så skulle statskontoret så förordna, att den ene ej måtte komma att af de svåra tiderna känna större last än den andre, utan att en billig likhet mellan konungens betjente måtte observerad och i akt tagen blifva — d. v. s. indelningshafvaren och uppbördsmannen icke blifva bättre lottad än den, som fick sin lön i penningar anordnad.

Så stor var den makt som anförtroddes åt statskontoret — makt att ändra staten, innehålla löner, tillgripa indelningen. Och den myndighet, åt hvilken en sådan makt gafs, var icke ett kollegium, där flere delade makten och ansvaret: i statskontoret, som endast bestod af president och en statskommissarie, var presidenten den som afgjorde. Det var Fabian Wrede, som sålunda bekläddes med denna utomordentliga makt öfver statsverket. Dock förklarar konungen, att »om något ärende af den vigt och eftertänksamhet skulle förekomma, att I sjelfve pröfven nödigt Oss detsamma i underdånighet att berätta, så vilje Vi i nåder meddela Eder deröfver Vår speciala resolution». Också har statskontoret icke underlåtit att begagna sig häraf, utan ganska flitigt brefväxlat med konungen och till honom inberättat de eftertänksamma ärenden som föreföllo.

Icke alla kollegier fingo på samma sätt sin makt utvidgad. Till kanslikollegium finnes icke någon motsvarande skrifvelse »om verkets drifvande» under konungens frånvaro hafva blifvit utfärdad. Och detta kan lätt förklaras däraf, att de vigtigaste ärender, som hörde till dess handläggning, voro underhandlingarne

med främmande makter, där afgörandet ju icke kunde lemnas ur konungens hand. Härom stadgades i K. M:ts förordning af d. 13 April, hvarom här nedan skall talas, att de främmande ministrar, som voro i Sverige, skulle på tjenligt sätt tillsägas att i konungens frånvaro förblifva i Stockholm och negociera med kansliet, som skulle upptaga och höra deras andragande samt till K. M. inberätta och dess godtfinnande underkasta allt som af värde och vigt kunde vara, jämte underdånigt betänkande vid hvarje mål; äfvensom att svenska ministrar vid främmande hof skulle till kansliet insända dubletter af sina bref till K. M:t, på det att kansliet måtte vara underrättadt om det ena och andra.

För amiralitetskollegium, som vid denna tid var förlagdt i Karlskrona, skedde ingen förändring i förhållandet till konungen genom dennes afresa från hufvudstaden. Men då konungen på hösten lemnade det egentliga Sverige för att öfvergå till Livland, gjordes ett försök att åt amiralitetskollegium vinna samma rätt som andra kollegier fått att i konungens frånvaro besluta och förordna i alla förefallande ärender. Men derpå gaf konungen från Pernau den 9 Okt. ett kärft svar, att amiralitetskollegium väl i de ärender, som voro så pressanta att de icke tålte något dröjsmål, måtte resolvera och förordna, såsom det kunde finna konungens tjenst fordra, men i allt öfrigt först inkomma med underdånig remonstration och berättelse, då konungen ville sig i nåder deröfver förklara.

Särskildt torde förtjena anmärkas förhållandet i ett af de kollegier, som fingo vidsträcktare fullmakt, nämligen krigskollegium. Här fanns sedan 1699 ingen president; kollegiet bestod 1700 af general-fälttygmästaren och två krigsråd samt två lägre tjenstemän. Af dessa blefvo nu vid krigets utbrott generalfälttygmästaren och det ena krigsrådet bortkommenderade, så att kollegiet, under senare delen af 1700 och ända till dess generalfälttygmästaren 1704 återkom, endast utgjordes af ett krigsråd (L. Fahlström) jämte krigskommissarien och sekreteraren. Redan detta förhållande antyder, att krigskollegium, oaktadt de rymliga ordalagen i det kgl. brefvet af d. 9 April, likväl svårligen kunde ega krafter och anseende nog att förordna och styra med alla de »saker, som sorterade under dess omsorg». Också hade konungen två dagar förut tillskapat en ny myndighet, hvilken, ehuru tvifvelsutan från början icke ämnad att blifva beståndande, lik-

väl kom att fortfara under hela konungens frånvaro och att i betydenhet växa ut öfver krigskollegium. Det var den s. k. defensions-kommissionen.

Då kriget nu stod för dörren, hade det ansetts nödigt att till dess utförande på främmande jord bruka en stor del af den indelta hären. Men däraf uppstod den svåra frågan, huru de trakter af riket, hvilkas regementen blifvit utkommenderade, skulle sättas i säkerhet mot fiendtliga anfall.

Genom knektekontrakten 1682 hade de landskap, som åtagit sig den ständiga roteringen, erhållit den försäkran, på K. Maj:ts vägnar gifven, att så länge rotarne fullgjorde hvad af dem utlofvadt var, skulle de »för utskrifningar, fördubblingar och våldsamma värfningar vara aldeles quitte och befriade». Den gamla utvägen att förstärka krigsmakten genom utskrifning var sålunda afskuren; och att väsentligen öka den genom värfning, det förbjöd finansernas betryckta ställning. För att finna på utvägar befallte konungen d. 7 April åtta af sina kungliga råd att sammanträda till öfverläggning, »att landet mot de norska gränserna och sjökanterna icke må lemnas blott och utan defension». Till underlag för deras öfverläggning meddelades dem en promemoria, i hvilken föreslogs, att i de provinser, hvilkas infanteri-regementen redan voro eller skulle blifva utkommenderade, en liten stam skulle qvarlemnas och genom utskrifning kompletteras till 6 à 800 man, som finge stanna hemma till landets försvar; att detta icke skulle stå rätt väl tillsammans med knektekontrakten, det erkändes: »som mestadels alla provinser hafva sitt beständiga knektehåll, så skulle synes det hafva stor svårighet med sig; men som salus publica och riksens säkerhet är största lag, så kunde sådant allmogen remonstreras, och att detta manskapet är till deras egen säkerhet och regementets complettering efter handen»; prester och ståndspersoner skulle förmås att uppsätta dragoner, rusthållarne att förse sig med nya karlar och till dem anskaffa klippare m. m. De kungliga råden, som fått i uppdrag att öfverlägga härom, ville icke tillstyrka återupptagandet af den gamla utskrifningen, utan ansågo det vara drägligast att det nya manskapet anskaffades efter rotetalet, på det sätt att tre rotar förenades att anskaffa en soldat utom de tre som de redan förut höllo. Sedermera tillstyrkte de kungliga råden, att äfven rusthållarne skulle förmås att på samma sätt uppsätta en ny ryttare för tre rusthåll. Så upp-

kommo de s. k. tremänningarne till häst och fot. Det hör ej till mitt ämne att visa, huru desse, från början afsedda endast till landets försvar, inom kort utkommenderades i kriget och måste ersättas genom fyr- och femmänningar. Deremot hör det till ämnet, huru de åtta kungliga råden blefvo en permanent myndighet, och därom skall längre fram talas. Att de från början icke därtill voro ämnade, synes framgå redan däraf, att det kungliga bref, som gaf dem deras uppdrag, förklarar, att »de icke få träda från hvarandra förr, än de blifva färdiga att hos K. Maj:t inkomma med betänkande och projecterat instructioner för dem som K. Maj:t tänker afskicka till orterna».

Ett annat tecken att defensions-kommissionen — såsom denna afdelning af rådet med tiden kom att benämnas — ursprungligen icke ansågs skola blifva af lång varaktighet, torde ligga däri, att kommissionen icke på länge hade någon egen ämbetslokal eller egen betjening; den fick sammanträda i kammarkollegii rum och betjenades af dess kansli. Detta tyckes också tyda på en annan sak: att dess uppdrag var mera af kameralistisk än militärisk natur, och att af dess ledamöter kammarpresidenten, Fabian Wrede, skulle utöfva det hufvudsakliga inflytandet på dess verksamhet — såsom han ock otvifvelaktigt gjorde. Icke förr än efter det Wrede blifvit skild från kammarkollegium, fick kommissionen 1712 en annan lokal och egen sekreterare.

Sedan konungen, på sätt nämdt är, genom brefven af d. 9 April 1700 gifvit kollegierna fria händer att slutligen afgöra en mängd ärender, undertecknade han d. 13 April en förordning, huru såväl revisions- och justitiesakerna som de ut- och inrikes ärenderna uti K. M:ts frånvaro skulle företagas. Hvad här föreskrifves angående behandlingen af utrikes ärender, är redan ofvanföre berättadt. Om vanliga inrikes ärender lemnas ingen föreskrift; för dem voro brefven till kollegierna bestämmande. Defensionskommissionen är icke nämd. Men rörande den högsta rättskipningen föreskrefs, att sex kungliga råd skulle företaga och afgöra alla inkommande revisions- och justitieärender, och i K. M:ts namn utfärda expeditionerna, när de icke voro »af sa stor vigt och angelägenhet, att de till Kungl. Maj:t sjelf böra refereras». Så bildades den afdelning af rådet, som sedermera ända till rådkammarens upplösning 1789 dömde konungens dom och vanligen benämdes Justitie-revisionen.

Att emellertid justitierevisionen och defensionskommissionen icke från början äro att anse såsom egentliga divisioner af rådet, framgår icke blott af hvad redan är sagdt om defensionskommissionens ursprungligen blott tillfälliga uppdrag, utan ock af personfördelningen inom de begge myndigheterna. Det kungliga rådet räknade vid denna tid sjutton medlemmar — utom Nils Bielke, hvilken ehuru ännu icke dömd dock var skild från sitt ämbete. Af dessa sjutton skulle de begge kungliga statsråden, Piper och Polus, följa konungen; tre voro såsom generalguvernörer frånvarande, A. J. de la Gardie i Estland, Dahlberg i Livland och Melin i Pomern; general-amiralen H. Wachtmeister hade sin verksamhet i Karlskrona eller på flottan, och Stålarm var såsom president i Göta hofrätt bosatt i Jönköping. Återstodo således tio att användas till ärendernas vård i hufvudstaden. Alla dessa, med undantag af de begge herrarne i kansliet Bengt Oxenstierna och Gyldenstolpe, insattes i defensions-kommissionen; och i justitie-revisionen alla utom Oxenstierna, Wrede, Karl Gyllenstierna och Wallenstedt — presidenterna i kansliet, i kammar- och kommerse-kollegium samt statskontoret, i kammarrevisionen och i Svea hofrätt. — Det ser ut som om meningen varit, att justitie-revisionen, den från början permanenta afdelningen, skulle bestå af alla de kungliga råd, hvilka icke såsom presidenter stodo i spetsen för någon gren af förvaltningen eller deltogo i domar, som kunde dragas under revisionens pröfning; men att rådets fåtalighet föranledt den afvikelse, att Didrik Wrangel, ehuru president i bergskollegium, insattes i justitierevisionen, i hvars göromål han under de förra åren ofta deltagit.

I sjelfva verket grundade sig denna anordning på hvad som varit sed under den närmast föregående tiden, hvarifrån endast den afvikelse genom de nämda brefven af d. 9 och 13 April skedde, att så väl justitie-revisionen som vissa kollegier fingo rätt att slutligen afgöra de flesta ärender utan att underställa dem konungen. Att någon högsta sammanhållande och kontrollerande myndighet i konungens ställe skulle behöfvas i hufvudstaden eller inom landet, det ingick icke då i Karl XII:s föreställningssätt. Ingen utom konungen fick någon öfveruppsigt öfver kollegier och ämbetsverk, ingen annan än honom voro de skyldiga redogörelse. Rådet i sin helhet hade enligt 1700 års förordning i vanliga fall ingenting annat att göra, än att upptaga och skärskåda undersåtarnes »sollicitaturer» — men icke

för att afgöra, endast för att förvisa dem till vederbörande orter eller referera till K. Maj:t. Endast i utomordentliga fall egde rådet att handla: om något besynnerligt af särdeles vigt och angelägenhet skulle förefalla, som icke tål så långt dröjsmål, att det kan blifva K. Maj:t kungjordt till vidare dess nådiga förordning, då skulle den äldste i staden varande af rådet sammankalla alla de öfriga kungliga råden och med dem öfverlägga och i verket ställa, hvad i samma mål till K. Maj:ts tjenst måtte vara att göra.

Altså: styrelsemakten, för så vidt den ej utöfvades af konungen sjelf, utskiftades på kollegierna, utom högsta domaremakten, som uppdrogs åt dem af rådet, hvilka — med ett undantag — icke voro presidenter i kollegier. Ett tillfälligt uppdrag gafs åt de råd, som icke sutto i kansliet, att uttänka och föreslå utvägar till landets skydd under den ordinarie krigsmaktens frånvaro. För oförutsedda fall, som möjligen kunde inträffa, gafs fullmakt åt samtliga rådet att vidtaga utomordentliga åtgärder.

Emellertid gåfvo händelsernas tvingande makt och konungens förlängda frånvaro en annan betydelse åt rådet, än den som framgick ur förordningarne af April 1700. Sedan »K. Maj:ts till delibererande angående defensionsverket förordnade råd» — defensions-kommissionen — afgifvit sitt ursprungliga betänkande om den hemmavarande krigsmaktens förstärkning, fingo de befallning att projektera orderna till landshöfdingarne om verkställandet af de föreslagna åtgärderna; derpå att vaka öfver uppsättandet af de nya trupperna, öfver deras fördelning, deras förseende med officerare och underhåll o. s. v. Under det första halfåret efter konungens bortresa rörde hans bref till defensionskommissionen endast de nyuppsatta extra ordinära regementena. Småningom tillkommo andra uppdrag. I November 1700 fick kommissionen befallning att skrifva till alla landshöfdingar att värfva manskap till gardets komplettering. Derefter följde uppdrag att besörja truppernas öfverförande, rekryteringar m. m. Men någon allmän fullmakt att vårda landets försvar blef aldrig kommissionen gifven, ej heller gränsen mellan dess och krigskollegii område utstakad. Sådant kunde ej aflöpa utan olägenhet; och delvis fann konungen nödigt att gifva kommissionen vidsträcktare ordres. Den 6 Okt. 1703 skref han, att befälhafvarne öfver fästningar och trupper i Finland och Östersjöprovinserna besvärat sig däröfver, att de en och annan gång

hos kommissionen gjort ansökning om att bekomma erforderliga förnödenheter, men fått dels inga svar, dels allenast fåfänga förtröstningar, varandes trupper och fästningar emellertid lemnade i det tillstånd, att de ej varit capable att göra fienden behörigt motstånd; »nu hafve Vi», fortsätter konungen, »fuller altid med slike ansökningar förvist dem till Eder — —; men som Vi förmärke, att I utan våre expresse ordres icke hafven velat understå Eder på deras ansökningar något att förordna, så pröfve Vi nödigt ... Eder härigenom nådel. att anbefalla, det I, utan att hvar gång afvänta våra ordres, på vederbörandes ansökning, förse fästningarna och trupperna i bemälta provinser med allt, hvad som pröfvas nödigt till att sätta dem uti behörigt tillstånd. Defensions-kommissionen ville icke hålla de gjorda beskyllningarna till godo; i sitt svar af d. 1 Dec. 1703 sökte den genom detaljerad framställning af tilldragelserna visa, att befälhafvarnes försök att på kommissionen vältra ansvaret för olyckorna saknade all grund, och att, såsom orden lyda, »vi, oansedt E. K. M:ts oss angående deliberationen öfver defensionsverket meddelta constitutorial allenast angår den författning, som ... medelst en ny milices upprättande skulle göras, att landet mot de Norske gränserna och sjökanterna icke måtte lemnas blott och utan behörig defension, likvist intet underlåtit oss att antaga det, som till de andra provinciers defension lända kunnat». — Härpå svarade konungen d. 29 Dec. att han af deras bref »med förnöjelse» sett att de låtit sig högst angeläget vara tid efter annan att göra alla goda anstalter till defensionsverkets befrämjande i Finland och Östersjöprovinserna, och med särdeles nådigt välbehag upptog den underdåniga zèle och ifver, som de deri redan betygat, och hvari de än vidare skulle continuera; tilläggande, att »det i synnerhet vill vara nödigt, när något blifver remitteradt till statskontoret, krigskollegium eller andra vederbörande, som på deras omsorg ankommer att blifva verkståldt, att I intet låten förblifva dervid att ordren afgår, utan ock flitigt frågen efter, huruledes desamma med behörig promtitude och sorgfällighet blifva effectuerade». Om man anser att defensionskommissionen genom detta bref fått någon öfveruppsigt öfver försvarsverket, så bör dock anmärkas, icke blott att ej någon befallning till krigskollegium och andra vederbörande att lyda defensions-kommissionen synes hafva blifvit utfärdad — hvilket måhända ansetts öfverflödigt till följd af kommissionsledamöternas

höga ställning såsom kungliga råd — utan ock att konungen fortfarande sände befallningar rörande försvarsväsendet omedelbart till krigskollegium och andra, utan att defensions-kommissionen därom underrättades, och utan att man kan finna någon tydlig artskilnad mellan de ärender, som lemnades kollegium att ombesörja, och dem som lemnades kommissionen. För öfrigt har konungen stundom ställt sina skrifvelser om försvarsverket till samtliga rådet i stället för till defensions-kommissionen; också var skilnaden mellan personalen i dessa två myndigheter ganska ringa. Men efter Pultava uppdrogs hela reorganisationen af hären åt defensions-kommissionen[1]).

Likasom sålunda defensions-kommissionen småningom fick en alt mera vidgad, men föga bestämd befattning med försvarsverket, så utväxte ock ur den snäfva fullmakt, som rådet i sin helhet d. 13 April 1700 emottagit, samt ur de tillfälliga uppdrag, som konungen sedermera tid efter annan gaf åt detsamma, likaledes en aldrig rätt definierad befattning med riksstyrelsen i allmänhet. Det dröjde ej en månad efter konungens afresa, innan han brefväxlade med rådet om allmänna regeringsärender. Anledning därtill gaf penningbristen: konungen uppmanade rådsherrarne att föregå öfriga undersåtar med försträckningar till kronan; de svarade med att föreslå nya åtgärder och framhålla behofvet af fred; — hvilket lika litet stod i samklang med K. Förkl. af d. 9 Dec. 1680, som det framgick ur K. F. af d. 13 April 1700 — men konungen tillbakavisade icke deras råd såsom obefogadt, utan biföll en del, afslog annat af hvad de tillstyrkt, och gaf rådet uppdrag som föranledde det att gifva kammarkollegium befallningar. De finansiella svårigheterna gåfvo fortfarande ämne för rådets hörande. I början af 1701 fick rådet befallning att tillsamman med kammarkollegium och statskontoret öfverlägga om statsverket och anskaffandet af medel; och då rådet 1704 och följande åren på eget bevåg utskref kontributioner och gärder, vann detta konungens bifall. Då rådet om hösten 1702, efter Nöteborgs fall, åberopande K. F. af d. 13 April 1700, framhöll nödvändigheten af fred och underrättade konungen att det vidtagit åtgärder för upprättande af nya regementen (fyr- och fem-männingar) samt låtit några regementen marschera till Skåne mot befaradt anfall af Danmark, fick det för den sistnämda åtgärden mottaga

[1]) Brefven härom i Hist. Handl. IV: 155 och 157 äro stälda till defensions-kommissionen.

de skarpaste förebråelser för »feghet och försagda gemöter», — men uppsättandet af nya regementen var en åtgärd som konungen gillade. Den 13 April 1704 föreskref konungen, att landshöfdingar ej utan permission af rådet finge aflägsna sig från sina län, och befallte rådet att i detta och andra mål hålla allvarsam hand öfver landshöfdinge-instruktionens efterlefnad, hvarigenom alltså rådets öfverinseende öfver landtregeringen erkändes; och snart begynte rådet förordna vikarier för landshöfdingar vid ledigheter eller sjukdomsförfall. Ju längre konungen aflägsnade sig, desto nödigare blef denna åtgärd vid alla slag af ämbeten — och utöfvades äfven vid de högsta såsom general-guvernörer, presidenter, hofkansler, stats-sekreterare; och stundom fick rådet uttryckligt uppdrag därom af konungen. Genom bref från Bender af d. 21 Mars 1710 tillät konungen rådet att bortgifva pastorater, till konungens stadfästelse, och att insända förslag till civiltjenster, »då Vi dem med Våre fullmakter vilje förse»; men påminte tillika om hörsam efterlefnad af förordningarne 1700. Och fastän dessa förordningar ej gifva rådet det ringaste att skaffa med utrikes ärenden, tillåter konungen i bref af d. 26 Jan. 1711 att så länge konungen vore så fjärran frånvarande, rådet *hädanefter som hittills*, i de mål hvaröfver konungen ej yttrat sina tankar, måtte instruera ministrarne så, som rådet funne bäst och nyttigast.

I brefven från Bender förekomma här och där uttryck, som skulle kunna ingifva föreställning om en vidsträckt makt hos rådet. Ett sådant bref är det af d. 15 Nov. 1710: konungen klandrar där sina rådsherrar därföre, att de ej iakttagit skilnaden mellan defensions-kommissionen och rådets plenum, utan företagit samma slags ärender än på det ena än på det andra stället, hvaraf intet annat kunde följa än en skadlig oordning och irring, särdeles hvad protokollerna anginge, hvarföre konungen funne nödigt att påminna om hörsam efterlefnad af sina gjorda förordningar, »i följe hvaraf», heter det, »samtlige Våre i Stockholm tillstädes varande råd allena tillkommer uti Vårt höga namn att sköta och förordna allt hvad rikets styrelse och hufvudverket angår och Vi sjelfve närvarande pläga förrätta, till hvilken ända de *efter regeringsformen* och alla tiders bruk uti kansliet böra komma tillsammans, hvarest sådana saker samt alla memorialer angående befordringar vid regementena af Våre kansliråd böra föredragas och utfärdas. Skulle något uti rådet

förekomma, som rörer kommissionernas eller kollegiernas enskilda förrättningar, så bör samtliga rådet dem däröfver höra och inhemta deras mundtliga eller skriftliga berättelse och sedan däröfver resolvera; men icke bör någon kommission eller ett kollegium adjungera sig hela rådet och i dess rum till den ändan komma tillsammans.»

Att man här finner den 30 år förut kasserade regeringsformen åberopad såsom rättesnöre för rådet, kan ej annat än väcka förundran, men berättigar icke till någon slutsats, att Karl XII velat återställa den i kraft; och lika litet torde man af andra uttryck i brefvet få draga den slutsats att konungen genom detta bref gifvit rådet någon ny och utvidgad myndighet. Brefvets ändamål synes icke hafva varit något annat än att tillhålla rådet att iakttaga de rätta formerna vid behandlingen af de ärender, som nu hade kommit under dess vård. Men därjämte torde man kunna säga, att brefvet innebär ett erkännande af det faktiska förhållandet, att rådet var den högsta styrande myndighet inom landet — ett erkännande, som i ett något yngre bref från konungen till rådet af den 7 Jan. 1711 finner sitt uttryck i orden: »I, hvilkom Vi uti Vår frånvaro hafve anförtrott styrelsen af Vårt rike». Men frågas det, när styrelsen hade blifvit åt rådet anförtrodd, så är svaret tvifvelaktigt. Det hade icke skett genom förordningarne af April 1700, icke heller sedermera genom något visst kungligt bref; det hade skett småningom genom omständigheternas tvång, som under konungens långa frånvaro gjort nödvändigheten af någon medelpunkt *inom* riket allt lifligare känd af både konungen, ämbetsmän och folk.

Men rådet var genom sin sammansättning föga i stånd att bära de växande bördor, som lades på dess skuldror, och illa sörjde konungen för, att dess krafter skulle motsvara de kraf, som på dem ställdes. Af de tio kungliga råd, som om våren 1700 funnits att päräkna för styrelsen i hufvudstaden — och till hvilka sedermera kommit Polus, som i Mars 1701 för sjuklighet fått tillåtelse att återvända hem, och A. J. De la Gardie, som i slutet af 1704 för oduglighet afskedats från sitt generalguvernement — hade fem aflidit före utgången af 1705, och likaså den ende nye medlem af rådet, som konungen under tiden utnämnt[1]). Då kallade konungen i Dec. 1705 åtta af sina gene-

[1]) Friherre N. Lillieroot, kallad till kgl. råd d. 13 Nov. 1702, död d. 19 April 1705.

raler att vara kungliga råd; men de blefvo icke därföre alla använda vid regeringen hemma, och af de åtta var det knappast mer än en, Arvid Horn, som medförde till senaten någon synnerlig tillväxt i styrka. Död och sjuklighet fortfor att härja i rådkammaren, och när det förfärliga året 1710 ingick och stälde den hemmavarande regeringen på det svåraste prof, räknade rådet af 14 medlemmar endast 7 i Stockholm närvarande, bland hvilka De la Gardie gick på grafvens brädd, Frölich knappast tyckes hafva haft alla skrufvar i behåll, och de öfriga hade hvar sina särskilda ämbeten att sköta. Det var en altför svag församling för att utan någon tydlig fullmakt, utan stöd af konungen, från hvilken man icke ens på flere månader haft någon underrättelse, i landets högsta nöd uppbjuda dess yttersta krafter, hvilket ej kunde ske utan djupa ingrepp i de enskildes egendom och handlingsfrihet. Det var ej underligt, om rådet kände ansvaret vara för tungt och sin egen förmåga otillräcklig, — om det vände sina tankar till den makt, som i förra århundradet plägat vara regeringens stöd — om det hos ständerna sökte lättnad för ansvaret, styrka för rådslagen och åtgärderna.

Hertig Karls och svenska riksrådets samregering 1594—1596.

AF

S. J. BOËTHIUS.

Den undersökning, hvars begynnelse härmed offentliggöres, kan med afseende på tidsföljden anses såsom en fortsättning af mitt arbete: »*Om den svenska högadeln under konung Sigismunds regering*», I[1]), hvari framställningen afslutas med Sigismunds afresa till Polen sommaren 1594, eller just vid utgångspunkten för föreliggande uppsats. Däremot har den synpunkt, som varit bestämmande för materialets samlande och framställningens form, nu i viss mån blifvit en annan. De försök, att skaffa aristokratien ett större politiskt inflytande och ökade privilegier, som förekommo i början af Sigismunds regering, riktade nämligen, när jag först begynte att närmare sysselsätta mig med denna tids historia, i främsta rummet min uppmärksamhet på denna samhällsklass. Jag trodde mig härvid finna, att ej blott densammas sträfvanden i nämda hänseende, utan ock dess uppträdande i allmänhet vid Sigismunds uppstigande på tronen, hvilken händelse särskildt för dess ledare medförde ett ingalunda lätt val mellan olika system, mer än de flesta andra historiska spörsmål från denna tidpunkt kunde tarfva en närmare utredning. Om dessa synpunkter sålunda blefvo bestämmande för min förstnämda uppsats, har jag deremot trott mig finna, att de frågor, som rörde aristokratiens ställning såsom samhällsklass under den följande delen af Sigismunds regering i Sverige, åtminstone i de skriftliga urkunderna, allt mer fingo träda i bak-

---

[1]) I Historiskt Bibliotek utg. af Carl Silfverstolpe, IV, 1877.

grunden, i samma mån som de rent politiska spörsmålen växte i betydelse. På grund häraf, och då tillika hertig Karl nu onekligen allt mer blir den egentliga hufvudpersonen, under det att rådsaristokratiens inflytande och betydelse minskas, har jag ansett mig kunna göra större gagn genom att gifva mina fortsatta undersökningar rörande förhållandena i vårt land under Sigismunds regering den karaktär af en mera allmän framställning af tidens politiska historia, som titeln på föreliggande uppsats angifver.

Till beslutet att på detta sätt modifiera min ursprungliga plan har äfven den omständigheten bidragit, att genom hr *W. Bergmans* arbeten [1]) tillfälle redan är de intresserade beredt att erhalla direkt ur källorna hemtade upplysningar angående rådsaristokratiens förhallande under konung Sigismunds regering i Sverige efter 1594. För egen del begagnar jag tillfället att erkänna, att dessa publikationer i väsentlig mån äfven underlättat de studier, hvilkas resultat jag nu går att framlägga.

För att bereda större öfverskådlighet har jag indelat mitt arbete i följande underafdelningar: 1) *Samregeringen på grund af öfverenskommelsen den 2 september 1594*, 2) *Samregeringen på grund af Söderköpings riksdagsbeslut*, 3) *Brytningen*. Det är blott den första af dessa afdelningar som här meddelas, men jag hoppas att inom kort äfven kunna gifva offentlighet åt de båda senare.

* * *

Samregeringen på grund af öfverenskommelsen den 2 september 1594.

Den våldsamma brytning, som vid slutet af 1500-talet skakade vårt fädernesland, som kostade Sigismund hans krona och kom landets ädlaste blod att flyta, var till sin karaktär ej något för Sverige säreget; vi återfinna däri samma motsatser inom samhällslifvet som denna tid i väldig kamp bröto sig emot hvarandra i de flesta europeiska stater. I motsatsen mellan hertig Karl och konung Sigismund möter oss en yttring af protestantismens försvarsstrid mot den katolska reaktionen; och onekligen

[1]) »*Handlingar rörande söndringen mellan hertig Karl och rådsherrarne 1594—1600*» (Hist. Bibl. II, 1876) och *Register öfver rådslag i konung Sigismunds och hertig Karls tid* (i Meddelanden från svenska riksarkivet).

äro hertig Karl och riksråden att anse såsom representanter för de båda statsformer, som vid nyare tidens början kämpade om öfverväldet i de flesta europeiska länder: den moderna rättsstaten, möjliggjord af en förstärkt konungamakt, och det aristokratiska medeltidssamhället, i hvilket statens rätt var helt och hållet underordnad de privilegierades intressen. Men ehuru dessa allmänna europeiska tidsriktningar sålunda ytterst förklara den nämda brytningen, på samma gång de gifva den dess verldshistoriska betydelse, medverkade dock till densamma äfven frågor, som berodde af för Sverige egendomliga förhållanden, frågor, som, ehuru de blefvo mera brännande genom de *allmänna* motsättningarna, dock äfven i och för sig voro af stort personligt och statsrättsligt intresse och i sjelfva verket just blefvo de tändande gnistorna till det inbördes krigets förödande brand. Den tid, hvarunder dessa frågor i synnerhet kommo på dagordningen, var hertig Karls och rådets samregering efter Sigismunds afresa till Polen sommaren 1594; denna epok lemnar därför, så att säga, nyckeln till en rätt uppfattning af den slutliga brytningen mellan hertig Karl, Sigismund och rådet.

De svårigheter, som Sverige sålunda denna tid hade att lösa utöfver dem, som framgingo ur de allmänna europeiska tidsströmningarna, framkallades i främsta rummet af personalunionen med Polen. Sveriges ställning under denna var ingalunda genom lagar tillräckligt betryggad, och till och med angående sättet för rikets styrelse under konungens frånvaro i Polen rådde en betänklig osäkerhet. Sant är, att 1587, i sammanhang med Sigismunds val till polsk konung, ett unionsfördrag — de s. k. »Kalmar-stadgar» — blef upprättadt mellan konung Johan, Sigismund och rådet; men den förstnämde hade ej långt därefter i sin förlikning med hertig Karl förklarat dessa stadgar »alldeles kraftlösa och till intet» [1]), och ehuru detta kasserande nog egentligen afsåg de för hertig Karl misshagliga bestämmelserna om rikets styrelse under konungens frånvaro, kunde dock Sigismund genom detsamma möjligen äfven anses löst från de förbindelser, han i stadgarna iklädt sig med afseende på betryggandet af Sveriges ställning under unionen. Visserligen innehöllo dessa stadgar, att ingen skulle kunna lösa Sigismund från hvad han genom dem åtagit sig, men detta var tydligen

[1]) »Sveriges Historia från äldsta tid till våra dagar», utg. af Hj. Linnström III, författad af O. Alin, s. 365.

riktadt mot Sigismunds andliga rådgifvare, och saken stälde sig väl på annat sätt, om hela urkunden ej vidare erkändes såsom lagligt gällande; men å andra sidan om, såsom hertig Karl ansåg, stadgarne blott *därför* ej hade gällande kraft, att de ej understälts alla dem, hvilkas samtycke därtill erfordrades, så kunde det väl också sägas, att Sigismund dock för sin person vore bunden af de löften han en gång afgifvit. Undersöker man nu hvilkendera af dessa åsigter var samtidens, så befinnes det, att i självfva verket en viss osäkerhet varit rådande i frågan.

I början af år 1593 hade hertig Karl föreslagit rådet, att ett utdrag ur stadgarne skulle föreläggas Sigismund till bekräftelse, men på samma gång betonat, att de voro »kasserade»; rådet hade i sitt svar uttalat den förhoppning, att Sigismund skulle så mycket lättare gå in på hvad som sålunda affordrades honom, som han förut — i Kalmar stadgar — »sådant lofvat och bebrefvat», och detta hans löfte åberopas också i den framställning som därefter af hertigen och rådet gemensamt skedde till Sigismund. I självfva verket synes rådet velat hålla på stadgarnes bindande kraft för konungen, ty i en senare framställning (Nov. samma år) åberopar det dem till och med såsom Sigismunds »*kraftiga, oryggliga, underskrifna försäkringsbref och segel*»[1]). Slutligen anföras de också i den af Chesnecopherus utgifna officiella försvarsskriften för Sigismunds afsättning[2]) bland de förbindelser, genom hvilkas brytande konungen förverkat sin rätt till kronan. Sigismund å sin sida synes hafva undvikit att bestämdt yttra sig om frågan, men hela hans hållning under dessa underhandlingar, som föregingo hans kröning, gaf vid handen, att han ej ansåg sig bunden af några förut afgifna löften.

Vid kröningen blef ej häller frågan löst. Sveriges *religiösa* ställning betryggades visserligen då, men detta skedde genom en ny statshandling — konungens försäkran af den 19 Februari 1594. Om Kalmar stadgar nämdes ej något, ej heller träffades någon *ny* öfverenskommelse om Sveriges ställning i *statsrättsligt hänseende* under unionen. Med afseende härpå voro därför fortfarande Kalmar stadgar den enda urkund som kunde åberopas,

1) »Om den svenska högadeln under konung Sigismunds regering», ss. 43, 45 och 72.

2) »Fullkommelige skäl och rättmätige orsaker, så ock sanfärdige berättelser hvarföre samptlige Sveriges Rijkes Ständer hafva med all fogh och rätt afsagt konung Sigismund» etc. Stockholm 1607. Se t. ex. s. 135 i den latinska upplagan af samma bok (som är paginerad) Stockholm 1610.

men giltigheten af de löften Sigismund genom dem afgifvit var såsom sagdt fortfarande lika omtvistad.

Emellertid hade dock vid kröningen ett försök gjorts, att äfven i detta hänseende ernå större trygghet, och efter densamma skedde andra i samma riktning. Anledningen därtill erbjöd Sigismunds återresa till Polen sommaren 1594, på grund hvaraf det blef nödvändigt att öfverenskomma om en interimsregering; de förslag härom, hvilka såväl hertigen som rådet före afresan framlade, öfverensstämde, huru olika de än voro med afseende på frågan om regeringens ordnande, dock däri, att de äfven innehöllo vissa bestämmelser, rådets dock i mindre omfattning, med afseende på bevarandet af Sveriges nationella självständighet under Sigismunds vistande i Polen[1]). Men intet af dessa förslag vann konungens bifall; då Sigismund den 4 Augusti 1594 lemnade sitt fäderneslaud, saknades sålunda, likaväl som före hans ankomst, betryggande garantier med afseende på dess statsrättsliga ställning under unionen med Polen, hvilket land dess konung nu för obestämd tid gick att taga till sin vistelseort.

Ett lika otillfredsställande resultat fick frågan om interimsregeringen. De fullmakter att förestå styrelsen som konungen utfärdade för hertigen och rådet tillsammans, sedan man ej lyckats komma öfverens om en ordentlig regeringsordning, förkastades af Karl, emedan de ej tilldelade honom den fullständiga riksföreståndaremakt, hvartill han ansåg sig berättigad, men detta hindrade ej Sigismund att afresa[2]), och sålunda lemnade han Sverige utan att ens med visshet veta, om en centralregering skulle komma att finnas därstädes under hans bortovaro.

Sigismunds beteende vid detta tillfälle är i hög grad egnadt att väcka förvåning. Tydligen var det med stora farhågor och mycken motvilja, som han såg sig nödgad att insätta hertig Karl i riksstyrelsen under sin frånvaro, men han hade bort inse, att, om någon fara verkligen var förknippad härmed, denna skulle blifva ännu större, om hertigen utan hans medverkan grep regeringstyglarne, och han hade bort tillräckligt känna sin

[1]) Se härom: »Om den svenska högadeln under konung Sigismunds regering» ss. 105 o. f. Att den där omtalade af hertigen författade »regeringsordningen» verkligen *framlades* för Sigismund, ses af ett bref till denne, den 8 Aug. 1595 (Karls registratur), hvari hertigen påminner Sigismund om hvad som *begärdes* af honom vid hans kröning, »hvilket i 18 punkter författadt var». Detta jämte det som anföres af innehållet passar fullkomligt in på nämda regeringsordning, men ej på någon annan handling från denna tid.

[2]) Se anförda afhandling, ss. 128 o. f.

farbroder för att förstå, att denne ej skulle nöja sig med det obestämda skick, hvari riket nu lemnades, hälst hertigen uttryckligen hotat honom med att hänskjuta frågan om regeringen till ständerna, för så vidt den ej på annat sätt erhöll en tillfredsställande lösning[1]).

Då Sigismund ej vågade och kunde förbigå hertigen vid interimsregeringens ordnande, hade det därför tydligen legat i hans eget välförstådda intresse att själf gifva honom den myndighet, han fordrade, och som ingalunda innebar någon olaglighet, men att på samma gång söka bereda en motvigt mot hans befarade tilltagsenhet. Och en sådan erbjöd sig alldeles självklart i riksrådet. Ehuru rådsherrarne ingalunda voro benägna att till förmån för Sigismunds fanatism uppoffra Sveriges lagliga frihet, var det nämligen uppenbart, att någon otillbörlig utvidgning af deras gamla motståndares hertig Karls makt alls icke öfverensstämde med deras önskningar; ett erkändt riksföreståndareskap, enligt lagen begränsadt af »råds råde», för hertig Karl skulle därför, om blott konungen velat någorlunda respektera sina åtagna förpligtelser, varit det bästa medlet att binda hertigens händer och oskadliggöra hans maktlystnad. Men att hålla sina löften var just motsatsen till hvad Sigismund önskade, och häri ligger förklaringen till hans beteende. Hans högsta sträfvan gick ut på att i strid med sina vid kröningen åtagna förpligtelser få tillfälle att verka för den katolska kyrkans återupprättande i Sverige, och då han ej kunde påräkna riksrådens medverkan härtill riktade han äfven mot dem sin ovilja och sina misstankar[2]).

I stället för att med deras tillhjelp söka betrygga sitt välde i Sverige stötte han sålunda, förblindad af fanatism, ifrån sig dessa sina naturliga bundsförvandter och lemnade på sina katolska följeslagares råd frågan om regeringen samt deras och hertigens inbördes maktställning obestämd, för att på detta sätt återuppväcka den gamla oenigheten dem emellan, och i förhoppning att de

---

[1]) »Om den svenska högadeln» etc. s. 129.

[2]) Hos Verving: »Konung Sigismund och Karl IX:s historier» finnas åtskilliga uppgifter om Sigismunds onåd mot rådet och aristokratien i allmänhet, t. ex. ss. 128 (att han ej ville vid sin kröning slå några till riddare) och 255: framför allt synes hans sätt att utdela förläningar hafva varit egnadt att såra rådsaristokratien (hvarom mera i det följande). I ett bref till Sigismund under hösten 1594 säga dessutom rådsherrarne sjelfva, att de af sekreteraren Olof Sverkersson med stort bekymmer förnummit, att konungen fattat missnöje med deras sista skriftliga betänkande före hans afresa. Hist. Bibl. II, Bergman: Handlingar etc., s. 263.

härigenom skulle förlamas i sitt motstånd mot hans katoliseringsplaner[1]). Men hans misstro gick i sjelfva verket ännu längre, ty den obestämda myndighet, som han på detta sätt erbjöd hertigen och rådet tillsammans, den kringskar han i hög grad genom detaljerade bestämmelser om användandet af rikets uppbörd samt genom tillsättande af ståthållare i landets olika delar.

Tvenne af desse, Erik Sparre — i Vestmanland och Dalarne — samt Nils Gyllenstjerna — i Småland — voro visserligen ej egnade att blifva verktyg för Sigismunds planer, men detta var i stället så mycket mera fallet med ståthållaren öfver Finland, amiralen och riksmarsken Klas Flemming, hvilken stod i spändt förhållande både till hertigen och sina ämbetsbröder i rådet och nu lika obetingadt stälde sig på Sigismunds sida som han förut stält sig på hans faders. Flemmings exempel följdes af hans svågrar bröderna Erik och Arvid Gustafsson Stenbock i Vestergötland och Östergötland; och af ståthållarne på Stockholms slott, bröderna Erik och Gustaf Brahe[2]), var den förre i sin egenskap af katolik naturligtvis benägen att understödja Sigismunds syften. Meningen var tydligen, att dessa ståthållare skulle bilda en motvigt mot regeringen, ja att konungen genom dem bland ståthållarne, på hvilka han litade, hvilka erhöllo vidsträckta fullmakter och i detalj gående instruktioner, skulle ehuru frånvarande kunna, med förbigående af regeringen, själf bestämma öfver de svenska förhållandena[3]).

[1]) Denna uppfattning, som synes hafva alla inre skäl för sig, bestyrkes också af ett synnerligt väl underrättadt ögonvitne till dessa händelser, nämligen konung Johans f. d. sekreterare, katoliken Jakob Typotius från Brabant, som tillhörde Sigismunds omgifning under hans vistelse i Sverige 1593—94 och qvarstannade därstädes till 1597 (se Warmholtz' uppsats om Typotius i Kongl. bibliotekets tidningar om lärda saker 1767, II, ss. 161 o. f.). I sin år 1600 författade relatio historica de regno Sveciæ, tryckt 1606, yttrar han s. 43: Senatores Sveciæ admonebant regem ut — formam gubernandi diceret. Comites Poloni ut in Poloniam maturaret, redituros se majoribus cum copiis, relinqueret Svecos impeditos; sic fore opportuniores injuriis. — — Rex — Polonos sequebatur et auctore legato pontificis ducem Carolum absentem jussit regnum gubernare odio procerum, qvos sibi maxime adversatos credebat religionis causa. Typotius synes sålunda ansett, att konungen t. o. m. ännu mera fruktade rådsherrarne än hertigen!

[2]) Till belysande af frågan om Gustaf Brahes ståthållareskap, hvarom någon osäkerhet rådt, kan anföras, att hans broder Abraham i sin Tidebok (tryckt i Svenska Archivum II) antecknat, att han utnämdes därtill den 21 Juli 1594 eller under det att Sigismund efter sin afresa från Stockholm af motvind uppehölls i skärgården. Då Eriks fullmakt är daterad den 14 Juli eller dagen för Sigismunds afresa från Stockholm, förefaller därför Gustafs utnämning såsom ett efteråt gjordt försök att mildra det missnöje som katoliken Eriks ståthållareskap uppväckt.

[3]) Bevisen härför lemna Sigismunds egna förslag till regeringsordningar samt de olika fullmakter, som gåfvos Nils Gyllenstjerna och Erik Brahe. Se: »Om den svenska högadeln» etc. ss. 111 o. f. och 127 n. 3.

Om det verkligen var Sigismunds afsigt att genom oenighet förlama hertigen och rådet, så misslyckades han emellertid för tillfället. Under de förhållanden, som inträdt genom hans hastiga afresa och hertigens vägran att åtaga sig regeringen enligt dén af konungen utfärdade fullmakten, funnos för riksråden inga andra utvägar än att antingen ensamma öfvertaga styrelsen eller också konungen oåtspord träffa någon öfverenskommelse med hertigen; och det förra alternativet var för dem under dåvarande förhållanden knappast möjligt att välja. Redan deras ringa antal utgjorde ett hinder härför. De herrar, som i denna tids urkunder framträda såsom riksråd, voro drotsen och »öfverkansleren» Nils Gyllenstjerna, v. kansleren Erik Sparre, Hogenskildt, Ture och Klas Bjelke, Gustaf och Sten Banér, Jöran Knutsson Posse, Gustaf Gabrielsson Oxenstjerna, Erik Abrahamsson Lejonhufvud, Erik Gustafsson Stenbock, Axel Lejonhufvud och Klas Flemming [1]), men af dessa har, så vidt jag kunnat finna, Erik Abrahamsson endast två gånger under tiden för samregeringen deltagit i rådsslagen [2]); äfven Axel Lejonhufvud och Erik Gustafsson gjorde det sällan, och af Klas Flemming var alls intet understöd att påräkna för hans ämbetsbröder. De riksråd, som verkligen tjänstgjorde, voro sålunda högst 12, men i vanliga fall blott 9, siffror, som i allmänhet äro betydligt underlägsna de verldsliga riksrådens antal under Kalmar-unionens dagar, rådsregeringens egentliga blomstringstid i vårt land [3]), då dessutom

[1]) Af öfriga i Ugglas rådslängd såsom riksråd från föregående regeringar upptagna herrar lefde ännu följande: Knut Knutsson Lillje, Olof Gustafsson Stenbock, Knut Axelsson Posse, Henrik Klasson Horn och hans son Karl, Klas Åkesson Tott, Ulf Henriksson Snakenborg och Axel Bjelke, men ingen af dessa har, så vidt jag kunnat finna, deltagit i något rådslag från denna tid — hvilket dock för Hogenskild Bjelkes måg Axel Bjelke, som var bosatt i Östergötland, ej bort hafva varit svårt — icke häller kallas de någonsin till rådsmöten eller omtalas såsom riksråd. Ugglas uppgift, att Erik Brahe af Sigismund insattes i rådet är bevisligen oriktig. Sigismund tillsatte ingen rådsherre, men Erik Brahe hade, enligt egen uppgift i ett bref till rådet den 12 April 1595, af Johan kallats till riksråd, och i Knut Perssons krönika (Handl. r. Sk. Hist. X, s. 33) omtalas han såsom medlem af rådet. Emellertid har han ej deltagit i något rådslag från denna tid, och förmodligen har man tagit för afgjordt, att han såsom katolik på grund af Sigismunds försäkran ej längre var medlem af rådet.

[2]) Nämligen December 1595 och Oktober 1596. Sommaren 1595 hade han anhållit hos hertigen att för sin svaghets skull blifva förskonad från rådssaker, hvartill denne svarade att han ej ville yttra sig därom, utan finge han inför rådet uppsäga sin tjänst. Karls Reg. den 12 Juni 1595.

[3]) Af de uppgifter som finnas samlade hos Alin: »Om svenska rådets sammansättning under medeltiden», visar det sig, att under skedet 1396—1520 de verldsliga riksrådens antal aldrig understeg 16, men stundom höjde sig till 30—42 (s. 20 n.), och att under skedet 1470—1520 åtminstone en gång om året (utom under 6 år) rådsmöten förekommo som bevistades af minst 10, men vanligen flere (ända till 29) verldsliga riksråd (s. 28 o. f.).

biskoparne såsom bekant voro synnerligt verksamma medlemmar af rådet.

En annan och ännu större svårighet för rådet att på egen hand förestå styrelsen låg däri, att på grund af rikets utblottade finansiella tillstånd och konungens förordningar om uppbörden, regeringsmaskineriet endast genom ansenliga förskott kunde hållas i gång, och sådana voro ej de, men väl hertigen i stånd att lemna[1]).

Huru mycket en rådsregering med åsidosättande af hertig Karl än öfverensstämde med Erik Sparres och hans vänners politiska uppfattning sådan den framträdt i Kalmar stadgar och äfven, om också modifierad, i deras förslag till regeringsform[2]), så måste man dock sålunda för tillfället afstå från hvarje tanke därpå. Men ville herrarne erhålla hertigens medverkan, så måste de rätta sig efter hans fordringar med afseende på regeringen, och dessa inneburo, att de erkände honom såsom rikets verkliga regent. Då hertigen på deras uppmaning infunnit sig i Stockholm efter konungens afresa, ingicks också mellan honom och rådet den 2 Sept. 1594 en förening, hvari detta, på konungens ytterligare förklaring, lofvade att hålla hertigen såsom sin förman och rikets föreståndare, hvaremot han lofvade att ej företaga något utan dess råd och samtycke[3]). Enligt Karls politiska uppfattning och enligt hvad han under hela underhandlingen med Sigismund yrkat, borde emellertid frågan om regeringen ej utan ständernas vetskap och samtycke afgöras. Naturligtvis var nu ej tillfälle att sammankalla en riksdag, men »adel, presterskap, borgmästare, råd och andra», som för tillfället funnos i Stockholm, bekräftade den ingångna föreningen och erkände hertigen såsom riksföreståndare[4]), hvarjämte ett par marknader begagnades för att sprida underrättelsen om hvad som skett till vidsträcktare kretsar[4]).

---

[1]) Jfr härom nedan.

[2]) Se »Om den svenska högadeln» etc., ss. 107 o. 108.

[3]) Ibid. ss. 132—3. Originalet till rådets förskrifning har jag ej återfunnit och kan därför ej med bestämdhet uppgifva, hvilka herrar undertecknat denna handling. Då det af bref och rådslag samt äfven af Vervings framställning framgår att Nils Gyllenstjerna, Hogenskild, Klas och Ture Bjelke, Erik Sparre, Göran Posse, Gustaf och Sten Banér, Erik Gustafsson (de tre sistnämnde hafva af förbiseende utlemnats i det anförda arbetet, s. 133 n 1), Gustaf Gabrielsson voro i Stockholm vid tiden för Sigismunds afresa, kan man med säkerhet antaga, att de varit med därom. Axel Lejonhufvud var åtminstone den 30 maj i Stockholm såsom ses af rådslaget denna dag (se a. a. s. 115).

[4]) Till hvad som härom meddelas i »Om den svenska högadeln» etc., s. 133, kan läggas följande anteckning i Abraham Brahes tidebok: »Den 4 Sept. blef hertig Carl af R. Ständer vald till riksens föreståndare i konungens frånvaro».

Så hade Sigismund ej förmått hindra, att regeringsfrågan ordnades i enlighet med hertigens anspråk; han hade blott, nu såsom altid lefvande i »att neka eller till hälften jaka», åstadkommit, att hans egen myndighet därvid tillbakasattes; och i stället för att utså oenighet mellan sin kyrkas fiender hade han drifvit riksråden att på ett mycket närmare sätt, än de antagligen någonsin önskat, förena sig med hertigen.

Mellan den sålunda åvägabragta regeringen och konungen kunde det ej undvikas, att allvarsamma slitningar skulle uppstå. Äfven om Sigismund med vanlig indolens lät det tillsvidare förblifva vid den af hertigen och rådet på egen hand träffade öfverenskommelsen om styrelsen, så betraktades denna dock af kontrahenterne sjelfva blott såsom provisorisk — »på H. K. M:s ytterligare förklaring efter H. K. M:t det icke så uttryckligen före sitt afresande gjort hafver» — och det låg ej i Karls natur att nöja sig med en oklar situation. Det var därför att förutse, att han skulle komma att i denna sak begära bättre besked af konungen; och om denne då fortfarande lemnade hans fordringar ouppfylda, var det fara värdt, att han skulle återkomma till sin före Sigismunds afresa uttalade hotelse att vädja till riksdagen. Huruvida riksråden skulle följa honom, äfven om det kom till en sådan ytterlighet, kunde väl vara tvifvelaktigt, men genom sin oefterrättliga politik hade dock Sigismund för tillfället underlättat en sammanslutning till gemensam opposition mellan de forna motståndarne, hertig Karl och riksråden, då han tvungit dem att i viss mån förena sina öden, och att de senare i en sådan opposition nu voro beredda att gå ganska långt visade sig redan vid den nya regeringens organiserande; de afslöto fördraget därom, ehuru hertigen redan tydligen för dem tillkännagifvit sin önskan att vidtaga genomgripande förändringar i Sigismunds förordnanden[1]).

Den sålunda förestående konflikten blef så mycket mera svårlöst, som båda parterna ansågo sig hafva rätten på sin sida. Hertigen och rådet kunde nämligen anföra, att de öfverklagade anordningarna voro stridande mot konungens vid kröningen afgifna försäkran om religionen, eller mot hans genom kröningseden åtagna förpligtelse att styra riket med hertigens

[1]) Se »Om den svenska högadeln» etc., ss. 131—2.

och rådets råd[1]) eller ock emot Sveriges självständighet. Å andra sidan framstodo för Sigismund hans förbindelser mot den katolska kyrkan såsom vida heligare än de påtvungna förbindelserna mot hans folk, och den tendens till en oinskränkt furstemakt, som utmärkte tidens samhällsutveckling öfver hufvud, var tydligen ej häller främmande för hans och hans rådgifvares uppfattning[2]). Under sådana förhållanden blef den ofvan anmärkta bristen på ett fullgiltigt unionsfördrag synnerligt ödesdiger, och detta så mycket mera som gränserna för den svenska konungamakten, äfven då de *i lagen* voro bestämda, dock denna tid ofta i *praxis* voro tämligen sväfvande.

Vi hafva nu att till en början tillse, huru den nya regeringen, innan det ännu kommit till något meningsutbyte mellan densamma och konungen, i verkligheten behandlade de af Sigismund vidtagna anordningarna och redde sig med de regeringsuppgifter som han vid sin hastiga afresa lemnat olösta, ty endast med kännedom häraf kunna vi rätt fatta anledningen till och beskaffenheten af de förvecklingar som sedermera uppkommo.

Hvad som härvid i främsta rummet är egnadt att ådraga sig vår uppmärksamhet är regeringens förhållande med afseende på den katolska gudstjänst som Sigismund i uppenbar strid med sin försäkran före sin afresa anordnat i Stockholm, på Drottningholm och i Vadstena kloster. Då denna katolicismens efterblomning i vårt land förut utförligt och med noggranhet blifvit skildrad efter källorna[3]), må det här vara nog att anmärka, det regeringen till en början i denna sak visade en synnerligt stor hofsamhet; man ej blott lät den katolska gudstjänsten ostördt fortfara, utan hertigen till och med beskyddade de svenska katolikerne, enligt hvad en af dem själf erkände[4]), och då det i

[1]) »Theslikes will jag ock medh högborne förstes och herres hertig Carls ock Sveriges rijkes (råds) rådh mitt rijke Swerige styre och råde». Stjernman, a. a. I, s. 406.

[2]) Det är i detta hänseende betecknande att Erik Sparre i postulata nobilium fann sig uppfordrad att söka vederlägga en absolutistiskt uppfattning af konungamakten. Synnerligt betecknande är ock Vervings berättelse, att Sigismund den 23 Juli 1594 skref till hertig Karl, att han till sina förordningar »hade makt af en konungslig höghet, den icke mindre honom än andra konungar i främmande land tillhörde», a. a. I, s. 262.

[3]) Norlin: Svenska kyrkans historia efter reformationen.

[4]) Andreas Olai till Sigismunds biktfader jesuiten Erenhoffer den 23 Aug. 1595: »Cæpit Andreas gratias ei [duci] agere quod ipsum et reliquos Catholicos huc usque in eorum persecutione consolatus sit et ab injuria et violentia defenderit». Brefvet är tryckt i »Konung Carl IX:s rimkrönika».

Stockholm i början af år 1595 samlade presterskapet begärde de »papistiska synagogornas» afskaffande, svarade han, att därmed borde anstå, till dess konungen förklarat sig med anledning af rådets påminnelse därom[1]). Men om också denna sak till en början ej föranledde några svårigheter, blef ändock den nya regeringen föga behaglig för det katolska partiet, och med andra af de anordningar Sigismund träffat råkade den genast i kollision. Detta blef först och främst fallet med hans förordningar angående rikets uppbörd. Stora fordringsanspråk hade, medan Sigismund ännu var qvar i riket, framstälts mot kronan. Så yrkade Gustaf Vasas döttrar, hertiginnorna Sofia af Sachsen-Lauenburg och Elisabet af Mecklenburg, att utfå hvad som ännu var obetaldt af deras brudskatt; hertig Karl och Axel Lejonhufvud begärde betalning för försträckningar som de gjort kronan under Johans regering, och krigsfolket så i Sverige som Finland hade stora fordringar på obetald sold. Sigismund visade i denna sak en synnerlig oefterrättlighet. De förstnämda fordringsegarnes anspråk synes han hafva lemnat fullkomligt obeaktade, och det kontrakt som han i och för krigsfolkets betalning afslöt med Stockholms-köpmannen Anders Larsson (efter hvad det vill synas såsom hufvudman för ett konsortium af Stockholmsborgare) skall egentligen blott hafva haft till ändamål att skaffa Sigismund anhängare bland hufvudstadens borgerskap och varit i hög grad ofördelaktigt både för kronan och krigsfolket. Det befans också sedermera omöjligt att genomföra[2]), och trupperna blefvo således otillfredsstälda. Detta var i synnerhet en betänklig sak. Väl hade Sigismund under sin vistelse i Sverige arbetat på att få ett slut på det krig med Ryssland, som han ärft efter sin fader[3]), och straxt efter hans

[1]) »Att de papisters gudstjänst ännu är någorledes efterlåten, det är icke för den skull att man dem därutinnan styrka eller därtill samtycka vill, utan är så därmed öfversedt till dess K. M. sig ytterligare förklarar om den ed, löfte och förskrifning, som K. M. både därom och eljest i sin kungl. kröning gjort hafver, därtill K. M. af Riksens råd troligen är opåmint blifven» etc. den 27 febr. 1595.

[2]) Denna framställning är grundad på Vervings berättelse, a. a. I, s. 240, hvilken åter synes bekräftas af hvad som i källorna förekommer om denna sak (därom mera i det följande).

[3]) För det ofta upprepade påståendet, att Sigismund velat fördröja fredsverket, för att få en förevändning att hålla trupper samlade samt äfven för att sysselsätta svenskarne, har jag ej kunnat finna något bevis. Möjligen härleda sig dessa berättelser från Typotii »relatio» etc., hvari han s. 43 säger sig hafva gifvit konungen ett sådant råd, men det är också af hans berättelse klart att Sigismund ej lyssnade därtill.

bortresa affärdade den nya regeringen den beskickning, som skulle underhandla därom[1]), men freden var dock ännu ganska oviss och skulle blifvit det ännu mera, om ryssarne förnummit, att missnöje och oroligheter uppstått bland de svenska trupperna[2]).

Då Sigismund sålunda ej förmådde lösa de finansiella svårigheterna, öfvergick naturligtvis denna uppgift till interimsregeringen, men åt denna hade han lemnat i arf en skattkammare, hvari enligt hertigens utsago ej fans »en sölfnagel»[3]) och hvad värre var, han hade genom anordningar, som till stor del skett till förmån för de svenska katolikerna eller af dem gynnade personer, äfven beröfvat densamma fri dispositionsrätt öfver rikets uppbörd[4]).

I detta trångmål var det endast hertigens kraft och fosterlandskärlek som beredde utvägar. Ehuru han, såsom nämts, redan förut hade mycket att fordra af kronan, lemnade han dock nu ytterligare förskott och gjorde det därigenom möjligt att någorlunda tillgodose de dagliga behofven[5]). I synnerhet vidtog han kraftiga åtgärder till afvärjande af den från Ryssland hotande faran. Öfverenskommelsen med Anders Larsson angående truppernas betalning upphäfdes[6]), men hertigen fann »råd att med en stor ansenlig summa»[7]) tillfredsställa de främmande legotrupperna, så att de blefvo villiga till tjänstgöring, och under höstens lopp afgingo trupptransporter till Finland, så länge års-

[1]) Dess fullmakt är intagen under den 17 Sept. i hertig Karls Reg. för 1594. Ett af sändebuden var Sten Banér, som således nu på en tid ej deltog i regeringen. De öfriga voro Krister Klasson (Horn), Jöran Boije och Arvid Stålarm.

[2]) Typotius lägger t. o. m. så mycken vigt vid Sigismunds uraktlåtenhet med afseende på trupperna, att han anser denna omständighet i förening med hans uraktlåtenhet att åstadkomma en bestämd maktfördelning mellan hertigen och rådet såsom en väsentlig orsak till de följande olyckorna. (»Si rex militi stipendia dependisset et Caroli gubernationem limitasset consilio senatorum, incolumis esset propago regis Gustavi», a. a. s. 46).

[3]) Bref till rådet (Erik Sparre) den 30 December 1594. Karls Reg.

[4]) Se hertigens framställning till rådet före föreningen om styrelsen: »Om den svenska högadeln» etc, ss. 131—2. Den 12 Dec. 1594 skref han till konungen, att om alla förläningar skulle utgå, komme utgifterna att öfverstiga inkomsterna. Jfr ock Verving a. a. I, ss. 232 o. 265. I Kammararkivet finnas ett »förlänings»- och ett »beställningsregister» från 1594, men jag kan ej afgöra om de äro den af Sigismund qvarlemnade »staten» eller den af hertigen öfversedda. I förra fallet innefatta de dock ej alla Sigismunds dispositioner, ty inga anslag till de katolska presterna i Sverige äro däri, så vidt jag kunnat finna, upptagna.

[5]) Se riksrådens (hösten 1594) intyg härom till Sigismund. Hist. Bibl. II, s. 262.

[6]) *När* detta skedde, har jag ej funnit, men *att* det skedde, ses af förhandlingarna mellan Sigismund och rådet i början af år 1595.

[7]) Enligt egen uppgift 12000 daler af egna medel. Karls Reg. 6 Mars 1596.

tiden medgaf det[1]). Hertigen var dock missnöjd öfver, att ej ännu flere medhunnos, och gaf rådet skulden härför[2]).

Äfven öfriga kronans fordringsegare sökte Karl tillfredsställa, men detta synes äfven hafva mött svårigheter från riksrådens sida, hvilka åtminstone längre fram hyste betänkligheter mot att, konungen oåtspord, vidtaga dylika anordningar. Dock lyckades han utverka deras bifall till att hertiginnan Elisabet skulle erhålla Norrköpings slott och några härad i Östergötland såsom pant för sin fordran[3]). Axel Lejonhufvud, som af ovilja öfver att Sigismund ej brytt sig om hans fordran nu synes hafva börjat närma sig Karl, sökte han tillfredsställa med löften om framtida betalning[4]).

Då riket befann sig i ett sådant trångmål, skulle det ej varit underligt, om regeringen alldeles indragit det åt de katolska presterna och Vadstena kloster anslagna underhållet, hvilket kunde betraktas såsom olagligt. Till en del skedde äfven detta, men delvis utbetalades dock anslagen[5]), hvilket emellertid ej hindrade de katolska presterna att i bref till Polen klaga öfver att konungens skrifvelser föraktades af regeringen[6]).

Om hertigen sålunda i detta fall iakttog större sparsamhet än konungen velat, gick han däremot i en annan sak till väga i motsatt riktning, nämligen då han på eget beråd utdelade förläningar, särskildt åt några af riksråden. Med anledning häraf beskyldes han för att bland rådet söka vinna anhängare mot konungen[7]), och dylika rykten hafva säkerligen framburits till

---

[1]) Detta framgår af åtskilliga ställen i Karls Reg. 1594. Jmfr ock Grönblad: Handlingar rörande Klubbekriget III, ss. 40 och 42.

[2]) »Det första vi hit till Stockholm kommo», skref han den 30 December till Erik Sparre, »var alltid vårt råd och tal att folket skulle sändas nedöfver till gränsen; så blef det dock likväl hos Ider och de andre af rådet icke bejakadt och samtyckt förr än vid den tid I droge härifrån», Karls Reg. 1594. Redan den 5 September hade han också gjort en hemställan därom till rådet. Ibid.

[3]) Karls Reg. den 20 Nov. 1594. Se Karl IX:s rimkrönika, ss. 296 o. f.

[4]) Karls Reg. den 14 och 23 Okt. 1594. Om Lejonhufvuds föregående förhållande till hertigen, se »Om den svenska högadeln» etc.

[5]) I Norlin a. a. s. 88, lemnas redogörelse enligt Reg. för hvad som utbetalades. Brefvet om Vadstena-predikanten Måns Larssons underhåll innehåller t. o. m. en förebråelse till vederbörande fogde, att han ej förut efterkommit konungens befallning härom (»detta behagade» hertigen »slätt icke»). Karls Reg. 3 Febr. 1595. I Reg. för den 20 Sept. 1594 är intagen en stadfästelse på katoliken Erik Falks förläning, men med anteckning: »gick ej ut.»

[6]) Se t. ex. Andreas' Olai bref till Ererhoffer, Karl IX:s rimkrönika, s. 309.

[7]) Bland Act. hist. finnes ett upplöst latinskt chifferbref från fogden (præfectus) på Drottningholm Anders Menzelius (tillnamnet är otydligt skrifvet) till någon framstående person i Polen. Bland en mängd beskyllningar som däri framställas mot hertigen, förekommer äfven följande: »Senatum autem et alios

denne och blifvit trodda, ty han ådagalade sedermera tydligt sitt missnöje öfver denna sak. Emellertid tyckes ryktet om dessa förläningars storlek hafva varit betydligt öfverdrifvet, och hela saken berodde sannolikt på att Sigismund på grund af sitt missnöje med vissa af riksråden ej gifvit dem det underhåll, som de i och för sin tjänst skäligen kunnat fordra[1]). Om hertigen nu godtgjorde detta, behöfver det blott bevisa att, huru stor fiende han än var till det medeltidslänsväsende, tillbaka på

---

sibi addictos non veretur ipse rege absente maximis muneribus et amplicissimis largitionibus ex possessionibus, ex bonis regem (?) sibi devincire». Brefskrifvaren synes varit katolik, ty vid tal om katolikernas betryck talar han i första person pluralis.

[1]) De upplysningar jag funnit angående förläningar och andra förmåner som af Karl gåfvos åt rådsherrarne äro följande: Den 14 Okt. 1594 erhöll Ture Bjelke uppbörden af Vänge gäll i Vestergötland. Den 16 Okt. fick Gust. Gabrielson Oxenstierna säterifrihet för gården Fiholm, hvarjämte hans bönder i Rekarne frikallas från borgläger och i penningar eller spanmål få utgöra de två årliga hästarne; den 19 Okt. fick Erik Sparre rätt att utbyta de »parseller» han af konungen erhållit i Vestmanland (»efter det synes vara tjenligare att han eljest med en viss beställning varder försörjd efter som här i riket sed och bruk varit hafver») mot hela räntan af skattebönderna samt de 2 årliga hästarne af frälsebönderna i Ekesjö, Flissby, Solberga, Bjurvik, Medelby och Edshults socknar (S. Vedbo) samt all den kungliga rättighet och ränta som krono- och skattebönder i Lommeryds, Lindersås och Frenneryds socknar (N. Vedbo) borde årligen utgöra i förening med sakören, städsla, fodernöt och oförlänt tionde. Den 18 Dec. erhöll Jör. Posse vissa kronohemman mellan hans sätesgård och Stockholm i och för hans resor såsom riksråd. Den 8 Jan. 1595 skrifver hertigen till Axel Lejonhufvud, som beklagat sig att han »både från ämbete, värde och underhåll» uteslutits framför andra, »att han ej vet i hvad hänseende detta skett, »ty sedan vi hafva tagit oss regeringen före hafven I om ingen del oss i så måtte besökt. De, som oss sine anliggande gifvit tillkänna, dem hafve vi ock efter lägenheten betänkt; så är det icke häller mindre Eder förnekadt, när I sådant tillbörligen göre, hvilkom vi icke annat än med nåde och godt hafve benägne varit sedan vi Eder vår vänskap tillvändt hafve». Att han ej ännu glömt sin förra ovänskap med Lejonhufvud framskymtar dock af en påminnelse längre ned i brefvet om huru illa denne ställt sina saker, men han tillägger därpå, »hvilket vi dock nu låte orördt». Den 18 Mars 1595 gaf han honom emellertid uppbörden af Barne härad och Hollanda samt Ostads socknar, »efter som han förnummit att han icke såsom andre rådspersoner vore försörjd med underhåll, hvilket han likaväl som andre borde hafva». De ofvan s. 27 n. 4 omtalade förlänings- och beställningsregistren lemna ej — på grund af där anförda skäl — några säkra upplysningar om konungens och hertigens förläningar till aristokratien. Några antydningar härom finnas däremot i Karls skriftväxling med Erik och Arvid Stenbock. Af Erik Gustafsons förklaring på åtskilliga mot honom af hertigen framstälda beskyllningar visar det sig nämligen, att hertigen lagt honom till last att han ej underrättat honom om sina förläningar. Af samma handling framgår ytterligare, att hertigen gifvit vissa rådsherrar förläningar, men också att Stenbock ej af honom erhållit sådana. Denne säger sig nämligen hafva väntat att hertigen skulle förbättrat hans underhåll såsom han gjort med hans medbröders (Acta hist.). Förmodligen ansåg hertigen att den af Sigismund gynnade Erik Stenbock fått tillräckligt. I ett bref till Arv. Gustafsson af den 25 Nov. 1594 säger han detta uttryckligen om denne: (»Ty K. M:t hafver nogsamt försörjt Eder med land och län så I der icke gjordes behof begära någon månads kost lika som andre göra, de intet annat hafva, dermed de sig hjälpa kunna»).

hvilket Erik Sparre i postulata nobilium kastat längtande blickar[1]), så var han dock ingalunda ovillig att gifva sådana förläningar, hvilka kunde anses såsom en tillbörlig ersättning för mot riket visade tjänster.

Intet af hvad vi hittills berört vållade emellertid regeringen så stora svårigheter som de af Sigismund tillsatta ståthållarne. Frågan om deras ställning utgjorde så att säga den brännpunkt, hvari alla de stridiga intressena samlade sig, och mer än något annat har den bidragit till att drifva konflikten mellan hertigen och konungen till en ohjälplig kris. Hvad som härvid i främsta rummet förtjänar att uppmärksammas, är deras ställning till den religiösa frågan, ty den förmodan ligger nära till hands, att det var på dem, som Sigismund i synnerhet räknade vid sina planer på katolicismens befrämjande i Sverige. Vid Sigismunds färd till Sverige 1598 ingafs till Rom en berättelse om hans företag med afseende på detta rike, och däri omtalas att han omedelbart före sin afresa till Polen 1594 lät fyra ståthållare, »ehuru de voro kättare», svärja att beskydda katolikerna och deras religion[2]), och det är anmärkningsvärdt, att de *protestantiska* ståthållare, om hvilka man skulle kunna antaga att de varit villiga till något sådant, voro till antalet fyra, nämligen Klas Flemming, Arvid och Erik Stenbock samt Gustaf Brahe. De svenska källorna lemna emellertid ej någon närmare upplysning om saken, och på grund af själfva händelserna kan man ej sluta något med visshet, då förhållandena gestaltade sig så, att dylika förbindelser, om de afgifvits, ej blefvo möjliga att i vidsträcktare mån fullgöra. Emellertid är det tydligen af intresse, att undersöka, huru vida *något* i de nämda personernas uppträdande är egnadt att bestyrka uppgiftens sanning.

[1]) Jmfr »Om den svenska högadeln» etc. s. 93, hvarest omtalas, att bland de bilagor, hvarmed Erik Sparre sökte styrka, hurudana friheter adeln fordom haft och borde återfå, fans äfven den 1485 uppgjorda fördelningen af länen mellan konungen och stormännen. Bland »Carl IX:s egenhändiga manuskripter» R.A. finnes en anteckning af hertigen, som sannolikt syftar på denna handling och visar, att Karl med sin vanliga skärpa uppfattat, i huru hög grad det stormannavälde, som fick lemna plats åt Gustaf Vasas starka konungamakt, hade sin grund i medeltidens aristokratiska länsförfattning. Anteckningen har följande innehåll: »Huru Erik Sparre hafver utdelt förläningarna efter såsom han förmenar sig af ålder hafva varit sedvanligt, är af hans handlingar och anotering att se och förnimma; hvad konungen sedan hafver haft igen, kan man ock förnimma, och är hans och de andres mening intet annat än konungen skulle hafva namnet och omaket och de gagnet och förjaga och sätta till pyntes konungen, så ofta dem hafver synts».

[2]) Ranke: Die Römischen Päpste etc., Berlin 1845, II, ss. 371—2. I sina kritiska anmärkningar till denna handling säger Ranke, a. a. III, s. 129, att skildringen af Sigismunds första företag bär prägeln af sanningsenlighet.

Hvad först Flemming angår berättas han 1594 på Distings marknad hafva talat mot Upsala mötes beslut[1]), och under sitt nu började ståthållareskap visade han sig verksam för de genom mötesbeslutet aflysta katolska kyrkoceremoniernas återställande i Finland och har förmodligen bragt till utförande konungens den 30 Augusti 1596 utfärdade befallning om återuppsättande af de katolska helgonbilderna i Finlands kyrkor, hvarjämte han, när åtgärder började vidtagas mot katolikerne i Sverige, gaf desse en tillflyktsort i Finland[2]). Arvid Gustafsson hade ej underskrifvit Upsala mötes beslut, och såsom ståthållare förordnade han en katolik till slottsskrifvare i Vadstena, hvarjämte han af hertigen beskyldes för att hafva i allmänhet gynnat katoliker och särskildt dem i Vadstena kloster[3]). Däremot framgår det ej af tidens handlingar, att Erik Gustafsson och Gustaf Brahe gjort något till förmån för katolicismen inom sina ståthållareskap[4]). Den sistnämde var dock antagligen blott för syns skull förordnad till biträde åt Erik Brahe, och den egentliga frågan blir därför huru denne härutinnan förhållit sig. Och härmed hafva vi kommit till en fråga som synts mig i hög grad vara förtjänt af uppmärksamhet, nämligen den, huru Erik Brahes ståthållareskap i verkligheten utföll.

Man torde nämligen trygt kunna antaga, att Sigismund ej skulle vågat en så uppseendeväckande kränkning af sina löften som en katoliks utnämning till det vigtigaste ståthållareskapet i riket, om han ej däraf väntat sig stora frukter för katolicismens sak i vårt land[5]), och det synes därför vara af intresse att tillse, såväl i hvad mån dessa förhoppningar realiserades som ock huru den protestantiska interimsregeringen förhöll sig till denna ytterst grannlaga sak. Vid besvarandet af dessa spörsmål har det för öfverskådlighetens skull synts mig lämp-

---

[1]) Verving, a. a. I s. 208.

[2]) Se Forsman, Klubbekriget, ss. 142—6.

[3]) Karls Reg. den 25 Nov. 1594 och den 24 Okt. 1595. Den ifrågavarande skrifvaren var möjligen Erik Falk, som i Knut Perssons krönika uppges hafva följt Arvid Stenbock till Söderköpings riksdag.

[4]) I Chesnecopheri, »Fullkomliga skäl» etc. säges väl, att Erik Gustafsson var den papistiska faction benägen, men då detsamma äfven uppges om Erik Sparre, hvars uppträdande denna tid var fullt protestantiskt, kan någon bevisningskraft ej tillerkännas detta yttrande. Han hade ock deltagit i Upsala möte.

[5]) Att det i den ofvan cit. berättelsen till Rom ej omtalas att Erik Brahe åtagit sig att beskydda katolikerne, beror tydligen af att berättaren endast ansett nödigt att särskildt framhålla detta med afseende på de kätterska ståthållarne.

ligast att i ett sammanhang behandla frågan om Erik Brahes och hans broders ståthållareskap, hvars korta varaktighet kan göra detta möjligt, ehuru vi ändock därigenom i någon mån nödgas gå händelserna i förväg.

Enligt Verving och Messenius[1]) skulle Erik Brahes ståthållareskap fått ett hastigt slut. De berätta nämligen, att Stockholms borgerskap, upptändt af Erik Skeppares predikningar och den 29 November uppmanadt därtill af hertigen, uppkallade grefven på rådhuset och uppsade honom tro och lydnad, hvarefter han fyra dagar därefter formligen afsattes af hertigen, och denna berättelse synes hafva legat till grund för de flesta senare framställningar af denna sak. Källorna visa emellertid, att förloppet var ett helt annat.

Om Brahes sammanträffande med hertigen efter dennes ankomst till Stockholm, skref Gustaf Banér till två andra rådsherrar[2]): »huru grefve Erik om samtlige rådet med fursten talat, kan jag allt icke veta, men detta sade fursten mig: att grefve Erik med furstens föregångne råd till ståthållare icke insattes» (d. v. s. att han insattes utan furstens råd) »hafver ingen vållat utan rådet, som därmed sökt hans förderf; eljest hade K. M:t varit till sinnes göra det» (d. v. s. att inhemta hertigens råd): ett yttrande som är märkligt, emedan det synes visa, dels att Brahes utnämning skedde hertigen oåtspord, dels att Brahe sökt utså oenighet mellan Karl och rådet.

Mera upplysande är en skrifvelse af den 5 September, hvari hertigen, sedan Brahe genom en »särdeles förskrifning» erkänt honom »såsom Sveriges rikes hufvud och gubernator», lofvade att hålla Brahe »med en af de förnämste ständer i riket och uti det kall och dess värde blifva låta, som honom af H. K. M:t ombetrodt är, till dess H. K. M. sig förklarar på det, som H. K. M:t nu om sin eds fullbordan tillskrifvet varder». Slutet af försäkran till grefven, hvari det heter att denne skulle få åtnjuta alt hvad han var berättigad till, efter som konungens ed och försäkran vid kröningen» i orden och meningen innehåller och förmäler», visar emellertid att hertigen noga aktade sig för att binda sina händer[3]). Ehuru Karl sålunda i denna sak liksom med afseende på den katolska gudstjänsten först ville för-

---

[1]) a. a. I, s. 267 och Scondia illustrata, VIII, s. 26.
[2]) Den 18 Nov. 1594. Orig. bl. Acta hist., tryckt i Hist. Bibl. II, s. 265.
[3]) Karls Reg. 5 Sept. 1594.

söka hvad föreställningar kunde uträtta, var han dock från början äfven betänkt på ett medel, hvarigenom man utan en våldsam brytning kunde afvända vådorna af att rikets hufvudstad jämte ett vidsträckt område och dess förnämsta fästning, regalier, urkunder samt en vigtig del af dess flotta och artilleri stodo under en katoliks uppsigt [1]).

Den 5 Sept. hemstälde han nämligen till rådet om ej några biträden borde förordnas åt bröderna Brahe, hvarvid han för sin del föreslog Axel Ryning och Jöran Klasson (Stjernsköld) [2]). Rådets svar härpå har jag ej återfunnit, men den 25 Nov. bragte hertigen sin afsigt till utförande, i det han då under åberopande af rådets samtycke och i dess närvaro förordnade Karl Sture och Axel Ryning att å hans vägnar vara ståthållare på Stockholms slott med samma myndighet som bröderna Brahe [3]).

Enligt hertigens egen uppgift var Stockholms borgerskap vid detta tillfälle uppkalladt på slottet och begärde därvid att hertigen ville hos konungen förhjälpa därtill, att grefve Erik blefve afskaffad, emedan hans förordnande stred mot konungens löfte [4]); men att hertigen uppviglat borgerskapet mot Brahe har jag ej funnit bekräftadt af källorna; tvärtom påstår han själf i ett bref till Erik Brahe, att han alltid förmanat, bedt och befalt borgerskapet att visa lydnad mot grefven och de öfriga ståthållarne i alt som var konungen och riket nyttigt [5]). Af

[1]) Det olämpliga häri betonas uttryckligen i Chesnecopheri anförda framställning.

[2]) »Detta efterskrefne synes med första böra beställas». Karls Reg. 1594.

[3]) Ibid. d. 25 Nov. 1594 och d. 6 Maj 1595.

[4]) Hertigen *päminner* Karl Sture om alt detta i ett bref af den 6 Maj 1595. Karls Reg.

[5]) Ibid. 12 Apr. 1595. Med afseende på Stockholms borgerskaps hållning under denna tid råder en viss oklarhet. Mot det som nu härom anförts kan ställas hertigens uppgift (i ofvan anf. bref till Karl Sture af d. 6 Maj 1595) om ett rykte att några af borgerskapet skrifvit till konungen, att de ej samtyckt till några andra ståthållare än de af konungen tillsatta, hvarför Sture borde efterspana brefskrifvarne, hvilka »med rätta borde varda nupne i öronen för sådant». Vidare bedyra Stockholms borgmästare i en d. 4 Dec. 1594 uppsatt skrift (tr. i Collectio Gjörwelliana s. 37) att konungen ej vid ett samtal med dem om stadens nya privilegier nämt något om religionen, men i ett bref från Sigismund af den 28 Juli 1594 (Act. hist.) till stadens styresmän uppmanar han desse att tillse, det ej hans undersåtar ledo något intrång för religionens skull, utan finge njuta de vilkor, som konungen medgifvit efter som »I oss fullkomligen lofvade och tillsade.» Med de nämda privilegierna (af den 13 Juli 1594) var också hertigen missnöjd och betraktade dem såsom olagliga, emedan de utfärdats honom oåtspord (Karls Reg. 1595 den 30 April). Slutligen finner man att Stockholms borgmästare och råd den 22 Aug. 1595 uppmanat konungen att afskaffa den katolska gudstjänsten (Acta hist.) Saken synes så kunna förklaras, att de ledande männen inom borgerskapet af egennyttiga motiv velat visa undfallenhet mot konungen, men att inom borgerskapet i allmänhet förekommit starka protestantiska strömningar, hvaraf en viss vacklan föranledts.

uppträdet den 29 Nov. och afsättningen 4 dagar därefter finnes i källorna intet spår, och de anförda uppgifterna därom bero tydligen af en missuppfattning af de nu skildrade händelserna.

Något före dessa hade en första sammanstötning egt rum mellan hertigen och Erik Brahe. Den sistnämde hade nämligen till Polen ämnat sända katolikerne, läkaren »doktor Samuel» och sekreteraren Peder Rasmusson Brun, af hvilka den sistnämde synes hafva varit en synnerligt verksam och äfven på konungens omgifning inflytelserik medlem af det lilla katolska partiet i Sverige, men hertigen lät anhålla dem, och då de befunnos medhafva bref, hvari klagades öfver att de svenska katolikerne hindrades i sin religion och beröfvades sitt underhåll, så att de, om konungen ej med större alvar åtog sig deras sak, måste förtvifla eller gifva sig i sina fienders tjänst, misstänkte hertigen, sannolikt ej utan skäl, att de voro sända af »de samtlige affällingar» i riket till att hos konungen förtala honom och rådet, och med anledning häraf upplågade hans vrede på det häftigaste.[1]) Sändebuden och äfven en af brefskrifvarne (Erik?) Falk fängslades och en rättegång öppnades mot Peder Rasmusson, hvilken enligt hertigens åsigt varit oberättigad att utan regeringens tillstånd lemna Sverige, då han såsom sekreterare egde kännedom om många för riket vigtiga angelägenheter.[2]) Händelsen synes dock ej hafva ledt till några svårare följder för de anklagade, ty den 19 Febr. 1595 erhöll den mest komprometterade Peder Rasmusson till och med af hertigen ett årligt underhåll, möjligen emedan han den 11 Nov. 1594 förödmjukat sig inför hertigen och bedt om nåd[3]). Erik Brahe tog emellertid sändebudens fängslande mycket illa och klagade öfver att därigenom visats honom förakt. I sitt svar förnekade hertigen att detta var förhållandet, men förklarade däremot att ett bref från Erik Brahe, hvilket mäster Samuel vid fängslandet sönderrifvit, ländt hertigen till spott och förtret och förmanade slutligen grefven »nådligen» att för framtiden hafva fördrag med sådana budskickningar, så vida han ej sjelf ville råka i olycka[4]).

[1]) P. Rasmusson erkände också, att han fått befallning (af Brahe?) att klaga på *riksråden*. Karls Reg. d. 12 Dec. Gustaf Banér skref härom: »Totum mentiuntur. Dem borde få fan för bref» (ofvan, s. 32. anf. bref.)

[2]) Framställningen af denna sak är grundad på det i föregående not anf. brefvet samt hertigens anklagelsepunkter mot Peder Rasmusson Reg. d. 12 Nov. (tryckta i Loenboms Hist. Märkvärd.)

Jmfr ock de rekommendationsbref af Peder Rasmusson, som finnas tryckta i Karl IX:s Rimkrönika.

[3]) Karls Reg. och Acta hist.

[4]) Karls Reg. den 16 nov. 1594.

Egendomligt nog finner man däremot ej vid tiden för de nya ståthållarnes tillsättande några protester af bröderna Brahe emot denna åtgärd, och den fullständiga tystnad angående deras personer, som under den återstående delen af året råder såväl i registraturet som i öfriga källor, frestar till det antagandet, att de när hertigen vidtog nämda åtgärd redan rest ned till Visingsborg [1]), där de tillbragte julen och början af år 1595. I sådant fall skulle således hertigens tillförordnade ensamma hafva förestått ståthållareskapet under slutet af år 1594, liksom det är säkert att de gjorde det under början af år 1595. Småningom vaknade dock de båda brödernas motståndslust, hvartill möjligen kan hafva bidragit, att ett kungsligt sändebuds ankomst ökat deras mod [2]).

Den 7 Februari 1595 skref nämligen Gustaf Brahe från Visingsborg till rådet ett bref, hvari han, efter att hafva urskuldat sig för att han dröjt så länge därnere, bad riksråden att de, efter han ej bekommit det underhåll konungen anvisat honom af slottslänet, ville hos hertigen utverka att han finge sin aflöning anvisad på annat håll. Hans egentliga afsigt med skrifvelsen synes emellertid hafva varit att protestera mot de förändringar som vidtagits i konungens anordningar, ty han erkänner omedelbart därefter, att hertigen tillbudit honom att få fritt underhåll för sig, sina tjänare och sina hästar på slottet samt äfven lofvat att förse honom med annat underhåll för hans tjänst, men han begär det oaktadt, att det måtte blifva vid hvad konungen förordnat, *emedan det kanske ej kan vara denne behagligt att hans ordningar förändras.* Erik Brahe skref äfven till riksråden från Visingsborg den 12 Februari, och detta bref är ännu märkeligare i anseende till de uttalanden, som däri förekomma om hans ämbete, och det tydliga missnöje, hvarom de vitna. Han åberopade först konungens af dem lästa fullmakt. Ehuru riksråden ej motsatt sig hans utnämning, sade han sig hafva hört att en part i synnerhet af presterskapet förmenade sådant vara mot

[1]) I sitt »Calendarium» för år 1594 (Riksark.) har hertigen antecknat på den 6 November: »samma dag» (som Per Rasmusson fängslades) »drog Gref Erik hädan», och det synes ej omöjligt att härmed menats hans nedresa till Visingsö för den återstående delen af året.

[2]) Den 6 Januari 1595 befalde hertigen sekreteraren Nils Jönsson att »oförmärkt» förnimma, om konungens sändebud Lindorm Nilsson (han skrifves Bonde, men tillhörde slägten Lilljehöök till Gällaryd) under julen vistats på Visingsö och hos Arvid Gustafsson eller »andra af det slaget» samt hvad därvid förehafts. Karls Reg.

konungens försäkring. Han tog emellertid nu Gud och några förnämliga »utan-råds-personer» till vitne, att han enträget undanbedt sig detta ämbete, i synnerhet emedan han befarat att det »sub pretextu violationis juramenti regii» skulle blifva honom af många »inviderادت och missunt». Detta hade han dock ej bort vänta, då han för 8 år sedan kallades till riksråd samt varit brukad i 2 ansenliga legationer [1]), utan hade i stället bort kunna hoppas på lön och erkännande och åtminstone att han skulle undgå förakt. Det vore också något bland alla folk oerhördt, att en ärlig man i hans ställning skulle så blifva »degraderad», men om det var deras och andras mening att hans ämbete i anseende till tidens lägenhet vore skadligt för konungen och riket, så ville han gerna blifva förskonad därifrån, ifall det kunde ske utan förfång för konungens myndighet och hans eget goda namn. Han ville dock, om så önskades, komma till Stockholm och efter sitt ringa förstånd förestå ämbetet, men *då skulle rådet med hertigen och andra rikets ständer förena sig om, att han finge behålla det »i alla klausuler och punkter intet undantagandes, såsom fullmakten lyder»*. [2])

Denna framställning medförde emellertid ej något resultat. Rådet synes ej hafva gjort något åt saken, och då E. Brahe skref och frågade hertigen, om denne hade något emot, att han kom upp och lät bruka sig i sitt ombetrodda kall, fick han blott till svar, att denna fråga »slätt intet behöfts», ty han visste väl, att hertigen ej nekat honom det, utan hållit honom i tillbörligt värde [3]). Gustaf Brahe, som äfven skrifvit till honom och ursäktat sin långa bortovaro, hade han några dagar förut svarat, att han lemnade till hans eget skön, när han ville komma och göra sin tjänst [4]). Ännu ganska länge läto emellertid de båda bröderna vänta på sig, och härunder finner man för första gången en antydan om, att hertigen ämnat alldeles ute-

[1]) Till England 1583 och vid genomdrifvandet af Sigismunds val till konung i Polen 1587.

[2]) De båda brefven finnas i original bl. Acta hist. 1595.

[3]) Karls Reg. den 19 Febr. 1595.

[4]) Ibid. 17 Febr. Den 23 Jan. hade emellertid hertigen klagat för rådet öfver att de båda bröderna ej med tillbörligt allvar togo sig sakerna före, hvaraf han förorsakades mycket bekymmer och öfverlopp. Han hemstälde därför, om det ej vore af nöden att han »förordnat» några af sina goda män dem till hjälp, en förfrågan, som, om den afsåg Sture och Ryning, förefaller onödig, då enligt hertigens uppgift rådet redan gifvit sitt bifall till deras förordnande (se ofvan); om den åter afsåg ännu flere ståthållares tillsättande, ledde den ej till någon påföljd.

stänga Erik Brahe från ståthållareskapet. Den 18 Mars frågade han nämligen rådet, hvilka skulle brukas i slottslofven i Stockholm, emedan Karl Sture begärt afsked från sitt uppdrag. »Ty» — tillägger han — »ändock grefve Erik till äfventyrs kan komma hit igen, så veta de gode herrar väl, hvad insagor som borgerskapet hafver däremot för religionens skull». Om också Gustaf Brahe »blifver här såsom han själf tillbjuder», så behöfde han dock medhjälpare. Karl Sture stannade emellertid denna gång på sin plats och i början af April finner man, att omsider åtminstone Erik Brahe inträdt i tjänstgöring. Oaktadt »insagorna» mot hans ämbete gjorde dock hertigen ej häller nu något försök att utestänga honom därifrån, men till häftiga slitningar kom det dock denna gång. Mellan Brahe och Karl Sture (Ryning synes denna tid varit tjänstledig) uppstod genast ett så spändt förhållande, att den senare begärde att få lemna sin plats, hvilket hertigen dock ej medgaf [1]). Så snart hertigen fått underrättelse om Brahes ankomst, befalde han Karl Sture och befallningsmannen Tönnes Jöransson att ej låta bröderne Brahe få utspisning för större följe än han medgifvit Karl Sture eller 12 personer, såsom lagen stadgade om en rådsherre, och förklarade, att, om konungen också lofvat dem större, så behöfde detta ej aktas, emedan det skett hertigen och rådet oåtspordt [2]). Brahe å sin sida företog sig att göra några ändringar i de anordningar, som hertigen vidtagit i Stockholm, och vid underrättelsen härom bragtes hertigen fullständigt ur jämnvigt [3]). Han skref genast ett strängt bref till Brahe, hvari han med åberopande af sin regentmyndighet förmanade denne att ej honom och rådet oåtspordt af eget sinne vidtaga några anordningar samt att ej gifva orsak till buller och oenighet; han begärde vidare riks-

[1]) Karls Reg. den 5 April 1595.

[2]) Ibid s. d. Den sistnämde var af konungen (enligt Stjernmans Höfdingaminne den 19 Juli) förordnad till befallningsman på Stockholms slott förmodligen *under* bröderna Brahe. Äfven han begärde nu afsked från sin plats i anseende till den myckna oordning, som nu förekom på Stockholms slott, men hertigen förklarade, att han ej så hastigt kunde »förlofva» honom, då han var förordnad af konungen. Karls Reg den 5 Apr. Man får det intrycket, att han liksom Sture stått på hertigens sida. I beställningsregistret i Kammarark. är ej underhåll för mer än 12 personer anvisadt åt hvardera af de båda bröderna Brahe.

[3]) Om beskaffenheten af Brahes ändringar har jag endast funnit en antydan i ett senare bref från hertigen till Erik Sparre (den 18 April Reg.) i hvilket det heter, att hertigen blott därför bedt om Sparres råd angående Brahe, att denne velat till hans förra ämbete sätta »den onyttige mannen Mats Bengtsson», hvilken, såsom Sparre visste, visat sig »skadlig», då han förestod köksmästareämbetet. Om Mats Bengtssons religion har jag ej lyckats finna några upplysningar.

rådens betänkande om saken [1]) och uppmanade de rådsherrar, som voro i Stockholm, att förmana Erik Brahe att ej företaga något utan de öfriga befallningsmännens råd; äfven af sekreteraren Nils Jönsson (Jakobsköld) begärde han råd i saken, och Karl Sture och Tönnes Jöranson, som underrättat honom om grefvens förhållande samt begärt förhållningsorder, befalde han att strängt följa hans föreskrifter och att, om något hastigt påkomme, vända sig till honom. Och det är betecknande för den oroliga sinnesstämning, hvari hertigen befann sig, att alla dessa skrifvelser äro från samma dag (den 9 April). Kort därefter eller den 11 April mottog Karl en vidlyftig skrifvelse från Brahe, daterad den 8 April. Denne begärde däri med åberopande af det trogna hjärta han alltid dragit till hertigen, att han nu ej måtte blifva »så slätt och grant föraktad» samt åberopade hertigens eget löfte, att han skulle få komma och sköta sitt ämbete.

Hvari »föraktet» bestod, säges ej uttryckligen, men hvad som därmed åsyftades framlyser tydligt nog i den därpå framstälda frågan, om Karl Sture och Axel Ryning voro satta vid Erik Brahes och hans broders sida *på konungens eller hertigens vägnar.* Oaktadt Brahe uttryckligen försäkrade, att han ej talade om »konungens ära och höghet, den E. F. N. alltid hafver gerne hulpit till att fordra» utan blott om sin egen »person och stand», torde man dock få anse frågan som en protest mot det ingrepp äfven i konungens anordningar, som de nya stathallarnes tillsättande innebar. Slutligen tillkännagaf Brahe, att, som han redan några resor bedt konungen om sitt afsked, ämnade han ej vidare befatta sig med borgerskapet (möjligen på grund af dess insagor mot honom) utan endast med de främmande i städerna och adel och oadel inom länet. Behagade detta ej hertigen, skulle Brahe med första öppet vatten afresa till Polen [2]).

Hertigen svarade härpå den 12 April, att han ej beskylt Brahe för någon otrohet, att om något skett denne till förakt, så kunde därom lagligen ransakas, men att han alltid aktat hans stånd; och han visste ej af något intrång vare sig i konungens höghet eller i det ämbete som Brahe erhallit, ty oaktadt de insagor som kunde finnas mot detta hade han flere gånger för-

---

[1]) Endast Ture Bjelkes svar är mig bekant. Han rådde hertigen att skriftligen förmana Brahe att hafva med sådant fördrag, emedan hvarken han eller någon annan hade rätt att företaga något i rikets angelägenheter utan hertigens och rådets samtycke. (Afskr. bland Acta hist.).

[2]) Orig. bland Acta hist. Brefvets ankomstdag är därpå antecknad.

manat borgerskapet att visa grefven och de öfriga ståthållarne lydnad och hörsamhet. Orsakerna till de sistnämdes tillsättande utvecklar han nu utförligt.

Han hade såsom regent förordnat dem på konungens och sina egna vägnar, på det att de skulle medverka till att skaffa undersåtarne lag och rätt samt hjälpa till att för honom själf »aflägga det stora mödosamma och förtretliga regemente», men det hade ingalunda skett af misstroende mot bröderna Brahe eller dem till förtret, utan därför att konungen utan tvifvel skulle kräfva räkenskap af hertigen, hvarför han behöfde bredvid konungens »tillförordnade» hafva sina egna, som kunde meddela honom hvad som föreföll. På Brahes tillkännagifvande, att han ej vidare ville befatta sig med borgerskapet, svarade han sig ej kunna förstå, att grefven endast skulle vilja hafva namnet af ståthållare utan att låta undersåtarne njuta gagnet. Han befalde därför, att, så länge han och hans broder voro befallningsmän, skulle de jämte hertigens tillförordnade hjälpa till att befordra rikets bästa och styrka lag och rätt; hvad de ej själfva kunde afgöra skulle de hänskjuta till hertigen och rådet. Att resa till Polen stode Brahe fritt, blott han förut underrättade regeringen därom [1]). Emellertid synes Brahes bref hafva lugnat hertigen, ty den 18 April underrättade han Erik Sparre, som antagligen hade lagt sig ut för svågern, att denne nu skrifvit till honom, och försäkrar, att det ej varit hans mening att företaga »något hastigt» mot Brahe samt att han ej mot honom fattat någon onåd [2]).

Erik Brahe stannade därefter åtminstone någon tid på sin anförtrodda post, ehuru begränsad i sin verksamhet af hertigens förtroendemän. Af dessa är i synnerhet Karl Stures personlighet egnad att ådraga sig uppmärksamhet. Den yngste sonen till Svante Sture, var han den siste af de store riksföreståndarnes ättlingar, som spelat någon egentlig roll i våra häfder [3]), och hans allt för korta lefnadssaga bildar ett värdigt afslutningsblad i denna om fäderneslandet så högt för-

[1]) Karls Reg. 1595.

[2]) Karls Reg. 1595. En del af brefvets innehåll är anfördt ofvan s. 37. n. 3.

[3]) Den siste manliga medlemmen af ätten var hans brorson Svante Sture, som dog 1616. Han var hertig Johans af Östergötland råd och kansler, men synes ej hafva synnerligt ingripit i tidens händelser. En egendomlig tillfällighet är dock det nära sambandet mellan den siste Sturen och hertig Johan — representanterne för den ädla resignation, som lemnade rum åt Gustaf Vasa och Gustaf Adolf.

tjänta slägts historia. Med en inom högadeln ovanlig värme synes han hafva omfattat den protestantiska saken — det var han som var adelns ledare, när ständerna i Upsala 1594 ingingo den ryktbara föreningen till protestantismens skydd — och under det att hans ståndsbröder i allmänhet hyste motvilja för hertig Karl, den obevekliga förkämpen för detta Gustaf Vasas konungadöme, som brutit aristokratiens självsvåld, men äfven gifvit dödsstöten åt Stureslägtens förhoppningar, visade Karl Sture hertigen en hängifvenhet [1]) som bildar ett värdigt motstycke till den självuppoffrande trohet, hvarmed hans fader tjänat Gustaf Vasa, men som också hertig Karl synes hafva uppskattat till dess fulla värde.

Nu följde han med vaksamhet Erik Brahes åtgöranden och underrättade flitigt hertigen om hvad som tilldrog sig i hufvudstaden [2]). Mellan honom och Erik Brahe var förhållandet härunder ej mera spändt än att de kunde umgås med hvarandra [3]), men att Brahe dock var förbittrad öfver hela ställningen, kan man se däraf, att han på hösten s. å. genom Erik Sparre och Axel Lejonhufvud lät till Sturen framställa »tilltal och spörsmål», hvilka tydligen åsyftade förhållandena under det gemensamma ståthållareskapet, ty då han ej blef nöjd med svaren, förklarade han sig uppskjuta saken till konungens hemkomst, *emedan den angick dennes myndighet* [4]).

En annan antydan om, huru Sturens ståthållareskap på vissa håll ansågs, lemnar hans klagan inför hertigen öfver, att »en part» sagt, att han skulle få mera ondt än godt för sitt omak. Hertigen svarade härpå den 22 April, att det väl kunde hända, att Sture hade föga bättre tack att förvänta än hertigen själf, men bad honom dock ej förtröttas [5]). För öfrigt synes Brahe under denna tid föga befattat sig med utöfningen af ståt-

[1]) Han hade därigenom t. o. m. väckt konung Johans misstankar. Se Vestling: »Hertig Karls furstendöme under åren 1568—1592,» s. 88.

[2]) Detta framgår af Karls bref till Sture; dennes skrifvelser har jag ej återfunnit. Vid påsktiden föreföll en mindre konflikt, då Sture nekade Brahe, som ville resa bort efter helgen, postvapen. Hertigen gaf Sture rätt, emedan postvapen ej fingo utlemnas utan hertigens egen befallning. Denna åtgärd afsåg att skydda allmogen för öfverdrifven skjutsning. Karls Reg. d. 22 Apr.

[3]) Se Abraham Brahes Tidebok, där det berättas att Brahe den 28 April hade Sture till gäst.

[4]) Erik Brahe till Erik Sparre den 9 November (»Söndagen före Martini») 1595. (Afskr. bl. Acta hist.).

[5]) Karls Reg. 1595. Den 19 Maj fick likväl Sture lof att draga hem, när Axel Ryning kommit tillbaka. I Juli var han emellertid åter i Stockholm och fick mottaga uppdrag af hertigen.

hållareskapet — orsaken må nu hafva varit lojhet eller missnöje med inskränkningarne i hans myndighet — åtminstone lät hertigen honom veta sin förundran öfver att han så föga bekymrade sig om sin tjänst, och förmanade honom att ej anse sin »släta närvarelse» såsom nog, utan visa den »åhåga och bekymmer», som hans kall kräfde [1]). Gustaf Brahe synes ej deltagit i de nu skildrade förvecklingarna och ej ens därunder varit närvarande i Stockholm [2]), men den **4** Juni skref han till hertigen ett bref, hvari han med vida större skärpa än brodern uppträdde mot hertigens anordningar. Han förklarade nämligen, att orsaken, hvarför han ej infunnit sig i Stockholm [3]), var dels att förråderna där voro så ringa, att han ej kunde få sitt uppehälle, och dels att han först ville veta hvad hertigen menat med att sätta Sture och Ryning vid hans och hans broders sida. Han förmodade, att hertigen kunde för sin del försvara denna åtgärd, men efter som konungen förbjudit alla förändringar i hans och hans broders förordnande, kunde *han*, som var en tjänare, därigenom ådraga sig klander *liksom han emot sin gifna pligt samtyckt och inlåtit sig »i det som H. M:s regalia och kungliga myndighet är för nära skedt»*, hvarför han nu afsade sig ämbetet. Men ville hertigen i enlighet med konungens förordnande låta honom och hans broder »allena» hafva med befallningen att skaffa och behålla den myndighet, som deras fullmakt utvisade, skulle han fortfara därmed och visa hertigen tillbörlig lydnad.

Besynnerligt nog dröjde hertigen med sitt svar en hel månad. Det blef emellertid ej undfallande. Frågan om underhållet förbigick han med tystnad. Med afseende på sin rätt att förordna befallningsmän vid sidan af konungens förklarade han, att han såsom den älste arffursten hade både pligt och rätt att under konungens frånvaro styra riket med råds råde. »Om I hafven det förgätit, så kan Eder både gamla och nya bevis förelagda blifva». Ej häller hade konungens myndighet därigenom blifvit

[1]) Karls Reg. den 5 Maj. Förmaningen förnyades den 18 Maj. Man ser däraf att äfven Sture gifvit Brahe påminnelser i samma riktning.

[2]) Visserligen skref hertigen den 5 April (se ofvan) att han hört, det äfven Gustaf Brahe då ankommit till Stockholm, men om detta varit fallet, skulle väl något spår af hans närvaro visat sig i de därpå följande förvecklingarne.

[3]) Brefvet är dateradt Drottningholm, och i hertigens svar omtalas, att Brahe besökt honom och sedan ej farit till Stockholm. Det är därför sannolikt, att han någon tid uppehållit sig på Drottningholm. Brefvet finnes i orig. bland Acta hist.

kränkt, ty det hade snarare i och för »regementets» riktiga skötande behöfts att ännu flere förordnats.

För öfrigt åberopade han samma skäl till åtgärden, som han anfört till Erik Brahe, uttalade sin förmodan, att de förordnade ej vore Gustaf Brahe till vanära, då de i börd och stånd vore honom »likmätiga», och tillade slutligen: »Och hade Eder bort haft fördrag att många konungens höghet vrångvisligen uti detta ärendet» [1]). Förmodligen hade detta bref till följd, att Gustaf Brahe ej vidare tog någon befattning med ståthallareskapet, och äfven Erik Brahe synes vid denna tid hafva öfvergifvit sin post, ty i registraturet förekommer ej något vidare om de båda brödernas stathallareskap.

Detta vinner äfven sannolikhet af en annan omständighet. Nu på sommaren 1595 var det nämligen som hertigen och rådet för första gången vidtogo några åtgärder mot den katolska gudstjänst, som i trots af konungens försäkran firades i Stockholm. I början af Aug. läto de stänga slottskyrkan, sedan de förgäfves affordrat den katolska presten Andreas Olai nycklarna till den samma, men såsom skäl till denna åtgärd anfördes ej blott den religiösa synpunkten, utan att förrädiska anslag mot slottet kunde förehafvas af dem, som besökte kyrkan; och i det hus, som konungen vid Österlånggatan inköpt till firande af katolsk gudstjänst, fick denna tills vidare fortfara. Nu förekommer i den vidlyftiga berättelse, som Andreas Olai om slottskyrkans stängning afgaf till Polen, intet om bröderna Brahe [2]). De hafva sålunda vid detta tillfälle antingen ej gjort något för upprätthållande af konungens anordningar till katolicismens befrämjande eller ock i enlighet med min ofvan uttalade förmodan redan öfvergifvit sin post. Det sistnämda antagandet bekräftas äfven af ett bref från Peder Rasmusson af den 23 Aug. Det synes framgå däraf, att man i Polen varit missnöjd med de båda bröderna, förmodligen emedan de ej motsvarat hvad man väntat af dem med afseende på katolicismens befrämjande, ty brefskrifvaren beder konungens biktfader Erenhoffer lägga sig ut för dem hos konungen, så att

[1]) Karls Reg. den 6 Juli 1595.

[2]) Se Karl IX:s Rimkrönika s. 314. En utförlig redogörelse för händelsen är med ledning af detta bref intagen i Norlins Svenska kyrkans historia ss. 108 o. f., hvartill hänvisas. Tilläggas kan, att hertigen vid denna tidpunkt hemstälde till presterskapet, huruvida den påfviska religionen skulle hädanefter så fritt som hittills få brukas i riket. Odat. skrifvelse i Hert. Karls Reg. 1595, intagen mellan den 13 och 14 Aug.

denne åtminstone genom bref måtte visa dem sin nad. och försäkrar att de vid skötandet af sitt ståthållareskap ej med vett och vilja gjort något, som ej åsyftade konungens fördel och upprätthållandet af hans värdighet. Han tillägger därefter, att deras *frånvaro från Stockholm* hade sin ursäkt i att konungens dem gifna uppdrag blifvit kränkt och nästan alla af konungen beviljade förmåner blifvit dem förnekade[1]). Men om de ej längre uppehöllo sig i Stockholm, qvarstannade de dock tills vidare i Sverige.

Det resultat, som en granskning af källorna lemnar med afseende på Erik Brahes och hans broders ståthållareskap blir sålunda, att konflikter ej saknats mellan dem och hertigen, men att de *ej* afsattes, utan af sig själfva synas hafva lemnat sin post, sedan denna genom hertigens anordningar blifvit dem mindre behaglig. Tager man i betraktande hvad som *kunnat* blifva följden af en katoliks utnämning till ståthållare i Stockholm, så måste man emellertid erkänna, att förvecklingarne blefvo vida lindrigare, än man haft anledning vänta. Gustaf Adolf har till en del i sin påbörjade historia förklarat detta faktum, då han om Erik Brahe yttrar, att han »dem (nämligen hertigen och rådet) allenast af alla ståthållarne lyda måste, ty de sutto hos honom på slottet», men mycket berodde härvid också säkerligen på de personliga förhållandena. Ingendera af bröderna ådagalade tillräcklig ihärdighet i skötandet af sitt kall för att kunna göra sig gällande vid sidan af hertig Karl och hans män[2]) och hvad särskildt hufvudpersonen Erik Brahe, angår, gör han intryck af att hafva varit en ytterligt svag karaktär, lös i sina seder[3]), benägen att skjuta ifrån sig hvad som förorsakade obehag samt vacklande inom det offentliga lifvet[4]), med ett ord, af naturen så illa qvalificerad som möjligt att hålla hertig Karl stången. Dessutom, huru mycket Erik Brahe än må

---

[1]) Karl IX:s Rimkrönika ss. 323 o. f.

[2]) Däremot har jag ej i för mig tillgängliga källor funnit någon bekräftelse på den i Biogr. lex. förekommande uppgiften, att deras verksamhet förlamats af inbördes oenighet.

[3]) Hertigen beskylde honom flere gånger offentligen för att, ehuru gift, föra ett otuktigt lefnadssätt (se t. ex. Loenboms Hist. markvärd., II, s. 134). Allmänt kändt var, att han till mätress hade en dotter till den beryktade Filip Kern, och att hon 1598 födde honom en son, som adlades under namnet Örnevinge.

[4]) Ehuru han mer än andra kan tyckas hafva bort ståndaktigt omfatta Sigismunds sak, öfvergick han efter Sigismunds flykt 1598 till hertigen och deltog till och med i blodsdomstolen i Linköping; sedermera flydde han till Polen, där han dog.

hafva önskat att befordra katolicismen i sitt fädernesland, hans katolska tro egde dock ej den fanatiska riktning, som erfordrats för att af en så svag personlighet skapa ett kraftigt verktyg för reaktionens sträfvanden, och när den det ej förmådde, bidrog den i stället blott till att ännu mera förlama hans handlingskraft. Det är nämligen tydligt nog, att han, som med alla sina svagheter dock synes hafva varit en välmenande man och verkligen ej önskat »komma buller och oro åstad», från början känt sig stå på osäker mark just i följd af den olagliga karaktär, som hans egenskap af katolik gaf åt hans ståthållareskap. Att Sigismund anförtrodde honom detta, var därför, ur alla synpunkter sedt, ett missgrepp, som emellertid är karaktäristiskt för denne konungs förmåga att bedöma förhållanden och personer.

Vida större svårigheter än de nu skildrade bereddes hertigen af de öfriga ståthållarne af det kungliga partiet.

Jag har i det föregående angifvit i hvad mån jag funnit att desse befrämjat de katolska syftena, men med afseende på *deras* uppträdande är emellertid den statsrättsliga och rent politiska synpunkten vida vigtigare än den religiösa, och vi hafva nu att i det förra hänseendet betrakta de första sammanstötningarna mellan dem och regeringen.

Den förnämste af dessa ståthållare var Klas Flemming i Finland. Hans karaktär är så tillräckligt känd att den ej här behöfver skildras, och hans förhållande till regeringen i Sverige är äfven vida mera utredt[1]) än bröderna Brahes. Vi behöfva dock äfven här taga en öfversigt däraf.

Flemming hade följt Sigismund till Danzig, då denne återvände till Polen, och därpå begifvit sig direkt till Finland, medtagande alla de svenska skeppen. Underrättelsen härom jämte rykten om, att han påstod sig af konungen hafva erhållit »gubernationen i Finland och Livland samt marsk-, krigsöfverste och amiralskall m. fl. ämbeten», synas hafva kommit till Stockholm i Sept. 1594 och försatte genast hertigen och rådet i stor oro. I synnerhet var detta fallet med afseende på krigsöfverstekallet, som de på grund af ett uppträde under kröningsriksdagen i Upsala mellan krigsbefälet och Flemming[2]) antagligen hoppats, att denne ej vidare ej skulle kunna bekläda[3]).

[1]) Särskildt kunna vi härvid hänvisa till Forsman: Klubbekriget.

[2]) Se Verving, a. a. I, s. 217.

[3]) Se rådets hemställan härom till konungen, medan han ännu var qvar i Sverige. »Om den svenska högadeln» s. 108, n. 1.

I en framställning till rådet den 5 Sept.[1]) antog också hertigen såsom en afgjord sak, att en ny befälhafvare skulle tillsättas i Finland och uppmanade blott rådet att rådslå om hvem det skulle blifva; den 10 Sept. gaf han två af de till fredsverket med Ryssland förordnade sändebuden Krister Klasson (Horn) och Arvid Eriksson (Stålarm) i uppdrag att kalla Flemming till Stockholm, på det han skulle göra ett med rådsherrarne, uppvisa den fullmakt han erhållit af konungen samt, då så många ämbeten väl skulle blifva honom besvärliga att förestå, i tid ingifva sitt afsked, så att andra i stället kunde förordnas. Han skulle dessutom sända fartygen öfver till Sverige, så att hertigen för att bereda medel till betalande af rikets skuld kunde låta dem göra en handelsresa till Frankrike och Spanien. Under sin frånvaro skulle han öfverlemna befälet öfver krigsfolket åt Karl Henriksson (Horn) och Mårten Boije[2]). Redan dagen förut hade han skrifvit till krigsfolket med befallning att lyda de nämda befälhafvarne, till dess en viss krigsöfverste kunde förordnas i Flemmings ställe[3]).

Den 16 Sept. skref hertigen därpå till Flemming själf om samma saker, därvid uttalande sin förvåning öfver att marsken i stället för att komma till Stockholm och deltaga i rådslagen rest till Finland och således nu, liksom under konungens vistelse i Sverige, söndrat från det öfriga rådet. Han fordrade nu äfven att få se den förskrifning Flemming lemnat i utbyte mot sin fullmakt, men lofvade honom fullkomlig trygghet, om han komme till Sverige. Tillika förbjöd han honom att befatta sig med uppbörden i Finland eller med något, hvarom hertigen »med rådets samtycke» gåfve besked; skedde det skulle hertigen söka ersättning i hans arfvegods[4]).

I samma dagar som ofvannämda bref skrefs, erhöll emellertid hertigen en skrifvelse från Flemming jämte afskrift af dennes fullmakt. Den 21 Sept. var han färdig med sitt svar. Det innehåller nya förmaningar att komma till Sverige och att ej företaga något hertigen och rådet oveterligt — det sistnämda närmast med anledning af att Flemming skulle påbjudit en ny gärd i Finland, hvaröfver hertigen uttalar sin förvåning. Han

[1]) Karls Reg.
[2]) Ibid.
[3]) Ibid.
[4]) Ibid.

ogillar vidare, att Flemming på konungens befallning skickat ett svenskt skepp till Danzig och där qvarlemnat några svenska kanoner, hvilket hertigen påstod vara stridande mot konungens försäkran vid kröningen. Med afseende på fullmakten förklarade han, att han lemnade den »i sitt värde»; men att den i alla fall ej berättigade Flemming att företaga något af enskildt råd, regeringen oveterligt. Han fann det för öfrigt oklokt af Flemming att åtaga sig en dylik fullmakt och sade sig ej förstå, huru denne skulle kunna sköta så många ämbeten; särskildt syntes Flemming ej kunna vara högsta befälhafvare öfver krigsfolket, då detta vid kröningsriksdagen i Upsala förklarat sig ej vidare vilja stå under hans befäl. Hertigen hade därför öfverenskommit med rådet, att befälet skulle anförtros åt Mårten Boije och Axel Kurk[1]).

Att Flemming frivilligt skulle afstå från befälet, var emellertid knappast att vänta, och man finner också, att hertigen inom kort försökt använda ett annat medel, och detta af den mest betänkliga beskaffenhet, för att nå sitt mål. Den 14 Okt. skref han nämligen till krigsfolket, påminte om det tal som i Upsala varit mot Flemming, särdeles bland officerarne, som ofta försvurit sig ej vilja följa Flemming; uttalade sin farhåga, att, då Flemming nu förskaffat sig konungens fullmakt på befälet, någon tvist kunde uppkomma mellan trupperna och honom *samt uppmanade dem därför att uttala sig, om de ville lyda honom eller ej*, så att hertigen och rådet, om så blefve nödvändigt, kunde förordna någon annan. *Vore de ej tillfreds med Flemming* eller hade han rest till Sverige, skulle de lyda Mårten Boije och Axel Kurk[2]).

Af det nu anförda visar sig sålunda att Karl vid denna tid ej, såsom vanligen uppgifves, gjort något försök att afsätta Flemming från ståthållareskapet, men däremot ansett betänkligt att så många ämbeten voro förenade i hans händer, hvarvid han särskildt sökt skilja honom från befälet öfver krigsfolket, samt att han från början sökte draga honom ifrån den afsöndrade ställning han intog i Finland. Huruvida riksråden varit med om den betänkliga utvägen att genom trupperna söka beröfva honom befälet, känner jag ej, men däremot framgår det af ett deras bref till konungen, att de, som af gammalt voro Flemmings

¹) Karls Reg. 1594. Hvarför han nu frångått Karl Henriksson, känner jag ej.
¹) Karls Reg.

fiender, för öfrigt fullkomligt delade hertigens uppfattning i saken [1]); och de hafva äfven själfva skrifvit till Flemming i samma syfte [2]). Dessa försök blefvo emellertid utan annan frukt än att de gjorde Flemmings styfva sinne ännu hårdare; onekligen måste också hertigens tillvägagående varit i hög grad egnadt att uppreta honom, och riksrådets bref synes ej häller varit tillmötesgående. Hans svar till dem, som ankom till Stockholm, den 5 Nov. 1594 [3]), bär nämligen vitne om en synnerligt retad sinnesstämning. Han beklagar sig däri, att de föraktat honom »mer än tillförene, som han bland annat förnimmer af »utskriften» på deras bref. I råd ville han vara, men ej det råd, att konungens myndighet skulle föraktas och deras befallningar aktas mera än konungens, och han ville vara ursäktad, om de gjorde honom något hinder med krigsfolket och någon olycka inträffade. Han bad dem betänka, huru han med ära kunde försvara, om han konungen oåtspord och på grund af deras skrifvelse lemnade Finland, då man om 8 veckor måste möta fienden, ifall fredsverket misslyckades. Hertigens befallningar borde han utföra i alt som »K. M:t kommer till gagn och godo och riket», men dem var han ej skyldig någon lydnad mer än de honom. Något ämbete hade han ej begärt utan fått konungens befallning därom. Han var ej deras skjutsbonde, som behöfde draga efter dem mera än de efter honom. »I ären mina likar» slutade han sin skrifvelse, »han (konungen) är en konung och blifver en konung, intet annat Eder befaldt.» Det bref, som han samtidigt sände hertigen, finnes ej i behåll, men man kan delvis lära känna det af Gustaf Banérs redogörelse därför den 18 Nov. [4]) och af hertigens svar. Den förre skrifver, att »det han något mörkt sätter» i brefvet till rådet »det hafver han bättre uttryckt till fursten, där orden skola så lyda, att han känner H. F. N. uti K. M:ts frånvaro för den förnämste i riket, vill ock gerna bevisa H. F. N. hörsamhet

---

[1]) Se Hist. Bibl. II, Bergmans »Handl. etc. s. 261. De säga sig däri vara ovissa om konungen betrott honom befälet, såväl i affseende till krigsfolkets missnöje med honom som emedan de ej hört något därom under konungens vistelse i Sverige; de föreställa konungen, att Flemming omöjligen kunde sköta så många uppdrag, och omtala att de kallat honom till Stockholm, emedan han borde göra ett med hertigen och dem i »regeringsföreningen».

[2]) Detta bref har jag ej lyckats anträffa.

[3]) En afskr. däraf finnes bland Acta hist.; den är tryckt i Hist. Bibl. II, s. 265.

[4]) Se Hist. Bibl. II, s. 263.

och lydnad till K. M:ts och rikets gagn, men det han skulle vara oss (riksråden) hörige och undergifne, det tänkte han intet». Han hade också sagt sig hafva något att berätta om en del af riksråden, hvilket ej blott angick honom själf, »som han väl märker vi (riksråden) hårdt eftertrakta, utan fast mera fursten», den riksråden icke mindre än under konungens närvaro »eftertraktade», och han hade för hertigens unga tjänare Peder Stolpe, som öfverbragte brefvet, nämt, att det var Hogenskild och Ture Bjelke samt Gustaf Banér som han åsyftade. Af Banérs skrifvelse visar det sig äfven, att de i Stockholm närvarande riksråden, drotsen, Klas Bjelke och Banér, svarat Flemming; emedan saken ej rörde Bjelke och drotsen, »qui semper tuetur partem flegelii», hade emellertid svaret enligt Banérs mening ej blifvit sådant »som härpå höfts, dock uti det närmaste».

Hertigens svar till Flemming är af den 11 Nov. och däri säges, att denne enligt sin vana skrifvit med mycken vidlyftighet, men föga i sak. Hertigen vidhåller sin åsigt, att han först bort komma till Sverige, och lemnar hans »entskyllan» i sitt värde. Efter som han handlat efter sitt eget hufvud och åtagit sig en så stor befallning, finge han se till, huru han kunde stå till svars därmed. Hertigen missunnade honom ej hans lycka, men önskade blott att Sveriges krona ej toge skada däraf och att hans uppdrag ej komme att lända honom själf till litet beröm. Hvad de klagomål angick som han sade sig hafva att anföra mot riksråden och andra kunde han utföra dem »med lagen» och hertigen skulle »så mycket, som lag och rätt medgifva kan», göra honom »befordring därvid». Med afseende på försöket att skilja honom från befälet var hertigen nu tydligen något generad; han beklagar, att Flemming vände frågan om Kurks befäl till ondo och sökte på Flemming själf tillbakakasta dennes beskyllning att hertigen gjorde krigsfolket olydigt: genom att »skälla den ena och förtala den andra» hade Flemming själf uppretat sina underlydande; hertigen hade däremot alltid förmanat dem till hörsamhet till konungens och rikets bästa och han sände nu kopia af hvad han ytterligare tillskrifvit dem. Detta nya bref till krigsfolket (af d. 12 Nov.) innebär ett fullständigt återtåg från hertigens sida. Han uppmanar nämligen däri trupperna att, då Flemming på konungens befallning åtagit sig befälet, »denna gång» visa honom lydnad och ej ihågkomma den oenighet som varit. Och d. 24 och 25 Nov. skref han till de

svenska fredsunderhandlarne, att efter som Flemming själf tränger sig till befälet, måste man denna gång låta det blifva därvid[1]). Med hvilka känslor det emellertid var som Karl såg Flemming i spetsen för rikets krigsmakt, kan man finna däraf, att han vid ett rykte om, att det påfliga sändebudet Malaspina skulle uppehålla sig i Livland, genast intogs af farhågor att denne skulle inlåta sig i stämplingar med Flemming, »efter han vet honom hafva krigsfolket i befallning», hvarför han den 14 Dec. skref till fredsunderhandlarne, att de »förtroligt» skulle uppmana krigsfolket att i sådant fall ej lyda Flemming[2]). Tvänne dagar därefter (den 16 December) finner man, att hertigen skrifvit till Flemming själf med anledning af en odaterad och oförseglad skrifvelse, som han erhållit från denne. Detta hertigens bref är ur tvänne synpunkter af synnerligt intresse. För det första innehaller det ett märkligt uttalande angående Flemmings insinuationer mot radet, hvilka denne nu synes hafva närmare utfört. »Där hos förmäle I», heter det nämligen, »hvad ord några af R. råd hafva haft om oss både om det ringa mynt och eljest», och han fortfar sedan: »Det är oss med ingen sanning uppåsagdt hvad eller de, som I nämne, I eller någon annan det sagt hafver, och [vi] akta för den skull onödigt något uppå sådana eder fåfänga att svara». Emellertid synes dock ej förtalet hafva lemnat hertigens sinne alldeles oberördt, ty han tillägger: »Hvad de oss ment, som I nämt hafve, och den tjänst, I oss hafve bevist, är oss häller icke oveterligen; kan ock i sinom tid väl vara till att ihågkomma, det vi nu låta blifva i sitt värde». Hvad Flemmings egen tvist med några af rådet angick, ansåg hertigen att Flemming »nu denna tiden bort hafva fördrag med sådana privatsaker» och i stället hafva bekymrat sig om sitt kall.

Det andra skälet, hvarför detta bref i synnerhet förtjänar uppmärksamhet, är att hertigen däri nu söker närmare bestämma de statsrättsliga gränserna för Flemmings myndighet såsom ståthållare, hvilken fråga hittills fått stå tillbaka för den om hans många ämbeten och särskildt hans befäl öfver krigsmakten. »Och», heter det nämligen, »det i mycket beropa Eder på edra fullmakter och stora befallning, låta vi blefva som det kan vara. Och ändock I hade en gång flere och större, så äro de dock icke gifne Eder däruppå, att I skulle vara satt i lika myndighet

[1]) Karls Reg. 1594 anf. dagar.
[2]) Karls Reg. 1594.

och rådande med oss, utan Eder bör uti K. M:ts frånvaro förspörja Eder hos oss hvad som I företaga skolen och icke alt vänta svar och besked utur Polen på det, som beställas skall, ty hvad vi med riksens råd här besluta och högbemälte K. M:t sedan samtycker, och vi där uppå gifva besked, det är I såväl som andre pligtige att efterkomma». Han förmanade honom därför att för framtiden hafva fördrag med sina »vidlyftiga skrifvelser och beskyllningar»[1]).

I själfva verket skulle man kunna tycka, att frågan om centralregeringens myndighet gent emot Flemming ej skulle hafva bort vålla vidare svårigheter, då det »patent», som Sigismund den 30 Nov. efter ankomsten till Polen utfärdade till Finlands invånare, till orden noga öfverensstämde med den åsigt, som innehölls i hertigens ofvan anförda uttalande. Han säger nämligen däri, att han åt hertigen anförtrott att förestå »såväl Finland som alla de öfriga Sveriges krona tillhöriga länder», hvarför han var förvissad om, att finnarne skulle bevisa hertigen och rådet hörsamhet uti alt, som vore konungen och Sverige nyttigt[2]). Men utförandet svarade ej mot orden och i verkligheten blef, såsom vi i det följande få tillfälle att ytterligare belysa, Finland ej styrdt af hertigen och rådet, utan af Flemming, som ej i Sverige utan i Polen sökte och fann det högsta rättesnöret för sina handlingar.

Såsom hertigen och rådet befarat blef härvid kombinationen mellan ståthållareskapet och befälet öfver krigsmakten i synnerhet ödesdiger, ty det var för att bereda underhåll åt sina trupper som Flemming egenmäktigt tillät sig de utpressningar mot Finlands allmoge, som slutligen gjorde brytningen mellan honom och hertigen obotlig.

I Arvid Gustafsson (Stenbock) fann hertigen en om ej lika mäktig så dock nästan lika trotsig och ohandterlig underlydande som i Flemming. Den första sammanstötningen dem emellan föranleddes af frågan om uppbörden, hvaröfver hertigen ansåg att endast regeringen egde bestämmanderätten, och under det ekonomiska trångmål, hvari man befann sig, var väl också en dylik ordning om möjligt mera nödvändig än någonsin. Underrättelsen, att Arvid Gustafsson på eget beråd låtit infordra skatterna af fogdarne i Östergötland, uppväckte derför hans

[1]) Karls Reg. 1594.
[2]) Verving, a. a. I, s. 269.

lifliga förtrytelse och bragte med afseende på Arvid Gustafsson till utbrott hela det misstroende, som de af Sigismund tillsatta ståthållarne voro egnade att ingifva honom. Dessa känslor fingo sitt uttryck i ett bref af den 23 Oktober 1594, hvari Stenbock fick uppbära skarpa förebråelser för sitt tilltag samt kallades att med första komma till Stockholm för att låta se sin fullmakt och den förskrifning, han däremot gjort [1]).

Detta blef signalen till den synnerligen hetsiga och envisa striden mellan dessa män, hvilken utgör ett af de vigtigaste momenten i den brytning, som nu skulle öfvergå fäderneslandet. I stället för att hörsamma kallelsen sände nämligen Stenbock tvänne skrifvelser, hvari han, för att tala med hertigen, »med mycken vidlyftighet och förtretliga ord», gjorde sin »entskyllan» [2]). Karl svarade d. 25 Nov. med ett bref, som för honom är synnerligt betecknande och som svårligen vare sig med afseende på »vidlyftigheten» eller de »förtretliga orden» torde hafva gifvit efter för Stenbocks. »Så hade I», heter det däri angående Stenbocks bref, »med sådana högtrafviga svar väl mått haft fördrag och icke bruka eder onyttiga mun på oss, liksom vi skola hafva gjort Eder någon orätt, förty I ären icke för god därtill, att man må skrifva Eder till och särdeles om det, som I hafve tagit Eder före efter edert eget hufvud.» Han framhåller därpå, att Stenbocks ståthållareskap ej innebar, att han skulle sätta sig bredvid hertigen eller utfärda några befallningar, förr än han först sport denne till. »Och det I mycket berömme Eder så troligen och länge hafva låtit Eder bruka uti fyra konungars tjänst, låte vi blifva i sitt värde, och det I själfve icke hade 'det sagt, så visste icke många tala därom». Att hertigen gjort honom förhinder i det konungen efterlåtit honom ansåg hertigen att Stenbock ej kunde bevisa; »men», fortsätter han därpå, »det vi hafva skrifvit Eder till att I icke skulle taga något, förr än I hade låtit oss veta därom, det är skedt därför, att vi vilja veta, hvartill riksens uppbörd blifver använd och icke tillåta, att hvar må taga som han själf vill, oss oåtspordt, förty det är vi, som skola svara till riksens uppbörd, hvartill den blifver använd, och icke I. Och därför få I hålla oss till godo, att vi således hafve skrifvit Eder till.» Han förbjöd honom vidare

---

1) Karls Reg.

2) Stenbocks bref har jag ej lyckats finna, men till deras innehåll kan man dock tämligen sluta af hertigens svar.

att uppbära något af sin lön utan tillstånd [1]) samt fortfor därefter: »Och det Eder förtryter, att vi hafva förbudit fogdarne någon del att leverera Eder eller andra, förr än vi gifva där besked uppå, och förtycke, att I skole besöka oss om den del I vele hafva, så må I det veta, att efter riksens råd såväl som andre hafva det gjort och än dagligen dags göra, och icke vilja fördrista sig någon del uppå deras lön och beställningar uppbära utan vårt tillstånd, såsom de ock låta oss förnimma hvad dem utaf H. K. M. af gunst och nåde efterlåtet är, så äre I icke bättre än de.» Skälet till denna fordran förklarade han dock ej vara att konungens befallningar behöfde hans stadfästelse, utan att fogdarne och andra borde i konungens frånvaro blott rätta sig efter hertigens befallningar. På Stenbocks förklaring, att han ej begärt någon »befallning», svarade hertigen, att han ej missunnade honom den, men tillade därefter följande, som eger ett visst allmänt intresse med afseende på frågan om den lokala förvaltningens organisation under Vasatiden samt särskildt visar, att Karl, åtminstone vid denna tid, intog en tämligen föråldrad ståndpunkt i frågan: »Men det må I veta, att landshöfdinge-ämbetet det är nyligen uppkommet i vårt fädernesland och hafver aldrig tillförene varit brukadt. Därföre så hade menige ständerne först bort varet tillfrågadt, för än någon hade blifvit (för)ordnad därtill och hvem de till sådana ämbeter ville begära, ty Sverige hafver utan landshöfdingar i många hundrade år varit regeradt och kan dem ännu väl vara förutan, förty när lagmannen, häradshöfdingar och fogdar, hvar uti sin landsända, härad och län gör sin ed, kall och ämbete till fyllest, som lag utvisar, så kan man sådana landshöfdingar väl vara förutan». Denna skrifvelse är för öfrigt den första, hvari jag funnit att hertigen bestämdt hotat någon af de kungliga ståthållarne med afsättning. Ville nämligen ej Stenbock visa hertigen lydnad och först inhemta hans vilja innan han företoge något, »då», fortfor Karl, »varde vi förorsakade att låta göra annat till saken, så att I skole förnimma, att vi både töre och kunne sätta Eder af med edert stora välde, där I mycket pocke uppå» [2]).

Någon tid därefter (d. 7 Dec.) återinsatte hertigen den af Stenbock afsatta slottsskrifvaren i Vadstena Hieronymus Nilsson

[1]) Det är i sammanhang härmed som det ofvan s. 29 n. 1 anf. yttrandet om Stenbocks förläningar och månadskost förekommer.

[2]) Karls Reg. För den del af brefvet som handlar om Stenbocks förhållande till katolikerna är förut redogjordt, se ofvan (s. 31).

(jf. s. 31) i hans ämbete och förbjöd befallningsmannen på slottet Nils Arvidsson (Gyllenållon) att låta den papistiska skrifvaren få något underhåll. D. 13 Dec. kallade hertigen å nyo Stenbock till Stockholm att stå till svars och s. d. vidtog han redan en åtgärd för att sätta i verket sin hotelse att skilja Stenbock från hans befallning, i det han förordnade Ture Jakobsson (Rosengren) och Erik Jönsson (Lillje) att vara ståthållare på Vadstena, därvid anförande såsom skäl, att han hyste betänkligheter mot att tillstädja Arvid Gustafsson någon befallning i Östergötland, förr än han stått till rätta. Han förbjöd tillika de nya ståthållarne att insläppa Stenbock eller någon annan på slottet utan sitt och rådets samtycke[1]). Huruvida de nämde personerna verkligen kommo att utöfva befälet på slottet, måste jag lemna därhän; säkert är, att Stenbock stannade qvar såsom ståthållare öfver Östergötland och detta utan att han brydde sig om att infinna sig hos hertigen för att stå till rätta. Våldsamma medel blefvo då den enda återstående utvägen för denne att kunna genomdrifva sin vilja, men ehuru han ej ryggade tillbaka för sådant som att genom underlydande låta återtaga den uppbörd eller delar däraf, som Arvid Gustafsson bemäktigat sig[2]), drog han sig dock ännu för att med vapenmakt fördrifva den af konungen tillsatta ståthållaren, och under dessa förhållanden kommo de skarpa skrifvelser, hvarmed han fortfor att hemsöka Stenbock, knappast att framstå såsom något annat än uttryck af vanmäktig förbittring, ett förhållande som för Karls lynne naturligtvis måste hafva varit ytterligt påkostande. Efter att den 6 Jan. hafva affärdat en ny kallelse skref han sålunda den 20 Jan. och uttryckte sin förundran öfver att Stenbock ej hörsammat tvenne kallelser, ja ej ens skriftligen gjort sin »entskyllan» och detta ehuru hertigen var en riksarffurste, hvilkens bud ej utan laga förfall borde »försättas», och förnyade nu kallelsen till d. 9 Febr. senast. I ett bref af d. 23 Jan. förefaller han något lugnare; Stenbock hade då skrifvit och ursäktat sig för att han ej kunde komma, och da hertigen nu förnyade

[1]) Karls Reg. Den ofvan nämde Nils Arvidsson, som väl haft befallningen under Stenbock på samma sätt som Tönnes Jöransson under bröderna Brahe i Stockholm, synes ej genom detta förordnande hafva fått sin ställning förändrad. D. 10 Apr. 1595 var han ännu qvar på sin plats, ty denna dag frågade hertigen om det var sant, att Stenbock bemäktigat sig hertigens svar på N. Arvidssons skrifvelser. Karls Reg. 1595.

[2]) Karls Reg. den 18 Jan. 1595 till Peder Hemmingsson att återtaga spannmål som A. Gustafsson låtit uttaga ur ett kyrkoherberge.

kallelsen, förklarade han, att han önskade Stenbocks närvaro ej blott för tilltalets skull, utan ock emedan han önskade rådgöra med honom om hvad som »där neder i landsändan till Kronans bästa bör beständt varda». Han framhöll dessutom, att Stenbock ej var för mer än rådet, som ej vägrade hörsamma hans kallelser. Samma dag aflät han emellertid en ny, vida skarpare skrifvelse. Med anledning af att Stenbock svarat sig ej vilja komma och stå till svars före konungens hemkomst, uttalar hertigen sin stora förundran öfver en dylik »förmätenhet» och förmanar honom afstå från sin »dårskap», ty hvad han skulle vinna därpå skulle han snart blifva varse. Han borde dock ej befara att något skulle företagas mot honom »öfver lag och rätt». »Vi hafva här till Gud dess lof det icke gjort; så förhoppas oss, att Gud skall bevara oss ock därför här efter». Slutligen förnyade han ännu en gång sin kallelse [1]), men äfven denna gång stannade det, som sagdt, vid ord.

Hvad den andre af bröderne Stenbock eller Erik Gustafsson i Vestergötland angick förekommo ej till en början några dylika stridigheter mellan honom och hertigen. Han hade också före sin nedresa till ståthållareskapet erkänt hertigens riksföreståndareskap, och då denne d. 17 Febr. 1595 förordnade Anders Olofsson (Stråle) att jämte Klas Arvidsson (Uggla) [2]) vara slottslofven på Elfsborg, gjorde han med afseende på Erik Gustafsson, såsom varande ståthållare, ett undantag från förbudet att någon utan hertigens och rådets samtycke skulle få insläppas på slottet; dock skulle Erik Gustafsson ej få komma manstarkare än själf tolfte »såsom lagen säger om rådspersoner» och ej vistas där länge.

Sedan vi sålunda betraktat hertigens och rådets sätt att handlägga de frågor, som omedelbart efter Sigismunds afresa påkallade deras uppmärksamhet, hafva vi att tillse, huru de med afseende på alt detta uppträdde gent emot konungen.

Tidigt på hösten 1594 beslöts det, att Jakob Klasson (Horn) till Åminne skulle sändas till Polen med redogörelse för och påminnelser angående de svenska angelägenheterna, och hertigen hade redan d. 17 Sept. [3]) sin skrifvelse färdig.

---

[1]) Karls Reg. 1595.

[2]) I Stjernmans höfdingaminne uppges Klas Andersson (Ekeblad), men Reg. har Klas Arvidsson.

[3]) Den är intagen i Karls Reg. under denna dag.

Rådets synes hafva blifvit uppsatt i Okt. [1]), men i medlet af Nov. var man ännu ej öfverens om sändebudets aflöning [2]), och då hans kreditiv är intaget i registraturet på d. 12 Dec., synes han först vid denna tidpunkt hafva blifvit affärdad [3]).

I hertigens skrifvelse omtalas, att det svar han sändt konungen med anledning af dennes sista fullmakt kommit för sent, i det att konungen redan lemnat svenska skären [4]). Han förklarade därför nu att han ej kunde godkänna denna fullmakt. Så väl på grund häraf, som i anseende till de svårigheter kriget vållade och i anseende till rikets utblottade tillstånd, hvilket berodde af att så mycket af inkomsterna blifvit bortförlänt, och i anseende till att andra både inom och utom råds, både i Sverige och Finland fått fullmakter, om hvilkas innehåll hertigen var okunnig, hade han haft skäl att ej åtaga sig regeringen, men såsom en rikets arffurste hade han dock ej kunnat vägra att, på sätt medsända kopior af föreningshandlingarna utvisade, förena sig med rådet. Detta hade dock skett på konungens vidare förklaring, och om Sigismund ej sände en »fullkomlig fullmakt» enligt det förut sända förslaget, i kraft af hvilken hertigen kunde »råda, bjuda och befalla — alldeles som E. K. M. själf på kronans vägnar makt hafva må och kan», så visste han ingen annan utväg än att, såsom han förut gifvit till känna, »hemställa riksens ständer till att betänka, af hvem och huru de uti E. K. M:s frånvaro vilja regerade varda».

Genom en »tänkesedel» af d. 12 Dec. fick Jakob Klasson dessutom i uppdrag att försvara hertigen mot det förtal som till konungen framburits om hertigens åtgärder i regeringen, och särskildt lemnas i hans tänkesedel en vidlyftig redogörelse för orsakerna till Peder Rasmussons qvarhållande och en vederläggning af de beskyllningar som katolikerna genom beskickningen framstält mot regeringen, och som hertigen ej kunnat låta frambäras till konungen. I öfverensstämmelse med sanna förhållandet framhålles med afseende härpå, att hertigen ej velat hindra katolikernas olagliga gudstjänst, förr än konungen hunnit vidare

[1]) På den afskr. däraf, som finnes bland Acta hist., är denna månad utan angifvande af dagen antecknad.

[2]) Se Hist. Bibl. II, G. Banérs bref af den 18 Nov. s. 263.

[3]) I kreditivet säges att de medsända brefven varit »beslutna» några veckor, men att deras afsändande fördröjts genom anstalterna för kriget.

[4]) Jmfr »Om den svenska högadeln» etc., s. 129. Det nya bud, som det där (n. 6) uppges, att hertigen med anledning häraf sändt till konungen, synes att döma af denna skrifvelse ej hafva träffat denne.

förklara sig angående sin ed, samt att det samma iakttagits med afseende på deras förläningar, ehuru rikets nödvändiga behof först tillgodosetts [1]).

Rådets skrifvelse ingår ännu närmare på de brännande frågorna än hertigens [2]). Af intresse är däri i främsta rummet rådsherrarnes redogörelse för den med hertigen ingångna föreningen. De säga sig väl veta, att de såsom undersåtar ej hade makt att göra sådant konungen oveterligt, och de hade därför ingenting högre önskat än att saken blifvit ordnad före konungens bortfärd; i anseende till kriget och de stora utgifterna hade de emellertid ej kunnat uträtta något utan hertigens hjälp, och då denne ej utan en sådan förening ville befatta sig med regeringen, hade de ej kunnat »undvika» att ingå på föreningen, men de hoppades, att den ej skulle strida mot konungens höghet och deras trohetsed, som de obrottsligen ville hålla, »så länge lifvet räcker», och de uppmanade nu konungen att med sitt bref »fullkomligen förklara och stadfästa» hvad som fattades i den af honom utfärdade fullmakten.

Denna framställning ger onekligen det intrycket, att herrarne ej kände sig fullt säkra på, huruvida de ej öfverskridit sin befogenhet genom den nämda föreningen, af hvars ödesdigra följder de nästan synas haft en förkänsla. Däremot uppträdde de med vida större säkerhet, då de i det följande gjorde föreställningar mot åtgärder, som de ansågo skadliga eller olagliga, ja de uttalade sig härvid till och med vida skarpare och utförligare än hertigen i sin skrifvelse hade gjort. Dessa föreställningar gälde, såsom redan är omtaladt, (s. 47) Flemming, men vidare den katolska gudstjänsten, hvarom både i Stockholm och öfver hela riket »mycket rop och munbrukande uppkommit», samt katolikers befordran till ämbeten, med afseende hvarpå »meniga hopen» visste beropa sig på konungens försäkran vid kröningen; på grund häraf uppmanade de konungen för hans »eget konungsliga goda namn och gagn» att »självfviljandes» bota sådana brister (»hvilket för E. K. M. fast tryggare och berömligare vore»). Förmodligen syftade också härpå deras begäran, att konungens befallningar måtte vara likmätiga hans ed och löfte, så att de för dem kunde »lagligen» stå till att efterkomma och kunde blifva vid tillbörlig

[1]) Det är i detta sammanhang som det ofvan (s. 27 n. 4) anförda påståendet om förläningarnas storlek förekommer.

[2]) Hist. Bibl. II, s. 259.

kraft och anseende, och kanske får man däruti äfven se en antydan om, att de i annat fall ej skulle kunna hindra hertigen att omintetgöra konungens påbud. Deras begäran, att konungen ville taga rikets lägenhet i akt, så att icke »något märkligt underhåll» gafs åt oförtjänte personer, som ringa eller allsingen tjänst gjort eller kunde göra riket, »såsom till äfventyrs igenom andre egennyttiga personers förfordrande allaredan med några kan händt vara», var tydligen en protest mot anslagen till katolska lycksökare eller desses klienter; och en, om också något lam, insaga mot ett hotande sekreterareregemente från Polen, med förbigående af interimsregeringen, möter oss i herrarnes anhållan, att konungen ville hafva inseende med de »kanslipersoner» som voro hos honom i Polen, »att de icke några saker frambära eller förfordra», som kunde vara konungen och riket till skada.

Med afseende på den onad, som deras föregående påminnelser ådragit dem och som de nu förmodligen antogo skulle ytterligare ökas, förklarade de att det vore »tungt och odrägligt», att de för sina trogna råd skulle blifva »misstänkta och vanälskade», och antydde till och med att de på sådana vilkor, sin ed oförkränkt, ej kunde qvarstå i rådsämbetet.

I själfva verket lemnar detta bref nyckeln till riksrådens hela politik vid denna tid. Både af personliga och allmänna skäl ogillade de i mycket Sigismunds tillvägagående, och gälde det att med »rådslag» uppträda däremot då tvekade de ej; då kände de sig stå på fast mark, ty att rådet *på detta sätt* hade både rätt och pligt att motsätta sig konungen, det var just grundtanken i hela deras politiska troslära, och då nu omständigheternas makt fört dem på samma sida som deras gamle motståndare, hertig Karl, hade de ej häller något emot att vid en dylik opposition kunna påräkna hans kraftiga stöd. Men när Sigismunds oefterrättlighet eller hertigens stormande kraft stälde dem i valet framför åtgärder, hvilkas formella laglighet föreföll dem tvifvelaktig och som kanske skulle leda till uppror mot deras lagliga konung, men till fullständigt beroende af honom, som ständigt varit den obevekliga fienden till hela deras samhällsideal, då ryggade de tillbaka, och om de, såsom i fråga om föreningen, genom omständigheterna ändock tvingades att i ett sådant fall följa hertigen, skedde det ogerna och dröjande.

Det steg, man denna gång tagit, var likväl ej sådant, att det nödvändigt behöfde leda till en ohjälplig brytning. Den in-

gångna föreningen var dock blott en interimsåtgärd och hade underställts konungens pröfning; ännu fans det hopp, att Sigismund *genom föreställningar* kunde bringas till besinning, och så länge detta var fallet, fans äfven möjlighet till samverkan mellan rådet och hertigen, mellan medelvägens män, för hvilka den *formella rättens* iakttagande t. o. m. betydde mera än upprätthållandet af samhällsskickets *grundvalar*, och honom, som när han ansåg dessa hotade, ej ens skulle rygga till baka för det inbördes kriget.

Också förblef det goda förhållandet i hufvudsak obrutet under hela hösten 1594, då både hertigen och åtminstone en del af riksrådet mera, än under denna tid annars var vanligt, uppehöllo sig i hufvudstaden [1]), och således deras styrelse — om också hertigen äfven nu framstår såsom den mest verksamma — mer än vanligt synes hafva varit en verklig samregering. Visserligen saknades härunder ej alldeles yttringar af den gamla misstron, och ej alltid synas riksråden hafva kunnat göra till fyllest för hertigens rastlösa ifver, men med afseende på de egentligen brännande frågorna — om rikets finanser, katolikernes gudstjänst och förläningar samt ståthållarne — förekommo, såsom den föregående undersökningen gifver vid handen, ej några meningsskiljaktigheter, och den principiella motsats, som lurade på djupet af hertigens och rådets inbördes förhållande, hade sålunda ännu ej behöft träda i dagen. Efter julen förorsakade till och med högtidligheterna med anledning af Gustaf Adolfs födelse, hvilken händelse uppgifves hafva stämt hertigens sinne till en ovanlig blidhet [2]), att det goda förhållandet på ett mera i ögonen fallande sätt trädde i dagen. Till faddrar åt den unge prinsen, hvars dop egde rum den 1 Jan. 1594, inbjödos Erik Sparre och Klas Bjelke, [3]) hvilken artighet den förre besvarade med en likartad bjudning [4]) och med att efter hertigen uppkalla sin son; sedan hertigen bevistat Tjugondagsmarknad i Enköping för att sitta

---

[1]) Med afseende på hertigen framgår detta bäst af Reg., men kan äfven ses af Abr. Brahes Tidebok. Om vissa riksråds vistelse i Stockholm finnes t. ex. en upplysning i G. Banérs ofta citerade bref af den 18 Nov.

[2]) Jmf. Messenius a. a., Dalin Svea rikes hist. och Verving a. a. Karl har därom antecknat i sitt Calendarium: »D. 9 Dec. föddes min son Gustaf Adloff(!) Gud Allsmäktig låte vara skedt honom till lof, ära och pris och hans eviga själs salighet och Oss, som föräldrarne äro, till hugnad och glädje.»

[3]) Karls Reg. d. 28 Dec. 1594.

[4]) Karls Reg d. 1 Febr. 1595. Han företräddes vid dopet af Lorentz Taube. Se Hist. Bibl. II, s. 267.

räfsteting, enär »lag förmå att konungen eger sjelf allmogens klagomål höra» [1]), firade han därefter d. 9 Febr. i Stockholm med stor ståt »barnsölet» och sin gemåls kyrkogång, och till denna högtidlighet synas på hertigens inbjudning till riksråden åtminstone 8 af desse eller Nils Gyllenstjerna, Hog., Ture och Klas Bjelke, Erik Sparre, Gustaf Banér, Axel Lejonhufvud och Gustaf Gabrielsson hafva infunnit sig [2]).

Men ehuru alt nu sålunda tycktes vara idel solljus, hade redan ett hotande moln uppstigit vid horisonten. Redan innan Jakob Klassons beskickning afgått från Sverige, hade Sigismund dit affärdat sin kammarjunkare, katoliken Lindorm Nilsson (Bonde-Lilljehöök) [3]), och de skrifvelser denne medförde visade i hög grad vanskligheten af alla förhoppningar om en fredlig lösning af de sväfvande frågorna. Sedan Lindorm Nilsson först uträttat sitt uppdrag till hertigen [4]) infann han sig i Stockholm vid tiden för »barnsölet» [5]) och medan regeringen efter högtidligheternas slut ännu där var samlad, [6]) framlemnade han den 20 Febr. till rådet de skrifvelser han medhade till detta från konungen [7]).

Konungen uttalade i sitt bref till rådet sin förundran öfver att han ej efter sin afresa erhållit några underrättelser från hertigen och rådet, men af de »punkter» sändebudet äfven öfverlemnade till rådet visar sig tydligt, att han genom andra erhållit rapporter från Sverige, och att dessa i hög grad uppväckt hans misstroende mot den svenska regeringen. I de nämda punkterna fordrades nämligen förklaring angående följande: 1) en ed som hertigen skulle affordrat rådet, ridderskapet och allmogen; 2) huruvida uttrycket »en för alla och alla för en» i föreningen mellan hertigen och rådet (hvarom konungen således hade

---

[1]) Karls Reg. d. 9 Jan. 1595. Till biträde härvid kallade han följande dag Klas Bjelke och fem frälsemän jämte fogden på Vesterås slott.

[2]) Den i synnerligt nådiga ordalag affattade inbjudningen är tryckt i Hist. Bibl. II, s. 267. De nämda herrarnes närvaro synes framgå af de rådslag, hvari de strax därefter deltogo.

[3]) De bref han medförde äro nämligen dat. d. 30 Nov. 1594.

[4]) Denne skrifver d. 22 Jan. att Lindorm Nilsson varit hos honom med de värf han hade i uppdrag. Karls Reg. 1595.

[5]) Abr. Brahe berättar i sin Tidebok, att han ej antog inbjudningen att deltaga i detta.

[6]) Endast Erik Sparre synes hafva lemnat Stockholm, ty endast till honom finnes i Reg. en kallelse (d. 17 Febr.) att infinna sig till öfverläggningen i och för sändebudets affärdande.

[7]) Afskr. däraf finnas i de delar af T. Bjelkes kopiebok, som förvaras bland Acta hist. Framlemningsdagen är därå antecknad. Något bref till hertigen har jag ej återfunnit.

kännedom) innebar, att hertigen och rådet kunde utfärda »nya stadgar och privilegier» konungen oåtspordt; 3) huruvida konungens kontrakt med köpmannen Anders Larsson blifvit uppsagdt och skälen härtill; 4) om myntet sloges under hertigens stämpel och namn i stället för konungens; 5) om mandat och bref till fogdar och andra utfärdades i konungens namn eller blott i hertigens och rådets; 6) om af konungen gifna förläningar återkallats och förbättrade sådana efter konungens afresa gifvits »motvilliga» personer, hvilket yttrande på grund af det sätt, hvarpå de åt riksrådens af hertigen gifna förläningarna betraktades af det katolska partiet i Sverige [1]), nästan vill synas åsyfta dessa herrar själfva; samt 7) om någon af högre eller lägre stånd trängts från det kall och ämbete, hvarpå konungen utfärdat fullmakt.

I brefvet begärde konungen, att ett medsändt mandat om hans hemresa och den ryska fredsunderhandlingen måtte uppläsas för allmogen samt att 12 kopparkanoner skulle för hans räkning gjutas i Stockholm och sändas till Danzig. Dessutom uppmanade han rådet att tillse, det regeringsordningen och annat, som han »bebrefvat», måtte hållas i akt.

Då dessa skrifvelser till fullo visade, att konungen ej var sinnad att afhjälpa de missförhållanden, som mött den nya regeringen, utan att denna tvärtom endast hade misstroende och ovilja att vänta, brast hertig Karls tålamod, och det var tydligen med anledning af denna beskickning, som han nu d. 27 Febr. [2]) för rådet tillkännagaf, att han hade »betänkande» att vidare befatta sig med regeringen. Som han på samma gång begärde rådets utlåtande om, huru rättelse skulle vinnas i de förhållanden som föranledt hans betänkligheter, är det emellertid troligt att hans närmaste afsigt var att förvissa sig om, i hvad mån han under de nu antagligen förestående förvecklingarna kunde räkna på rådets understöd, och att talet om en afsägelse således egentligen blott var ämnadt att åtminstone tills vidare tjäna som en hotelse.

De öfverläggningsämnen han sålunda framstälde voro följande: 1) att bref »såväl hädan skrifvas som här instingas i riket» (hvarmed naturligtvis syftas på de hemliga förbindelserna mellan konungen och det papistiskt rojalistiska partiet) samt att äfven andra hemliga stämplingar förehades; 2) den onöjaktiga full-

[1]) Se ofvan s. 28 n. 7.
[2]) Karls Reg. 1595.

makten; 3) att kronans ämbetsmän voro ohöriga, och att hos somliga befans stor otrohet, samt att de gjorde hvad de ville med förbigående af hertigen och rådet; 4) om det vore rådligt, att det skepp, skytt och skinnvaror, som konungen begärt, utsändes;[1] 5) de beskyllningar, som konungen genom Lindorm Nilsson framstält mot hertigen; 6) de hemliga eder och förskrifningar, som begärdes af krigsfolket och andra; 7) att hertigen fick skulden, om någon i följd af rikets oförmögenhet ej fullständigt kunde utbekomma sitt underhåll; samt 8) huru hertigen skulle få betalning för sina förskott.

Redan den följande dagen var rådet färdigt med sitt svar. Det är undertecknadt af de 8 ofvannämda riksråden och är ett troget uttryck för den medlande ställning, som bäst öfverensstämde med herrarnes politiska uppfattning och som också deras ämbete onekligen förband dem till att i det längsta söka bibehalla. Några hemliga stämplingar förklarade de sig ej känna till, men väl att enskilda personer för sin egen nyttas skull skrefvo till Polen; sådant kunde dock ej »utan vidlyftighet, mycket eftertal och stora misstankar förekommas», men man borde föreställa konungen, att, när på detta sätt beskyllningar framstäldes mot hertigen eller någon inom och utom rådet, anklagelserna borde offentligen framläggas så att åtal kunde anställas. Angående regeringsfullmakten rådde de hertigen att invänta konungens svar på framställningen därom med Jakob Klasson. Någon ohörsamhet af ämbetsmän kände de ej till, »utan kanske att några, som är herr Arvid och andre flere», ej kommit, när de kallats, och de hoppades, att inga inom eller utom rådet skulle brista i lydnad mot hertigen. Arvid Gustafsson hade emellertid gjort afbön, och de hade förmanat honom att komma, och de hoppades att hertigen skulle nöja sig med hans afbön.

Annars borde de ohörsamma efter laga rättegång straffas enligt lagen och såväl Arvid Gustafsson som andra förmanas att icke företaga något utan hertigens och rådets vetskap, hvilket också redan några gånger skett med Flemming.

Skeppet, hvartill konungen själf låtit köpa plankorna i Danzig, skinnvarorna och kanonerna ansågo de ej skäligen kunna

[1]) Då skeppet och skinnvarorna liksom ett register på rikets uppbörd, som de följande förhandlingarna visa att konungen äfven begärt, ej nämnas i skrifvelserna till rådet, är det troligt, att framställningen därom ingått i sändebudets uppdrag till hertigen.

nekas konungen, emedan sådant förut efterlatits enskilda och »H. K. M. är en arfkrönt och besvuren konung här i riket». Med afseende på de genom Lindorm Nilsson framstälda beskyllningarne, hvilka de påpekade äfven vara riktade mot rådet, lofvade de att afgifva förklaringar, men bådo, att hertigen äfven ville göra det samma. Om de hemliga ederna hade de sig intet bekant och förstodo ej i hvad afsigt de skulle begärts, då man ej här förnam annat än trohet mot konungen. Med afseende på rikets oförmögenhet förklarade de att den ej kunde tillräknas hertigen, men hoppades dock, att »de, som af konungen hade något besked och riket någon tjänst gjort och i något bruk äre», måtte ihågkommas, »såsom de gode herrar ock hafva förnummit skedt vara». Med afseende på hertigens försträckningar bådo de honom gifva sig till tåls och uttryckte sin förhoppning, att betalning kunde ske efter fredsslutet.

Till sist uppmanade de honom — under uttalande af sin förhoppning att han måtte akta sitt fäderneslands gagn och bästa och den skyldskap och vänskap som var och borde vara mellan honom och konungen — att fortfara med regeringen enligt den upprättade föreningen, i hvilket fall de gerna ville vara hans medhjälpare [1]).

Emellertid lyckades rådet alls icke att genom denna framställning lugna hertigen. Redan i början af sin med anledning däraf afgifna »yttermera förklaring» blottar han hänsynslöst den innersta, i grunden oförsonliga motsatsen mellan sig och konungen, i det han förklarar sig med de hemliga stämplingarna ej hafva afsett något, som förehades mot konungen, utan anslag mot rikets religion och mordförsök mot honom själf, hvilka sistnämda, enligt hvad han af »förtrogne från främmande land» [2]) hört, tre gånger under kröningen i Upsala och sedan äfven i Stockholm förehafts och hvilka han förmodade »ännu dagligen» praktiseras. Han förklarade sig dock ej misstänka konungen härför, men exempel

[1]) Rådsl. under Sigismunds och Karl IX:s reg. Riksark. Jmf. »Reg. öfv. rådsl. i k. Sigismunds och hert. Carls tid 1593—1597 i Meddel. fr. Sv. Riksark. VI.

[2]) Härmed syftas förmodligen på den ital. grefven Hieronymus Strozzi, som i Upsala meddelade honom att Malaspina legt mördare mot honom. Verving, a. a. I, s. 220. Äfven Typotius, a. a., s. 42 berättar, dock såsom ett rykte, att dylika råd gifvits konungen, men tillägger: »regem abhorruisse a sangvine, certum est». Strozzi ingick i hertigens tjänst, och då Sigismund befalde rådet att låta »taga honom vid halsen», emedan han utspridt »grofva lögner» om konungen, uppmanade hertigen i ett bref af d. 14 Aug. 1595 denne att i dylika fall vända sig till honom och att förfara enligt lagen. Karls Reg.

från Frankrike och Nederländerna, hvilka han själf upplefvat, visade, att »de påfviske ej hade någon försyn att komma dem af vägen», som voro dem till hinder, och till bevis för att han hade skäl till misstankar anför han, att några, som tillförene låtit bruka sig till att »förföra H. F. N.» och utan tvifvel dagligen gjorde det, namngifvits af herrarne själfva, och att de oaktadt detta sitt förhållande brukades i rikets förnämliga ämbeten »endels mer än andra» och med förbigående af hertigen och rådet. Förmodligen var det Flemming och Arvid Stenbock, som härmed åsyftades, och sedan hertigen yrkat på rådets bistånd häremot och på straff för dem, som voro ohörsamma mot och förtalade regeringen, nämner han dem uttryckligen såsom de där gjorde »alt efter sitt eget hufvud». Han beklagade sig nu också öfver Erik Stenbock, som »ock begynner sådant mycket företaga i Vestergötland», begärde, att de alla måtte tillhållas att visa hörsamhet mot regeringen, och förklarade med anledning af rådets intercession för Arvid Stenbock, att denne »ännu icke många goda ord gifvit.» Hertigen hyste dock ej någon onåd mot honom, utan begärde blott att han skulle komma och svara för sitt handlingssätt. På klagomålen öfver otrohet anmärkte hertigen att rådet ej svarat något och upptager därefter den ur unionell synpunkt vigtiga frågan om konungens af rådet tillstyrkta begäran, att en del af rikets uppbörd och inventarier (skinnvaror, skytt och skepp) skulle sändas till Polen. Han erkänner härvid, att alt detta var konungens och ej kunde honom förnekas, men framhåller å andra sidan, att det vore föga berömligt för konungen, om riket utblottades, och att, ehuru det nu begärda i och för sig var »en ringa ting», det dock för framtiden vore betänkligt »såsom en ingång», om det genast beviljades, ty ett dylikt bortförande af rikets egendom stod i strid mot konungens »ed, löfte och tillsägelse», hvilket »med foglighet» borde föreställas sändebudet. På skinnvarorna kunde emellertid konungen erhålla en förteckning; angående skeppet, som hertigen misstänkte att Flemming önskade få i sitt våld liksom han bemäktigat sig ett skepp ifrån Elfsborg, kunde svaras att det ej ännu var färdigt, och hertigen önskade åtminstone att konungen skulle påminnas om sitt löfte och förklara sig däröfver, innan det sändes; skyttet ansåg han denna gång kunna sändas mot löfte att det återställdes och att dylika fordringar ej upprepades. I sammanhang härmed hemstälde han, huruvida det var rådligt att en förteck-

ning öfver uppbörden, som konungen äfven begärt, utfördes till främmande land.

Det berättigade i denna hertigens framställning synes förtjäna en närmare utredning. Onekligen hade hertig Karl rätt, då han ansåg det vådligt, om konungen finge utföra den svenska statens tillhörigheter till sitt andra rike; under Kalmareunionen hade man också genom uttryckliga förbud i konungaförsäkringarna [1]) sökt förebygga detta missbruk, som lätt kunnat nedbringa Sverige till egenskapen af ett skattskyldigt lydland, och om äfven de nu framställda fordringarne voro i och för sig obetydliga, så kunde dock deras uppfyllande hafva blifvit ett farligt prejudikat. Men en annan fråga är, huruvida Sigismunds fordringar verkligen voro formelt olagliga, d. v. s. huruvida han, såsom Karl påstod, i detta hänseende var bunden af »ed, löfte och tillsägelse». Konungaeden förbjöd väl konungen att afhända riket dess tillhörigheter, men detta innebär ej ett förbud mot bortförande för en kortare tid, och om något annat *behöfde* här ej vara fråga. I det af hertigen vid tiden för kröningen uppsatta förslaget till regeringsform förekommo visserligen stadganden med detta syfte, men denna handling vann aldrig laga kraft [2]). Onekligen har dock Sigismund en gång lofvat att ej utföra rikets drätsel, skatt och inventarier, nämligen i Kalmare stadgar, och för så vidt Karl ansåg dessa härutinnan ega gällande kraft, hade han sålunda verkligen rätt [3]), men det var tydligen löftena vid kröningen han åsyftade, och sålunda har han — med eller utan afsigt — ej skilt mellan hvad Sigismund enligt hans mening då *bort lofva* och hvad han *verkligen lofvat.*

Äfven med afseende på de hemliga ederna vidhöll han sina påståenden och var ej häller belåten med rådets utlåtande om hans förskott, och det var således egentligen blott i en punkt, som han fann sig fullt tillfredsstäld af riksrådens svar, nämligen den, hvari de lofvat att afgifva förklaringar angående de af Lindorm Nilsson framstälda beskyllningarna. Sannolikt var det också blott detta löfte, hvars uppfyllande han dock fann nödigt att särskildt påyrka, som i förening med deras begäran att han måtte fortfara med regeringen åstadkom, att han trots den olösta konflikten med konungen och det enligt hans uppfattning otillfredsställande

[1]) T. ex. k. Kristofers och Kalmare recess.
[2]) Se »Om den svenska högadeln etc.», s. 105 samt ofvan s. 19.
[3]) Jmf. ofvan ss. 17 o. f.

i rådets svar, likväl »till beslut» fann för godt att lofva, det han, tills konungen förklarat sig på hans föregående skrifvelser, skulle fortfara med regeringen, ehuru han däraf blott väntade »förtal och att varda förd hos K. M. i misstankar». Han förklarade sig härvid räkna på, att rådet med all trohet och allvar måtte bistå honom och att »hvad hittills kan vara försummadt att det härefter med dess större flit måtte bättradt blifva». Emellertid innebar detta tydligen blott ett uppskjutande af den slutliga konflikten, och detta framgick ännu klarare, då han nu äfven för rådet tillkännagaf, att om icke konungen med det första »fullkomligen» förklarade sig, skulle han kalla hela rådet och alla ständerna tillsammans och till dem hänskjuta frågan om regeringen, »ty» — fortsätter han — »på det sätt, som här till skedt är, där är K. M:t och riket icke tjänt med. Sker H. F. N. såsom ock mången ärlig man och hela riket därigenom en vanära, att efter som två eller tre ringa och enskilda kanslipersoner och andra, som nu hos H. K. M. stadde äre, låta bref och befallningar utgå om den del, som beställas skall, där efter skulle H. F. N. med riksens råd och meniga riket sig rätta, H. F. N. och riksens råd icke ens tillförene tillspordt, att det kunde vara H. K. M. och riket gagneligt eller icke, som i så måtto befaldt varder». Hertigen föreslog därför, att några riksråd och andra trogna svenska män skulle ständigt vistas hos konungen, då han var utrikes, för att »med H. F. N:s. och Sveriges rikes råds råde rådföra» konungen med afseende på de svenska angelägenheterna, »det ock efter K. M:s ed och löfte ske bör.» Han uppmanade vidare rådet att skrifva och förmana konungen att ej härefter meddela sina befallningar angående de svenska angelägenheterna till »befallningsmän, fogdar och andra» utan till hertigen »eller dem, K. M. regeringen betro vill», samt att ej där ute besluta något angående riket, förr än hertigen och rådet blifvit tillfrågade. De »gemena sakerna» kunde beställas af regeringen utan att konungen behöfde bekymras därmed, och om »andra riksens vårdande saker» kunde konungen genom »vissa sändebud» underrättas, så att »H. K. M:s höghet och myndighet alltid blifver i akt hållen och utan H. K. M:s vetskap och vilja intet i så måtto blifver företaget» [1]).

---

[1]) Karls Reg. 1595 den 6 Mars.

På grund af denna förklaring inkommo riksråden skyndsamt till hertigen med ett nytt betänkande [1]), som ej är mindre betecknande för deras ståndpunkt än det förra. Liksom detta går det hufvudsakligast ut på att förmildra motsatsen mellan hertigen och konungen, dess ton gent emot den förra förefaller själfständigare än förut, stundom nästan skarp, men huru angelägna de voro om hertigens medverkan vid styrelsen visar sig på samma gång däraf, att de nu i sak i åtskilligt böjde sig för hans mening.

Först och främst bekämpa de på ett synnerligt eftertryckligt sätt hertigens misstankar om mordanslag mot honom själf, hvarom de »vid Guds sanning» förklara att det var dem »platt och alldeles oveterligt». Om också främmande yttrat något sådant och däribland kanske »några af de poler» hvilka dock »stundom tala öfverdådigt mera af högfärd och till att förfära andra än som de veta makten till», så hade dock konungen, såsom ock hertigen erkände, ej någon del däri; och de bådo därför, att, liksom konungen ej aktat åtskilliga osannfärdiga tidender som under hans närvaro i riket (»på den tiden») kunnat komma för hans öron, så också hertigen ville låta »slockna och falla» sådana misstankar, som till stort missförstånd och vedervilja pläga gifva orsak.» Särskildt voro de öfvertygade om att alla svenskar voro fjärran från alt sådant.

De förklarade sig ej ihågkomma, att de namngifvit några, som »förföra» hertigen hos konungen, men väl hade de, både muntligen under konungens härvaro och sedan skriftligen, besvärat sig öfver, att Klas Flemming ej med dem deltog i rådsslagen, och detta kunde väl gifva anledning till den misstanken,

[1]) Bl. »Rådslag» finnas däraf ett undertecknadt original och en afskrift samt i T. Bjelkes kopiebok bland Acta hist. äfven en afskrift. Afskr. äro i en punkt vidlyftigare än originalet, hvilket antingen kan bero af att de äro tagna af ett koncept, som sedermera ändrats, eller ock däraf att den bland »Rådslagen» förvarade originalhandlingen kasserats och en ny (nu förkommen) uppsatts, som legat till grund för dem Vare sig nu originalets redaktion eller afskrifternas meddelats hertigen, har jag dock i texten anfört de sistnämdas, då den punkt, hvari de afvika från originalhandlingens i alla händelser är af stort intresse för kännedomen om riksrådens egen uppfattning. I Bergmans register etc., (Meddel. fr. Sv. Riksarch. VI) finnes äfven en redogörelse för originalhandlingens innehåll samt för den omtalade olikheten. Originalhandlingen är dat. den 6 Mars och likaså afskr. bl. Acta hist., men på den andra afskr. har Hog. Bjelke tecknat: Actum Holmiæ 8 Marti. Hog. Bjelkes, Ax. Lejonhufvuds och Gust. Banérs namn saknas på denna handling, hvilket om det också för den sistnämde berott af att hans hustru, Anna Sture, dog den 9 Mars, likväl förefaller underligt, då de några dagar därefter, eller den 15, kunde samtliga underteckna Ups. universitets privilegier.

att han ej menade något godt vare sig med dem eller med hertigen.

Om mera undfallenhet för hertigens uppfattning vitnade deras utlåtande i de närmast följande punkterna. Sålunda lofvade de nu, att påminna konungen om, att han ej med sina skrifvelser borde gå hertigen och samtliga regeringen förbi, samt förklarade sig ej hafva något emot att de som farit med lögnaktiga uppgifter lagligen straffades. Jämväl beklagade de, att befallningsmän voro försumliga och *otrogna* samt hertigen till besvär, och medgåfvo, att de skyldige skulle få lagligen straffas och *afsättas*.

I sammanhang härmed hemstälde de emellertid, om ej regeringens beslut i stället för att direkt meddelas fogdarne borde i främsta rummet meddelas ståthållarne, som sedan skulle tillhålla fogdarne att efterlefva dem, en anhållan, hvartill orsaken uppgafs vara riksrådens önskan att lindra hertigens besvär, men som dock i självfva verket torde få anses såsom en anmärkning mot denne, hvilken antagligen ej rätt kunnat finna sig i den nya form för landtregeringen, hvartill de nya ståthållarne inneburo en begynnelse [1]).

Med afseende på Arvid Gustafsson och de af konungen begärda skyttet, skinnvarorna och skeppet hänvisade de däremot blott till sina föregående utlåtanden. Dock förklarade de sig oförhindrade att muntligen tala med sändebudet om den sistnämda frågan, nämligen för att i underdånighet påminna om, att konungen, i synnerhet tills gälden blefve betald, borde förskona riket från sådana »utfordringar», men tillade en anhållan att hertigen då [2]) äfven själf ville göra det, på det att föreställningarna måtte få större anseende och kraft »och icke allenast i detta fall utan ock så ofta behof göres i allt annat efter den upprättade förening. Eljest om så sker som nu nyligast med Jakob Klassons afsked hände, att de allena och H. F. N. slätt intet (det dem är veterligt) om den papistiska religion och dess kyrkor och personer skrifvit hafva, skall det utan tvifvel hos konungen ringa anseende hafva eller frukt skaffa». [3])

Med afseende på registret öfver uppbörden funno de en utväg att kringgå svårigheterna, i det de förklarade att det såsom

[1]) Jmf. ofvan s. 52.

[2]) Ordalydelsen är: »Om det eljest i detta fall skall behöfvas»

[3]) Det är denna anhållan, som saknas i originalhandl. och sålunda möjligen ej framlagts för hertigen. Att riksrådens anmärkning angående hertigens bref med Jakob Klasson i *någon mån* var grundad ses ofvan ss. 55 o. 56.

ännu ej färdigt ej nu kunde utskickas. Däremot ansågo de, att Lindorm Nilsson kunde få muntliga upplysningar, som han dock ej skulle få meddela främmande.

De mot hertigen framstälda beskyllningarna förklarade de sig redan skriftligen hafva besvarat och lofvade nu att ytterligare muntligen ursäkta honom hos sändebudet. Samma tillmötesgående visade de äfven med afseende på de hemliga ederna, hvilkas afgifvande de nu ansågo kunna göras till föremål för laga undersökning och tilltal. Med afseende på hertigens fordringar bådo de honom å nyo hafva tålamod, men lofvade dock att ytterligare påminna sändebudet därom. I sammanhang härmed yttrade de sig om Axel Lejonhufvuds kronofordringar och hertiginnan Elisabets af Sachsen-Lauenburg obetalda brudskatt, hvarpå hennes son, hertig Magnus skaffat sig förskrifning och hvars betalande han nu ifrigt kräfde. De bådo hertigen besinna, »hvad fullmakt några få personer af rådet, som nu kunna vara här tillstädes, hafva att besluta något visst härom» utan konungens tillstånd. Långt ifrån att bevilja något ytterligare ansågo de sig behöfva ursäktas inför konungen för hvad de beviljat hertiginnan af Mecklenburg, hvilket de också hoppades att hertigen skulle göra genom sändebudet, och de kunde nu endast bedja, att hertig Gustaf och grefve Axel ville hafva talamod till dess konungen gifvit sin vilja till känna

Till sist yttrade de sig angående frågan om regeringen under konungens frånvaro, och man ser däraf tydligt, att hertigens hotelse om ett vädjande till riksdagen i hög grad oroat dem. De hoppades, att hertigen till dess konungen förklarat sig om fullmakten måtte finna samma lydnad, som hittills bevisats honom af alla utom några få (»hvilka måga sig tillbörligen ursäkta») och som varit sådan, att »de goda herrar för deras personer» samt »de flesta af alla ständer i riket icke veta på hvad sätt dem det ytterligare, ehuru H. F. N:s fullmakt ock lyda kunde, stode till görandes, så att därför icke hafver varit för nöden ej häller näst Guds hjälp härefter skall behöfvas något samqväm att beskrifva.»

Hertigens yttrande om att nagot hittills varit försummadt fattade de sasom en förebraelse och genmälte, att de ej för sa vidt de visste försummat någon tillbörlig tjänst eller hvad deras ämbete kräfde; men visserligen »bekände» de sig vara alt för få och till en del försvagade af ålder, annan oförmögenhet samt

utständna förföljelser [1]), hvarför de för ett år sedan, om konungen blott tillåtit det, gerna velat »förlossas» från rådsämbetet; emellertid hoppades de, att hertigen ej läte sig misshaga deras tjänst. I sammanhang härmed väckte de ett förslag, som visar, att de med afseende på rådsinstitutionen ännu stodo qvar på medeltidsuppfattningens ståndpunkt och voro långt ifrån att tänka sig denna institution utvecklad till en fast regeringskonselj i modern bemärkelse; de begärde nämligen på grund af de anförda bristerna och de stora kostnader, som de ådragit sig genom att ofta nödgas ligga borta från sina gods, att de endast två eller högst tre gånger om året, alla på en gång, måtte sammankallas, då sammankomsten borde räcka 6 veckor och de vigtigaste öfverläggningsärenderna genast föreläggas dem. Om något vigtigt hastigt påkomme mellan dessa sammankomster, vore det tillräckligt, om de närmast boende kallades och de öfriga skriftligen tillfrågades.

Af de vanliga, löpande ärendena borde »klagomål», enskilda trätor eller frågor »om medel och tillgift», hvarom hertigen själf mest söktes, behandlas enligt 1593 års instansordning och hvad som annars dagligen föreföll på den plats, där hertigen uppehöll sig, åtskiljas af ståthållaren med några adelsmän utom rådet, men det som »lagvaddes under samtliga rådet» borde åtskiljas vid de stora rådsmötena. Hertigens förslag om några svenskars anställande i Polen gillade de; lofvade att förmana konungen härom och bådo hertigen göra det samma [2]).

Samtidigt med och under påverkan af denna skriftväxling uppsattes rådets och hertigens skrifvelser till konungen med anledning af beskickningen. Man finner sålunda, att rådet omedelbart efter sin första framställning till hertigen eller den 2 och 3 Mars besvarat konungens »punkter» och bref [3]). Svaret på det sistnämnda innehåller, utom en förklaring öfver dröjsmålet med Jakob Klassons beskickning och ett tillkännagifvande att konungens bref till undersåtarne, med hertigens samtycke [4]), delgifvits dessa, särdeles vid Distingen, en uppmaning till

[1]) »Verldslig motgång», hvarmed tydligen syftas på förföljelserna under Johans sista år.

[2]) Detta blef dock denna gång ej å någondera sidan utfördt.

[3]) T. Bjelkes kopiebok. Acta hist.

[4]) Den 22 Jan. skref hertigen till Er. Gustafsson, som förfrågat sig hos honom om han fick publicera detta bref, att han visserligen fann det onödigt, då han ej visste att någon förhållit sig otillbörligt mot konungen — förmodligen innehöll brefvet förmaningar till trohet — men att det dock fick ske. Karls Reg.

konungen att ej sätta tro till ofördelaktiga och ogrundade rykten om regeringen, hvarjämte herrarne däri med afseende på skinnvarorna, skyttet och skeppet förklara att de »försågo sig» att hertigen skulle sända dem, så snart de blefvo färdiga.

På »punkterna» svarades följande: 1) att någon ed ej var gjord af dem eller någon annan utan blott den förening om regeringen, hvaraf konungen erhållit kopia och som de hoppades ej måtte blifva konungen misshaglig, om den rätt efterlefdes, hvarom de på allt sätt skulle beflita sig; 2) det däri förekommande uttrycket: »en för alla och alla för en», vore en allmän »klausul» i alla föreningar, och meningen därmed vore ej att nya stadgar kunde göras konungen oveterligt, utan blott att alla skulle svara för hvad som med samfäldt råd beslutits, hvilket »exemplet af alla kontrakt och förskrifningar öfver hela kristenheten nogsamt betygade»; 3) kontraktet med Anders Larsson hade brutits, emedan han ej förmått tillfredsställa krigsfolket. Hertigen hade däremot på annat sätt beredt utvägar härtill; 4) *Kronans* mynt hade präglats under konungens namn och stämpel, och att hertigen af *sitt eget silfver* låtit prägla något under sitt namn, trodde de ej att konungen ville förvägra honom[1]); 5) att några mandat utgifvits, kände de ej till, och hade sig ej bekant att konungens namn blifvit utelemnadt på regeringsskrifvelser. Hade det någon gång skett, berodde det utan tvifvel blott på skrifvarens oaktsamhet[2]); 6) att konungens förläningar återkallats och underhåll gifvits andra »motvilliga», kunde de ej ihågkomma, och det vore också stridande mot hvad de ständigt muntligen och skriftligen rådt och ännu rådde konungen till, nämligen att välförtjenta personer enligt löfte måtte få tillbörligt underhåll. Hvilka han menade med uttrycket »motvilliga» förstodo de ej, »ändock om H. K. M. det nådigt ville öfverväga, kunna de, som af H. K. M. förläning och underhåll bekomma, det icke häller alla likväl förtjänt hafva.» Om någon »i verldslig måtto» vore konungen motvillig, ville de emellertid gerna medverka till hans lagliga bestraffning, men bådo dock konungen att ej fatta misstankar på grund af berättelser som möjligen kunde vara osannfärdiga; 7) om afsättningar af de ämbetsmän,

---

[1]) I Sveriges Hist., utgifven af Linnström, III, s. 394 finnes en bild af en hertig Karls riksdaler från 1595.

[2]) Att döma af Karls Reg. har det verkligen *stundom* skett. Likaledes åberopas ej där alltid rådets råd.

konungen förordnat, hade de sig ej något annat bekant än att förändring på goda grunder gjorts med några fogdar, och de ville gerna förhjälpa därtill, att de ämbetsmän bibehöllos, som »efter H. K. M:s ed och försäkring brukas kunna» och äro konungen och riket trogna och nyttiga.

Förutom dessa »svar» till konungen, hvilka såsom man ser äro hållna i en ganska bestämd ton, gåfvo herrarne dessutom sändebudet en skriftlig uppsats på några andra ärender, som de ville hafva framförda; denna handling är odaterad, men dess innehåll tyckes visa, att den var föranledd af hertigens »yttermera förklaring» af den 6 Mars, ty däri återfinnas i allmänhet de ytterligare påminnelser, hvilka herrarne i sitt svar därpå lofvade att framställa till konungen [1]).

Emedan hertigen fortfarande var missnöjd med sin fullmakt, bedja de nu, i enlighet med sin framställning genom Jakob Klasson, att konungen ville förklara sig om en annan sådan och om en viss regeringsordning, som kunde vara »dräglig» för konungen, hertigen och andra »som därmed skola hafva till att beställa», ty annars ämnade hertigen ej vidare befatta sig med regeringen, såsom medsända kopior af de mellan honom och rådet växlade skrifterna utvisade.

Deras uppfattning, att de själfva voro för få i förhållande till det myckna arbetet och dessutom »en part ålderstigne och mycket oförmögne», ger sig äfven här luft, men de inskränka sig nu ej till att blott beklaga förhållandet, utan anhålla att konungen ville öka rådets antal med några tjänliga personer. Sedan de ytterligare påmint om betalningen af rikets gäld och krigsfolkets aflöning, upptaga de frågan om Flemmings förhållande. På grund af att denna söndrat sig från hertigen och rådet och ej vårdade sig om skeppsgården samt äfven själf vid kröningen afsagt sig amiralsembetet, begärde de nämligen, att en ny amiral och underamiral, måtte tillsättas; dessutom önskade de få veta, om Elfsborgsskeppet, som han förra sommaren anammade, kommit konungen till godo, och hemstälde, om ej någon förändring borde ske med afseende på Uplands lagsaga, emedan Flemming ej som sig borde förestod den samma samt hade tillräckligt många andra höga ämbeten. Därefter följer en begäran, att konungens bref i regeringsärender ej vidare måtte sändas

[1]) Alla dessa skrifvelser från rådet finnas i T. Bjelkes kopiebok. Acta hist.

till befallningsmännen i landsändarne med förbigående af regeringen, utan att denna först måtte underrättas om hvad som behöfde beställas; »sedan skall H. K. M:ts vilja troligen och fliteligen efterkommen varda». Till sist underrättade de konungen om Upsala akademis återupprättande[1]) och uttryckte sin förhoppning, att denna åtgärd ej måtte illa upptagas.

Hertigens skrifvelser till konungen äro intagna i registraturet under den 6 Mars[2]) eller samma dag som rådets senare inlaga är daterad; man torde emellertid kunna antaga att de först efter mottagandet af denna erhållit sin slutliga form. Han påpekar däri, att han ej visste huru det skulle gått, om han ej åtagit sig regeringen, då konungen ej kommit öfverens med ständerna, »hvad häller de efter en eller många sig rätta skulle», och upprepade att han ej kunde nöja sig med den af konungen gifna fullmakten, »alldenstund den alldeles slätt och utan någon myndighet att förestå regementet städ var». Med afseende på de genom sändebudet framstälda beskyllningarna om ingrepp i konungens myndighet hänvisade han till rådets utlåtande, men lemnade däremot själf med afseende på konungens begäran om skeppet, skyttet och skinnvarorna ett vidlyftigt svar, hvari han nu påstod att deras sändande var stridande mot konungens löften vid *kröningen*. Dock skulle skeppet komma, när hertigen fick veta, hvart det skulle sändas, och skinnvarorna (denna gång) få afgå med första öppet vatten, om konungen stod fast vid sin begäran; kanonerna åter kunde ej gjutas, emedan kopparen behöfdes för rikets behof, och äfven sedan de blifvit färdiga, ville hertigen ej sända dem, förr än han fått ytterligare besked från konungen. Slutligen yrkade hertigen på en uppgörelse med afseende på sina förskott till kronan. Såsom en frukt af rådets föreställningar torde man möjligen få anse, att han ej upprörde den ömtåliga frågan om de katolska stämplingarna.

Det allmänna omdöme, som framgår af denna undersökning, blir sålunda, att regeringen i sin första sammanstötning med konungen uppträdde med både fasthet och enighet. Endast med

[1]) Rådet hade påmint om denna sak genom Jak. Klasson, men svaret invantades ej, utan på detta regeringsmöte erhöll universitetet d. 15 Mars sitt första privilegiebref efter reformationen; det är undertecknadt af hertigen och de 8 i Stockholm närvarande riksråden. Åtgärden föranleddes närmast af det sedan d. 18 Febr. i Upsala samlade prestmötet. Se vidare härom i Norlin a. a. och Annerstedt: Ups. universitets historia.

[2]) De utgöras af svar dels på Lind. Nilssons kreditiv, dels på de värf och ärender han haft att andraga hos hertigen.

afseende på en punkt råder en verklig skiljaktighet mellan hertigens och rådets skrifvelser, i det den förre i olikhet med rådet ej ryggade tillbaka för den vanskliga uppgiften att bestrida konnungen den fria dispositionsrätten öfver kronans tillhörigheter; men detta uppväges af den lojalitet, som rådet i allmänhet kan sägas hafva visat vid framställningen af de påminnelser till Sigismund, hvilka det verkligen lofvat hertigen att afgifva. Å båda sidor hade man sålunda skäl att vara belåten med det slutliga resultatet. Herrarne hade lyckats undvika alla åtgärder, som kunde stämplas såsom revolutionära, och hertigen hade dock erhållit deras understöd i nästan alla de väsentliga tvistepunkterna med konungen. Att hans sinnesstämning nu blifvit lugnare, framgår också af det svar, som han den 18 Mars afgaf på rådets senare framställning[1]). I detta lofvade han nämligen att fortfara med regeringen, uttalade sin förhoppning, att riksråden måtte troget stå honom bi, och förklarade sig låta blifva vid hvad de svarat om de andra sakerna.

Förslaget om ordnandet af rådets verksamhet synes det dock ej varit hans mening att godkänna. Med afseende på de stora rådsmötena begärde han visserligen blott att rådet ville bestämma tid och plats för en dylik sammankomst, när man fått öppet vatten, men med afseende på de löpande ärendena förklarade han att, ehuru 1593 års rättegångsmandat borde gälla, syntes det honom nödigt att några riksråd samt fyra eller sex af adel hvar sitt fjärdedels år vistades hos honom för att förhöra och lagligen ransaka förefallande saker, ett försök till ordnande af den högsta domsrätten, till hvilket han såsom bekant längre fram i tiden skulle återkomma[2]).

Och härmed slutade denna regeringssammankomst, som framför alt är märklig genom Upsala universitets därvid åvägabragta återställelse, men äfven, såsom vi sökt visa, förtjänar att uppmärksammas på grund af de för denna tids brännande politiska frågor i hög grad upplysande förhandlingar, som därvid förekommo.

Vårmånaderna tillbragte därefter hertigen i sitt furstendöme, liksom riksråden då i allmänhet synas hafva vistats

---

[1]) Samma dag som hertigen och rådet deltogo i likfärden efter Hog. Bjelkes hustru. Det långa dröjsmålet med svarets afgifvande kan finna en förklaring i Vervings uppgift, I, s. 272, att hertigen till den 13 Mars rest till Nyköping för att gifva Lind. Nilsson hans slutliga afsked.

[2]) Se härom Posse: Bidrag till lagstiftningens historia, ss. 14 o. f.

på sina gods[1]), och något sammanträde af regeringen egde ej rum.

Hvad som under denna tid i synnerhet tog hertigens uppmärksamhet i anspråk, voro de i det föregående skildrade förvecklingarna med Erik Brahe under dennes andra vistelse i Stockholm; och nu började också spänningen mellan hertigen och Erik Gustafsson (Stenbock) — hvaraf vi sett de första spåren vid det stora rådsmötet i Stockholm — att tydligare framträda. Orsaken var den samma som med afseende på brodern i Östergötland, nämligen frågan om ståthållarnes makt öfver kronouppbörden inom sina län[2]), men dertill kom äfven att hertigen gjorde Erik Gustafsson ansvarig för det utspridda ryktet, att hertigen i vredesmod förgripit sig på riksrådet Bengt Ribbing, så att denne däraf ljutit döden[3]). Ej häller blef förhållandet till Arvid Gustafsson och Klas Flemming under denna tid förbättradt[4]).

Trots dessa obehag kan dock ej ställningen i någon väsentlig grad sägas hafva blifvit förändrad mot hvad den var, då hertigen i Mars gaf efter för rådets begäran, att han måtte bibehålla regeringen, till dess Sigismund närmare förklarat sig, men det är naturligt, att en så osäker situation som den dåvarande skulle vara i hög grad pröfvande för hertigens otåliga och misstänksamma lynne, och då konungens svar dröjde och han ej längre ansåg sig kunna lita på Stockholms borgerskap, med hvilket han råkat i tvist med anledning af Sigismunds privilegier för staden, samt han äfven började frukta att utspridda rykten om hans reformerta sympatier skulle beröfva honom presterskapets förtroende, förlorade han å nyo tålamodet och återkom på nytt till sin hotelse att nedlägga regeringen. I sitt ofvan (s. 33) anförda

[1]) Tidtals uppehöllo sig dock några af dem i Stockholm; se ofvan s. 38 och af ett bref till drotsen af den 19 Maj 1595 (Karls Reg.) ses att denne då nyligen varit i Stockholm.

[2]) Karls Reg. d. 25 Maj 1595, ett strängt bref till E. Gustafsson, emedan han ändrat hertigens invisningar på kronans spanmål.

[3]) Då Stenbocks uppgifne sagesman And. Mårtensson förnekade sig hafva sagt något sådant, förklarade sig nämligen hertigen ämna hålla sig till Stenbock, ty han tänkte icke längre »torka in sådana lögner och sqvaller». Karls Reg. d. 15 Febr. och 16 Apr. 1595, Se »Hist. märkvärd.», II, ss. 129 o. f. Hertigen har i sitt Calendarium antecknat med anledning af Ribbings död: »en omistandes man, men Gud tager de fromme bort för olyckans skull», ett yttrande som hvarken vittnar om någon ovilja mot den döde eller om någon känsla af egen skuld.

[4]) Jmf. ofvan s. 53. Reg. d. 10 Apr. I Karls Reg. 1595 finnes ett nytt skarpt bref till Flemming af den 4 April; d. 22 och 29 Apr. befalde han, att en Mikel Dalkarl skulle fängslas, som Flemming sändt till Dalarne sannolikt i syfte att förleda allmogen och som i Stockholm brukat »sin onyttiga mun» om hertigen. Ibid.

bref till af borgerskapet den 30 April angående privilegiernas laglighet — hvari han äfven beklagade sig öfver att riksrådet vid förhandlingarna om denna sak »liksom oftare tillförene» hade förbigått honom — sade han sig sålunda vara alldeles utledsen vid regeringen och det sätt som nu är, »då ingen säter annan», och ännu bestämdare uttalar han sig i samma riktning i den märkliga skrift, som han den 15 Maj sände ärkebiskopen, professorerna och kapitulares i Upsala, och hvari han i verkligt högstämda ordalag själf tecknat sin i ordets högsta mening protestantiska uppfattning[1]. Sedan han däri förklarat, att han, så snart han vid pingsttiden kommit tillsammans med rådet, ämnade nedlägga regeringen, fortfar han: »Och ändock Gud allsmäktig är allena den, som sitt heliga, gudomliga, rena och klara evangelii sanning såsom ock det verldsliga regemente skickar och vid makt håller, så hafver dock, utan (be)röm till sägande, Gud så täckts och behagat och på en tid och härtill att bruka H. F. N:s person till sitt redskap och sitt heliga ords understyrkelse här i detta rike.» Nu tycktes dock detta ej längre vara hans vilja och äfven folket tycktes nu tröttas vid sanningen, och derför ämnade hertigen hädanefter endast för invånarne i sitt furstendöme hafva ospardt »lif och all välfärd».

Andra anledningar till den i skrifvelsen omtalade rådssammankomsten, som enligt hertigens kallelsebref af den 5 Maj till Hog., Ture och Kl. Bjelke, N. Gyllenstjerna, G. Banér, Erik Sparre och Gustaf Gabrielsson skulle hållas *i Stockholm* och äfven bevistas af några »förnämlige» af adel, utgjorde ett rykte om konungens hemkomst samt de nu allt mer framskridande fredsunderhandlingarna med Ryssland. Med afseende på dessa var Karls förnämsta bekymmer, att Kexholm skulle utrymmas, innan den allt från medeltiden osäkra gränsen blifvit säkrare faststäld[2], och han hade härom redan *skriftligen* begärt rådets utlåtande[3]. Sedan »riksens råd i Östergötland»[4] jämte honom underskrifvit ett bref härom till sändebuden, uppfordrade han också härtill Nils Gyllenstjerna, af hvilken han till en början blott erhållit det för denne karaktäristiska svaret: »res gestæ juventutis sunt, consilia et actiones mediæ ætatis, vota vero et preces senum», hvilket

[1]) Karls Reg. 1595. Jmf. Norlin, a. a., ss. 101 o. f.
[2]) Se Karls Reg. 1595 den 21 Mars och 5 Maj.
[3]) Karls Reg. den 18 April och 19 Maj 1595.
[4]) H. och T. Bjelke samt G. Banér.

yttrande hertigen »lät blifva i sitt värde»[1]); Erik Sparre synes däremot ej blott hafva delat hertigens åsigt, utan äfven varit den, som först bragt på tal den sedan så ödesdigra frågan huruvida en gränsreglering mot Norge borde företagas i sammanhang med den ryska freden, ty den 21 April föreslog han hertigen att man vid rågången borde hafva med Skånelagen, som innehöll upplysningar om Sveriges, Norges och Danmarks gränser[2]), hvartill Karl den 23 April svarade att han önskade se det nämda arbetet, men dock ansåg säkrast att först få fred med Ryssland, innan man inlät sig på någon handel med Danmark. Ehuru hela underhandlingen var nära att stranda på frågan om Kexholms omedelbara återlemnande, som af ryssarne fordrades[3]), höllo sig dock till hertigens stora belåtenhet de svenska sändebuden »styft», och den 18 Maj afslöts freden i enlighet med hans önskan[4]).

I hertigens afsigt att sammanträffa med rådet vållade emellertid detta så mycket mindre någon ändring, som man nu behöfde öfverlägga om gränsregleringen och krigshärens minskande, men det visade sig att mötet ej blef så lätt att få till stånd som hertigen förmodat. Under den ofvan omtalade skriftliga rådplägningen om fredsunderhandlingarna hade nämligen riksråden begärt, att det skulle få uppskjutas till freden och Jakob Klassons återkomst — då några flere af adel från hvar lagsaga äfven kunde kallas, — och hela deras handlingssätt antyder, att de i det längsta ville undvika denna sammankomst, på hvilken de säkerligen förutsågo att de antingen skulle nödgas fullständigt bryta med hertigen eller också nödgas deltaga i åtgärder af den mest vidtutseende beskaffenhet. Å andra sidan var hertigens ifver för mötets hållande lika stor. I sitt svar på rådets begäran fasthöll han sålunda vid pingsttiden (som detta år inföll den 8 Juni) och medgaf blott att adelsmännens kallande, hvaråt rådet synes hafva velat gifva större utsträckning än hertigen först ämnat, kunde få anstå till sändebudets hemkomst, men fogade härtill det för herrarne säkerligen i hög grad obehagliga tillkänna-

[1]) Karls Reg. den 19 Maj.

[2]) Acta hist. Möjligen syftade hans yttrande på berättelsen om gränsreglering-mötet på Danaholmen, som finnes i vissa handskrifter af Skånelagen bl. a. i en sådan från slutet af 1500-talet, som tillhör K. Bibl. i Stockholm. Se Schlyter: Skånelagen, inledn. s. LXXXIX.

[3]) »Kort dagbok öfver fredsunderhandlingarna i Narva år 1594 och 1595», i »Nytt förråd af äldre och nyare handl. rör. nord. hist. Stockholm 1753.

[4]) Den 5 Juni meddelade han rådet, att han nu fått denna underrättelse. Karls Reg.

gifvandet, att då äfven några af de andra standen borde kallas samt att man vid rådsmötet skulle bestämma tid och plats härför[1]). Nu kallade han också de öfriga i Sverige befintliga riksråden Axel Lejonhufvud, Erik Gustafsson, Jöran Posse och Erik Abrahamsson[2]), klagade i ett nytt kallelsebref till drotsen öfver att allt bekymret hittills mest fått hänga på honom, och tillkännagaf för rådet i allmänhet, att han i afvaktan på dess ankomst skulle begifva sig till Gripsholm[3]).

Något allmänt rådsmöte kom oaktadt allt detta nu ej till stand i Stockholm och på sin höjd hafva några få af riksråden strax efter pingst besökt honom på Gripsholm. Den 12 Juni ditkallade han nämligen, under tillkännagifvande af Gust. Gabrielssons ankomst, Jöran Posse, Kl. Bjelke och Erik Sparre för att rådslå om hvilka skulle verkställa gränsregleringen, och den 16 Juni befinnas också de därtill utsedde hafva erhallit sin fulllmakt.

Vid denna tid hade hertigens oro och missnöje med ställningen uppdrifvits till sin höjdpunkt genom rykten om misstänkta rustningar, som af Flemming förehades i Finland[4]), samt genom konungens nu omsider ankomna svar på Jakob Klassons beskickning[5]).

Med afseende på Flemming begärde han i en skrifvelse, daterad Gripsholm den 17 Juni, — möjligen på den ofvan nämda rådssammankomsten därstädes — rådets utlåtande om ej denne på grund af sitt egenmäktiga uppträdande borde hemkallas och på hvad sätt man, om han ej ville komma, skulle låta »fordra'n». Finge han och andra göra som de ville, ämnade ej hertigen vidare befatta sig med regeringen; ett rykte att Flemming fått fullmakt att styra Finland med förbigående af hertigen och rådet, ansåg han icke trovärdigt, ty äfven konungen själf var skyldig att styra den landsändan »med råd» liksom andra. Rådets svar är ej kändt, men kallelsebrefvet hade hertigen redan 5 dagar förut låtit uppsätta. Flemming ålägges däri att medfölja budet

---

1) Karls Reg den 19 Maj 1595.

2) På dennes begäran att befrias från råd-göromålen svarade han den 12 Juni att han ej kunde befria honom, men att han fick inför rådet uppsäga sin tjänst. Jmf. ofvan s. 22.

3) Karls Reg. den 24 och 29 Maj samt 5 Juni.

4) Den 10 Juni befalde Karl att förhör skulle anställas med Arv. Henriksson, om det var sant att Flemming samlade krigsfolk utrustade flottan, pålade gärder och hade haft obeqväma ord om hertigen. Hertigen undrade om han ämnade föra ett nytt krig till sjös mot Ryssland. Karls Reg.

5) Hertigen begär den 19 Juni af Sparre kopior af de bref som rådet i *dessa dagar* fått med Jakob Klasson. Ibid.

till Sverige; hvarom icke skulle han ej förundra sig, om han på annat sätt blefve kallad.

Konungens svar såväl till hertigen som till rådet äro daterade Krakau den 31 Maj (d. 21 Maj g. st.). I det förra förklarade han sig ej vara obenägen att lemna en ny fullmakt, men säger att det ej kunnat ske denna gång, emedan han ej visste i hvad afseende den förra var felaktig. Hertigens hotelse att hänskjuta frågan till ständerna lemnade han i sitt värde, men bad honom komma ihåg att något sådant ej skett efter arfrikets införande samt att det kunde blifva hela konungahuset till skada, om undersåtarne skulle regeras icke efter sin öfverhets, utan sin egen vilja. Vidhölle hertigen sin afsigt, *ämnade konungen ej låta det i någon måtto bestå utan handla likmätigt sin kungliga höghet*, så att han ej skulle synas hafva bortskänkt något af sina fäderneärfda rättigheter [1]).

Med detta svar skref hertigen till Erik Sparre att han alls icke kunde vara belåten, hvarför han vid sin ankomst till Stockholm ämnade helt och hållet afsäga sig regeringen [2]), och säkerligen bidrog ej brefvet till rådet att lugna honom. I detta förklarade konungen att han lät föreningen vara i sitt värde, men vidhöll sin anmärkning mot uttrycket: »en för alla och alla för en», i det han på rådets försvar därför genmälte, att föreningen ej kunde anses såsom ett kontrakt.

Om den nya fullmakten gaf han samma svar som till hertigen, och med anledning af rådets hemställan om Flemming förklarade han, att han verkligen stadfäst denne i krigsöfversteämbetet, att denne gjort rätt i att ej resa till Sverige, emedan han haft konungens befallning att ej lemna Finland före fredsslutet, samt att förändring med afseende på Flemmings många ämbeten kunde ske, när konungen fann det behöfligt.

Att hertiginnan af Mecklenburg erhållit Norrköpings hus ogillade han, emedan det skett honom oåtspordt och han bestämt det till morgongåfva åt sin gemål, och på rådets påminnelse angående de i Polen befintliga »kanslipersonerna» svarade han att han ej hos dem förmärkt något olagligt handlingssätt.

Påminnelserna om de olagliga medgifvandena åt katolikerna förbigick han med en betecknande tystnad, men hade panna att förklara, det han ej visste sig hafva låtit utgå några bref, som

[1]) Kopia bland Acta hist. Jmf. Säve: »Riksdagen i Söderköping» etc.
[2]) Karls Reg. 1595 den 19 Juni. Jmf. ofvan s. 77, n. 5.

vore stridande mot hans ed och löften, och med anledning af herrarnes påminnelser därom gaf han dem till sist en skarp förmaning att för framtiden förskona honom från dylika ordasätt och att bättre öfverväga hvad som borde skrifvas [1]).

Mot medlet af Juli kom omsider det så mycket omtalade regeringsmötet i Stockholm till stånd. Hvilka riksråd deltagit däri är tyvärr icke bekant, men att de åtminstone till en början ej varit många ses däraf, att hela sammankomsten af denna anledning höll på att genast åter upplösas. Efter att hafva förebrått herrarne, att de ej bättre aktat sitt ämbete och rikets belägenhet, utan så länge låtit honom vänta, förklarade nämligen hertigen (den 13 Juli) att han, emedan också nu »ganska få» ville komma tillstädes, ej längre kunna »förtöfva» utan samma dag eller dagen därpå ämnade återvända till Gripsholm [2]). Emellertid lät han dock förmå sig att stanna, och här fattades nu det ödesdigra beslutet om Söderköpings riksdag. Huru därvid tillgick, därom äro de fullt pålitliga underrättelserna i hög grad bristfälliga, hvilket möjligen har sin grund däri att öfverläggningarna till största delen varit muntliga. Enligt hvad herrarne sjelfva uppgåfvo för konungen, hade hertigen först begärt det *de* skulle »bebrefva» honom med en annan fullmakt och, då de ej ansågo sig hafva rätt därtill, yrkat på en riksdag, hvarvid äfven frågan om betalningen af rikets gäld kunde förekomma, och oaktadt sina betänkligheter hade de slutligen i anseende till de besvärliga tidsomständigheterna ej kunnat undgå att samtycka dertill [3]).

De enda urkunder ifrån sjelfva förhandlingarna som jag lyckats finna äro en odaterad framställning af hertigen till rådet, innefattande 48 (i ett annat exemplar 43) punkter [4]), samt ett rådets betänkande (af den 14 Juli) till svar på hertigens »besväring om regeringen». Den förra af dessa innehåller dock ej någon fordran att herrarne skulle »bebrefva» hertigen någon ny fullmakt, utan tillkännager blott att denne ej

---

[1]) Kopia bl. Acta hist.

[2]) Karls Reg. 1595. Se Hist. Bibl. II, s. 271.

[3]) Se ofvan anf. arb. s. 270.

[4]) En redogörelse härför finnes i »Meddel. fr. Riksark.», VI, s. 173. På den ena afskr. är antecknadt att den öfverantvardades till rådet i Stockholm »förr än herredagen i Söderköping stå skulle». Den *kan* sålunda härleda sig från de följande förhandlingarna mellan hertigen och rådet i Stockholm, men från denna tid finnes ej något spår af att Karl afsagt sig regeringen, hvarför jag hänfört den till tidpunkten för beslutets fattande.

på det sätt som härtill skedt är kunde fortfara med regeringen. Det märkligaste i denna handling äro hans förfrågningar, huru man skulle hindra konungen att vid sin hemkomst i sommar eller framdeles medföra för många främmande trupper till Estland och Sverige, hvad som skulle göras, om förändring kunde tillbjudas i religionen, och huru man skulle förebygga att konungen ej under sin vistelse i riket uttog mera af rikets drätsel än som rikets behof kräfde. Dessutom förtjänar att uppmärksammas hans hemställan, huruvida de, som ej underskrifvit Upsala mötes beslut, skulle få vara ämbetsmän, och om ej undersökning borde ske angående de förläningar, som oförskyldt utdelats. Möjligen utgör denna skrifvelse hertigens nu framlagda förslag till öfverläggningsämnen vid riksdagen. — Rådets betänkande bestyrker, att herrarne verkligen, och såsom man kunnat vänta, sökt afstyra riksdagskallelsen, hvilken, särdeles efter konungens sista bref till hertigen, svårligen kunde anses annat än som ett revolutionärt steg. De bedja honom nämligen däri ej nedlägga regeringen, därför att han ej åtnjutit tillbörlig lydnad och därför att konungen ej sändt den begärda regeringsfullmakten, hvartill de förmodade att orsaken ej var misstroende utan att Sigismund väntade det hertigen såsom en arffurste och hans slägtinge, skulle äfven den förutan vilja låta sig vårda om hans och rikets bästa, på samma sätt, som han utan fullmakt och till Sigismunds belåtenhet gjorde det före dennes hemkomst 1593. De uppmanade honom därför att nöja sig med den med dem ingångna föreningen, hvilken de i sådant fall ämnade obrottsligt hålla, och framhöllo, att missförstånd och split samt kanske t. o. m. faror från grannstaterna lätt kunde uppstå, om något ytterligare spörsmål skulle ske till rikets ständer angående regeringsordningen, sedan den nu gällande blifvit öfver hela riket kungjord till efterlefnad. Satte sig någon upp mot denna lagliga förening, som ej häller af konungen ogillats, så ville de gerna medverka till att han efter laga dom tillbörligen straffades[1]). Men hertigen lyssnade ej till dessa föreställningar, och slutligen böjde sig herrarne, såsom bekant är, för hans vilja.

Det finnes en allmänt känd berättelse, att det endast var hertigens hot om »Engelbrekt Dalkarl» och att herrarne skulle föras bundna till mötet, om de ej frivilligt ville draga dit,

[1]) Afskr. bl. Acta hist. Jmf. Meddel. från Sv. Riksark., VI. s. 170.

som förmådde dem till denna eftergifvenhet[1]), men då denna är ett tydligt försök att från rojalistisk synpunkt försvara rådsherrarnes minne, kan den ej i denna sak tillerkännas något vitsord; och vare sig hertigen fält något dylikt yttrande eller ej, så synes det sannolikare, att hvad som verkligen bestämt riksråden till eftergift varit deras öfvertygelse att de i följd af de svåra tidsförhållandena och den obehagliga ställning, hvari de kommit till Sigismund och hvarom de fått en färsk påminnelse i dennes sista bref, omöjligen kunde reda sig med regeringen utan hertigens mäktiga bistånd, och möjligen hafva de äfven hoppats, att en riksdagskallelse skulle bringa konungen till besinning.

Enligt samma berättelse skola riksråden, när de ej kunde hindra mötet, hafva uppmanat konungen att förbjuda det och bedt honom sätta dem i stånd att med våld motstå hertigen, men allt hvad man för öfrigt känner om deras förhållande till konungen vid denna tid talar mot trovärdigheten af denna uppgift, som äfven står i strid med det ännu befintliga konceptet till deras skrifvelse. Af detta framgår i stället, att de gjort till vilkor för sitt samtycke till mötet, att de skulle få underrätta konungen ej blott om dess sammankallande, utan ock om de öfverläggningspunkter, som därvid skulle förekomma, och angående *dessa* uppmanade de konungen att före mötet delgifva »allom» sitt betänkande, enär några af punkterna otvifvelaktigt kunde af konungen blifva *»förbättrade och skäligen förändrade»* och han mot andra möjligen kunde hafva *»lagliga och skäliga insagor»*[2]). Det sannolika är, att de genom detta meddelande trott sig kunna minska åtgärdens revolutionära karaktär samt, om konungen ej genom riksdagskallelsen bragtes till besinning och brytningen sålunda blef ohjälplig, bereda en utväg att draga sig själfva ur spelet; ty oaktadt allt sitt missnöje med Sigismund ville de säkerligen nu lika litet som förr medverka till en revolution.

Hertigen å sin sida ej allenast biföll detta vilkor, utan uppsköt till och med själfvilligt sammankomsten från Bartolomei tiden (d. 24 Aug.), då den först blifvit bestämd att hållas, till Michaeli (d. 29 Sept.), på det att konungen så mycket bättre skulle hinna underrättas[3]), och den 29 Juli underrättade äfven han Sigismund om det fattade beslutet, på samma gång han be-

[1]) H. Sk. H. X, Knut Perssons berättelse, s. 8.

[2]) Hist. Bibl. II, s. 270. Jfr. den s. 80 framställda konjekturen om öfverläggningsämnena.

[3]) Karl till rådet den 17 Juli, Reg. 1595.

svarade hans bref med Jakob Klasson. Utan att låtsa om konungens i detta uttalade hotelser med afseende på riksdagens sammankallande beklagar han sig öfver bristen på fullmakt — ty med konungens sista svar kunde han ej vara nöjd och han kunde ej åtaga sig en fullmakt, som var honom och hans fädernesland »till förevitelse» och hvarom ständerna ej rådfrågats — samt öfver de många regeringarne, som satts bredvid honom, och anger såsom skäl till riksdagskallelsen konungens frånvaro samt att riket ej kunde vara utan en viss regent, hvilket häller aldrig inträffat under dess konungars frånvaro och ej fick afhjälpas på det sätt, att någon sattes bredvid eller före honom i regeringen. I fall konungen önskade att några *flere* ärender än de, som rådet meddelat honom, skulle förekomma på riksdagen, bad hertigen att därom med första erhålla underrättelse, och till sist protesterar han mot att regeringsärenden afgjordes i Polen och förberedde konungen på att, om »en part» fortfore med den »motvillighet och högfärd», som de hittills visat, komme han att »sådana deras företagande och högmod förhindra».

Knapt hade emellertid herrarne för ett pris, som säkerligen synts dem oerhördt, sålunda köpt sig en förnyelse af förbundet med hertigen, förr än detta åter var på väg att brytas. Under sin vistelse i Sverige hade Sigismund[1]) anslagit smörräntan i Finland till det därvarande rytteriets underhåll, men hertigen, som ansåg att detta skulle leda till oordningar, ville nu att denna skatt i stället skulle af hans utskickade uppbäras. Brefvet härom[2]) nekade emellertid riksråden, sedan hertigen efter beslutet om riksdagskallelsen på några dagar rest till Gripsholm, att underskrifva. Då intogs Karl af en liflig harm; han ansåg herrarnes beteende vara stridande mot deras i Stockholm gifna löfte att afskaffa hvad som »icke med samhälleligt råd» företages, och den 17 Juli underrättade han dem, att då han ej längre erhöll deras hjälp, ville han ej vidare befatta sig med regeringen före ständernas sammankomst. hvarför han ej häller nu ämnade återvända till Stockholm, utan

[1]) Med råds råde enligt Verving, a. a. I, s. 240.

[2]) I Karls Reg. 1595 finnes ett bref till Flemming under den 12 Juni, hvilket utgör en ny kallelse och tillika svar på ett bref från Flemming samt vidlyftigt behandlar frågorna om regeringen i Sverige och Finland, hvilken senare landsdel säges vara lika väl »inkorporerad» med Sverige som andra och således ej böra hafva en »särdeles regering». I en »sedel» till detta bref meddelas den i texten omtalade befallningen om smörräntan och det är därför möjligt att det var denna skrifvelse, hvarpå Karl ville hafva rådets underskrift.

finge de beställa sakerna, som de ville och kunde ansvara för[1]). Riksradens svar (den 21 Juli) på detta »oförmodandes» bref visar tydligt, huru angelägna de denna tid i själfva verket voro om hertigens understöd. De förklara sig ej veta, att de brutit »mot det senaste eller något annat afsked» med hertigen, »förty det var ju den rätte och förnämligaste afsked, att vi till en samqväm eller riksdag, om hvilken H. K. M. först skulle tillkännagifvas, efter vidlyftigt tal och svar samtyckte», och det afskedet hade de rättat sig efter och redan uppsatt de därpå grundade skrifvelserna till konungen, hvilka de på ett annat ställe i brefvet förklarade sig ämna underställa hertigen, innan de afsändes. Med afseende på smörräntan förestälde de, hvilket obehag skulle uppstå af hertigens anordning, då Flemming säkerligen ej skulle rätta sig därefter och krigsfolket, som troligen redan uppburit en del, blifva missnöjdt med hertigen, hvilket sistnämda äfven kunde menligt inverka på riksdagsförhandlingarna. De hade därför ej kunnat tro att han för denna sak skulle blifvit missnöjd, och bådo honom betänka, huru vigtigt det var, att han ej »således ville sig från riksens regering afsyndra» och lägga den på dem, »som därtill både få, omäktige och alldeles svaga äro, hvilka ock icke hafva den ringaste del att tillgå», hvarmed de några kunde tillfredsställa. Om han ej komme till Stockholm, *nödgades äfven de afsäga sig regeringen*, »särdeles» tills konungen ytterligare förklarat sig. Hvad som var egnadt att göra det kraftigaste intrycket på hertigen var emellertid säkerligen, att herrarne uttryckte sin förundran öfver att han för en så obetydlig sak ville »göra den större och förnämligaste afsked till intet», och således öfvergifva denna regering. Sammanställer man detta yttrande med ett följande, hvari de lofvat att, om han däremot nu komme till Stockholm, skulle riksdagen, på den utsatta tiden »blifva fullföljd», så synes det nämligen innebära att herrarne återtoge sitt samtycke till riksdagen, om hertigen nu lemnade regeringen. Slutligen sände de förslag till den skrifvelse, som *de* ämnat aflåta till Flemming[2]).

Detta bref förfelade ej häller sin verkan, ty den 24 Juli förklarade hertigen, att han oaktadt sitt missnöje öfver att beslutet om smörräntan fattats honom oåtspordt och oaktadt sina öfriga

[1]) Karls Reg. Brefvet lät han framlemna genom K. Sture, A. Ryning och Nils Jönsson, för hvilka han äfven redogjorde för hela saken. Ibid.
[2]) Jmf. »Meddel. fr. Sv. riksark., VI, s. 171 samt Hist. Bibl. II, s. 273.

betänkligheter, dock skulle komma till Stockholm och till riksdagen fortfara med regeringen, då herrarne nu likväl lofvat skrifva till Flemming i enlighet med den sända kopian, »den vi oss låta behaga, ändock den hade bort något hårdare vara». Ville Flemming ändock ej rätta sig, ämnade han göra hans makt »stäckare», hvarvid han räknade på deras hjelp. Det skulle dock ske med tillbörlig »beskedenhet», så att ingen »vidlyftighet» däraf förorsakades [1]).

Omkring en hel månad hafva åtminstone några af riksråden efter denna uppgörelse i och för regeringsbestyr måst med hertigen dröja i det »mödosamma och vedervärdiga Stockholm» [2]). Några vidlyftiga skriftliga förhandlingar mellan hertigen och rådet synas ej därvid hafva förekommit, [3]) men källorna bevara dock åtskilliga spar af deras verksamhet. Sålunda var det nu som riksdagskallelsen utfärdades (den 5 Augusti) och förmodligen syftar på förhandlingarna om denna åtgärd Ture Bjelkes uppgift, att herrarne gjort sig mycken möda att få mötet uppskjutet, tills svar kommit från konungen, samt att få öfverläggningsämnena förändrade [4]). Nu var det också som de första inskränkningarna i katolikernas gudstjänst företogos (se ofvan s. 42) och denna åtgärd var nära att störa enigheten mellan hertigen och rådet. Då den katolska presten i slottskyrkan Andreas Olai bland skälen, hvarför han ej ville utlemna nycklarna till denna, anförde, att rådet ej samtyckt till att de skulle affordras honom, vände sig nämligen hertigens vrede mot herrarne, hvilka han förebrådde att de sade *ett* till honom och ett *annat* till andra. Emellertid synes han hafva lugnat sig, sedan Andreas Olai, af herrarne kallad till räkenskap för sitt yttrande, förklarat att det blott var en förmodan, som han uttryckt. [5])

---

[1]) Karls Reg. 1595.

[2]) T. Bjelke till Hog. Bjelke d. 6 Sept. 1595. Hist. Bibl. II, a. st. s. 269. Brefvet visar att H. Bjelke åtminstone ej under de senare förhandlingarna varit i Stockholm. Möjligt är att han var en af dem öfver hvilkas frånvaro hertigen klagade den 13 Juli och att han således ej var närvarande vid beslutet om riksdagen.

[3]) Endast tvänne skriftliga framställningar af hertigen till rådet finnas i Reg. (den ena odat., men bland skrifvelser af den 24 Aug.; den andra af den 25). Det vigtigaste däri är ett förslag att några af rådet skulle öfver vintern sändas till Finland och Livland; annars röra de löpande regeringsärender såsom den länge påtänkta handelsresan med kronans fartyg »vestfart». Några skriftliga betänkanden från rådet till hertigen har jag ej anträffat.

[4]) Se det ofvan i not 2 citerade brefvet. Jmf. ock ofvan s. 81. herrarnes yttrande till konungen om öfverläggningsämnena.

[5]) Se Andreas' Olai bref i Karl IX:s Rimkrönika, ss. 321 o. f.

Under denna samvaro finner man ock, att hertigen och rådet aflåtit vidlyftiga skrifvelser till konungen, föranledda dels utaf dennes med Jakob Klasson sända och hittills obesvarade bref till rådet, dels af nya skrifvelser, som nu med sekreteraren Jonas Persson (Axelberg) ankommo från konungen och som utgjorde svar på hertigens och rådets beskickning med Lindorm Nilsson. De sistnämda skrifvelserna från konungen har jag ej återfunnit, men det vigtigaste af deras innehåll framgår med full tydlighet af svaren [1]). Denna skriftväxling är den sista af de vigtiga statsrättsliga förhandlingar som fördes mellan Sigismund, hertig Karl och rådet, medan man ännu stod qvar på grundvalen af 1594 års förening om regeringen, och den är liksom de föregående i hög grad upplysande både med afseende på förhållandena och personerna.

I sitt svar på konungens bref med Jakob Klasson [2]) bestrida riksråden konungens påstående att regeringsföreningen ej vore ett kontrakt (ordet »contractus» kunde nämligen ej på svenska öfversättas med annat än »förening») och bådo därför att de som skrifvit de omtvistade orden (»en för alla» etc.) måtte enligt lag och sed få själfva uttolka dem.

Om den förra regeringsfullmaktens brister hade de redan tillräckligt underrättat och hemstälde därför nu frågan till Gud och konungens rättvisa skön, önskande att en sådan regeringsform nu (på riksdagen?) måtte sättas i verket, som kunde lända Gud, konung, konungahus och hela riket till gagn och godo.

De lemnade i sitt värde att konungen ville bibehålla Flemming vid hans ämbeten, men togo fasta på hans yttrande att Flemming skulle dröja i Finland till freden, i det de på grund häraf bådo, att han nu måtte befallas komma till Sverige och deltaga i regeringen och ej längre få hålla en egen regering, som kunde lända till en märkelig »afsöndring», för hvilken de afsade sig alt ansvar. Att Norrköpings hus var anslaget till morgongåfva hade de ej vetat, och deras påminnelser om förläningarna, kanslipersonerna och konungens bref hade varit dik-

---

[1]) Verving, enligt hvilken Jonas Persson var affärdad den 27 Juni, har I ss. 278 o. f. en redogörelse för skrifvelsernas innehåll, som i allmänhet öfverensstämmer med referaten däraf i hertigens och rådets svar. Hertigens svar finnas i Reg. och kopior af rådets bland »Rådsl.», De förra utgöras af ett bref och ett svar på »punkter», båda daterade d. 8 Augusti, de senare af svaret på brefvet med Jak. Klasson och af två svar på »punkter», alla daterade d. 18 Aug.

[2]) Jmf. ofvan s. 78.

terade af ämbetspligt och omtanka för konungens bästa, men om de skulle förtjäna misshag och onåd för trogen och rättrådig påminnelse och likväl vara bundna af sin ed, som uttryckligen innehöll att de egde styrka konungen till rikets rätt och till att hålla riket den ed han svurit [1]), då vore det bättre att de, såsom de också begärt under konungens vistelse i riket, befriades från sitt rådsämbete.

Af konungens framställningar genom Jonas Persson och hertigens och rådets svar därå var följande det vigtigaste. Hertigens svar med Lindorm Nilsson om »skytt, skeppet och skinnvarorna» tog konungen mycket illa, såsom innebärande en beskyllning att hafva handlat mot sin ed, och begärde att blifva förskonad från dylika skrifvelser. Därjämte påminte han hertigen, att denne under sin vistelse i Tyskland fått underhåll från riket, och återkräfde det arkli hertigen bekommit till låns af kronan. Hertigen svarade [2]) att han ej gaf konungen, mot hvars »dygdefulla hjärta sådant stred, skulden härför, utan onda menniskors tillskyndelse, men när han därefter söker bevisa att konungens begäran stred mot hans ed, röjer det sig, på hvilken osäker grund han i själfva verket stod i denna fråga, ty han åberopar ej hvad som konungen verkligen lofvade vid sin kröning, utan hvad som därvid begärdes af honom, »hvilket uti 18 punkter författadt var», och hvarmed tydligen afses hertigens förslag till regeringsordning, som just innehåller så många punkter [3]), och öfvergår därefter till billighetsskäl såsom prejudikat från Kalmarunionen samt att det vore konungen »förvitligt» att göra sitt arfrike till en »anexa eller ladugård under ett annat rike». Konungens påminnelse om det underhåll, hertigen själf erhållit, sökte han gendrifva med att *han* ej hade något furstendöme eller någon uppbörd i främmande land, men att Sigismund var »rikligen begåfvad med ett ståtligt konungarike» och var där hemma hos sig själf, hvarför det ej skulle vara synnerligt berömligt för hans valrike Polen, om han behöfde dit utföra något till sitt underhåll. På uppmaningen att återlemna det lånfångna arkliet svarade han, att det vore åter-

[1]) Detta yttrande är i hög grad märkligt, då just dessa ord blifvit uteslutna ur rådseden under Gustaf I:s tid och ej häller återfinnas i den rådsed som svors vid Sigismunds kröning. Se Stjernman, Riksd och mötens beslut, I, s. 408. Såsom bekant insattes de först åter 1602.

[2]) I *brefvet*. Se ofvan s. 85 n. 1.

[3]) Jmf. ofvan s. 19.

lemnadt eller hade förgåtts med det fartyg, hvarpå det förts, hvarför han förmodat att han skulle fått vara fredad från ett dylikt kraf. Rådsherrarne åter svarade [1]) att saken kunde vara betänklig »för andras eftertals skull», men att den ej syntes dem värd att därom så ofta skulle kräfvas, hvarför de gerna sett att konungens begäran blifvit efterkommen och äfven påmint hertigen därom. Likaledes nekade de ej att sända registret öfver uppbörden, men bådo att konungen ville hålla det hemligt.

På konungens förnyade anmärkning mot hertigens mynt svarades det samma som förra gången, hvarjämte rådet, till styrkande af hertigens rätt, anförde att Stockholm och Reval hade mynträtt.

På konungens klagan, att hans privilegier, förläningar och försvarelsebref ej aktades eller genom stadfästelse förringades svarade både hertigen och rådet att så ej dem veterligt hade skett; angående de förstnämda anmärkte dock hertigen att hans samtycke ej alltid inhemtats till sådana och att några kunde vara skadliga, under det att däremot herrarne framhöllo att de för sina personer alltid påmint konungen om att alla ständer borde försäkras på sina privilegier, och med afseende på förläningarna anmärkte båda att oförtjänta fått sådana, hvarjämte herrarne återkommo med sin gamla klagan att bättre förtjänta blifvit alldeles förbigångna.

En af konungens förnämsta anmärkningar var att de ämbetsmän han tillsatt (förnämligast i kansliet och såsom fogdar) ej bibehållits och att ståthållarne ej fått behålla sin myndighet, och hans anmärkning mot den stora »förtäringen», som han ville hafva afskaffad, så att något vid hans hemkomst funnes öfver till hans hofhållning, syftar förmodligen på att hertigen vid rikets förvaltning användt sina tjänare i stället för och vid sidan af konungens; åtminstone förklarade han uttryckligen, att han ej ämnade bekosta underhållet för de särskilda tillsyningsmän, som hertigen förordnat, dock kunde konungens yttrande äfven fattas såsom en beskyllning, att hertigen och rådet för egen räkning misshushållat med kronans förråd.

[1]) Detta liksom de närmast följande svaren af rådsherrarne äro hemtade ur deras andra svar på punkterna, och de närmast följande af hertigen ur *hans* svar på punkterna.

Hertigen svarade härpå, att han ej gjort någon ändring i konungens ämbetsutnämningar, ehuru det stundom varit behöfligt, men erkände dock indirekt, att otrogna fogdar och befallningsmän afsatts. Då han skulle bära ansvaret, måste han emellertid kunna kontrollera förvaltningen och hade därför förordnat sina tjänare för att af dem erhålla besked. Ståthållarne hade bort tillsättas med hans och rådets råd, men han hade dock ej gjort dem något hinder, ehuru han ej kunde lida att några sattes bredvid honom i regeringen, hvilket stred mot konungens ed (att styra riket med hertigens och rådets råd). Hvad den stora förtäringen angick uttalade han sin förvåning öfver att han blifvit beskyld för sådant, då hans största bekymmer just varit att förekomma slöseriet och oärligheten på kronans slott och gårdar, och då han, äfven när han skött rikets angelägenheter, dock i Stockholm mest lefvat på egen bekostnad och dess emellan vistats på sina egna slott. De enda tillsyningsmännen han förordnat voro Karl Sture och Axel Ryning, och om dem hoppades han att de varit konungen till någon nytta. Riksråden åter svarade, att de ej visste af någon synnerlig förändring med de af konungen tillsatta ämbetsmännen, men förmodade att det ej stred mot konungens höghet, att de, som lagligen öfverbevisades om otrohet och odugliget, afsattes. Något intrång i ståthållarnes myndighet kände de ej till, »undantagandes hvad grefve Erik tillkommer»[1]), men hans ämbete var olagligt liksom ock den katolska gudstjensten; därom hade de förut ehuru förgäfves påmint och begärde nu ytterligare konungens förklaring. De visste ej, att de gjort sig skyldiga till någon stor förtäring, och hade sig ej något bekant om tillsyningsmän, utom att hertigen tillsatt sådana i Stockbolm för att kunna öfvervaka förvaltningen därstädes, men »icke därmed förtagande» konungens förordnande »öfverste befallningsmän deras tillbörliga myndighet».

På konungens begäran, att undersåtarne fritt måtte få vända sig till honom svarade både hertigen och rådet att de ej förbjudit något sådant, men gjorde kraftiga påminnelser om att alla befallningar angående Sverige borde meddelas dem och ut-

[1]) Möjligen skulle man häri kunna se en antydan af att E. Brahe blifvit afsatt, hvilket då skulle skett vid det då pågående regeringsmötet i Stockholm, men det säges ej uttryckligen att så skedde, och som vi sett tyda alla öfriga omständigheter på att han af sig själf dragit sig tillbaka. Det är därför troligt att rådet med denna vändning blott ville få fram »insagorna» mot hans ämbete.

föras med deras råd, hvarvid hertigen särskildt framhöll, att det vore till vanära för riket, om det skulle styras från Polen, och rådet uttalade den förhopping[1]), att då konungen, när han var närvarande, säkert ej ville gå deras betänkande förbi, skulle detta så mycket mindre ske, när han var frånvarande och ej hade några hos sig som kände rikets lägenhet. Upptoges deras påminnelse härom illa, så förnyade de sin begäran att blifva fria från rådsämbetet, med hvilket under dåvarande förhållanden ganska liten tack stod att förtjäna.

Med afseende på konungens förklaring att han ville fortfarande bruka Flemming i gubernatorsämbetet i Finland och förbehöll sig att så närvarande som frånvarande få »utan andras betänkande» befalla sina tjänare hvad han ville, påminte hertigen ytterligare[2]) om att regeringen borde enligt konungens ed skötas med hans och rådets råd och landet hafva en egen regent. Rådet svarade härpå, att det önskade att Flemming måtte visa sig värdig ett så stort förtroende, men gjorde äfven föreställningar mot hans regering i Finland, därvid särskildt framhållande den finska allmogens betryck. För att detta skulle blifva lättadt, uppmanade de äfven konungen att frångå sin uttalade afsigt att ej förr än vid sin hemkomst göra några anordningar för härens minskning, och påpekade att underhållet af så mycket krigsfolk var onödigt efter fredsslutet.

Slutligen finner man, att konungen förklarat sig först vid sin hemkomst ämna utnämna nya riksråd, och att han begärt hertigens betänkande om polackarnes fordran på Estland, med anledning hvaraf denne bl. a. hänvisade honom till lagens förbud mot att minska riket och Sigismunds till Johan och hertigen i Kalmar afgifna försäkran.

Af denna skriftväxling synes obestridligen framgå, att riksråden ännu vid denna tid befunno sig i full opposition mot Sigismund och att de, när det gälde att i enlighet med deras rådskall *genom föreställningar* bekämpa Sigismunds inkonstitutionella handlingssätt, fortfarande ådagalade både mod och fasthet, men man får också däraf det intrycket att svårligen något mera på denna väg stod att vinna gent emot den för alla skäl otillgängliga halsstarrighet, hvartill Sigismunds af naturen envisa

[1]) Detta skedde i det första svaret på punkterna. hvarur också de följande svaren af rådet äro hemtade.
[2]) I en »sedel».

och inskränkta sinne under fanatismens inflytande hade förstelnat. I själfva verket var också, äfven om ej riksråden insågo det, en helt och hållet ny situation på väg att inträda med den nu omedelbart förestående riksdagen, och då aflåtandet af dessa skrifvelser till konungen var regeringens sista vigtigare åtgärd före den samma, kunna de äfven anses såsom afslutningen på försöken att utan kränkning af de lagliga formerna lösa den uppkomna konstitutionella konflikten, ett sträfvande hvilket just är utmärkande för hertig Karls och rådets samregering under tiden från Sigismunds afresa och intill Söderköpings riksdag.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Bref upplysande svenska historien.

Upsala professorer om sin rang.

1.

Teologiska Fakulteten till Universitetskanslern grefve C. Piper.

I april 1703 hade ett bref från d. v. kanslern vid Upsala Universitet grefve C. Piper ankommit till prokanslern angående professorernas rang inbördes i anseende till hvars och ens ålder i tjensten och ej efter fakultet, hvilket bref den 15 s. m. föredrogs i konsistorium. Med anledning däraf fann sig teologiska fakulteten föranlåten att till konsistorium inkomma med en skrifvelse af den 29 april, der den »protesterar en gång för alla gånger på det kraftigaste och lagligaste quam solennissime mot alla sådana attentater nu och framdeles» mot deras förut innehafda primat, för hvilket de kunde åberopa en resolution af grefve Bengt Oxenstjerna af d. 3 maj 1698. Därjämte aflät den till kanslern följande skrifvelse, dat. d. 25 april s. å.:

Såsom Consistorium Academicum åter endeles förmärkes thär med angå at förmedelst E. Höggr. Excell:ce hos Hans Kongl. M:t vår Allernådigste Konung anhålla om förändring uti then för thetta öfver alt vedertagna rangordning faculteterna emellan, så at hädanefter professores utan åtskilnad skole gå och stå, eftersom hvar förr eller senare är til sin profession kommen: Altså hafver facultas theol. til thess välfångna rätts och privilegiers och här tills orubbade häfds och possessions styrko och bibehåll icke kunnat undgå at med diupaste ödmiukhet hos E. Höggr. Excell:ce inkomma, kunnandes icke obemält låta at, såsom 1) en sådana alla faculteters confusion och sammanblandelse är en vid alla universiteter och collegier öfver hela christenheten ny och ohörd sak, så sträfvar then ock 2) tvärt emot alla Kongl. constitutioner och förordningar, enkannerl:n högstsal. H. K. M:ts konung Carl then elftes a:o 1695, Jun. 28, och emot alle tiders praxin vid alla svänska academier och gymnasier, så in- som utrikes, the thär alla icke mindre än vi äro interesserade; ty vill oss icke anstå med någor otilbörlig flathet och tysthet något till theras så väl som vår

ägen och våra successorers præjudice och förfång eftergifva eller utur acht låta; 3) enkannerl:n som uppå en så misslig händelse intet annat följa kunde än at alle våre theologi och facultates theologicæ skulle således hos the främmande och utländske råka i vanfregd och föracht och komma i lägre vald; 4) ja, hade man med rätta förmodat, thet våre herrar colleger under thesse farliga och bullersamma tider skolat dragit försyn och betänkiande E. Höggr. Excell:ce, hvars alle stunder för hele riksens välfärd så dyrbare äro, med et ärende af sådana beskaffenhet bemöda, som snarare tjänar til at så ogräs och misshällighet colleger emellan än stifta samhällighet och förtrolighet, hälst som the ännu väl veta påminna sig med hvad alfvarsamhet hans sal. Excellence Kongl. Rådet, præsidenten och cancelleren Högvälb. H. grefve Bengt Oxenstierna för fem år sedan samma ansökning bemötte och hämmade; 5) nu ehuruväl man giärna lemnar hvar facultet och profession thess vederbörliga heder, värde och anseende, så är dock förmodel:n en märkelig åtskilnad emellan en professionem philosophiæ och theologiæ, thär then förre inom en viss science eller språk, såsom sin enskyldte park är begrepen; men then senare, förutan fast hela philosophiens och the lärda tungomålens grundeliga erfarenhet, mycket mera til thess utförande har af nöden, annat nu at förbigå, at man icke må synas med handtvärkare rosa sit äget embete och skrå; 6) men skulle nu philosophi, som eljest icke allenast hafva jemngoda vilkor och salarier med theologis, utan ock i mång stycker bättre, såsom med fördelachtiga præsidier decanater etc., thär ofvan på sättias lika och jämväl öfver theologos: så skulle näppeligen någor hädan åt finnas, som thesse så mycket vidlyftigare och kostsammare och likvist mindre fruchtbare studier måtte vilja idka och excolera. Förthenskuld recommenderar faculteten samma sin angelägenhet och sig sielf med diupaste vyrdnad uti E. Höggr. Excell:ces höggunstige hägn och vårdnad, samt kraftiga beskydd och försvar inför Hans Kongl. M:ts af oförliknelig nåde rättvisa och segersällhet högtlysande thron, emot alla sådana vidriga anstöter. Vi förblifve etc.

Upsala d. 25 Aprilis 1703.

Laur. Norrmannus. h. t. Decanus. — *Jesperus Svedberg.*

Ericus P. Liung. — *Daniel Diurberg.*

2.

Professor Johan Upmarck till Statssekreteraren O. Hermelin.

Uti 1680 års rangordning liksom de följande K. Brefven om rangen var ej någon plats beredd åt professorerna vid universiteten, men hade de genom häfd vant sig att vid offentliga tillfällen »gå och stå» bland assessorer vid kollegier. Detta framkallade emellertid efter hand åtskilliga obehag för de akademiska fäderna, isyn-

nerhet sedan en kunglig förordning utkommit, enligt hvilken den som tillegnade sig större rang än honom tillkom eller »cederade» någon, för hvilken han borde ha företräde, gjorde sig skyldig till 1500 dalers böter[1]). Slutligen inkom konsistorium till kanslern med en skrifvelse af d. 8 mars 1705 för att få det med rätta öfverklagade missförhållandet afhjelpt och flere professorer, såsom d. v. rektor Elvius, Celsius och Upmarck vände sig enskildt till Hermelin för att få hans understöd. Den sistnämdes bref, som här meddelas, utmärker sig visserligen för litet lärdomspedanteri, men innehåller derjämte en ganska qvick framställning af förhållandet. Konsistorii åtgärd synes för öfrigt snart nog ha ledt till önskad påföljd.

d'Upsal ce 8 Mars l'an 1705.

Il n'y a rien que je voudrois tant menager que la bonté que vous auriez de recevoir de mes lettres et vous seriez peut-être plus heureux que vous ne l'êtes, si tous les autres qui se félicitent sur l'honneur de votre amitié, usoient de la même repugnance et scrupulosité sur ce chapitre que moi. Car, je sçai, qu'il arrive bien autrement et je m'imagine de vous voir tous les jours de poste accablé d'une foule des pacquets, qui viennent de part et d'autres. Pour moi, Monsieur, je vous jure que j'ai assez de discretion pour ne pretendre pas à la liberté de vous écrire sans y être obligé par une necessité indispensable et à cette heure même, que je suis contraint de vous parler comme à l'oreille pour notre publique et encore de la part des plusieurs, il me semble, que je me dois deguiser en mauvais francois, pour ne pas rougir en svédois.

Vous verrez s'il vous plait, Monsieur, par la très-humble requeste que nous allons mettre dans les mains de son Excellence Monseigneur le Chancellier, en quelle manière il commence à nous manquer de notre philosophie pour nous passer des honneurs et des déférences que nous croyons nous être dues, comme au reste d'honnestes gens. Encore vous puis-je dire, Monsieur, que pour s'en passer de la manière que nous avons fait depuis quelque temps, il nous falloit avoir non seulement toutes les perfections de la philosophie communement approuvée, mais celles du stoicisme tout pur, c'est à dire, une insensibilité fort ressemblante à celle d'Anaxarque. Au moins devions nous être nés à Abdère comme lui et avoir *Abderitanæ pectora plebis*, dans le sens que Martial le prend, pour n'être pas touchés du peu de considération que le monde témoigne envers nostre métier. En verité, on nous traitera bien tost de haut en bas, je veux dire, on nous regardera de haut en bas partout, s'il n'y a quelque Dieu qui, en faveur de nostre trouppe, sorte de la machine. Je vous supplie très-humblement, Monsieur, de ne trouver pas mal que j'ose vous particulariser les exemples; il me semble que nous le devons faire pour justifier l'empressement, avec lequel nous y attendons des remèdes.

[1]) Jämf. rangordningen för Lifland 1696, d. 21 febr. Stiernman, 5, s. 561 f.

Mess:rs les assesseurs au parlement, comme aussi ceux des autres collèges royals, ont eu la bonté, autrefois, comme nous l'a raconté tout au long Mons:r Lundius et beaucoup d'autres des plus agés de notre consistoire, de prendre leurs places parmi nous selon l'âge de leurs charges. Mais à present, depuis que la mode de se faire cet honneur reciproquement est bannie par l'ammande de quinze cens dalers, il n'y a personne d'eux, tout jeune, tout dernier venu, qu'il est, qui ne se croit être en droit de prendre le devans par tout. Après ceux-ci Mess:rs les juges territorials, les commissaires, les camericrs, les lieutenants, les notaires, les écrivains et tout ce que vous voulés, *ignota etiam suis gentibus nomina*, par un droit de l'imitation qui va de pis en pire, n'en font point de difficulté non plus. Ainsi un certain portenseigne ou fendrik n'a pas manqué de prendre pas devant le recteur de nostre academie, c'estoit M. Arrhenius, il y a quelque temps: un notarius publicus de Stockholm, comme aussi un *förberidare* l'a fait de même dans une assemblée toute sollenne et nombreuse, lorsque tous les autres professeurs tenoient aussi leurs places dessous la sienne. Il n'y a que huit jours, qu'un bon homme, jardinier de profession, c'est mis au dessus de M. Rudbeck à la table de comte Jean Stenbock etc. etc.

Enfin il arrive tous les jours des coups de conversation, qui nous mettent à bout de toute nostre patience. Nous ne gagnons rien plus par l'indifférence ou par complaisance: tout au contraire, c'est par elle que nous avons gaté tout: l'axiome de nostre morale: *honor est honorantis, non honorati* ne vaut rien dans le siècle où nous sommes: ce n'est qu'une belle spéculation pour rendre agréables les conversations qui se pourront faire parmi les citoyens de la republique du feu Platon. Or, mon cher monsieur, que faut il faire? que dire? faut il, se renfermer dans sa chambre et fuir toutes sortes des compagnies? Voilà le grand chemin pour devenir misanthropes et pédants dans toutes les formes. *Obstipo capite, figentes lumine terram, murmura qui secum, et rabiosa silentia rodunt, atque exporrecto trutinantur verba labello.* Jugez-en, s'il vous plait, Monsieur, vous-même. Pour des richesses, pour des biens, nous n'en pretendons jamais d'avoir. Personne de nous n'en a eu, personne n'en aura jamais. Faut il, que nous soyons aussi depourvus de ce petit soulagement de nostre travail, qui est un peu d'honneur, ou une place honorable parmi ceux, qui ne sont pas au dessus de notre portée? Je voudrois dire encore mille choses sur les inconvéniens qui s'en suivent, et je dois avouer que j'ai dans ma commission de dire encore beaucoup sur ce chapitre. Mais c'est le principal, Monsieur, qu'il y a longtemps que nous nous félicitons et que nous nous embrassons de toute nostre coeur, autant de fois que nous nous souvenons de vostre personne et de la place où vous êtes; je veux dire de la belle situation de votre âme et de votre fortune.

Nous croyons que la douceur et le repos de notre vie, que notre gayeté et notre bonne humeur sera infiniment établie par votre entre-

mise, c'est pourquoi nous vous préparons aussi des panégyriques que vous mériterez. Je suis avec toute la passion imaginable

Monsieur

votre très-humble et très fidèle serviteur

Jean Upmarck.

A. F. Skjöldebrands depecher under resan till Tyskland med f. d. konungen Gustaf IV Adolf och dennes familj 1809–1810. (Forts.)

11) *Till Konungen.*

Mitt underdåniga sista var från Hanover. I anseende till de stora och långa backar, som träffas på vägen till Francfort, måste marcherouten så förändras, att DD. MM. ej kommo hit förr än den 26 om aftonen. Arfhertig Ludvig af Hessen Darmstadt och hans gemål, drottningens syster voro nyss förut hit ankomne, och souperade hos DD. MM. Den 27 upvaktades DD. MM. af badenske ministern baron Seckendorff och conference ministern hos Furst Primas, grefve Beust, som under sin furstes frånvaro förestår regeringen. Derefter kommo prins Fredric och prins Christian af Hessen Darmstadt, bägge riddare af Seraphimer Orden. Eftermiddagen kom regerande hertiginnan af Nassau Yssingen och slutligen prins Fredrics gemål med en doter och två söner. I dag förmiddagen kom landtgrefven af Hessen Homburg och eftermiddagen denne furstes gemål och en doter. Ömsom spisa DD. MM. hos arfhertigen af Darmstadt, och ömsom. Deras högheter jemte prins Christian hos DD. MM. I går gaf H. Maj:t en middagsmåltid åt de furstl. personerna och de nämnde ministrarna.

Hennes Maj:t Drottningen har i anseende till någon tilltagande värk i knäet, behöft att hvila flere dagar härstädes. I morgon d. 31 fortsättes resan till Heidelberg och sedan till Bruchsal.

Att de härvarande furstar visa mig mycken höflighet, är för mig fägnesamt, emedan det bevisar att DD. MM. ej äro missnöjda. Det återstår att se huru margrefvinnan af Baden finner sig i närvarande omständigheter.

Skulle DD. MM. besluta att dröja så länge i Bruchsal, att det låter sig göra, torde jag i underdånighet begagna mig af E. Maj:ts nådiga tillåtelse att resa till Paris med hastigheten af en courier, vara där några dagar; och sedan jag erhollit nödige underrättelser, kanske träffat någon öfverenskommelse om stället där DD. MM. komma at etablera sig, med mera, resa tillbaka genom Schweitz för att taga närmare kännedom deraf.

Ganska märkvärdig är den stora tillgifvenhet, alla tyska städers invånare bevisa f. d. Konungen. I stället att söka afböja deras ofta högljudda vördnadsbetygelser, som kanske kunde bekomma dem illa, emedan sådant tycks röja ett stort missnöje med den makt, de äro underkastade, har jag ansett nödigt att på allt sätt favorisera dem, på det vi svenskar ej måtte anses som en bevakning, hvilket på vissa ställen kunnat medföra obehagligheter. Jag har derföre, så mycket jag förstår af etiquetter, sökt att upfylla alt hvad de skolat föreskrifva mig om jag varit chefen för H. Maj:ts håf. De tyska prinsar, som förstått hurudann ställningen är, hafva complimenterat mig derföre. Jag har svarat att jag i alla fall af egen böjelse skulle hafva iakttagit ett sådant förhållande; men att nu sker det till underdånig åtlydnad af E. Maj:ts uttryckliga befallning.

På de flästa ställen höras hurra, vivat, m. m, serenader, då *God save the king* altid sjunges eller spelas. I Göttingen, där DD. MM. spisade, begärde en hop studenter, mäst pomerske att få företräde, eller åtminstone en, som var högtidsklädd, med värja och hvita handskar, såsom deputerad, att framföra de öfrigas vördnadsbetygelse. Jag utvärkade Konungens tillåtelse att de skulle komma alla, ehuru ej så ordentligt klädde. De kommo; och som talemannen ingen ting hade att säga, förmodligen af häpnad vid Konungens anblick, sade jag ungefärligen hvad deras mening borde vara, hvarföre de sedan mycket tackade mig. Då jag kommit i enskildt samtal med personer, högre eller lägre, dem jag ansett kunna emottaga förnuft, har jag uplyst dem om nödvändigheten af vår revolution, att i yttersta stunden frelsa Sverge, samt om alt hvad vi lidit och förlorat. Då jag sedan talt om det sätt, på hvilket f. d. Konungen blifvit bemött, åberopat det förhållande, de sjelfve voro vittnen till, den glada upsyn, de finna hos begge DD. MM., och tillagt att E. Maj:t sjelf är i den mäst förtroliga brefväxling med f. d. Konungen, hafva de fallit i förundran, och tillstått att sådant är utan exempel i hela verldens historia.

Någon slags oro har jag ännu för den stunden, då resan skall företagas till Schweitz, hvilket jag fruktar, ej lärer ske med nöje. Men sedan jag lyckades i Hamburg, har jag hopp att alt öfrigt skall gå för sig, med mer eller mindre svårigheter, men utan obehagliga upträden.

Francfort am Main d. 30 Jan. 1810.

12) *Till Konungen.*

Underdånigste Apostille.

Den 31 Januarii reste DD. MM. från Francfort. Arfhertigen och hans gemål jemte prins Christian hade rest förut till Darmstadt att emottaga de höga resande. DD. MM. framkommo ungefärligen klockan 12 till arfhertigens palais, och spisade där. Regerande stor hertigen och hertiginnan med en son kommo dit straxt efter DD. MM:s ankomst.

Prins Christian, en herre af det mäst otvungna och intagande umgängssätt, hade beredt mig en behaglig surprise. Abé Vogler var i Münnich, då vi ankommo till Francfort, och jag hade omtalt min saknad att ej råka honom. Då jag kom till Darmstadt, sade prinsen mig att jag skulle få se något som fägnade mig. Jag kom in i rummen, och såg en ecclesiastique med den stora Hessiska orden, två plaquer, kors med mera, och det var — Abbé Vogler som blifvit efterskickad med exprès. Han är nu för altid fästad vid regerande storhertigens håf, geheime råd, håfcavalier m. m.

I Francfort hade jag efterfrågat om H. Exc. Reuterholm var där, men ingen hade underrättelser om honom, ej en gång prins Christian, som från längre tid tilbaka varit lierad med honom.

DD. MM. reste klockan 5 eftermiddagen från Darmstadt. Ännu återstodo 7 mil till Heidelberg, där nattquarter skulle tagas. Kölden var så stark, att isen på vagnsfönstren ej ett ögonblick hade smält, på hela dagen; också skall Rhenströmen vara tillfrusen. Klockan 12 om natten skedde ankomsten till Heidelberg. Där var en kammarherre från margrefvinnan af Baden att complimentera. Denna stad har en ganska märkvärdig och romantisk belägenhet. Den är i en djup dal vid stranden af Neckar. Härifrån sträcker sig ända till Manheim och längre, den mycket fruktbara och bebygda dalen, fuktad af Neckar och Rhen. Alt detta synes ifrån den höga backen som närmast dominerar staden, och hvarpå är en af de vackraste ruiner i verlden. Det stora vinfatet, nämndt i alla geografier, är mycket mindre märkvärdigt.

Då afresan skedde från Heidelberg, ropade studenterna: *Lebe der König, vivat, hurra, lebe ewig,* m. m. Vid nästa ombytet till Bruchsal var Margrefvinnan DD. MM. till mötes, och ankomsten till H. höghets slott vid Bruchsal skedde middagstiden.

Hennes höghet Margrefvinnan är ganska höflig emot oss, och omtalar med nöje, att Hon fått bref från Hennes Maj:t Drottningen af Sverge. I går aftons sade jag konungen, det jag önskade att få tala med H. M:t om åtskilligt, och i synnerhet om resans fortsättning samt om hvad H. Maj:t kunde vilja comittera mig att säga hr Bignon[1]) i Carlsruhe. Konungen svarade: att H. M:t sjelf önskade ett sådant samtal och att Margrefvinnan äfven ville tala i förtroende med mig. Detta sednare hade jag väntat och önskat. Då jag i dag förmiddagen geck up i slottet, var konungen redan hos Margrefvinnan. Jag geck dit; H. Höghet kom mig till mötes och började straxt att tala om resan, medan Konungen och alla andra voro i ett inre rum. Hennes H:het sade sig veta så mycket, att hon kunde tala med mig utan förbehåll. Jag svarade att E. Maj:ts höga ordres och hederns lagar ålade mig som en helig plikt att i alt hvad närvarande omständigheter tillåta söka bidraga till Konungens förmån och tilfredsställelse; att Schweitz vore af E. Maj:t och Riksens Ständer utsedt till Konungens vistelseort; och att öfverens-

[1]) Fransk minister.

kommelse därom redan vore träffad mellan franska Kejsaren och Schweitzerska Republiken; men att sjelfva stället ännu var mig obekant. Jag frågade om H. Höghet redan visste något derom. Hennes H:het svarade Nej. Likaså om slottet Gréen; men att Herr Bignon hade sagt, det Konungen ej borde länge dröja i Bruchsal eller Carlsruhe. Detta bedröfvade Hennes H:het, emedan hon gärna hade velat behålla Drottningen, sin doter hos sig några veckor. Hennes H:het hade underrättat Drottningen härom, men ej konungen, och bad mig ej heller nämna det för honom, emedan han är fallen för misstançkar, och Drottningen kunde lida af att se honom vid elakt lynne. Jag låfvade att tiga dermed för H. M:t, men sade att jag för öfrigt intet kunde yttra mig, förr än jag talt med Herr Bignon, och fått veta hvad som vore gjordt eller ämnadt. Hennes H:het sade det man borde vara öfvertygad att konungen, långt ifrån att vilja väcka oroligheter, blott önskade lugn; och att om kronan bjöds honom åter, skulle han vägra att emottaga den: att Konungen hade formligen abdiquerat och hade så mycken heder i sin caractere, att han skulle anse alt vidare anspråk som ett brott. Jag sade att jag derom vore fulleligen öfvertygad; att jag nog funnit det under resan; och att alla prof, Konungen gaf utaf ett sådant tänkesätt, ej kunde annat än bereda H. M:t en lycklig framtid i lugn och huslig sällhet. Jag sade att revolutionen i Sverge ej var skedd af personligt hat, men framtvungen af högsta nöden; att den nation som vidtagit ett sådant steg, naturligtvis ville vara försäkrad att sakernas nya ställning ej skulle kunna störas. Jag tillade att i alt som en sådan consideration ej fordrade, skulle H. M:ts önskan vara högsta föremålet för mitt bemödande. Hennes Höghet talte om Slottet Mersburg vid Lac de Constance, som tillhör storhertigen af Baden och är meubleradt samt försedt äfven med kökssaker. Jag sade att detta vore utom Schweitz; men att om det kunde förenas med nödig säkerhet, skulle jag i underdånighet föreslå det för E. Maj:t, och i förhand negociera derom, då jag på E. Maj:ts nådiga befallning skulle resa till Paris. Hennes Höghet sade det herr Bignon funnit Mersburg för nära Voralberg. Jag uprepade, att ingen ting kunde bestämmas förr än jag talt med herr Bignon; och samtalet slöts med complimenter öfver det bemötande DD. MM. funnit under resan.

Då jag sedan talade med konungen, tycktes H. M:t ej vara böjd för Mersburg; men mera för Basel.

Straxt vid ankomsten hit, hade jag velat resa till Carlsruhe, att träffa hr Bignon, men Konungen bad mig dröja tils DD. MM. sjelfva resa dit. Att undvika misstankar om hemligheter, har jag samtyckt, och resan sker i öfvermorgon, d. 5 dennes.

Jag torde behöfva i underdånighet rättfärdiga, att jag i Francfort ej afböjt bjudningar, som kunnat vara kostsama. Dels har det hört till den förhållningsplan, hvarigenom jag så lyckligen kommit igenom det aldeles enthousiasmerade Tyskland, att ej låta konungen synas annorlunda än befallande, och deremot låta se det H. M:t ej

är i knappa omständigheter; dels hafva dessa bjudningar ej betydligen ökt den ty värr alt för stora nödvändiga kostnaden för en så stor suite.

Med nästa post hoppas jag i underdånighet kunna raportera mitt samtal med hr Bignon.

Ut in litteris submisse humillimis.

Bruchsal d. 3 Februarii 1810.

13) *Till Konungen.*[1])

Vid min ankomst till Paris har jag blifvit underrättad, att på Drottningens af Bayern enträgna begäran slottet Mersburg vid Lac de Constance af kejsaren blifvit utsedt till vistelseort för Konung Gustav Adolph.

Innan jag reste från Bruchsal, hade jag af Margrefvinnan blifvit underrättad att detta slottet var i förslag. Men då jag sonderade H. M:t derom, fann jag att det ej var i hans smak. Vid afresan kom jag öfverens med baron Berchheim, chefen för Margrefvinnans håf, att inga kinkiga ämnen skulle för konungen omtalas under min frånvaro. Då jag for genom Carlsruhe, feck jag äfven af herr Bignon, fransk Minister därstädes, det löfte att om något skulle komma härifrån, som angick konung Gustaf Adolph och som ej fordrade skyndsamhet (hvilket han förmodade ej kunna hända), skulle det få hvila så länge. Men Drottningen af Bayern kom till Bruchsal, några dagar efter min afresa; och jag förmodar att frågan om Mersburg blifvit satt å bane, ty jag har fått underrättelse: att konungen, efter en famille-conference, sjuknat i en slags gallfeber, som likväl ej skall wara farlig. (Badenske ministern, som jag träffade i går vid middagen hos Duc de Cadore, hade ett nyss kommit bref, där sjukdomen nämndes som mindre betydlig.) Jag hade visserligen ej dröjt ett ögonblick att resa härifrån vid tidningen att konungen sjuknat, om jag ej ansett det som ganska nyttigt, om ock blott för utseendets skull, att jag skulle blifva presenterad för Kejsaren. Möjligtvis kunde jag få tillfälle att försäkra kejsaren, att konung Gustaf Adolph ej har några oroliga afsigter utan tvärtom.

I anseende till E. M:ts och Riksens Ständers beslut, att f. d. konungen skall vistas i Schweitz; och som Mersburg kan sägas vara utom gränsen af detta land, har jag trott mig behöfva en officiel communication af det här tagna beslutet. Den har jag begärt genom ett bref till E. M:ts minister härstädes, Statsrådet baron Lagerbielke, hvilket i afskrift underdånigst bifogas. I detta bref har jag trott mig böra mycket omtala E. M:ts önskan att Konungen måtte behandlas med all möjelig aktning, m. m. Skulle det i framtiden hända, antingen att f. d. Konungen sjelf på något sätt kunde ådraga sig ledsamheter, eller att sådant inträffade af hvad orsak som helst,

[1]) Depecherna af d. 6 febr. (från Bruchsal) och d. 12 (från Paris) innehålla ingenting af större intresse.

har jag trott det vara af högsta vikt, att E. M:ts ädla tänkesätt vore tillkännagifna på ett sätt, som kunde åberopas. Utom afseenden af mera omedelbar verkan kunde sådant blifva nyttigt för den stora massan af opinion till H. Maj:ts fördel, som herrskar i Europa, där man mera känner denne furstes fasthet i sina tänkesätt än deras olyckliga följder för Sverge; mera hans olyckor än det förhållande, hvarigenom han ådragit sig dem sjelf. Ett enda steg af hårdhet skulle göra honom till en dyrkad martyr, äfven härstädes, där han i alla fall ej är utan en nog vidsträckt dyrkan.

I Mersburg är alt tillreds. Rum, meubler, till och med alt, som fordras till kök och bord, skall finnas där i bästa ordning. Jag skall söka utverka att Margrefvinnan föreslår en känd redlig och skicklig man att förvalta Konungens economi; och tror jag, alt väl öfvervägt, att Mersburg är tjenligare i alla afseenden än Basel och andra ställen i Schweitz, där opinionen skall vara ganska besynnerlig.

E. M:ts bref till f. d. Konungen har, jemte H. Exc. Baron Engeströms till mig, blifvit skickadt hit. I anseende till den ovisshet, man är uti, om icke bref läsas på posten, har jag ej velat skicka det. Jag har nu löfte att blifva presenterad för kejsar Napoleon nästa söndag; jag reser i alla fall nästa måndag, genom natt och dag till Bruchsal, och skall föra brefvet sjelf.

Jag tviflar icke att jag genom persuasion skall kunna förmå Konung Gustaf Adolph att fara till Mersburg. Kanske torde det blifva nödigt att jag följer H. M:t dit, för att aldeles fullborda det mig i nåder anförtrodda värf. Skulle likväl konungen försäkra mig att han reser till bestämd ort; och Badenska hofvet, som på visst sätt är i ansvar att det sker, ej begära min vidare åtgärd, torde jag vända om till Sverge, sedan jag sett H. M:t med sin famille verkeligen anträda resan.

Det torde icke vara underligt om jag önskar att snart återkomma till fäderneslandet efter de glädjefulla tidningar jag derifrån erhollit: om jag känner en oöfvervinnelig längtan att se E. M:t med återstäld helsa njuta den glädjen att hafva vid sin sida en furste, som redan vunnit en sons rätt i E. M:ts hjerta, och som utan tvifvel snart lär vinna hela nationens kärlek.

Paris d. Febr. 1810.

Underdånigste Apostille.

Medan jag gjorde några nödwändiga afskedsvisiter efter min presentation hos Kejsaren, hade courieren fått ett tillfälle att komma ur Paris med diligencen, hvilket eljest var svårt, ty hästarna borttogos för det talrika håf, som skulle fara emot Kejsarinnan. Min underdåniga depêche kom derföre för sent. Med posten ville jag ej afsända den; men hoppades att snart komma till Bruchsal och sjelf få afsända den courier, som nu, sent omsider, afgår.

Jag reste från Paris den 6 dennas, for natt och dag, och kom till Strasburg d. 9 om eftermiddagen. Men i anseende till en urakt-

låten formalité på passet, måste jag, oaktadt allt bemödande, vänta här till den 17 om aftonen, då general-commissarien för policen, som genom baron Lagerbielkes åtgärd fått ordres att låta mig resa, kom sjelf till mig med passet, behörigen påskrifvit. Som fästningsportarna voro stängda, och jag icke ville begära någon grace, for jag då de öpnades, klockan 5 följande morgonen, och kom till Bruchsal om aftonen. Jag fann Konung Gustaf Adolph och hela den höga famillen i fullkomlig välmåga. Men konungen, som ännu håller någon regime och lägger sig i god tid, upsköt till följande dagen att tala med mig om affairer.

I dag den 19 hade jag ett samtal som gaf åtskilligt att tänka. H. M:t ville aldeles icke fara till Mersburg, utan till Basel, anförande som skäl ett gifvit löfte åt E. M:t att han skulle fara till Schweitz, E. M:ts och Ständernas beslut, lättare utvägar nära en stad för prinsens och prinsessornas education, Kejsarens yttrande till prinsessan Stephanie: att Han ingen ting har emot Konung Gustaf Adolph och vill ej plåga eller genera honom, med mera. Detta sista, som instämmer med hvad jag hört sägas i Paris, betar mig alla persuasionsgrunder, och om jag ville tala ur en positiv ton, kunde den snart bli dementerad från hög ort. Jag har derföre trott mig böra gå till väga med största försigtighet.

Badenska hofvet har nu tagit en mycket förekommande ton med prinsessan Stephanie, som förut af dem ansågs som påtrugad famillen; och med hvilken det almänt påstås att arfprinsen ej skall vara annat än vigd. Man har trott att vid den gamle storhertigens död en stor förändring skulle ske med detta landets regering. Det förefaller mig som säkert, att Badenska hofvet nu söker att göra sin fred genom prinsessan Stephanie, som skall vara sjelfva godheten.

Jag har endast förestält H. M:t: att det vore kanske försigtigt att icke nu bry kejsaren med några förändringar, utan tilbringa den vackra årstiden vid Mersburg, som skall vara ett obeskrifligt vackert ställe; och sedan genom Badenska hofvet göra någon annan arrangement, ifall H. Maj:t ej fann sig väl på det nämnda stället. I sig sjelf torde det för E. M:t vara likgiltigt, om konung Gustaf Adolph bor i Basel eller Mersburg. Så länge H. M:t är här i Bruchsal, äro kostnaderna ganska ringa, och Badenska Hofvet är på visst sätt i ansvar för honom. Prinsessan Stephanie väntas hit. Efter hennes ankomst torde sakerna närmare kunna uplysas.

Bruchsal den 19 Mars 1810.

Underdånigste Apostille.

Prinsessan Stephanie ankom hit den 19 dennas något före middagsmåltiden och var länge hos Margrefvinnan. DD. MM. väntade prinsessan i deras rum; och jag var tilstädes vid emottagningen. Drottningen tycktes, efter första helsningen, fatta tycke för prinsessan, och det blef ömsesidigt. Snart blef samtalet dem emellan förtroligt. Konungen tycktes behålla någon höghet, och kysste icke prinsessan

sin svägerska, hvarken vid helsning eller afsked; men talade höfligt med henne. Efter måltiden begärde prinsessan att se de kongliga barnen. Prinsen och älsta prinsessan kommo in; men prinsessan Stephanie fästade en ganska synbar upmärksamhet vid prinsen, som växt till sig och är verkeligen vackèr. En stund derefter afreste Hennes Höghet härifrån.

Konung Gustaf Adolph frågade mig om jag ej ville resa till Carlsruhe, att se högtidligheterna vid kejsarinnans ankomst, hvilket H. M:t tyckte vara mycket väl passande, emedan det annars skulle se något indifferent ut. Jag svarade, att jag hade försyn för att, då så mycket folk skulle samlas, besvära Badenska hofvet, men konungen påtog sig att planera alt sammans. Något derefter inviterade Margrefvinnan mig att fara till Carlsruhe och bevista högtidligheten, hvilket jag med tacksägelse emottog. Jag for om aftonen den 20; och följande morgonen besökte jag franska ministern Herr Bignon, som var ensam hemma. Han frågade mig om jag i Paris fått veta något positivt angående Konungens vistelse-ort. Jag meddelade honom innehållet af E. M:ts ministers Baron Lagerbielkes officiella bref till mig, hvilket redan genom hans underdåniga depêcher lär vara E. M:t bekant. Jag tillade att konung Gustaf Adolph ej ville bo i Mersburg, utan i Basel, samt att jag i nuvarande sakernas ställning ingen ting kunde göra dervid. Herr Bignon tyckte aldeles icke om Basel, såsom för nära franska gränsen med mera, och tillade: »*J'ai aussi mes instructions.*» Jag fägnade mig deröfver, och sade att jag derföre så mycket säkrare kunde anse min mission såsom slutad, och med första afresa till Sverge, hvaremot Herr Bignon ej hade något att invända. Han bjöd mig till middagen klockan 1, emedan alla skulle samlas på Slottet klockan $^1/_2$3. Vi talade åtskilligt om ämnet; men jag kunde ej bestämdt få veta innehållet af hans instruction.

Kejsarinnan kom ej förr än klockan 5 om aftonen. Badenska gardet paraderade; escorten bestod af två mycket vackra och rörliga husarsqvadroner; suiten utgjorde in alles 40 vagnar. Kejsarinnan kom resklädd, äfven som hennes hofmästarinna, Drottningen af Neapel! Toiletten drog ut till klockan 8. Endast corps diplomatique blef presenterad; men kejsarinnan, klädd i stor gala, icke utan juveler, geck långsamt genom rummet, där hofvet och vi andra voro församlade, och jag såg henne ganska väl. Derefter blef en stor måltid för alla närvarande, och sedan spektakel. Där blef kejsarinnan mycket och länge applauderad. Efter spektaklet var illumination. Kejsarinnan afreste från Carlsruhe följande morgonen klockan $^1/_2$9.

Jag nyttjade den dagen, att afgöra affairer med banquiern Haber i Carlsruhe, i anledning af H. Exc. Statsministerns bref till mig, hvarigenom konungen kan lyfta penningar efter beloppet af årliga inkomsten.

Vid min återkomst till Bruchsal, feck jag veta att Konungen, Drottningen och arfhertiginnan af Hessen Darmstadt farit i största

hemlighet klockan 5 om morgonen till Ettlingen på andra sidan om Carlsruhe, för att incognito se kejsarinnan. Detta frapperade mig först i anseende till det som föregått; men jag tror ej det betydde något synnerligt. För öfrigt, och som jag med första ärnar afresa härifrån, får jag i underdånighet förbehålla mig att mundteligen anföra de anmärkningar, jag gjort och de slutsatser jag tror mig kunna göra.

I dag, emot all förmodan, då jag åter förestälde Konungen de svårigheter som kunde upstå angående Basel, och frågade, om H. Maj:t icke skulle vilja åtminstone passera sommaren vid Mersburg, hvarigenom åtminstone skulle undvikas den på en gång altför stora kostnaden af en hel ny etablissement, tycktes H. M:t vika för mina skäl; men nämnde ännu en gång sitt gifna löfte åt E. M:t. Jag åberopade Baron Lagerbielkes bref, och sade mig kunna försäkra, det E. M:t ej skulle anse såsom ett löftes brott om konungen etablerade sig på ett ställe, så nära Schweitz. »Kan ni gifva mig det skrifteligt?» — »Ja, åtminstone ad interims, tills E. M:t kan hinna få bref derom från Hans Majestät Konungen af Sverge.» — »Då är jag nöjd att fara till Mersburg.» Så oförmodadt blef detta afgjordt; och utan all svårighet.

En för detta öfverkammarherre vid Badenska hofvet, Baron von Stedten har af Margrefvinnan bllfvit föreslagen att emottaga Konungens economie, hvarmed H. M:t tycks vara nöjd. Baron von Stedten har nyss varit hos mig och fått en fullständig upgift om affairernas ställning. Om tre eller fyra dagar torde jag kunna företaga den efterlängtade återresan till fäderneslandet, sedan jag affärdat och med nödiga resepengar försedt de personer af betjeningen dem Konungen aldeles icke vill behålla.

Ryttmästaren Herkepé som i alla fall skulle resa hem, afsänder jag med denna min underdåniga dépêche, som courier. Lieutenant Ekstedt vill konungen behålla tils fram på sommaren, då två kammarfruar och kammartjenaren Bedenveg fara hem. Hofmästaren, kocken. och två kammarhusarer måste fara nu genast. Alt detta är mycket kostsamt, men kan ej undvikas.

Bruchsal d. 24 Mars 1810.

Underrättelser.

— Professor Arnold Schäfer f. 1819 afled d. 19 nov. förlidet år efter att ända sedan 1865 ha varit anstäld vid universitetet i Bonn. Hans verksamhet rörde sig såväl på den gamla som den nya historiens område. Utom flere andra arbeten på det förra området har han äfven utgifvit en »Abriss der griechischen und römischen

Quellenkunde» (1873—1881), som vunnit mycket erkännande, på det senare är hans förnämsta en »Geschichte des siebenjährigen Krieges». Till hans 25-års jubileum såsom akademisk lärare utgafs 1882 af lärjungar vid de historiska seminarierna i Greifswald och Bonn ett band »Historische Untersuchungen», innehållande bl. a. »Der Friede zu Wordingborg und die Hansische Sundzollfreiheit» af M. Hoffman.

— Föreläsningar i historia och beslägtade ämnen vid de nordiska universiteten v. t. 1884: *Upsala*, HAMMARSTRAND, Österlandets historia under gamla tiden; ALIN, Svenska statsskickets hist. utveckling från 1772 års statshvälfning till utfärdandet af 1866 års riksdagsordning; HJÄRNE, Sveriges historia under Gustaf I och hans söner. — *Lund*, ODHNER, Englands historia under medeltiden (fr. år 1200); WEIBULL, Europas historia under 30-åriga kriget, Europas geografi och statskunskap. — *Kristiania*, ASCHEHOUG, De skandinaviske rigers statsforfatninger; SARS, Udsigt over Norges historie 1450—1536; NIELSEN, Norges historie indtil freden i Kiel; Begivenhederne 1814. — *Köpenhamn*, HOLM, Hovedpunkterne i Gustav Adolfs historie; STEENSTRUP, Kjöbstädernes og borgerstandens historie i Danmark till 1660; ERSLEV, Den italienske renässances sidste menneskealder 1492—1530; paleografiska öfningar; BRYNJULFSON, Episoder af Nordens äldste virkelige historie.

— Af den nya upplagan utaf Jaffés *Regesta pontificum* har häftena 3 och 4 utkommit. De gå ända till år 975 och sluta med n. 3,787, svarande mot n. 2,899 i den gamla upplagan.

— I den lilla oktavupplagan af »Scriptores rerum germanicarum» ha bl. a. nyligen utgifvits *Lex Ribuaria* och *Lex Francorum Chamavorum* (utg. Sohm) samt *Rimberti Vita Ansgarii* och *Vita Rimberti* (utg. Waitz).

— Sjette delen af Duruys stora Romerska historia (»Histoire des Romains»») har nyligen utkommit. Den sträcker sig till Diocletiani död.

Den s. k. striden mellan Svear och Götar, dess verkliga karaktär och orsaker[1]).

AF

P. FAHLBECK.

Intet skede uti vårt folks lif rymmer uti sig så stora och så mångfaldiga omhvälfningar som det, hvilket bär namnet »striden mellan Svear och Götar». De historiska källorna för samma tid gifva oss långt ifrån en nöjaktig upplysning derom eller låta oss ens tillnärmelsevis följa utvecklingen i spåren. Hvad de förmäla, gäller mest tronstrider och tvister rörande konungavalet. Men dertill inskränka sig ingalunda tidens händelser. Vi finna det bäst, om vi se på deras slutliga resultat uti stat och samfund, om vi jemföra 12- och 1300-talens Sverige med det forntida.

Före år 1060 är Sverige ett forngermanskt samfund, väl ej i dess äldre form med ringa yttre omfattning, men alltjemt med dettas demokrati och dess ärftliga konungadöme; med 1200-talet, efter det att vårt folk dragits in med uti den europeiska kulturkretsen och blifvit delaktigt af kristendomen, är det ett medeltidssamhälle, i allt olikt hvad det fordom var. Den demokratiska jemlikheten bland de frie männen har fått vika för en aristokrati och aristokratiska institutioner, det ärftliga konungadömet för valriket, eller åtminstone är det på väg att vika

---

[1]) Denna uppsats utgör egentligen en föreläsning, hållen innevarande vårtermin i Upsala. Jag skulle önskat att tiden medgifvit mig att mer än hvad som skett omarbeta densamma. Föreläsningsformen har utbytts mot en för tidskriftsartikeln mera passande; här och hvar hafva ock nya skäl tillagts, redan anförda ytterligare utvecklats; i det stora hela är dock framställningen densamma och undersökningen alltså hållen inom ett mycket begränsadt utrymme. Att jag redan nu för en större allmänhet och i skrift bekantgör mina åsigter uti ämnet, har sin grund i önskan att rikta uppmärksamheten deråt. Månget bidrag till sakens utredning torde deraf framkomma, hvilket kan underlätta en framtida uttömmande undersökning.

för detsamma, och slutligen den provinsiella afsöndringen och sjelfständigheten för en centraliserad helstatsförfattning. Man kan icke tänka sig större omhvälfningar uti ett folks inre läge. Perioden är rätteligen att betrakta såsom en enda stor födslovånda för vårt folk, hvarunder det aflägger en skepnad för att antaga en ny. Och all denna ombildning och utveckling har man sammanfattat under titeln »striden mellan Svear och Götar» eller äfven »Svears och Götars strid om konungavalet». Det är blott en tilldragelse ibland många, blott ett moment uti en innehållsrik utveckling, man härmed framhållit, konflikten nemligen mellan provinspartikularismen och riksenheten. Derom vore dock mindre att säga, eftersom de få underrättelser, vi äga från nämde tid, handla hufvudsakligen om denna konflikt. Men man har missförstått de förra och derigenom skapat sig en vrångbild af den senare, af konflikten sjelf, dess väsende och ursprung. Sjelfva det namn, man gifvit deråt, innebär misstaget.

Att utveckla och, så långt omständigheterna det medgifva, begrunda denna uppfattning utgör afsigten med förevarande uppsats.

Det må väl tyckas vara ett djerft företag, jag härmed inlåtit mig på. Allt sedan den svenska historieforskningen aflagt barnkläderna och ifört sig den moderna vetenskaplighetens rustning, har den inre strid, som under perioden 1060—1250 skakade riket, uppfattats såsom en tvekamp mellan de båda stora stammar, Svear och Götar, hvaraf vårt folk förmenats bestå. Man har betraktat kristendomens seger öfver hedendomen såsom den tilldragelse, hvilken löste bandet, som sammanhöll de två folken, och dermed öppnade rum för striden. Dess närmaste anledning gaf konungavalet; men dess inre grund var stamåtskilnad. Den konflikt, källorna omtala, var en stamstrid.

Så uppfattades dessa tilldragelser redan före Geijer, och så uppfattas de ännu i dag. Perioden bär alltjemt namnet »striden mellan Svear och Götar», och konflikten framställes alltjemt såsom grundad i stamskilnad. Det tyckes, att en åsigt, hvilken äger sådana anor, och som städse kunnat fröjda sig åt ett enstämmigt erkännande — ty mig veterligen har hon aldrig blifvit anfäktad — borde vara fredad för tviflet. Likväl har det varit mig omöjligt att undertrycka den misstanke om dess riktighet, som studiet af hithörande ting en gång väckt och sedan städse ökat. Ju närmare jag granskat hvarje enskildhet uti tidens

händelser, dess svårare har jag haft att finna stammotsatsen, tills slutligen den öfvertygelsen stadgat sig, att ingen sådan fans, och att alltså striden mellan Svear och Götar är en dikt, som vi måste eliminera ut ur vår historia. Jag skall i korthet framlägga de skäl, hvarpå denna öfvertygelse är fotad.

Det ligger enligt min mening ett dubbelt misstag till grund för den vanliga föreställningen, det ena dock förnämligast blott som följd af det andra. Man har oriktigt tydt de tilldragelser sjelfva hvarom fråga är, oroligheterna under Stenkilska och de båda följande samtida konungahusens tid. Det är häri sjelfva villfarelsen består. Men att man detta gjort, att man missförstått tidens händelser och källornas uppgifter, det beror i sin ordning helt visst på ett misstag af annat slag. Man har betraktat Svear och Götar såsom tvenne, visserligen i det stora hela beslägtade, men dock bestämdt skilda folkstammar, hvilka invandrat på olika tid. Uti denna stammotsats har man sedan sett den röda tråden i vårt folks lif, väl icke för tiden efter det. 13:de seklet, ty den röjer icke ett spår deraf, ens för den mest sökande blick — såsom man ju dock kunnat vänta sig, i händelse att en dylik stammotsats verkligen existerat; nej, det är uteslutande uti vår äldre och äldsta historia, man trott sig finna honom, men här ock så mycket starkare framträdande. Han sättes der till och med såsom sjelfva utgångspunkten för svensk nationalitet och svensk historia. Det är med dessa historiska förutsättningar för ögonen, man bedömt och förklarat tilldragelserna under ifrågavarande tidsskede. Ej under då, att man uti dem såg yttringarne utaf nämnde stammotsats och betraktade konflikten mellan landskapen såsom en verklig stamstrid. Detta åskådningssätt måste erbjuda sig af sig sjelf. Man fick härmed en lika enkel som naturlig förklaring utaf den inre oro, som källorna betyga; striden vardt till en strid mellan Svear och Götar. Så uppfattad blef denna strid sedan i sin ordning ett bevis på verkligheten utaf stammotsatsen.

Innan jag går att undersöka sjelfva de tilldragelser, hvilka utgöra det egentliga föremålet för denna studie, måste jag på grund af nu anförda förhållande först och främst skärskåda åsigten om Svearnes och Götarnes ursprungliga stamskilnad, utan hänsyn till dessa tilldragelser och det stöd, de ansetts gifva deråt. Endast om vi veta, hvad vi böra tänka uti denna sak, blir det oss lätt att finna den rätta tydningen utaf de senare.

Åsigten, att Svear och Götar äro tvenne skilda stammar, grundar sig i främsta rummet på föreställningen, att de på olika tider invandrat uti vårt land. Ursprunget till nämda föreställning åter är Ynglingasagans berättelse om Odins invandring med sina Asar. Den är således lika gammal uti vår historia som bekantskapen med denna saga; och märkvärdigt nog har den öfverlefvat tron på nämda sagas trovärdighet i öfrigt. Det var Geijer, som bragte Ynglingasagan i misskredit i fråga om den konungarad, hon gifver, genom att i henne spåra en poetisk tanke: en ätts undergång i följd af en förbannelse, som drabbat ett af dess led. Mot dess berättelse om invandringen hade han deremot intet att invända. Vid denna uppfattning hafva vi i vårt land förblifvit ända till senaste tider. Härmed har emellertid det egendomliga fallet inträffat, att just hvad som förtjenar att sätta tro till uti Ynglingasagan, det har man gjort misstänkt; och hvad som definitivt är att förkasta såsom varande ren dikt, det har man tagit fasta på och skänkt tilltro.

Geijer misstog sig, då han i Ynglingasagan trodde sig se en poetisk ättsaga, diktad öfver ett tema om skuld och straff, förvärfvadt och ärfdt inom en ätt samt slutande med dess undergång. Berättelsen i 17 kapitlet om den förbannelse, som Visburs söner af första giftet fästade vid halsringen, deras moders morgongåfva, till hvilken förbannelse trollqvinnan Huld sedan lade ännu tvenne, den sista gällande ätten i dess helhet, röjer visserligen en fantasiverksamhet uti materialets behandling på denna punkt, men man ser lätt, att nämda verksamhet senare tillkommit och derför blott gifvit en yttre prydnad, som står utan sammanhang med sagans kärna. Det är den antagna förbindelsen med de onde och seidkunnige Finnarne [1]), som kommit Snorre och hans sagesmän att dikta dessa förbannelser, af hvilka för öfrigt blott en, den som fästats vid halsringen, och som går i fullbordan med Agne, äfvenledes under beröring med Finnarne, undfår en poetisk utläggning i antydd riktning.

[1]) Uti sagan säges väl icke, att Öde den rike och hans dotter, Visburs första gemål, voro hemma i Finland, men detta måste dock hafva varit Snorres mening, såsom man finner af en jemförelse med kap. 16. Trollqvinnan Huld måste vi nemligen anse hafva varit landsmaninna med Drifva, Visburs moder, som bodde i Finland; men nu är hon genast till hands, när Visburssönerna och deras moder vilja öfva seid (kap. 17), alltså bodde nog äfven de der. — Anmärkningsvis vill jag nämna, att jag anser med Storm och såsom förut Hildebrand, att Snorre är Heimskringlas författare.

Spådomen, att *ættrig skyldu ávalt vera í ætt Ynglinga síðan*, besannas icke uti de följande konungarnes historia, sådan denna är gifven i Thjodolfs qväde, och icke heller göres något försök å Snorres sida att från denna synpunkt betrakta henne. Ett sådant betraktelsesätt skulle ock hafva varit minst sagdt opassande, ty det hade måst utsträckas till hela den följande tiden, men, när Snorre skref, sutto Ynglingarnes ättlingar ännu på Norges tron.

Det är endast på en punkt uti sagan och der i följd af beröringen med Finnarne, som ifrågavarande tanke kommer fram; men framförallt det är författaren till Ynglingasagan, icke författaren till Ynglingatalet, som uttalar honom. För Thjodolf är denna tanke fullkomligt främmande, ja måste vara det redan på grund af hans qvädes uppgift och syfte. Men nu gäller det, att lika stor tilltro, vi kunna hysa till Ynglingatalet såsom historisk källa, lika liten böra vi i allmänhet skänka Ynglingasagan, d. ä. Snorres utläggning af Thjodolfs qväde. Snorres saga är, der hon går utöfver detta qväde, med ett enda undantag, och det i fråga om Ingjald Illråde och hans hus, mestadels ren konstruktion och dikt. Deremot är Thjodolfs qväde i all sin torftighet en mycket god historisk källa; dess uppgifter äro i det stora hela att anse som fullt tillförlitliga, särdeles för de senare tiderna [1]).

Till Thjodolfs qväde hör emellertid icke berättelsen om Odin och Asarne samt deras invandring. Denna berättelse är från början till slut en lärd dikt uppgjord af någon eller några bland Islands boksynte och vittre män. Sanningen af detta faktum insågs, som nämdt är, icke af Geijer, och hans auktoritet torde hafva gjort, att hon icke fått insteg hos oss. Åtminstone har aldrig i Sverige, så vidt jag vet, i skrift något tvifvel blifvit uttaladt rörande denna vandringssagas trovärdighet eller något försök gjorts att genetiskt förklara henne, angifva hennes upp-

---

[1]) Det är Beovulfsqvädet, som vi hafva att tacka för vissheten härom. Se vidare om denna sak min ungefär samtidigt med denne utkommande uppsats om Beovulf uti Antiqvarisk Tidskrift. — Samma uppfattning så i ena som andra stycket har för öfrigt redan uttalats af Gustav Storm uti hans bekanta arbete *Snorre Sturlassöns Historieskrivning*, s. 104 f. samt uti uppsatsen *Om Ynglingatal etc.* uti Norsk Hist. Tidskr. B. III (1:te Række), s. 58 f. — Hans landsman Prof. J. E. Sars, liksom förut P. A. Munch, har deremot, förmodligen af patriotiska skäl, funnit sig föranlåten kategoriskt förklara qvädet vara en dikt utan all historisk grund, särskildt i fråga om Olof Trätälja såsom förmedlingslänk mellan Ynglingarne i Upsala och Ynglingarne i Norge (se *Udsigt over den Norske Historie* I, s. 184, 2:den Udg.)

komst och derigenom vederlägga henne[1]). Likväl hade redan Keyser uti sin afhandling *Om Nordmændenes Herkomst og Folkeslægtskab* utaf år 1839 på denna väg ådagalagt frånvaron af allt historiskt underlag för nämda vandringssaga. Senast har Gustav Storm uti sitt redan omnämda arbete om Snorre Sturlessons historieskrifning utvecklat samma åskådning. Jag kunde alltså här inskränka mig till att hänvisa till desses framställningar; dock torde jag göra flertalet svenske läsare, för hvilka allt detta nog ännu lär vara mer eller mindre nytt, en tjenst med att något redogöra derför. Dessutom kan saken sjelf tarfva en ytterligare utläggning. Storms bevisföring är endast skizzerad, Keysers åter skäligen bred, men saknar den bindande tankegången. Ingendera har slutligen nöjaktigt förklarat Odins plats i spetsen för Ynglingarnes ättsaga, och likväl hänger härpå hela vandringssagan, åtminstone sådan hon förekommer hos Snorre. Jag vill alltså i några få ord angifva uppränningen till det ena och det andra. Sagans historiska betydelse för den fråga, vi hafva före, kan ock fordra detta.

Som bekant börjar Thjodolfs Ynglingatal, hvilket utgör den ten, hvarom Ynglingasagan är spunnen, med Fjölner. Sagan sätter framför denne Odin, Njord och Frey. Snorres källor i detta stycke, Ares *Íslendingabók* och troligen äfven *Historia Norwegiæ*, hafva åter Yngve, Njord och Frey. Man förmodar, att de härvid följt Thjodolf, hvars qväde alltså ursprungligen i sin början haft 3 versar, hvilka dock gått förlorade redan på Snorres tid. Detta är väl möjligt; men mig synes det föga troligt såväl på grund af qvädets beskaffenhet som tiden, när det diktades. Njord och Frey voro gudar, af hvilka åtminstone den senare ifrigt dyrkades på skaldens tid. Huru böra vi nu tänka oss, att han framstält dem? Såsom menniskor och konungar i Upsala? — Jag betviflar, att den historiserande uppfattningen af de gamle Gudarne i heden tid och dertill så tidigt som i midten af 800-talet ännu uppkommit. Att åter antaga, att han framstält dem som gudar, är omöjligt, ty huru låta dem härstamma från en fullkomligt obekant Yngve, hvilken dertill var menniska, icke gud. Och hvad hade skalden haft att säga om dem? Att de dött och blifvit högade någonstädes? Ty detta är qvädets

[1]) På enskild väg vet jag, att Prof. Hammarstrand i Upsala på sina kollegier i Sv. historia uttalat sig deremot; men i tryck har, som nämdt är, intet varit synligt derom.

uppgift att meddela, det och intet annat. Nej, det är mig omöjligt att antaga, att Thjodolfs Ynglingatal upptagit Njord och Frey. Deremot finner jag ganska sannolikt, att före versen om Fjölner stått en om Yngve, ättens stamfader. Det sätt, hvarpå nämde vers börjar: »*Varð framgengt, þar er Fróði bjó, feigðar orð er at Fjölni kom*» — »feghets-ordet, som till Fjölne kom, framgång fick der Frode bodde» (Hildebrands öfversättn.), denna början, säger jag, passar icke för första versen uti ett stort qväde, alltså såsom början till detta sjelft [1]). Man måste antaga, att här gått en vers förut, och har denne handlat om Yngve. De två andra leden åter, Njord och Frey, hafva Isländarne konstruerat fram ur qvädet. På mer än ett ställe kallar nemligen Thjodolf en Ynglingakonung Freys ättling, medan en annan nämnes Njords. Och på samma sätt kan äfven Yngve hafva kommit fram, i fall versen om honom varit förlorad, redan då qvädet kom till Island (»Dyggve — en envåldskonung af Yngves ätt» [2]).

Man må emellertid tänka, huru man vill, rörande tillkomsten af de tre begynnelseleden uti Ynglingarnes ättrad, säkert är, att de på Snorres tid angåfvos så, som ofvan är nämdt: Yngve, Njord och Frey. Så förefunnos de i Snorres källor, Ares *Íslendingabók* och *Historia Norwegiæ*. Det märkliga och för oss här särskildt beaktansvärda är nu, att han

---

[1]) Af de fem grunder för antagandet om Ynglingatalets ofullständighet, sådant vi nu äga det, hvilka Konr. Gislason anför (*Aarbøger f. Nordisk Oldkynd. & Hist.* 1881, p. 185 f.), är det ingen mer än denna, som verkligen äger skäl för sig.

[2]) En uppmaning till dylik konstruktion gifver qvädet sjelft, i det t. ex. Domar kallas *Fjölnis niðr*, Fjölners ättling. — För öfrigt lemnar just detta kapitel (20) uti Ynglingasagan en präktig illustration till Snorres och öfver hufvud Isländarnes sätt att konstruera historia utaf de gamla qvädena. I Thjodolfs vers om Dyggve heter det: »och Narfves häst-dis en konungason (*konungmann*) sig kora skulle. Lokes mö har lekt med en envåldsherskare af Yngves ätt». Härutaf och emedan ordet *konung* nu för första gången förekommer uti qvädet såsom epitet till en Yngling, tager sig Snorre anledning till att gifva följande stycke historia. »Dyggves moder het Drott, en dotter till konung Danp, son af Rig, den förste som å dansk (nordisk) tunga kallats konung. Hans ättemän hafva sedan alltid haft konungsnamnet såsom det högsta hedersnamn. [Detta allt efter *Rigsmál* i *Sæm. Edda*]. Dyggve var den förste af sin ätt, som kallades konung; dessförinnan kallades de drottnar (så Domald, kap. 18), deras hustrur drottningar och hirdsviten drott. Men enhvar af desse ättmän kallades alltid Yngve eller Yngune (se jemväl om Domar, kap. 19), och alle samman Ynglingar. Drottning Drott var syster till konung Dan den stolte, efter hvilken Danmark är uppkalladt». — Så tolkade man texter och gjorde historia i dessa tider. Och efterverlden har trott derpå ända in i våra dagar; ja, det är ej länge sedan, man på denna dikt om konunganamnets uppkomst i Sverige med Dyggve byggt statsrättsliga teorier för ifrågavarande tid.

ändrat dessas uppgifter. I Yngves ställe har han insatt Odin; Yngvenamnet åter har han tilldelat Frey. Orsaken, hvarför Snorre så gjort, är dock ej svår att förstå.

Yngve var en fullkomligt obekant personlighet och för den mytiska sagan och gudaläran, hvarifrån Njord och Frey äro hemtade, helt och hållet främmande. Att sätta honom före de båda senare och derigenom göra honom till Njords fader gick icke an, aldra minst kunde Gylfaginnings och Bragarædurs författare göra detta. Men å andra sidan behöfdes Yngvenamnet såsom namn på Ynglingarnes ättfader. Snorre tillägger det alltså Frey, hvilken för öfrigt äfven i heden tid tyckes hafva kallats Yngvefrey — detta namn kommer alltså i sjelfva verket att stå, der det enligt min uppfattning af Thjodolfs Ynglingatal ursprungligen har stått. — I Yngves ställe sätter han Odin, visserligen icke såsom den förste i ättraden utan framför densamma. Odin var nemligen icke i slägt med Njord, Freys fader, hvilken var af Vana-stam; men Njord och Frey voro Odins diar, lärde den mytiska sagan: alltså der desse, enligt den historiserande åsigten om de gamle gudarne, lefvat som konungar, der måste ock Odin hafva varit. Att sätta honom i spetsen för Upsalakonungarnes ättrad är följaktligen endast en oundviklig konseqvens af dennas egen beskaffenhet.

Men äfven en annan omständighet tvang Snorre att upptaga Odin såsom herskare i Sigtuna och Upsala. Här fans i heden tid den förnämsta Odinskulten i Norden. Nu är det emellertid för ofvan nämda uppfattning af gudasagans gestalter en oafvislig nödvändighet att antaga, att guden vistats om ej på alla, så dock på de förnämsta utaf de ställen, der hans kult uppehölls. Deraf alltså Odins närvaro i Upsala och följaktligen äfven hans plats i Ynglingasagan; — men deraf ock hela sagan om hans och Asarnes vandring.

Den uppfattning utaf de hedniske gudarne, hvilken gjorde dem till historiska personligheter — en uppfattning som för öfrigt icke var ensam för Norden; de angelsaksiske kristne hade tillämpat henne långt förut — hon förde nödvändigt till diktandet utaf en vandringssaga i fråga om Odin. Åt honom voro många offerställen egnade så utom som inom Norden. Uti Upsala hade han sitt mest fräjdade tempel [1]); der hade han alltså mest

[1]) Man kan för öfrigt ifrågasätta, huruvida det är rätt att karakterisera Upsala-templet såsom ett Odins-tempel *par préférence*. Enligt Adams af

uppehållit sig, och der var hans egentliga hemvist här i Norden. Ett annat af hans förnämsta offerställen låg i Danmark och flera funnos i Saxland. Äfven här måste han alltså hafva varit; äfven här har han grundat riken, men i dessa insatte han sina söner till herskare. Sköldungarne liksom andra germanska konungahus ledde ju från honom sina anor. Så är härmed Odins tåg genom Saxland, Danmark och upp till Upsala (Sigtuna) [1]) gifvet.

Att Odin åter tänktes komma från Asien, beror derpå, att man deriverade namnet Asar af Asien. Snorre säger icke detta, såsom naturligt är, i rena ord, men dock tillräckligt tydligt för att låta oss äfven hos honom skönja tankegången. *Fyrir austan Tankavísl í Asía var kallat Ásaland eðr Ásaheimr* (kap. 2). Andre säga det rent ut, när de sätta *Asiæ menn*, *Asiamenn* i stället för *Æsir*, Asar. Så t. ex. Olav Thordsson, Snorres brorson, i *Málaskrudsfræði* [2]), då han talar om *Oðin ok aðrir Asiemenn*, som flyttade hit upp; så uti *Rimbegla* [3]), när det heter, att Norräna-tungan hofs i Norden, *þá er Tyrkir ok Asiæ menn bigðu Norðreð*; och på ett ställe uti prologen till Snorra-Eddan säges uttryckligen *Asíamenn er Æsir voru kallaðir* [4]).

Denna teori om Asarnes härkomst från Asien är möjligen uppfunnen af Snorre; möjligt ock att den existerat redan före hans tid. Ovisst är äfven, huruvida man tänkt sig, att Svearne invandrat med Odin eller ej. Snorre talar endast om Asarne såsom Odin följaktige på hans tåg, och af hans framställning i öfrigt blir man ej rätt klok på, hvad han i denna punkt tänkt. Hvilken föreställning, man på Island och i Snorres tid haft i detta stycke, kan ock vara temligen likgiltigt för oss att veta; hufvudsaken är, att man här och i senaste tider städse läst uti Ynglingasagans femte kapitel berättelsen om Svearnes invandring under Odin. Blott en nutida författare, så vidt jag vet, har uttolkat sagans framställning derhän, att med Odin skulle följt endast en flock tempelkrigare. Tolkningen tillhör S. Rydberg

Bremen framställning är det snarare att kalla ett Thors-tempel. Det är Snorres och Isländarnes dikter inom mytologien och historien, som gjort Odin till hufvudfiguren i den Nordiska gudaverlden och i den svenska sagohistorien.

[1]) Snorre försummar ej att göra den kombination mellan mytisk saga och verkligheten, hvartill namnet Sigtuna ger anledning. Det erinrar om *Hropts sigtóptir* uti den förra, såsom Storm påpekat.

[2]) *Snorra Edda*, ed. AM. II, s. 94.

[3]) Ed. AM. s. 317.

[4]) I, s. 26.

uti hans mycket förtjenstfulla afhandling: *Svearnas och Göthernas strid om konungavalet*, Lund 1830. Vi veta emellertid nu, att hvarken det ena eller det andra har någon historisk grund. Denna berättelse om en invandring till Sverige är till alla sina delar en dikt eller rättare en lärd historisk teori, uppgjord af någon bland Islands vittre män.

Teorien om Svearnes invandring på annan tid och senare än Götarne har emellertid erhållit stöd äfven från annat håll. Arkeologien, en af de yngsta bland de humanistiska vetenskaperna, gjorde sig genast vid sitt första framträdande till dess kraftige målsman. De olika kulturskeden, som hon lade i dagen, förklarades vara resultat af skilda folks invandring. Men i den mon den unga vetenskapen vuxit, har hon ändrat tankar, och nu torde nämda uppfattning, åtminstone i dess första rigorösa form, få anses som en öfvervunnen ståndpunkt. Invandringsteorien har fått vika för åsigten, att de skilda skedena beteckna olika utvecklingsstadier. Ännu alltjemt kämpar dock den förra med den senare och det särskildt i fråga om den yngre Jernåldern, Svearnes ålder. Jag är icke arkeolog och vill ej inlåta mig på dessa ting, men erkänner öppet, att jag afgjordt står på den obetingade utvecklingsteoriens sida. Och såsom historiker måste jag inlägga en bestämd gensaga mot att förlägga Svearnes invandring till vår tideräkning, sålunda inom någon känd historisk tid. Taciti »*civitates Suionum*» och hans i det hela mycket träffande skildring af folket bevisa, icke blott att Svearne på hans tid funnos i Sverige, men ock att de der utgjorde det herskande folket eller åtminstone det mäktigaste. Den omständigheten, att blott d e r a s namn nått den romerske historieskrifvarens öra, ådagalägger detta.

Arkeologien vitnar alltså lika litet som historien om en särskild invandring af Svearne, åtminstone ej i någon känd historisk tid. Men dermed har ock åsigten om Svears och Götars ursprungliga stamskilnad förlorat sitt, man kan gerna säga, enda skenbart säkra stöd. Andra skäl för samma åsigt anföras, men de väga ej tungt. De hemtas dels från vår äldre historia dels från förhållanden på författningens område. Jag skall upptaga dem till granskning ett efter annat och på samma gång framlägga allt, hvad jag, på undersökningens närvarande ståndpunkt, funnit beaktansvärdt med afseende på denna fråga om stamolikheten och dess förmenta framträdande i äldre tid.

Som jag nämde, har man uti vår äldre historia trott sig finna bevis för tillvaron af en stammotsats mellan Svear och Götar. För mig utgör tvärtom samma historia ett kraftigt vitnesbörd emot denna åsigt. Det är icke mycket, häfderna hafva att förmäla om vårt folk i äldsta tid; men det lilla, de innehålla, tjenar just att belysa de förhållanden, hvilka vi här beröra, och denna belysning ställer dem enligt min uppfattning uti en helt annan dager än den, hvari man hittills sett dem. Utaf det, som vår fornhistoria sålunda betygar, är det framför allt trenne omständigheter, som jag härvid önskar framhålla, deribland främst den, att vi aldrig höra omtalas strider mellan de båda folken — jag begagnar tillfället att en gång för alla anmärka, att jag för beqvämlighets skull använder uttrycket »de båda folken», utan att naturligen deri inlägga någon vare sig politisk eller nationel betydelse. Tydligt är emellertid, att, om en stammotsats existerat mellan Svear och Götar, han bör hafva gifvit sig tillkänna uti deras inbördes förhållande. Man kan nemligen icke gerna tänka sig tvenne till härkomsten skilda folk af germansk stam boende sida vid sida under århundraden utan att krig ofta förts dem emellan. Ja, det vore märkvärdigt, om ej striden varit så att säga permanent, intill dess det ena fått vika eller underkasta sig. Men i så fall borde han ock hafva lemnat något minne efter sig i sången och sagan. Man har visserligen trott, att Beovulfsqvädet innehölle berättelser om strider mellan Svear och Götar, och utgifvandet af detta qväde i början af århundradet har bidragit att väcka tron på stamolikheten. Man fann uti nämda dikt minnet om den stora stamstriden mellan de både folken, hvilken ändade med Götarnes underkastelse. Så är dock icke förhållandet. Beovulfs Geater äro icke våra Götar. Jag tror mig hafva till fullo ådagalagt detta uti ofvan antydda uppsats, i Antiqvarisk Tidskrift, första häftet för i år. Antagligen äro de att söka på Jutland.

Men Beovulfsqvädet var ock den enda källa, hvars utsago kunnat anföras till bevis uti denna sak. Ynglingasagan, hvilken likväl har så många härnadståg att förtälja, och som berättar Upsalakonungarnes historia under en tidrymd af flera århundraden, vet icke af strider mellan Svear och Götar. Sveakonungarne härja hos Jutar och Danskar och i Österväg; och sammalunda hemsökas de i sin ordning i Upsala af desse sina grannar; men krigståg in i Götaland och strider med Götarne, deraf

förspörjes intet. Strinnholm, som bemärkt detta förhållande, anser sig ock böra af den orsaken antaga, att jemväl Götarne lydt under Upsalakonungen allt sedan äldsta tider, alltså äfven före Ingjald Illråde, ett antagande som visserligen icke motsäges af Snorres framställning i Ynglingasagan, men som icke heller deri äger något stöd[1].

Det återstår att i detta sammanhang till granskning upptaga en historisk berättelse, hvilken visserligen gäller en mycket sen tid och dertill icke handlar om öppen strid mellan Svear och Götar, men som dock förtäljer om inre slitningar och derför äfven städse plägar anföras såsom bevis på stammotsatsen mellan de båda folken. Jag syftar på Snorres bekanta framställning af tilldragelserna 1018 och 1019 samt den olikhet i rådslag och önskningar mellan Vestgötar och Uppsvear, som dervid trädde i dagen[2].

Lagman Emund vill vräka ej blott Olof, men ock hela hans ätt från tronen, och anslaget finner stöd i Uplandsböndernas allmänna ovilja öfver Olofs handlingssätt i den norska saken. Stormen besvärjes, i det konungens anhängare genast framsätta frågan, hvarifrån den nye konungen skall tagas, och derigenom söndra Uppsvearne från Emund och Vestgötarne. Den senare besvarar nemligen den framstälda frågan så, att hvem som dem bäst synes, han må vara af höfdingaätt eller ej, vilja Vestgötarne hafva till konung. Frövid, Olofs rådgifvare och hemlige anhängare, har emellertid redan förut på stämmorna vädjat till Uppsvearnes sjelfkänsla: skulle Olof vräkas från tronen, borde Uppsvearne stå före det, ty så hade det alltid varit, att hvad Uppsveahöfdingarne stadfäst mellan sig, det hade de andre landsmännen följt; icke borde de mer än deras förfäder taga råd af Vestgötarne i landets styrelse m. m.; och nu på tinget genmäler han

---

[1]) Ett antagande, som ofta möter, och som i detta sammanhang må beröras, är, att Götarne skulle hafva erkänt det af Svearne grundade Upsalatemplet och dermed kommit uti en religiös gemenskap med desse. Huruvida ett sådant erkännande och alltså ock en religiös gemenskap existerat i äldsta tid (före Ingjald Illråde) mellan Sveriges folk, anser jag mig ej kunna afgöra: men om den har existerat, så bevisar den emot hypotesen om skilda invandringar och skilda stammar. Dylika religiösa förbund förekomma äfven hos Tysklands Germaner; Tacitus omtalar flera sådana. Vi kunna emellertid ej annorlunda tänka oss deras uppkomst, än att ett folk delat sig i flera; en ursprunglig politisk gemenskap är alltså deras grund. Det gemensamma namnet bevisar detta beträffande Sueber och Lugier (*Germania*, c. 39, 43), och det germanska lynnet borgar för satsens allmängiltighet.

[2]) *Olof d. heliges Saga*, kap. 96.

till Emunds ord, att »icke vilja vi Uppsvear, att konungadömet går ur de forne konungarnes långfedga-ätt i våra dagar, då så godt ämne finnes». Detta slår an på de församlade Uppsveabönderna, och de gilla med vapenbrak hans ord. Härtill yttrar då till sist Emund: »I Uppsvear hafven våld att råda för denne gången, men det säger jag Eder, hvad som ock hädanefter torde ske, att några af dem, som nu icke vilja höra annat, än att konungadömet i Svitjod går i långfedga-ätt, skola sjelfve lefva och jaka, att konungadömet kommer i andra ätter, hvilket torde lyckas bättre».

Det är frågan om konungavalet, som här möter oss.

Granskar man denna berättelse med hänsyn till den fråga, som nu sysselsätter oss, frågan om stammotsatsen, så måste vi genast säga, att man gör sig skyldig till en öfverdrift, om man uti nämnda berättelse vill se bevis på stamfiendtlighet mellan Svear och Götar. Det är att börja med ej tal om annat än Uppsvear d. v. s. Uplands folk och Vestgötarne. Och vidare är den olikhet i önskningar och, låt vara, den spänning och rivalitet mellan de båda landskapen, som häri uttalar sig, på intet vis större, än att de med allt fog kunna skrifvas på räkningen af en helt naturlig lokalpatriotism. Lika starka prof på rivalitet skulle helt visst när som helst — om också ej kanhända i våra dagar — och mellan hvilka landskap som helst kunnat framträda, om omständigheterna gifvit tillfälle dertill.

Men härtill kommer nu ock, att hela denna berättelse omöjligen kan, såsom dock allmänt anses, vara historiskt trogen. Hon är fastmer en dikt, låt vara med en kärne af historisk halt, dock i det stora hela fritt komponerad öfver ett tema från författarens egen tid.

Utan att här uppehålla mig vid de många enskildheter[1]), hvilka göra denna berättelses trovärdighet mer än misstänkt, vill jag endast fästa mig vid det hufvudsakliga, det nemligen, att det är frågan om konungavalet såsom konfliktämne mellan

[1]) Bland dessa må åtminstone i en not nämnas, att konungens tre rådgifvare, bröderna Arnvid, Frövid och Torvid med sina särskilda lyten uppenbarligen äro sagofigurer, vidare att den rol, som Snorre tilldelar Uplandslagen och Upsalatinget i förhållande till de andra landskapernas lagar och ting, är ren dikt; slutligen kan ock anföras såsom en misstänkt omständighet, att lagman Emund icke finnes upptagen uti den förteckning på Vestergötlands lagmän, som dess lagbok (d. y. red.) innehåller.

landskapen, hvilken här kommer fram och gifver innehåll och färg åt händelserna. Denna fråga kände man väl till på 1200-talet; men månne så äfven år 1019? Emund måtte uppenbarligen hafva varit en framsynt man; han förutsäger allt, som skedde i Sverige uti detta stycke under de följande ett och två hundra åren. Men kunna vi också tro på denna spådomsgåfva? — eller funnos kanhända omständigheter för handen, hvilka blott fordrade naturligt skarpsinne för att förutse, huru tingen skulle gestalta sig? Ja, ifall det varit möjligt att veta, att den tio eller tolfårige Anund Jakob liksom sedan halfbrodern Emund Gammal skulle dö utan att lemna manlig afkomma efter sig. Ty det var den gamla konungaättens utslocknande på manssidan, som gaf uppslag till allt, hvad som sedan följde med afseende på tronen. För öfrigt påstår jag, att denna fråga om konungavalet såsom tvistämne mellan landskapen omöjligen kunde vid förevarande tid träda fram och spela en roll uti menniskornas föreställningar och derigenom uti det politiska lifvet. Konungaval var en eventualitet, som man ej kände till. Konungarne hade följt på hvarandra uteslutande i kraft af arfsrätt, och utan att val under någon form kommit i fråga i tio led, om vi få tro Olof Skötkonungs egna ord hos Snorre. Säkert är åtminstone, att konungaval var en sak, som ingen af de då lefvande icke ens genom sägner från fäder och fäders fäder i många led hade hört omtalas. Huru skulle denna fråga kunna taga gestalt och visa sig verksam under sådana förhållanden? Det fordrades de derpå följande hundra årens händelser för att väcka henne till lif.

Snorres skildring af dessa tilldragelser röjer 1200-talets, icke 1000-talets åskådningar och stämning. Anledningen dertill ligger ock i öppen dag. Han uppehöll sig en längre tid sommaren 1219 i Vestergötland; här har han erhållit materialet till sin framställning, och att detta skulle vara bearbetadt i öfverensstämmelse med den senare tidens historia, faller af sig sjelf.

Frågan om konungavalet, egentligen rätten att välja konung, hade utgjort tidens stora brännande fråga under det föregående seklet, och derunder hade den spänning mellan landskapen, som ligger antydd uti Snorres berättelse, slagit ut i full blom.

Snorres vestgötske sagesmän hafva medvetet eller omedvetet färglagt tilldragelserna år 1019 i öfverensstämmelse härmed.

Huru långt denna färgläggning sträcker sig, och alltså huru mycket är dikt, huru mycket sanning uti nämda tilldragelser, sådana de nu af Snorre framställas, det kunna vi ej afgöra. Hvad som gör dem i det hela skäligen misstänkta, är det hat, som deri ger sig tillkänna å Emunds och Vestgötarnes sida ej blott mot konung Olof, men ock mot hela hans ätt. Olof Skötkonung lärer dock uppehållit sig mycken tid bland Vestgötarne[1]), och med dem delade han kristen tro. Jag fruktar, att man måste skrifva äfven denna djupa ovilja på en förstorande och omgestaltande traditions räkning, och hvad står då qvar af detta stycke historia om förment stammotsats mellan Svear och Götar?

Hvad jag nu framhållit, frånvaron af strider mellan Svear och Götar, utgör ett af de vitnesbörd af allmän natur, som vår äldsta historia afgifver emot antagandet om en ursprunglig stamskilnad mellan de båda folken. Ett annat, med detta snarlikt, är, att vi öfverhufvud höra Götarne så ytterst litet omtalas under dessa tider. Namnet är urgammalt, derom är ingen fråga; och vi veta äfven, att de båda Götafolken utgjort sjelfständiga politiska samfund före Ingjald Illråde, men de hafva icke spelat någon rol ibland Nordens folk och hafva icke heller utgjort ett samladt helt.

Vi äro vane att tala om Daner, Götar, Svear och Nordmän såsom Nordens fyra folkstammar. De tre utaf dem uppträda ock alltjemt uti historien; den fjerde, Götarne, kommer deremot aldrig till synes.

Uti Beovulfsqvädet omtalas Jutar, (Götarne i Jutland), Danskar, Svenskar och af Norrmän Raumarne, men aldrig Götarne i Sverige. Uti hela Ynglingatalet nämnes icke en gång deras namn[2]), och i sagan med samma namn möter det oss först med Ingjald Illrådes — att Vestergötland nämnes uti Anes historia (kap. 29), kunna vi helt och hållet lemna åsido. På Ingjalds tid är Vestergötland ett rike, Östergötland ett. Men att märka är, att Snorre vid tal om det förra och dess konung Algöt gifver, hvad jag skulle vilja kalla, den etymologiska historien för detta folk, historien om dess namn: Algöt är son till Götrik den milde, son till Göt, efter hvilket Götland är

[1]) Se *Adam. Brem.* II, 56.

[2]) Blott i form af adj. *götisk* användt såsom epitet till en af Olof Trätäljas ättlingar i Norge förekommer Götanamnet i Ynglingatalet, kap. 51.

uppkalladt (kap. 38). Men denna historia om namnets uppkomst är tillika historien om folkets. Snorre och hans källor, i detta fallet Ingjalds familjesaga, hafva alltså intet haft sig bekant om Götarne före denna tid, d. v. s. förr än tiden för deras inkorporation uti Sveaväldet. Det är icke annorlunda med de båda Götafolken i detta hänseende än med Södermännen och Närikes folk. Äfven deras namn möta oss först vid denna tilldragelse. Äfven de hafva utgjort sjelfständiga politiska samfund; men de hafva icke spelat någon rol i tidens historia, derför höra vi dem aldrig omtalas förr än nu. Man har svårt att återhålla enahanda slutsats beträffande de båda Götafolken.

Samma tystnad, som råder uti de nordiska källorna rörande Götarne under dessa äldre tider, herskar äfven uti tvenne utländska, hvilka dock, särskildt den ena på grund af hela sin karaktär, icke bort underlåta att åtminstone nämna deras namn, förutsatt att de båda folken utgjort i författarnes ögon en särskild stam eller eljest företett något, som skilde dem från de öfrige Svenskarne. Den ena är Ansgarii lefvernesbeskrifning af Rimbert. Missionären reste genom Götarnes (Vest-) land, men deras namn förekommer icke på ett enda ställe uti hela berättelsen. Ännu märkvärdigare är dock, att konung Alfreds beskrifning af land och folk i Norden icke omtalar Götarne.

Uti Ottars och Wulfstens berättelser om deras särskilda resor är *Sweon,* Svear, Svenskar, namnet på allt Sveriges folk, mellan Finnarne i norr, Nordmännen i vester och Danerna i söder, deri da jemväl inräknade Blekinges, Ölands och Gotlands befolkningar [1]). Detta kan dock förklaras dermed, att här den politiska synpunkten är den bestämmande: Ottar och Wulfsten hafva endast velat angifva det svenska folket såsom ett politiskt helt. Men denna förklaring är icke användbar på Alfreds egen beskrifning, ty han tillämpar uppenbarligen uti sin framställning af Germaniens folk och land den etnografiska, icke den politiska, synpunkten. Sålunda uppräknar han och bestämmer till läget det vid denna tid enade Tysklands olika stammar, Franker, Bajrare, Swaber o. s. v.; äfven i fråga om Danskarne skiljer han mellan Jutarne (*Suð-Dene)* och de andre Danskarne, och så öfverallt. Bland Svenskarne deremot känner

[1]) *Bosworth, King Alfred's Anglo-Sax. vers. of Orosius,* s. 21, 22 (Cap. 17, 20).

han inga särskilda stammar [1]). Har han icke vetat utaf, att i Sverige funnos flera folk d. v. s. landskap och deribland äfven de båda Götafolken? Det är möjligt, men mig förefaller detta högst otroligt. I England bör man vid slutet af 800-talet hafva haft god kännedom om Norden i dess helhet; den kunglige författaren hade ju för öfrigt sakkunnige Nordbor omkring sig (Ottar tillhörde hans hird). Men få vi antaga, att Alfred kände tillvaron af de skilda folken i Sverige, så äga vi full rätt att uttyda hans tystnad här såsom ett bevis, att han icke — och väl alltså icke heller Nordborna sjelfve — uti dem såg skilda stammar.

Ett obestridligt faktum är sålunda, att källorna för dessa tider i allmänhet icke omtala Götarne, att man alltså icke, just här i Norden, känt något om dem, en historia jembördig med Svears, Daners och Nordmäns. De hafva icke spelat någon rol af betydelse vid sidan om de nämnda folken och icke heller någonsin utgjort ett politiskt helt. Sveavälde och Danavälde — Noregsvälde tillkommer först senare — hade aldrig haft, så vidt man ägde sig bekant, ett Götavälde vid sidan om sig, om man ock från den gråa forntiden förnam spridda röster om, att Götanamnet i längst aflägsna tider haft en vida större omfattning, än hvad det sedan ägde. Jag återkommer senare till detta. Hvad jag här vill framhålla, är, att Götarne icke uti någon känd historisk tid utgjort ett politiskt helt, utan att de båda Götafolken, så långt tillbaka underrättelserna gå, städse existerat såsom skilda folk. Det enda meddelande, som skulle kunna uttydas i motsatt riktning, är det, som Prokopius gifver vid berättelsen om Herulernas färd hit upp i Sverige och bosättning härstädes — i Värend och Blekinge. De kommo till Götarne (*Γαυτοί*), hvilka utgjorde ett af Thules tretton folk, hvart och ett under sin konung. Man kunde möjligen tro, att med desse Götar betecknats de förenade eller, i så fall snarare, ännu ej åtskilde Vest- och Östgötarne. Hos Jordanes, Prokopii samtida, erhalla vi dock bevis på, att så icke kan vara förhållandet. Han upptager båda folkens namn. Prokopii Götar äro alltså Vestgötarne [2]).

[1]) *L. cit.*, s. 18 f. (kap. 12).

[2]) Det torde ej vara ur vägen att nämna, att uttrycket *aldra Göta,* som förekommer på några ställen i V. G. L., intet har att skaffa med tillvaron af ett Götavälde bestående af Vest- och Östgötar och omfattande alltså båda landskapen. — Jag torde en annan gång blifva i tillfälle att visa, att *aldra Göta* icke heller utgör en reminiscens från en tid, då ännu inga Öst- och Vestgötar

Härmed är min granskning af vår äldsta historia till ända. Uti henne finner man intet stöd för åsigten om en ursprunglig stamskilnad mellan Svear och Götar. Snarare äger man rätt att uttyda hennes tystnad uti detta stycke och särskildt rörande striden mellan de båda folken såsom ett tungt vägande bevis för den motsatta åsigten.

Det är likväl icke på historiens väg, man kan komma till det definitiva svaret på den fråga, som här sysselsätter oss; dertill är det oss till buds stående materialet allt för torftigt. Frågan om stamskilnaden måste ställas inför tvenne andra fora för att erhålla sitt slutliga afgörande, det komparativa lagstudiets och filologiens. Endast af dessa vetenskaper kan man erhålla fullt besked om, huruvida det svenska folket utgöres af en eller af flera stammar, och särskildt huruvida Svear och Götar äro tvenne skilda sådana.

Utslaget kan på sätt och vis redan sägas föreligga så från den ena sidan som från den andra, oaktadt ännu ingen, så vidt jag vet, företagit en undersökning af våra landskapslagar i syfte att dermed bringa ljus uti förenämda sak. Ja, jag tror icke, att man ens tänkt sig, att studiet af lagarne kunde leda till upplysning rörande stamförhållandena. Också är det endast på en omväg, man kan utaf det arbete, som är gjordt på det komparativa lagstudiets område, draga en slutsats rörande de senare, en slutsats som dock alltjemt blir temligen osäker.

Hvad jag emellertid i detta hänseende vill här framhålla, är den omständigheten, att ännu ingen rättshistoriker, hvilken sysselsatt sig med den gamla svenska rätten, kommit på den tanken att uppdela honom i tvenne eller flera rättszoner. Från Schlyter och Nordström till Amira hafva de framstält de respektive rättsinstituten på grund af ett material hemtadt från samtliga landskapslagarne och dermed gifvit en enhetlig bild af hvart och ett sådant. Hvarje landskaps rätt skiljer sig mer eller mindre från den uti de andra rådande rätten, och detta har städse beaktats, men differenserna hafva i det stora hela alltid förts under rubriken af ett äldre och ett yngre uti en

funnos, utan blott Götar (i Vestergötland). Uttrycket afser öfver allt, der det står, blott Vestgötarne och förskrifver sig på de flesta ställena från en mycket sen tid.

gemensam utveckling — aldrig till radikal stamskilnad [1]). Detta är så mycket märkligare, som alla desse författare uti Svear och Götar sett och se tvenne skilda stammar [2]). Det anmärkta förhållandet kan endast äga sin grund deri, att differenserna uti rätten äro ungefärligen lika stora mellan de faktiskt stamförvandta landskapen som mellan dem, hvilka ansetts icke så vara. Skiljaktigheterna mellan Östgötsk och Vestgötsk rätt äro sålunda i det hela icke mindre än mellan Östgötsk och Södermannarätt; medan samtidigt den jemförelsevis stora öfverensstämmelsen mellan Svealandens rätter, måste förnämligast tillskrifvas sättet för dessa rätters kodifikation. Hon har skett under yttre påverkan från konungamaktens sida gående ut på att bringa dessa landskaps rätt så mycket som möjligt i öfverensstämmelse med Uplands.

Äfven författningen, sådan hon träder fram uti landskapslagarne, företer åtskilliga rätt betydande olikheter uti Götalandskapen och uti de Uppsvenska. Den märkligaste torde vara den, som »häradshöfdingen» erbjuder jemförd med »domaren». Men ser man så, att differenserna uti enahanda stycke icke äro mindre mellan Helsingarnes rättsförfattning med dess lagman af eget slag och Sveafolkens eller mellan Gutarnes, hos hvilka lagman saknas, och Götarnes, så måste man erkänna, att den nämda differensen icke kan tagas såsom bevis på stamskilnad. Dessa och andra olikheter kunna vara mycket gamla och förskrifva sig från den tid, då landskapen utgjorde hvart och ett för sig ett sjelfständigt rike; men de kunna ock lika väl hafva i en jemförelsevis sen tid spontant utvecklat sig. Den autonomi, som i fråga om rättsförfattningen och i allmänhet alla inre angelägenheter tillkom hvarje landskap, möjliggjorde en dylik utveckling, och det skulle i sanning hafva varit ett

---

[1]) Ett undantag har gjorts och det med rätta för Virdarne och Blekinges befolkning. Den radikalt olika arfs- och giftorätten visar, att vi här verkligen hafva att göra med en särskild stam. Af historien känna vi äfven, både hvilken denna stam är, och när han inkommit (se ofvan Prokopii berättelse om Herulerna). Erinras må likväl, att Herulerna enligt alla historiska vitnesbörd att döma böra betraktas som ett gotiskt folk, och såsom sådant stamförvandt med Götarne.

[2]) De tyske förff., Wilda och ännu Amira, tala till och med om ett Götavälde, sidoordnadt Sveavälde. — Den förre har ock framkastat påståendet, att liksom det funnits tvenne stammar och riken, så skulle det ock gifvas två motsvarande grupper, en svensk och en götisk, bland lagarne (*Strafrecht der Germanen*, s. 42). Så vidt jag vet, står dock Wilda ensam om detta uttalande, hvilket för öfrigt stannar vid blotta påståendet.

bland folken sällsynt fattigdomsbevis i fråga om bildbarhet och förmåga af sjelfständigt lif, om icke en sådan under dessa förhållanden verkligen försiggått. Beträffande Helsingarne, hvilka aldrig utgjort ett politiskt samfund, blott ett rättssamfund, måste det tydligen förhålla sig på sist anförda sätt, och detta må lära oss, att samtliga inom författning och rätt förekommande olikheter mellan Sveriges landskap kunna vara frukter af en spontan utveckling från en gemensam rot. Att de verkligen så äro, skall det fortsatta studiet af våra gamla lagar, jag är öfvertygad derom, en gång besanna [1]).

Från det komparativa lagstudiet vända vi oss till filologien. Här behöfva vi icke af omständigheter vid sidan om saken och på omvägar gissa oss till det svar, som vetenskapen har att

[1]) En olikhet beträffande Konungens rätt uti vissa landskap, hvilken Styffes undersökning om Regalierna bragt i dagen (*Vitt., Hist. o. Ant:s Akad:s Handl.* XXIV, 231 ff.) må här beröras blott för att dermed säga, att hvarje på denna skiljaktighet i konungarätten grundad slutsats beträffande förhållandet mellan Svear och Götar är fullkomligt obefogad. Åtskilliga privaträttsliga dokument från 12- och 1300-talen visa, att konungen uti Tiohärads och Östgöta lagsagor haft tredjedelen af häradsallmänningarne. Ett ställe i ÖG. L. (*Eghna Sal.* I, 2) bestyrker, att konungen ägt allmänningsjord. Äfven för Vestergötland finnas spår i diplomerna, ehuru osäkra, utaf enahanda konungens rätt; dess lag låter emellertid ej förstå, att någon annan än land och härad haft del i allmänningarne. För Svealanden tiga både lagar och dokument rörande hvarje sådan konungens rätt. — Man har uti nu anförda förhållande velat se minnet af en ursprunglig eröfring. Att genom en sådan Götalanden ett efter annat förenades med Sveavälde är bekant af historien; men arten af denna eröfring förbjuder oss att derifrån härleda någon som helst rätt af detta slag. Konungarne undanröjdes med list eller öppet våld, och så hyllades Upsalakonungen i de slagnes ställe, men detta genom godvilligt samtycke från de respektive folkens sida. En våldsam eröfring af sjelfva folket skulle hafva lemnat minnen efter sig i sagan, men framför allt i författningen. Uti Götalandskapen borde i så fall konungens magt hafva varit i allo större än i Svealandens. Nu är dock förhållandet snarare motsatt. Man jemföre Svealandens domare, som till hälften är en konungens man, med Götalandens häradshöfding, hvilken tydligen är en bondehöfding! Den demokratiska sjelfständigheten är större i Götaland än i Svealand. — Huru man för öfrigt skall förklara konungens ofvan nämda rätt i Östergötland och Småland, möjligen äfven Vestergötland, är ej lätt att säga. Schlyter anser, att bestämmelsen i ÖG. L. gäller blott Folkungaslägtens enskilda gods (*Jurid. Afhandl.* I, s. 34); deraf ock hans egendomliga tolkning på detta ställe af *almænninger:* »till en konungens gård eller by hörande skog» (*Gloss*). Han stöder sig härvid på den omständigheten, att konungen kan sälja och fritt disponera öfver denna allmänningsjord. Detta förhållande bevisar åtminstone, att vi deri ej böra se urgammalt kronogods. Antagligen är det här fråga om en rätt af sent datum, hvilken under olika former är stadd i utveckling. Vi påträffa honom först i dessa delar af landet; genom allmänna Landslagen utsträckes han till rikets alla delar, men skiftar samtidigt form. MELL. stadgar, att *all afgæld sum af hæræz ælminningum ganga, skulu skiptas — — — ok kunungenum sin þriþiung* (Thingm. B. V.). Denna Landslagens bestämmelse och konungens rätt uti Götalandskapen stå tydligen i organisk förbindelse med hvarandra. Också upphäfdes nu nämda rätt, sådan han i sin första form framträdde i dessa landskap, — om ej genast så dock efter hand (se Styffe, *anf. st.*, s. 236).

gifva på vår fråga om stamförhållandena i vårt land. Svaret föreligger redan fullt färdigt. Det är D:r Lundell, som uti sin afhandling *Om de svenska folkmålens frändskaper etc.* formulerat detsamma. Genom en undersökning af ljudlära och ordböjning uti de svenska landsmålen kommer D:r L. till det resultatet, att vi kunna och böra ordna de senare i fyra språkområden, det gottländska, det norrländska, det medelsvenska och det sydsvenska. Af dessa omfattar det medelsvenska Upland, Södermanland, Närike, Värmland, Dalsland, Vester- och Östergötland med nordöstra Småland, Bohuslän med norra Halland och Öland. Inom detta område existera inga differenser, som berättiga till uppställande af större sammanhängande grupper inom detsamma. Någon delning uti Svear och Götar kan sålunda icke från filologisk ståndpunkt göras. Intet för Sveamålen gemensamt kännetecken saknas uti Götamålen och omvändt. Landsmålen uti deras närvarande utseende förbjuda alltså definitivt antagandet, att Svear och Götar äro två stammar.

Detta är således det svar, som studiet af de nu lefvande folkmålen gifver på frågan om stamskilnaden mellan Svear och Götar. Och vill man ej tro på riktigheten utaf detta svar utan invänder, att landsmålens nuvarande utseende kan vara en följd af senare skeende blandning och sammansmältning, så mötes man af det märkvärdiga genmälet, att tvärt om differentieringen är en produkt af senare tiders utveckling. På landskapslagarnes tid skola landsmålen ännu hafva varit föga utpreglade, men för tusen år sedan skall ej blott i Sverige utan öfver hufvud i hela Norden hafva talats med obetydande skiftningar blott ett språk. Besannas detta, så är dermed frågan om stamförhållandena ej endast här i Norden men för hela den germanska verlden ställd i en alldeles ny belysning. Äfven den intressanta frågan om folkindividualiteternas uppkomst erhåller i så fall ett märkligt bidrag till sin lösning. Här må det emellertid vara nog att erinra, att frånvaron af skiljaktighet i språk under äldre tid bevisar, äfven det, frånvaron af stamskilnad.

Innan vi draga slutsatsen utaf den förda undersökningen, återstår att belysa och förklara ännu en omständighet, som synes kunna inverka på frågans afgörande. Jag syftar på de olika namnen, Svear och Götar. Dessa tyda på en bestämd

åtskilnad. Här föreligger alltså ett verkligt sakförhållande, hvilket synes gifva stöd åt den vanliga åsigten, i sjelfva verket det enda stöd, som man vore benägen tillmäta någon bärkraft. Vi skola tillse, huruvida nämda faktum fordrar antagandet om skilda stammar, eller om det icke på annat sätt låter nöjaktigt förklara sig.

I vår tid sammanfalla i det yttre gemenligen begreppen stat och nationalitet; och göra de det icke, så sträfvar man med lagliga eller olagliga medel att åvägabringa en sådan öfverensstämmelse. I den forngermanska verlden var förhållandet omvändt. Endast undantagsvis utgjorde stammen der ett politiskt samfund, vanligen var han delad i flera. Också var nationalitetssträfvandet, vår tids politiska jäsningsämne, för de gamle Germanerna obekant. Det politiska lifvet fordrade hos dem en scen med ringa omfång för att kunna uppträda, och stamkänslan lade intet hinder i vägen för den senares tillbörliga begränsning. Så uppstod inom hvarje större stam många skilda stater. Sveberna, hvilka Cæsar och Tacitus omtala, utgöra ett exempel härpå bland de många, som det gamla Germanien har att uppvisa. För Norden behöfva vi blott erinra om förhållandena i vårt eget land före Ingjald Illråde eller om de norska fylkena, hvilka intill Harald Hårfager utgjorde sjelfständiga stater. Beträffande de senare kan, lika litet som beträffande Svearikena inbördes eller Götarikena inbördes, något tvifvel råda rörande stamenheten.

Men hvarje nytt folk, som växte fram ur ett annat, tog eller fick ett eget namn. Deraf denna ofantliga massa namn inom den germanska folkkretsen. Understundom erinra de om ursprunget och äro då skäligen färglösa; sådana äro Södermän och Vestmän, namn tydligen gifna af Svearne, Öst- och Vestgötar o. s. v. Oftast äro dock de germanska folknamnen radikalt nya. Sådana äro de norska fylkenas namn, Ringar, Hader, Raumar, Hener o. s. v.; och hos Tacitus kunna vi läsa en massa dylika, betecknande folk af samma stam (*ejusdem sanguinis*). Ofta fortlefde stamnamnet såsom ett kollektivnamn jemte de särskilda folknamnen, så t. ex. beträffande Sveber och Lugier[1]); vanligare torde dock hafva varit, att det förra efter hand försvann, så framt det ej kom att häfta vid något eller

---

[1]) *Germ.* 38, 43.

några enskilda folk. Detta blef fallet här i Norden, såsom vi strax skola se.

Det bör vara klart af det, som nu blifvit anfördt, att de skilda namnen, Svear och Götar, icke utgöra något hinder för att antaga, att de båda folken äro en stam. Namnolikhet bevisar icke stamolikhet i den germanska verlden. Men härmed är ock den enda invändning emot Svears och Götars identitet, som från historisk ståndpunkt kan göras, tillbakavisad. Frågan om stamskilnaden torde sålunda nu få anses vara tills vidare besvarad. De i det föregående påpekade sakförhållandena inom historiens, rättens, men framför allt språkets områden vitna enstämmigt på ett sätt. Arkeologien har visserligen ännu ej sagt sitt sista ord i frågan, men af alla tecken att döma kommer det ej att gå i motsatt riktning.

Jag tror således, att vi utan fara för framtida dementi kunna konstatera såsom ett visst och säkert faktum, att Svear och Götar äro samma stam. En annan fråga är, huru vi skola tänka oss det ursprungliga förhållandet mellan dem, om delningen och således äfven de olika namnens uppkomst sammanfaller med våra förfäders första uppträdande i vårt land, med invandringen alltså, eller om det ena folket utvecklat sig utur och från det andra i en senare tid, och hvilketdera detta i så fall varit. Jag kan ej här ingå på någon utförlig diskussion utaf dessa frågor, men jag torde icke heller böra alldeles gå dem förbi. Det är visserligen gissningarnes område, man härmed beträder, men äfven gissningen har sin plats uti det menskliga vetandets areopag.

De germanska folken hafva vuxit fram ur hvarandra nästan såsom dessa organismer af lägre rang, hvilka uppstå genom delning af moderkroppen för att sedan i sin ordning på enahanda sätt föda af sig nya individer. Om sättet för denna folkskapelse erhålla vi från litteraturen åtskilliga värderika upplysningar. Någon gång har hon försiggått i följd af inre strider[1]), oftare genom anslutning till enskilde män[2]) — väl för det mesta på grund af arfgång inom herskarätten. Vanligast torde dock folkökning och bygdens utbredning hafva varit orsaken dertill. Bekant är, huru Snorre i Ynglingasagan förklarar uppkomsten af de många

[1]) På så sätt framgick Batavernas folk ur Chatterna: Tac., *Germ.* 29.

[2]) Se Prokopii omdöme om de gotiska folken och deras uppkomst *De B. V.* I, 2.

riken, som funnos i Sverige på Ingjald Illrådes tid — genom brödraskifte d. v. s. arfgång inom konungaätterna samt genom nybyggen. Det senare sättet har här i Norden varit det vanliga. Sjelfva naturförhållandena och befolkningens deraf beroende tidiga bofasthet säga oss, att det så måste hafva tillgått åtminstone i Sverige och Norge. Den en gång intagna bygden blef för trång för den ökade folkmassan. Detta ledde till utflyttningar. Men de odlingsbara trakterna voro skilda genom ofantliga skogar, genom sjöar eller fjellryggar; hade för den skull nybyggarskaror en gång kommit på den andra sidan om dessa, voro de hänvisade på sig sjelfva. Förbindelsen med det gamla samfundet kunde ej upprätthållas. När kolonien blef stor nog genom nya inflyttningar eller sjelfständig utveckling, vardt den alltså till ett samfund och en stat. Arkeologien gifver oss vissa vinkar om, huru befolkningen på detta sätt tagit den skandinaviska halfön i besittning; fantasien må komma till hjelp för att gifva en föreställning om de svenska folkens uppkomst och deraf Sveaväldets.

Vestergötland har en lång tid utgjort medelpunkten och så att säga samlingsplatsen för den germanska befolkningen på den skandinaviska halfön. Kommande från Skåne samt följande hafskusten och flodernas lopp, bildade hon på vestgötaslätten den första stora bygden och det första samfundet i mellersta Sverige. Derifrån utbredde sig befolkningen åt alla sidor. En skara gick öfver Vettern och tog slättlandet der i besittning; af dem vardt Östgötarnes folk. Senare nådde koloniseringen genom Södermanland upp till Upland. Förhållandena voro här särdeles gynsamma: ett vidsträckt slättland, bördig jord, talrika vattenvägar och inga oöfverstigliga gränser. Kolonien, som fick eller tog sig namnet Svear, blef snart ett folkrikt och mägtigt samhälle, och som sådant gaf det upphof åt nya, i söder och vester, Södermännens och Vestmännens land, hvartill sedan kom Närike. De lokala förhållandena möjliggjorde upprätthållandet af ett visst samband mellan moderstaten och dess afläggare, troligen en religiös gemenskap. Detta under samverkan med materiell öfverlägsenhet lade grunden till Uppsvearnes moraliska öfvervigt. Af denna föddes den politiska. Och denna politiska öfvervigt gjorde sedan Uppsvearne till medelpunkten i en folkförbindelse, hvilken omsider skulle uti sig upptaga jemväl de båda Götafolken. Så uppstod Sveavälde och så kom Sverige till.

Denna framställning af Sveaväldets uppkomst är naturligen blott en konstruktion, men en konstruktion, som förklarar allt utan att råka i strid med något af det vi i öfrigt känna om vårt folks uppkomst och sammansättning. Det blir arkeologiens uppgift att här lysa upp mörkret; hon ensam äger medel dertill.

Till sist ännu en anmärkning beträffande namnen!

Sveanamnet är, såsom vi af det föregående kunna finna, senare uppkommet. Götar är det ursprungliga namnet på Germanerna i Sverige och väl äfven i Norden; Danmarks befolkning har en gång burit samma namn. Detta antagande är mer än en gissning. Det stöder sig på tvenne fakta, i främsta rummet Götanamnets stora utbredning. Vi träffa detta namn ej blott i Öst- och Vestgötarnes utan ock i Gutarnes och Jutarnes namn. Att Gutar, Gotar, Götar är samma namn, var något som filologien på det ifrigaste bestred ännu för ett årtionde sedan; nu har hon sjelf öppnat dörren för ett sådant antagande [1]). Beträffande Jutarne lemnar jag å sido det språkliga förhållandet mellan deras namn och namnet Götar. Ett obestridligt faktum är, att Jutarne ännu i 9:de århundradet kunde kallas Götar, Jutland Gotland, visserligen icke här i Norden men af Angelsaksarne. Uti Beovulfsqvädet diktadt vid midten af 8:de seklet eller möjligen något tidigare äga de intet annat namn än *Geátas*, d. ä. Götar; och Alfred d. st. har i sin öfversättning af Beda återgifvit det latinska *Jutæ* med *Geátas*, Götar, medan Jutland uti Ottars resebeskrifning kallas Gotland [2]).

Till att styrka det gjorda antagandet beträffande Götanamnets ursprungliga omfattning kommer så äfven en röst från den graa forntiden. Vid den tid, då Odin kom till Norden d. v. s. i längst aflägsna tider, »var Danmark kalladt Gotland», heter det på ett ställe [3]), på ett annat: »i den tid (Odins) kallades allt fastlandet Reidgotaland och öarne Eygotaland, och heter det nu Danavälde och Sveavälde [4])». På andra ställen säges Reidgotaland hafva varit namn på Jutland i äldsta tid [5]). Det torde neppeligen kunna betviflas, att dessa utsagor återgifva en

[1]) Se härom min ofvan anf. uppsats om Beovulf uti Ant. Tidskr.

[2]) Se om allt detta anf. afh. om Beovulf.

[3]) *Snorra Edda* I, 374.

[4]) *Ibid.* I, 530.

[5]) *Ibid.* I, 26 — Flera ställen äro anförda af Bugge uti hans *Tolkning af runeinskriften på Rökstenen*, s. 35. Af intresse vore emellertid att erhålla en fullständig samling af alla hithörande ställen, äfven de hvarest endast Reidgotaland nämnes.

urgammal tradition. De äro ett dunkelt, halft utplånadt minne från en tid, då ännu intet annat namn fans än Götar för Nordens inbyggare och hela Norden fördenskull var ett »Gotland» d. v. s. Goternas, Götarnes land.

Visshet står naturligen icke att vinna uti dessa ting; sannolikhet är dess surrogat, och forskaren får ofta nöja sig dermed.

Den föregående undersökningen har banat oss väg till det förelagda ämnet, den s. k. striden mellan Svear och Götar, d. v. s. tilldragelserna under Stenkilska och de båda följande konungahusens tid. För läsaren har möjligen denna inledning förefallit skäligen lång, och den torde så förefalla ännu mer efter läsningen af det nu följande stycket. Mellan detta och det förra råder ingen god proportion. Jag beklagar, att så är fallet, men har icke kunnat göra det annorlunda. Frågan om stamskilnaden är så innehållsrik både i följd af stoffets mängd och synpunkternas antal, att det varit mig omöjligt att summariskt affärda henne, då jag önskade få och nödvändigt behöfde en positiv lösning utaf densamma för att kunna upptaga mitt egentliga ämne till behandling. Å andra sidan är materialet för framställningen af detta senare så sparsamt för handen, att denna framställning väl får plats inom en jemförelsevis vida trängre ram, för så vidt icke man ville deri upptaga, i hela dess vidd, jemväl den kritiska undersökningen af källorna, något som här icke kan komma i fråga.

Det yttrades nyss, att vi genom undersökningen af stamförhållandena banat oss väg till vårt ämne, Den vanliga uppfattningen utaf de tilldragelser, hvilka vi vilja studera, hvilar på teorien om stamskilnaden. Man har visserligen ej öppet sagt detta eller kanhända ens alltid klart insett det, men säkert är, att det är under ljuset från denna teori, som man läst texterna och satt deras uppgifter i system. En yttre borgen för riktigheten af detta påstående ligger deruti, att den åsigt, som i oroligheterna under perioden 1060—1250 sett och ser en stamstrid, är årsbarn med teorien om en ursprunglig stamskilnad mellan Svear och Götar. Ingen svensk krönikeskrifvare och ingen historiker har före uppkomsten af sist anförda åsigt uttalat densamma, — men härtill återkommer jag senare.

Hvad jag nu vill framhålla är, att detta icke är det rätta sättet att tolka källornas utsagor rörande de inre oroligheterna i Sverige under nämde tid. Må de läsas och tolkas oberoende af denna teori, endast efter ordalydelsen och under beaktande af samtida bestående förhållanden, så vidt dessa äro säkert kända. Rätten härtill hafva vi förvärfvat oss genom den nyss afslutade undersökningen. Det är sannt, denna gick ett steg längre och tycktes dermed göra hvarje diskussion om en stamstrid öfverflödig. Dess slutliga resultat var, att Svear och Götar äro en stam. Sammanhanget förde denna slutsats med sig, men vi vilja icke göra bruk deraf. Det är för oss nog att hafva genom nämda undersökning blifvit fria från den förutsättning, hvarpå den vanliga uppfattningen af dessa ting hvilar. Vi kunna nu ingå uti en undersökning utaf dem utan att tänka på frågan om skilda stammar, alltså såsom om en sådan fråga icke fans eller hade funnits. Skulle händelserna möjligen tyda på tillvaron af en folklig motsats, hvilken synes innebära en stammotsats, skola vi icke underlåta att konstatera detta; liksom naturligen å andra sidan vi icke heller skola försumma att anmärka allt, som synes strida emot antagandet om skilda stammar och den vanliga uppfattningen af tilldragelserna. Det gäller att låta dessa sjelfva genom källorna tala och vitna om sig och dermed göra dem till domare öfver teorierna. Men först några ord om källorna och sättet att tillgodogöra sig deras uppgifter!

Som bekant är, utmärker sig detta tidsskede uti vår historia framför andra genom sina källors torftighet. Synnerligen gäller detta om tiden före Karl Sverkersson, och det är likväl den, vi helst skulle vilja känna. Det är nemligen under den, de tilldragelser inträffa, hvilka förnämligast betraktats såsom yttringar utaf stammarnes fiendtlighet. Uti de händelser, som följa efter 1167, d. v. s. de nu följande tronskiftena mellan Erikska och Sverkerska ätterna samt deras inbördes strider, har man i allmänhet icke, så vidt jag vet, spårat en stamstrid. — Allt hvad vi veta om tiden från 1060—1160, hemta vi från i förbigående gifna notiser hos Adam af Bremen, hos Saxo, hos Snorre och i Knytlingasagan. Härtill komma konungalängderna, isländska — deri Hervarasagans kap. 20 inräknadt — och inhemska, och detta är ungefärligen allt. De få diplomerna af tidigare datum än sist nämda år innehålla ytterst litet, som kan tjena till belysning af de tilldragelser, vi vilja studera.

Men ej nog med att källorna för denna tid äro ytterst torftiga, deras uppgifter äro äfven motsägande. Understundom låta motsägelserna undanrödja sig genom att ordna de stridiga meddelandena efter vissa antaganden och i öfverensstämmelse med kända fakta; men rätt ofta kommer hvarje harmonistisk konst till korta. Det gäller då att taga ett och förkasta ett annat. För att härvid kunna förfara med rättvisa fordras emellertid, att man kan angifva de respektive uppgifternas värde i historiskt hänseende, hvilket åter förutsätter, att man lärt känna källornas. Detta kritiska arbete är likväl ännu ej utfördt, knappt påbörjadt. Man har sålunda i dylika fall nöjt sig med att efter relativt yttre grunder antaga och förkasta de stridiga vitnesmålen. Efterföljande framställning utaf tidens tilldragelser hvilar icke på bättre grunder. Blott i fråga om de allmänna historiska förutsättningarne skiljer den sig i detta stycke från sina föregångare.

De historiska förutsättningar, om hvilka jag nyss talte, ligga dels uti författningen dels uti hvad man kan kalla tidens stora fråga. Den senare var kristendomen, dess införande och kamp med hedendomen. Den rol, som denne spelat såsom jäsningsämne under Stenkilska ättens tid särskildt uti förhållandet mellan konung och folk, har ock städse beaktats. Icke så med de moment uti författningen, hvilka verkat normerande eller eggande på tronskiftena och frågan om konungavalet. Af dessa vill jag här nämna konungadömets ärftlighet.

Till äfventyrs torde jag i fråga om konungadömets ärftlighet möta motsägelse. Man vill troligen icke medgifva mig, att det ägde denna karaktär. I äldre tid antog man, att allt intill 1060 hade konungadömets ärftlighet varit statsrättslig grundsats, men att vid nämde tidpunkt valriket infördes; så t. ex. Lagerbring, hvilken tillskrifver just denna omständighet all den inre oron i riket under den följande tiden. Under detta århundrade har beträffande det äldsta konungadömet en teori af tyskt ursprung temligen allmänt vunnit insteg: det var hvarken arfrike eller valrike utan en blandning af båda med val inom en bestämd ätt. För tiden efter 1060 har åter antagits rent valrike och det förnämligast på grund af de bekanta stadgandena uti Vestgötalagen och Upplandslagen. Det förra ansågs och anses uttrycka en urgammal rättsgrundsats; i det senare läste man en lag om valriket. — För egen del har jag uti vår äldsta historia,

intill 1060, icke funnit den minsta antydning om valrike, deremot många och ojäfviga bevis på en af intet begränsad arfsrätt till kronan. Under den följande tiden utvecklar sig valkonungadömet; dock tager denna utveckling sin början först under perioden då tvenne ätter, den Sverkerska och den Erikska, skiftevis innehafva tronen; sin afslutning erhåller hon ej förr än med Magnus Eriksons upphöjelse på densamme.

I menniskornas föreställningar [1]) och i seden vinner valriket inträde under 1200-talet, i lagarne först med Allmänna Landslagen af år 1347. Vestgötalagens stadgande, att Uppsvear äga konung taga och vräka, lemnar frågan om arf- eller valrike alldeles oberörd, Upplandslagens likaså. Det förra handlar uteslutande om en rättighet för ett visst landskap, medgifven af ett annat; det senare rör formerna för konungaval, men säger ej, att sådant skall äga rum vid hvarje tronledighet [2]). Landslagen först talar om valriket och inför detsamma. Detta ligger uti orden: »nu är till konungariket i Sverige konung väljande och ej ärfvande»: en statsrättslig grundsats får här vika för en annan; valriket träder i stället fär arfriket [3]). Det är genombrottet af en ny magt i samhället, uppkomsten af en riksaristokrati, som förvandlar arfkonungadömet till valkonungadöme, på samma gång den nedbryter den demokratiska författningen.

De historiska tilldragelserna efter Stenkilska ättens utslocknande, konflikten mellan landskapen alltså, tillvaron under ett sekel af tvenne täflande konungahus samt slutligen striden mellan Birger och hans bröder ändande i en långvarig minderårighetsperiod, allt detta har underlättat och möjliggjort denna metamorphos. Före först nämda tidpunkt har helt visst icke ens

---

[1]) De ord, hvilka Snorre lägger lagman Emund på tungan (se ofvan), gifva uttryck åt detta föreställningssätt. Som jag ofvan nämde, återspegla dessa ord icke 1000-talets utan 1200-talets åskådningar och önskningar på vissa håll.

[2]) Detta anmärker redan Schlyter (*Jurid. Afhdl.* I, s. 2 f.).

[3]) Efter denna tid och under kampen mellan konungadömet och de store framstäldes valriket såsom urgammalt. Så uti den politiska pamfletten: *Qualiter regnavit rex Magnus* från åren 1365—71. Den inledes med följande energiska försäkran: »*Suecia est una regio, in qua a paganissimo fuerat justicia, quod rege mortuo vel eo qui propter prava opera et tirannidem judignus regali honore fuerat degradato seu expulso, homines regni et jndigene elegerunt sibi regem quem vellent, et nullus obtinuit regnum hereditate sed eleccione*», d. ä. »Sverige är ett land, i hvilket från hedenhös den lagen har rådt, att då en konung med döden afgått eller i följd af sina illgerningar och tyranni blifvit konunganamnet ovärdig ansedd och derför afsatt eller fördrifven, rikets män och invånare valt sig konung hvem de ville, och att ingen bekommit kronan genom arf utan blott genom val». *Script. rer. Svec.* III, 12.

den svagaste brodd dertill varit synlig; under Stenkilska ättens tid herska den forngermanska statsrättens principer i detta afseende oinskränkt.

Det är detta faktum af allmän natur, konungadömets ärftlighet, som vi icke få lemna ur sigte, då vi vilja ur de magra texterna stafva oss till tidens händelser med afseende på tronen. Denna rättsgrundsats hjelper oss att ordna de stridiga uppgifterna; den förklarar äfven åtskilligt uti händelserna sjelfva. Vi vilja nu angifva de senare — helt kort, ty de torftiga källorna medgifva ingen vidlyftighet; en sådan är icke heller af nöden för studiet af den tilldragelse, hvarom här är fråga, den s. k. striden mellan Svear och Götar.

Med Emund Gammal utslocknade den regerande konungaätten på manssidan [1]). På qvinnosidan funnos flere fränder till densamma [2]), men sådan skyldskap gaf icke arfsrätt till riket. Ett konungaval bör således de jure hafva ägt rum, ehuru det antagligen faktiskt bestod endast uti en hyllning. Tronföljaren var designerad troligen redan i följd af blodsförvandtskap med den gamla ätten, men dessutom genom giftermål med Emund Gamles dotter. Stenkil var ock en rik och mägtig man i Sverige — Jarl, säger en berättelse. Hans utväljande till konung har derför mera varit en hyllning än ett verkligt val.

Uppgiften att Stenkil varit född Vestgöte, bestyrkes icke af texterna [3]).

---

[1]) Detta framgår af Hervarasagans kap. 20 — kap. 16 uti Bugges ed. i *Det N. Oldskr. Selsks. Saml.* — jemfördt med Adam af Bremen III, 14 & 15 och Snorre, *Ol. d. Hel:s S.*, k. 89. Den oäkta födde Emund blir konung, blott emedan han var den ende qvarlefvande manlige ättlingen.

[2]) Se nedan om de båda Erikarne — hos Adam af Bremen.

[3]) Denna uppgift har först sent inkommit uti Stenkils historia; hvarken krönikorna, den prosaiska och den mindre rimkrön., eller Ericus Olai och hans närmaste efterföljare veta något deraf. Uppgiften grundar sig på antagandet, att fadern Ragnvald den gamle (*Herv. S.*) var densamme som Ragnvald Jarl, bekant från Olof Skötkonungs historia. Detta antagande är dock endast en gissning, såsom i senaste tid äfven blifvit erkändt; icke dess mindre fasthåller man den härpå grundade uppgiften om Stenkils vestgötska börd.. Den inhemska konungalängden (Vestgötalagens — se härom nedan!) säger, att Stenkil älskade Vestgötarne framför andre rikets inbyggare, berättar äfven, hvar hans skott finnas att se i Vestergötland, men vet icke utaf, att han är der född, ej heller der död, såsom Laurentius Petri förmäler. Jag finner det således på intet vis troligt, att Stenkil var född Vestgöte. — Deremot är jag ej obenägen antaga den ofvan nämda gissningen om Ragnvald den gamle för god, dock med det tillägget, att Stenkil sett dagen i Ryssland, dit Ragnvald Jarl följde prinsessan Ingegerd.

Stenkil dog 1066, lemnande riket i arf åt tvenne omyndige söner, Halsten och Inge [1]). Nu uppstår strid om regentskapet under omyndighetstiden mellan tvenne med namnet Erik, fränder som Stenkil till det gamla konungahuset och till honom sjelf. Båda stupa under kampen och förmyndarstyrelsen öfvertages af Vestgöten Håkan [2]). Efter 13 år dör denne, och nu uppstiger den äldste af Stenkils söner, Halsten, i kraft af arfsrätt på tronen [3]).

Men konungen är kristen, medan folket delvis ännu alltjemt är hedet; — deraf konflikt mellan den förre och en del af det senare. Stenkilssönerna följde ej faderns visa politik i religionssaken; de kränkte den rättsgrundsats, som allt sedan

---

Hvad som synes mig tala för denna gissning är, att den Amund, som Scholiasten till Adam af Bremen (*Schol.* 85) omnämner, och hvilken icke gerna kan vara någon annan än Inge (se nedan!), inkallas från Ryssland för att bestiga tronen. Detta tyder på nära förbindelser med furstehuset i nämda land, just sådana som Ragnvald Jarls ättlingar kunde och borde äga. Af fadern hade Stenkil tagit i arf kärleken till Vestgötarne, deraf eftermälet i den nyss anförda konungalängden. — Mer än osäkra gissningar kan man dock ej komma till i denna sak; säkert synes endast vara, att Stenkil icke var född Vestgöte. Konungalängdens tystnad är här bevis.

[1]) Att Halsten och Inge voro barn ännu vid faderns död, säges ingenstädes uti källorna. Det framgår dock med nödvändighet utaf de händelser, som följde omedelbart efter nämda tilldragelse, att så måste hafva varit fallet. Deras arfsrätt var obestridlig, och att de icke skulle försummat, att göra denne med våld gällande, om någon antastat honom och de sjelfve varit vapenföre, kan man vara förvissad om. Den omständigheten, att de framträda först efter Håkans död (1079?) bevisar, att de först nu äro vuxne.

[2]) Uppgiften om de båda Erikarne förekommer endast hos Adam (III, 52). Dess trovärdighet kan icke dragas i tvifvelsmål. — Om Håkan äro uppgifterna mycket motsägande. Vestgötalagens konungalängd sätter honom före Stenkil, hvilket tydligen är oriktigt; icke bättre är Scholiastens uppgift (*Adam Brem. l. c.*), att han följt på Halsten och Inge, icke heller hvad konungalängderna 7—11 (*Script.*, I, 16—22) förmäla: att han haft sin plats mellan Blotsven och Inge. Långfedgatalet, bekräftadt af Snorres utsago (*Magnus Barfots S.*, k. 13), hvilken sedan återkommer i Hervarasagan, har här det riktiga. — För ofvan stående uppfattning utaf dessa tilldragelser och utaf beskaffenheten af Håkans regering finnes intet textstöd. De bestående rättsförhållandena. — konungadömets ärftlighet — fordra emellertid denna tolkning af händelserna. Den omständigheten, att vi icke höra omtalas någon strid mellan Stenkilssönerna och Håkan borgar äfven för uppfattningens riktighet.

[3]) Jag följer härvid Scholiasten (*Schol.* 85). Ett stöd för riktigheten af hans uppgifter i detta stycke finner jag uti den omständigheten, att Halsten och Inge voro samregenter. (Detta framgår af Långfedgatalet och af det bekanta Påfvebrefvet, *Dipl.* I,25; bevisas äfven af Vestgötalagens konungalängd). Upphofvet till denna samregering anser jag rättast böra sökas uti de ofvan i texten skildrade tilldragelserna. Då Halsten vräkes af Uppsvearne, blir Inge konung och sålunda delaktig af samma rätt som den förre. Personliga egenskaper göra sedan Inge till själen i samregeringen, och alltså blir han ock den, som i häfderna fått mesta eftermälet. Anmärkas må för öfrigt att konungal. 7—11 upptaga Halsten före Inge, ehuru visserligen med den oriktigheten, att äfven Näskonung, Blotsven och Håkan komma före den senare.

Olof Skötkonung varit gällande, att nemligen konungen väl för egen del mände vara kristen och bygga kyrkor, men att han ej ägde tvinga någon till affall från den gamla tron [1]. Halsten och Inge ville omvända de alltjemt hedne Uppsvearne. Af den anledningen fördrefvo desse först Halsten och, sedan de nu hyllat den yngre brodern såsom konung, snart äfven denne [2].

I Inges ställe taga de retade Uppsvearne svågern Sven till konung. Under tiden bibehålla sig Stenkilssönerna i ostörd ro uti de kristne delarne af riket [3]. Men Inge djerf och kraftfull återtager snart sin fäderneärfda rätt. Han öfverfaller och dräper Blotsven och blir så åter konung jemväl öfver Uppsvearne. Dock måtte han icke hafva farit varligare fram nu än några år förut; vi höra nemligen från denna tid tvenne namn nämnas, vid hvilka konungatiteln är fästad [4]. Desse tronpretendenters uppträdande har emellertid varit af ännu mindre betydenhet än Blotsvens. Snart blir Inge försonad med de uppbragta menigheterna, och han lemnar det samlade riket i arf till brorssönerna, Filip och Inge d. y. [5]. Desse föra styrelsen samfäldt såsom företrädarne och antagligen efter deras föredöme.

---

[1]) Se *Adam Brem.* II, 56.

[2]) Enligt Scholiastens uppgift (*Adam Brem.* III, 52) inkallades Inge från Ryssland; der hade han således uppfostrats. — Att textens *Amunder* (*Anunder*) verkligen varit Inge, anser jag icke böra betviflas. Namnet *Ingi* har äfven haft formen *Ingimunder* (se *Herv. S.*, Bugges ed. s. 296, noterna) och deraf har Scholiasten gjort *Amunder*, möjligen under namnförvexling med Anund Jakob, en förvexling, som dock icke sträckt sig till personerna, såsom man kan se af Schol. 136 (*Nuper autem rex Sueonum christianissimus Amunder*). Hvad som å sist anf. st. berättas om denne Amund stämmer fullkomligt med Hervarasagans berättelse om Inge. För öfrigt tycker man sig af Schol. 85 kunna se, att Amund enligt Scholiastens mening varit Stenkils son och alltså Halstens broder, oaktadt detta icke uttryckligen säges, såsom varande på författarens tid allmänt kändt. Amund är tydligen en bekant person liksom Halsten, »*filius Stenkel regis*«; om Håkan deremot heter det »en viss H».

[3]) Detta framgår såväl af Hervarasagan som af det ofvan cit. påfvebrefvet, hvarest Inge och Halsten kallas *reges Visigotorum*.

[4]) De afsedda personerna äro Erik Årsäll, äfven kallad Kol enligt en uppgift, samt Olof Näskonung. Vi känna om dem ej mer än namnen och egentligen blott om den förre, att han varit hedning och trädt i Blotsvens spår (*Sigurd Jorsalafar. etc. Saga*, k. 28). — Vi veta icke heller, hvar de rätteligen böra placeras. De sv. konungal. (7—9, 11) upptaga endast Näskonung, men sätta honom före Blotsven. I Långfedgatalet nämnes Olof Näskonung endast såsom fader till Ragnvald Knaphöfde. Deremot sättes här Kol »Blotsvens son, den Svearne kallade Erik Årsäll», mellan Ragnvald och Sverker, en plats som han helt visst fått endast derför, att Sverker af Isländarne ansågs vara denne Kols son. För min del anser jag troligast vara, att båda tillhöra Inge d. ä:s tid, då brytningarne mellan hedendom och kristendom voro som häftigast. Visshet står emellertid för närvarande icke att vinna i denna sak.

[5]) Detta är egentligen mer sagdt, än hvad vi kunna med texter bevisa. Hvad vi på grund af desse veta, är endast, att Inge under striden med Magnus

Under Halstenssönernas tid är det lugn i det inre. Den svåraste jäsningen efter det den nya läran inkommit bland folket, var förbi. Äfven voro desse konungar af annat sinnelag än farbrodern; de retade icke genom våldsamheter hedningarne till kamp och uppror. Olyckligtvis utslocknar med Inge den unga ätten och nu följa nya händelser. Innan jag öfvergår till dem, vill jag draga några slutsatser utaf de redan omnämda.

Man daterar den så kallade striden mellan Svear och Götar allt ifrån Stenkils död. Men händelserna röja icke en sådan strid. Man finner uti dem icke ett spår till en konflikt mellan landskapen eller folken uti riket, af hvad slag det än månde vara. Oroligheter uppstå och strider förefalla, men de äro af annan art. Det är tvenne tilldragelser, som i dessa framträda. En är, att under en minderårighetsperiod tronpretendenter eller andre stående tronen nära täfla om magten. Detta är en företeelse, som icke kan misstydas: den har förekommit i det äldre germanska konungadömet ungefär lika ofta, som det tillstånd, hvilket framkallat henne, tronarfvingens minderårighet. Den andra tilldragelse, som framträder uti tidens inre oro, är äfvenledes en uti det äldre germanska konungadömet ingalunda sällsynt företeelse; hon heter konflikt emellan konung och folk. De strider, källorna omtala för tiden efter Stenkilssönernas myndigblifvande, utgöras af konflikter mellan konungarne och folket eller rättare mellan desse och en del af det senare.

Halsten men framför allt Inge träda i sin kristna ifver de hedniske Uppsvearne för när i deras tro och lag. Församlade till ting fordra bönderna af konungen respekt för de senare; då han vägrar att foga sig efter dem, drifva de honom med stenkastning från tinget och taga annan man till konung. Detta kallades att vräka konungen. Faktiskt torde sådant i äldre tid endast mycket sällan hafva inträffat, ity att konungen vanligen böjde sig för folkviljan [1]). Nu gick det emellertid så, att

---

Barfot (1099 och 1100) herskade öfver hela riket. Af Snorres berättelse framgår nemligen, att Inge då vistades icke i Vestergötland utan i landet Nordanskog: när han kommer för att anfalla Norrmännen på Kållandsö i Vänern, säges han *ofan riða með XXX hundrað mönnum*, d. ä. draga ofvanifrån landet med 3000 män (*M. B:s S.*, kap. 14). Vi äga emellertid intet skäl att antaga någon förändring härutinnan under de följande åren af Inges regering.

[1]) Åtminstone ett exempel på motsatsen kunna vi anföra ur vår egen historia, nemligen beträffande den Anundus, som omnämnes: *Vita Ansgarii* kap 16.. — Deremot förtjenar Thorgnys bekanta uppgift hos Snorre om de 5 konungar, som bönderna å Mula ting skulle hafva dräpt, ingen tilltro. Den

konungarne icke gåfvo med sig; medvetandet att stå såsom representanter för en högre rätt, den kristna kulturens, samt känslan af moraliskt stöd af alle kristne i riket gåfvo Stenkilssönerna och särskildt Inge mod att trotsa de uppbragte bönderna. Han förjagas alltså från tinget och dermed från landet. Men nu inträffar, tack vare den gamla svenska författningens beskaffenhet, det märkliga förhållandet, att ehuru Uppsvearne fördrifva Inge liksom förut Halsten, desse dock icke derigenom äro förjagade från riket. Uppsvearnes myndighet sträcker sig icke utöfver deras lands gränser; Halsten och Inge bibehålla sig alltså vid sin rätt uti de andra delarne af riket, hvarest ingen sådan konflikt uppstått, främst uti de kristna delarne. Derigenom komma landskapen för en tid att äga olika konungar.

Det är tydligen sist anförda faktum, som kommit historici att uti de skildrade tilldragelserna se en strid mellan landskapen. Man misstager sig likväl härutinnan. Nämda faktum innebär icke en konflikt mellan dessa inbördes. Då Uppsvearne fördrifva Stenkilssönerna och taga annan konung i stället, är detta icke handlingar af fiendtlighet riktade emot de öfriga landskapen, och lika litet ligger någon sådan deruti, att Vestgötarne och andra landsmenigheter fortfarande hylla de rättmätige konungarne, ehuru desse blifvit af Uppsvearne vräkte. De bestämda rätts- och författnings-förhållandena förde allt detta med sig. Det var en oundviklig följd utaf en konflikt mellan konungen och blott en del af folket, en följd, hvarpå man under tvistens hetta helt visst aldrig hade tänkt; men också en följd som hvarken borde förvåna någon eller hvaröfver man ägde rätt att klaga. Den kunde gifva anledning till missnöje mellan landskapen inbördes, ty hon satte rikets enhet i fara, och om sättet huru denna fara skulle afvärjas kunde man råka i tvist, såsom äfven senare faktiskt skedde; men i och för sig var den samtida tillvaron af flere konungar i riket, Stenkilssönerna i Vestergötland och andra landskap, Inge hos Uppsvearne, icke en yttring af ovilja eller fiendtlighet mellan de nyss nämda inbördes. Uti den handling, som framkallat denna situation, spelar förhållandet mellan landskapen ingen rol.

Tvistens orsak var kristendomen, och så till vida kan den kallas en kamp mellan hedendom och kristendom. Men den är

är af inre grunder att anse som en dikt. Fem konungar kunde icke vara samlade inför en tingsmenighet.

derför icke en strid mellan hedningar och kristne bland folket. En sådan strid var fullkomligt oförenlig med de tänkesätt rörande individuell frihet och rätt, som voro rådande bland de gamle Svenskarne. Erkännandet af andras rätt är ett drag uti vårt folks lynne, som står tecknadt på hvarje blad uti vår historia, som utgör dess storhet och vår ära. Det är detta, som gifvit vår inre utveckling, jemförd med andra folks, dess underbara kontinuitet och det är det som skall, jag är derom öfvertygad, för framtiden bevara densamma. — — — Alltså icke ens från nu anförda synpunkt sedt kunna oroligheterna under denna period få utseende utaf en strid mellan landskapen. Deras första orsak är den nya läran, den närmare konungarnes försök att omvända hedningarne; till sitt väsen äro de en konflikt mellan konung och folk. När man lagt mer in uti dem, har man missförstått händelserna. För den Stenkilska ättens tid måste jag alltså på det kraftigaste förneka, att en strid, under hvad form det vara må, existerat mellan landskapen, långt mindre då en stamstrid. Titeln »striden mellan Svear och Götar» måste alltså strykas för denna period uti vår historia; — huruvida han äger bättre rätt till platsen ofvan den näst följande skola vi nu tillse.

Vid Inges död måste nytt konungaval äga rum och nu utbryter verkligen en konflikt mellan landskapen. De välja hvart för sig konung. Dock sker detta icke genast. Uppsvearne utropa till konung Ragnvald, kallad Knaphöfde och enligt en uppgift Olof Näskonungs son. De andra landskapen finna sig häri [1]),

[1]) Detta anser jag framgå derutaf, att Ragnvald står upptagen i Vestgötalagens konungalängd. Vestgötarne hafva alltså verkligen räknat denne såsom konung, något som deremot icke var fallet med vare sig Blotsven, Olof Näskonung eller Erik Årsäll, hvilka alla saknas uti nämde konungalängd, helt visst af ingen annan grund än den nu påpekade. — Jag har hittills intet yttrat om våra konungalängder (*Script. rer. Svec.*, I, 1—22). Jag torde dock icke böra underlåta att åtminstone i sin största allmänhet angifva karakteren af denna vår hufvudsakliga källa för ifrågavarande tid. De af Fant utgifna konungalängderna äro inalles 10, om vi räkna de båda isländska Långfedgatalen (*Cat.* I och IV) såsom en. Af dessa innehålla fyra hela konungaraden från Inge (Yngve), den hedna jemte den kristna, nemligen utom Långfedgatalet längderna II, III (blott ett fragment) och VI; alla de andra upptaga endast de kristne konungarne i Sverige och börja således med Olof Skötkonung. Den förkristna konungaraden (*Cat.* II, III och VI) är till och med Olof Trätälja hemtad från den i Skotland funna *Historia Norwegiæ*, såsom P. A. Munch i sin mästerliga afhandling *Om Kilderne til Sveriges Hist. i d. förchrist. Tid* (*Annal. f. Nord. Oldkynd. og Hist.* 1850, s. 291—358) på ett så öfvertygande sätt visat; de följande (4) hedne konungarne äro hemtade annorstädes ifrån, ovisst hvarifrån. För den kristna konungaraden, sådan denna föreligger uti samtliga de inhemska längderna kunna vi uppvisa redan vid en flyktig blick på dessa ett trefaldigt ursprung, d. v. s.

men de känna sig kränkta uti sin rätt af detta Uppsvearnes tilltag och missnöjet skaffade sig på våldsamt sätt luft, då Ragnvald är oförsigtig nog att utan lejd fara in i Vestgötarnes land. Han öfverfalles och dräpes af de vredgade bönderna — för den sidvördnad, som han genom sitt beteende visat alla Vestgötar. säger konungalängden vid Vestgötalagen; vi kunna tillägga: och för den sidvördnad, som alla Uppsvear visat de andre landsmännen. Det dråpslag, som träffar Ragnvald, är riktadt jemväl mot Uppsvearne. Detta visar sig utaf hvad som sedan följde.

Efter Ragnvalds död förestår åter konungaval. Frågan om konungavalet hade nu blifvit tidens brännande fråga. Under hvad form hon uppträdde, kunna vi inhemta af ofvan anförda ord, som Snorre lägger lagman Emund i munnen, eller af den reflexion, hvarmed Saxo beledsagar notisen, att Vestgötarne valt Magnus Nilsson till konung, hvartill vi senare återkomma. Det gälde, hvem som egde rätt att gifva riket konung; detta var en sak som rörde alla; en landsmenighet, Uppsvearne, hade här ej bättre rätt än de andra. Under inflytande af dessa åskådningar löstes frågan till en början genom att söka afhugga henne: hvart landskap för sig tillvällar sig den omtvistade rätten att utse rikets konung. Östgötarne äro de, som göra början. Följande Uppsvearnes föredöme, då desse valde Ragnvald, utkora de till konung Sverker, en man i deras krets, Ungefär samtidigt erbjuda Vestgötarne konungavärdigheten åt den danske prinsen Magnus Nilsson, på mödernet beslägtad med det förra konungahuset. Han infinner sig aldrig för att mottaga den samma; derför kan konungalängden vid Vestgötalagen säga, att nu (efter Ragnvalds död) styrde god lagman och lands- (härads-) höfdingar landet. [1])

Först efter Magni död 1134 erkänna Vestgötarne Sverker, hvilken härmed blifver konung öfver hela riket. Uppsvearne hade nämligen genast, ehuru visserligen med harm, erkänt den

de 8 längderna (den 9, *Cat.* III, är blott ett fragment) kunna reduceras till tre. En (A) är den som finnes fogad vid den y. Vestgötalagen *Cat.* V, hvilken sedan legat till grund för längden VI (*Registr. Upsal.*). En annan (B) innehålles i längden VII, hvilken i yngre redaktioner förekommer i längderna VIII—XI. Den tredje och sista (C), hvilken dock neppeligen torde böra anses vara en sjelfständig konungalängd af samma slag som de båda föregående, förefinnes i längden II. Den synes vara hopsatt efter Adam af Bremen, danska krönikor (Saxo?) samt några inhemska traditioner, andra likväl än de, som ligga till grund för A och B.

[1]) Konungalängden upptager icke Magnus, men detta kan icke berättiga till tvifvel på riktigheten af Saxos uppgift. Vi förstå lätt, hvarför Vestgötarne i senare tid helst ville förbigå detta val af en *dansk* prins. — Att ifrågavarande konungalängd är uppgjord efter Vestgötska källor framgår af allt.

af Östgötarne valde konungen. Antagligen ägde de sjelfve ingen lämplig kandidat för tronen.

Uppsvearne kunde likväl ej glömma, att Sverker tillkommit dem förutan. När de derför i Erik få en utmärkt man ibland sig, utropa de honom till konung (ungefär 1150). Så är det nu åter tvenne konungar i Sverige, Sverker öfver Öster- och Vestergötland m. m., Erik öfver de Uppsvenska landskapen. Detta fortfar till Sverkers död 1155 eller 1156, då Erik blir konung jemväl öfver Götalandskapen.[1])

Sverker efterlemnade visserligen en son hvilken nu ägde arfsrätt till konungavärdigheten. Men Eriks anseende bland folket var så stort, att Karl icke såg sig någon utväg att göra sin rätt gällande emot honom och mot det kraf på rikets enhet, som starkare framträdde, i samma mån denna enhet varit i fara. En inkräktares våld skulle dock snart gifva honom tillfälle att på legitimt sätt göra sin rätt gällande. Den danske prinsen Magnus Henriksson, antagligen lockad af den utsigt, som en gång kom Magnus Nilsson till del af enahanda grund, slägtskapsförbindelser med de förre konungarne, bemäktigar sig med list och våld tronen. Genom en af Sverkers egne tjenare undanrödjer han denne;[2]) sitt mål når han dock först sedan han sjelf med en krigarskara öfverfallit Erik och låtit afdagataga honom. Nu kunde Karl Sverkersson göra sin rätt till kronan gällande; hans sak var nu svenska folkets sak. 1161 faller inkräktaren och Karl Sverkersson blir konung. — Under Karls tid har en öfverenskommelse mellan landskapen träffats med afseende på den fråga som delade dem, en öfverenskommelse som betryggade rikets

[1]) Vanligen antages, att Karl Sverkersson efterträdde sin fader i de af denne styrda landskapen. Något stöd i texterna äger icke detta antagande (den g. pros. Krönikan kan icke tilldelas något vitsord härutinnan, alltså icke heller dess eftersägare, Ericus Olai, Olaus Petri m. fl.). Visserligen har icke heller ofvan gifna framställning af tilldragelserna direkta textutsagor att stöda sig på, såvida man icke som sådan vill anse, att Erik finnes upptagen i konungalängden vid Vestgötalagen. Detta kan dock förklaras äfven utan antagandet att Erik regerat öfver Vestergötland. Hvad som emellertid talar för den uppfattning af tingen, som ofvan gjorts gällande är den omständigheten att Magnus Henriksson neppeligen skulle underlåtit att först rödja Karl ur vägen, om denne regerat i Götalandskapen, hvilka båda lågo Danmark närmast, och utaf hvilka ett, Vestergötland, för ej längesedan frivilligt hyllat en dansk prins. Der funnos ock den danska konungafamiljens slägtgods det s. k Sigridlef [*Valdemar II:s Jordebog* hos *Langebek, Script. rer. Dan.* VII, 529; jmf. *Saxo* XIII, p. 618 (ed. *P. E. Müller*)].

[2]) Saxos vitnesbörd torde icke kunna dragas i tvifvelsmål (XIV, p. 713). Man kan vara temligen säker på, att han hellre skulle hafva förtegat denna sak, om han i ringaste mån betviflat dess riktighet.

enhet. Ett vitnesbörd om riksenhetens allmänna erkännande såsom orygglig grundlag ligger uti ärkebiskopstolens upprättande i Upsala 1164. [1]) Men framför allt den följande tidens historia bevisar, att en sådan öfverenskommelse under Karl Sverkerssons tid kommit till stånd. Tvenne konungahus med jembördig rätt till kronan existera; någon delning af riket kommer dock icke vidare i fråga. Icke heller höra vi från denna tid omtalas, att landskapen trädt i opposition mot hvarandra med afseende på tronföljden eller ens att de tagit parti för och emot någondera ätten. Andra magter, främst den nu högvuxna aristokratien i förening med tillfälliga omständigheter, — konungabarnens omyndighet vid faderns död — vålla den regelbundna tronvexlingen inom de båda husen. Landskapen taga häri ingen del. Konflikten mellan dem har upphört med Karl Sverkerssons tronbestigning. Begynnande med den Stenkilska ättens utslocknande ändar den med Erik den heliges död.

Från skildringen af tidens händelser må vi nu öfvergå till deras bedömande. Det gäller att utaf de meddelade fakta och data sluta sig till karaktären utaf den tilldragelse, hvarom dessa vitna, att med ett ord förstå denna inre strid, dess väsen och ursprung. Innan vi inlåta oss härpå, vill jag emellertid i förbigäende anmärka, att tidens historia — tack vare källornas torftighet och olikhet i uppgifter — på en punkt kan annorlunda framställas än som här ofvan skett. Man kan nemligen hänföra Erik Årsäll till tiden efter Stenkilska ättens utslocknande samt låta honom vara utvald af Svearne, medan Ragnvald blir Östgötarnes man. För både det ena och det andra fins stöd i texterna. [2]) Jag tror icke att någotdera är riktigt; men huru som helst skall läsaren snart finna, att denna variant till tidens historia icke kan inverka på vår uppfattning af den tilldragelse, hvilken vi här studera.

Den historiska framställningen här ofvan angifver en konflikt mellan landskapen såsom händelsernas kärna under denna tid. Man har fattat nämde konflikt såsom en strid mellan Svear och Götar och dertill såsom en stamstrid, en strid grundad i ursprunglig stammotsats. Är nu denna uppfattning riktig? är

---

[1]) 1152 hade, som bekant är, egen ärkebiskop erbjudits Svenskarne; men man hade då ej kunnat komma öfverens om sätet för ärkebiskopsstolen.

[2]) *Långfedgatal* (*Catal.* IV: *Script.* I, 6) och *d. g. pros. Krön.* (*ibid.* 245), om man eljest vill gifva den senare namn af textkälla

den inre oro och skism, som källorna betyga, en strid mellan Svear och Götar? och är konflikten mellan landskapen att betrakta såsom en stamstrid? Så vidt jag förstår, gifva de anförda fakta sjelfva ett kategoriskt nej till svar på dessa frågor. Mellan Öst- och Vestgötar ingen solidaritet i fråga om konungavalet! De senare göra härutinnan opposition icke blott mot Uppsvearne utan lika mycket mot sina grannar Östgötarne. Deremot handla Uppsvearne gemensamt med Östgötarne eller åtminstone ansluta sig till dem uti förenämda sak. Jag vet icke att ett tydligare svar kan gifvas. Götarne stå icke samlade till ett helt emot Svearne; det har icke förekommit någon tvist mellan Götarne å ena sidan, Svearne å andra. Inför detta enkla faktum faller ohjelpligen den herskande åsigten. Ty klart är, att om icke Svearne för sig och Götarne för sig stå samlade emot hvarandra, så kan det icke heller vara tal om en strid mellan Svear och Götar och alltså icke heller om en stamstrid emellan dem.

De nakna fakta, sådana de i källorna stå angifna, vitna uti denna sak på ett sätt, som icke kan misstydas; den inre striden var icke en strid mellan Svear och Götar. Ett uttalande hos Saxo har missförståtts och derigenom tjenat till stöd för den rådande uppfattningen. Den danske krönikeskrifvaren förtäljer tilldragelserna efter Inge d. yngres död på följande sätt: »Sedan emellertid den svenske konungen dött, dristade sig Götarne (Gothi) att erbjuda Magnus (Nilsson) kronan, hvaröfver Svearne hade högsta bestämmandet, dermed sökande egen magtfullkomlighet på annans bekostnad. Men Svearne ville ej rätta sig efter dem; de kunde ej fördraga, att deras gamla företrädesrätt lede intrång från ett ringare folks sida. Med tanken alltså på sin gamla höghet, kasserade de genom ett nytt konungaval den värdighet, som på orätt sätt tillkommit. Den nye konungen (Ragnvald) vardt emellertid snart dräpt af Götarne och lemnade dermed väldet öppet för Magnus»[1]). Saxo säger Götarne, men menar Vestgötarne, ty det var de, som dråpo Ragnvald, och som valde Magnus Nilsson till konung. Af vårdslöshet, eller emedan han anser sig icke behöfva iakttaga synnerlig noggrannhet beträffande de svenska förhållandena, hvilka han för öfrigt endast i förbigående berör, använder Saxo aldrig namnen Vestgötar, Östgötar, Vestergötland, Östergötland, utan blott Götar

[1]) *XIII*, p. 628.

(*Gothi*) och Götland (*Gotia*). Denna oegentlighet hos Saxo borde dock ej hafva missledt någon, aldra minst på detta ställe, hvarest man viste, huru man skulle uttyda hans ord.

Huru man för öfrigt kunnat uti denna konflikt landskapen emellan se yttringarne utaf en stammotsats och alltså betrakta honom såsom en stamstrid, förstår jag knappt. Allt svär emot en sådan uppfattning, såväl konfliktens yttre framträdande och förlopp, som dess föremål och slutliga utgång. Sålunda består striden icke uti krig och fiendtliga öfverfall, hvarmed landskapens inbyggare hemsöka hvarandra. Icke ens då Vestgötarne hafva dräpt Ragnvald, göres å Uppsvearnes sida något försök att hämnas eller straffa. Kort och godt ingen öppen fiendtlighet har existerat mellan Sveriges invånare, och öfverhufvud intet, som tyder på tillvaron af ett stamhat[1]). Hela konflikten inskränker sig dertill, att hvart landskap, hvilket för öfrigt ägde sjelfkänsla nog dertill, tillvällade sig rätten att välja konung. Uti detta uttalar sig ju en stark rivalitet, men den äger sin naturliga förklaring uti den lokalpatriotism och den provinsiella sjelfrådighet, hvaråt författningen gaf stöd och tidens åskådningssätt näring. Det är tydligen dessa känslor, som utgjort den drifvande kraften uti skismen; men sådana uppväxa hos hvarje folk, hvarest den lokala sjelfständigheten är stor, och för att förstå dem och deras yttringar behöfver man ej tillgripa antagandet om stamskilnad. Märkligt är för öfrigt i detta fall att se, hvilken lång följd af eggande händelser det fordrades, för att dessa känslor skulle bryta ut i öppen konflikt, liksom ock huru snart rikstanken segrade öfver dem.

Se vi så åter på stridens föremål och slutliga utgång, så säga oss äfven de, att här icke föreligger någon stamstrid. Ty hvad annat kunde man hafva väntat sig utaf en sådan, än rikets upplösning och stammarnes deraf följande autonomi? Men deråt tenderar kampen icke ett ögonblick; — det skulle i så fall icke hafva funnits någon magt, som kunnat förhindra rikets söndring i tvenne. Nu gäller striden fast mer en gemensam angelägenhet, valet af den gemensamme konungen. När man icke kan komma öfverens om sättet härför, väljer hvart landskap, som det tror sig, konung. Men denna åtgärd är icke riktad mot riksenheten; man afser icke dermed att söndra sig från de öfriga landskapen

[1]) Anmärkas må å andra sidan, att Östgötarne äro lika väl som Småländingar och Nerikesbor för Vestgötarne *utlænzkir* (*d. y. VGL, þ. B.* XLIV).

under egen konung; man handlar, som man gör, emedan man icke vill stå efter för dem i bestämmandet öfver denna riksangelägenhet samt i förhoppning att de andre landsmännen skola godkänna valet. Känslan af samhörighet och af rikets enhet är sålunda i sjelfva verket den mark, ur hvilken konflikten uppspirar; också segrar denna känsla snart öfver lokalpatriotismen och med denna inre så att säga psykologiska konflikt uti individerna ändar äfven den yttre politiska mellan landskapen.

Det torde vara öfverflödigt att längre uppehålla sig vid den förklaring af tidens historia, som den gängse åsigten innehåller. Allt talar emot, att konflikten mellan landskapen var en strid mellan Svear och Götar eller grundad i stamskilnad. Vi måste på annat sätt söka förstå och förklara denna tilldragelse. Den rätta tydningen utaf densamma skall ock utgöra den bästa vederläggningen af alla villomeningar.

Vi hafva sett, att striden utbryter vid Stenkilska ättens utslocknande med anledning af det konungaval, som då måste äga rum. Han gäller äfven uteslutande detta, men icke med afseende på personen utan beträffande rätten; man råkar i delo, emedan man icke kan komma öfver ens om, hvem rätten att utse konung skall tillhöra eller huru denna för hela riket gemensamma angelägenhet skall afgöras. Striden rör sig alltså om en författningsfråga. Denna konflikt mellan landskapen är till sitt väsen, jag har redan en gång sagt det, en författningskonflikt, det och intet annat. Han har sin rot uti författningen, sådan denna faktiskt var beskaffad vid förevarande tid, och han bilägges genom en ändring uti densamma; han kan ock endast ur författningen förklaras och genom henne förstås. Vi skola se huru och på hvad sätt.

Det gamla Sverige, sådant det under namn af Sveavälde existerade åtminstone sedan Ingjald Illrådes tid, utgjorde med afseende på författningen närmast en förbundsstat. Väldet hade tillkommit derigenom, att Sveakonungen med list och våld undanröjt de respektive landens konungar, hvarefter menigheterna hyllat honom i de slagnes ställe. Härmed följde ingen förändring uti de särskilda landens inre; i det yttre förlorade de sin politiska sjelfständighet, men med full ömsesidighet inbördes. De voro förenade med hvarandra endast genom konungen; uti riket, landens förening, är han alltså ensam medelpunkten. Intet land betyder der författningsenligt mer än de andra; intet äger hegemoni öfver de öfriga.

På denna historiskt gifna grund var det svenska riket uppbygdt och på den hvilade det ännu orubbadt vid Medeltidens början. Uti den fornsvenska statens organism ägde sålunda delarne hvar för sig ett i hög grad kraftigt och rikt sjelfständigt lif; det hela, riket, var äfvenledes starkt genom menniskornas åskådningssätt och jemväl genom den institution, hvari det hade sitt uttryck; men det ägde ej mer än just denna enda institution, och den var konungadömet. Det yttre bandet mellan landskapen var den gemensamme konungen; vid sidan om honom fans ingen hela riket omfattande statsmagt. Förevar en riksangelägenhet, afgjordes den af konungen ensam, så i fråga om krig; eller måste han inhemta hvarje landstings mening; en riksrepresentation existerade icke. En institution af detta slag var för den fornsvenska författningen fullkomligt främmande. Hon kände en sådan hvarken under den form, hvari vi nu äga densamma, eller så att en landsmenighet beslöt å allas vägnar. Den historiska utvecklingen har fört båda formerna med sig. Den förra är den mognade frukten, den senare är en öfvergångsform. Hvardera har behöft en rundlig tid för att hinna till utbildning och födslovåndan har varit svår i synnerhet för den senare.

Icke förr än på 1600-talet, då lagstiftning och beskattning öfvergingo från landsmenigheterna till riksdagen, sjelf existerande såsom politisk institution allt sedan 1400-talet, blef denne en riksrepresentation i nutida mening. Det hade behöfts ungefär 1000 år för att »riket» skulle fullständigt segra öfver »landen», enheten öfver delarnes sjelfständighet. På en punkt och med afseende på en angelägenhet, den vigtigaste af alla, var dock detta arbete fullgjordt långt före detta. Redan Landslagen af år 1347 stadgar för konungavalet en riksrepresentation. Det var till denna representation den andra formen deraf utgjorde en öfvergångslänk. Före nämda tidpunkt ägde nemligen Upplands folk beslutanderätt i fråga om konungavalet. Det ensamt handlade nu å rikets vägnar. Men den rätt för Uppsvearne att utse rikets konung och öfver hufvud förfoga öfver tronen, hvilken står omnämd i Upplands lag liksom redan i d. ä. Vestgötalagen, var icke af gammalt datum. Denna rätt för ett visst folk framför de andra att afgöra öfver en riksangelägenhet var okänd uti den gamla författningen.

Det »alla Svears ting», som Snorre beskrifver för Olof Skötkonungs tid, är en historisk konstruktion, hvartill materialet

är hemtadt från berättelsens egen tid, första halfdelen af 1200-talet[1]). Bättre föreställning derom får man af hans ord i Ynglingasagan (kap. 38). Alla Svears ting är intet annat än Uppsvearnes, d. v. s. Upplands ting; dess befogenhet icke heller någon annan eller större enligt den gamla författningen än den som hvarje annat lands ting äger. Konungen bodde för det mesta bland Uppsvearne och der fans det berömda Upsala-templet; dit sökte alltså ofta män från rikets alla delar. Detta jemte annat gaf åt Uppsvearne en moralisk öfvervigt; den politiska, hvilken senare tillkom, utgör en ändring uti den gamla författningen. Uti henne ägde denna företrädesrätt intet stöd. Konungens närvaro å Tiundalands ting kunde möjligen gifva det ett sken utaf riksting, men icke dess verklighet. Upplandstinget intager uti den gamla författningen ingen annan ställning än den, som tillkom hvarje annat ting. Ett intressant vitnesbörd härom erbjuder oss berättelsen om Ansgarius och hans begäran att få predika kristendomen. Konung Olof måste för detta ändamål höra ej blott det ena tinget, Upplandstinget, utan äfven det, som hölls i rikets andra del, helt visst Vestergötland[2]). Ett annat lika talande bevis på denna författningens grundlag erbjuda oss händelserna under just den period, hvarmed vi här egentligen sysselsätta oss. Då Uppsvearne fördrifva Halsten och Inge, äro desse dermed icke vräkte från riket. Härtill hade fordrats, att äfven Vestgötarne och de andra landsmenigheterna följt Uppsvearnes föredöme. När de detta icke gjorde, förblefvo de båda Stenkilssönerna i besittning af sin fäderneärfda rätt och sin värdighet.

Den gamla författningen medgaf icke ett enskildt folk rätt att representera det hela; men hon kände, som nämdt är, icke heller en riksrepresentation utgången från samtliga folken. Riket ägde icke mer än en representant och en institution; detta var konungen och konungadömet. Hvarje angelägenhet, som rörde det hela, måste af konungen framföras för att komma till afgörande; någon annan form för tillkomsten af ett beslut rörande en riksangelägenhet existerade icke.

Det är denna den gamla författningens beskaffenhet, som under vissa förutsättningar kunde, ja måste föra till en konflikt mellan landskapen. Antag, att konungaätten utslocknat. Konungen

[1]) *Olof d. Hel:s S.* k. 76.
[2]) *Vita Ansgar.* c. 24.

är nu borta och dermed äfven konungadömet, den enda institution, som representerade riket, som kunde föra dess talan och bringa en gemensam angelägenhet till afgörande. Huru nu få en riksangelägenhet afgjord? Huru alltså välja ny konung? Författningen anvisade ingen utväg dertill. Hon var icke vuxen en sådan situation. Konungadömet var ärftligt och man hade icke förutsett den möjligheten, att ätten kunde utslockna, åtminstone icke uti författningen. Ett enskildt folk gör anspråk på eller söker tillvälla sig rätten att utse den gemensamme konungen; de andra landskapen skola protestera häremot, och så är konflikten i full blomst.

Det var inför nyss skildrade situation det svenska folket stod vid Edmund Gamles död och sedan ännu en gång vid Inge d. yngres. Den gamla konungaätten var utslocknad; riket skulle ha ny konung. Hvem skulle gifva det sådan? — Tvisten utbryter emellertid icke genast, första gången tillfälle dertill gifves. Saken var så ny; konungaval var en eventualitet, hvarom man icke ägde någon erfarenhet; i mans minne hade intet sådant förekommit. Dessutom är Stenkil genom sin slägtskap med de föregående konungarne designerad till efterträdare; den allmänna opinionen i landet har fäst sig vid honom; man ser i honom den blifvande konungen. Vid Edmund Gamles död hyllas sålunda Stenkil på samma sätt som hvarje konung, då han besteg tronen, och på samma ställe, vid Mora sten; något annat erkännande eller val har icke ägt rum. Det var hos Uppsvearne denna formalitet fullgjordes. De öfriga landskapen sågo härutinnan intet egentligt nytt. Sakens statsrättsliga sida hade ännu ej trädt klart fram för dem eller för någon. Men länge kunde det icke dröja, innan så skedde, aldra helst som Uppsvearnes tvister med konungarne Halsten och Inge d. ä. stälde samma författningsfråga som den om konungaval endast under en annan form i förgrunden af det politiska lifvet under en längre tid. När för den skull Inge d. y. dör utan att efterlemna arfvingar, och nytt konungaval alltså förestår, är tiden mogen för konfliktens framträdande. Den utbryter nu ock under den form och på det sätt, hvarpå han enligt sitt ursprung måste utbryta. Uppsvearne äro ej mer berättigade enligt författningen än de andra landsmenigheterna att gifva riket konung; mot deras anspråk härutinnan protestera de senare, och protesten består deruti, att de tillvälla sig enahanda rätt. Landskapen välja hvar för sig konung.

Att icke rikets samtliga landskap valde konung, utan jemte Uppsvearne blott Öst- och Vestgötar, beror icke på några slags stamförhållanden eller dylikt, såsom vi hafva sett, utan endast på de befintliga sociala förhållandena. Öst- och Vestergötland ägde jemte Uppland inom sina gränser det forna Sveriges tre slättland. Der var bygden tätast, befolkningen talrikast, och i följd deraf det sociala och politiska lifvet mest utveckladt. Detta födde hos nämda landskaps inbyggare en sjelfkänsla, hvilken de fattigare landens män måste sakna. Häruti och uti intet annat hafva vi att söka orsaken till att icke alla rikets menigheter, utan blott Öst- och Vestgötar tilltrodde sig att rivalisera med Uppsvearne i denna sak.

Konflikten har utbrutit; men han kan icke fortfara. Det visar sig snart, att han innebär en fara för rikets enhet och känslan af riksenheten är starkare än lokalpatriotismen. Tvisten måste biläggas, och detta sker genom en kompromiss. Jag har redan nämnt, när denne kom till stånd — under Karl Sverkerssons tid. Intet dokument säger oss att så skett; men händelserna betyga det. Sjelfva förlikningen äga vi deremot i behåll. Hon står att läsa uti d. ä. Vestgötalagens ryktbara *Rætlösæ-Bolkær*, § 1. Uti sitt ena moment upptager hon Uppsvearnes rätt att bestämma öfver konungavärdigheten, att konung taga, om sådant tarfvas, och jemväl att konung vräka, om sådant tarfvas — den sista bestämmelsen helt visst framkallad af händelserna under Halstens och Inges tid. Kompromissens andra moment utgöres af den de öfriga landskapen tillerkända rätten att stadfästa Uppsvearnes val. Det handlar om Eriksgatan, hvilken alltså härmed ingått såsom ett led i författningen.[1])

Dessa båda stadganden uti Vestgötalagen, om Eriksgatan och att Svear äga konung att taga och likaså vräka, utgöra den statsrättsliga lösningen utaf konflikten. Den vanliga åsigten är visserligen, att dessa stadganden och särskildt det senare är urgammalt. Men orimligheten häraf är dock allt för ögonskenlig. Kan man väl tro, att Vestgötarne, om de af forno ägt en sådan sats uti sin lag, någonsin skulle yppat tvist med Uppsvearne uti denna sak? Det hade varit att bryta egen lag, och sådant

[1]) Man anser vanligen, att Eriksgatan är en urgammal institution, men utan att derför kunna anföra något stöd i texterna. Att Ragnvald Knaphöfde var stadd på sin Eriksgata, då han draps af Vestgöterna, är en tom gissning, som motsäges såväl af omständigheterna dervid, sådana de uti den kortfattade notisen om honom angifvas, som af stadgandet om formerna för Eriksgatan.

var icke sed i dessa tider. Ifrågavarande lagbud kan icke vara äldre än den fråga och den tvist, som deri löses, eller öfver hufvud något annat än denna lösning sjelf.

Tanken på en riksrepresentation, i hvilken alla landskapen taga del, och sådan man senare fick den genom Landslagen, hade ännu icke uppstått. Ett landskap får handla för alla. Någon annan form, hvarunder denna riksangelägenhet af folket sjelft och utan konungadömets, d. ä. den egentliga riksinstitutionens medverkan kunde afgöras, kände man icke. Men den statsrättsliga jemlikheten landen emellan fordrar, att de andra icke blifva helt åsidosatta. Den nyvalde konungen skall alltså infinna sig hos dem för att personligen mottaga deras erkännande och hyllning. Det är en formalitet, men en formalitet som har betydt oändligen mycket i menniskornas ögon, ty de hafva deri sett ett erkännande af allas likställighet och allas rätt.

Riktigheten af denna uppfattning beträffande sambandet mellan Vestgötalagens stadgande och den inre konflikten under denna tid bestyrkes af allt. Jag behöfver i detta hänseende blott erinra om den fullkomliga motsvarigheten mellan lagbudet å ena sidan samt tidens historia och den deraf framgångna situationen å andra. Det förra afspeglar det senare fullständigt. Särskildt visar sig detta på ett i ögonen fallande sätt uti bestämmelsen »*ok sva 'vrækæ*». Stenkilssönernas historia får icke upprepas. Konflikten är till sitt väsen en författningskonflikt och han har sin grund uti en brist i författningen. Han bilägges genom en ändring uti densamma, en ändring, hvilken sätter henne i stånd att öfvervinna den situation, som röjt bristen och som hon icke var vuxen, på samma gång den efter tidens förstånd och de utvägar, man kände, bevarar allas lika rätt.

Vår undersökning af den tilldragelse, vi ville studera, är till ända.

Vi hafva funnit, att man misstagit sig då man uti oroligheterna under den Stenkilska ättens tid trott sig se en strid mellan rikets skilda delar. Under denna tid har ingen konflikt förefunnits mellan landskapen. Under den närmast följande uppstår en sådan, men icke heller nu förekommer en strid mellan Svear och Götar. Till sin rätta innebörd är konflikten en författningsstrid, vållad af en brist uti författningen och ledande till en ändring deri. Striden föres mellan rikskroppens samtliga

delar, men gäller det hela och bör derför kännetecknas såsom en konflikt mellan provinspartikularism och riksenheten. Någon strid mellan Svear och Götar eller någon kamp mellan skilda stammar ligger deremot icke i ringaste mon uti densamma. Talet om en sådan utgör en villfarelse, hvarifrån vi måste befria vår historia. Hon känner, rätt förstådd, icke någon stamstrid, ja man kan nästan säga, hon känner inga skilda stammar uti vårt folk.

Sedan jag nu genom en undersökning af saken sjelf sökt uppvisa ohållbarheten af den gängse åsigten om den s. k. striden mellan Svear och Götar, skulle jag önskat att få meddela läsaren denna åsigts egen genesis och förhistoria. En sådan studie rörande teoriernas uppkomst och öfver deras föregångare gifver städse nya stöd för den förda bevisningen. Det är en berättelse om misstag; men mången lärdom är deraf att hemta för den sak, hvarom fråga varit — så icke minst i detta fall. Den ringa tid, som göromål af annat slag lemnat mig öfrig för utarbetandet af denna uppsats, har dock icke räckt till för detta. Jag måste stanna här. Blott ett par ord vill jag tillägga beträffande nu berörda sak.

Det har redan ofvan blifvit nämndt, att den nu herskande åsigten om den s. k. striden mellan Svear och Götar är af jemförelsevis sent datum. Det är först i detta århundrade hon framkommit, och, så vidt jag vet, är S. Rydberg den förste, som satt henne i system; Geijer gaf henne sedan anseende och tilltro. Hon uppkommer samtidigt med föreställningen om en ursprunglig stamskilnad mellan Svear och Götar; före uppkomsten af sist nämnda åsigt har den förra icke existerat. Hon står och faller också med denna. Det är för den skull framför allt uppfattningen under olika tider af denna sak som det är af intresse för oss att följa.

Ingen svensk historieskrifvare från den prosaiska krönikans okända författare till Lagerbring har uti Svear och Götar sett skilda stammar. Vid år 1600 ungefär blefvo de norska konungasagorna kända här i Sverige. De vållade en omkonstruktion af vår äldsta historia, sådan hon hittills uppfattats. Men till uppställandet af någon skilnad mellan Svear och Götar föranledde icke för den tidens historici bekantskapen med Odin och hans

förmenta tåg hit upp. Alle äro vi Göter, ett namn som höll på att uttränga Svenskarnes ur vår historia. Dessa tiders framställning af vårt folks äldsta öden, hvilken kulminerade i Rudbecks Atlantica, förtjenar likväl icke någon uppmärksamhet med afseende på föreliggande fråga och knappt i något annat afseende heller. Hon är en dikt, som blott eger kulturhistoriskt intresse.

Den ende, hvars uttalande kan intressera oss, är Ericus Olai, den svenska historieskrifningens fader. Han kände icke till den isländska sagan om Odin och Asarne. Likväl ser det ju ut, som om han antoge en stamskilnad mellan Svear och Götar, då han deriverar Sveriges namn af *Zwerike* (två riken) — åtminstone får man nu för tiden ofta se Erici uppfattning på detta sätt utlagd. Sådan är likväl icke hans mening. Han härleder, som nämdt är, Sveriges namn af *Zwei* och *rike*, men detta emedan han anser, att det svenska väldet ursprungligen utgjorts af fem riken, hvilka efter hand sammansmält till två, Svea och Göta, och slutligen till ett. Uti allt detta har han emellertid blott politiska, icke etnografiska åtskilnader. Öfver allt talar han sålunda om *Gothica natio*, det svenska folket, om Sverige, »med ett mera ryktbart namn kalladt *Gothia*, nu vanligen *Suecia*», om *Suecia* (Svealand) såsom det förnämsta af den Gotiska nationens fem riken o. s. v.

Ursprunget åter till Erici Olai teori om de båda rikena Svea och Göta, hvilken ljuder oss till mötes jemväl uti inledningen till kon. Christoffers Landslag, der det heter, att Sverige af heden verld är sammankommet af Svea och Göta, är ingen annan än konungatiteln, såsom han ock sjelf låter förstå.[1]) Den lyder sedan slutet af 1200-talet regelbundet: Svea och Göta konung. Det är förekomsten af Göta uti nämde titel, som gifvit Ericus Olai uppslag till hans teori och mer än hos honom har detta Göta gifvit anledning till villfarelser. Öfver hufvud kan man säga, att det är det, som under århundraden stödt Götalegenden uti vår historia samt i vår tid tron på stamskilnaden.

Enligt min mening, och jag hoppas en annan gång få fullständigt framlägga skälen för densamma, är Göta uti vår konungatitel ett tillägg af främmande ursprung och detta i dubbelt afseende. Karl Sverkersson är den första, som erhåller titeln *rex Sveorum et Gothorum*. Den gifves honom i en rad

[1]) *Script. rer. suec.* II, p. 13.

påfvebref;[1]) det är alltså en främmande magt, som tillägger honom denna titel. Samme konung erhåller äfven uti ett dokument af inhemskt ursprung titeln *rex Sveonum atque Gothorum*, uti en handling nemligen utfärdad af ärkebiskop Stefan. Det ligger likväl nära till hands att antaga, att detta är en imitation af den påfliga kurians stil i de anförda brefven.[2]) Den förste svenske konung, af hvilken vi äga bref, utfärdade i eget namn med användande af *Gothorum* uti titeln, är Knut Eriksson.[3]) Regel blir denna formulering af konungatiteln dock först på Magnus Ladulås tid; först från denna tid alltså är *Gothorum* i nämde titel officielt erkändt. Áfven häri torde vi få se ett bevis för detta tilläggs utländska börd. Först småningom upptages det namn, som på detta sätt får burskap; tager man deremot sjelf namn eller titel, sker sådant på en gång och med uteslutande af de äldre.

Anledningen till att påfven och troligen äfven andra främmande magter gåfvo den svenske konungen denna dubbla titel beror tydligen derpå, att de kände tillvaron af Öst- och Vestgötar i Sverige och i desse sågo samma folk som de gamle Goterna. Redan hos Adam af Bremen möter oss denna föreställning.[4]) Men Goternas namn var kändt i hela Europa, medan namnet Svenskar deremot var jemförelsevis nytt och obekant. Det var då helt naturligt, att man gerna upptog det förra jemte det senare. Hvad som gjorde Sverige ur historisk synpunkt till ett bekant land för det öfriga Europa var just, att der bodde de förmente goterna.

Att åter de svenske konungarne antogo den tillsats till deras titel, som på detta sätt utifrån gafs, beror, oafsedt det gifna föredömet, närmast på uppkomsten här i Norden af hvad jag ofvan kallat Götalegenden, d. v. s. den efter Jordanes och hans epitomator Rodericus Toletanus diktade historien om Goternas herravälde i Sverige och härnadståg mot den klassiska verlden.

Det låg en storhet uti detta, som man tydligen icke hade något emot att erinra Europa om. För detta var *regnum Sveorum* en obekant storhet, men med tillägget *Gothorumque* blef

[1]) *Diplom. suec.* I, 41, 49, 50.

[2]) *Dipl.* 51. — Hvad som gör antagandet om en imitation ännu troligare är, att de nyss anförda diplom. 49 och 50 äro bref, skrifna till ärkebiskop Stefan.

[3]) *Dipl.* 63, 65, 66.

[4]) I, 28; jemf. IV, 20; *Schol.* 111, 115, 129.

det en historisk gestalt med namn och anor. Man må ej förundra sig öfver att våra förfäder lyssnade till den hjeltesaga, hvarom häfderna tala. Men hade denna saga en gång blifvit känd och Svenskarne alltså sjelfve fått syn på sin härstamning från de verldsstormande »Göterna», hvad var då naturligare än att uti konungens och rikets titel upptaga Götanamnet? Det var icke mer än en skyldig gärd af aktning mot de store fädren, att så göra; nationalkänslan fordrade det äfven för sin del.

Jordanes står vid den svenska historiekunskapens vagga, och hans skugga når ända fram till detta århundradet. Den fantastiska planta, som sköt upp och frodades i dess dunkel, har dött bort, men minnena af Jordanes stå ännu qvar uti vår historia och skola väl alltid stå der. Vi se dem uti det höga nummertalet på Erikar och Karlar i vår konungarad; vi se dem jemväl i den svenske konungens titel[1]).

[1]) På förf:s önskan anmärkes att han icke varit i tillfälle att sjelf lägga sista hand vid slutet af sin uppsats.

Red.

Den svenska diplomatiens organisation i Tyskland under 1600-talet.[1])

AF

E. HILDEBRAND.

Det är i allmänhet med vissa svårigheter förenadt att sträcka sina forskningar i historien om Sveriges förbindelser med utlandet bortom början af det sjuttonde århundradet, så snart det icke är fråga om behandlingen af någon enstaka punkt. Olyckliga omständigheter ha vållat, att äfven för 1500-talet det numera blott är fragment af fordom rikare samlingar, som här stå forskaren till buds. Man plägade t. ex. redan under Gustaf I:s tid i särskilda registratur införa de skrifvelser, som utgingo på främmande språk — latin eller tyska, de enda, som då brukades — men de ha i det närmaste gått förlorade för hela sextonde århundradet.[2]) I sjelfva verket är det f. n. äfven på detta område, som Gustaf Adolfs regering bildar en vändpunkt. I en instruktion, afsedd att tills vidare gälla för kansliarkivet, förordnade Axel Oxenstierna 1620 att det hädanefter, med afseende just på de bristfälligheter som förefunnos, skulle föras dubbla registratur, det ena öfver inkommande, det andra öfver utgående skrifvelser. Till alla delar gick ej hans föreskrift i fullbordan. Det finnes endast för två år registratur på ingående skrifvelser — 1621-1622 — och detta blott på utländska;[3]) däremot vidtager från

---

[1]) Hufvudinnehållet af det följande har varit användt vid en föreläsning uti Upsala i februari detta år; dock har en del tillägg gjorts.

[2]) För Gustaf I:s tid funnos 14 volymer, och några lösa lägg; de ha alla veterligen gått förlorade. För Eriks och Johans regeringar omtalas endast concept. F. n. känner man registraturband för åren 1561-1562, 1568-1569 och 1590-1591 jämte ett registratur på in- och utgående skrifvelser 1561-1568. För år 1609 finnes ett tyskt registratur, men en mera sammanhängande serie börjar först med år 1621.

[3]) Ett sådant finnes äfven för åren 1611-1616, ehuru uppenbarligen ej fullständigt.

1621 en serie af latinskt och tyskt registratur, som endast med ett par luckor fortgår t. o. m. 1648, hvarefter registraturet blir gemensamt för skrifvelser på svenska och främmande tungomål. — Samma förhållande gäller, med få undantag, om svenska beskickningars brefväxling och om skrifvelser från utländska furstar. Gamla förteckningar, register och diarier gifva blott en klen ersättning för hvad som ohjelpligt gått förloradt.[1])

Men å andra sidan bildade också östersjöländerna en ram för Sveriges förbindelser med utlandet, utöfver hvilken de sällan sträckte sig, och äfven i detta hänseende befinner man sig inför en ny sakernas ordning vid 1600-talets början. Det är genom förbindelserna med Holland och England, som steget tages ut, men det dröjer icke länge, innan äfven förhållandet till Tyskland får en helt annan betydelse än förut. Behofvet att få underrättelser från främmande land blef alt mera känbart och snart anställas korrespondenter än här än där, eller lockas främlingar att träda i svensk tjenst för att användas såsom diplomater. Det är betecknande för förhållandena och för den afstängdhet, i hvilken man lefvat, denna mängd af holländare, tyskar, engelsmän och fransmän, som man inom några få år finner använda såsom Sveriges representanter i utlandet — för att icke tala om en eller annan italienare. Ofta var det ett sändebud från utländskt hof eller stad, som lockades att qvarstanna och fick de svenska intressena att bevaka. Hvar och en känner, hvilken roll en Spens, en van Dyck, en Rutgersius och många andra spelat i vår begynnande diplomati. Men det länder till Gustaf Adolfs och Oxenstiernas ära att bland landets egna barn ha uppsökt och framdragit månget användbart ämne och sörjt för dess utbildning; i ett tidehvarf kändt för sin aristokratiska riktning är det genom förmågorna ur ofrälse eller dem närstående kretsar, som de vigtigaste värf på underhandlingarnas fält utföras. En i det afseendet karaktäristisk företeelse må här framhållas, allra helst som den står i närmaste förbindelse med vårt ämne.

Det är nämligen så, att under de första åren af Gustaf Adolfs regering befunno sig på vandringar i främmande land tre yngre män, hvilka efter hemkomsten ungefär samtidigt fästes i statens tjenst och snart fingo intaga framstående rum just vid

[1]) Fullständigare serier af ministerbref börja — med några få undantag — först under Karl IX:s tid och då blott från England och Holland. Af främmande furstars bref finnes under 1500-talet, med undantag för Danmark samt en kortare tid för England och Frankrike, endast ett fåtal bevaradt.

den nya organisationen af Sveriges diplomati i Tyskland. En af dem, den minst kända för öfrigt, kan måhända ej utan skäl betecknas som Sveriges första diplomat, för så vidt man därmed menar en person, som tager den diplomatiska banan till ett yrke och genom sina studier direkte förbereder sig för densamma. Det var en smålänning, bördig från Vestbo härad, och hette rätt och slätt Anders Svensson [1]. Han lemnade Sverige 1612 »för att lära sig språken» och hade på rikskanslerens förord erhållit ett slags stipendium af 100 mark att utgå af tullen i Vesterås. Men det var vanskligare än nu att lita på ett dylikt löfte och efter ett år lär understödet ej vidare ha utfallit. Af större värde blef för honom rikskanslerens rekommendation till den »svenska grefvinnan» i England. Det var den för sin skönhet en gång berömda Helena Snakenborg, som i prinsessan Cecilias följe hade vunnit markisens af Northampton hand; ehuru sedermera omgift, behöll hon sin gamla titel och hade dessutom på gamla dagar behållit ett hjerta för sitt förra fädernesland. Hon hade särdeles väl mottagit den resande svensken, behandlat honom som sin egen son och låtit honom gälla för sin slägtinge. På hennes bemedling fick han följa en förnäm engelsman, Dudley Carlton, till Frankrike och Italien och hade lärt sig dessa länders språk [2]). Efter några års resor återkom han till Sverige och antogs nu 1621 att brukas »för en linguist uti det italienske, fransösiske och engelske språket, såsom att förskicka honom under tiden till främmande landskap». Han fick i årligt underhåll 200 daler samt tvänne klädningar, en à 100, en à 60 daler, altsammans att utgå genom fogden i Vestbo härad i Småland. Sådana voro en svensk diplomats vilkor på 1620-talet. Efter några år skickades han till Danmark, först mera tillfällighetsvis, sedermera som resident, och stannade där några år. [3])

Under samma tid hade en annan svensk, Lars Nilsson från Nyköping, son af räntmästaren och tullinspektoren Nils Larsson (af slägten Tungel), studerat vid de ryktbaraste universiteten i Tyskland och äfven rest uti Frankrike med understöd af hertig Johan af Östergötland. Förhållanden, som jag icke varit i tillfälle att utreda, synas ha förlängt hans frånvaro, och hans be-

---

[1]) Han tecknar efter sitt namn: »Wast:is», hvilket sannolikt bör återgifvas med »Wastboensis». Han adlades sedermera under namnet »Ödell».

[2]) A. Svensson till Oxenstierna från Hagen 1616.

[3]) Hans lön ökades med 300 daler hvarjämte han hade 4 daler om dagen i »tärepenningar».

skyddare dog under tiden. Han var redan icke längre så ung, då han stadd på hemvägen efter åtta års resor vände sig till rikskansleren i ett bref på den mest blomstrande latin för att få anställning i statens tjenst. Han hade i Strassburg träffat pfalzgrefven Johan Kasimir och kunde inskicka ett förord från honom. På dennes inrådan bland andra hade han förkastat de anbud han fått att qvarstanna i Lothringen, men såg sig nu för sitt uppehälle skull hänvisad till ämbetsmannavägen.[1]) Det har ej mött några svårigheter, hans namn var redan kändt, och man finner honom straxt efter hemkomsten anstäld som sekreterare i kansliet, där han snart gjorde sig omtalad som en af de bäste stilisterna på svenska.

Mera lysande och ryktbar än de båda andra blef en annan södermanlänning, Johan Salvius, hvilken likaledes omkring 1612 såsom en »alumnus regius» under rikskanslerens beskydd begaf sig ut på en studieresa till Tyskland, i början tillsammans med en landsman, Magnus von Warnstedt, hvars handledare han synes ha varit.[2]) Det är ej utan att den sedan så ärelystne och fåfänge statsmannens gry lyser fram hos den unge magistern, som från Strassburg, där han studerar jämte »två furstar, fem grefvar och femton baroner», klagar öfver dyra lefnadskostnader och söker ett ökadt anslag. De (han och v. Warnstedt) kunde nog få det billigare, om de ville lefva med de studerandes »famuli», och hade småleken därföre stannat blott på dem, skulle de icke ha tvekat, »men då den återfaller på hela svenska folket, så att tyskarne, när de vilja utmärka någon som slusk (*sordidus*) bland de studerande, kalla honom *veluti proverbio* för svensk, ha vi trott oss hellre böra underkasta oss döden än utsättas för dylika smädelser». Jag känner ej om hans ansökan hade någon påföljd. Efter någon tid återvände han ensam till Sverige, men begaf sig 1618 åter ut på resor, denna gång, enligt fleres tillstyrkan, för att studera medicin. Han tillbragte hösten och vintern i Frankrike under trägna läkarestudier, men fann sig ej tillfredsstäld med resultaten — det var antagligen nu han låg i Montpellier — och var därföre ej ledsen, då han som svar

[1]) L. Nilsson till Oxenstierna från Lüneburg 1620, 13 kal. decembr. Johan Kasimir till Gustaf Adolf 1620 d. 10 aug.

[2]) Någon antydan att Salvius skulle rest med sin blifvande styfson, L. Hartman, såsom biograferna uppgifva, har jag ej funnit. Ännu 1615 reser han med Warnstedt och omtalas i ett bref från dennes fader ståthållaren Christoffer v. W. till Oxenstierna såsom sonens »medfölje» eller »consors».

på några framstälda frågor erhöll en inbjudan till universitetet i Valence från den berömda juristen Julius Pacius, som nyss återvändt dit från Padua. Här kastade han sig med ifver på studiet af den romerska rätten, så föraktadt än detta ämne, enligt hans egen utsago, var i Sverige både hos höga och låga, utan att likväl försumma de medicinska studierna; i sällskap med stadens äldste läkare besökte han de sjuke hvarje dag och förvärfvade sig sålunda praktisk erfarenhet.[1]) Som juris doktor och mer bevandrad än de fleste i den tidens lärdom återvände han omsider hem, och gick det en läkare i honom förlorad, framstod i stället inom några få år en slipad och sarkastisk diplomat, som i fyndighet och smidighet kunde täfla med de främste på sin tid, samt en af tidehvarfvets mästare i svenska språkets behandling.

Så danades personer, dugliga att användas, när det snart blef fråga om att organisera en sjelfständig svensk diplomati.

* * *

Det dröjde ej länge, innan tiden kom för dessa och andra att pröfva sina krafter. De förhållanden, som fram emot 1620-talet indrogo Sverige i förbindelse med åtskilliga tyska furstar, voro af helt annan art än de som grumlat eller återupprättat vänskapen med Lübeck och de andra östersjöstäderna. Man måste skaffa sig tillförlitliga tidningar utifrån och man behöfde en stödjepunkt för att lättare underhålla förbindelsen med dem, som nu i alt större antal trädde i svenska kronans tjenst och af densamma pensionerades. Det fans väl ingen ort, som i det afseendet erbjöd sådana fördelar som Hamburg. Såsom fri riksstad intog det en oberoende ställning, men dess makt kunde aldrig bli obeqväm för en af Europas monarkier. Det låg vid en af de stora stråkvägarne för verldshandeln och vida bättre till än det undangömda Lübeck, för öfrigt redan nu en medelpunkt för penningmarknaden. Här var det lätt att få nyheter från den politiska och kommersiela verlden; en gång i veckan gingo poster och bud till Italien, Spanien, Frankrike, England, liksom

[1]) Salvius till Oxenstierna från »Valentia Cavarum» 1619, id. julii. — Vanligen uppgifves att Salvius blef juris doktor i Montpellier. Det är tydligen oriktigt, då han först i Valence egentligen började studiet af romersk rätt. Hans afhandling »pro consequendis privilegiis de jure utroque respondendi» synes också ha blifvit försvarad i Valence. Visserligen tecknar han sitt namn 1619 med ett D[octor] efter, men det behöfver ju ingalunda beteckna juris doktor.

genom sjelfva Tyskland till Österrike och Ungarn. [1]) Läget var äfven särskildt i tyskt hänseende ganska förmånligt: på en sida Holstein med Danmark, Lauenburg, Meklenburg, på en annan Bremen och de Lüneburgska staterna; hela den för norra Tyskland så betydelsefulla nedersachsiska kretsen låg utbredd omkring staden. Tidigt fäste också Gustaf Adolfs regering sin uppmärksamhet på densamma och ända från de första åren mottog rikskanslern korrespondenser därifrån. Snart anstäldes där en egen svensk agent, en holländare Leenart van Sorghen, och till honom lät konungen 1620 genom Rutgersius framställa en plan att anordna en ordentlig postgång mellan sitt rikes gränser och Hamburg. Han åtog sig saken ehuru med någon tvekan och inskickade under de närmaste åren avisor och bref, ehuru med åtskilliga afbrott, ty han fick för det mesta förskjuta penningarne och hade ej lätt att sedan få igen dem; [2]) mer än en gång måste han alldeles inställa sin verksamhet med postväsendet. Som befattningen därmed dessutom hindrade hans egen affärsverksamhet, blef han slutligen befriad därifrån och fick till efterträdare den ofvan nämnde Anders Svensson, som i början af 1626 förflyttades hit ifrån Danmark. Han blef sålunda den första permanenta diplomatiska agenten från Sverige på tysk mark, den tredje af dem, som Sverige i Europa underhöll. Han skulle hafva sin bostad i Hamburg och underrätta alla K. Maj:ts legater, agenter och korrespondenter om sitt uppdrag; ombestyra alla bref och för den skull anordna en ordinarie post i veckan, som, om naturhinder icke mötte, hvarje lördag skulle vara vid svenska gränsen; han skulle tillställa andra svenska sändebud deras årslön, samt vidare underrätta K. Maj:t om hvad som passerade utrikes; »genom conversation eller gåfvor» draga sig till handa personer, som kunde meddela adviser och afskrifter af hvad som passerade, och för det ändamålet, särskildt vid de närmaste hofven, skaffa sig goda korrespondenter. Därjämte hade han i uppdrag att taga reda på beskaffenheten af allehanda köpmansvaror, framför alt sådana, som antingen gingo åt Sverige eller därifrån utskeppades, och följa med prisförändringarna. Särskildt skulle han göra sig underrättad om Spaniens merkantila

---

[1]) v. Sorghen till Oxenstierna 1620 $^{21}/_{2}$. Enligt honom tog det 6 dagar till Haag, 5 till Cöln, 8 till Frankfurt, Heidelberg och Prag, 13 till Paris, 18 till Lissabon samt tre veckor till Sevilla, Venedig och Rom.

[2]) Förskotten gingo till 2000 riksdaler om året.

förhållanden, i synnerhet i fråga om kopparhandeln, och i allmänhet om de förnämsta köpmän i verlden, från Genua och Venedig, t. o. m. Amsterdam, London och Dantzig, hvad de handlade med, huru de voro aktade, med hvilka de »interesserade», liksom äfven när de bankrutterade.[1]) Äfven denna instruktion vitnar i sin mån om den intressenas omfattning och mångsidighet, som i så hög grad utmärkte den regering, från hvilken den utgick. För den nya agenten utverkade man af magistraten i Hamburg tillåtelse att lefva i staden; något allmänt kreditiv fick han emellertid icke, utan endast för särskilda uppdrag, och i det hela var väl hans ställning åtminstone tidtals snarare en konsuls än en diplomats, ehuru han äfven användes i den senares värf. Snart kunde han regelbundet inskicka politiska nyheter; för öfrigt skötte han för konungen och rikskansleren deras växelaffärer, utbetalade honoraren till de tyska korrespondenterna[2]) o. s. v.

När Anders Svensson dog 1630, hade Gustaf Adolf redan öfvergått till Tyskland, och hela hans diplomati därmed trädt i ett nytt skede. Åter är det ett antal tyskar, som anställas i hans tjenst och utföra hans uppdrag än i en än i en annan del af riket. Man möter nu namnen Martin Chemnitz, Georg Snoilsky, Jakob Steinberg. Till Hamburg skickades ej genast någon ordinarie efterträdare efter Anders Svensson. Först efter slaget vid Breitenfeld 1631 förordnades Salvius, numera statssekreterare och »geheimerad», att ordinarie residera i Hamburg och att aktgifva på alt, som i andra länder passerade, »efter det Nedersachiska kretsen för dess situation skull har närmare gemenskap med Sveriges krona än någon annan krets, och altså stor makt ligger på att alt där väl tillgår».[3]) Han hade enligt egen uppgift fått stanna vid kansliet, om ej nödtorften kräft hans närvaro i Hamburg. Det var ej långt efteråt, som Lars Nilsson skickades som resident till Dresden, där han med mycken talang bevakade Sveriges intressen och längre fram till Oxenstierna skref

[1]) Instr. d. 29 okt. 1625. Hans lön skulle numera utgå af »kunskapspenningarne». Den bestämdes i början till 2,400 rdr, hvarmed han likväl äfven skulle bestrida den ordinarie posten; för extraordinarie utgifter skulle han dock få särskild ersättning.

[2]) Det var ej obetydliga summor, som gingo genom hans händer. Jan. 1626—febr. 1628 redovisar han för 51,601 rdr 4 sk., som han uppburit. — Honorar hade han att utbetala till Camerarius, Luntzman i Hamburg, Elias Pauli och Frideborn i Stettin samt längre fram en hemlig korrespondent i Lubeck.

[3]) Instr. för Salvius 1631 $^{17}/_{9}$.

sina karaktäristiska, men föga smickrande skildringar af det sachsiska hofvets skaplynne Han hade förut varit afsänd på en beskickning till Paris. Redan tidigare hade Joachim Transehe skickats till Berlin som resident, och mot slutet af 1631 började M. Chemnitz sin brefväxling från Nürnberg. I samma mån Gustaf Adolf trängde längre ned i Tyskland, organiserades bakom honom icke blott krigsväsendet, utan äfven diplomatien, och den senare anslöt sig gerna till den bestående tunga, men oumbärliga kretsförfattningen. Hos landtgrefvinnan af Hessen anstäldes en särskild »ambassadör», och i midten af 1632 vidtogs en fördelning, altjämt efter kretsarne, visserligen mera för de ekonomiska, än de rent politiska intressenas skull.[1]) Snart började hela sydvestra Tyskland, den schwabiska, frankiska och de båda rhenkretsarne att behandlas som ett helt under rikskanslerns direktion. Denne hade sedermera endast att fullfölja konungens anordningar. Under det han sjelf behöll ledningen af de s. k. öfverkretsarne, förnyades Salvii fullmakt för nedersachiska kretsen och anstäldes en särskild resident i den vestfaliska, liksom en annan i Elsass.[2]) För hela norra Tyskland bibehöll Hamburg sin dominerande ställning och den svenska diplomatiens största förmågor skickades dit. Lars Nilsson i Dresden var bestämd till Salvii efterträdare, men dog 1633; ingen mindre än Hugo Grotius önskade erhålla platsen[3]), som till sist anförtroddes för någon tid åt Lars Grubbe; denne aflöstes dock snart af Salvius, som befans vara oumbärlig och under de svåraste förhållanden, med uppbjudande af hela sin enskilda kredit, hade att sköta både postgången och underhandlingarna.[4])

Det är klart att olyckan vid Nördlingen och de därpå följande händelserna skulle medföra förändringar och förenklingar äfven i representationen och på stat funnos vid början af 1640-talet uppförde endast de båda nyutnämda legaterna och ambassadören i Kassel.[5]) I Elsass underhölls likväl en särskild

[1]) Sv. krigshist. Archiv, 1, s. 627.

[2]) J. Glaser. Hans lön skulle vara 2500 rdr, men han hade också skyldighet att för denna summa på lämpliga ställen hålla korrespondenter.

[3]) J. Salvius till Axel Oxenstierna 1634 $^{23}/_{5}$.

[4]) Han hade enligt sin egen kanske något öfverdrifna uppgift i 19 år sjelf fått genom försträckningar underhålla postgången Salvius till Gyldenklou 1649 $^{28}/_{4}$.

[5]) Odhner, Sveriges inre historia etc. s. 159. — Wolff i Kassel dog emellertid 1645.

resident, ehuru ej på stat; han hade gemenligen sin bostad i den vigtiga fästningen Benfeld. [1])

Den svenska diplomatiens krafter koncentrerade sig omsider uti Osnabrück och Münster, och under de båda legaterna samlade sig efter hand en krets af sekreterare och andra biträden, till större delen tyskar, af hvilka flertalet förr eller senare fick börja en sjelfständig politisk verksamhet för Sveriges räkning. De enda svenskarne af någon betydenhet voro Rosenhane och efter honom den förre professorn Mylonius, snart en europeisk ryktbarhet under namnet Biörnclou. Bland dessa yngre ämnessvenner förtjenar en att särskildt nämnas, då han längre fram blef en af Sveriges mest använda, ehuru numera icke så särdeles kända diplomater. Salvius bodde uti Hamburg en längre tid hos en person vid namn Johan Kleihe, innehafvare, ehuru lekman, af ett kanonikat vid stadens domkyrka. När Gustaf Adolf efter eröfringen af Ingermanland skulle sörja för det nyvunna landskapets civilisation, inbjöd han äfven utlänningar att nedsätta sig där, erbjudande dem förläningar af svenska kronan. Bland dem som sökte och erhöllo sådana var den ofvannämde Kleihe, [2]) som också slutade sina dagar i Ingermanland. Sonen, Schweder Dietrich Kleihe, kom öfver till Sverige efter fadrens död 1639 [3]) och trädde här i förbindelse med den Oxenstiernska slägten, hvilket väl har bidragit till att han blef anstäld i Osnabrück som »gentilhomme de l'ambassade». Han utsågs kort därefter att som resident efterträda den nyligen aflidna ambassadören i Kassel Wolff, och började därmed en mer än 30-årig verksamhet som svensk diplomat, hvilken han ofta hade att utöfva under mycket kinkiga förhållanden. I en annan del af Tyskland började vid samma tid en annan diplomat sin egentliga verksamhet, äfven han snart en bland de mera betydande och med ett namn, som mera än den förres införlifvats

---

[1]) På 1646 års stat upptagas för Tyskland hofkansleren Salvius såsom legat och resident i Hamburg med 9000 rdr. och dessutom för korrespondenter i Hamburg och Nürnberg 5300, för posten mellan Hamburg och Helsingör 4500, hvartill ytterligare kommo 2250 rdr. i korrespondent-penningar. Dessutom pensioner till åtskillige »tyske råd».

[2]) Ansökan till ärkebiskopen af Bremen om dennes förord 1623 $^{26}/_{4}$ bland »tyska personers bref» RA.

[3]) Närmaste anledningen var att söka återbekomma en gård i Ingermanland, som fadren erhållit i förläning, men som samtidigt gifvits åt en annan, Benjamin Baron, hvilken lyckats komma först. S. D. Kleihe till Johan Oxenstjerna 1646. Hans första bref till denne innehålla ett och annat bidrag af intresse till samtidens inre historia.

i den svenska historien. Det var sekreteraren Georg Snoilsky, som i midten af 1640-talet förflyttades till Benfeld i Elsass, där han ända till krigets slut uppehöll sig som resident.

Sedan det stora fredsverket förts till ända, återstod den kinkiga uppgiften med dess exekution, och underhandlingarna förlades nu till Nürnberg, där pfalzgrefven och Bengt Oxenstierna å svenskarnes sida voro hufvudpersonerna. Redan tidigare hade diplomatiska förbindelser återupprättats med Sachsen och en resident blifvit anstäld i Leipzig. Snoilsky flyttade från Elsass till Frankfurt för att där öfvervaka fredens verkställande, och till Vestfalen och nedre Rhentrakterna skickades Kleihe, såsom resident och slöt under 1649 och 1650 med furstar och städer de nödiga öfverenskommelserna i fråga om satisfactionen och evacuationen. [1]) I Nürnberg drog emellertid underhandlingen ut på tiden. I början af år 1651 trodde sig Oxenstierna kunna resa därifrån, men fick befallning att ännu en gång återvända dit, för att vid städernas »collegium deputatorum» bevaka Sveriges intressen. [2]) Först fram på sommaren 1651, då de fleste deputerade redan rest därifrån, kunde Oxenstierna definitivt lemna staden, men fick då begifva sig till Frankfurt, ursprungligen på framställning af kurfursten af Mainz. [3]) I Frankfurt, där de närmaste kretsarne voro församlade, stannade den af Kristina omhuldade Bengt Oxenstierna (han var ännu icke 30 år gammal) tills vidare i den betydande ställningen af Sveriges »befullmäktigade legat» för att främja den lyckliga lösningen af de med exekutionen sammanhängande ännu oafgjorda frågorna, såsom t. ex. Frankenthals utrymmande. Han hade dessutom att hos kurfursten af Mainz understödja den underhandling, som samtidigt pågick med kejsaren, särskildt i språkfrågan (se längre ned), liksom att uppträda mot staden Bremens anspråk.

Hans fullmakt kunde i viss mån sägas innebära en förlängning af det allmänna uppdrag som legater i Tyskland sände-

[1]) Hans vigtigaste bref med åtföljande originalresolutioner inskickades till pfalzgrefven.

[2]) Det var närmast frågan om Frankenthal; därnäst skulle han i allmänhet betyga svenska regeringens villighet att befrämja rikets och kretsarnes intressen.

[3]) Satisfaktionsfrågan löstes för öfrigt fullständigt först på den tyska riksdagen 1654. En uppgörelse träffades då mellan de tyska ständerna och de svenska ombuden Snoilsky och Hoffstätter v. Khunberg.

[3]) Hans aflöning hade i Nürnberg bestämts till 800 rdr i månaden från den 1 maj 1651 att utgå från bremiska staten K. Maj:t till reg. i Bremen 1651 $^{26}/_{4}$.

buden till kongressen i Osnabrück hade haft. Den svenska regeringen hade för öfrigt icke blott att organisera de nyförvärfvade provinsernas styrelse, utan äfven att sörja för upprättandet och underhållandet af de många diplomatiska förbindelser i Tyskland, som de nya besittningarna gjorde nödvändiga. Man anslöt sig härvid fortfarande till den bestående kretsförfattningen, och endast genom aktgifvande härpå kan man få en öfversigt af organisationen[1]). Sålunda återupprättades efter freden residentskapet i Hamburg för Nedersachsiska kretsen, oaktadt regeringen i Stade befann sig så nära. En hamburgare, Vincent Möller, bror till en af stadens borgmästare, utsågs till resident. Likaså organiserades det svenska postväsendet och ledningen uppdrogs än åt residenterna än (och oftare) åt särskilda postmästare.

Äfven i Vestfaliska kretsen, dit Verden och Wildeshausen hörde, ansågs det nödigt att ha en representant, som i början fick sin bostad i Bremen och till uppgift att representera Sverige äfven i den utaf hertigdömet Bremen nästan oberoende staden, hvars nyförvärfvade riksomedelbarhet och sjelfständighetskänsla gjorde den svenska kronan så mycket bryderi och upprepade gånger beredde henne förödmjukelse och förargelse. Till förste resident utsågs en utaf staben vid den Vestfaliska fredskongressen, Johan Steiniger (v. Schönkirchen), som stannade i Bremen ända till kriget 1666, då han flyttade till Osnabrück.

För öfversachsiska kretsen hade man i Leipzig en agent, v. Hartwigk, och i Wien anstäldes för de svenska besittningarnes räkning en agent vid namn Stäyger.

Slutligen utsågs Frankfurt a. M. till den svenska diplomatiens stödjepunkt i sydvestra Tyskland. Rundt om kring staden lågo de fyra kretsar, hvilkas förening uti Heilbronn 1633 under Axel Oxenstiernas direktorium gifvit åt Sveriges ställning i Tyskland efter Gustaf Adolfs död en för många så öfverraskande styrka. Det var måhända hågkomsten härutaf, liksom det intresse alla pfalziska frågor fingo för de svenska konungarne alt från 1650-talet, samt den betydande ställning Frankfurt i många afseenden ännu intog i tyska riket, som gjorde att en resident, Georg Snoilsky, anstäldes i dessa s. k. öfverkretsar[2]). Härmed för-

---

[1]) De egentliga kretsangelägenheterna sköttes i regeln genom ombud från regeringarna i Stade, Stettin och (längre fram) i Zweibrucken.

[2]) Den frankiska, schwabiska, öfver- och nederrhenska.

enade han snart äfven uppgiften att representera Sveriges tyska besittningar vid den långa riksdeputationsdag, som sammanträdde i Frankfurt 1654 och fortfor med sin verksamhet ända till 1663, då den ständiga riksdagen i Regensburg vidtog. Residenten i Frankfurt hade sålunda att göra med alla hofven i närheten, de andliga kurfurstarne, Hessen, Pfalz, Baden, Lothringen m. fl. och reste också alt som oftast emellan dessa. Redan i början af 1650-talet hade man emellertid tillsatt en egen agent i Elsass[1], och kort efter Karl X Gustafs död utnämdes en af dennes sekreterare Christian Habbeus (adlad under namnet Lichtenstern) till resident särskildt i schwabiska och öfverrhenska kretsarne med sin station uti Strassburg, efter hans egen uppgift, emedan man då hyste farhågor för den franska konungens afsigter uti Elsass, hvars ställning till Frankrike, som bekant, utgjorde en af de dunkla punkterna uti traktaten i Münster[2]) Det var en intelligent och bildad, men fåfäng och opålitlig person, ryktbar till sist genom sin brytning med den svenska regeringen, sina smädelser öfver densamma och den förföljelse, för hvilken han af denna anledning utsatte sig[3]). Långt ifrån att stanna i Strassburg blef han emellertid under flera års tid en verklig resediplomat, för hvars underhandlingar Baden och Münster bildade ändpunkter på ett håll, Lothringen och Hessen på ett annat. Efter någon tid fick han tillåtelse att taga sin ordinarie bostad i Frankfurt, allra helst den hittills varande residenten Snoilsky vid riksdeputationsdagens slut flyttade till Regensburg som ombud för Sveriges tyska provinser vid riksdagen.

Redan vid riksdagen 1653 hade Sverige för sina tyska provinser varit representeradt, ehuru det i början stött på svårigheter, och först sedan gränsregleringen i Pommern mellan Sverige och Brandenburg blifvit afslutad, kunde de svenska ombuden intaga sin plats och utöfva sin rösträtt (d. 20 juni 1653)[4]). Efter 1663 blef representationen här permanent, och det syd-

[1]) Det fins dock mycket ringa spår af hans verksamhet, som icke heller blef långvarig.

[2]) Att döma af instruktionen (1661 $^{15}/_{12}$) ansågs Sverige i dessa två kretsar sakna representant. Det är dock att märka att Snoilsky befann sig för tillfället i Sverige och ej återvände förr än sent följande år. Instr. berörer verkligen Elsass i 12 paragrafen, ehuru det icke framhålles såsom hufvudsaken. — Enl. fullm. d. 9 dec. s. å. skulle han ha 2,000 rdr i lön.

[3]) Hur han en tid uppträdde som den unge Leibnitz' beskyddare, har jag påpekat i Hist. Tidskr. 1883, s. 362 o. följ.

[4]) De voro i början två, en för Pommern en för Bremen-Verden, men från 1665 blott en enda.

vestra Tyskland (inclusive Baiern) delades nu på visst sätt mellan abgesanten i Regensburg och residenten i Frankfurt, så länge sådan fans[1]).

Den svenska statskonsten hade efter fredsslutet ännu en vigtig uppgift att lösa, den att anknyta ordnade diplomatiska förbindelser med tyske kejsaren. Det gick ej fullt så lätt för sig som på de andra orterna i Tyskland, och Sveriges dubbla ställning som en sjelfständig stormakt och som medlem af tyska riket beredde de första svårigheterna. Det var åt den numera till regeringsråd i Bremen utnämde Mathias Biörenklou, som det uppdrogs både att förbereda läntagningen af de tyska provinserna och i allmänhet att inleda vänskapliga förbindelser. Men först och främst var det några preliminära frågor som måste lösas, nämligen om titulaturen och språket, som skulle brukas mellan de båda makterna; i synnerhet den senare var en af dessa etikettsfrågor, som i hög grad kunde försvåra och förlänga en underhandling på 1600-talet och därföre med fördel lät använda sig, om man ville draga ut på tiden. Man yrkade därvid i allmänhet på full reciprocitet mellan makter af jämförlig rang, så att när den ena parten använde sitt språk, i stället för latin, var den andra berättigad att i svaret använda sitt eget. Det var klart att man i det fallet ej skulle vara hugad att i Sverige göra några eftergifter, där det just gälde att intaga en position. Kurfursten Maximilians enka i Baiern hade 1651 i ett bref på tyska underrättat om sin gemåls frånfälle och den svenska drottningen svarade, för att statuera ett exempel, på svenska. Ånnu 1692 öfverlade man allvarsamt i kanslikollegium på hvilket språk man skulle svara konung Vilhelm i England, som skrifvit på franska. Man föreslog svenskan, men hade dock kommit så långt, att man ansåg tyskan kunna begagnas, fastän såsom grund anfördes, »att tyskan kommit af svenskan». Kanslirådet Bergenhielm berättade till de närvarandes uppbyggelse, hurusom han hört grefve Per Brahe referera att konung Filip II i Spanien skrifvit till Johan III på spanska och att denne svarat på — finska.

[1]) Den förre bar under 1600-talet titeln af resident i »de 4 nedre kretsarna», hvarunder man svårligen kan förstå annat än den baierska, frankiska, schwabiska och öfverrhenska; det oaktadt fans samtidigt en resident eller kommissarie i den sistnämda kretsen. Abgesanten vid riksdagen brukade särskildt ackrediteras Nürnberg, Regensburg och Strassburg.

Biörenklou ankom till Wien i mars 1651 och stötte verkligen genast på svårigheter. Det har efter Fryxell upprepats att han ett helt år fick vänta, innan han kunde få företräde; så länge dröjde det emellertid icke. Redan efter 6 veckor fick han audiens, dock ej på grund af sitt kreditiv, mot hvilket anmärkning gjorts för några formfel, utan på ett drottningens handbref, som han äfven medförde; men till några verkliga underhandlingar kunde han icke skrida just till följd af svårigheten att lösa de nyssnämda preliminärfrågorna[1]). Underhandlingarna flyttades från Wien till Prag, och först i September 1652 lyckades Biörenklou få en muntlig förklaring af v. kanslern grefve Curtz att kejsaren skulle skrifva på latin till drottningen i Sverige med titeln »serenissima et potentissima», och utfärda sjelfva beläningsakten på latin; men han kunde hvarken erhalla denna försäkran skriftligt eller något löfte om att sjelfva beläningen skulle försiggå på latin, hvarpå man äfven höll å Sveriges sida. Under tiden hade Bengt Oxenstierna fått befallning att begifva sig till Prag för att jämte Biörenklou mottaga investituren, men nu uppstodo nya svårigheter. Drottningen hade befallt att hennes sändebud skulle vid sitt intåg i Prag mottagas med samma hedersbetygelser och stå i fråga om vagnar, uppvaktande adel och dylikt, som vederforos spanska ambassadörer, och kejsaren ville endast behandla dem som utskickade från hertigen af Pommern och Bremen och innehafvaren af öfriga svenska besittningarna i Tyskland, för sa vidt det skulle blifva fråga om investituren. Det gjorde att Oxenstierna endast »incognito» kunde besöka Prag och träda i förbindelse med de kejserlige ministrarne. Bakom etikettstvisten stod Brandenburg, som arbetade på att förhindra både beläningen för Sverige och kallelsen till tyska riksdagen. Då man ej kunde komma öfverens, fann drottningen till sist för godt att återkalla sina sändebud. Biörenklou afsändes till Regensburg för att deltaga i riksdagen, ehuru ännu ackrediterad hos kejsaren. Oxenstierna fick föregifva att han skulle resa hem för att aflägga sin berättelse och mottaga nya instruktioner[2]). Underhandlingen var i sjelfva verket afbruten. Biörenclou återvände aldrig till Wien, och Oxenstierna stannade i Wismar för att medverka vid orga-

[1]) Han skulle bl. a. yrka att den blifvande brefväxlingen fördes på latin, så väl i tyska provinsiella som svenska saker.

[2]) Drottningen till B. Oxenstierna 1652 $^{10}/_{12}$.

nisationen af tribunalet, hvars förste president han blef[1]). För sjelfva investituren utverkades snart uppskof med anledning af det förestående tronskiftet i Sverige. Karl X Gustaf lät emellertid omedelbarligen i Wien anställa en egen resident, den redan ofta nämde Kleihe, för att representera den svenska kronan och mottaga beläningen tillsammans med den ännu fungerande agenten Stäyger[2]). Det blef dock icke heller nu utaf; den växande spänningen mellan Österrike och Sverige utbröt slutligen i krig och nödgade Kleihe att lemna det kejserliga hofvet 1657. Efter freden i Oliva återvände han ännu en gång till Wien såsom plenipotentiarie, äfven nu med specialuppgift att mottaga beläningen tillsammans med v. presidenterna Per Sparre i Stockholm och Mevius i Wismar. Det lyckades icke heller denna gång; underhandlingen förflyttades till Regensburg, där riksdagen åter sammanträdt, och här var det, först 1664, som läntagningen af Sveriges tyska provinser verkligen försiggick[3]). Med blott ett par undantag uppehöllos tills vidare de något kyliga förbindelserna med kejsarhofvet genom agenter, tills på 1680-talet de inträdde i ett intimare skede och föranledde beskickningar, som snart antogo karaktären af ständiga[4]). Den vigt man fäste vid det kejserliga hofvet gjorde, att sändebuden vanligen vid slutet af sin beskickning afgåfvo en utförlig relation om hofvets beskaffenhet, de förnämsta ministrarne och sin egen verksamhet.

På detta sätt hade den svenska diplomatien organiserats i det tyska riket och fått fäste på flera olika punkter, men man var i den svenska regeringen icke aldeles främmande för tanken att åt denna månghöfdade representation äfven gifva en yttre enhet och sammanhållningspunkt, svarande mot Sveriges höga ställning såsom den Vestfaliska traktatens garant. Den lysande titeln af befullmäktigad legat hade Bengt Oxenstierna aflagt, då han 1652 lemnade Prag och öfvertog sitt presidentskap. Han kallades emellertid snart från Wismar till annan verksamhet så-

[1]) De båda gesanterna erhöllo under vistelsen i Prag i aflöning Oxenstierna 70 rdr om dagen, och Biörnklou 30. De hade först särskilda bord under sin därvaro.

[2]) Hans lön bestämdes med inberäknande af hans regeringsrådslön i Bremen till 20 rdr om dagen, men han skulle därför underhålla sekreterare, prest och en korrespondent i Italien. RR. 1655 1/5. — 1661 var residentens lön upptagen till 4,500 rdr.

[3]) Brefvet är utfärdadt den 5 maj.

[4]) Agenterna i Wien förvandlades med tiden till kommissionssekreterare.

som riks- och kansliråd, och Karl X Gustaf utsåg redan i början af 1655 till hans efterträdare Johan Oxenstierna, men utnämde på samma gång denne till legat i Tyskland. Hans uppgift skulle framför alt blifva att akta därpå att kejsaren, kurfurstar och ständer i Romerska riket hölle *pacta Osnabrugensia* och recessen i Nürnberg; han skulle tolka fredsvilkoren efter deras rätta förstånd, tillseende att ej de katolska ständerna lyckades göra dem oduglige, såsom de misstänktes åsyfta, och för den skull underhålla flitig korrespondens med alla svenska residenter samt i händelse af behof upplysa dem om meningen med fredstraktaten.[1]) Det var sålunda det undangömda och aflägsna Wismar, som skulle blifva den ort, där den tyska diplomatiens alla trådar löpte i hop, och här skulle den officielle tolkaren af den stora fredstraktaten residera. Johan Oxenstierna dog emellertid redan 1657 och hade ej fått tillfälle att utveckla någon större verksamhet annat än vid hofven i granskapet. Residenterna underhöllo emellertid med honom den anbefalda korrespondensen, och andra aktstycken visa att han hölls underrättad om den svenska diplomatiens åtgöranden i Tyskland. Vid hans död voro ej förhållandena sådana, att någon efterträdare lämpligen kunde ifrågakomma.

Det var förmyndareregeringen för Karl XI, något svag måhända äfven i detta fall för skenet, som återupplifvade värdigheten, då Bengt Oxenstierna för andra gången blef president i Wismarska tribunalet och dessutom utnämd till e. o. legat i Tyskland.[2]) Han vidtog anstalter för att etablera sig i Wismar — men dels hade regeringen något nedsatt hans legatlön, dels kunde han, betecknande nog, icke få någon säkerhet för sina lönevilkors riktiga utbetalande, och han stannade där han var, tills hans uppdrag formligen förnyades 1669 och en lång instruktion blef för honom uppsatt.[3]) Den upprepade väsentligen innehållet i Johan Oxenstiernas, men ålade den nye legaten försigtigt nog att i alla vigtiga fall referera sig till den hemmavarande regeringen. Han ingaf någon tid efteråt ett memorial med åtskilliga påminnelser, bl. a. att få samma lön som Johan Oxenstierna haft,[4]) helst Wismar ansågs vara den dyraste sta-

[1]) Cirkulär till residenterne i Tyskland, RR. 1655 $^{29}/_{1}$. Jämf. Johan Oxenstiernas memorial, Marienburg 1656 $^{10}/_{6}$ i Wismarska saml. RA.

[2]) Fullmakt RR. 1665 $^{2}/_{11}$

[3]) RR. 1669 $^{22}/_{7}$.

[4]) 10,000 rdr, af hvilka 6,000 såsom legat.

den vid hela Östersjön, och han därjämte aldrig, liksom så många af hans likar, fått någon »ergetzlichkeit» af kronan [1]), och stannade ännu ett par år i Sverige. Legatplatsen lärer kort efteråt ha blifvit indragen [2]), och en ny president tillsattes verkligen i Wismar 1673 (Axel Sparre), men i slutet af året förnyades ännu en gång Oxenstiernas uppdrag både som president och legat och skulle han nu »verkligen» tillträda dessa befattningar och tills vidare stadigt förblifva vid dem [3]) — det var, när ställningen i Tyskland till följd af 1672 års svensk-franska förbund begynte blifva allvarsam och den svenska diplomatien behöfde uppbjuda alla sina krafter för att besvärja den hotande stormen. Strax därefter fick han, under trycket af samma förhållanden, i uppdrag att som ambassadör gå till Wien, där han visserligen fick ett lysande mottagande, men ingenting väsentligt kunde uträtta. Efter återkomsten stannade han någon tid i Wismar, men reste, vid fiendernas begynnande framgångar tillbaka till Sverige. Till Tyskland kom han ej vidare och den dyra, men tämligen öfverflödiga legatposten blef ej åter besatt.

Den ofvan skildrade organisationen af den svenska diplomatien i Tyskland genombröts emellertid af tillfälliga beskickningar och undergick snart smärre förändringar. I nordvestra Tyskland låg en grupp af länder, Holstein, de Lüneburgska hertigdömena, Münster, som för den svenska politiken snart fingo ett afgörande intresse, och residenten i Hamburg var ej längre tillräcklig för de ökade anspråken. Regeringen i Stade blef vida mera medelpunkten för denna verksamhet och fyldes snart af diplomater, som kunde användas till en beskickning hit eller dit. Det var sålunda här, som presidenten Kleihe isynnerhet efter återkomsten från sin andra beskickning till Wien fick utveckla en förvånande liflig verksamhet. Han tillbragte en stor del af åren 1663—1678 på resande fot mellan hofven i Gottorp, Celle, Hannover och Münster eller städerna Bremen och Hamburg, oftast ensam, stundom i sällskap med andra. Genom honom gingo en följd af år särskildt de altmer betydelsefulla förhandlingarna med hertigen af Holstein-Gottorp, för hvilkas historia hans depecher äro en vigtig, men hittills ej särdeles

---

[1]) Oxenstiernas memorial 1669 $^{19}/_{8}$ i den Wismarska saml., RA.

[2]) Jämf. Fryxell, Handlingar rör. Sveriges historia, I, s. 206

[3]) RR. 1673 $^{14}/_{12}$. Lönen bestämdes nu till 8,000 rdr, hälften för hvardera sysslan. — Instruktionen för honom som legat är af 1674 $^{17}/_{6}$.

använd källa. Under kriget 1675—1679 blef han därföre också ett föremål för särskild uppmärksamhet från fiendernas sida och måste en tid hålla sig dold i närheten af Hamburg. — Från regeringen i Bremen utgick också hans yngre mera bekanta kollega Esaias Pufendorf, som åren 1675—1679 företog sina stora rundresor till hofven i Nord- och Sydtyskland för att spränga det förbund af fientliga makter, för hvilket Sverige var nära att duka under. Till samma regering hörde Wolfsberg, en veteran från 30-åriga krigets fältkansli, och Grafenthal, två af de mera betydande och använda förmågorna från 1650—1680-talet samt åtskilliga till. Mot slutet af århundradet började Vellingk sin långvariga och betydande verksamhet uti samma trakter och med samma utgångspunkt. Detta hade till följd bl. a. att residentskapet i Vestfaliska kretsen slutligen indrogs. [1]) Däremot underhölls fortfarande en minister i staden Bremen.

En liknande ställning intog Wismar inom en trängre krets, hufvudsakligen de meklenburgska hertigdömena, och tribunalets vicepresidenter [2]) voro i regeln mycket använda diplomater. På samma sätt regeringen i Stettin, ehuru äfven den uti mindre omfattning. Äfven residentskapet i Leipzig blef snart indraget, på samma gång som omständigheterna gjorde det nödvändigt att i Berlin underhålla ett slags stående beskickning, så tätt följde åtminstone sändebuden på hvarandra.

Efter Habbei afsked blef ej platsen i Frankfurt genast tillsatt. Af mera tillfällig karaktär var öfverste Arentens verksamhet där och i södra Tyskland 1671—1675; [3]) att efter kriget ett residentskap återupprättades i Frankfurt, ehuru snart inskränkt till Öfverrhenska kretsen, berodde hufvudsakligen på de förhållanden, som sammanhängde med Zweibrückens öfvergång till det svenska konungahuset 1681. Snart fans det endast en svensk »kommissarie» uti Frankfurt.

Efter krigets slut var meningen äfven att indraga residentskapet i Hamburg såsom obehöfligt. Det bibehölls, ehuru med nedsatt aflöning endast därföre, att Wolfsberg, en man med förmögenhet, erbjöd sig att underhålla korrespondensen mot en aflöning af endast 1,000 rdr. [3])

---

[1]) En agent tillsättes där ännu 1673, men några spår af hans verksamhet finnas ej.

[2]) T. ex. Mevius, Sternbach, Owstien, Lillienstedt.

[3]) Han hade som guvernör en tid följt Gustaf Adolf De la Gardie på dennes resor och utnämdes 1671 till öfverste med uppdrag att korrespondera från Frankfurt mot ett arvode af 600 rdr

Det var sålunda en icke så obetydlig personal, som måste underhållas, ehuru på hvarje ort utom ministern på sin höjd fans en sekreterare. Den saknade icke framstående förmågor. Sådana personer som de båda Snoilsky, Kleihe, Pufendorf och Grafenthal åtnjöto ett allmänt anseende och kunde måhända icke täfla med de franske, men fullt ut jämföras med de tyska diplomaterna. Betecknande är i hvilken hög grad den tyska diplomatien sköttes af tyskar, naturaliserade under 30-åriga kriget eller senare. Ännu i senare hälften af 1600-talet följdes den sedan gammalt anlitade utvägen att inbjuda till inträde i svensk tjenst framstående utlänningar, särskildt sändebud som kommo till Sverige. Kanslerer från Pfalz, syndici från Lübeck och deras fränder finner man sålunda än vid ett än vid ett annat tillfälle taga anställning i Sverige och användas som diplomater. Det är sällan man under 1600-talet finner någon af svensk börd använd i Tyskland; de flesta äro till födseln tyskar, en och annan mot slutet af århundradet svensk, fastän blott i andra led. Det enda egentliga undantaget eger rum för Wien, där under en längre tid olika medlemmar af slägten Oxenstierna representerade Sverige. Det vill sålunda synas, som voro de tyska ministerposterna föga tilldragande för svenskarne. Men förmodligen har man ansett att det både blef billigare och i många afseenden var lämpligare att begagna sig af tyskar vid de många små tyska hofven, där de hade lätt att skaffa sig förbindelser, som kunde vara af nytta. För öfrigt hade de tyskar som användes knappast skäl att rosa det företräde, som visades dem, i fall det var något. Mer än en lemnade missnöjd Sveriges tjenst, och en hufvudanledning var svårigheten att få ut sin lön. Det är knapt någon af dessa många diplomater, som icke slutar sin verksamhet med suppliker för att utfå innestående fordringar och klagan öfver den fattigdom, hvari han råkat. På aderton månader hade Grafenthal uti Sachsen ej fått ut det minsta af sin lön. Lyckligast voro de som funno anställning i någon af de båda regeringarna, i Stettin eller Stade, och nödvändigheten att skaffa dem underhåll, bidrog väl till det nyss antydda förhållandet med dessa regeringars sammansättning. [1])

[1]) 1696 års stat upptager för Tyskland 3 envoyéer, i Wien, Regensburg och Brandenburg, med resp. 6,000, 4,000 och 4,400 rdr. sp.; 2 residenter i Frankfurt och Hamburg med resp. 2.000 och 1,600 rdr., en agent i Wien och på samma

De betydande förlusterne efter Karl XII:s död medförde ej så stora förändringar i denna organisation som man kunde tro. Beskickningar underhöllos under hela det följande århundradet på fem olika ställen, en kort tid äfven på ett sjette (uti Frankfurt), och till det tyska rikets upplösning fans en minister i nedersachsiska kretsen.

gång komm. sekreterare med tillsammans 1,100 rdr, en sekreterare i Regensburg och en vid de sachsiska och brandenburgska hofven med 600 rdr hvardera; en agent i Zweibrücken (sysslan obesatt), — 1670 och 1672 års stater upptaga en resident i Wien (6,000 rdr), en i Frankfurt med 4,500, en »agent» i Hamburg med 1,800 och en i Wien med 600. 1661 voro residenterna i Wien, Hamburg och Frankfurt upptagna till samma lön, 4,500 rdr, dessutom en resident i Bremen (på extra stat) med 2,250, en i Brandenburg med 3,000 rdr. Se riksstater i Statskontoret.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Bref upplysande svenska historien.

H. M. v. Thurn till Gabriel Oxenstierna.

Det är bekant att den ryktbare H. G. v. Arnim, hufvudmannen för det tyska »tredje» partiet, som drömde om möjligheten att utan svenskarnes medverkan, skaffa det tyska riket en tillfredsställande fred, till följd af sin tvetydiga hållning blef på svenska regeringens befallning gripen 1637 och förd till Sverige. Det var denna händelse, som kom den gamle grefve Thurn att affatta följande bref, där han utgjuter sin harm öfver den, i hvilken han såg egentliga orsaken till den skymfliga olycka, som träffat honom i Schlesien 1633. Brefvet visar att gubben nu var ganska minnesslö; han sammanställer t. ex. Wallensteins död med hertig Bernhards expedition mot Forchheim, som först inträffade en tid efteråt; men det har intresse därföre att det i ännu en punkt bekräftar Raschins relation om Wallensteins underhandlingar med svenskarne, nämligen hans egen beskickning till Bubna och Rikskansleren på nyåret 1634. Man har intet skäl att här antaga något minnesfel å Thurns sida, som bör ha varit väl underrättad äfven om denna sak.

* * *

Nachdem ich erfrewlich vernommen, das Gott aus seinem gerechten Uhrtel des Arnheimbs falschheit undt betrugk nit lenger hat zusehn muegen, sondern denselben als ein imb werck erwiesenen abgesageten feindt der loblichen crohn Schweden in dero hende übergeben undt nuhnmeher in das reich soll gebracht werden, habe ich als ein reversirter trewer diener nicht unterlasen konnen zu vermelden, was für schettliche teuflische pratiquen obgedachter Arnheimb von anfangk wieder den lobwürdigsten konigk der Welt, sel. gedächtnüs, gefhüret, wie beilage ausweiset, welche ich von dem h. Lorentz von Hoffkirch bekommen, und ob derselbige woll ein sächsischer obrister dahmahles gewehsen, so hatt er doch solch trewlohses knabenstück nicht vertischen wollen, sondern mir communiciret, welches ich neben den grafen von Solms, der ambasadeur war, durch den Steinecker Ihr K. M:t damahls avisiret undt überschicket. Man darf auch keines kopfbrechens, was der obrister Sparr gemeinet hat

mit dem, das er vermeldet, er wolte herzlichen gern helfen den hochmuht zu stewren, den diese wohrt hat Arnheimb in offentlichen rath vor dem churfhürsten von Sachsen gesaget: man mus den Schweden nicht so hoch kommen lasen das dominium in Teutschlands zu fhueren. Dieses hatt h. obr. von Hoffkirch als ein beiwehsender Ihr K. M:t hochsehligster gedechtnüs mundtlich referiret, undt wen es E:r Excell. nicht verdrieslichen, will ich es nach der lenge beschreiben, wie eher mit der sachsichen armee den zugk in Böhmen genommen, zu was endt undt meinung er den woll intentionirten fürsten von Wallenstein auf einen anderen wegk gebracht undt wieder eher, glauben undt treu das konigreich Böhmb verwuestet, niemahls des sinns undt gedancken gewehst dehnenselben zu religion- undt landesfreyheit zu verhelfen undt zu erhalten. Es ist landtkundig, das ich mich anerboten dahmahls zehentausent man zu werben undt in gar kurtzen auf den fus zu bringen, Ihre Churfürstl. durchl. zu Sachsen, wen sie zur stel, obidiren, undt alles zu thuen nit weiniger als wen mein allergnedigster konigk zur stell wehere; mit h. Arnheimb in vertrewlicher lieb undt guter freundschaft einander helfen rahten undt thaten. Das ist nicht angenommen worden, sondern wo sich die meinigen gesamblet, sie aus den quartiren getrieben; die stätt, so ich in nahmen meines allergned. konigs durch handtbrifl aufgefordert undt sie sich mit den hochsten frewde der welt ergeben, da hat man die meinigen, so noch in keiner verfasung, herauser getrieben. Ich hett eine unfehlbahren überschlagk gemachet, eine grosse summ getreydes, von weiz, korn, habern auch gersten zu liefern; magasin in den stätten anzurichten, auch bier undt wein; undt wan die orden geschlosen, was auf man undt ross zu geben, das sie es nohtturftig haben werden; item lehngelder 20,000 alle mohnat, damit man keine uhrsach hette zu plündern, rauben undt tyrannisiren; dies wart alles nit angesehen, auch hatt man sich so grob undt unbescheiden gegen mich gehalten das man mir die lohsungk zu Prag nicht hat geben lasen, da doch alle geheimbe zeitungen keinem andern als mir sein gebracht worden, welches mir schmerzlichen wehe gethan, da ich doch in Italia, Frankreich undt bei den grohsmögender H. H. Staaden die überflüsige eher gehabt, das die gouverneures das wort von mir begehret haben. Man frage alle ehrliche befhelshaber und soldaten, so in der Schlesingk der loblichen chrohn Schweden gedienet, wie sich Arnheimb jegen ihnen verhalten, sein ganz dichten undt trachten war dieselbe an Schlesingh zu dringen, welches ihm auch lezlich ist angegangen, wie er auf hinderlistige weise den churfhürsten vermacht, das er ihn zu seiner versicherungh soll abfordern, das er mir gewiesen, hat auch die brandenburgischen mit sich abgefhueret; uns aber das fhurgewendet, er wolte nit auf Dresden gehen, besondren schnuer geradt in Bömhb; der fürst von Wallenstein werde, wie leicht zu erachten, folgen, damit wurd die Wallensteinische macht mir vom hals undt aus Schlesingk gebracht; h. Schafkhotzs werde mit ein 6,000, meiste übel armirte, jegen mir verbleiben, dem wehre ich genugsahmb gewachsen. Diesen zusagen

undt worten wardt kein erfolg geleistet, besonders Arnheimb nam seinen abzugk neben Ligniz, habe über 1,500 man in der rügken su sichern aldort halten lasen. Der fürst von Wallenstein war schon 9 meilen weges von mir jegen Böhemb, wehr ihm alsdan gerahten, das er zurück bei tag undt [nacht] gezogen, die sachsische armee verlasen undt auf uns sich zubegeben, das ist dem Almechtigen bekaudt, es soltens die blinden greifen kunnen. Ich habe solchen verlauf in druck ehermahalber gehen lasen, ist unverandtwortet blieben. Ihr Ex. feltmarschall Bannier hat es auch erfharen, was der Arnheimb kan, davon will ich nicht schreiben. Ich konte juramentum credulitatis thuen, das alles was Churfürstl. D. Sachsen undt Brandenburg thuen aus Arnheimbs raht undt kopf gesponnen; sich so verflucht stellen konnen! Er konte nit gutheisen des Churfürsten sein actiones in den friedensschlus, er wolte nichtes damit zu thuende haben undt von derogleichen unwarhafte reden mit fleis gelsourgiret(?) sein worden, hat ihm damit einen zimblichen credit gemechet undt siehers geleit hin undt her zu reisen die verdammete leuchte zu stimmen, wie auch darbei zu schliesen, das er den Baudisin in das churfürstl. dienst beredt hat. Arnheimb ist auch zu Ihr Exc. den h. reichscanzlern über die hundert undt 40 meilen gereiset die Wallensteinische sach vorzutragen, da Ihr Exc. als ein hochverstendiger weitausehenden herr alles wol ausgehöret undt sich belieben lasen, doch (nicht zu verdenken) gefraget, ob Arnheimb solches fuer richtig undt gewis versichern will. Als hat er solches nicht versprechen wollen, welches H. Reichskanzlern seltzamb vorkommen. Jedoch hernach auf des H. generalwachtmeisters Bubna warhaft undt redliche wort hat sich Ihr Exc. der H. Reichscanzler in der besten form erkläret wegen des fürsten von Wallenstein. Der urplözliche that aber hat es zu dem gewünscheten endt nicht kommen lasen. Solches hat misgonst, neidt undt bösheit verhindert. Ihr fürstl. Gn. Herzog Bernhardt habe ich bittlich undt hochbeweglichen geschrieben, er wolle nicht säumen sich auf die Bohmische grenzen naher zu begeben. Der kaiser Ferdinandt hette den fürsten von Wallenstein proclamiret, verruehret vor dero erzrebellen, so ihm nach crohn undt cepter, ja das ganze haus Osterreich zu verderben gestanden, im druck publiciret, die soldatesca von dem gehorsahmb undt respect endtbunden undt dadurch (leicht zu schliesen) vogelfrey gesprochen, weilen periculum in mora, das glueck zu befordern undt gefhar zu verhneten. Habe aber eine unerfrewliche andtwort bekommen: Gott hette wol andere mittel den allgemeinen wehsen zu helfen als gleich durch den fürsten von Wallenstein. Hat also die ganze unzeitige atacha, bloquirung undt stürmung ohne propos fuhr Forchheimb vorgenommen, so in la mi, mit verlust abgangen undt das heilsahme werkh ausgeschlagen. Gott hat durch denselben fürst Bernhardt dem gemeinen wehsen den anfangk des reichsverderben angefangen mit verlierungh der schlacht bei Nördlingen. Ob dieselbe aus noht oder zwangk beschehen undt wolgethan will ich nicht uhrtheilen. Der allmechtige segen hinforo beser seiner hende werck zu den allgemeinen wehsen. An

der treuen guten affection ist kein zweifel. Bitt Ew. Exc. als meinen hochgerten patron sie wollen mein erinnerungk so verstehen, wie ich es redlich undt ehrlichen vermeine. Ich thue nichtes aus hass undt feindtschaft, allein weilen ich verbunden fleisig aufsehen zu haben, schaden warnen undt wenden, so habe ich dieses aus schuldigkeit undt gewissen nicht verhalten sollen. Datum Pernow d. 26 Maij a:o 1637.

Bref från A. Alstrin till professor J. Upmarck.

Den berömde professor J. Upmarck-Rosenadler hade en halfsyster, som var gift med kyrkoherden i Leksand Laurentius Andreæ Alstrin. Af deras söner blef en, Erik, till sist biskop i Strengnäs, en annan, Anders, lärer ha slutat som guvernementssekreterare i Pommern. Det är denne senare, hvarom här är fråga. Han företog 1707 en resa genom Europa, med understöd, tyckes det af morbrodern, samt såsom sällskap för två unga adelsmän, och var på hösten samma år uti Leipzig. Han har härifrån till morbrodern skrifvit flera bref, hvilka utom familjeförhållanden äfven skildra brefskrifvarens intryck af det märkvärdiga lif, som rörde sig omkring honom under Karl XII:s och svenskarnes därvaro. De få intresse särskildt genom de visserligen beundrande, men äfven något skämtsamma skildringar af den svenska konungen, som han gör, och torde äfven i ett och annat afseende till för den uppmärksamme läsaren lemna bidrag till bilden af en tid om hvars egentliga färg man icke har sig så särdeles mycket bekant. Brefven förvaras i afskrift i Bergianska samlingen i K. Vetenskapsakademiens bibliotek och meddelas här med uteslutande af hvad som rör brefskrifvarens rent personliga och slägtförhållanden[1]).

* * *

1) Leipzig d. $\frac{4}{14}$ Maj 1707.

— — — — I Halle[2]) är ännu åtskillige svänske studenter, såsom Grubb, Frank, Pettersson ifrån Stockholm etc. Ännu har iag ingen stad sedt så stor som halfva Stockholm. Den fägersta är fuller Lepzig — — — —

Courage och beständighet, som k. Morbror oss önskar, må iag bekiänna här behöfves, och om iag det intet hade haft, och så vist mig föresatt att förhärda mig emot tiusarens röst, så hade iag längesedan varit soldat, så charmant är soldatväsendet här nu för tiden, och så charmant är vår stora kung, så att hvad för svårigheter man

[1]) Stafningen har moderniserats i afseende på dubbla vokaler, användningen af *h* och *z*.

[2]) Början handlar om utresan och ett besök i Berlin.

någonsin må sig imaginera, så måste iag doch bekiänna: *hac mercede placent*[3]), allenast man vid sådana conjuncturer en sådan kung får föllia. Jag får aldrig se mig mätt på honom, ej eller någon annan. Hvar dag är salen, der han äter, så full med folk, som det kan gå in. Han kommer mig så underlig, så singulier och obegriplig för i alt det han giör, i alla åthäfvor och miner, så att iag kan det intet så säja, doch är han så nådig och giör sig så gemen med alla. Intet conterfej af alla de iag sedt är honom rätt likt. Jag har på en dag, som var d. 29 April innom 3 timars tid uti Altranstadt sedt 3 kungar tillsammans, Carl, August, Stanislaus, med alla deras förnämsta ministrer, dem iag nu intet får upräkna för denna gången, der till med Duc de Marleborug, Sophia med sine söner, Smiegelscki[2]), förutan så många andra generalspersoner, item Kiowski, med hvilken iag 1 hel tima talat, han som af Smiegelski är till fånga tagen och af aviserna lär vara bekant. Men ingen physiognomie kommer mig så underlig och så obegriplig för som kung Carls. Der är något särdeles, iag vet inte hvad för *venerandum* och liksom *horrendum*. Doch bär han sig så simpelt åt i alt, sitter altid så tankfull, att iag kan intet så säga, krokrygg utter sitter han och stiger plumpt till väg, när han går, då k. Augustus der emot sir ut för den galantesta cavallier, som kan gies, öfvermåttan väl vexter och tämmelig stor karl. Om k. Morbror får si en student, en östgiöthe, som heter Rinnman i Upsala, så är han honom nog lik men doch större i ansichtet. Stanislaus är en ung vacker karl, öfvermåttan höflig emot de svänska. Det är obeskriflig, hvad en svänsk soldat här æstimeras, derföre alla som hit komma nästan gifva sig der till. Det är ovist, om icke ock Mons:r Helin det giör, det har iag hört honom sielf säja. — — — —

P. S. — — — — Här äro af studenterna Iserhielmerna, Iser, Wadenstierna; Gustav Kock, *Dalekarlus ike.* Jacob Benzelius vill nu intet mer vara präst eller magister, utan går med värja och manqetter; Silfvercrantz, König och de iag förr i brefvet nämt —

2) Lepzig 1707 $\frac{18?}{28}$ maj.

— — — — Jag har och min uppvaktning och k. Morbrors hälsning hos cancellirådet Hermlin aflagt, som låter helsa tillbaka sin (efter hans egna ord) synnerligen goda vän på det flitigste. Han var emot mig mycket höflig, frågade noga efter mitt tillstånd, hvarpå iag svarade som mig tycktes sig bäst skicka skulle, doch giorde mig intet så fattig som iag är — — — — Hos sekret. Hylten har iag varit åtskilliga gånger till måltids och altid med stor höflighet blifvit undfägnader. Jag må bekiänna att han emot det iag kunnat trodt, talar om studier och studerande raisonabelt. Han har mig sagt att det innan kort, så framt Hermlin lite mer får råda, lärer blifva en gyllende tid för dem — — — — Jag

[1]) »Under sådana vilkor behaga de».
[4]) Starosten af Gnesen, som nyligen tagit Stanislai parti.

var hos D. Reckenberg för två dagar sedan, han sade åt mig att Sverige är mycket lyckligit der uti såväl som andra mål, att Hermlin är i Canceliet och vid affairerne; skulle och sade han, han mistas, så hör iag att i Upsala är en capabel karl i slika mål, som heter Upmark, som succedera kan: det gud gifve, tänkte iag. Elliest kan ingen tro huru litet Upsala academie och dess lärde här äro bekanta, iag har rätt undrat deröfver; en Benzelius kiänna de fuller (den gamle arkiebiskopen), men elliest intet många, snart sagt ingen — — — — — Men att iag och något denna gången må tala om den stora kung Carl, den iag aldrig tillfyllest nog kan undra på. Det är en underlig ting att som han är mycket svår att aftaga för målare (ty iag har än intet något conterfey funnit, som rätt träffar, ibland hundrade iag sedt och hvarmed hela verlden är full, alla boklådor, alla målarbodar och hus förutan andras hus, ty alla måste och *inviti* admirera honom), hvilket deraf kommer att han svår är att minnas, det iag sielf har proberat — — — — Så kan och ingen förstå sig på honom och hans humeur och sinne. Jag har hördt af dem, som hafva varit med honom från begynnelsen och tämmelig tillfälle haft att lära kiänna honom, såsom drabanterna, (af hvilka många varit fordom mina bekanta); de säja alla, att de aldrig kunna röja och döma af hans ansichte och elljest åtbörder, hvad han menar eller huru han är til mods, så aldeles är han sig altid lik, hafva ännu aldrig kunnat märkia — — — — att han någon och hvilken dominant passion har, eller hvartill han mäst inclinerar. De kunna engång intet säja, hvilken häst han i sitt stall mer håller af än de andra, får han en bondmärr, det gör honom lika mycket — — — — Jag påminner mig hvad som 3 präster i hufvudqvarteret på en gång mig refererade, neml. att utaf många års förfarenhet och observationer (jag vill nämna prästerna: mag. Vallerius, som är kyrkioherde i Tiarp, Nordberg och Aurivillius) hafva de entel. märkt att kungen har 4 fastedagar i året, dem han sig sielf utvalt, så att ingen deraf vettat, och på det ingen skulle det få vetta, har han de dagarne allom ovetterlig ridit ut och borta till aftonen, och om någon det märkt och följgt med, har han tagit sin resa dit ut, der de ingen ting skulle kunna hafva honom fådt middagstiden att præsentera; den ena fastdagen är på hvilken han vann vid Narva, den andra, då han sköt Holen(!) (jag menar han hette så, iag vill till härnäst bättre fråga efter) med laddstocken oförmodelig i skärmysslande; de öfrige vet man intet hvarföre. Som han altid ser lika ut i ansichtet, så skall han och ha altid lika giorda kläder, starka och rymniga; aldrig något på hufvudet, hatten under armen, förutan då han rider, svart halsduk, blå råck med messingsknappar förgylta, ehuruväl de äro *re vera*, det intet många vet, af pur guld, och det kungen sielf en lång tid ej vettat af, små upslag och råcken altid igiänknäpter ifrån åfvan ända utföre, så långt som knappar äro; råcken alla dagar upsatter, alla dagar stöflarna på, de ha intet någonsin, sedan han reste ut, varit bortlagda, han eger inga skor; ett par stora elghuds handskar, gehäng af samma slag, nog tilltagit,

och en plit deruti, den största som vid arméen drags, iag har sielf sedt, att han ute på marken har stått rak och satt värjan bredevid med dopskon i jorden och stödt den vänstra armbogen på festet. Kungen lutar litet, när han sitter eller står, men när han rider, ser han maklös braf ut. Det är nog, att i sådant lyckans medhåll, vid slika tillfällen, som man kan tänka han har haft, och hvilka man af hans officerare både höra och märka får och dertill med *in tanta delinqventium turba* han allena, och sannerligen allena, är utan någon den ringaste svaghet funnen. Han öfvergår alla generaler och officerare i alla mål, det de alla efter så många års stadiga umgänge med förundran måste tillstå, och är altså så många tappra karlars och segrares öfverman. När alla äro trötta, är han lika god, kan ingen dag vara utan att rida, hvilket skier straxt efter måltiden och mäst till Rehnschiöld! Förmiddagen sitter han i Canceliet och ibland annat ritar full det ena pappersarket efter det andra med truppers rangerande, med tecken hvar rytteriet skall stå, hvar som fotfolket etc. Vindicatif är han något, den som bryter, han skonas intet, men alt hvad han giör och befaller skier med en sådan kallsinnighet som han ej sielf deraf viste. Det är så lustigt att se uppå, huru de förnämsta fruentimbret ibland komma så utstofferade ut och stå vid hans bord runt omkring och kunna sig aldrig berömma »dass die Strahlen der Blicken seiner Augen irgendz auf sie geworfen seindt». Han ser intet en gång på August, när han äter med honom, ej heller talar ett ord. August sitter ochså tyst, när han är hos honom, men när han äter för sig, talar han mycket med sina karlar. I comparaison sitter de liksom en vacker cavailler och en bondedräng, som nyss blifvit soldat, tillsammans, hvilken, den senare neml. litet bondblyger sitter och ser ner. Det är med ett ord en obegripelig stor kung! — — — — — —

3) Leipzig 1707 d. 18 Juni.

— — — — — — Här är eljest intet något särdeles att skrifva om, all ting i sitt förrige och vanlige stånd, förutan hvad detta innelychte medbringar [1]). Det roligsta var att, när konungen stådt en stund krokrygguter som en lång smal uplandsbonddräng, som nyss fådt blå rock, 1 par stora handskar och stöflar på sig, så steg han till vägs med sina stora steg, feck i ett fruentimber och steg ikring gålfvet det starkaste han kunde, utan att någon tact observera, och slängde den andra stackarn, ehvem det och var, så hon flög som en hårvandt och vähl mindes, att hon dantsat med kungen; man kunde så grant se på dem, hvem med honom dantsat har, det upsatta håret slokade och flaxade på alla sidor, och de sågo så tilltåflade ut. Sedan är och artigt att de åter igiän begyna bruka *tedis* [2]) i sina bröllop. Konungen rider eliest i kring alla

[1]) Det följande står ej i något direkt sammanhang med början af brefvet, som berör brefskrifvarens privata förhållanden.

[2]) »Facklor».

veckor och munstrar sina brafva karlar, de ha nu alla fådt nya monderingar. P. Upmark [1]) sliter braf ondt, men blir säkert folck. — — — — Här är ibland så hett, att man ej kan fördraga en klädtråd på sig, när man sitter i kammaren, och ibland är det rätt så kalt, som det någonsin kan vara i Sverige denna tiden. Det är grufveligit att se hvad executioner skie vidh alla dragouner regementer, som af tyskar bestå, ty de desertera och efter de rätta svenska regementerna liggia rundt ikring på gräntserna fördelte, så blifva de alla upsnappade och utan all nåde uphängde; ibland andra för några dagar sedan en prästson ifrån Skåne, namnet har iag ej än kunnat fådt wetta, rätt brede vidh munsterbordet, der kungen satt. Helin har längesedan betänkt sig, att det doch intet doger, ehuru ett sådant lefverne tyckes vara friskt och hurtigt och för tiden i æstim; men en karl, som så har rest och kostadt på sig, kan väl komma i frestelse, när han ser huru det går till. Det är vist, ingen må tänka att blifva särdeles ansedder som icke antingen är medh 2 eller 3 till det högsta kötslig bror [2]).

4) Leipzig 1707 d. $\frac{6}{16}$ Juli.

— — — — — Nu innan vi vetta ordet af, skier ett almänt upbrott; dertill är tecken ibland annat, att vårt svänska fruentimber giöra præludium i öfvermorgon hem åt Sverige. Mag. Pontin convoyerar Hermlins kiäresta [3]). Konungen har för några dagar sedan exercerat sina drabanter, och såsom han ett fult nöje hade, så giorde han dem den nåden att vid aftonmåltiden dricka deras skål: hvilcket ett tecken var till ett stort nöje hos kungen, så mycket mer, som han med skålar intet krusa plägar. Man talar om en græc, som hit kommen vara skall till konungen ifrån turken och med honom spisat har, men iag skall om honom wissare efterrättelse gifva med nästa post. Detta följiande debiteras för vara helt vist, och jag tror det och, ty iag har det af säker hand, att konungen har skickat till Kejsaren och anmodat om qvarter för sin armée i Böhmen, hvilcket och honom giärna är efterlåtit vordet med begäran, att Kon. i Sverige ej mer ville bry honom i något annat mål, hvadh de evangeliske kyrkiorne angår ville han med goda i sitt förra stånd bringa låta; då Kon. i Sverige har straxt en courier skickat till Wienska håfvet och låtit begära de penningarna, som Kejsaren ännu de svenska sedan vestphaliska freden skyldig är; hvilcken courier, iag vet en säker karl, som hört Konungen frågat efter, om han ännu voro från Kejsaren igiänkommen. — — — — — — —

5) Leipzig 1707 d. $\frac{3}{13}$ Aug.

— — — — — Att jag drögt så länge, är orsaken det att iag varit om postdagarna, hvilka man eljest mer lediga har, så att

[1]) En frände till professorn, som tyckes ha på egen hand tagit värfning vid arméen.

[2]) Brefvet är här afbrutet.

[3]) Hans hustru Margareta Åkerhjelm.

man collegierna ej freqventerar, varit uthe på landet och set på soldaterna och lärt kiänna officererna. Vår armée är här i Saxen till 32,136 man stark, då de inkommo ej flera än 19,084 man. Hela Konungens landmilice hemma och i fästningarna, Sveriges näml., är 19,840 man, i Finland och Liffland 25,139, Pohlen 5,456, Bremen 2,400, Pommern 3,200; in summa

cavallerie	18,420	summa summarum är 88,171 man.
dragouner	16,604	
infanterie	53,147	

Jag kunde de förnämste officierare upsätta vidh hvart regemente, om iag viste det vore behageligit. Det ser uth för menniskioögon, att de här brafva, starka, väl monderade, väl exercerade karlarna voro intet att öfvervinna; vår Herre gifve lycka, hvarpå det bär, hvilcket ingen ännu vet, men hålls före vara säkert, att upbråttet skall skie straxt efter böndagen, som i andra veckan kommer, särdeles efter och Pipers grefvinna nu om tisdagen reser hem åt. I går var lustigt att, när hon reste igenom staden här, så lopp folket omkring vangen på alla sidor, liksom någon furstl. person sitt intåg haft, och när gen. majorns[1]) kiäraste Anna Maja Törnflycht, som och var med i sviten, stannade vidh en kiöpmans bod, der något att handla, samblades utan före så mycket folk, att de måtte hafva stormat boden. Jag tänchte huru lustigt går till i verlden och att för några år tillbaka Olof Hansson[2]) väl intet kunnat tänka, att hans döttrar med den pracht och æstim i Leipzig skulle åka med tiden. — — — — —

6) Leipzig 1707 d. 24 Aug.

Oansedt iag nu intet mycket skrifva får för tidsens korthet och andra sysslor skuld, doch likvähl efter nu en gång alfvare här blifvit utaf de svänskas länge omtalte march, vill iag att högt:de K. Morbror der om så snart något visshet hafva skall som någon annan. I måndags var iag ute vid Cancelliet, då alla, hvart iag kom, packade sin saker tillsammans, och reste grefvinnan Piper samma dag kl. 4 eftermiddagen med *allo* derifrån åt staden Leipzig, beledsagades af printsen af Würtenberg, grefven sielf och Hermlin halfväges till staden, ty de hade i Cancelliet så mycket att giöra, Hermlin ej fick äta middag den dagen; men ända fram till staden följde henne åthskilliga cavaillerer, och bestod hennes suite dessutom i 10 vagnar. Öfver natten var hon här och spisade om afton hos danska envoyén. Dagen efter for hon vidare fort till Berlin, Stettin, Strahlsund, Ystad etc. Med henne for och capellmästaren Düben, som hela tiden här ute varit, nej von Düben heter han nu,

---

[1]) Johan August Meijerfelt.

[2]) Den rike borgmästaren i Stockholm, som adlades med namnet Törnflycht och fick sina döttrar gifta med Piper, Lillienstedt, Arvid Horn och Meijerfelt. Hans upphöjelse och döttrarnes giften synas på den tiden ha väckt ofantligt uppseende.

emedan Konungen honom och alla hans bröder giordt nyligen till adel. I Maissen äro nu redan alle regementer i full march, item Stanislaus, och tänker man, det iag af secr. Hylten hördt, att Konungen sielf om fredagen bryter upp, ehuruväl hvad han giör kan han ingen säja af förut; det är vist att cancelliet står i parat och marchfärdigt, och att Dükerts dragouner hvilcka de sidsta blifva här i Saxen, skola om fredag fort — — — — — —

7) Leipzig 1707 d. 7 Sept.

— — — — — Det tror ingen menniskia huru ondt det är efter, något vist och säkert at höra få, ty Drabanterna i Konungens egen sal vetta aldraminst, så det heter säkert: ju närmare Konungen, ju enfaldigare och okunnigare i affairerna. Skall man något kunna få höra, måste man med canceliefolket noga bekant vara och flitigt conversera, hvilka, förutan det att *paucis adire Corinthum*[1]), vähl vetta att menagera, också i de saker, som lite nog angelägne äro. Det kommer deraf, att konungen sielf finner ett särdeles nöje uthi den konsten, att kunna sig hemlig hålla, fast än ibland i ringa saker, som väl utan någon fara kunnat uppenbaras och allom kunnoga vara; som till exempel i tisdags lät han gref Piper vetta, att han denna veckan marchera ville, och i onsdags om aftonen lät han i Canceliet giöra kunnogt, att hvar och en skulle hålla sig i parat, emedan han vore sinnader efter några få dagar upbryta, och straxt morgon derefter kl. 6 kom en enspännare ifrån hufvudqvarteret till Canceliet, som befalte i ögnebleket följa med, efter Konungen vore redan i marche begripen. De äro och derföre så vana, att när de allenast kunna spå till ett upbrott, så sadla de straxt och inrätta så sina saker, att de hvar stund kunde följa, om det giälla skulle. Men huru tyskarne ränt med lång näsa denna tiden bort åt, står intet till att säja. De ha hvar dag haft 3 eller 4 åtskillige berättelser att löpa med, hvad Konungen i Sverige tänker att giöra, hvad för affairer i Canceliet under händerna hafvas med den eller den potentaten, när han vill marchera, hvart etc. och innan afton har det varit osanning altsammans. De här stora tyska politici ha haft honom för ögorna alt stilla och ha doch ej vettat hvart ut han velat, utan den der enfalldiga Konungen, som ser ut att han ej skulle kunna räkna till 5, har skurit dem långa näsor, så många de äro. Och vet än ej någon, hvart det bär fullkomlig. Hvad i aviserna skrifs är blotta conjecturer, hvad specialia angår. Det är och artigt, att iag några hört säja af de lärda här i Leipzig (som iag sielf ibland fört ut till hufvudqvarteret), hvilcka villia vara och gifva sig sielfva ut för förfarna gesichtdeuter, att de alla andra tämmelig kunna uthur ansichtet förstå, men kungen i Sverige och hans inclinationer, humeur etc. kunna de intet begripa. Konungen i Sverige marcherade i torsdags till Walkovitz, 2 mil ifrån Leipsig på den

[1]) »Att till Corinthus hinna är ej allom gifvet».

vägen åt Grim, men gick ej igenom staden Leipzig, utan i kring murarna. Huru väl en troup svänska sir ut, kan iag ej säja, tiocka, feta, starka karlar med sitt blåa och gula livrée. Alla tyska måtte tillstå, att de äro oförlikliga. Och har det desse dagar varit ett sådan elände med Leipziger fruentimbret; gråta och låta är för litet, utan de falla ned och svimma vid afskiedstagandet: och detta är vist. Så är det och i alla andra små städer; större sorg än man säja kan; dock allenast hos fruentimbret, ty det är och otroligt, hvad för frihet våra svenska i sådant mål brukat, och huru en del, iag tror alla, äro bortschämde, fast än ej alla lika. Komma de en gång hem, så ynkar iag hustrurna, som så bortschämde män skola emottaga, men en flicka, som min största ovän vore, hade iag ej hierta att så illa råda, någon af alla officerare at taga till man, om han och vore öfverste. Eljest marcherar nu alla regementer fort, så när som på Dückerts dragouner, de blifva de sidste här i Saxen. Vore iag ledig, skulle iag följa med till schlesiska gräntsen, der hela arméen kommer att stöta tillsamman, och en fullkomlig campagne att giöra; det skulle mig ej stort kosta. Men secret. Hylten har numera vidh afskedstagandet aldrasidst förtrodt mig sin bror och des disposition helt och hållit i händer — — —

Underrättelser.

— Arkivarien D:r N. A. Kullberg afled i Stockholm efter en längre tids sjuklighet d. 10 Mars 1884 vid 60 års ålder. Han hade för Riksarkivets räkning utgifvit den ännu för forskarne i vår Medeltidshistoria oumbärliga förteckningen öfver Riksarkivets pergamentsbref 1351—1400 samt påbörjat publikationen af *Svenska riksrådets protokoll,* hvaraf två delar utkommit och den tredje, vid hans död, förelåg färdig, så när som på registret. Den omsorg han nedlade på dessa publikationer, särskildt den senare, som han sjelf hade att från början planlägga och anordna, har redan vid flere tillfällen förvärfvat dem ett rättvist erkännande, och den historiska vetenskapen har i den bortgångne gjort en verklig förlust. Det gäller äfven om alla dem, som hade förmånen af hans närmare bekantskap. Med en ädel, finkänslig och varmhjertad natur förenade han vidsträckta kunskaper, en stor beläsenhet och mångsidiga intressen. Dessa hufvudets och hjertats egenskaper gjorde under hans helsas dagar hans umgänge synnerligen angenämt. Den vänskap och välvilja han särskildt visade yngre kamrater vid deras började arbeten bör icke heller förtigas. Icke minst hos dem lefver i tacksamt minne denna älskvärda personlighet.

— Den bekanta franska historikern François Mignet afled d. 24 April d. å. Samtida och nära jämnårig med de frejdade historie-

skrifvarne Guizot, Thiers, Augustin Thierry och och Michelet öfverlefde han dem alla och qvarstod som den sista representanten för denna äldre, men så lysande historiska skola i Frankrike. Hans mest bekanta arbete *Franska revolutionens historia*, öfversatt på svenska liksom på andra språk, är väl numera, med alla sina förtjenster af stilens klarhet och formens öfverskådlighet, att betrakta som något föråldradt. På svenska finnes äfven öfverflyttadt hans bok om *Maria Stuart*. Främst i värde bland hans publikationer sätta historici dock hans ofullbordade arbete *Négociations relatives à la guerre de succession d'Espagne*.

— Professorn vid universitetet i Leipzig KARL V. NOORDEN har aflidit d. 25 dec. 1883, 51 år gammal. Af hans stort anlagda verk »Europäische Geschichte im achtzehnten Jahrhundert» hunno icke mer än tre band utkomma. De omfatta det spanska tronföljdskriget och det stora nordiska kriget och åtnjuta ett stort anseende på grund af djup forskning, utmärkt framställning och verkligt universell uppfattning. Förf. berömmes dessutom som en särdeles utmärkt föreläsare.

— Af K. Bibliotekets Handlingar har sjätte häftet utgifvits, innehållande årsberättelse för 1883 samt af öfverbibliotekarien G. E. Klemming en bibliografi öfver Birgitta-Literatur. Den upptager nio upplagor af revelationerna från 1492—1680, af hvilka en är tryckt i S. Birgittas hus i Rom genom Olaus Magni försorg. Af öfversättningar finnas tre franska (en så sent som 1853); ett par italienska (i urval), en spansk (likaledes i urval); en plattysk, ett par högtyska (den sista 1856); ett par nederländska, mer och mindre fullständiga, och ett par engelska i utdrag. Bibliografien upptager äfven den apokryfiska litteraturen samt lefvernesbeskrifningar och andra bidrag till helgonets historia.

— Vi ha det nöjet att kunna omnämna en ny publikation likartad med den ofvan nämda liksom med »Meddelanden från Riksarkivet». K. Krigsarkivet, för hvars ordnande och fullständigande en så liflig och förtjenstfull verksamhet under några år har pågått, har förskaffat sig en egen organ under titeln *Meddelanden från K. Krigsarkivet utgifna af Generalstabens krigshistoriska afdelning*, hvars första nummer nyligen kommit oss till handa. Den skall enligt den n. v. afdelningschefen kapten G. Björlins tillkännagifvande i första numret meddela öfversigtskataloger öfver krigsarkivalier, aftryck af vigtiga krigshistoriska aktstycken samt mindre uppsatser rör. Sveriges krig och krigsväsen från äldre tider till år 1815. Början har i detta häfte gjorts med en skildring af den »svenska arméns senaste mobilisering» med vidlyftiga bilagor samt med en samling bref från fältmarskalken Klingspor till generaladjutanten Adlercreutz under 1808 års finska krig. Vi skulle i afs. på de sistnämda blott vilja påpeka lämpligheten att, när så kan ske, angifva handlingarnes ursprung och beskaffenhet, hvilket i detta fall visserligen är tämligen tydligt. Vi tillönska den nya publikationen all framgång; den har en vacker framtid för sig och bör kunna komma att meddela mycket, som för

historikern blir af det största intresse, icke minst i fråga om de icke alltid så lätta krigshistoriska och militäriska detaljerna.

— I Upsala har innevarande vårtermin för filosofiska gradens vinnande försvarats följande afhandlingar: *Bidrag till Svenska handelns och näringarnes historia* af J. F. Nyström, och *Studier i Hanseatisk-Svensk historia, I.* af K. G. Grandinson.

— Till docent i historia vid Upsala universitet ha kallats doktor J. F. Nyström, som äfven för sin afhandling erhållit det Geijerska priset.

— Professor Esaias Tegnér har uti tredje häftet af Nordisk Tidskrift meddelat en särdeles intressant uppsats under titeln *Norrmän eller Danskar i Normandiet*, som visar hvilka märkliga resultat språkforskningen uti skickliga händer kan lemna äfven för historien. Som bekant är det en ännu i dag mellan norrmän och danskar omtvistad fråga, huruvida Normandies grundläggning bör tillskrifvas norska eller danska vikingar. Hr Tegnér har med ledning af ett franskt arbete om den normandiska munartens utbredning företagit en undersökning af de normandiska ortnamn, som otvifvelaktigt äro af nordiskt ursprung och med mycken fyndighet visat huru dessa ha sin fullständiga motsvarighet i danska och skånska ortnamn, men ytterst sällan i norska och detta både om man fäster sig vid namnens första eller sista led. Med språkforskarens skarpa blick för ordlikheter gör hr Tegnér särdeles sinnrika ordsammanställningar och det är säkert för mången oväntadt att i *Yvetot* återfinna ett *Ivetofta* eller i *Beuzeville* en motsvarighet till *Bösarp*, i *Toqveville* en dylik till *Tågarp* (Tokatorp). Förf. har företrädesvis begagnat sig af skånska ortnamn, men reserverar sig mot den meningen, som skulle han vilja påstå att det varit hufvudsakligen skåningar som i Gånge-Rolfs följe dragit till mynningen af Seine.

— Docenten H. Hjärne har under innevarande vår publicerat flera smärre afhandlingar, såsom *Sigismunds svenska resor*, *De äldsta svensk-ryska legationsakterna*, *Om förhållandet mellan landslagens båda redaktioner*. Vi hoppas längre fram kunna utförligare återkomma till dessa arbeten.

— Hr arkivrådet Theodor Heigel i München har utgifvit en samling »Neue historische Vorträge und Aufsätze», som bland annat innehåller under titeln »Christine von Schweden in Innspruck» en efter hvad det uppgifves hittills otryckt berättelse om hennes antagande af den katolska läran, äfvensom en afhandling »Die Wittelsbacher in Schweden».

Ryska konstitutionsprojekt år 1730 efter svenska förebilder.

AF

H. HJÄRNE.

Rysslands förhållande till Sveriges inre partipolitik under Frihetstiden har från vår sida i allmänhet blifvit uppfattadt såsom en systematisk sträfvan att för egna syften begagna sig af de hjelpmedel, som den svenska författningens bristfälliga skick kunde gifva en inkräktningslysten grannstat med en starkt koncentrerad regeringsmakt vid handen. Det lider intet tvifvel, att denna uppfattning så till vida är riktig, som den ryska regeringen lika väl i Sverige som i Polen skördade stor vinst af de fortsatta inbördes stridigheterna och efter förmåga sökte att underblåsa dem genom hemliga ränker och penningutdelningar. Att Sveriges yttre vanmakt i väsentlig mån berodde på 1720 års regeringsform, som derför af den ryska politiken förtjenade all omvårdnad, var obestridligen en åsigt, som medvetet omfattades af flere skarpsynte ryske statsmän i det adertonde århundradet. Redan Peter den store insåg denna politiska sanning, som längre fram äfven vederbörligen framhölls af mössorna hos deras beskyddare i Petersburg, hos Bestuzjev, Panin och Katarina II, i samma mån som motpartiet kunde göras misstänkt för verkliga eller förmenta planer på »suveränitetens» återinförande. De ryske ministrarne i Stockholm fingo af sina svenske bundsförvandter i hvarje förekommande fall nyttiga anvisningar, huruledes riksdagsaffärerna skulle skötas till båda kontrahenternas fromma, till det kejserliga hofvets »ära» och till den svenska

»frihetens» förkofran. På detta sätt utbildades och vidmakthölls den ömsesidiga insigten i sammanhanget emellan Rysslands intressen och Sveriges egendomliga parlamentarism.

Men den ryska politiken var långt ifrån så konseqvent och machiavellistisk, som man plägar föreställa sig. Äfven i Petersburg vexlade partiströmningarna och dermed äfven kraften och riktningen i de utländska ärendenas skötsel, ehuru den absoluta styrelseformen efter en och annan öfvergående skakning underlättade de förlorade trådarnes återupptagande. Emellertid yppade sig äfven der ej sällan tillfällen för främmande makter att fiska i grumligt vatten, och att Sveriges ministrar ej underläto att hålla sig framme, derom innehåller den diplomatiska historien talande vittnesbörd. Mensjikovs fall vållades till en del af hans svenska förbindelser, som naturligtvis öfverdrefvos och äfven förvrängdes af hans hätske motståndare, men otvifvelaktigt sträckte sig längre än hvad hans pligt såsom rysk statsman tillstadde[1]). Nolckens stämplingar i samband med den upproriska rörelse, som bragte Elisabeth på tronen, äro temligen bekanta. Wulfwenstjerna, som i Dresden hade hjelpt Fredrik II att öfverlista grefve Brühl, misstänktes icke alldeles utan grund för lömska afsigter att i Petersburg åstadkomma en palatsrevolution i förening med kejsarinnans förre gunstling Lestocq, hvars besök i det svenska ministerhotellet kostade honom hela hans timliga välfärd[2]). Åtskilliga andra exempel skulle kunna anföras, som bevisa, att Sverige under detta oroliga tidehvarf ingalunda spelade blott en passiv roll såsom föremål för andra makters, särskildt Rysslands, diplomatiska konstgrepp, utan äfven för egen del anlitade den häfdvunna kabinettspolitikens utvägar med större eller mindre framgång. Äfven Sverige förstod att besticka embetsmän i grannriket och derigenom förskaffa sig så väl hemliga underrättelser som andra fördelar. Visserligen var det svårare för Sverige än för Ryssland att drifva ett dylikt spel bakom kulisserna, emedan dels tillgångarne voro mera inskränkta, dels »sekretessen» bättre kunde bevaras, der styrelseärendena handlades inom trängre kretsar. Men å ömse sidor rådde ungefär samma hänsynslöshet i valet af medel, och å ömse sidor vexlade

---

[1]) Soloviev, *Istorija Rossii*, XIX, sid. 154.

[2]) Soloviev, anf. arb. XXII, sidd. 208, 237. I Korffs depescher från Stockholm finnas flere häntydningar på Wulfwenstjernas ränkfullhet (t. ex. d. 3 Juli, 9 Oktob. och 13 Nov. 1747, i kejs. utrikesministeriets arkiv i Moskva).

skickligheten i deras begagnande efter omständigheterna och de handlande personernas begåfning.

Det måste äfven betonas, att de ryske statsmän, som genom sin politiska verksamhet kommo i närmare beröring med de svenska förhållandena, icke kunde undgå att af dem mottaga vissa, stundom ganska starka och varaktiga intryck. De lefde sig småningom in i det svenska partiväsendet, så att hvad som för dem från deras regerings synpunkt egentligen borde utgöra endast tillfälliga medel, i deras egna ögon under stridens ifver nära nog framträdde såsom eftersträfvansvärda ändamål i och för sig. Det är derför icke alltid lätt att afgöra, huru vida det i sjelfva verket var den ryske ministern, som begagnade mössorna för sina syften, eller icke snarare tvärt om. I de förtroliga depescherna till Petersburg, i hvilka förställningens mask väl hade kunnat afläggas, talar en Panin, en Osterman emellanåt om den svenska författningen i en ton, som snarare påminner om den inhemske partimannens lifliga intresse än om den kyliga beräkning, som man skulle vänta hos en främmande regerings ombud. Det stannade icke heller vid en af vanan uppkommen sympati för Sveriges friare samhällsinrättningar. Man har äfven bevis derpå, att smittan inträngt ändå djupare och alstrat vissa böjelser att tillämpa de från andra sidan Östersjön härstammande åsigterna på det ryska fäderneslandets förhållanden. Absolutismen omfattades ingalunda med odelad beundran och hängifvenhet af Rysslands ledande män bland aristokratien och embetsmannaverlden. Ända från den tid, då tsar Peter bröt med de gamla moskovitiska traditionerna, går genom Rysslands historia en stundom starkare, stundom svagare ström af opposition emot det despotiska styrelsesättet, närd af den från ofvan påbudna efterhärmningen af europeiska seder, hvarigenom hos somlige utländska mönster äfven på det rent politiska området vunno anklang, hos andre åter lusten att afkasta det tryckande oket mer och mer skärptes. Ej blott reformernas anhängare, utan äfven »gammalryssarne» inom de högre klasserna hade förlorat den forna naiva tron på enväldet såsom en helig inrättning och naturlig nödvändighet för det ryska samhället. Tanken på konstitutionella begränsningar af den kejserliga makten framträder derför redan tidigt, och särskildt svenskt inflytande, medelbart eller omedelbart, låter vid en närmare granskning spåra sig i denna tankes utveckling.

Några få år efter Peter den stores död gjordes, som bekant, ett formligt försök att inskränka den monarkiska myndigheten genom ett slags valkapitulation. Detta skedde, när de mäktigaste ryske magnaterna 1730 hembjödo kronan åt Peters brorsdotter Anna Ioannovna, hertiginna af Kurland. Hon mottog anbudet och underkastade sig de framstälda vilkoren, men lyckades efter ett par veckors förlopp att befria sig från de förpligtelser, som man velat pålägga henne, och enväldet återstäldes i hela dess forna omfång. Det sätt, hvarpå allt detta tillgick, har intill senaste tiden varit temligen ofullständigt kändt, och oriktiga föreställningar om händelsernas betydelse och de i dem deltagande personernas afsigter hafva sålunda gjort sig gällande både i den ryska och i den utländska historieskrifningen.

Den gängse uppfattningen af tilldragelserna vid kejsarinnan Annas tronbestigning grundar sig hufvudsakligen på Mansteins berättelse i hans bekanta memoirer[1]). Denne författare har hemtat sina uppgifter från sagesmän, som synas hafva varit fiendtligt stämde emot det konstitutionella partiet ibland den ryska högadeln. Försöket att inskränka suveräniteteten tillskrifves derför uteslutande desse magnater, under det att lågadeln framställes såsom obetingadt hängifven kejsarinnans intressen. Manstein sjelf röjer likväl ingen egentlig partiskhet i sin skildring, utan återgifver helt enkelt hvad han hört, förmodligen närmast af Münnich och dennes anhängare. Han har äfven någon kännedom derom, att svenska politiska idéer föresväfvat upphofsmännen till författningsändringen. I allmänhet bär hans framställning prägeln af sanningskärlek, och många detaljer, äfven sådana som ej förekomma i andra källor, torde kunna göra anspråk på trovärdighet såsom i andra hand härstämmande från ögonvittnens utsagor. Men flere vigtiga fakta

[1]) Kristoffer Herman von Manstein var född i Petersburg af utländska föräldrar, men hade fått sin militäriska uppfostran i Preussen. Han inträdde i rysk tjenst 1736, till en del på föranledning af sin morbroder, den dåvarande svenske ministern i Petersburg Joachim von Ditmer. Sedermera deltog han i Münnichs fälttåg emot turkarne och äfven i det svenska kriget, men lemnade Ryssland redan 1744 af fruktan för Bestuzjevs förföljelser. Derefter blef han general i preussisk tjenst och stupade i Böhmen 1757. Hans *Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie* utkommo första gången på franska i Leipzig 1771 och ungefär samtidigt äfven på andra ställen i tysk och engelsk öfversättning. Det fins äfven en annan fransk upplaga (i två delar, Lyon 1772), som är försedd med kartor och bataljplaner, men är något afvikande från den första. hvad texten beträffar. Det är denna senare edition, som Geijer åberopar i sin skildring af Frihetstiden.

hade icke kommit till hans kunskap, och till följd deraf blir totalintrycket af hans meddelanden temligen skeft.

Strödda bidrag till denna historiska episods belysning hafva visserligen sedermera blifvit lemnade af åtskillige författare, företrädesvis på grund af depescher, som några samtida vid ryska hofvet anstälde diplomater hemsändt till sina regeringar[1]). Åtskilliga anteckningar af samtida personer i Ryssland, såsom den bekante prelaten Feofan Prokopovitsch, fältmarskalken Münnich m. fl. hafva äfven blifvit i senare tider offentliggjorda. Men först sedan de ryska arkiven öppnats för den vetenskapliga forskningen, har man kunnat erhålla en fullt pålitlig grundval för detta tidskiftes historia. Den förste, som begagnat sig af dessa nya källor, var den ryske författaren P. K. Stjebalski (i en afhandling, tryckt i tidskriften *Russkij Vêstnik* för år 1859), och efter honom har den framstående häfdatecknaren Soloviev så väl i en uppsats, införd i ofvannämnda tidskrift för år 1861, som i sin *Istorija Rossii* (XIX, sidd. 243 ff.), egnat frågan en ytterligare utredning. Slutligen har D. A. Korsakov i en särdeles grundlig och förtjenstfull monografi, under titeln »Kejsarinnan Anna Ioannovnas tronbestigning» (*Votsarenije Imperatritsy Anny Ioannovny*, Kazan 1880), tillgodogjort sig hela det rika handskriftsmaterial, som han lyckats samla i flere af Petersburgs och Moskvas offentliga arkiv. Han har der bland annat funnit de protokoll, som fördes i det »Öfversta hemliga rådet» under interregnum efter Peter II:s död, vidare åtskilliga af de författningsutkast, som till samma myndighet inlemnades af särskilda fraktioner inom adeln, och slutligen sjelfva det handfästningsdokument, som af kejsarinnan offentligen refs midt i tu den 25 Februari 1730, men som det oaktadt ännu förvaras i riksarkivet i Petersburg. Han har äfven, utom den redan förut tillgängliga tryckta literaturen, begagnat depescher af den spanske ministern, hertigen af Liria, och af den danske envoyén I. Westphalen, som båda, i synnerhet den senare, hade tillfälle att göra noggranna iakttagelser till följd af sina förbindelser med inflytelserike ryske statsmän.

[1]) De vigtigaste torde vara: de franska berättelser, som äro tryckta i utdrag hos Turgeniev, *La Russie et les Russes* (Paris 1847), III sidd. 369 ff.; de engelska, som i öfversättning meddelas af Raumer, *Beiträge zur neueren Geschichte*, II sidd. 588 ff.; och de saxiska, som äro utgifna af Herrmann i *Sbornik Istoritjeskago Obstjestva*, V, och på hvilka han hufvudsakligen stödjer sin redogörelse för sakernas förlopp i fjerde delen af sin *Geschichte Russlands*.

Genom Korsakovs undersökningar har författningskrisen i Ryssland 1730 kommit att framträda i en helt och hållet ny dager. Det visar sig, att det konstitutionella partiet i dess olika skiftningar omfattade den ojemförligt största delen af den ryska adeln, och att enväldets återupprättande endast försiggick genom en statskupp, som för flertalet utgjorde en öfverraskning. Nära nog alla voro ense om kejsarmaktens inskränkande inom vissa lagliga gränser. Meningsskilnaderna rörde egentligen det sätt, hvarpå de nya konstitutionella myndigheterna skulle organiseras, och i detta afseende stodo oligarkerna i rådet och den öfriga adeln skarpt emot hvarandra. Adeln vände sig till kejsarinnan med begäran, att hon skulle sammankalla en stor församling för att utarbeta en ny »regeringsform», hvilket uppdrag man ej ville hafva anförtrodt åt rådet på egen hand. Endast under detta vilkor återlemnades »suveräniteten» till henne, men sedan hon väl tryggat denna genom en ny hyllningsed och åtskilliga väl beräknade regeringsåtgärder, hördes ingenting vidare af den påtänkta stora reformen. Hufvudmännen för den konstitutionella rörelsen förföljdes eller undanskötos, och styrelsen föll i det tyska petersburgspartiets händer, för hvilket utsigten att nödgas dela makten med en rysk adelskorporation, utrustad med sjelfständiga befogenheter, redan från början varit allt annat än lockande.

Korsakov framhåller med bestämdhet, att den ryska adelns författningsprojekt närmast utgingo från idéer af svenskt ursprung, och han anför åtskilliga talande bevis för denna åsigt. Hans kännedom om Sveriges statsskick under frihetstiden är likväl i flere afseenden bristfällig och icke hemtad omedelbart ur originalkällorna, utan ur senare utländska arbeten, i synnerhet Nordenflychts kortfattade historiska öfversigt: *Die Schwedische Staats-Verfassung in ihrer geschichtlichen Entwickelung* (Berlin 1861). Det torde derför icke vara utan intresse från svensk synpunkt att något närmare skärskåda detta ämne, som äfven i någon mån vinner ökad belysning genom hvad våra dåvarande diplomater i Ryssland, envoyén von Ditmer i Moskva och kommissionssekreteraren Morian i Petersburg, hafva att förmäla.

* * *

För att förstå, huru det kom till, att det svenska inflytandet kunde visa sig så starkt inom de ryska embetsmannakretsarne,

måste man lägga märke dertill, att redan Peter den store vid sina förvaltningsreformers planläggning hade i betydligt omfång följt mönster, tagna från Sverige. Det var ej endast på det militära området, som han erkände svenskarne för sina läromästare, och detta ända till den grad, att han sökte införa en verklig krigsdisciplin med tillhjelp af svenska förordningar och svenska fältdomstolar, att han efter Karl XII:s föredöme rekryterade sina trupper medelst förut aldrig brukliga, omfattande konskriptioner, och att han till och med var betänkt på att införa ett system, liknande det svenska indelningsverket, för soldaternas underhåll i fredstid[1]). Äfven hvad beträffar den civila administrationen, gingo Peters sträfvanden i samma riktning. Vid senatens inrättande år 1711 föresväfvade honom den svenska förebilden, ehuru visserligen denna hans skapelse, mer än de flesta öfriga, kan sägas utgöra en ombildning af en gammal inhemsk institution, nämligen det tidtals så mäktiga »bojarrådet» *(bojarskaja duma)*. Under de senare åren af Peters regering växte mer och mer hans förkärlek för de svenska statsinrättningarna. Han lät samla en stor mängd af de hos oss gällande kungliga förordningarna och delvis öfversätta dem på ryska. Han hade till och med för afsigt att förbättra rättsväsendet genom omfångsrika lån ur den svenska lagboken, och på hans befallning sysselsatte sig officiella myndigheter med en i detalj ingående jemförelse emellan svensk och rysk rätt. Den svenska domstols- och instansordningen sökte han äfven efterbilda, ehuru med ringa framgång, enär i Ryssland en någorlunda genomförd skilnad emellan judiciella och administrativa funktioner var ytterst svår att åstadkomma. Vid landsstyrelsens omorganisering upptog han flere svenska embetsbenämningar i stället för de häfdvunna ryska; på hans tid förekomma i Ryssland lands-

[1]) Den preussiske diplomaten Vockerodt berättar i sin 1737 afgifna relation om Ryssland (utg. af Herrmann, Leipzig 1872) om denna sistnämnda plan: »In den letzten Jahren seiner Regierung hat Petrus I. einen Plan gemacht, die schwedische Methode, die Armee in Friedenszeiten ohne Beschwerung des Landes auf Both-Stellen zu unterhalten, und in Kriegszeiten aus denenselben zu recrutiren, auch in seinem Reiche einzuführen, zu welchen Ende er bereits verschiedene unbebaute Plätze destiniret und den Regementern angewiesen hatte. Sein Tod aber hat den ganzen Anschlag rückgängig gemacht.» Manstein omnämner i ett *Supplément* till sina anteckningar, som för öfrigt synes vara hufvudsakligen grundadt på Vockerodts berättelse, samma plan och tillägger, att en stor del af trupperna emellan åren 1723 och 1732 verkligen inqvarterades i byarne på landsbygden. Ett slags efterhärmning af indelningsverket kan eljes spåras i Ryssland redan på sextonhundratalet.

sekreterare, landskamrerare o. s. v., ja sjelfva det rent svenska ordet »landshöfding» återfinnes i en lätt igenkänlig förvrängning. Det var den kollegiala styrelseprincipen med deraf följande noggrannare pröfning af ärendena och större möjlighet af kontroll, som i synnerhet föreföll honom mönstergiltig i motsats till det inrotade moskovitiska godtycket och planlösa behandlingssättet af målen. Af samma skäl ordnade han äfven den centrala förvaltningens organ i form af kollegier, hvilkas namn och befogenheter tydligt vittna om deras svenska ursprung. Man har länge på grund af en osäker tradition från senare hälften af förra århundradet antagit, att Peter i detta hänseende följde en anvisning af filosofen Leibnitz. Men de ryska arkiven förvara ovedersägliga bevis derför, att kollegiernas organisation försiggick under omedelbart inflytande af de reglementen, som gälde i Sverige, liksom ock den första uppsättningen af embetsmannapersonalen utgjordes dels af svenske krigsfångar, hvilka anmodades att taga tjenst i de nya verken, dels af andra personer, som förvärfvat erfarenhet om den svenska förvaltningen[1]). Peter den store gick

[1]) Vockerodt känner nogsamt, att de ryska kollegiernas införande berodde på efterhärmning af Sverige och berättar följande om Peters förfarande dervid: »Gleichwie er nun in dem Militair-Wesen die Schweden vor seine Lehrmeister erkannte, so glaubte er, dass er derselben Einrichtungen im Polizei- und Finanz-Wesen mit eben so gutem Succes in seinem Reiche würde einführen können. Von diesem Vorurtheil liess er sich dergestalt einnehmen, dass er, ohne darüber mit jemanden zu consultiren, anno 1716 heimlich einen Menschen nach Schweden schickte, und demselben Geld über Geld gab, um ihm die Instructionen und Reglements der dasigen Collegiorum zu procuriren. Diese Piecen gefielen ihm so wohl, dass er ohne fernere Untersuchung, ob und wie weit dergleichen Einrichtungen in Russland practicable wären, so fort resolvirte, eben dieselbe Collegia einzuführen, auch zu solchem Ende eine ziemliche Menge Leute, welche dabei als Vicepræsidenten, Räthe und Secretarii bedient sein sollten, in Teutschland engagiren liess. Nun wurden zwar diese Collegia insgesammt zu Anfang des 1719-ten Jahres in Petersburg etabliret. Es zeigete sich aber bald, dass man sich damit übereilt, und dass davon in Expedition der Affairen mehr Verwirrung, als gute Ordnung und Promptitude zu hoffen sei.» På grund af de olägenheter, som sålunda yppat sig, skall derför Peter 1722 hafva vidtagit »eine abermalige Veränderung, die meisten Ausländer zu cassiren und die Collegia selbst, jedoch mit Beibehaltung der teutschen Namen, auf einen Fuss zu setzen, der dem alten russischen ziemlich nahe kommt» (III: 26, 27). Det är troligen denna i flere fall mindre riktiga skildring, som gifvit Manstein anledning att påstå, att Peter öfvergifvit försöket att införa de svenska inrättningarna (Lyonupplagan, I. sid 85). Att detta icke öfverensstämmer med verkliga förhållandet, framgår så väl af direkta vittnesbörd om motsatsen som af samtida svenska intyg. Så berättar Cedercreutz från Petersburg till Kongl. Maj:t, den 18 Dec. 1724: »Man är här såväl uti *Senaten* som *Collegierne* endast och allenast sysselsatt med *Statens* inrättande, hvilcket till Helgen skall wara till slut bracht, föliandes deruti alldeles Swenska sättet. Man will äfven uprätta en Afgifts-Taxa för alt, hwad som utfärdas utur Cantzelierne, och har jag under hand blifvit frägad, huru den Swänska är inrättad» (Riksarkivet: *Muscovitica*). Samme minister omnämner

i sin ifver för detta system så långt, att han äfven ville tillämpa det på kyrkan, och man kan med afseende härpå säga, att »den heliga synoden» eller »det andliga kollegiet», såsom benämningen lydde i den ursprungliga stiftelseurkunden, motsvarade det »generalkonsistorium», som Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna ämnade sätta i spetsen för den svenska kyrkan. Peter lutade i viss mån åt protestantismen, och i synnerhet sökte han bryta hierarkiens sjelfständighet genom att häfda grundsatsen om statsmaktens rätt att reglera kyrkans juridiska och ekonomiska ställning. Det berättas äfven, att han kort före sin död umgicks med planen att ordna presterskapets inkomster i likhet med de förhållanden, som egde rum i Sverige[1]).

Genom Peters förvaltningsreformer skapades en verklig byråkrati, som stod i ett helt annat förhållande till staten än den löst organiserade tjenstemannaklassen under de moskovitiske tsarernas mera patriarkaliska regemente. Adelns pligt att tjena det allmänna inskärptes med största eftertryck, men på samma gång gåfvos adliga rättigheter åt alla embetsmän, äfven af ringa härkomst, hvilka visat sig vara användbare till mera maktpåliggande sysslor, och börden såsom sådan förklarades icke medföra några anspråk på snabbare befordran, ehuru naturligtvis i praktiken de gamla ätternas medlemmar gerna hugnades med förnämligare och indrägtigare platser, när de förstodo att lämpa sig efter herskarens önskningar och den nya tidens fordringar.

äfven, i sin sammanfattande »Berättelse om Ryssland» (dat. Stockholm den 21 Juli 1729), att de ryska kollegierna »äro alle inrättade på Swänske foten, oansedt de eij ännu hunnit till någon fullkomlig redighet i deras wärck, emedan de hafva ingen god grund och inge *habile* män, som förstå sysslorne; warandes doch i hwart *Collegio* en sådan indelning, at Råden eller Bisittiarne äro halfparten Ryssar och den andre hälften främmande; men *præsidenterne* äro alle Ryssar, förutan *Baron Osterman*, som har *præsident*skapet uti *Commerce-Collegio.*» Att de svenska inrättningarna vid omplanteringen i rysk jordmån icke kunde på ett fullt organiskt sätt afpassas efter de gifna förhållandena, låg i sakens natur, men utgör intet bevis emot det historiska faktum, att försöket genomfördes efter en ganska noga öfvervägd plan, hvarom jag för öfrigt hoppas framdeles kunna meddela några ytterligare upplysningar.

[1]) Den svenske kommissionssekreteraren Paulin skrifver till kanslikollegium den 15 Januari 1725: »Huru vida *Staten* i gemen för helgen kommit till fullkomlig ricktighet är wäl ännu obekant, men åthminstone är det ej brackt i stånd, hvad *clericiet* och klöstren vidkommer, hwilkas tillstånd och wilckor sig småningom alt mehr och mehr ändra, warandes nu i förslag kommit, att inrätta prästernas inkomster och rättigheter på lijka fot som i Sverje, hwarom också Biskopen i Pleskou (Feofan Prokopovitsch), en ledamot af *Sinoden*, på Keysarens befallning, sig giör noga underkunnig, hwilcken inrättning med desto mehra fogelighet lärer bringas i stånd, som de förnämsta af prästerskapet allredan hafva måst gifwa bifall till klöstergodsens indragande» (Riksarkivet: *Muscovitica*).

På detta sätt uppkom ett nytt stånd, som i sig förenade de vanbördige uppkomlingarne och de dugligare elementen af den gamla adeln. Detta stånd kallades gemenligen *sjliachetstvo*, ett namn, som icke är nationelt ryskt, utan påminner om inflytandet af sociala föreställningar från Polen. Peter synes i allmänhet hafva velat främja utbildningen af en sammanhållande korporationsanda inom denna klass och dervid tillika begagna sådana medel och former, som afsågo att göra den likstäld med motsvarande samfundselement i Europa. Så t. ex. gjorde han genom den föga omtyckta förordningen af år 1714 adelns gods till majorat, som odelade skulle tillfalla äldste sonen, medan de yngre bröderna rent af för sitt uppehälles skull vore hänvisade till statens tjenst. Vidare ordnade han genom »rangtabellen» af år 1722, som i väsentlig mån öfverensstämmer med svenska stadganden i samma ämne, efter subordinationsgrundsatsen det yttre förhållandet emellan alla civila och militära sysslor, hvilka strängt fördelades på olika innehafvare, i motsats mot äldre ryska sedvanor, men utrustades med samma förmåner inom motsvarande grader å ömse sidor. Hvarje särskild tjenstemannagrad eller *tjin* kunde derigenom utveckla sig till ett slags korporation för sig, oberoende af de olikartade embeten, som dess medlemmar beklädde, och man finner verkligen också vissa tillstymmelser till en dylik utveckling. Ännu märkligare är, att Peter icke blott gynnade, utan rent af genom tvångsåtgärder ville genomdrifva den principen, att vissa maktpåliggande embeten skulle tillsättas *genom val* eller »ballotteringar», såsom termen lydde. Godsegarne på landet ålades att genom samfäld omröstning utse »landskommissarier», som egde att uppbära mantalsafgifterna inom olika distrikt, och det förbjöds valmännen strängeligen att skicka andra personer i sitt ställe. Städernas borgerskap underkastades förpligtelser af liknande beskaffenhet, ehuru alla försök att uppamma ett kommunalt lif strandade på den näringsidkande befolkningens likgiltighet och brist på bildning. Ända upp i de centrala regeringsorganen sträckte sig den enväldige monarkens lust att anställa val. Han infann sig ofta sjelf i senaten, när förslag till något embete skulle upprättas, och tillsåg, att rösterna afgåfvos ordentligt och opartiskt. När i början af år 1722 president i justitiekollegium skulle tillsättas, sammankallade han, utom senatorerna, alla generalmajorer och gardesmajorer, äfvensom åtskillige andre officerare, kollegiernas

ledamöter och slutligen hundra valde män af adeln. Sedan de församlade aflagt en ed, upplästes namnen på kandidaterna till platsen, tolf till antalet, och kejsaren förklarade, att hvarken desse eller deras fränder fingo deltaga i valet, utan måste aflägsna sig ur salen. Derefter verkstäldes ballotteringen, och de tre, som fått de mesta rösterna, uppfördes på förslag till tjensten [1]). Det ser nästan ut, som om härvid kännedomen om snarlika formaliteter från den begynnande Frihetstiden i Sverige hade utöfvat någon inverkan på det använda förfaringssättet.

Det torde af ofvannämnda drag framgå, att Peters despotiska lynne icke hindrade honom från att vädja till sina undersåtars samverkan på ett sätt, som i framtiden kunde medföra vissa vådor för den kejserliga maktens handlingsfrihet. Sjelf litade han utan tvifvel allt för mycket på sin myndighet, för att hysa några farhågor i detta fall. Lika litet fruktade han väl, att de af hans undersåtar, hvilka han, ofta nog emot deras egen vilja, utsände till studier i främmande land, derifrån skulle hemföra några misstänkta frihetsfantasier. Men af samtida utländingar uttalades stundom åtskilliga betänkligheter om de kommande frukterna af sådana åtgärder. Det föreföll likväl å andra sidan otroligt, att det ryska folket, som af ålder varit vant vid ovilkorlig lydnad, skulle någonsin kunna fördrista sig att hemma påyrka samma regeringssätt som i Europas friare stater [2]). Efter 1730 års händelser lärde man sig emellertid inse, att smittan af utlandets politiska idéer verkligen kunde vinna insteg äfven i Ryssland. Från denna tid daterar sig ock den motvilja, som de styrande i Petersburg ända in i långt senare dagar hafva visat emot vetgirige ryssars resor i Europa, en företeelse, som innebär en återgång till det gamla mosko-

---

[1]) Soloviev, XVIII, sid. 161.

[2]) Cedercreutz säger i sin ofvannämnda relation: »Mången will tillräkna framlidne Ryske Keysaren såsom ett *Stats*fehl, at hafwa tillåtit Adelen i landet at bese främmande länder och riken, men särdeles Engeland, hwarest de lätteligen hade kunnat antaga någre *Republicanske Principier*, som med tiden i Ryssland kunde warda skadelige; dock, oansedt en eller annan Rysk resande torde hafwa funnit smak uti ett friare lefwerne, än de äro wahne, så äro de dock så fåå, och siälfwe *Nationen*, som uti ett slafweri är uppfödd, af naturen mera böjd till at tiäna och lyda, än at härska, och så odugelig till ett stort wärck eller ett nytt företagande uti Regeringswäsendet, at jag, för min del, intet kan finna detta förmente fehlet kunna läggia någon grund till någon tillkommande förändring uti den absolute Regeringen, så länge någon är öfrig af den *czariske familien.*» Deremot tadlar Cedercreutz skarpt majoratslagen såsom stärkande de gamla ätternas betydenhet och derigenom i längden skadlig för kejsarmakten.

vitiska åskådningssättet, ehuru detta egentligen bestämdes af *religiös* och icke politisk skuggrädsla[1]).

* * *

En betydelsefull förändring i uppfattningen af staten och undersåtarnes förhållande till herskaren var sålunda förberedd genom Peter den stores regeringssystem. Monarkien uppträdde icke längre i sin forna orientaliskt-byzantinska drägt såsom det af kyrkan helgade öfverhufvudet för en samhällsordning, hvilande på religiösa och nationella traditioner och derför i sina grunddrag fritagen från genomgripande ombildningar. Peter deremot förvandlade den makt, som han ärft af sina fäder, till ett organ för Rysslands omstöpning till en modern stat af utprägladt verldslig karakter. Enväldet var för honom, liksom för Karl XI och Fredrik Vilhelm I af Preussen, ett politiskt embete, som han egde att utöfva under personligt ansvar inför *Gud*, icke inför någon myndighet på jorden, således ej heller inför kyrkan[2]). Det kunde icke falla honom in att, som hans företrädare, låta främmande prelater på offentliga synoder döma emellan honom och en uppstudsig patriark. Sjelf betraktade han sig icke bunden af något annat än af sin öfvertygelse om rikets nytta; att *lagen* ej för honom, såsom för den svenske envåldskonungen utgjorde någon hämmande skranka, var en naturlig sak i ett samhälle, hvars rättsutveckling aldrig hade varit synnerligen kraftig och sjelfmedveten. Å andra sidan förstod han att skarpt skilja emellan sina förpligtelser såsom regent och sin rent personliga ställning. Hofsysslorna, som i den gamla moskovitiska tiden bestämde embetsmännens anseende, gälde i hans

---

[1]) Vockerodt, som menar, att redan Peter mot slutet af sin regering insett det »onyttiga» i de många kostsamma resorna, framställer såsom »den nuvarande regeringens» (på Annas tid) åsigt, »dass die Tentative, so nach Petri II Tode wegen Limitirung der Souverainité geschehen, den republicanischen Principiis, die die Russen in der Fremde eingesogen, hauptsächlich zuzuschreiben sei, weswegen man dann anjetzo mit Ertheilung der dazu erforderten Erlaubniss ziemlich sparsam ist» (VIII : 8).

[2]) I förklaringen till art. 20, om halshuggningsstraff för majestätsbrott, af 1716 års krigsartiklar (utfärdade på ryska och tyska) definierar Peter sjelf sin makt sålunda: »Seine Majestät sind ein souverainer Monarch, der Niemanden auf Erden von Seinen Verrichtungen Rede und Antwort geben darf, sondern Macht und Gewalt haben, Dero Reiche und Länder als ein christlicher Potentat nach eigenem Willen und Gutdüncken zu regieren». Jfr de bekanta uttrycken i 1693 års riksdagsbeslut, att Sveriges konung är »en Envålds allom bindande *Souverain* Konung, den ingen på Jorden är för des *Actioner responsabel*, utan har Macht och Wåld efter sit behag och som een Christelig Konung at styra och regera sitt Rijke.»

ögon icke för offentliga funktioner, och han passerade sjelf alla militäriska grader, för att gifva sina undersåtar ett åskådligt exempel af befordran efter förtjenst. Med så mycket större rätt ansåg han sig kunna hos dem tillbakavisa alla bördsanspråk, alla drömmar om att betyda något mera än hvad statens väl efter herskarens ompröfning kräfde. Han ville tvinga dem till sjelfverksamhet, undervisade dem om skälen för sina lagstiftningsåtgärder, men behöll dock alltid afgörandet och kontrollen i sin egen hand.

Det ligger onekligen något storartadt i denna praktiskt genomförda teori, att herskaren borde vara liksom förmannen i ett ryskt *artel* eller arbetslag. Men det var fara värdt, att arbetet skulle afdomna eller råka på falska vägar, när den pådrifvande personligheten upphörde att verka. Under Peters närmaste efterträdare blef regeringsmakten ett byte för de stridande faktionerna vid hofvet. Eftersom kronans myndighet icke kunde häfdas af den qvinna och det barn, som man uppsatte på tronen, trädde i sjelfva verket ett kollegium i spetsen för styrelsen, det år 1726 upprättade »Öfversta hemliga rådet» *(Verchovnyj tajnyj sovêt)*.

»En enda person plägar icke vara fri från väld», hade Peter anfört som ett af skälen för det kollegiala systemets införande, och samma invändning kunde äfven göras emot den högsta maktens koncentrering hos en enda person, i synnerhet när tillfällige och oansvarige gunstlingar sjelfrådigt handlade i dess namn. Peter hade genom den ryktbara stadgan af år 1722 om kejsarens rätt att utnämna sin efterträdare, på samma sätt som den adlige familjefadern enligt 1714 års lag egde att insätta hvem han ville af sina söner till universalarfvinge, satt grundsatsen om den dugligaste personens företräde framför den obetingade ärftliga tronföljden. Sjelf hade han icke vidtagit någon anordning derom före sin död, och derför ansågo sig de högsta myndigheterna i riket befogade att genom *val* besätta tronen. »Senaten, synoden och generalitetet» utfärdade en proklamation, hvarigenom de »enhälligt påbjödo», att Katarina I skulle hyllas som Rysslands kejsarinna. Men vid hennes sida ställdes kort derpå »Öfversta hemliga rådet», bestående af sex ledamöter. Senaten nedflyttades från sin ställning såsom »regerande» och underordnades detta råd. Senatorerna måste svärja att i allt efterfölja rådets »reglementen och instruktioner». Kejsarinnan

kallades i edsformuläret icke »sjelfherskarinna» *(samoderzjitsa)*, liksom ej heller i de från rådet utgående påbuden. Alla rådets resolutioner skulle gälla såsom »allerhögsta befallningar», så vida de vore underskrifna af alla ledamöterna. Inga dylika ukaser finge verkställas, som ej vore underskrifna *antingen* af rådet *eller* af kejsarinnan, hvilka sålunda likstäldes med hvarandra.

Det var icke underligt, att utländske iakttagare betraktade denna inrättning såsom första steget till en varaktig inskränkning af envåldsmakten[1]). Emellertid fortforo allt jemt intrigerna och sidoinflytandena till följd af oenigheten emellan de styrande. Hertigen af Holstein erhöll plats i öfversta rådet och tog verksam del i ärendenas behandling, hvarvid han ofta hänvisade på Sveriges föredöme, särskildt i fråga om allmogens beskattning. Omkring honom bildade sig ett mäktigt parti, som hufvudsakligen bestod af tyskarne inom den högre administrationen. När Katarina dog, visade det sig likväl vara omöjligt för dem att trygga sitt välde. Ett af henne utfärdadt testamente, som, ehuru troligen med orätt, ansågs vara understucket af Mensjikov, företeddes inför den kejserliga familjens medlemmar, rådet, synoden, senaten och generalitetet. Det innebar ett slags kompromiss emellan de stridiga intressena. Storfurst Peter utnämndes till efterträdare, men regeringen skulle under hans minderårighet föras af öfversta rådet, hvari prinsessorna Anna (Petrovna) och Elisabeth samt hertigen af Holstein skulle ega säte och stämma. Rådet skulle hafva »full myndighet, jemlik herskarens», men fick icke ändra tronföljden, som, i fall Peter doge utan arfvingar, skulle tillfalla först Anna Petrovna och hennes descendenter, derefter Elisabeth och hennes descendenter samt först i tredje rummet Peters syster, storfurstinnan Natalia. Regeringen ålades att arbeta dels för den unge kejsarens giftermål med en af Mensjikovs döttrar, dels för hertigens af Holstein anspråk på Slesvig och Sveriges krona[2]).

Detta testamente vardt ingalunda verkstäldt i alla sina bestämmelser. Peter II erkändes visserligen såsom kejsare, men

[1]) Campredon, som då var fransk minister i Petersburg, framställer saken såsom en förberedelse *pour former et soutenir un gouvernement pareil à celui d'Angleterre*, i händelse storfursten (sedermera Peter II) skulle vid uppnådd myndighetsålder bestiga tronen (Turgeniev, *La Russie et les Russes*, III, sid. 421). Ett rykte gick, att faltmarskalken Golitsyn hade för afsigt att med tillhjelp af den ukrajnska hären störta Katarina och göra storfursten till kejsare mot vilkor af vissa konstitutionella garantier (Soloviev, XVIII, sid, 288).

[2]) Soloviev, XIX, sid. 96.

det gammalryska partiet, som efter Mensjikovs fall och hertiginnans af Holstein död vann allt större inflytande, såg i honom egentligen arftagaren till hans faders, den olycklige tsarevitsch Alexejs lagliga anspråk, oberoende af vare sig Peter den stores stadga om kejsarens rätt att godtyckligt utnämna efterträdare eller af Katarinas testamente, som till och med förfogade om tronföljden bortom efterträdarens regering. Det var de stora bojarätternas afsigt att i den nye herskarens namn undanrödja det tryckande petersburgska oket och återknyta sambandet med det forna moskovitiska statsskicket. En fullständig reaktion öfverensstämde utan tvifvel icke med deras önskningar och måste dessutom förefalla dem temligen svår att åvägabringa. Ibland dem sjelfva rådde för öfrigt icke den bästa endrägt. En gren af ätten Dolgorukoj förstod att för egna rent personliga syften innästla sig i kejsarens gunst och sålunda höja sig på sina medbröders bekostnad. Detta väckte motstånd i synnerhet hos ätten Golitsyn och försvagade högadelns sammanhållningsförmåga emot dess afundsmän. Men det är en orättvis anklagelse emot de styrande magnaterna under Peter II, att de uteslutande begagnade sin makt i oligarkisk riktning. Hos dem funnos visserligen lefvande traditioner om den roll, som aristokratien hade spelat i början af det sjuttonde århundradet, då tronen gång på gång stod ledig och till slut det mindre betydande huset Romanov erhöll kronan genom medtäflarnes patriotiska uppoffring[1]). Å andra sidan vittna flere åtgärder af det öfversta hemliga rådet derom, att det ej hade något emot att lemna äfven andra samhällselement ett visst inflytande inom det offentliga lifvet. Så t. ex. bildades en ny lagkommission af ombud för adeln från hvarje guvernement, måhända en reminiscens af den riksförsamling, som antog tsar Alexejs *Ulozjenije*, och i öfverensstämmelse med »Bogdan Chmelnitskijs artiklar» återgafs med vissa förbehåll åt Ukrajnas inbyggare rätten att välja sina egna öfverhetspersoner.

Om också denna bojarregering i någon mån har en nationelt konservativ anstrykning, voro dock dess medlemmar icke främmande för den europeiska bildningen och visste att draga lärdom af utlandet äfven i politiskt afseende. En kortfattad karakteristik

[1]) Strahlenbergs berättelse om dessa händelser i hans bekanta verk om Ryssland (Stockholm 1730, sidd. 201 ff.) grundar sig enligt hans egen utsago på sägner, som voro gängse inom de förnäma ryska kretsarne.

af desse män torde bidraga till en klarare belysning af deras uppträdande i 1730 års kris.

* * *

Öfversta hemliga rådet bestod vid denna tid af följande fem »ministrar», såsom de plägade kallas: knes Dmitrij Michailovitsch Golitsyn, knes Vasilij Lukitsch Dolgorukoj, knes Alexej Grigorievitsch Dolgorukoj, kanslern grefve Gabriel Ivanovitsch Golovkin och vicekanslern baron Henrik Johan Fredrik (Andrej Ivanovitsch) Osterman. I rådet satt derjemte, men utan ministertitel, knes Michael Vladimirovitsch Dolgorukoj. Tvenne af de tre fältmarskalkarne, knes Vasilij Vladimirovitsch Dolgorukoj och knes Michael Michailovitsch (den äldre) Golitsyn, samt senatorn knes Michael Michailovitsch (den yngre) Golitsyn, tillhörde äfven, ehuru utom rådet, det styrande kotteriet.

Den mest betydande af desse herrar var ovilkorligen *knes Dmitrij Michailovitsch Golitsyn.* Han betraktades som hufvudmannen för sin ätt, den förnämsta linien af den littauiske storfursten Gedimins talrika afkomma. Sjelf son till en af tsar Alexejs bojarer, var han född 1665 och blef redan i sin första ungdom efter den gamla tidens sed *stolnik* eller kammarherre vid hofvet i Moskva. Han var kusin till »den store Golitsyn», Vasilij Vasilievitsch, som, stödd på tsarevna Sofias gunst, i flere år styrde Ryssland och i mycket banade väg för Peters reformer, ehuru af denne förföljd såsom en personlig motståndare. Knes Dmitrij invecklades likväl ej i sin frändes fall, men sändes vid ett par och trettio års ålder jemte andre ädlingar af tsaren till Italien för att der genom studier förbereda sig till ansvarsfullare platser i statens tjenst. Efter några års vistelse utomlands utnämndes han till ambassadör i Konstantinopel, var sedan längre tid guvernör i Kiev, der han gjorde sig mycket omtyckt af den ukrajnska befolkningen och väsentligen bidrog till afvändandet af de faror, som hotade riket genom Mazepas uppror. År 1722 blef han senator och president i kammarkollegium, 1726 medlem af öfversta hemliga rådet.

Hans förhållande till Peter den store hade icke alltid varit det bästa. Det berättas, att hans bördsstolthet och ofta sjelfständiga uppträdande väckte tsarens missnöje. Såsom senator hade han år 1723 gjort sig skyldig till vissa oformligheter, ehuru icke egentligen af svårare beskaffenhet, och dömdes derför af en kommission till förlust af alla sina värdigheter, från hvilket

straff han endast räddades genom att anropa kejsarinnan Katarinas förbön. Men å andra sidan imponerade han på herskaren genom sin duglighet och sitt stora anseende; det hände, att Peter vid sina besök för angelägna ärendens skull tålmodigt väntade i hans förmak, tills gubben hade slutat sin morgonbön. Med sina oppositionella böjelser förstod för öfrigt knes Dmitrij att lämpa sig efter omständigheterna. Han skakade på hufvudet åt många af Peters revolutionära nyheter, harmades deröfver, att de gamla sederna öfvergåfvos och »utländingarne fingo föreskrifva lagar», men han underkastade sig hvad han icke mäktade afböja. Den vanbördiga kejsarinnan och uppkomlingen Mensjikov hatade och föraktade han, men han fördrog deras öfvervälde och ödmjukade sig till och med inför dem af nödtvång.

Hvad skaplynne och politiska tänkesätt angår, var han aristokrat allt igenom. Högdragen i sitt tal och sätt att vara emot jemlikar och underordnade, älskade han likväl att uppträda såsom beskyddare af kyrkan och allmogen. Såsom guvernör i Kiev vinnlade han sig om klostrens och prestskolornas förkofran, såsom medlem af öfversta rådet arbetade han för näringarnas utveckling och skattelindring åt bönderna. Han var derför uppburen af det lägre presterskapet och folket, men med de förnäme prelaterna, som han anklagade för servilism och lycksökeri, stod han icke på god fot, och lågadeln mera fruktade än älskade honom. För litterära studier, i synnerhet af statsvetenskaplig och historisk art, intresserade han sig i hög grad. På sitt gods Archangelskoje i närheten af Moskva samlade han ett bibliotek af handskrifter och tryckta böcker, hvilket säges hafva omfattat flere tusen volymer. Deribland funnos ryska medeltidskrönikor, gamla moskovitiska sändebudsrelationer och andra offentliga handlingar, en mängd polska arbeten, som redan från slutet af det sextonde århundradet letat sig väg till Ryssland, men äfven talrika och omvexlande alster af den nyare vesterländska litteraturen. Knes Dmitrij sysselsatte lärjungarne vid den teologiska akademien i Kiev under många år med att förfärdiga öfversättningar från latin och andra språk. Tsar Peter utbad sig flere af dessa handskrifter till låns, och en stor del deraf har från privata samlingar i senare tider hamnat i det kejserliga petersburgska biblioteket. Pufendorf, Hugo Grotius, Locke, Thomasius, Macchiavelli m. fl. mer eller mindre kände författare äro representerade i denna ryska manuskript-

litteratur, och om de flesta af dessa verk vet man, dels genom samlarnes uppgifter, dels genom öfversättarnes dedikationer, att de härstamma från knes D. M. Golitsyns bibliotek. Anonyma skrifter om Sverige finnas äfven, och från flere olika håll uppgifves, att den vetgirige bojaren förskaffat sig ett betydligt antal svenska förordningar genom biträde af sin embetsbroder i kammarkollegium, vicepresidenten Fick [1]).

Denne hans medhjelpare är en af de intressantaste personligheterna i denna period af Rysslands historia. *Henrik Fick* var bördig från den fria riksstaden Hamburg; enligt några samtida uppgifter, som han likväl sjelf bestred, och hvilkas trovärdighet icke heller är fullt bestyrkt, hade han i sin ungdom varit mönsterskrifvare vid ett svenskt regemente. Säkert är, att han inträdde i hertigens af Holstein tjenst, såsom hans kommissarie i Eckernförde skötte hvarjehanda ärenden hörande till justitieväsendet, ekonomien och polisen, samt äfven för hans räkning i Stockholm underhandlade med svenska regeringen. Mot slutet af år 1715 fick general Adam Weide, som efter slaget vid Narva länge hade vistats som krigsfånge i Sverige, i uppdrag af tsaren att med den bekante holsteinske statsmannen Bassewitz rådgöra om lämpligaste sättet att införa kollegier i Ryssland. Den senare gaf anvisning på Fick såsom en särdeles duglig man, den der vore »väl kunnig om de svenska kollegierna och lagarne». Fick begaf sig till Petersburg och ingick en »kapitulation», hvari han förband sig att tjena tsaren i tolf år. Derefter skickades han till Stockholm för att ännu mera sätta sig in i de svenska inrättningarna och, om möjligt, öfvertala några svenske embetsmän att gå i tsarens tjenst. Det senare synes icke hafva lyckats honom; deremot medförde han efter ett års bortovaro, såsom

[1]) Pekarskij, *Nauka i literatura v Rossii poi Petrě Velikom*, I, sidd. 255 ff.; Popov, *Tatistjev i jego vremia*, sid. 95. Cedercreutz säger i sin berättelse om Ryssland: »*Knez Dmitri Gallizin* är en till det gambla Ryske väsendet nog begifwen Herre, plump och hård, men förståndig och rättrådig, är ock den, som aldra bäst förstår inrikes sakerne. Han har låtit öfwersättia åtskillige Latinske, Tyske och Fransöske böcker, hwaruti han flitigt *studerar*, samt äfven på Ryska *translatera* låtit åtskillige Swänske förordningar, *instructioner* och mera sådant, som numehra *Vice-Præsidenten* och *Etats*-Rådet Fick, för någre åhr sedan, här i Swerige samblat och öfwerbrackt.» Den engelske agenten Rondeau framhåller äfven D. M. Golitsyns begåfning och kunskaper, hvadan enligt hans åsigt »ingen man är mera egnad och hågad att träda i spetsen för ett parti för att uttänka och fullborda en omhvälfning i ryska riket» (Sjubinski, *Zapiski inostrantsev o Rossii v XVIII stolětii*, sid. 222). Hertigen af Liria, som skildrar honom allenast såsom en fördomsfull reaktionär, låter tydligen sitt omdöme förestafvas af politiska antipatier.

han sjelf säger i en inlaga till senaten några år senare, »flere hundra reglementen och hvarjehanda underrättelser», hvilka till stor del ännu förvaras i ryska arkiv. Sitt uppdrag måste han naturligtvis verkställa med försigtighet för att undgå de svenske vederbörandes misstankar, enär de båda rikena då ännu befunno sig i öppet krig, och dessutom på den tiden dylika saker i allmänhet betraktades som statshemligheter. Weide berättar i ett bref till tsaren (den 13 Dec. 1716), att Fick på återresan från Sverige lät insy en mängd af de dyrbara manuskripten i sin hustrus kjolar och öfverlemnade andra åt besättningen ombord att undangömmas på bästa sätt. Till belöning utfärdade Peter åt honom ett »patent» (dat. Amsterdam den 23 Januari 1717), hvari han utnämndes till kammarråd med 800 dukaters årlig lön utom fri bostad och vedbrand; efter de utfästa tjensteårens förlopp skulle han ega lof att lemna Ryssland med familj och egodelar, men om han ville för alltid bosätta sig i riket, tillförsäkrades honom tsarens fortfarande bevågenhet. Hos Peter kom han snart i stor gunst och uppkallades ofta till enskilda samtal i kejsarens kabinett. Hans medverkan togs i anspråk vid kollegiernas och landtregeringens organisation, men derjemte skall han, efter egen uppgift i en ansökan till kejsarinnan Elisabeth, ända till svenska krigets slut af tsaren hafva blifvit använd för åtskilliga hemliga korrespondenser och kommissioner. Äfven uppgjorde han förslag till undervisningsväsendets befrämjande och förordade bland annat stiftelsen af en rysk vetenskapsakademi.

Det heter, att han i Sverige »fattat smak för det republikanska styrelsesättet». Ej långt efter sin återkomst derifrån fick han tillfälle att i handling visa sin omsorg om sitt personliga oberoende. Tsar Peter utfärdade i Mars 1719 ett påbud, att man icke skulle visa de utländingar, som tjenstgjorde i kammarkollegium och statskontoret, de fullständiga dokumenten angående rikets inkomster och utgifter, och att senaten skulle förekalla vicepresidenterna i dessa båda verk och affordra dem en ed om evärdelig undersåtlig trohet. Senaten verkstälde denna befallning sålunda, att den uppkallade *alla* i kollegierna anstälde utländingar, bland hvilka många voro svenska krigsfångar, och ålade dem att svärja en dylik ed efter ett särskildt uppsatt formulär, hvari efter dåvarande rysk kanslistil nyttjades uttrycken »trälar och undersåtar» *(raby i poddannyje)*. De

fleste af främligarne protesterade mot denna uppfordran och åberopade sina kapitulationer, enligt hvilka de endast voro tsarens genom ömsesidigt kontrakt förpligtade »tjenare» på viss tid. Den frimodigaste var kammarrådet Fick, som inlemnade en egen utförlig inlaga, i hvilken han uppräknade sina förtjenster och förklarade sig ej kunna förbinda sig till någonting som strede emot hans kapitulation, »enär han såsom fader vore skyldig att sörja för sina barns välfärd och åt dem bevara de rättigheter, som tillkomma dem på grund af deras börd». Likväl lät han förstå, att om tsaren efter de tolf årens slut behagade »upptaga honom till sin vasall» och förläna honom gods i Lifland och Estland med åtnjutande af dessa provinsers ridderskaps privilegier för honom och hans efterkommande, »då skulle det efter all sannolikhet kunna hända, att han för alltid stannade i ryska riket». Tills vidare ville han endast förpligta sig att efter kapitulationens utgång ej träda i svensk tjenst, utan om tsaren så funne för godt, ställa sig till hans förfogande för särskilda uppdrag i Tyskland eller annorstädes i Europa. Mot det framlagda edsformuläret anmärkte han, att deri förekomme uttryck, »som icke användes i främmande länder och ej öfverensstämde med hans personliga ställning», hvadan han tog sig friheten att bifoga ett annat af egen redaktion. Det var uppsatt i 9 punkter, som han »med bevarande af sin medfödda frihet och den ingångna kapitulationen» förband sig att iakttaga. Slutet blef, att så väl Fick som de öfrige protesterande sluppo med att aflägga en ed om »trohet i tjensten». Tsaren synes icke hafva stött sig på hans uppträdande vid detta tillfälle, utan hugnade honom tvärtom året derpå med stora förläningar i Lifland. Förmodligen blef han då också rysk undersåte.

Fick var i religiösa frågor fritänkare, till och med materialist, och dolde icke dessa sina åsigter. Det berättas bland annat, att han en gång vid hofvet ifrigt disputerade med några förnäme ryssar om de Gargaseners svinahjord. Tsaren, hvars uppmärksamhet väcktes af det högljudda samtalet, frågade: »Hvad har nu den der Fick igen för sig?» När han fått veta, hvarom det tvistades, sporde han Fick, om denne kände sin egen själs väsen, och, i fall så icke vore, huru han kunde tilltro sig ett omdöme om djefvulens natur och krafter. Historien förmäler ej, hvad Fick hade att svara på detta argument. Men om han sålunda åstadkom någon skandal både hos rättrogne

moskoviter och hos fromme lifländske pastorer, gjorde han dock lycka på många håll genom sin smidighet och sina sällskapsgåfvor. Med Bassewitz och dennes vänner tömde han månget glas champagne vid det lilla holsteinska hofvet i Moskva, och hertig Karl Fredrik skall i egen person hafva fört skriftligt protokoll öfver de lustiga infall och anekdoter, som vankades i detta sällskap. Hos sin förman, knes Dmitrij Golitsyn, som ofta bjöd honom till sig, satt han uppe till långt in på nätterna och språkade »om den nya och gamla historien, äfvensom om olikheterna emellan religionerna», medan värden lät bjuda tobakspipor laget omkring, till dess han sjelf fann tiden inne att gifva tecken till uppbrott.

När Peter den store låg på sitt yttersta, uppdrog Bassewitz à hertigens af Holstein vägnar åt Fick att hos knes D. M. Golitsyn och andre ryske magnater väcka tal derom, att i händelse den unge storfurst Peter valdes till kejsare, förmynderskapet måtte anförtros åt Katarina. Fick fann likväl icke Golitsyn i en sådan sinnesstämning, att han vågade framkomma med sitt ärende, och återvände icke med annat besked än en försäkran, att utländingarne icke behöfde frukta något upplopp af »matroserna och pöbeln». En liten stund derefter befriades det holsteinska partiet från sin ångest af proklamationen om Katarinas uppstigande på tronen. Fick blef 1726 vicepresident i kommersekollegium, hvars egentlige chef han var, emedan Osterman för det mesta hindrades af andra göromål att dermed befatta sig. År från år förkofrades hans ekonomiska ställning. Visserligen fick han emellanåt på allerhögsta befallning afstå eller utbyta ett och annat af sina lifländska gods till lyckligare gunstlingar. Men i det hela taget hade han ingenting att klaga öfver. Han åtnjöt stort anseende för sin embetsmannaduglighet, det räknades honom till förtjenst, att tullinkomsterna förbättrats, och systemförändringen under Peter II bragte honom snarare fördel än olägenhet, derför att han i motsats till andre tyskar visste att ställa sig väl med de herskande magnaterna. Hans hus i Petersburg besöktes af talrike och förnäme gäster, och hans döttrar gjorde lysande partier med höge embetsmän och ädlingar af tysk börd [1]).

---

[1]) Om Ficks personlighet och lefnadsöden finnas åtskilliga upplysningar, stödda på samtida handlingar och berättelser, hos Pekarskij, *Istorija Akademia Nauk*, I, sidd. 201 ff., i en afhandling af Polėnov (*Russkij Archiv*, VII, sidd.

Den politiska förbindelsen emellan knes D. M. Golitsyn och Fick, emellan den ryske magnaten af gamla stammen och den spirituelle tyske fritänkaren, grundade sig, utom på gemensamma literära intressen, äfven på deras ömsesidiga ovilja emot det favoritväsen, som mer och mer innästlade sig vid kejsarhofvet. Från denna synpunkt voro de äfven motståndare till de stormän, hvilka genom konstgrepp, värdiga en Mensjikov, sökte för sin egen del lägga beslag på den högsta regeringsmakten. En dylik fara, som lätt skulle kunna omintetgöra alla konstitutionella planer, hotade förnämligast från den äldre linien af ätten Dolgorukoj, hvars egentlige chef var *knes Vasilij Lukitsch.* Denne begåfvade och samvetslöse man, som mer än någon af sina ståndsbröder hade tillegnat sig den dåvarande europeiska hofbildningens yttre elegans och af holsteinaren Bassewitz kallas *le plus poli et le plus aimable des Russes de son temps*, var utan tvifvel Rysslands erfarnaste och driftigaste diplomat. Hos tvenne farbröder, båda ambassadörer, den ene i Frankrike[1]), den andre i Polen, hade han i sin ungdom gjort sina lärospån. I Paris hade han vistats tretton år (1687—1700), medan Ludvig XIV stod på höjden af sin makt och glans: der hade han kommit i

---

1729 ff.), och hos Eckart, *Jungrussisch und Altlivländisch*, sid. 310 ff. Det är Fick, som af Vockerodt åsyftas, när han föraktligt talar om en af Peter till Sverige sänd »Mensch» med uppdrag att studera de administrativa inrättningarna. Vid den tid, då V. skref sin berättelse, befann sig Fick i onåd, störtad af det tyska Petersburgspartiet. Manstein (I, sid. 85), som uttryckligen nämner honom såsom skickad till Sverige i detta syfte 1716 (detta årtal saknas likväl i Leipziged.), tillägger: »Cependant Monsieur de Fick avoit pendant son séjour en Suède pris du goût pour le gouvernement républicain; et lorsqu' après la mort de Pierre II, le Haut-Conseil travailla à borner l'autorité souveraine, il voulut se faire valoir et entra en correspondence avec le Prince Demetri Michaëlowitz Gallitzin, pour lui donner des conseils d'affermir ce système». Att Fick redan förut varit i Sverige, bevisas af en i svenska riksarkivet bevarad »Unterthänige unmassgebliche Vorstellung betreffend der gegenwärtigen Schiffart der Hochfürstl. Holsteinischen Unterthanen», undertecknad af *Heinrich Fick, Hochfürstl. Holstein-Gottorpischer Commissarius* Stockholm den 24 Sept. 1714 och inlemnad till kongl. senaten, der den föredrogs den 13 Okt. s. å. (*Holsatica:* Handlingar 1713—1718). Att Fick var *hamburgare* och icke, såsom det vanligen uppgifves, holsteinare, framgår af hans egen uppgift hos Polênov (sid. 1744). Cedercreutz säger, att Osterman lemnat direktionen af kommersekollegium »till *Vice-Præsidenten Fick*, som är en *Hamburgare* och har tillförene warit Regements-Qwartermästare i Swänsk tiänst». Den sista omständigheten anfördes äfven emot honom i en process inför lifländska hofrätten.

[1]) Denne Dolgorukoj, Jakob Feodorovitsch, blef sedermera fången i slaget vid Narva och måste stanna öfver ett årtionde i Sverige, der han vinnlade sig om studier i vårt lands statsförfattning och historia. Efter hemkomsten till Ryssland användes han i flere maktpåliggande värf, men intog ofta en starkt oppositionell hållning emot tsaren. Hans karakter var ovanligt fast och redbar; i detta afseende bråddes hans brorsöner i Peter II:s råd föga på honom.

förtrolig beröring med åtskillige jesuiter och ansågs till följd deraf gynna den alltid vakna katolska propagandan i Ryssland. År 1706 aflöste han sin farbroder Grigorij Feodorovitsch på den vigtiga posten i Warschau, men redan året derpå förflyttades han till Köpenhamn, hvarest han utvecklade en högst betydande verksamhet ända till 1720. Från denna tid daterade sig hans förbindelser med de danske statsmännen, hvilka sökte hans biträde för att mota det holsteinska husets anspråk. Derefter skickades han som ambassadör till Frankrike för att hos hertigen-regenten utverka en bemedling i kriget mot Sverige; det var på hans tillskyndan, som Campredon instruerades att utföra sin tvetydiga roll vid underhandlingarna kort före den nystadska freden. Från Paris kom han 1724 till Warschau med uppdrag att vid riksdagen förfäkta de grekisk-katolske dissidenternas sak. Tillika hade han af Mensjikov låtit anmoda sig att arbeta för dennes val till hertig af Kurland. Efter Peters död verkade han mera öppet i samma syfte både i Warschau och Mitau. Han misslyckades visserligen deri, men fick personligen tillfälle att vinna enkehertiginnans af Kurland, Anna Ioannovnas bevågenhet, och det var nära deran, att han hade helt och hållet undanträngt hennes älskare Biron.

Emellan hans slägt och den öfvermodige Mensjikov rådde sedan gammalt afund och misstroende, men det oaktadt gjorde han sig villigt till verktyg för gunstlingens intressen. Med samma fördomsfrihet åtog han sig 1726 att i Stockholm understödja det holsteinska partiet. Med smicker och mutor till riksdagsmännen, med lysande baler och maskerader för ungdomen och de förnäma damerna, med lugnande försäkringar till konungen, med bränvin åt pöbeln, sökte han hålla sina anhängares aktier uppe, men det kan med skäl betviflas, huru vida han menade fullt allvar med sitt beskäftiga nit. I hans depescher framlyser en viss benägenhet för sarkastiska omdömen till höger och venster. Den svenska riksdagen »liknar mycket en marknad; alla bjuda ut sig, och den ene berättar om den andre, huru mycket han fått». De la Gardie och von Kochen äro så ifrige för det hannoverska förbundet, att »de, liksom *raskolniki*, äro redo att låta bränna sig lefvande för konungen af England»; »det är lättare att omvända en turkisk mufti till kristendomen» än att draga dem och deras vänner från det parti, som de omfattat. »Horn är en skarpsinnig och illslug man; med honom måste man umgås förståndigt

och fjettra honom med det, hvartill han är benägen och hvaraf han är i behof, men att med våld besegra honom är ytterst svårt.» För det holsteinska partiets inflytande, mod och klokhet hyser Dolgorukoj ringa aktning; Cederhjelm anser han för en välmenande man, men sätter hans begåfning under Höpkens. Till slut förklarade knes Vasilij, att han icke såg någon utsigt till framgång, med mindre än att ryska regeringen vidtoge krigiska demonstrationer, men anhöll att i tid blifva återkallad för att ej komma under arrest i Stockholm. Han anade förmodligen, att de styrande i Petersburg knappast skulle tillgripa sådana kraftåtgärder för hertigens af Holstein skull. Derjemte lät han Mensjikov enskildt förstå, att han genom Cedercreutz' depescher, hvilkas innehåll partivännerna i Sverige meddelat honom, kände till den förres tvetydiga uppförande i den svensk-holsteinska politiken. Han hade således ett band på den mäktige uppkomlingen, som spelade hans beskyddare. Och när efter Peter II:s tronbestigning bladet vände sig, var det egentligen knes Vasilij Lukitsch, som genom sina ränker bragte Mensjikov på fall. Med lif och lust egnade han sig nu åt de gynsamma familjekonjunkturerna, som ledde till hans unga fränkas förlofning med kejsaren, och under dennes sista, plötsliga sjukdom var han själen i den intrig, som genom ett falskt testamente skulle öfverflytta kronan till ätten Dolgorukoj [1]).

Hans kusin, *knes Alexej Grigorievitsch Dolgorukoj*, son till ambassadören i Warschau under Karl XII:s ryska krig, var i allo mera underordnad. Hans inflytande berodde endast derpå att han med tillhjelp af sin son, som var kejsarens stallbroder i lustbarheter och utsväfningar, hade lyckats skaffa sin dotter den nyss omtalade höga ställningen, halft om halft emot den minderårige fästmannens egen vilja. Sjelf begagnade han tillfället att på det skamlösaste sätt rikta sig, äfven på sin blifvande mågs bekostnad. I politiska ärenden egde han icke stor vana och insigt [2]).

---

[1]) Korsakov sidd. 25 2ff.; Soloviev, XIX, sidd. 64 ff. Cedercreutz säger om honom följande: »*Knez Wasili Lukitz Dolgorukoi* är en utom lands i månge åhr brukad *Minister*, hafvandes af sin utländske *Ministère* aflagdt de sidste prof här i Swerige, och lärer således hans wäsende wara bekant. Han är vid Ryske Hofwet tämmeligen väl ansedd, men särdeles af gemene man, som uti Höge *Conseillen* något hafwa at sökia, ty han är den endaste, som låter sig om dem wårda, och skaffar understundom en eller annan rätt uti deras ansökningar.»

[2]) Cedercreutz säger om honom: »Han har någon *routine* i inrikes saker, men är älliest en högfärdig, twär och dumm man, och som han i *Conseillen* är

Storkanslern grefve Golovkin, den äldste i rådet (han var född 1660), var en verklig typ för den klass af lycksökare, som under det sista halfseklets omhvälfningar hade uppkommit. Son af en fattig landtjunkare, men på långt håll slägt med Peter den stores moder, hade han tidigt kommit i beröring med tsaren och tillvunnit sig hans bevågenhet genom hvarjehanda tjenster af ofta tvetydig beskaffenhet. Hans begåfning och kunskaper voro temligen medelmåttiga, men i Peters ögon gälde han för duglig sjöman och hemmastadd i utrikes angelägenheter, hvilka han redan 1706 hade blifvit förordnad att handlägga. I sjelfva verket bestod hans skicklighet mest i att plöja med andras kalfvar och att intrigera i det fördolda. Genom sin förmåga att lämpa sig efter omständigheterna hade han lyckats ej blott att helbregda lotsa sig fram mellan faktionerna vid hofvet, utan äfven att samla en ofantlig förmögenhet. I umgänget var han höflig och undfallande; bestämda åsigter uttalade han sällan, men var i sitt hjerta en fiende till aristokratiens planer. Derjemte lät han, trots sina förderfvade seder, påskina en stor gudaktighet i yttre åthäfvor [1]).

Hans högra hand var *baron Osterman*, underhandlaren i Nystad, af alla Rysslands statsmän vid denna tid mest känd i utlandet. I likhet med de fleste öfrige höge embetsmän af tysk härkomst, såsom general Münnich, amiral Sievers m. fl., hyste han ingen sympati för en förändring i det absolutistiska regeringssättet, men uppträdde med stor försigtighet och var genom sin flit och skicklighet oumbärlig för de makthafvande. Hans nyktra uppfattning och beräknande lynne beredde hans långvariga framgång i det offentliga lifvet, men för ryssarne förblef han alltid en föga omtyckt främling [2]).

föga nödig, så föllier han alltid Hans Maj:t på resor, på det att det skall heta, at Hans Maj:t har en *Bojar* med sig, och intet allenast ungt folk. Hans Maj:t har ock någon försyn för honom, emedan Hans Maj:ts *favorit* måste vörda honom som sin fader.»

[1]) »Stor-Cantzleren är väl den förnämste i *Ministèren*, men har mera förstånd på in- än utrikes saker. Han är bekant för att wara *désinteresserad* och bemöter hwar man med höflighet, men goda skiäl eller rent swar må man ej af honom förwänta, innan *resolutionen* först blifwer tagen uti *Conseillen* eller Riks-Cancelliet, och han har låtit inpränta sig det swar han bör gifwa; men talar intet främmande språk. Han är ock numera till så hög ålder kommen, at han intet stor tiänst kan göra, och synes mera wara böjd till munkekappan än at föra styret vid *affairerne*.» (Cedercreutz.)

[2]) »Geheime-Rådet och Riks-Vice-Cantzlern *Baron Osterman*, utur *Westphalen* bördig, will wara mera *poli*, *désinteresserad* och wältalig; men som orden äro slätta och alt hans wäsende *affecterat*, så kan man därtill ej vidare tryggia

Knes Dmitrij Golitsyn hade således i rådet för sina planer dels opålitlige bundsförvandter, dels förstuckne motståndare. Sitt förnämsta stöd fann han hos sina bröder, båda med namnet Michael, den yngre en framstående sjöman, men numera president i justitiekollegium, den äldre, fältmarskalken, Rysslands mest uppburne härförare, Lewenhaupts besegrare och Finlands eröfrare, en ridderlig och öppen karakter, en af de få magnater, som rent ut hade vägrat att underskrifva dödsdomen öfver tsarevitsch Alexej. Äfven fältmarskalken Dolgorukoj, som tillhörde en yngre linie af sin ätt, stod jemte sin broder Michael i politiskt afseende närmare D. M. Golitsyn än sina fränder af den äldre grenen. Äfven han var en tapper och redlig krigare, som hade förtjent sina sporrar i det svenska kriget. Med Peters reformer kunde han aldrig rätt förlika sig, och hans tillgifvenhet för tsarevitsch Alexej hade ådragit honom förlusten af alla hans embeten och en flerårig förvisning, som under Katarina utbyttes emot ett kommando vid den aflägsna persiska gränsen. Det höga befäl, som han nu innehade i Moskva, tilldelades honom af Peter II såsom en upprättelse för liden orättvisa.

* * *

Sådana voro de åtta stormän, som få ögonblick efter Peter II:s död natten emellan den 18 och 19 Januari 1730 sammanträdde till en enskild öfverläggning för att bestämma, hvem Rysslands krona borde tillfalla. Knes Alexej Dolgorukoj, understödd af Vasilij Lukitsch, antydde, att saken redan var afgjord genom den aflidne kejsarens anordning till förmån för sin fästmö, men fältmarskalken Dolgorukoj förklarade utan omsvep, att testamentet var understucket, och yrkade, att Peter I:s förskjutna gemål, Peter II:s farmoder, tsaritsa Evdokia skulle upphöjas på tronen. Knes Dmitrij Golitsyn deremot föreslog, att, eftersom Peter den stores

sig, än saken må wara i sig *indifferent* eller med Hofwets *vuer* och hans *interesse* öfwerensstämmande. Han har inga särdeles *studier*, men är slug, listig och slipprig och hafwer uti *affairerne* mera *routine* samt större erfarenhet och *penetration* än någon annan af Ryske Herrarne, hwarigenom han har satt sig i det omdöme, at han är omistelig och kan intet umbäras, sedan han kiänner bättre än någon inhemsk Ryske Rikets *interesse* och wet snart finna *moyen* och utwäg i de oredigaste ärenden. Han kan ock *simulera* och påstå en orättmätig sak, utan att någonsin rodna eller blifwa försagd; men han tager alldeles intet skiäncker, på ehuru godt *maner* de ock kunna erbiudas honom. Utom sine beställningar som Geheime-Råd, Riks-Vice-Cantzler, Öfwerste Marskalk och Öfwer-Hofmästare, har han ock Öfwer-*Direction* öfwer Post-wäsendet och *Commercen*, så at, förutan honom, ingen *Præsident* är uti *Commerce-Collegie*.» (Cedercreutz).

manliga afkomma nu vore utslocknad, hans äldre broders andra dotter, hertiginnan Anna Ioannovna af Kurland, skulle väljas, med förbigående af hennes syster, hertiginnan Katarina af Mecklenburg, hvars gemål ännu lefde och vore föga välkommen i Ryssland. Detta förslag gillades af de öfrige utan invändning, hvarpå knes Dmitrij började tala derom, att man borde »skaffa sig lindring», »bereda sig mera frihet», »uppsätta *punkter* till hennes maj:t». Ett bestämdt beslut i denna fråga fattades likväl ej genast. Under tiden voro åtskilliga personer af »senaten och generalitetet» församlade i en annan sal af slottet (Lefortska palatset i tyska förstaden). Äfven bland dem talades om envåldets inskränkning. Den ifrigaste för denna sak var storkanslern Golovkins måg, general Paul Ivanovitsch Jaguzinski[1]). När rådsmedlemmarne utträdde till de församlade och tillkännagåfvo valresultatet, utan att nämna något om »punkterna», tillropade dem Jaguzinski med stor ifver: »Fäder, bereden oss så mycken frihet som möjligt!» Vasilij Lukitsch gaf ett undvikande svar, och herrarne begynte aflägsna sig i en temligen upprörd sinnesstämning. Knes Dmitrij fann då för godt att kalla några af dem tillbaka och med dem rådgöra om innehållet af de »punkter», som på hans inrådan skulle föreläggas den nyvalda kejsarinnan. Derefter hade rådet ytterligare en enskild sammankomst, hvarvid »punkterna» dikterades för sekreteraren af de olika ledamöterna, i synnerhet af knes Dmitrij och Vasilij Lukitsch. Osterman, »såsom den der bäst förstod sig på stilen», anmodades att sammanfatta och formulera det hela, och trots sitt försigtiga afböjande nödgades han till slut åtaga sig uppdraget. Sålunda tillkom det första utkastet till valkapitulationen.

Allt detta försiggick tidigt på morgonen den 19 Januari. Till klockan 10 förmiddagen hade rådet utlyst ett allmänt möte i slottet på Kreml, och der infunno sig äfven synodens ledamöter och andre prelater, hela senaten, generalitetet och öfriga militära och civila rangpersoner samt kollegiernas ledamöter »ända ned

[1]) Jaguzinski (Jaguzjinskoj) var af polsk-littauisk härkomst och son till en organist i den luterska kyrkan i Moskva. Han hade tidigt förvärfvat sig tsar Peters gunst och af honom slutligen blifvit utnämnd till generalprokurator vid senaten. I denna egenskap hade han utöfvat ett slags fiskalisk uppsigt öfver förvaltningen och genom sin hänsynslöshet ådragit sig många fiender. Hans politiska uppträdande synes i allmänhet hafva varit förestafvadt af egennyttiga bevekelsegrunder.

till brigadiersgraden». Der föreslogs formligen af knes Dmitrij hertiginnan af Kurland till kejsarinna, och alla de närvarande förklarade sig derom vara enige. Prelaterna erbjödo sig att genast fira en högtidlig tacksägelsegudstjenst, men detta afböjdes af rådet till allas stora förundran. Om punkterna nämndes icke heller nu någonting offentligen.

Efter mötet samlades rådet ånyo, och utkastet till »punkterna» genomgicks och granskades. Flere tillägg gjordes på yrkande af knes Dmitrij och Vasilij Lukitsch. Af den tredje, definitiva redaktionen utskrefs ett officielt exemplar, som jemte en skrifvelse från rådet skulle tillställas kejsarinnan genom en deputation, bestående af knes Vasilij Lukitsch å rådets vägnar, knes Michael Michailovitsch, den yngre Golitsyn å senatens och general Michael Ivanovitsch Leontiev, tsar Peters syssling och således äfven storkanslern Golovkins frände, å generalitetets vägnar. Förslag väcktes äfven att utse ett ombud för synoden, men knes Dmitrij Golitsyn satte sig ifrigt deremot och lyckades äfven förhindra det. Deputationen försågs med en särskild, hemlig instruktion, som numera icke fins i behåll, men antagligen gick derpå ut, att »punkterna» eller »konditionerna», såsom de officielt kallades, skulle för kejsarinnan framställas såsom ett uttryck af hela det ryska folkets enhälliga önskan, att hennes gunstling Biron skulle hindras att medfölja till Moskva, att hon under resan, som borde så vidt ske kunde påskyndas, aldrig skulle lemnas ensam, att dagliga rapporter skulle både på fram- och återvägen insändas till rådet, med flere föreskrifter i samma syfte. Omkring staden utsattes vakter för att qvarhålla alla resande, som ej kunde förete pass, utfärdade af rådet. Fältmarskalkarne Dolgorukoj och Golitsyn invaldes såsom ordinarie ledamöter i rådet. På qvällen samma dag afreste de tre deputerade till Mitau.

Osterman hade på grund af verklig eller låtsad sjukdom icke bevistat rådets sammanträde efter det allmänna mötet i Kreml. När handlingarne sändes till honom för att förses äfven med hans underskrift, satte han sitt namn endast under brefvet till kejsarinnan, och från den dagen afhöll han sig helt och hållet från att deltaga i sina embetsbröders öfverläggningar. Han stannade hemma och visade sig icke offentligen, men hans sjukdom hindrade honom dock ej från att verka i det tysta för konstitutionsplanens omintetgörande.

I Moskva rådde under de följande veckorna en ofantlig upphetsning. I anledning af kejsarens bröllop, som var afsedt att firas just vid den tid, då han helt plötsligt dog, hade en stor mängd embetsmän och medlemmar af landtadeln infunnit sig i hufvudstaden. Ibland dem var stämningen i allmänhet för en begränsning af kejsarmakten, men rådets hemlighetsfulla förfarande väckte starka misstankar på alla håll. Man fruktade, att dess mening egentligen var att för egen del tillskansa sig all myndighet, och att sålunda i stället för en endes despotiska godtycke ett oligarkiskt tyranni skulle göra sig gällande till förfång för lågadeln. Många af de förnämare voro äfven förbittrade, derför att de icke blifvit tillfrågade om sina tankar. En af dem, den tilltagsne Jaguzinski, beslöt att korsa rådets planer och afsände den 20 Januari ett ilbud, som lyckades komma förbi vaktposterna, till Mitau med ett enskildt bref, hvari han uppmanade kejsarinnan att ej underskrifva »konditionerna», förr än hon förvissat sig derom, att de verkligen öfverensstämde med folkets vilja. Emellertid höllos dagligen hemliga sammankomster af olika grupper inom adeln, konstitutionsförslag uppgjordes och diskuterades, men till ett samfäldt uppträdande saknades ännu nödig beslutsamhet hos ledarne. Envåldets anhängare märkte, att flertalets sträfvanden och förhoppningar gingo i motsatt riktning, och de höllo sig derför tillbaka, bidande sin tid.

Den 1 Februari återkom general Leontiev från Mitau med »konditionerna», egenhändigt underskrifna af kejsarinnan, som dessutom sände rådet en särskild skrifvelse (dat. den 28 Januari), hvari hon förklarade sig antaga valet och vilja »så regera med Guds hjelp, att alla våra undersåtar, så verldslige som andlige, dermed måtte vara belåtne». »Och alldenstund», heter det vidare, »till detta vårt uppsåt tarfvas helsosamma rådslag, såsom ock i alla riken öfligt är, för den skull hafva vi, före vårt uppstigande på den ryska tronen, efter moget öfvervägande, till det ryska rikets gagn och till våra trogne undersåtars tillfredsställelse, på det att hvar och en må skönja vårt nit och rätta sinnelag mot vårt fädernesland och våra trogne undersåtar, för den skull hafva vi aktat nödigt att, så vidt tiden tillåtit oss, skriftligen framställa det sätt, hvarpå vi ämna föra vår regering, och skicka denna handling med vår underskrift till det hemliga öfversta rådet.» Konditionerna fingo sålunda utseende af att vara utgångna från kejsarinnans eget initiativ. Tillika medförde Leontiev

Jaguzinskis utskickade i bojor. Brefvet hade kommit för sent, sedan de tre deputerade redan hade hunnit fram till Mitau; efter hvad det säges, hade kejsarinnan sjelf öfverlemnat det åt Vasilij Lukitsch.

Rådet, som under ängslig väntan hade sysselsatt sig med hvarjehanda anordningar för kejsarens begrafning och kejsarinnans intåg i Moskva, började nu känna marken något fastare under sina fötter. På dess kallelse samlades dagen derpå, den 2 Februari, å nyo synoden, senaten, generalitetet och öfrige högre embetsmän, inför hvilka nu kejsarinnans nådiga bref och de af henne undertecknade konditionerna högtidligen upplästes. Derpå höll knes Dmitrij Golitsyn ett kort tal, hvari han uppmanade alla att »såsom fäderneslandets söner» samfäldt arbeta för rikets välfärd. Då framstäldes helt plötsligt från de församlades sida den frågan, huru regeringen för framtiden skulle vara inrättad. Saken ansågs alltså icke afgjord dermed, att rådet hade tagit styrelsen om händer. Knes Dmitrij gaf intet annat svar, än att han uppmanade dem, som infunnit sig, att »efter rang» skriftligen uppsätta sina »projekt» och inlemna dem dagen efteråt. Slutligen förelades till samtlige närvarandes underskrift mötets protokoll, som innehöll, att »för kejsarinnans emot hela riket visade nåd alla tackade Gud allsmäktig och enhälligt förklarade, att de vore synnerligen belåtne med denna hennes maj:ts nåd». Man begärde likväl några dagars uppskof dermed, och protokollet undertecknades först under veckans lopp af den ena tjenstemannaklassen efter den andra. Prelaterna dröjde i det längsta och gåfvo vika endast för en bestämnd påtryckning af rådet. Synoden hade omedelbart efter mötet beslutit att icke godkänna någon annan titel för kejsarinnan än den, som förklarade henne för »sjelfherskarinna».

För att skrämma oppositionen lät rådet samma dag, som konditionerna upplästes för de samlade herrarne, arrestera Jaguzinski och några hans anhängare och kort efteråt offentligen kungöra, att detta skett på grund af »ett bref, skrifvet till kejsarinnan emot fäderneslandets bästa och hennes maj:ts intressen». Emellertid ådagalade rådet för öfrigt icke den rådighet och bestämdhet, som tarfvades i sakernas kritiska läge. Då i öfverensstämmelse med synodens befallning kejsarinnan i kyrkobönerna kallades »sjelfherskarinna», vågade rådet ej utelemna detta ord i de kungörelser, som utfärdades med anledning

af hennes tronbestigning. Lika litet trodde man sig om att för folket tillkännagifva konditionerna och kejsarinnans bref. Fältmarskalken Dolgorukoj, med hvilken knes Alexej Dolgorukoj och äfven Osterman (i ett inskickadt, temligen tvetydigt skrifvet betänkande) instämde, yrkade likväl derpå, enär man annars skulle gifva fart åt de gängse ryktena om rådets öfvergrepp. Men det förebyggdes af knes D. M. Golitsyn och de öfrige, hvilka ansågo det vara säkrast, att konditionerna efter kejsarinnans intåg kungjordes i hennes eget namn. Äfven andra åtgärder röjde uppenbart en viss vacklande hållning hos rådet. Den ena dagen ntfärdades påbud att upprätthålla stadens spärrning, den andra dagen tillstaddes åter resande att färdas från och till Moskva. Rådplägningarna om ceremonierna vid de förestående högtidligheterna fortsattes med en omtanke, som sträckte sig till temligen obetydliga detaljer, och man gjorde äfven försök att vinna somlige motståndare genom eftergifter i fråga om rangen och dylikt.

Adelsfaktionerna kände sig alltså uppmuntrade till allt större dristighet. På grund af rådets tillåtelse inströmmade dag efter dag olika konstitutionsprojekt, försedda med hundratals underskrifter. Rådet mottog dem alla, men undvek sorgfälligt att underställa dem en offentlig pröfning, hvarigenom skiljaktigheterna hade kunnat utjemnas. Det var knes Dmitrijs afsigt, att hans egen plan, som han enskildt hade framlagt för sina embetsbröder, skulle göras till grundval för statsförändringen, men för att icke nödgas uppoffra sina personliga åsigter, sökte han genom vissa modifikationer, hemtade ur de inlemnade projekten, gå lågadeln åtminstone halfvägs till mötes. I detta syfte uppsatte han ett formulär till en ny ed, som af undersåtarne skulle afläggas till kejsarinnan. Detta edsformulär utgjorde på samma gång en garanti för de af kejsarinnan undertecknade konditionerna och ett utförligt supplement till deras bestämmelser. Sålunda skulle både kejsarinnan och undersåtarne bindas vid det nya statsskicket, men högsta ledningen stanna hos rådet.

Medan dessa förhandlingar pågingo, närmade sig kejsarinnan småningom Moskva, ledsagad af knes Vasilij Lukitsch och hans medbroder i beskickningen, knes M. M. Golitsyn. Färden ställdes från Mitau öfver Novgorod och Tver. Först den 10 Februari anlände hon till byn Vsesviatskoje utanför Moskva och stannade

der i ett litet slott, tillhörigt en georgisk furstinna, till dess hennes företrädares begrafning hunnit försiggå och förberedelserna till hennes högtidliga intåg anordnas. Hennes ankomst föranledde en afgörande vändning i händelsernas utveckling.

* *
*

Peter II:s plötsliga sjukdom och död, frågan om tronföljden och det nya regeringssättet, alla de politiska förändringar, som dermed sammanhängde, kunde icke annat än väcka stor uppståndelse och oro bland de utländska makternas ministrar i Moskva. Flere sväfvande spörsmål voro å bane, hvilkas lösning berodde på den ryska krisens utgång. Österrike bemödade sig sedan någon tid tillbaka att i kraft af 1726 års alliansfördrag erhålla ryska hjelptrupper för att utöfva en påtryckning på Spanien, hvilken senare makt naturligtvis sökte motarbeta denna plan. Hertigen af Holstein var angelägen om de penningesummor, som enligt Katarina I:s testamente skulle utbetalas till honom. Danmark fruktade framför allt det holsteinska husets uppkomst.

Den danske ministern, Westphalen, synes också hafva varit den ifrigaste af alla. Han vädrade genast en intrig att bringa »barnet i Kiel», hertigens af Holstein tvåårige son Karl Peter Ulrik (sedermera Peter III) på tronen under hans fasters, prinsessan Elisabeths förmynderskap. Den sistnämnda var trots sitt lättfärdiga lefnadssätt, som skadade hennes anseende hos de förnämare klasserna, mycket omtyckt af det lägre folket och af gardesregementena, som uteslutande rekryterades ur lågadeln. Det talades till och med derom, att hon sjelf borde blifva kejsarinna. För henne eller åtminstone för hennes systerson intresserade sig äfven flere diplomater, i främsta rummet de holsteinske, kammarherren Tessin och grefve Nils Bonde, hvilken senare året förut såsom utomordentligt sändebud hade blifvit affärdad till hofvet i Moskva [1]). Westphalen var äfven öfvertygad derom, att den kejserlige ministern, grefve Wratislaw, jemte hertigens af Blanckenburg (kejsarens svärfaders och Peter II:s morfaders) agent och den svenske envoyén understödde de holsteinska planerna. Han ville veta, att Bonde med deras till-

[1]) Grefve Nils Bonde (född 1685) hade såsom Rehnskölds adjutant deltagit i svensk-ryska kriget, sedermera gått i holsteinsk tjenst såsom öfverkammarherre och blifvit utnämnd till rysk brigadier. År 1738 tog han afsked från båda dessa befattningar och blef 1739 landshöfding i Södermanland (död 1760). Han hade många relationer i Ryssland och talade ryska med ledighet.

hjelp hade gjort ett försök, ehuru utan framgång, att vinna storkanslern Golovkin på sin sida. Om allt detta hade han fått kunskap genom några personer, för hvilkas belöning han af engelske konsuln hade upplånat en betydlig penningsumma.

Westphalen tog derför sin tillflykt till knes Vasilij Lukitsch, den forne ministern vid danska hofvet, och uppmanade honom, innan ännu Peter II hade dött, att förekomma ett val i holsteinsk riktning, förespeglande honom derjemte utsigten att bringa kronan inom hans eget hus. Både af denne statsman och af knes Dmitrij Golitsyn fick Westphalen bestämda försäkringar, att hvarken Elisabeth eller hennes späde frände skulle upphöjas på tronen. Hans ängslan gaf då vika för en lugnare sinnesförfattning, men med hvilken förtjusning han mottog underrättelsen om hertiginnans af Kurland utkorande, kan man döma deraf, att han ögonblickligen sände »ett litet skrin af filigramsarbete med tusen vackra dukater» såsom present åt hustrun till den person, som å knes D. M. Golitsyns vägnar framförde denna nyhet till honom.

Med vida mindre belåtenhet följde Westphalen förhandlingarna om enväldets inskränkning. Han berättar, att knes Dmitrij frågat honom, hvilketdera styrelsesättet, Sveriges eller Englands, vore det bästa, hvarpå han gifvit till svar, att Sveriges vore det sämsta af alla, och att Englands, enligt hans förmenande, icke kunde införas i Ryssland. Knes Dmitrij hade icke vidare utlåtit sig om saken, men emellertid började Westphalen betvifla, att det skulle blifva något af den ifrågasatta statsförändringen, som han ansåg leda till Rysslands försvagande och derigenom blifva menlig för Danmarks intressen i anseende till Sverige [1]). Han ansåg likväl för klokast att ej blanda sig i hvad som försiggick, men att han skänkte Ostermans politiska uppförande sitt fulla bifall, låter han tydligt nog förstå i sina depescher, huru stor sympati han än hyste för magnaterna såsom Danmarks vänner och holsteinarnes fiender.

De andre främmande ministrarne betraktade likaledes de ryska konstitutionsplanerna såsom temligen svåra att utföra.

[1]) Jfr Westphalens depescher i bihanget till Korsakovs arbete. I ett bref af den 29 Jan. (9 febr. n. st.) heter det: »Je commence à douter que le projeté changement de la forme du gouvernement aye lieu. J'en regarde l'établissement d'une très difficile exécution et nullement conforme à l'intérêt de Votre Majesté qui ne doit point en considération de la Suède désirer l'abaissement de la Russie; je vise en soutenant cette these politique à l'intérêt et à la convénience de votre Majesté, et nullement à Sa personne sacrée.»

De framhålla starkt splittringen i tänkesätten; somlige af adeln heter det, vilja inskränka kejsarmakten genom ett parlament, såsom i Sverige och England, andre åter vilja förvandla Ryssland till ett valrike såsom Polen, och slutligen finnas till och med personer, som drömma om en aristokratisk republik. Ryssarne sakna sinne för den verkliga friheten och mena med detta namn endast sjelfsvåld, hvadan följden af det nya statsskickets införande skulle blifva allmän anarki till grannarnes stora fägnad. I allmänhet tillskrefvo de utländske diplomaterna hela planen de ryske stormännens förmenta benägenhet att återvända till det barbariska tillståndet före Peter den stores reformer [1]).

Af särskildt intresse är den hållning, som intogs af Sveriges sändebud vid denna tidpunkt. Förhållandet emellan Sverige och Ryssland var alltid något ömtåligt, och äfven sedan hertigens af Holstein parti i båda rikena hade blifvit försvagadt genom de sista årens händelser, fans visserligen å ömse sidor qvar en ganska naturlig misstro, som då och då gaf sig luft i mer eller mindre väl beräknade demonstrationer, men ingendera makten tänkte allvarsamt på ett fredsbrott inom den närmaste framtiden. Sveriges dåvarande representant vid hofvet i Moskva var en man, som utan tvifvel i flere afseenden var väl egnad för sin post. *Joachim von Ditmer* var född 1681 i Narva af borgerliga föräldrar; han hade under kriget tjenstgjort i fältkansliet, blifvit fången vid Poltava och sedan vistats åtskilliga år i olika delar af Ryssland ända bort till Sibirien. Etter fredsslutet anstäldes han såsom sekreterare vid den svenska beskickningen i Ryssland, blef agent

[1]) Jfr Leforts och Magnans depescher i ofvan anförda samlingar af historiska handlingar, äfvensom utdragen ur Lirias bref hos Korsakov. Lefort skrifver bland annat den 9 Febr. (den 20 n. st.): »Ce que l'on peut juger dc tout cela, c'est que cet état devient un chaos fort difficile à débrocher: autant de têtes, autant de plans, chacun raisonne suivant son faible jugement; sans idée du mot de liberté, on le confond avec libertinage à leur façon.» Magnan säger, den 26 Jan. (6 febr. n. st.): »Il paraît, en général, que l'idée que s'en forment les ministres des puissances voisines est qu'elles n'auront pas à l'avenir les mêmes sujets d'inquiétude de la Russie que par le passé.» Att den franska regeringen litligt intresserade sig för nyheterna från Ryssland, framgår af följande uttryck i ett reskript till Magnan af den 27 Mars (n. st.): »Les procédures commencées contre M. Jagozinski peuvent être le signal de plus grands mouvements; elles supposent cependant dans les *vieux Russes* une volonté bien déterminée de soutenir un *centre d'autorité indépendant de celle de la nouvelle czarine*. Il ne peut venir de vous sur cela que des détails très intéressants, et nous les lirons avec grand plaisir» (Turgeniev, III, sid. 390). Då detta skrefs, hade emellertid redan kejsarinnan återvunnit envåldet. Den diplomatiska korrespondensens långsamhet bidrog utan tvifvel i detta fall, liksom i så många andra, att försvåra en utländsk inblandning.

och sedermera envoyé i Moskva; 1729 adlades han och erhöll titel af kansliråd. Med ryssarnes språk och förhållanden var han noga hemmastadd och hade en utbredd krets af bekantskaper, äfven bland de förnämare herrarne [1]). Med fältmarskalkarne Dolgorukoj och Golitsyn umgicks han mycket och meddelar ofta små drag ur sina samtal med dem, så t. ex. huruledes den förre en gång påminte om den bekante slavisten Sparfvenfelt, som på 1680-talet uppehöll sig i Moskva. Ditmers depescher, som alla äro skrifna på svenska, utmärka sig ej för stilistisk fulländning, men vittna om en rätt god iakttagelseförmåga. Huru vida hans politiska åsigter för egen del voro i en eller annan riktning synnerligen utpräglade, är svårt att afgöra. Om han, såsom Westphalen påstår, 1730 har arbetat för holsteinske prinsens kandidatur till ryska tronen, har han åtminstone aktat sig att låta någonting derom inflyta i sina embetsskrifvelser, i hvilka han tvärt om betonar sin afsigt att hålla sig fullständigt neutral i Rysslands inre förvecklingar [2]).

Derjemte fans i Petersburg en svensk kommissionssekreterare, *Johan Kristoffer Morian* (född 1694, son till en professor vid gymnasiet i Reval), en ganska skicklig kunskapare, som förstod att genom hvarjehanda utvägar skaffa sin regering meddelanden af vigt ur de ryska embetsverken. Han hade tillträde hos åtskillige af de tyske herrarne i den nya hufvudstaden, såsom Münnich, Sievers, Fick, och i hans berättelser återgifvas hvarjehanda politiska nyheter och rykten, som han der uppsnappat [3]).

Från båda dessa håll afsändes naturligtvis genast underrättelser om Peter II:s frånfälle [4]). Den formliga bekräftelsen

[1]) I en skrifvelse till Kongl. Maj:t (den 11 Sept. 1729) säger Ditmer sjelf något naivt: »Jag kan intet annat märkia än at min person är angenähm här, ehuru wist folk skall hafwa utlåtit sig, at man i Swerige eij hade kunnat utsökia en fahrligare för Ryssland, effter som för den store bekantskap jag hade här i landet intet kunde passera, hwarom jag eij måste få kundskap.» (Riksarkivet: *Muscovitica.*)

[2]) Ditmer blef 1738 landshöfding i Nyslotts och Kymmenegårds län; han dog 1755.

[3]) Morian kom sedermera genom sin relation om Ryssland af år 1738 i stor gunst hos hattarne, adlades och blef 1744 lagman i Norra Finne lagsaga; † 1766.

[3]) Första ryktet derom torde hafva kommit genom Morians bref till kanslipresidenten den 23 Jan., som upplästes både i rådet och i kanslikollegium den 11 Febr. Samma dag anlände äfven Ditmers båda bref af den 15 Jan. om kejsarens farliga sjukdom, det ena till kongl. maj:t, det andra till kanslipresidenten. I det senare heter det bland annat: »I den *Dolgoruckiske famillen* är bedröfwelsen så, mycket större, som det (kejsarens död) wore för dem en stor och swår olycka, och säijes, att högaktningen för bruden hos Herren begynner min-

fick man likväl genom en notifikation af ryske ministern i Stockholm, Golovin, innan vare sig Ditmers eller Morians bref derom hunnit fram, emedan de ryska myndigheterna först efter några dagars förlopp tilläto de främmande ministrarnes kurirer att afresa [1]).

Snart kommo dock närmare upplysningar om de ryske magnaternas märkliga förehafvanden. I ett bref till kongl. maj:t af den 22 Jan. redogjorde Ditmer för hvad som hade passerat vid det stora mötet omedelbart efter kejsarens frånfälle, affärdandet af deputationen till Mitau och andra anordningar, som hade blifvit vidtagna under de senaste dagarne. Sitt omdöme om rådets handlingssätt uttalar han i ordalag, som ej kunde kompromettera honom, i fall skrifvelsen fölle i orätta händer [2]). Något olika är tonen i det chiffrerade bref, som han samma dag afsände till kanslipresidenten, grefve Arvid Horn. Här omnämnes rådets enskilda öfverläggning, och tillika antydas de förmodade driffjädrarne till dess förkärlek för hertiginnan af Kurland. Att försök varit å bane att leda valet i en annan riktning, förtiges ej, men om det holsteinska husets utsigter yttrar sig Ditmer på ett sådant sätt, som om han dervid icke hade varit intresserad, än mindre sjelf gjort något steg till dess förmån. De konstitutionella planerna omtalas med en lätt anstrykning af ironi, med framhållande deraf, att »grannen» icke borde hafva något skäl att oroa sig öfver den saken [3]).

skas, hwilket dock mera torde vara ett rykte, än at sådant med grund kan berättas. Hans m:ts egentlige siukdom är fuller de fläste bekandt, dock talas allenast derom under fyra ögon, efter gamla sedwanan, för hwilken orsak iag skrifwer i *chifre.* Printzess *Elisabet* befinner sig ock opasslig och har någon dag redan legat till sängs, dock bekymrar sig få derom, sedan hennes anseende myckit fallit. — Under hand berättas, att wid det man talt om *Succession* på timadt dödsfall *Dolgoruckoiska familien* sig utlåtit ingen annan kunna komma dertill än bruden, hwaremot ingen understår sig at swara, ja det säijes, att keijsaren underskrifwit det samma, hwarpå man dock intet kan bygga. Fältmarskalken Gallizin tror iag intet för annan orsak wara tillkallad än att wara från *Armeen* på sådan händelse.»

[1]) Golovins notifikation upplästes i rådet den 12 Febr. Ditmers bref till kongl. maj:t af den 19 Jan. (chiffreradt), hvari kejsarens död och hertiginnans af Kurland val korteligen omförmäldes, framkom ej förr än den 20 Febr.

[2]) »Man kan ej nogsamt berömma och *admirera* den Ryske *Ministerens* uppförande, *conduite* och gode anstalter wid denne bedröfwelige händelse, så at alt afgåt utan det ringaste buller och i god ordning, och at det är stilla och rooligit, som ingen förändring wore skiedt: och *remarquabelt,* at Januarij månad är i synnerhet äfwentyrlig för Ryssland, i ty elfwa af Keyserlige *familien* i bem:te månad med döden afgått.»

[3]) »Så snart Keysaren lagt ögonen till, hafwa herrarne af *Conseillen* med fältmarskalkerne *Dolgoruckoi* och *Gallitzin,* som nu äro upptagne i rådet, trädt i

Morian visste äfven några dagar derefter att berätta, att i Petersburg gingo egendomliga rykten. Dels hette det, att en lottdragning egt rum i hemliga rådet för att afgöra, huruvida hertiginnan af Kurland eller någondera af hennes systrar, hertiginnan af Mecklenburg och tsarevna Praskovia Ioannovna, skulle bestiga tronen. Vidare trodde man sig känna, att sändebuden till Mitau medförde »vissa propositioner angående suveränitetens inskränkande här i landet», hvilka den nya kejsarinnan förmodligen ej skulle draga i betänkande att antaga [1]).

Ditmer fann inom kort, att stora hinder mötte för upprättandet af ett friare statsskick i Ryssland. En vecka efter att han afsändt sina ofvan omnämnda depescher, skrifver han, att magnaterna vore så väl sins emellan oense som i strid med den öfriga adeln, och att redan ett parti, i synnerhet ibland de med kejsarinnan befryndade slägterna, bildade sig till förmån för enväldets fortfarande bestånd. Men derjemte meddelar han den intressanta underrättelsen, att åtskillige af adeln sysselsatte sig med studiet af svenska regeringsformen, och att han sjelf blifvit anmodad att från Sverige förskaffa dem förordningar och riksdagsbeslut som kunde tjena dem till ytterligare vägledning. Ditmer säger sig likväl hafva gifvit ett undvikande svar, i det han förklarat sig vilja först tala med postverkets föreståndare, baron Osterman, om saken. Att inviga Osterman i ett dylikt förtroende

---

ett särskildt rum at *deliberera* om *Successionen* och utwalt Hertiginnan af Churland, gäendes den äldsta Systren, den Mecklenburgiska, förbi, för ingen annan orsak, som tros, än at hon är giffter, och willia hädaneffter, som under hand berättas, eij weta af någon rätt till Cronan, utan at det *dependerar* af ett wahl, hwarvid man föresatt sig at blifwa wid Keyserl. *familien*, så länge som möijeligit är, effter som de nogsamt see, at det intet lärer blifwa utan store *factioner*, om utur en eller annan *familie* skulle tagas, som man ock förmenar, at de utskickade i synnerhet hafwa i befallning at taga af Hennes May:t en försäkring at intet regera utan Rådets Råde, hwarwid ingen swårighet förmodas, effter som det är en nådig och mild *Princessa*. Den Danske *Ministern* har under hand gifwit sig mycken möda, at intet den Holstenska Printzen skulle komma i *consideration;* men det lärer lijtet wara *reflecterat* på dylike *insinuationer* och intet mera på Grefwe *Bondes* föreställningar, at bem:te Printz icke aldeles må komma i glömska, ehuru man honom försäkrat, at det denna gången för des ungdomb eij kunnat skie, men hufwudorsaken är effter alt anseende, at de genom detta wahl ämna komma till större frihet och eij stå under ett så hårt twång, hwilket man kan unna dem och eij heller synes skadeligit för grannen. Swärfadern torde wäl hafwa hafft åtskillge *projecter* till *testamente*, och äfven at *copulation* skulle skie under warande siukdomb, men det har blifwit förhindrat.» Året förut hade Ditmer, på tal om det ryska presterskapets förnyade ifver mot kättare, fält följande betecknande omdöme: »Om nu alt detta kunde bringa landet i det förra stånd och småningom i des gamla wäsende, wore en sak, som eij torde skada grannen» (till kanslipresidenten den 6 Mars 1729).

[1]) Morian till kanslipresid. den 28 Jan.

ansågs ej lämpligt, och Ditmer kom sålunda ifrån det betänkliga uppdraget [1]).

Den man, som framstälde detta ärende till den svenske ministern, har ej blott spelat en betydelsefull roll i 1730 års händelser, utan äfven efterlemnat ett frejdadt namn i den ryska bildningens och literaturens historia, ett namn, som hänvisar på flerfaldiga kulturinflytelser från Sverige. *Vasilij Nikititsch Tatistjev* (född 1686) tillhörde en gammal ätt, som härstammade från furstarne af Smolensk, men under tidernas skiften, i likhet med många andre af Ruriks afkomlingar, hade bortlagt sina förfäders ärfda titel och nedstigit ibland den mindre förnämliga landadeln. Flere af dess medlemmar hade likväl beklädt vigtiga embeten, och Vasilij Nikititsch kunde till och med, ehuru sjelf son till en obetydlig godsegare från trakten omkring Pskov, på långt håll räkna slägt med kejsarhuset, enär Anna Ioannovnas mormor var en född Tatistjeva. Det berättas äfven, att han från sin tidiga ungdom stod i förbindelse med den blifvande kejsarinnans moder, tsaritsa Praskovia Feodorovna, och hennes lilla besynnerliga hof, der efter gammaldags rysk sed halfförryckte tiggare bespisades och vördades såsom fromme siare. Han kom

[2]) »Den 24 råkade *Stats*-Rådet *Tatischef* mig ungefehr, sägandes sig hafwa dagen förut med några igenomläst Swenske Regerings-*formen* och därutinnan funnit, at man sig på åtskillige andre förordningar och Riksdagsslut beropade, hwilke här eij wore till fångs, och fördenskull bad mig at willia låta komma de samma, hvartill han omkostningarne giärna wille bestå. Jag swarade, at mig eij så noga wore bekandt, hwad förordningar och Riksdagsbeslut egenteligen i Regerings-*formen* nämdes, dock at jag wille see därefter och widare wid lägenheet tahla med honom därom, samt emedlertid underrätta mig hoos *Baron Osterman* huruvijda sådane *paquetter* kunde komma på posten. Men bem:te *Stats*-Råd förmente eij wara nödigt, at det samma med någon *communicerades*, utan at han wille bestå omkostningarne och en annan gång wijdare yttra sig» (Ditmer till Kongl. Maj:t den 29 Jan. 1730). »Så mycket under hand förnimmes, är man sysselsat at inrätta en regerings-*form* och aldeles afskaffa enväldet, men på hvad sätt det lärer skie, tror jag, att herrarne af *Conseillen* äro sielfwe sins emellan oense, och at eij mera än adelståndet blifwer, är fuller wist; ty prästen, borgaren och bonden kommer aldeles intet i *consideration*. Men ock det ena ståndet wet intet, huru det bäst skall taga sin säkerhet, ty de understå sig intet offenteligen at tala derom, utan alt skier under fyra ögon. Öfwerste Geheimerådet skulle giärna behålla wäldet allena och taga flere personer derutinnan; men de öfrige äro eij nögde dermed, williandes hällre ett än tio hufwuden, så att ock redan ett *partie* är, som ärnar *soutenera Souverainiteten*, till hwilket åtskillige *familier* torde slå sig, som äro närmare i släkten med Hennes M:t, lärandes förmodeligen wid Keyserinnans ankomst utbrista hwad man hafwer i sinnet och nu hemligen hålles. Af *Tatischef* hade jag till äfventyrs kunnat få höra något, men jag wille eij inlåta mig och gifwa honom tillfälle att utbringa, som blandade jag mig i deras *domestique affairer*. Ehuru en del hafwa warit af de tanckar, som *Baron Osterman* stälde sig siuker at eij biwista rådslagen, så finnes dock, at det är en wärckelig och ingen *Stats*-Siukdom.» (Ditmer till kanslipresid. samma dag.)

dock snart in i förhållanden af annan art; tsar Peter tog honom i sin tjenst, och han vann sina första officersgrader i hårda strider emot rikets fiender. Han var med vid Narvas eröfring, vid Poltava, i det olyckliga prutska fälttåget och vid de ryska härarne i Polen. Medan kriget ännu pågick, sändes han af tsaren tvenne gånger till Tyskland för att studera utländska vetenskaper och fullgöra åtskilliga uppdrag. År 1720 måste han, sedan han blifvit anstäld i bergskollegium, göra en resa till Ural och Sibirien för att undersöka grufvorna och bergverken samt utfinna de lämpligaste metoderna för deras upparbetande. I dessa trakter voro redan åtskillige tyske ingeniörer sysselsatte, och den bekante Demidov, som stod särdeles högt i tsarens gunst, höll der just på att lägga grunden till sina ofantliga rikedomar, icke alltid med de samvetsgrannaste medel. Med honom råkade Tatistjev i häftig ovänskap; sjelf använde han såsom sina medhjelpare tvenne svenske krigsfångar, Berglin och Schönström, hvilka i sitt hemland förvärfvat tekniska kunskaper. Tatistjev föreslog, att staten skulle afstå från sin uteslutande dispositionsrätt till bergverken och öfverlemna dem åt den enskilda företagsamheten emot en årlig tionde af vinsten; så väl utländske som inhemske bruksidkare skulle ditkallas och arbetet anförtros åt kolonier af svenske krigsfångar. Freden i Nystad och andra omständigheter hindrade dessa planers utförande, men Peter fann sig så tillfredsstäld af Tatistjevs nit, att han trots Demidovs och dennes beskyddares intriger befordrade honom till bergsråd och mot slutet af år 1724 skickade honom till Sverige i egenskap af på samma gång politisk agent och studerande ingeniör. Han skulle i största hemlighet taga reda på den svenska regeringens afsigter och befrämja hertigens af Holstein intressen. Men det officielt tillkännagifna syftet med hans resa var att inhemta noggrann kännedom om det svenska bergsbrukets tillstånd och andra industriella förhållanden, att skaffa platser åt några unge ryssar såsom tekniske elever vid grufvor och fabriker och att, om möjligt, förmå skicklige svenske bergsmän och slöjdidkare att öfverflytta till Ryssland.

Hvad Tatistjev uträttat såsom halfdiplomatisk spejare och agitator, är obekant; troligen var det icke så mycket. Äfven hans öfriga verksamhet hämmades, sedan reformkejsaren kort efter hans ankomst till Stockholm aflidit, dels af brist på penningar, dels af de vid svenska hofvet anstälde ryske ministrarnes,

Bestuzjevs och Golovins, ogenhet och likgiltighet. Den svenska regeringen synes deremot ej hafva bemött honom illa, ehuru man naturligtvis icke var angelägen om att låta det ryska bergsrådet skåda in i alla möjliga hemligheter, både öfver och under jorden. Tidens protektionistiska maximer öfver allt i Europa voro sådana, att de svenska myndigheterna i detta fall måste anses hafva förfarit ganska liberalt. Tatistjev fick resa omkring öfver allt i bergslagen, han var i Sala, i Falun, vid Avesta o. s. v. Han fördes ned i grufvorna, det tilläts honom att bese alla maskiner, och på hans beställning utfördes, visserligen mot dryg betalning, åtskilliga värdefulla ritningar, som han efter hemkomsten kunde framlägga för vederbörande såsom bevis på sin omtänksamhet och flit. Flere ryssar anstäldes såsom lärjungar hos assessor Swab och markscheider Geisler i Falun, hos guardein Stockenström i Sala m. fl. personer. Deremot lyckades Tatistjev föga i sina försök att i Sverige värfva tekniska förmågor för Ryssland; dock uppgjorde han kontrakt med en löjtnant Rääf, som grundlade den sedermera högt uppdrifna stenslipningsindustrien i Jekaterinburg.

För Tatistjev var vistelsen i Sverige af stor betydelse. Han intresserade sig för mångfaldiga svenska inrättningar, för landtmäteriet och de på Karl XI:s befallning verkstälda kartarbetena, för kanalerna, om hvilka han afgaf en utförlig berättelse, för myntväsendet (under Katarina I:s regering slogos på hans förslag plåtar efter svenskt mönster), för Polhems mekaniska uppfinningar, som han ansåg förtjena »verldens beundran». Han menade, att de uppoffringar, som den svenska staten gjorde för vetenskapernas förkofran, borde tjena Ryssland till föredöme, och han förundrade sig deröfver, att dessa sträfvanden, som utgått från de enväldige konungarne, omhuldades ej mindre af rikets ständer. För öfrigt inskränkte han ej sin uppmärksamhet allenast till ämnen af rent praktisk art. Peter den store hade för flere år sedan ålagt honom att utarbeta en rysk historia, och för detta ändamål hade han egnat en god del af sin tid åt samlandet af hvarjehanda fornskrifter och literära hjelpmedel. Det stora verk, som han omsider, ehuru ofullbordadt, kunde lemna efter sig, kan med skäl sägas vara grundläggande för den ryska häfdaforskningen. Det röjer flere spår af författarens bekantskap äfven med nordiska källor, ehuru denna torde lemna åtskilligt att önska både i omfattning och i kritisk grundlighet.

Första anvisningen åt detta håll fick han i Stockholm af tvenne i den svenska vetenskapens historia kände män, nämligen Elias Brenner och Biörner. Den senare utarbetade till och med på Tatistjevs uppmaning, emot ett arvode af omkring 40 dukater, en afhandling om de isländska sagornas uppgifter angående Rysslands forntid. Detta arbete sändes till Petersburg; hvart det sedan har tagit vägen, vet man ej. Biörner meddelade äfven underrättelser om ryska handskrifter i Upsala universitetsbibliotek, och med dess föreståndare, Erik Benzelius, stod Tatistjev i beröring.

Att en så mångsidigt anlagd personlighet äfven i politiskt afseende skulle taga intryck af de nya förhållanden, som han lärde känna i utlandet, var icke mer än hvad man kunde vänta. Tatistjev, som var bevandrad i flere främmande språk och på sina resor gjorde stora bokinköp, kunde i sina skrifter åberopa Machiavelli, Hobbes, Locke m. fl. och anställa jemförelser emellan olika europeiska länders statsskick. Hans uppfattning är i allmänhet ganska sund och praktisk; kyrkliga anspråk och religiösa fördomar bedömer han med upplysningstidehvarfvets satiriska skärpa. En man af sjelfständig karakter och stadgade öfvertygelser var han icke; dertill hade han för mycket af lycksökarens natur, liksom han ej heller var fri från böjelse för intriger och äfven tillät sig att taga mutor såsom embetsman. Det oaktadt har han genom sin begåfning och duglighet inlagt stora förtjenster om sitt land både såsom skriftställare och såsom innehafvare af åtskilliga maktpåliggande platser inom förvaltningen. Efter hans återkomst från Sverige 1726 anförtroddes honom uppsigten öfver myntverket i Moskva [1]).

[1]) Om Tatistjev fins ett utförligt verk af N. Popov (*Tatistjev i jego vremia*, Moskva 1861); K. Bestuzjev-Riumin har äfven egnat honom en lefnadsteckning i sina *Biografii i charakteristiki* (Petersburg 1882); åtskilliga intressanta upplysningar om hans person och verksamhet förekomma ock hos Soloviev, Pekarski och andre författare. Om hans brefvexling med Benzelius, jfr Forssell, *Erik Benzelius*, sidd. 202—204. Cedercreutz underrättade på förhand i ett bref, dat. den 4 Sept. 1724, vederbörande om kejsarens afsigt att sända Tatistjev till Sverige, väl försedd med penningar för att uppnå sina syften. Arvid Horn svarade (Fogelvik den 28 Febr. 1725), att han skickat brefvet till Stockholm, »på det man därstädes däraf må kunna göra den *usage*, som till Riksens tienst i det måhlet kan pröfwas nyttigast wara». Några år senare frågade svenska regeringen Ditmer, huru vida han ansåge det möjligt och lämpligt, att svenske ingeniörer finge taga kännedom om de sibiriska bergverken. Ditmer svarade, att han väl trodde det vara svårt för ryssarne att afslå en sådan anmodan, »sedan man härifrån sändt Berg-Rådet *Tatischef* till Swerige, som alle Grufwor igenomstrukit och lämnat efter sig åtskillige at giöra sig i den vetenskapen kunnige»,

Den svenska regeringen gillade Ditmers försigtiga uppförande emot Tatistjev, som man i Stockholm ansåg vara föga pålitlig. Men tillika fick Ditmer befallning att för ryssarne framhålla det konstitutionella styrelsesättets välsignelser, dock utan atl väcka något slags uppseende. Detta svar affärdades dock tilt honom först samma dag som kejsarinnan återvann suveräniteten, och det kunde således ej utöfva något inflytande på sakernas utveckling [1]).

Det kunde likväl ej undvikas, att man i Moskva misstänkte enväldets motståndare för en viss benägenhet att närma sig Sverige, som möjligen kunde vara dem till nytta under närvarande omständigheter. Man påstod bland annat, enligt Ditmers berättelse, att rådet ville bortgifta kejsarinnan med en hessisk prins, broder till konung Fredrik I. För öfrigt kunde Ditmer, ehuru han allt emellanåt besökte de båda fältmarskalkarne och med dem samtalade om den österrikiska politiken och andra dylika ämnen, dock ej så snart få någon tillförlitlig kunskap om den nya statsförfattningens grunddrag. Allt hvad han visste var, att kejsarinnans ställning skulle inskränkas både i politiskt och ekonomiskt afseende, och att rådet genom Jaguzinskis arrestering hade vunnit ett betydligt öfvertag öfver motpartiet inom adeln [2]).

men att han för egen del afstyrkte saken såsom endast ledande dertill, att ryssarne skulle tro svenskarne hysa fruktan för deras industri, hvarmed i sjelfva verket ännu vore föga bevändt (Ditmer till kanslipresid. den 6 Nov. 1729).

[1]) »Elliest giör H: Canzlierådet och *Extra ordinarie Envoyén* wäl, att han försiktigt umgås med *Tatischef*, såsom med en illistig och sluger man, den der torde wara utgiorder at *sondera* honom. — — I öfrigt som H: *Envoyén* något förmäler om vederbörandes åtrå och bearbetande i anseende till någon friare regering, så giör H: *Envoyén* wäl att han med all som största försiktighet söker hos dem, han kan hafva bästa förtroende till, föreställa hvad nytta och fördel skulle tima af en sådan frihet, med hvad mera H: *Envoyén* kan finna tienligit att *insinuera*» (Arvid Horn till Ditmer den 25 Febr. 1730).

[2]) »Att man will afkasta enwäldet, är wist, men det samma ämna herrarne af *Conseillen* behålla allena och lemna Keyserinnan tre röster i rådet, hwaremot månge tala, ja ock gifwit tydeligen en och annan af rådet at förstå, det sådant eij kunde tålas, utan att hela adeln måste tagas därtill, och att de af rådet borde wara dem answarige för deras giärningar, hwilket de intet willia ingå; doch skeer alt detta mäst under fyra ögon, och står derhän, om adelen lärer winna sitt ändamål. Grefwe *Jagousinschi* har warit en som mäst talt deremot, doch spöries nu, att des tal och upsåt eij warit enahanda». Derefter omnämnes, att han affärdat ett hemligt bud till kejsarinnan, men nu blifvit »i *arrest* tagen, hwarest han ock ännu sitter och torde slätt *passera* sin tid, så at detta parti synes aldeles wara underkufwadt. Emedlertid arbetas på regerings*formen*, som under hand berättas och innan några dagar lärer *publiceras*. Sammaledes förnimmes, dock utan någon särdeles grund, att *discoursen* skall hafwa warit ibland de store, att gifta Hennes M:t, hwartill i synnerhet Printz *Georg* af *Hessen Cassel* kommit i *consideration*, så at man i *genealogien* låtit sökia efter

Emellertid började ställningen antaga ett allt allvarligare utseende. Partierna söndrade sig ohjelpligt från hvarandra och framstälde fordringar, som endast med yttersta möda och tålamod skulle af en öfverlägsen statsmannaförmåga hafva kunnat sammanjemkas. Förvirringen var så mycket större, som knappast ett fåtal af de handlande personerna torde hafva haft reda på det verkliga innehållet af de många konstitutionsförslagen. Dessa väcktes och utarbetades inom olika kretsar, som sins emellan egde ringa beröring, och till följd deraf voro de mest motsägande rykten i omlopp äfven om de af kejsarinnan underskrifna »konditionerna», ehuru dessa blifvit upplästa inför en stor samling af framstående personer. Men det ser ut, som om de fleste icke varit i stånd att under den allmänna upphetsningen qvarhålla i minnet dessa vigtiga statsrättsliga bestämmelser. De versioner, som af dem blifvit bevarade dels i samtida ryska privatanteckningar, dels i de främmande sändebudens berättelser, skilja sig nästan alla åt i väsentliga punkter och öfverensstämma ej med de officiella urkunderna. I somliga redaktioner äro de verkligen antagna stadgandena sammanblandade med yrkanden, hemtade ur ett eller annat af de till rådet inlemnade projekten. Man visste således ej så noga, hvad som redan var beviljadt och hvad som återstod att genomdrifva. Det var tydligen rådets afsigt att låta detta obestämda tillstånd fortfara, tills dess eget förslag till regeringsform hade hunnit blifva färdigt, då man kunde öfverraska motståndarne genom ett offentligt kungörande i kejsarinnans namn så väl af valkapitulationen som af de dermed sammanhängande ytterligare förordningarna. Det var ett

---

des ålder, at därigenom sättia sig des fastare med Swerige, effter som de eij frukta sig för de öfrige grannar. Desse dagar har man först fåt weta här, at en *courier* blifwit afsänd till Swerige, hwaröfver de främmande *ministrer* skulle wisa någon jalousie, sedan till intet annat hof någon beskickning skiedt; dock har ingen sig därom låtit märkia till mig. Wist folk willia tro, att *Baron Ostermans* auseende lärer minskas, i ty feltmarskalken *Galizin* sig skall hafwa utlåtit, at den härtills hafda myndighet honom intet bordt lemnas. Till handpenningar och hoffstaatens underhåld säijes Keyserinnan Fem Hundrade Tusend Rub:r wara anslagne utom hwad *domainerne* inbringa, som sig till et ansenligit bestiga. — — Änteligen och sedan de förnämste af adeln stretat emot, så länge de kunnat, at intet lemna *conseillen* all magt allena, hafwa de i går förmiddag måst beqwäma sig at underskrifwa, at de woro nögde med det, som rådet giordt, efter som ock Hennes M:t antagit och underskrifvit de öfwersände *puncter*. Men hvarutinnan de egenteligen bestå, har jag eij kunnat få weta, eij heller utlåta sig herrarne af rådet med det ringaste ord om denna förändringen, warandes nögde, at de nu hafva wälde allena. Om det lärer hafwa bestånd, måste tiden wijsa» (Ditmer till kanslipresid. den 5 Febr.)

högt spel af knes Dmitrij Golitsyn och hans medbröder, och det sätt, hvarpå det sköttes, kunde väl hos utanför stående iakttagare väcka misstro till en lycklig utgång. Det är intressant att se, huru jäsningen i sinnena vid kejsarinnans annalkande till Moskva återspeglas i de svenske diplomaternas depescher. »De af hennes M:t underskrefne punckter äro, som mig af säker hand berättas, följande åtta: at eij regera utan råds råde, eij begynna något krig eller sluta fred, pålägga *contributioner*, dömma och aflifva en frälseman utan laga ransakning, *confisquera* och indraga de adelige gods och mycket mindre *donera* och skänka något af *domainerne*. Och således är enwäldet för Hennes M:t inskränkt. Men som Herrarne af *Conseillen* willia behålla det samme allena, så är ock starckt knorrande deremot ibland adeln, ehuru den samme fördelt sig i twänne dehlar, hwaraf en del högeligen påstå at willia hafwa säkerhet för friheten och däröfwer ingifwit åskillige punkter, sedan rådet ansagt, at en hwar kunde gifwa till kiänna hwad han förmente lända till rikets bästa, och begiärt, at *Conseillen* måtte besättias med 20 personer af åtskillige *familier* och högst wara twå af ett släkte med mehra. Men den andra dehlen, som synes ledas af rådet, sättia tålf därutinnan och deras punkter på sådana skrufwar, at *Conseillen* med tiden allena kan tillägna sig makten. Ibland dem, som mäst talt emot rådets wälde, har *Knes Zerkaski* warit den förnämbsta, hwarföre det ock säijes, att man anbudit honom säte därutinnan, som han dock ännu ej emottagit. Hwarwid det endteligen lärer stanna, kan intet wist säijas, men jag fruktar, at för den warande oenigheten alt tör gå tillbakars och Keyserinnan behålla enwäldet» (Ditmer till kanslipresid. den 12 Febr.) »Det angelägnaste, som nu wid hofwet uti *Moscow* skall wara på *tapetet*, är *Souverainitetens* inskränkande för den nya Keyserinnan, hwartill redan så säkre mått skola wara tagne, at på sielfwa fullbordandet intet twiflas. Fält-Marskalckarne *Gallizin* och *Dolgorucki*, som wid detta tillfället gifwit prof af en särdeles *harmonie* och wänskap sins emellan, skola wara både de förnämste uphofsmän till detta okets afskuddande, och äfwen widare gifwa denna angelägne saken största wickten. Jag will intet *debitera* det för en oemotsäijelig wisshet, men det är mig lijkwäl derföre förtrodt, att desse bägge Herrar med största delen af *Conseille*-Herrarnes samtycke och godtfinnande skola hafwa samblat de förnämste

familiers och Betiäntes *subscriptioner* at häruti giöra et med dem. Men *Baron Ostermans conduite admireras* mäst, hwilcken dagen effter Keysarens död låtit slå sig åder och alt sedan intet kommit utur huset; men när man uti denna Souverainitets-saken så wäl som uti andre dylike angelägne måhl begiärt hans råd, skall han hafwa swarat, att han wore allenast en Tiänare utaf landet och Regeringen, och ännu genom Keysarens oförmodeliga dödzfälle uti sådan sinnesoreda och *confusion* stadd, at han intet kunde gifwa något *solid* råd ifrån sig, men han önskade *Conseillen* mycken lycka och framgång til des förehafwande. Stor-Canzlern Gr. *Goloffkin* säges äfwen wara af skiljachtig mening häruti och med sit anhang sätta sig deremot, hwarföre han ock alt sedan intet warit med hwarcken uti de mindre eller större *Conseillens* sammankomster, hwilcka denne tijden som offtast blifwit hållne, och till hwilcka senare äfwen Krigs-Befählet, till Öfwerstarne *inclusive*, blifwit kallade. Denne hans *separation* säges mycket hafva bidragit till hans mågs, *General-Lieutenantens Jagousinskis arresterande*. — — Uti den sammankomsten, som *Conseillen* hållit den 5:te uti innewarande månad säijes wara beslutit, at Regeringen hädan effter skall bestå af 24 Personer, dock så, at allenast en af hwar *familie* därtill skall *admitteras*» (Morian till kanslipresid. den 13 Febr.). Dessa båda depescher upplästes i riksrådet den 19 Mars under konungens frånvaro, och »dāreffter», heter det i protokollet, »afträdde Secreterarne effter befallning, och lemnades Deras Excellentier allena».

I Petersburg visste man ännu icke med bestämdhet, huru vida kejsarinnan hade underskrifvit »konditionerna», innan hon begaf sig från Mitau, eller om hon uppskjutit dermed till sitt intåg i hufvudstaden. Det hette, att hon visserligen icke gjort några egentliga svårigheter, men att hon trots de försäkringar, som hon mottagit af rådets deputerade, misstänkt dem för falska framställningar angående nationens önskningar, och att hon blifvit bestyrkt i denna tro af Jaguzinskis bref. Man tviflade äfven på möjligheten af att förlika det påtänkta nya statsskicket med folkets skaplynne och med vissa icke-moskovitiska landsdelars på uttryckliga privilegier grundade rättigheter. Om de för kejsarinnan framlagda punkterna och om tvisteämnena emellan rådet och adeln hade man i Petersburg hvarjehanda

underrättelser på enskild väg från Moskva; officielt var ännu ingenting meddeladt derom [1]).

I samma mån, som krisen närmade sig sin upplösning, synas åtskillige af de mera klarsynte ibland rådets motståndare hafva behjertat nödvändigheten af att vädja till kejsarinnans bemedling, men på ett sådant sätt, att derigenom icke hela konstitutionsplanen kastades öfver ända. Detta kunde endast ske sålunda, att kejsarinnan förstärkte rådets antal genom nye medlemmar, tagne ur den öfriga adeln, hvarvid intet af de stridande partierna skulle komma helt och hållet till korta. Ditmer, som fick emottaga förtroenden från båda hållen, hörde från rådets sida emot detta förslag åtskilliga invändningar, som tydligen vittnade derom, att magnaterna högst ogerna ville, ej ens då deras makt redan lutade till fall, beqväma sig till något slags eftergifter. Deremot invaggade de sig i ljusa förhoppningar, att den förra kejserliga despotismen aldrig mera skulle återvända, och att de hädanefter kunde känna sig frie från fruktan för de plötsliga omkastningar, som förut hade hört till ordningen för dagen vid det ryska hofvet. De drömde om förbättringar inom alla grenar af samhällslifvet, innan de ännu hade betryggat sig mot de faror, som hotade dem både från lågadelns kraf på vidsträcktare andel i styrelsen och i synnerhet från de dolda ränkerna till enväldets återupprättande. I allmänhet måste det beteende, som ådagalades af de konstitutionelt sinnade så väl

[1]) »Ehuruwäl Herr *Extraordinarie Envoyén von Ditmer* uti alla sina bref intet med ett ord nämner om det på *tapetet* warande *Souverainitetens* inskränkande här i landet, så är jag lijkwäl så medelst annan *correspondance* som de om detta ämnet här inhemtade affterrättelser derom så förvissad, at jag intet betänckande hafwer min underdånige berättelse härom i dag för åtta dagar sedan at *continuera*. — — De, som uti denna saken *prætendera* hafwa diupare insickt än andra, fruckta, at en sådan Regerings*form* så wäl i anseende till gemene mannen, som wid alla slijke förandringar lijka fullt måste blifwa en *slav*, som i synnerhet till de under Ryska wäldet med besynnerliga *privilegier* komne *provincier*, såsom de *Donske* och andre *Cosacker*, intet skall i längden kunna hafwa bestånd. I anledning af de bref, som jag härom har ifrån *Moscow*, skall Rijket hädan effter styras af 32 Personer, af hwilcka 21 skola utgiöra *Conseillen*, men de öfrige 11 *Senaten*. Dock säijes den mindre Adelens mening, som någre dagar effter hvarannan uppå Slottet i *Moscow* warit församblat, ännu om altsammans skall inhämtas. I öfrigt menes Hennes Mag:tt redan wara tillagdt 300,000 *Rub.* åhrligen» (Morian till Kanslipresid. den 20 Febr.). Derjemte bifogas »konditionerna» i en redaktion, bestående af 13 (12) punkter. Med anledning af anmärkningen mot Ditmer yttrade kanslipresidenten i sitt svar till Morian (den 24 Mars), att sådant troligen skedde »af warsamhet, som där i landet är nödig, hafwandes han (Ditmer) elliest derom hijt berättat, att dylike berättelser igenom pästens osäkerhet icke måge på något sätt utkomma och blifwa kunnige».

inom rådet som ibland dess motståndare, anses bära prägeln af en obegriplig politisk naivetet. Man handlade liksom på måfå utan att beräkna sina krafter och utan att begagna tiden så som sig borde. I stället för att gripa sig an med de stora konstitutionella frågornas definitiva afgörande, sysselsatte man sig med en mängd mindre väsentliga detaljer, såsom t. ex. bestämmandet af anslag till kejsarinnans hofhållning, och famlade efter underrättelser om främmande länders institutioner utan egentlig urskilning af hvad som för tillfället tarfvades i Ryssland[1]).

Det var praktisk erfarenhet och beslutsamhet, som fattades, icke teoretiska utkast till en fullständigt ny samhällsbyggnad. Af dylika hade rådet ett alldeles tillräckligt antal på sitt bord att välja emellan eller att begagna såsom material för sitt eget arbete på grundvalen af de redan stadfästa »konditionerna» och med ledning af den omfattande statsplan, som knes Dmitrij Golitsyn hade uppgjort.

* *
*

Såsom ofvan nämndes, finnas »konditionerna» ännu qvar i sin fullt autentiska form, i sjelfva det af kejsarinnan underskrifna exemplaret. De lyda sålunda:

»Alldenstund, efter Allsmäktig Guds vilja och efter det ryska folkets samfälda önskan, vi, efter den durchlauchtigste,

[1]) »Ehuruwäl man fruktar, at det intet skall hafwa bestånd, som rådet giordt, utan enwäldet för den inbördes oenighet åter införas, så synes dock, at Herrarne lära behålla öfwerwickten, sedan en förnäm af adeln mig sagt, at deras mening eij wore at påtruga *Conseillen* det upsatte *projectet*, utan at de wille bönfalla till Hennes M:t at den samme med 20 personer måtte besättias, änskönt de fleste af *Generalitetet* och *officerare* af *garde* samt andre ståndspersoner in emot 300 till antalet äro af de tanckar at eij lemna wäldet åt rådet allena. Feltmarskalken *Dolgoruckoi* yttrade sig desse dagar emot mig, at detta förslag eij kunde vinna framgång och ingen sak hållas hemlig, när så många komma i *Conseillen*, och at man hade swårighet at finna någon, som wiste om andre rikens tillstånd; och fastän de beropade sig, att sådant i Swerige, England och andra orter wore brukeligit, så kunde det dock här eij gå an. At de Store hafwa smak för friheten, har feltmarskalken *Gallizin* i förtroende sig emot mig låtit märkia, anförandes, at enwäldet på ingen orth warit så starkt som här, och at man om mårgon sedt fålk wara atlifwade, försände, gods aftagne, hwarom man om afton förut intet hördt, men at det hädanefter eij mera skulle skie, och at de däremot på allt sätt wille bemöda sig at minska de onödige utgifterne, hindra pålagorna, gifwa handeln sin frie lopp, skaffa en hwar säkerhet för sin egendomb och inrätta en *banque* at därigenom hämma de ohörde *intressen*. Härwid gafs ock at förstå, at den månads *gage* för *gardet* eij kunnat gifwas utan deras samtycke, som wäl warit ämnat. — — — Man har nyligen under hand åter bemödat sig at få en och andre Swenske förordningar och i synnerhet hwad en konungadotter årligen till underhåld bestås, och därom anlitat den *deputerade* af *Riga*, hwarwid skall hafwa warit på förslag at tala med mig därom, men det har intet funnit *ingress*» (Ditmer till kanslipresid. den 19 Febr.).

stormäktigste store herrens, Peter den andres, allt Rysslands kejsares och sjelfherskares, vår käraste herr brodersons, bortgång, hafva mottagit den kejserliga allt Rysslands krona och, följande Guds lag, äro sinnade och vilja föra vår regering på sådant sätt, att den i sin begynnelse måtte lända till Guds namns ära och hela vårt rikes och alla våre trogne undersåtars välfärd, för den skull lofva vi härmed på det kraftigaste, att vår förnämsta omvårdnad och omsorg skall varda icke blott att bevara, utan ock att ytterligare och efter alsköns möjlighet utbreda vår rättrogna lära af den grekiska bekännelsen, så ock att, efter undfående af den ryska kronan, icke i hela vårt lif inträda i äktenskap, och att icke utnämna någon efterträdare, hvarken under vår lifstid eller genom testamente (*ni pri sebê ni po sebê*, eg. »hvarken jemte oss eller efter oss»). Vidare lofva vi att, alldenstund hvarje rikes bestånd och välfärd beror af goda rådslag, fördenskull alltid behålla det nu inrättade öfversta hemliga rådet af åtta personer, och att utan detta öfversta hemliga råds samtycke:

1) icke begynna krig med någon;

2) icke sluta fred;

3) icke betunga våre trogne undersåtar med några nya pålagor;

4) icke befordra till ansenliga embeten, vare sig civila eller militära, till lands eller till sjös, högre än öfversterang, ej heller förordna någon till ansenliga värf, samt att gardena och öfriga regementen skola stå under öfversta hemliga rådets uppsigt;

5) icke utan dom afhända adeln lif och egendom och ära;

6) icke bortförläna arfvegods och byar;

7) icke befordra till hoftjenster vare sig ryssar eller utländingar utan öfversta hemliga rådets råd;

8) icke använda rikets inkomster till utgifter;

och att bevara alla våra trogne undersåtar i vår oföränderliga nåd. Men om jag i någonting icke uppfyller och icke håller detta löfte, då må jag varda den ryska kronan förlustig» [1]).

---

[1]) Korsakov, sid. 17. Ditmer, som redan i sitt bref till kanslipresid. den 12 Febr. meddelat ett och annat om konditionerna, skickar jemte ett bref till dens. af den 12 Mars följande tyska redaktion af dessa »*Punckten*, die im hohen *Conseil* gemachet und an Ihro May:t nach *Mitau* gesandt worden»: »Das hohe geheime *Conseil* soll bleiben und aus 8 *Membris* bestehen. 1) Soll Ihro May:t Sich nicht verheyrathen und keinen Nachfolger erwählen. 2) Keinen Krieg anfangen und keinen Frieden schliessen. 3) Über Obristen *rang* keine *charges*

I det ursprungliga utkastet saknades förbudet för kejsarinnan att gifta sig och att utnämna en efterträdare, bestämmelserna om rådets befäl öfver trupperna och om hoftjensternas tillsättning. I den andra i ordningen af de trenne redaktionerna hette det, att öfver hufvud inga utländingar finge anställas vid hofvet. Slutorden, hvarigenom kejsarinnans rätt till kronan stäldes i beroende af försäkringens iakttagande, tillades först i den andra redaktionen.

Genom denna försäkran skulle således Ryssland förvandlas till ett valrike. Kejsarinnans arfsrätt omnämnes ej med ett enda ord, och hon förhindras uttryckligen att sjelf bestämma öfver tronföljden. Så godt som hela regeringsmakten, till och med befälet öfver trupperna, skulle tillfalla rådet. Hvad de särskilda punkterna angår, hafva de en påfallande likhet med motsvarande stadganden i Sveriges samtida författningsurkunder, i 1720 års regeringsform och Fredrik I:s konungaförsäkran. Må man t. ex. jemföra punkten n:o 1 med R. F. 6 och K. F. 18 (»jag skall icke heller något krig eller örlig begynna — — — förutan riksens råds råde»), n:o 2 med R. F. 7, n:o 3 med R. F. 5, 6 och K. F. 18, n:o 4 med K. F. 10, R. F. 40 (»alla högre tjenster ifrån öfverstar till fältmarskalkar»), R. F. 25, 26 (att krigsmakten skall svärja trohetsed till »konungen, riket och *ständerna*», och att konungen ej kan uppbåda trupper utan råds råde), n:o 5 med R. F. 2 (det bekanta »ingen förderfva till lif och ära — — ej heller något gods löst eller fast afhända eller afhända låta utan efter lag och föregången laga dom»), n:o 6 med K. F. 5, n:o 7 (i synnerhet i dess *andra* redaktion) med

ohne dem hohen *Conseil* vergeben. 4) Keine Dörffer verschencken und keine Gelder aus der Reichs-*Cassa* nehmen. 5) Die *Garde* und die *Armée* sollen unter dem hohen *Conseil* stehen. 6) Russen und Ausländer zu keinen Hof-*chargen* ohne dem *Conseil employiren*. 7) Dem Adel weder Güter noch Ehre ohne dem Conseil zu nehmen. Und 8) Was sonst noch zum gemeinen besten und Nutzen gereichen kan ins Werck zu richten. Würden aber obbemeldte *Puncten* nicht erfüllet, so werden Ihro May:t Sich dadurch der Russischen Crone verlustig machen.» Morian gifver (till kanslipresid. den 20 Febr. bil.) följande version: »Ohne Vorwissen und übereinstimmung des hohen *Conseils* 1) Nicht zu heurathen. 2) Keinen *Successoren* zu ernennen. 3) Keinen Krieg anzufangen oder Frieden zu schliessen. 4) Keine Güter zu vergeben. 5) Den Schatz nicht anzugreiffen. 6) Keine hohe *chargen* bis an den Obristen nicht zu vergeben. 7) [fattas]. 8) Keine neue Gesetze zu machen. 9) Keine neue *contributiones* auszuschreiben. 10) Keine Standes-Personen an Ehre und Güter zu straffen. 11) Keinen länger alss 20 Jahren wider seinen Willen dienen zu lassen. 12) Die Geistlichkeit und Kauffleute mit keiner Einquartierung zu beschweren. 13) Der *Soldatesque* den verdienten Sold nicht zu vorenthalten.» De tillagda punkterna äro hemtade från åtskilliga af de förslag, som voro å bane.

K. F. 14, n:o 8 med R. F. 19, 31 och K. F. 13, den slutliga bekräftelsen vid äfventyr af kronans förlust med K. F. 7, 22. Märkligt är, att ingenting förekommer om *lagstiftningen* i öfverensstämmelse med den svenska bestämmelsen, att konungen ej på egen hand finge någon ny lag göra eller gammal afskaffa.

»Konditionerna» bestämde endast *rådets* förhållande till kejsarinnan, och de voro så formulerade, att det med skäl kunde synas, som om envåldet blott vore öfverflyttadt till ett fåtal regerande herrar, hvilka med samma godtycke som förut sjelfherskaren berättigades att förfoga öfver undersåtarnes lif, frihet och egendom. Sådan var likväl ej knes D. M. Golitsyns mening. Hans plan, som man ty värr endast fragmentariskt känner, åsyftade att skapa vissa garantier äfven emot den nya regeringens missbruk af sin makt, i främsta rummet genom upprättandet af andra politiska korporationer med mer eller mindre sjelfständiga befogenheter. Denna plan skulle förverkligas genom den »regeringsform», med hvars utarbetande rådet enligt Ditmer och andre sagesmän sysselsatte sig, och hvars grunddrag torde hafva varit af följande beskaffenhet.

Kejsarinnan skulle ega två (enligt några uppgifter tre) röster i rådet (1720 års R. F. 15). Med obegränsad myndighet egde hon endast handhafva sin hofhållning, till hvars omkostnader årligen en bestämd summa penningar skulle anslås (R. F. 31). Under hennes omedelbara befäl skulle inga andra trupper stå än hennes personliga lifvakt.

Antalet af *öfversta hemliga rådets* ledamöter skulle ökas till tio eller tolf, alla tagne ur rikets förnämsta ätter, men framför allt inga utländingar (dock med personligt undantag för Osterman). Rådet skulle föra den egentliga regeringen, förklara krig, afsluta traktater, utnämna till embeten o. s. v. En *rikskattmästare* borde tillsättas med redovisningsskyldighet inför rådet.

Senaten skulle bestå af 36 medlemmar och hafva till uppgift dels att i sista hand afgöra justitieärenden, dels att anställa en förberedande pröfning af andra mål, innan de framlades för rådet.

Derjemte skulle inrättas en *adelsförsamling* af 200 personer, för att skydda lågadelns rättigheter, i händelse rådet trädde dem för nära, och en *borgarförsamling* af tvenne ombud från hvarje stad, för att bevara det lägre folket emot förtryck och

rådslå om handel och näringar. Huru ledamöterna af dessa kamrar skulle väljas, och hvilka rättigheter för öfrigt skulle tillkomma dem, derom förmäla de underrättelser, som finnas i behåll, ingenting.

Knes Dmitrij Golitsyns plan omfattade säkerligen äfven åtskilliga enskildheter, som sedermera influtit i det för undersåtarne afsedda edsformuläret[1]). Denna statsförfattning bär i det hela en aristokratisk prägel, och det är ej osannolikt, såsom den ryske skildraren af denna tids händelser påpekar[2]), att dess upphofsman har rättat sig särskildt efter den svenska *högadelns* politiska tendenser. Förhållandet emellan öfversta rådet och senaten erinrar om de fem höga embetenas ställning till riksrådet under 1600-talets förmyndarestyrelser i Sverige. När det berättas, att enligt Golitsyns plan rådet icke tarfvade kejsarinnans närvaro för att fatta bindande beslut, kommer man att tänka icke blott på 1720 års R. F. 16, utan ock på det ännu mera jemförliga stadgandet i 1660 års R. F. 15. Att skattmästaren (och äfven de båda fältmarskalkarne, hvad härväsendet angår) skulle aflägga räkenskap inför rådet, öfverensstämmer med 1634 års R. F. 38 (jfr 1660 års R. F. 13). De båda ståndsförsamlingarna skulle, för så vidt man derom kan döma af de knapphändiga uppgifterna, i likhet med de svenska riksständerna under Kristinas och Karl XI:s minderårighet, egentligen endast utöfva en kontrollerande verksamhet, utan att rådets handlingsfrihet derigenom hämmades. Att presterskapet icke fick en egen representation, sammanhängde med Golitsyns förut omtalade obenägenhet emot detta stånd. Bönderna kunde, såsom lifegne, naturligtvis ej komma i fråga; för deras intressen voro ju dessutom deras adlige husbönder sjelfskrifne målsmän såsom inför kronan ansvarige för skatternas erläggande.

* * *

Emot rådets planer, sådana de blifvit offentligen tillkännagifna eller misstänktes vara beskaffade, riktade den öfriga adeln sin opposition. Sinnesstämningen var upphetsad, men på samma gång ängslig; månge smögo sig förklädde till de hemliga sammankomster, som höllos här och der i enskilda hus. Rådet sökte skrämma rörelsens ledare; Tatistjev berättar t. ex., att han

[1]) Korsakov, sidd. 180 ff. och der åberopade källor.
[2]) Korsakov, sid. 284.

hotades med galgen eller stupstocken. Men ju mer rådets tveksamma uppträdande afväpnade farhågorna, dess ifrigare skyndade man att underskrifva de i staden cirkulerande projekten. Åtta dylika inlagor, som blifvit enligt uppfordran framlemnade till rådet, finnas ännu qvar, somliga i original, andra i afskrifter eller utdrag. Dertill komma fyra utkast, om hvilka man ej vet, huruvida de blifvit inlemnade. Nio af dessa tolf betänkanden äro försedda med underskrifter i olika antal, tillsammans 1,218 namn, af hvilka likväl omkring 100 förekomma under två eller flere projekt. Hela denna skara utgöres, med blott ett enda undantag, af infödde ryssar [1]).

Ett gemensamt drag för alla dessa konstitutionsförslag är, att de icke bestämma omfånget af kejsarinnans maktbefogenheter, utan allenast sysselsätta sig med regeringens organisation samt adelns och de öfriga ståndens rättigheter eller intressen. Det måste likväl anses såsom en förutsättning för alla de särskilda bestämmelserna, att kejsarinnans makt borde vara begränsad. En systematisk anordning förekommer öfver hufvud ej, och formuleringen röjer äfven brådska och bristande noggranhet. Hvad sjelfva den politiska riktningen angår, kan man skilja emellan tvenne grupper, af hvilka den ena vill alldeles afskaffa öfversta hemliga rådet, under det att de mera moderate nöja sig med att på olika sätt inskränka dess myndighet och försvaga det oligarkiska elementet i dess sammansättning.

Den förstnämnda riktningen representeras hufvudsakligen af det med 249 namn (på 4 likalydande exemplar) undertecknade förslag, som redigerades af Tatistjev, men hvars främste officielle målsman var *knes Alexej Michailovitsch Tjerkasskoj*. Denne herre tillhörde icke egentligen den gamla moskovitiska aristokratien (han härstammade i tredje led från en mohammedansk kan af det kaukasiska landet Kabarda), men han var befryndad med ätterna Romanov och Narysjkin samt egde stort inflytande såsom en af Rysslands rikaste jordegare. Ehuru han föga sympatiserade med Peter den stores reformer, hade han dock af denne blifvit använd i höga embeten, som han förvaltat på ett hederligt och oegennyttigt sätt. Han ansågs för en förståndig man, men var i sitt uppträdande något försagd och synes hafva

[1]) Korsakov, sidd. 146 ff. En fullständig förteckning, jemte biografiska notiser, öfver alla adelsmän, som underskrifvit de särskilda projekten, meddelas i bil. n:o 2 till samma arbete.

låtit bestämma sig af kraftigare personer, som sköto honom framför sig. De fleste af de öfrige undertecknarne intogo likaledes antingen genom sin börd eller genom sina embeten framstående platser inom samhället.

I en efterlemnad skrift har Tatistjev upptecknat det utlåtande, som han vid ett af sitt partis sammanträden afgaf öfver de konstitutionella frågorna. Han utvecklar deri sina egna åsigter och bemöter åtskilliga invändningar, som under öfverläggningen blifvit framstälda. Först och främst klandrar han rådets egenmäktiga val, som han jemför med det sätt, hvarpå fordom Boris Godunov och Vasilij Sjujskij blifvit utkorade, den ene »genom våld», den andre »genom list». »Men efter naturrätten måste valet ske *genom samtycke af alla undersåtar, några personligen, de andre medelst fullmäktige*, såsom ock en dylik anordning är i många riken vedertagen, och ej genom fyra eller fem personer, såsom nu högst oriktigt har skett.» Ännu värre är, att rådet dristat afskaffa monarkien och »införa en aristokrati», i det de bedragit både kejsarinnan och adeln. »Och eftersom de sjelfrådigt tillskansat sig makten emot hela adelns och öfriga stånds värdighet och företrädesrätt, så måste vi oundgängligen med omsorg undersöka och derefter framställa, hvad som länder till rikets nytta, och försvara denna vår rätt efter yttersta förmåga.» Eljes kunde det lätt hända, att rådsherrarne, liksom de tyske kurfurstarne, gjorde sig till rikets verklige regenter. Emot sjelfva den nu valda kejsarinnan vore visserligen ingenting att invända, men med afseende på framtiden måste man inlägga en protest emot valsättet och stifta en lag, hvarigenom dylika oordningar kunde förekommas, på det att ej riket skulle råka i samma förvirring som under Vasilij Sjujskij.

Derefter besvaras fyra spörsmål, som under närvarande omständigheter blifvit uppkastade. Det första lyder: »Eger någon makt att befalla öfver folket, när herskaren dött utan arfvingar?» Derpå svarar Tatistjev, att i sådant fall utslocknar den myndighet, som embetsmännen innehafva. »De qvarstå inom det samfälda folket såsom jemlikar i sitt förra stånd och ingen eger öfver någon ens den minsta myndighet, ända tills den efterföljande herskaren antingen bekräftar dem i deras embeten eller afsätter dem och utnämner andre; men under tiden, på det att ej den nödiga rättskipningen och förvaltningen må upphöra, medgifver det samfälda folket *(obstjenarodije)* åt dem allenast

den myndighet, som de innehaft efter de förra lagarne, men mera kunna de ingalunda kräfva utan uttrycklig bestämmelse af folket».

Vidare frågas: »Hvem eger att i sådant fall förändra gammal lag eller häfd och stifta ny?» Derpå lyder svaret: »När herskaren är borta, fins ej heller hans tillåtelse eller stadfästelse och kan sådan icke i hans namn utfärdas; följaktligen eger ingen att förändra någon lag eller ordning utan det samfälda folkets medgifvande».

Den tredje frågan framställes sålunda: »Om det är nödigt att förändra den gamla envåldsstyrelsen, hvilket statsskick är då det bästa efter folkets tillstånd och belägenhet?» Tatistjev karakteriserar nu de olika statsformerna: demokrati, aristokrati och monarki, äfvensom de blandade författningarna med senat, parlament o. s. v. Af dessa statsskick »utväljer hvarje stat sitt eget med afseende på landets läge, rikets omfång och invånarnes tillstånd, men hvart och ett passar icke öfver allt». Demokratien duger endast för små områden, der medborgarne hastigt kunna samlas, men är omöjlig i Ryssland, »ty landets utsträckning förbjuder det». Aristokratien kan vara nyttig i större länder, som likväl genom sitt afstängda läge äro skyddade mot fiendtliga infall, i synnerhet »om folket är upplyst genom undervisning och utan tvång vinnlägger sig om lydnad för lagen, ty der behöfs icke så skarp eftersyn och sträng skrämsel» [1]). Men i mycket stora och vidsträckta länder, hvilka omgifvas af månge grannar, särdeles der folket icke är tillräckligt upplyst och derför ej af sedlighet eller insigt om det nyttiga och det skadliga, utan af fruktan lyder lagen, — der är monarkien oundgänglig. Detta bevisas genom en kortfattad öfversigt af Rysslands historia. Delfurstendömenas tidehvarf betecknas såsom »aristokratiens» för landet skadliga blomstring. Ivan den förskräcklige prisas, derför att han »utrotat» fåväldet, och bojarerna tadlas för sina öfvergrepp i det sjuttonde århundradet. Bland annat säges, att de påtvingade Michael Romanov, »ehuru hans val på riktigt sätt försiggått genom hela folket», en handfästning, »till följd hvaraf han ingenting kunde göra, utan måste vara glad att få sitta i fred». Monarkien återupprättades af Alexej Michailovitsch och i synnerhet af Peter den store.

[1]) Samma åsigt uttalar Tatistjev äfven i inledningen till sin historia och nämner såsom exempel England och Sverige (Popov, anf. arb. sid. 483).

Emot monarkien invändes, att det vore farligt »att gifva en enda man stor makt öfver folket, ty huru vis, rättrådig, mild och flitig han månde vara, så kan han dock ej vara syndfri eller duglig till allting, och så snart han gifver fritt lopp åt sina lidelser, måste deraf vederfaras oskyldiga menniskor fräckt, orättfärdigt öfvervåld och hån». Vidare kunna lätt dålige gunstlingar *(vremenstjiki)* tillfoga landet skada, i synnerhet om de äro »lågbördige eller utländingar». Slutligen fördömdes i skarpa uttryck det »hemliga kansliet», denna mångskiftande ryska institution, som af 1730 års män kallas »en uppfinning af den grymme tsar Ivan Vasilievitsch», och i våra dagar är känd under namn af »den tredje afdelningen». »Det hemliga kansliet», heter det, »är en skam och nesa inför alla rättänkande folk och ett förderf för riket; ty ett enda oförsigtigt ord umgälles med tortur och afrättning och indragning af oskyldiga barns egendom».

Tatistjevs försvar af monarkien emot dessa inkast synes något lamt och liksom hänvisar på de vilkor, som han sedermera föreslår såsom garantier för regeringens rätta skötsel. Herskaren jemföres med en enskild husbonde, som, i händelse han vansköter sitt hushåll, likväl icke nödgas afträda sin myndighet åt sina trälar. »Och om en så vanvettig herskare fins, att han hvarken sjelf finner det nyttiga eller lyssnar till vise mäns råd och åstadkommer skada, då måste man taga det för ett Guds straff». I Ryssland hafva förekommit icke blott dålige, utan äfven för riket gagnelige herskargunstlingar. Dessutom »uppträda *vremenstjiki* vida oftare i republiker», efter hvad Greklands och Roms historia utvisar; i dessa stater har det händt, att »några få magnater genom inbördes tvist vållat stort förderf, och just detta måste vi nu mest frukta». Det hemliga kansliet torde ej varda så skadligt, »om det blott anförtros åt en rättrådig man, men de illasinnade lära ej så länge få fägna sig deråt, utan sjelfve omkomma».

Den fjerde frågan (»af hvem och på hvad sätt bör den nya författningen inrättas?») förutsätter redan genom sin uppställning tydligen, att enväldet bör afskaffas. Samma syfte uttalas, ehuru något förblommeradt, i de ord, med hvilka projektets 10 punkter inledas. »Ehuru vi, hvad kejsarinnan vidkommer, känna oss tillräckligt tryggade genom hennes vishet, välvilja och ordentliga regering i Kurland, så är hon likväl en qvinsperson, till så svåra

mödor obeqväm, och saknar dessutom kunskap i lagarne; fördenskull är det nödvändigt att *till en tid, tills den Allrahögste skänker oss en mansperson på tronen, inrätta någonting till hjelp åt hennes majestät»*. Af det följande (i synnerhet af den fjerde punkten) framgår dock, att denna författning icke uppfattades såsom blott och bart provisorisk.

Sjelfva projektets innehåll är i korthet:

1) »Till hjelp åt hennes majestät» upprättas först och främst en senat under namn af *den öfre regeringen (Vysjneje pravitelstvo)*, bestående af 21 ledamöter, i hvilket antal ingå de nuvarande medlemmarne af öfversta hemliga rådet, som för öfrigt afskaffas såsom sådant.

2) På det att ej denna senat må betungas af »den inre ekonomiens ärenden», inrättas en korporation af 100 ledamöter, af hvilka en tredjedel i sänder för fyra månaders tid tillkallas att, under namn af *den nedre regeringen (Nizjneje pravitelstvo)*, biträda vid målens handläggning. För vigtigare angelägenheter samlas alla hundra tre gånger om året, under namn af *den öfre församlingen (Vysjneje sobranije)*, som äfven i utomordentliga fall (vid regentens död, krigs inträffande o. s. v.) kallas till urtima möte, hvilket dock ej får räcka mer än en månad.

3) Öfre regeringens och öfre församlingens ledamöter, kollegiernas presidenter och vicepresidenter, guvernörer och viceguvernörer samt alla högre officerare tillsättas vid inträffande ledigheter sålunda, att öfre regeringen och öfre församlingen sammanträda gemensamt och välja kandidater till platserna; i valet af presidenter och vicepresidenter deltaga derjemte alla kollegiipresidenter, och i militära val alla generaler. »Häroldmästaren» [1]) uppläser inför de församlade en förteckning å alla, som på grund af sin rang kunna komma i fråga. Derefter afgifver hvar och en sin slutna valsedel, lydande blott på ett namn, och de tre, som fått de flesta rösterna efter enkel eller dubbel votering, uppföras på förslag. Det tillkommer sedan kejsarinnan att utnämna en af de tre. »På detta sätt kan man få duglige män till alla sysslor, utan afseende å hög börd, på grund hvaraf månge oduglingar befordras till embeten».

---

[1]) Detta embete inrättades 1721 af Peter den store med åliggande att föra tjenstelistor öfver adelns medlemmar och tillse, att ingen ibland dem höll sig undan statens tjenst eller försummade sina söners undervisning.

4) »Peter den store har, så vis herskare han än var, i sina lagar varsnat mycket, som borde ändras, hvadan han lät samla dem alla, granska och författa dem å nyo. Derför är det bättre att granska dem före utfärdandet än att ändra dem efteråt, hvilket ej öfverensstämmer med monarkens ära. *Denna lagstiftning kan dock omöjligt anförtros åt en enda, ty huru skicklig och i sitt uppsåt fri från sjelfviska lidelser han än månde vara, kan han naturligtvis lätteligen begå misstag.*» Derför skall hvarje på kejsarinnans befallning uppsatt lagförslag kringsändas till alla kollegierna, och dessa skola »efter tillräcklig ompröfning inom några dagar», antingen tillsammans eller hvart för sig, »*i församlingen inför öfre regeringen*» tillkännagifva sina åsigter, hvarpå lagen efter omsorgsfull granskning »föreligges hennes majestät till stadfästelse».

5) I öfre regeringen få icke vara tvenne medlemmar af samma slägt, i nedre regeringen och kollegierna få ej nära fränder tillsammans tjenstgöra.

6) Öfre regeringen utnämner tvenne deputerade, som en månad i sänder öfvervaka, att det hemliga kansliet icke kränker rättvisan. Vid arrester förordnas af polisen en ansedd man att taga vård om den häktades egendom.

7) För att möjliggöra adelns befordran till civila och militära sysslor, inrättas i alla städer skolor med nödiga lokaler och årligt anslag. Adelsmän skola vid 18 års ålder inträda i statens tjenst, men behöfva såsom militärer ej tjena längre än 20 år. Adelsmän få icke blifva matroser eller handtverkare. En matrikel upprättas öfver all gammal adel i hela riket och öfver alla slägter, som fått adelsbref, men de, som ej tillhöra dessa båda kategorier, uteslutas ur adeln, äfven om de ega aldrig så stora gods.

8) Presternas inkomster förbättras, så att de kunna hålla sina barn i skola och sjelfve slippa plöja marken. Men om några hafva öfverflöd, skall det användas till ändamål, som äro »nyttiga för Gud och riket».

9) Borgerskapet befrias från inqvartering och andra tryckande besvär; manufakturerna och handeln skola uppmuntras.

10) Majoratslagen afskaffas och en ny arfsrätt införes på grund af tsar Alexejs *Ulozjenije.*

Slutligen uppmanas öfversta hemliga rådet att framlägga detta förslag till granskning af en *församling, bestående af minst 100 värdige män, valde af hela adeln.* »Och må detta utan

tidsspillan genast begynnas och adeln genom häroldmästaren i dag eller i morgon kallas till mötet, och rum anordnas dertill.»

Tatistjevs projekt åsyftar således att ersätta rådsstyrelsen, sådan denna hade varit organiserad under Peter II och enligt magnaternas åsigt för framtiden skulle befästas, med den adliga byråkratiens öfvervälde. Senaten, som af öfversta rådet hade blifvit alldeles tillbakaträngd [1]), återställes i förökadt antal, men sättes på samma gång under ständig kontroll af ett adelsutskott. Lagstiftningen och högsta uppsigten öfver förvaltningen tillkommer en adelsrepresentation, som kompletterar sig sjelf och upprättar förslag till alla rikets höga embeten. Dess samfälda möten återkomma periodiskt, men ega dessutom rum i vissa vigtiga fall (1720 års R. F. 16; 1723 års Riksd. Ordn. 3, 5). Den »öfre församlingen» jemte de adjungerade presidenterna och generalerna är ett motstycke till det svenska riddarhuset i början af Frihetstiden, då det egentligen utgjorde en sammanfattning af de civila och militära embetsmannakorporationerna. Häroldmästaren förvandlas till ett slags landtmarskalk, och »den äkta adeln» afsöndras genom upprättandet af en ordentlig matrikel, liksom i Sverige, från de slägter, som ej på giltiga grunder kunde stödja sina anspråk att räknas till denna klass. Högadelns inflytande hämmas genom stadgandet, att endast två af samma ätt kunna ega säte i den omgestaltade senaten (R. F. 12). Adelns befordran till embeten ställes i samband med skolväsendets befrämjande (R. F. 29), men för öfrigt lindras dess skyldighet att uppoffra tid och krafter åt statens tjenst.

Ännu skarpare yttrar sig sträfvandet att förlägga den politiska tyngdpunkten till menige adeln i ett förslag, hvars upphofsmän och undertecknare icke äro närmare kände. Det är

---

[1]) Cedercreutz skildrar rådets förhållande till senaten vid denna tid på följande sätt: »Den så kallade Ryske *Senaten* är lika som ett särskildt *Collegium*, ifrån hvilket alle *ordres* och *expeditioner* uti Inrikes saker utfärdas under *Secreterarens* och *Cancellistens* namn, som har *expeditionen*. Alle angelägne Inrikes måhl, som uti Höge *Conseillen* företagas, *resolveras* fuller dersammastädes, men *expeditionen* sker dock ifrån *Senaten*. Men andra mål af mindre vickt upptager denne sednare *immediate* och med *resolution* afhiälper, hvarigenom värcket är råkat i en sådan *confusion*, at understundom hvarken *Conseillen* eller *Senaten* egenteligen veta hvad deras syssla är.» Kanslikollegium som »uti framl. Keijsarinnans tid varit väl inrättat och bestält», höll numera sällan särskilda sammanträden, emedan dess beslutande ledamöter tillika hade säte i rådet, hvadan »arbetet vore för dem dubbelt att sitta uti *deliberationerne* både uti Cantzeliet och *Conseillen*». Utrikes ärenden afgjordes derför af dem utan vidare i rådet och endast expedierades sedan i kansliet.

vida mindre utarbetadt än Tatistjevs, men går i hufvudsaken derpå ut, att senaten skall bestå af 30 ledamöter, af hvilka 10 i sänder under ett års tid handlägga »mindre ärenden», medan alla samlas för att afgöra »riksvigtiga saker» (jfr det svenska riksrådets fördelning i tvenne divisioner, R. F. 17, 19). Kejsarinnan eger att föra ordet (*prezidenstvovat'*) och har trenne röster. I senaten få ej flere än 2 medlemmar af samma slägt sitta. Senatens ledamöter, kollegiipresidenter och guvernörer väljas genom »ballottering» af *hela adeln* (*obstjestvo*), men *senaten får ej deltaga i valet.* »Hädanefter skall allt, som tarfvas för rikets förkofran och nytta, uppgöras af *riksdagen* (*sejm*, den polska benämningen) och stadfästas af hela adeln»; om kejsarinnans stadfästelse och om riksdagens sammansättning nämnes ingenting. Gardena skola stå under senaten, den öfriga hären under krigskollegium, särskilda »adelskompanier» inrättas, alla hoftjenstemän ombytas och majoratslagen upphäfvas [1]).

* * *

Flertalet af adeln gick likväl ej så långt, utan ville bibehålla rådet, ehuru något omorganiseradt och inskränkt af andra myndigheter. Tre i det närmaste öfverensstämmande förslag (uppkallade efter de i ordningen främste undertecknarne, brigadieren *Sekiotov*, f. d. öfverpolismästaren i Moskva *Maxim Grekov* och öfverstallmästaren *Alaberdejev*, alla mindre framstående män), med tillsammans 743 namn, yrkade, att rådet (under namn af »öfre regeringen») skulle bestå af 21 ledamöter och jemte den egentliga riksstyrelsen äfven utöfva högsta domsrätten. Senaten, med 11 ledamöter, skulle sköta »öfriga ärenden», d. v. s. stå i samma beroende af rådet som hittills. Dessa båda korporationers ledamöter, äfvensom kollegiipresidenter och guvernörer, väljas af generalitetet och den öfriga adeln (*generalitet i sjliachetstvo*), församlade till ett antal af minst 100 personer, bland hvilka ej få finnas flere än två af samma ätt; inga medlemmar af den ätt, till hvilken en till något af dessa embeten föreslagen kandidat hör, få deltaga i voteringen om denne. »För att rådslå om vigtiga statsangelägenheter äfvensom allt, som framdeles uppgöres till förbättring af stadgarne angående rikets styrelse», sammanträda gemensamt öfre regeringen, senaten, generalitetet och adeln. Lindringar i

[1]) Korsakov, sid. 170.

adelns tjenstepligt m. m. föreslås i ungefärlig likhet med Tatistjevs projekt. Officerarnes och soldaternas ställning förbättras, och deras sold utbetalas på bestämda tider. Presterskapet och borgarne erhålla likaledes skydd och uppmuntran, sedan deras behof blifvit vederbörligen undersökta. Böndernas pålagor nedsättas. [1])

Ur de öfriga projekten, som utgått från mindre grupper inom adeln, må några egendomliga fordringar och varianter meddelas. En mera aristokratisk fraktion ville uppdraga en skilnad mellan de förnämare ätterna och den öfriga adeln; rådet och senaten, den senare uttryckligen underordnad det förra, skulle bestå till hälften af hvardera klassen och kompletteras genom val, i hvilka jemte de båda regeringskorporationerna »det militära och civila generalitetet» egde deltaga; »till rådslag och öfverläggning, när något nytt och vigtigt ärende förevore», skulle äfven denna församling sammanträda, i kyrkliga frågor med tillkallande af synodens medlemmar och andre prelater, men endast »i nödfall» förstärkt af den mera förnämliga adeln [2]). General *Matiusjkin*, Peter den stores frände och ungdomsvän, tillstyrkte, att uppkommande ledigheter i rådet skulle fyllas sålunda, att antingen generalitetet och adeln (till ett antal af minst 70 personer) satte tre på förslag och rådet utnämnde en, eller ock att tvärtom rådet satte tre på förslag och de förra utnämnde. Senatens 11 ledamöter skulle utnämnas af rådet ensamt, men en allmän församling af alla fyra korporationerna afgöra vigtigare ärenden. Regeringens säte borde för alltid flyttas till Moskva. Slutligen anmodade han öfversta rådet att, »om det så fann nödigt, begära hennes maj:ts samtycke» till dessa nya inrättningar [3]). Ett annat förslag (med 25 namn) uteslöt senaten från deltagande i den »öfversta församlingen», som endast borde bestå af rådet och adeln. Ett projekt (med 30 underskrifter) bestämde generalitetets och adelns representanter i denna församling till 80 personer, gjorde senaten till högsta domstol och yrkade dels, att ingen i statens tjenst finge bekläda mer än ett embete, dels att, »eftersom adeln ofta måste sammankallas till öfverläggningar, skilnad måtte göras emellan gammal och ny adel, såsom det

[1]) Korsakov, sid. 162. Såsom det synes, menas egentligen detta förslag i Morians ofvan anförda bref af den 20 Febr. jemte bilagda redaktion af »konditionerna».

[2]) Korsakov, sidd. 164—166: grefve Musin-Pusjkins förslag och *anonimnaja zapiska*.

[3]) Korsakov, sidd. 167—169.

brukas i andra fria stater»[1]). Antalet af rådets och senatens ledamöter varierade äfven något i de olika författningsutkasten.

I öfversta hemliga rådets protokoll är äfven intaget ett förslag af okändt ursprung angående särskildt det författningsutskott, åt hvilket »det bekanta, så vigtiga och för hela folket gagneliga verket» borde anförtros. Dess hufvudpunkter äro följande. Adeln väljer 20 eller 30 personer, bland hvilka ingen utländing får finnas, och »hvad de till fäderneslandets nytta uppgöra och stadfästa, det skall evärdeligen vara fast och orubbligt». De valde skola förses med skriftliga fullmakter af sina valmän, och de ega blott hvar sin röst. Adeln utser likaledes tvenne personer att leda förhandlingarna, men utan rätt att i dem deltaga; dock skall det stå dem fritt att tillkännagifva »hvad de anse lända till fäderneslandets gagn». Vid behandlingen af frågor, som angå kyrkan, krigsväsendet och handeln adjungeras 4 till 6 »valde män» af synoden, af krigsbefälet och af borgerskapet, äfven de försedde med skriftliga fullmakter och med samma rösträtt som adelns ombud. På samma sätt adjungeras ock i vissa speciella fall presidenterna och två eller tre ledamöter af de kollegier, som med den för handen varande saken hafva något att göra. Sedan utskottet pröfvat och för sin del afgjort ett ärende, behandlas det ännu en gång af utskottet tillsammans med senaten, hvarefter det framlägges för öfversta hemliga rådet, »och när de valde, senaten och öfversta rådet kommit öfverens om saken, då skola några personer sändas till hennes kejserliga maj:t med anhållan om stadfästelse å beslutet»[2]).

Man finner af de ofvan framstälda projekten, att den ryska adelns olika faktioner, i mer eller mindre utpräglad opposition emot öfversta rådet, eftersträfvade icke en folkrepresentation i det nittonde århundradets mening, utan en *regerande riksdag*, sådan Sverige vid denna tid hade att uppvisa. Det var i fullkomlig öfverensstämmelse med andan i Frihetstidens statsskick, som de ryske konstitutionsmakarne tänkte sig sin adelsförsamling såsom den högsta och i sista hand afgörande förvaltningskorporationen. Utan tvifvel skulle, i händelse något af dessa förslag hade hunnit vidare utvecklas och tillämpas, jemförelsepunkterna med den

[1]) Korsakov, sidd. 169—172.

[2]) Korsakov, sidd. 172—174. Ett tillägg (om lindringar för de olika stånden) till detta mera speciella projekt inlemnades kort efteråt till rådet.

svenska parlamentarismen hafva framträdt ännu skarpare. Men sådana de nu föreligga, vore slägttycket i grunddragen omisskänligt, äfven om yttre vittnesbörd saknades för antagandet af lån från Sverige. Spår af ståndsprincipens inflytande kunna ock upptäckas, ehuru Ditmer onekligen har rätt, då han framställer såsom den åsyftade författningsändringens kärna, att »ej mer än adelsståndet blifver». De politiska och sociala förhållandena i Ryssland voro så beskaffade, att en motvigt emot det adliga embetsmannaväldet der var ännu svårare att skapa än i Sverige, så vida sjelfherskardömet blefve upphäfdt. Den generation, som hade vuxit upp i Peter den stores skola, ämnade bygga sin nya makt på hans förvaltningssystem, liksom 1720 års lagstiftare begagnade sig af Karl XI:s verk såsom grundval för rikets ständers allenastyrelse. Men Ryssland egde icke en fast, sedan urminnes tid af herskare och folk gemensamt hägnad och utvecklad rättsordning, inom hvilken alla undersåtar kunde utöfva en lagligen sjelfständig verksamhet, och derför funnos ej heller andra samhällsmakter, som i politiskt afseende kunde tänka på att täfla med den för statens tjenst uppfostrade adeln.

* *
*

Knes Dmitrij Golitsyn sökte genom sitt edsformulär *(punkty prisiagi)* i viss mån tillmötesgå de fordringar, som framstäldes från adelns sida. Liksom i de »föreningar», genom hvilka de svenska ständerna 1719 och 1720 tillerkände först Ulrika Eleonora och sedan hennes gemål kronan, äfven intogs en s. k. »suveränitetsed», en inbördes förpligtelse att på allt sätt motarbeta enväldets återinförande, så ville äfven knes D. M. Golitsyn trygga det friare statsskick, som han trodde sig hafva grundlagt, genom att gifva undersåtarnes hyllningsed till den nya kejsarinnan formen af en bekräftelse å de inskränkande vilkor, som blifvit henne förelagda. Derjemte tillades 16 punkter, som voro afsedda att närmare bestämma de politiska myndigheternas befogenheter och ställning till hvarandra. Genom dessa punkter, som tillika bilda ett slags utkast till regeringsform, framställes tydligare omfånget af den kejserliga makt, som undersåtarne förpligta sig att upprätthålla.

Eden begynner med omnämnandet af Peter II:s död och Annas tronbestigning »efter samfäldt val af så väl verldsliga

som andliga ståndspersoner». Derefter omtalas de trenne deputerades affärdande till Mitau med begäran, att den valda kejsarinnan måtte mottaga kronan, vidare hennes »allernådigste skrifvelse», som ankom den 2 Febr. »till obeskriflig fröjd och välfärd för hela riket», och punkterna »med hennes maj:ts egen underskrift», hvilka i sin helhet anföras. »För den skull», fortsättes det, »lofva vi, hennes kejserliga maj:ts trogne undersåtar, så väl öfversta hemliga rådet, andliga synoden, senaten och generalitetet, som ock män af alla stånd, andliga och verldsliga, af hela ryska folket, med tacksägelse till Gud allsmäktig för sådana hans mot ryska folket bevisade välgerningar, att vara hennes maj:ts trogne undersåtar och försvara hennes maj:ts ära och välgång högre än vårt lif obrottsligen. *Och svärja vi inför vår skapare, Gud allsmäktig, att i kraft af ofvannämnda hennes kejserliga maj:ts stadgade och bekräftade konditioner till hela rikets samfälda nytta och välfärd upprätthålla styrelsen i allo i enlighet härmed.*» Derpå följa de 16 nya punkterna.

Den *första* handlar om öfversta hemliga rådet. Det är icke inrättadt »till någon egen myndighet för denna korporation, utan blott till bättre nytta och förvaltning för riket såsom en hjelp för hennes kejserliga maj:t». Till de lediga platserna vid dödsfall eller annan händelse väljas af öfversta rådet jemte senaten och utnämnas af kejsarinnan ur »de första familjerna, ur generalitetet och ur adeln, trogne och mot hela folket välmenande män», uteslutande infödde ryssar. Af en och samma ätt få ej väljas flere än två personer, »på det att icke derigenom någon må tillskansa sig större makt». Rådet bör i alla mål hafva för ögonen, att »icke personer styra lagen, utan lagen styr personer, och icke ens tänka på familjerna eller några slags faror, allenast söka det allmänna bästa utan någon väld, besinnande den yttersta domen öfver hvar och en.»

Rådets skyldigheter bestämmas sålunda:

1) Att vaka öfver iakttagandet af Guds lag och den rätttrogna kyrkans stadgar och dogmer. Alla deremot stridande läror förbjudas strängeligen och skola bestraffas först af synodens kyrkliga räfst, och sedan, om så tarfvas, af verldslig domstol.

2) Att befrämja rikets bästa, hålla alla statssaker hemliga och ej yppa dem »hvarken för sin familj eller sina vänner eller

för främmande», flitigt bemöda sig om en oväldig rättskipning och genom laga dom näpsa orättfärdige domare.

3) Att vid afgörandet af »hvarje nytt och vigtigt statsärende» tillkalla »till rådslag och öfverläggning», senaten, generalitetet, kollegiernas ledamöter och den förnämligare adeln. I mål, som angå kyrkostyrelsen, tillkallas dessutom synodens ledamöter och andre prelater, i mån af sakens vigt.

4) Att för brott och felsteg vid afgörandet af dylika mål ställa de brottslige inför domstol »såsom rikets fiender».

Den *andra* punkten handlar om synodens myndighet. Dess ledamöter tillsättas på samma vis som rådets. Kyrkogodsens förvaltning öfverlemnas åter till synodens omvårdnad. Prelaterna lyda, utom i politiska och äfven kyrkliga högmål, endast under kyrkans domstolar. Senaten skall vara öfversta rådet »till hjelp» så väl i administrativa som i judiciella mål (n:o 3).

Senatorer och alla tjenstemän i kollegierna, kanslierna och andra embetsverk skola uteslutande tagas ibland generalitetet och den förnämliga adeln. Gamla och förnäma ätter ega äfven eljes företräde framför lågadeln och skola förses med rang och embeten »efter förtjenst». Civile embetsmän, som hunnit en viss rang, upptagas i »adelns samfund». Endast »för utmärkta förtjenster och bepröfvad trohet emot hela adelns samfund» befordras ringare tjenstemän. Lifegne och bönder i allmänhet ega ej tillträde till några sysslor. Adeln skall icke tvingas till tjenst, och dess medlemmar inträda genast såsom officerare, hvadan »kadettkompanier» skola inrättas till deras utbildning. Hela adeln skall, »såsom i andra europeiska riken, hållas i tillbörligt anseende och i hennes maj:ts nåd och konsideration». Konfiskationernas omfattning inskränkes vid adelsmäns bestraffning (n:is 4—8).

Hären och flottan skola utgöra föremål för regeringens synnerliga omvårdnad. Aflöningen till befäl och manskap skall regelbundet utbetalas. Generaler och officerare skola befordras efter förtjenst och värdighet, »och ej af väld och för mutor». Soldaterna böra behandlas med mildhet »såsom fäderneslandets barn» (n:is 9 och 10).

Utländingar i rysk tjenst skola åtnjuta alla betingade förmåner och aktas »lika med ryssar». Adeln och borgerskapet i Lifland och Estland tillförsäkras samma nåd af kejsarinnan som motsvarande stånd i Ryssland. Deras rättigheter och privilegier

bevaras oförkränkta *enligt freden i Nystad* [1]) och efterföljande herskares stadfästelser (n:o 11).

Borgerskapet eger att fritt idka sin handel, utan intrång af monopol och höga pålagor, och utan att andra stånd »deri få inblanda sig» (n:o 12).

»Böndernas skatter skola så mycket som möjligt lindras, och öfverflödiga statsutgifter underkastas ompröfning» (n:o 13).

Lagarne skola förbättras (n:o 14). Regeringens säte förlägges till Moskva till undvikande af öfverflödiga statsutgifter och till förbättring af adelns hushållning (n:o 15). Slutligen stadgas, att en hvar, som för »enskild nytta» förbryter sig emot »hela rikets menighet», gör sig skyldig till dödsstraff (n:o 16).

Denna hotelse förstärkes ytterligare genom de sista bekräftande orden: »Vi svärja vid allsmäktig Guds namn och inför den heliga kyrkan, att aldrig bryta dessa punkter. Men om någon visar sig brottslig genom att kränka hela rikets allmänna välfärd i gerning eller anstötliga ord, då må Herren Gud beröfva honom det himmelska riket och öfverantvarda honom till evinnerlig pina, och ingen prelat eller prest må fördrista sig att gifva honom aflösning, och efter dom skall han drabbas af det timliga lifvets förlust. Derpå kyssa vi det lifgifvande korset och underteckna våra namn» [2]).

Denna ed vågade öfversta rådet icke uttryckligen påbjuda, utan synes endast under hand hafva bemödat sig om att vinna underskrifter derå. Försöket misslyckades likväl; så vidt man vet, har ingen enda af adeln åtagit sig den begärda förpligtelsen. Till följd af rådets tveksamhet gick den för en förlikning emellan de stridande partierna gynsamma tiden förbi, och oppositionen förleddes från andra håll, der man uppträdde med större klokhet och kraft, att tillgripa en för den konstitutionella saken ödesdiger utväg i syfte att genomdrifva sina särskilda önskningar.

* * *

Kejsarinnan mottog d. 14 Februari, tre dagar efter Peter II:s begrafning, rådets uppvaktning i Vsesviatskoje. Knes Dmitrij Golitsyn förde ordet, öfverlemnade åt kejsarinnan Andreas- och

[1]) Häraf synes, att man i Ryssland ansåg dessa privilegier vara garanterade genom nionde artikeln i fredstraktaten med Sverige.

[2]) Korsakov, sidd. 183—188. En noggrann jemförelse emellan de olika utkasten till detta formulär och adelns projekt meddelas i bil. n:o 1: III till samma arbete.

Alexander Nevskij-ordnarne, hvilken senare »blifvit instiftad af Peter I i anledning af den ärofulla freden med det mäktiga svenska riket», och tackade kejsarinnan, derför att hon mottagit kronan och »täckts underskrifva de konditioner, som våra deputerade i vårt namn förelagt dig till din egen ära och till ditt folks välfärd». Kejsarinnan lofvade i sitt svar ännu en gång att under hela sin lifstid iakttaga dessa konditioner [1]. Icke dess mindre hade hon nyss förut, den 12 Februari, utan att fråga rådet och tvärt emot den fjerde punkten i handfästningen, tagit befälet öfver den förnämsta delen af gardet, som helsade henne med jubel [2]. Hon visade äfven sitt trots emot rådet genom att låta sin gunstling Biron medfölja på resan. Emot dessa hennes steg tilltrodde sig likväl icke rådet att göra några invändningar. Knes Vasilij Lukitsch nöjde sig med att så mycket som möjligt hålla kejsarinnan sällskap och noga bevaka alla, som sökte närma sig henne, hvilket dock ej hindrade, att hon redan i Vsesviatskoje uppvaktades icke blott af främmande diplomater, utan äfven af många personer ibland den missbelåtna adeln.

Den 15 Februari höll hon sitt högtidliga intåg i Moskva och tog efter de sedvanliga besöken i stadens förnämsta kyrkor sin bostad i slottet på Kreml. Trohetsedens afläggande kunde nu icke längre uppskjutas, men då rådet fortfarande tvekade att framlägga sitt ofvan omnämnda formulär, uppsatte det i största hast den 18 Febr. ett annat, hvari »konditionerna» och »punkterna» helt och hållet lemnades å sido. Eden förpligtade likväl till trohet icke blott emot kejsarinnan, utan äfven emot *riket*; det hette, att man skulle sträfva efter »hennes maj:ts och *fäderneslandets* bästa och välfärd» samt i allo uppföra sig »såsom en sannskyldig och trogen fäderneslandets son». Detta formulär upplästes och besvors den 25 Febr. i alla Moskvas kyrkor utan motstånd, men under stark jäsning i sinnena, emedan ett rykte hade

[1] Korsakov, sid. 242.

[2] »Den 12 har Hennes May:t *declarerat* sig till Öfwerste af *Preobraschensky Garde* och dervid antahlt de tillstädesvarande *Officerare*, at som afledne Ryske kejserinnan warit deras Öfwerste och de nu wore utan förman sedan Hans May:tz dödelige frånfälle, så twiflade Hennes May:t så mycket mindre, at de ock nu worde erkiännandes henne därföre; hwarwid de alle kastat sig på jorden och emottagit det samme med största glädje, försäkrandes, at de nu hade hiertan som leijon, ehuru de härtills warit helt nederslagne. Nästan på lijka sätt hafwer ock Hennes May:t antydt at willia antaga *Capitains caractere* af *Chevalier Garde*, och så wäl de sidstnämde som de förre, ja ock hela wackthafwande *Bataillon* af Garde *admitterat* till handkyss och egenhändigt præsenterat wijn och bränwijn.» (Ditmer till Kongl. Maj:t den 19 Febr.)

blifvit spridt, att eden skulle afläggas till kejsarinnan och *öfversta rådet.* Fältmarskalkarne Dolgorukoj och Golitsyn togo personligen ed af gardena, dagen derpå fingo utländingarne i tyska förstaden svärja, ehuru med någon förändring i ordalydelsen, och till alla ståthållare i landsorten afgick befallning att kräfva samma förpligtelse af tjenstemän och öfrige undersåtar [1]). Den 22 Febr. utfärdades ett manifest i kejsarinnans namn med tillkännagifvande om hennes tronbestigning, men utan ett ord om de af henne bekräftade konditionerna.

Emellertid ansåg rådet klokast att, innan det blefve för sent, åstadkomma en förlikning. Åtskillige af adelns förnämste medlemmar, till ett antal af närmare ett hundra, läto äfven förmå sig att underskrifva ett slags förklaring, i hvilken några punkter af det föreslagna edsformuläret intogos, ehuru endast högst ofullständigt, nämligen de, som angingo valet af rådets ledamöter och »senatens, generalitetets, kollegiimedlemmarnes och den förnämliga adelns» beslutanderätt i fråga om »nya och vigtiga statssaker». Knes Vasilij Lukitsch föreslog ytterligare, att rådets antal skulle ökas, och att valde män af adeln skulle omedelbart få yttra sig öfver vissa politiska frågor, hvilka rådet borde framställa i en särskild offentlig proposition. Detta förslag stannade likväl i rådets protokoll och kom aldrig till utförande, förmodligen emedan magnaterna i det längsta ville undandraga sig en öppen förhandling med sina motståndare [2]).

Medan sålunda rådet genom sitt vacklande hit och dit miste fotfästet, utvecklade deremot suveränitetens anhängare en skickligt ledd verksamhet i det fördolda. Det var Osterman, som, kringbäddad med hvilokuddar och skyld af plåsterlappar, utgjorde själen i det vidt förgrenade intrigspelet. Han undvek rådets sammanträden, men han tog sig tillvara att rent ut bryta med dess styrande ledamöter. Till knes Dmitrij Golitsyn i synnerhet sträfvade han att bibehålla ett drägligt förhållande. Hans skriftliga utlåtanden öfver åtskilliga löpande regeringsärenden infordrades, och han mottog äfven besök af en och annan bland sina embetsbröder. Storkanslern Golovkin höll honom underkunnig om ställningen och lät bruka sig som verktyg för hans planer. Dervid försummade Osterman ej att underblåsa den

[1]) Korsakov, sidd. 249 ff. Edsformuläret meddelas i tysk öfversättning af Ditmer såsom bilaga till hans bref till kongl. maj:t af den 26 Febr.
[2]) Korsakov, sidd. 250—252.

aldrig fullkomligt dämpade tvedrägten emellan de båda stora ätterna. Förolämpande åtgärder vidtogos af regeringen emot den aflidne kejsarens tilltänkte svärfader, knes Alexej Dolgorukoj, emot hans son och dotter. Öfver allt i staden spredos hätska och i mycket öfverdrifna rykten om deras beteende och afsigter vid det nyss timade tronskiftet. Knes Vasilij Lukitsch beskyldes för en hänsynslös behandling af kejsarinnan, öfver hvilken han lurade »som en drake». Adelns förbittring växte vid blotta föreställningen, att det förra gunstlingstyranniet skulle återkomma i en annan och kanske värre form. Det hviskades äfven om andra faror. Än hette det, att oroligheter utbrutit i Lillryssland, och att hetmanen rufvade på affall liksom en ny Mazepa. Än meddelades underrättelser, som sades härstamma från Münnich, om hotande svenska rustningar i Finland. Det föreföll icke otroligt, att rikets fiender skulle lockas till angrepp af den inre partistriden. Och samma fruktan inskärptes af andra intresserade makters ministrar, af dansken Westphalen, med hans fördom mot Sverige, af grefve Wratislaw, som i dagarne hade fått löfte om militärisk undsättning åt sin kejsare och af Osterman invigdes i förtroendet om den åsyftade statskuppen.

Bland adeln började nu månge lyssna till förespeglingarna om kejsarinnans benägenhet att gå deras önskningar till mötes, så vida hon anropades derom med vederbörligt eftertryck. Men vilkoret derför, att hon skulle kunna något uträtta, sades vara hennes erkännande som herskarinna på grund af egen rätt, ej af en obehörig myndighets godtycke. För dessa åsigter bildade sig ett parti under ledning af flere framstående herrar, såsom senatorn Saltykov, den gamle fältmarskalken knes Trubetskoj och hans broder, generalerna knes Boriatinskoj, knes Jusupov och Tjernysjev, hvilka antingen såsom kejsarinnans fränder önskade suveränitetens återställande eller ock, ehuru de hade underskrifvit något af de många konstitutionsprojekten, framför allt af politiska eller personliga skäl voro angelägne om rådets störtande. Till dem slöto sig äfven knes Tjerkasskoj och Tatistjev, uppretade af rådets ständiga undflykter och omsvep vid författningsfrågans behandling.

Tvenne män voro i synnerhet verksamme att värfva anhängare för Ostermans sak, båda ifrige förfäktare af envåldet, men eljes sins emellan ganska olika i skaplynne och begåfning. Den ene var den tjugoårige *knes Antioch Dmitrievitsch Kantemir*

son till hospodaren af Moldau, som under prutska fälttåget hade brutit sin trohetspligt emot sultanen och nödgats söka skydd i Ryssland. Han hade vuxit upp under intrycket af Peters personlighet och den nya tidens idéer; med sin folkstams liflighet och sinne för ytans elegans kände han sig mest dragen till den franska literaturen och sällskapsbildningen. Han har gjort sig ett namn såsom författare af de första rimmade satirer på ryska språket, dilettantiska försök i Boileaus manér, i hvilka han gisslar gammalryssarnes motspänstighet att låta sig upplysas och hyfsas af vesterlandets konster och fasoner. Vid denna tid var han en rask och ärelysten gardesofficer, förälskad i knes Tjerkasskojs dotter och förgrymmad på de herskande bojarätterna, som i honom knappast ville erkänna en jembördig landsman, hade trädt hans rätt för nära i en betydande arfstvist och efter hans förmenande ville påtruga det unga slägtet den moskovitiska traditionens barbari och enformiga lefnadsseder. Med några likasinnade kamraters tillhjelp lyckades han bilda och sammanhålla en pålitlig skara af kejsarinnan hängifne militärer, som gjorde sig redo att i afgörandets stund ingripa till hennes förmån.

Kantemir hade från barndomen vant sig att se upp till reformkejsarens kyrklige arbetsbroder, den nuvarande erkebiskopen af Novgorod, *Feofan Prokopovitsch*, också en man, hvars nationalitet och utvecklingsgång stälde honom i skarp motsats till de storryske magnaternas antimonarkiska sträfvanden. När tsar Peter sommaren 1706 besökte Kiev för att tillse, huruvida det gamla berömda grottklostret kunde befästas till ett ointagligt bollverk emot svenskarnes väntade inbrott i Ukrajna, helsades han i katedralen välkommen af en ung munk, som var lärare i poesi vid den teologiska akademien. Det fantasirika och af fosterländsk värme glödande talet, hvari alla historiska och kyrkliga minnen, fästa vid »de ryska städernas moder», frambesvuros för att helga ansträngningarna i samtidens ovissa kamp, gjorde ett djupt intryck på åhörarne, ej minst på tsaren sjelf. Och när tre år efteråt Feofan på vers och prosa, på ryska, polska och latin klädde i ännu ståtligare retorisk drägt tsarens och hans krigares jubel öfver segern vid Poltava, då var hans egen lycka gjord, och det dröjde icke länge, innan han blef i kraft af tsarens ynnest den mäktigaste prelaten i ryska kyrkan. Han följde Peter på tåget emot turkarne, utnämndes

till klosterföreståndare och akademirektor, kallades 1715 till Petersburg, vigdes 1718 till biskop af Pskov och insattes 1720 i den nybildade synoden, hvars ledning nästan helt och hållet öfvergick i hans händer. Hans vältaliga stämma hördes vid de officiella triumferna och vid kejsarens bår, i sina predikningar förkunnade han ej endast den ortodoxa lärans satser, utan gjorde sig äfven till ett språkrör för den nya praktiska upplysningen, bevisade nödvändigheten af en flotta för Ryssland, inskärpte nyttan af utländska resor, dundrade emot de förstockade dyrkarne af det fäderneärfda mörkret. Sjelf hade han sett sig vida omkring i verlden, och i grundlig lärdom mäktade ingen af hans ståndsbröder täfla med honom. En fattig borgarson från Kiev, hade han som yngling brutit sin egen väg till kunskap utanför den ryska klosterbildningens trånga kretsar och under renegatens förklädnad studerat i polska skolor, i Rom och Venedig. Han hemförde derifrån en oblidkelig vedervilja emot det papistiska väsendet, och han stärktes sedermera deri genom läsning af protestantiske teologers skrifter.

Erkebiskop Feofan var en genialisk natur, brinnande i nit för sitt kyrkliga herskarkall och outtröttlig i arbete. Mångfaldiga alster af hans penna vittna om hans rika intressen, om hans djerfva skaplynne, som icke skrädde orden, när det gälde att gifva saft och färg åt vredens eller hånets straffdomar. En sådan man var alldeles efter Peters sinne såsom kyrklig publicist. Åt honom uppdrogs bland annat att författa »det andliga reglementet» af år 1721 och kungörelsen af år 1724 om klosterlifvets förbättring. Han skref äfven 1722 ett politiskt arbete om »herskarviljans rättfärdighet» *(Pravda voli monarsjej)*, hvari han med bevis ur den heliga skrift och den moderna statsfilosofien utvecklade teorien om den oinskränkta suveräniteten, särskildt med afseende på kejsarens rätt att enligt egen ompröfning utnämna sin efterträdare. Samma statsabsolutism var Feofans ideal äfven inom det kyrkliga området. Han bäfvade ej tillbaka ens för en ifrågasatt reduktion af kyrkogodsen till fyllandet af statens behof och undervisningsväsendets höjande. Af motståndarne utropades han som hemlig protestant, och han drog ej heller i betänkande att såsom teolog hylla läran om rättfärdiggörelsen genom tron och till en viss grad försvara Luther emot katolske och ryske författares angrepp. Det är också honom den svenske ambassadören Cederhjelm menar,

då han talar om en rysk prelats benägenhet för lutherska religionens införande [1]). Så långt ville han väl ändå icke gå; för den religiöse reformatorns roll var han allt för verldsligt anlagd. Hersklysten och grym som en Mensjikov, förföljde han sina medtäflare bland biskoparne ej blott med den kränkte dogmatikerns hat, utan ock med den politiske ränkmakarens kalla beräkning. Han hjelpte kraftigt till att lyfta Katarina I på tronen, och han kunde icke smälta, att Peter II:s rådgifvare, oaktadt hans vän Osterman gjorde sitt bästa att hålla honom ryggen fri, konfiskerade hans skrifter och trängde honom ifrån allt deltagande i statens värf.

Nu var hans tid inne att hämnas. Han stälde sig i spetsen för synodens opposition emot rådet, sände kejsarinnan uppmuntrande helsningar och förmanade adeln offentligen och enskildt att behjerta sin trohetspligt emot henne. De konstitutionella sträfvandena å ömse sidor voro för honom en styggelse och ett åtlöje, och han har i en ännu bevarad berättelse om dessa veckors stormiga händelser icke sparat på uttrycken af sina känslor [2]).

Det var i öfrigt icke nog för suveränitetens anhängare att vinna adeln på sin sida, de måste äfven förbereda kejsarinnan på hvad som stundade. Hon var rädd till lynnet och föga snarfyndig, dessutom bespejades alla hennes åtgöranden af knes Vasilij Lukitsch och hans kreatur. Såsom förmedlare emellan henne och de sammansvurne måste alltså personer användas, hvilkas besök i slottet ej kunde väcka något betänkligt uppseende. Denna uppgift tillföll derför närmast hennes båda systrar, i synnerhet hertiginnan af Mecklenburg, jemte åtskilliga andra förnäma damer, hvilka såsom kejsarinnans slägtingar och hofdamer egde dagligt tillträde till henne. I hennes omgifning funnos äfven tvenne tyske herrar, som redan förut stodo i personlig förbindelse med de missnöjde i Moskva. Den ene var regerande hertigens af Kurland resident, grefve Reinhold von Löwenwolde, Katarina I:s gunstling och hofvets mest firade lejon, hvars älskarinna, den sköna och lättsinniga fröken Natalia Lopuchina tjenstgjorde som spion »för att utforska de förnämes sinnelag på ett förtäckt sätt, hvadan hon plägade helsa på

[1]) Malmström, Sveriges politiska historia, I, sid. 329.
[2]) Korsakov, sidd. 50 ff.; Tjistovitsch, *Feofan Prokopovitsch i jego vremia;* Strahl, *Das gelehrte Russland,* sidd. 332 ff.

månge om nätterna». Den andre var kammarjunkaren baron Johan Albrecht Korff (sedermera rysk minister i Köpenhamn och Stockholm). som i egenskap af Anna Ioannovnas ombud sedan någon tid uppehöll sig i Moskva för att sköta vissa penningeaffärer för hennes räkning. Genom honom framburos Ostermans anvisningar till Biron. Det berättas ock, att biljetter dagligen insmugglades i Birons lille sons kläder, då han insläpptes till kejsarinnan, och att Feofan Prokopovitsch hade gömt en fullständig instruktion för hennes handlingssätt i en bordstudsare, som han skickade henne till present.

En fint spunnen hofintrig i rococostil skulle afgöra den tillämnade ryska konstitutionens öde. Men man vädjade ock till de politiska argumentens vapen. Skrifna pamfletter utströddes och upplästes vid adelns hemliga sammankomster. En sådan har slumpen bevarat till våra dagar; några profbitar derur torde gifva en rätt god inblick i suveränitetsvännernas kritiska metod.

»Det förspörjes», säger den okände författaren, »att man håller på att inrätta en republik hos oss. Jag är mäkta tvifvelsam derom. Gud bevare oss, att vi i stället för en enda enväldig herskare skulle få tio enväldiga och starka familjer; då skulle vi adelsmän alldeles gå under och nödgas tjena afgudar värre än hittills och tigga gunst hos dem alla, ja, det blefve svårt nog att vinna sådan, ty, huru endrägtige de förnäme nu än må vara, så kan det dock ej slå fel, att framdeles osämja uppstår dem emellan, och då blir kanske en nådig, men de andre skola af ilska mot honom lägga an på att skada och förderfva. Vårt folk är fullt af feghet och kryperi, och derför skall en hvar visa sig rädd och, lemnande det allmänna bästa å sido, ställa sig in hos de förnäme af egennytta eller fruktan. Och sålunda skola, äfven om hela menighetens fria röster kräfvas för ärendenas skötsel, lumpne smickrare alltid tala efter de stores önskan, men den som vågar tala sanning, han blir olycklig, enär rådslagen ej längre skola hållas hemliga. Dessutom skola de store för sina intressen värfva anhängare bland småfolket, och det parti, som får de mesta rösterna, det kan göra hvad det vill och befordra hvem det vill, men den svage, vore han än förtjent, kommer att alltid stanna efter. Och om, det Gud förbjude, vi finge krig och det blefve nödvändigt att utskrifva rekryter eller pålagor till rikets gagn och försvar, så att en hvar måste åtaga sig någon tunga för det allmänna bästa,

då blir det alldeles omöjligt att samla röster, och hvad som måste ske och anordnas på en vecka, det sker icke på ett halfår eller år, och blir än något stadgadt, skola de förnäme alltid hålla sig undan, men vi, medelklassen, få svara för betalningen och alla besvär.» Författaren vänder sig äfven emot upphäfvandet af adelns tvångspligt att tjena staten. »Det veten I alla, att vårt folk är alls icke äregirigt, utan snarare lättjefullt och icke arbetsamt, och för den skull, om tvånget afskaffas, då skola äfven sådana, som hemma äta bara rågbröd, ej bry sig om att genom sitt arbete förvärfva vare sig ära eller tillräcklig näring, utan en hvar vill då ligga hemma, och kanske blifva då endast våra trälar och bönder öfver, som vi nödgas draga fram och gifva hedersamma platser; slike oduglingar skola vi då sätta oss på nacken, att vi sjelfve framdeles ej få platser för deras skull, och att all krigstukt går i grund förlorad. Under sådana befälhafvare skulle, Gud nåde oss, soldaterna så bortskämmas, att de blefve värre än streltser.» Om lågadeln icke behöfde tjena som simple soldater, skulle månge deribland svälta ihjel och andre blifva stråtröfvare; endast de förmögnare böra derför slippa undan, »dock så, att de tjena några år och tillbringa sin ostadiga ungdom under aga och ej lefva efter sitt eget behag» [1]).

Inom adeln politiserades fram och tillbaka; att något måste göras, derom var man ense, men äfventyret var svårt, och hoppet om en friare statsförfattning ville de fleste icke släppa. Äfven kejsarinnan tvekade ännu; kröningsdagen, som hon hoppades fira fram i April, syntes henne bäst egnad för det stora strecket. Men uppskofvet bröts i rätter tid. På qvällen den 24 Febr. lät Osterman, med eller utan grund, meddela sina anhängare, att knes Vasilij Lukitsch, för att göra slag i saken, helt nyss framlagt till kejsarinnans underskrift en proskriptionslista, omfattande bortåt 100 personer, deribland Osterman sjelf, Golovkin, knes Tjerkasskoj m. fl., hvilka dagen derpå skulle häktas och skickas till Sibirien. Bestörta öfver denna oväntade underrättelse, samlades de särskilda adelsfaktionerna till rådplägning på olika ställen, och efter flerfaldiga budskickningar och underhandlingar uppsattes tvenne adresser till kejsarinnan, hvilka följande morgon i högtidlig audiens skulle öfverlemnas.

* * *

[1]) Korsakov, sid. 264; Soloviev, XIX sid. 250.

På morgonen den 25 Febr. samlades en och en några hundra adelsmän i slottet på Kreml. Knes Tjerkasskoj och knes Jusupov vågade af fruktan för att blifva arresterade icke infinna sig, förr än deras anhängare hade så talrikt som möjligt kommit upp och slutit sig tillsammans. Så snart de nyssnämnde herrarne vid tiotiden anländt, begärde de företräde hos rådet, som i ett annat rum öfverlade om kröningen, och sedan detta beviljats, uppvisade de den ena af de båda böneskrifterna. Rådet förklarade sig villigt att meddela den åt kejsarinnan. Dermed nöjde sig likväl icke adelns talmän, utan anhöllo omedelbart derefter om audiens hos kejsarinnan. Hon var förut beredd derpå och hade gifvit den vakthafvande afdelningen af gardet befallning att icke lyda någon annans order än hennes frände Saltykovs. Knes Vasilij Lukitsch skyndade emellertid ut och stälde sig vid hennes sida.

Knes Tjerkasskoj framträdde och öfverräckte åt kejsarinnan följande böneskrift, som hon gaf åt Tatistjev att högt uppläsa:

»Allerdurchlauchtigsta, allernådigsta fru kejsarinna! Ehuru genom den allrahögste konungens vilja eders maj:t har med hela folkets samdrägtiga och enhälliga samtycke blifvit upphöjd på det ryska rikets tron, och eders kejserliga maj:t, för att bevisa eder höga nåd emot hela riket, har täckts underskrifva de af öfversta rådet framstälda punkterna, för hvilken eder nådiga afsigt vi underdånigst tacka, och icke blott vi utan äfven våra efterkommande i evärdelig tid hafva orsak att med hjertan och läppar egna edert namn odödlig tacksägelse och vördnad; så likväl, allernådigsta herskarinna, finnas i några omständigheter vid dessa punkter sådana tvifvelsmål, att största delen af folket befinner sig i fruktan för kommande oro, hvaraf blott vårt fäderneslands fiender kunna hafva gagn. Och ehuru vi efter mogen öfverläggning hafva skriftligen affattat och med vederbörlig heder och ödmjukhet framstält vår mening om dem till öfversta hemliga rådet, bedjande, att de (rådsherrarne) måtte täckas till hela rikets gagn och lugn i enlighet dermed, såsom efter rösternas flertal, upprätta en trygg regeringsform för riket (*pravlenija gosudarstvennago forma*), så hafva de likväl ännu icke öfverlagt derom och icke ens emottagit af månge underskrifna meningar, utan tillkännagifvit, att detta omöjligen kan göras utan eders kejserliga maj:ts vilja. Derföre, kännande eders kejserliga maj:ts medfödda menniskokärlek och böjelse att bevisa

hela riket nåd, bedja vi allraödmjukast och underdånigst eders kejserliga maj:t, att I allernådigst enligt de af oss och andre ingifna meningarna täcktes låta hela generalitetet, officerarne och adeln, en eller två af hvar familj, samlas för att skärskåda och undersöka alla omständigheter, med endrägtig mening efter de flesta rösterna författa en regeringsform för riket och framlägga den för eders maj:t till bekräftelse. Till gengäld derför hysa och lofva vi allraödmjukast och underdånigst allsköns trohet och skola söka bereda tillbörligt gagn för eders majestäts person och vörda och prisa såsom fäderneslandets sannskyldiga moder i evärdeliga tider. Och ehuru icke månge hafva underskrifvit denna böneskrift, alldenstund de frukta att församla sig till undertecknande, så är dock flertalet derom ense, hvilket intygas genom de af månge underskrifna meningarna, om hvilka ofvan blifvit antydt, att somliga icke ens blifvit emottagna.»

Under denna skrift funnos 87 namn.

Kejsarinnan vardt förvirrad och visste icke hvad hon skulle säga. Hon hade väntat sig att blifva utropad till envåldsherskarinna, och man fordrade i stället en konstituerande församling och en regeringsform! När intet svar gafs, hördes sorl bland de uppvaktande, gardesofficerarne ropade på enväldet, andra röster höjdes deremot.

Då påbjöd knes Vasilij Lukitsch tystnad och tog sjelf till orda.

»Hvem har tillåtit eder», frågade han, vändande sig till knes Tjerkasskoj, »att tillegna eder lagstiftarens rätt?»

»Jag gör det derför», svarade knes Tjerkasskoj, »att hennes maj:t af eder blifvit förd i villfarelse; I hafven försäkrat henne, att de konditioner, som hon undertecknat i Mitau, blifvit affattade med samtliga rikets ständers samtycke, men det skedde utan vår vetskap och delaktighet».

Då vände sig knes Vasilij Lukitsch till kejsarinnan och uppmanade henne att draga sig tillbaka i sitt kabinett för att der i lugn och ro tänka på saken.

Nu stod allt på spel. Anna Ioannovna tvekade som förut. Men hertiginnan af Mecklenburg skyndade fram med bläck och penna och utbrast: »Nu, syster, är det icke tid att öfverlägga och tänka så länge. Skrif genast under! Jag svarar derför; om vi måste umgälla med lifvet, skall jag dö först.»

Kejsarinnan lydde, tog penna och skref på papperet: *ske alltså* (*utjinit' po semu*). Sedan hon sansat sig något, befalde

hon adeln att aflägsna sig i en annan sal, der taga sin skrift i nytt öfvervägande och samma dag meddela henne sitt beslut.

Detta var en tydlig vink om hennes egentliga önskan. För adeln återstod knappast annat än att rätta sig derefter; slottets alla utgångar voro besatta med vaktposter, och adeln kunde anse sig fångad som i en fälla. Gardesofficerarne stannade qvar, när de öfrige gingo ut ur salen. De ropade högljudt: »Vi vilja ej, att någon föreskrifver kejsarinnan lagar; hon skall vara lika enväldig som sina fäder.» I det samma, som kejsarinnan ville gå till sin taffel, dit hon inbjudit rådets ledamöter för att hafva dem i godt förvar, föllo gardesofficerarne på knä, lofvande att offra lifvet för henne och, om hon så befalde, genast lägga hennes fienders hufvud för hennes fötter. Hon tackade nådigt och hänvisade dem till Saltykovs order.

Hvad som föreföll emellan kejsarinnan och rådsherrarne vid middagsbordet, är icke kändt. Under tiden rådslog adeln på sitt håll om lämpligheten af en tacksägelseadress till kejsarinnan för hennes nyligen visade nåd. Den hyllning, som gardesofficerarne hade egnat henne, kunde naturligtvis icke länge blifva obekant och bidrog i sin mån att stämma sinnena för det af knes Kantemir väckta förslaget att helt enkelt öfverlemna en suveränitetsförklaring. Knes Kantemir hade redan aftonen förut gjort en sådan skrifvelse i ordning och skaffat åtskilliga underskrifter derå. När denna nu framlades, vågade under de närvarande förhållandenas tryck ingen undandraga sig, och derför finnas bland undertecknarne många af dem, som äfven satt sina namn under förmiddagens alldeles mot Kantemirs syfte stridande adress, bland dem knes Tjerkasskoj och Tatistjev. När allt var färdigt, intågade de församlade vid tretiden ånyo i audienssalen, denna gång anförde af knes Trubetskoj. Han räckte kejsarinnan, som, omgifven af hela rådet, trädde adeln till mötes, följande nya böneskrift, som upplästes af knes Kantemir:

»Allerdurchlauchtigsta, stormäktigsta, stora herskarinna, kejsarinna Anna Ioannovna, sjelfherskarinna af allt Ryssland! Sedan eders kejserliga maj:t allernådigst täckts, till vårt fäderneslands befästande och gagn, denna dag egenhändigt underskrifva vår allra ödmjukaste begäran, så erkänna vi oss ovärdige att uttala vår tacksägelse för en så öfversvinnelig nåd af eders kejserliga maj:t. Likväl föranleder oss det nit som trogne under-

såtar, hvilket vår pligt af oss kräfver, att efter vår förmåga icke visa oss otacksamme. För den skull hembära vi allerunderdånigst till tecken af vår tacksamhet och bedja allraödmjukast, att eders maj:t täcktes allernådigst emottaga ett sådant sjelfherskardöme (*samoderzjavstvo*), som edra frejdade och högloflige förfäder hafva haft, men att tillintetgöra de punkter, som af öfversta rådet blifvit eders kejserliga maj:t tillsända och med eders maj:ts hand underskrifna. Allenast derom bedja vi allerunderdånigst eders kejserliga maj:t, att I täcktens i stället för öfversta rådet och höga senaten inrätta en enda regerande senat, såsom under hans maj:t, högloflig i åminnelse, eders kejserliga maj:ts farbroder Peter den förste varit hafver, och att fylla den till det tillräckliga antalet af 21 personer; så ock, att det måtte anbefallas adeln att för framtiden genom ballottering välja till de lediga platserna i denna regerande senat och till guvernörer och till presidenter, såsom det under eders maj:s farbroder, hans kejserliga maj:t Peter den förste varit stadgadt; och derjemte bedja vi allerunderdånigst, att efter eder allernådigsta underskrift en regeringsform för riket för kommande tider nu måtte upprättas. Slutligen hoppas vi, eders kejserliga maj:ts allra ödmjukaste trälar (*raby*), att vi efter eders maj:ts medfödda barmhertighet icke måtte varda förbisedde i afseende på rikets välbetänkta styrelse, rättskipningen och skatternas lindring, utan i allsköns lycka och belåtenhet få föra ett fridsamt och tryggt lefverne såsom eders kejserliga maj:ts allra ödmjukaste trälar.»

Följa 166 underskrifter.

När kejsarinnan hade hört skriften till slut, yttrade hon, vändande sig till adeln: »Mitt fasta uppsåt har varit att styra mina undersåtar i frid och rättvisa, men eftersom jag underskrifvit de kända punkterna, så måste jag veta, huru vida öfversta hemliga rådets ledamöter medgifva, att jag mottager hvad som bjudes mig af mitt folk.»

Öfversta rådets ledamöter bugade sig tigande. Spänningen i sinnena var sådan, att om de vågat göra den minsta invändning, hade gardesofficerarne och andre bland adeln kastat sig öfver dem med dragna värjor.

Hvad derefter följde, berättas sålunda i öfversta rådets protokoll: »Klockan fyra eftermiddagen kallades till hennes kejserliga maj:t statsrådet Maslov (en af rådets kanslister), och befaldes honom att bringa hennes maj:t de af hennes kejserliga

maj:t med egen hand underskrifna punkter och bref (af den 28 Jan.), hvilka ock genast framtogos och öfverlemnades till hennes maj:t af herrar ministrarne. *Och dessa punkter täcktes hennes maj:t inför allt folket, sedan hon emottagit dem, sönderrifva.*»

Derpå höll hennes maj:t till adeln ett nådigt tal, hvari hon lofvade att varda en sannskyldig moder för fäderneslandet och af hjertat bevisa alla sina undersåtar allsköns ynnest. Så fingo alla de närvarande träda fram och kyssa sjelfherskarinnans hand. Jaguzinski hemtades på hennes befallning ögonblickligen ur fängelset och störtade, badande i tårar, på knä för hennes fötter.

På qvällen lät storkanslern Golovkin notificera suveränitetsförklaringen för de främmande ministrarne och anmodade dem att dagen efteråt framföra sin lyckönskan till kejsarinnan. Så skedde ock, hvarvid den svenske ministern till hennes maj:ts fägnad helsade henne på utmärkt ryska. Tacksägelsegudstjenst hölls i alla kyrkor. Den 28 Febr. utfärdades ett manifest om kejsarinnans antagande af suveräniteten, och dagen derpå, en söndag, begynte undersåtarne aflägga en ny trohetsed, lämpad efter den timade statsförändringen.

Tre aftnar var stor illumination i staden, men på natten den 25 Febr. öfverstrålades, till ett järtecken för folkets blandade känslor, himlen af ett flammande norrsken, och horisonten syntes dränkt i blod [1]).

* * *

[1]) Skildringen af händelserna den 25 Febr. är hufvudsakligen gjord efter Korsakov, sidd. 268 ff., och de af honom åberopade källorna. Den traditionella framställningen stöder sig på Manstein, som betydligt öfverdrifver kejsarinnans personliga initiativ. Adelns antal vid audiensen uppgifves mycket olika; får man döma af underskrifterna, kan det knappast hafva öfverstigit 200, enär säkerligen de fleste närvarande blifvit affordrade sina namn. Huru som helst, gör hela scenen intrycket af en öfverraskning för flertalet af adeln. Huru stor förvirringen var, synes bäst deraf, att sagesmännen, äfven ögonvittnen, skilja sig så mycket från hvarandra i afseende på detaljerna, särskildt namnen å framlemnarne af adresserna och kejsarinnans effektfulla sönderrifning af punkterna, som t. ex. Tatistjev tillskrifver Saltykov. Att de icke blifvit slitna »i små bitar» och kastade på golfvet, är ofvan omnämndt; både konditionerna och brefvet af den 28 Jan. finnas väl bevarade i kejserliga riksarkivet med hvar sin refva längs efter papperet. Till jemförelse med andra källor må här några utdrag meddelas ur Ditmers depescher. Efter omnämnandet af Golovkins notifikation säger han: »Hoos hwar mann syntes en särdeles fägnad öfwer denne förändring, och i synnerhet säijes, at det skall wara hoos bägge *Gurden* och hela *milicen*» (till kongl. maj:t den 26 Febr.) »Till den skiedde store förändring säijes fälttmarskalcken *Trubeckoi* och *Knes Zerkaskij* hafwa mäst gjordt, sedan de sedt, att Herrarne af rådet allena wille tillägna sig wäldet, och Grefwe *Golofkin* har under hand arbetat hwad han för-

»Gästabudet var redo, men gästerna voro det icke värde». Så lära knes Dmitrij Golitsyns ord hafva fallit sig, när han såg sina planer gå öfver ända [1]). Han spådde olycka för sig sjelf, men äfven för sina afundsmän, och tiden gaf honom snart nog rätt. Till en början dolde sjelfherskarinnan och hennes medhjelpare sin hämndlystnad bakom en bedräglig slöja af försonlighet. Öfversta rådet afskaffades visserligen, men alla dess ledamöter, utom knes Alexej Dolgorukoj, upptogos i den genom en ukas af den 4 Mars nybildade senaten, som enligt kejsarinnans löfte förstärktes till ett antal af 21 personer. Men samtidigt bedrefvos lömska ränker för att alldeles tillintetgöra det slagna partiet. Det sades bland annat, att dess hufvudmän låtit köpa sig af Sverige, som under Rysslands inre upplösning hoppades återvinna sina förlorade länder [2]). Mot slägten Dolgorukoj bröt

mått. Efter skiedd *declaration* har Hennes maj:t låtit hämta de underskrifne punkter och i alles närwaru sönderrifwit dem i små stycken, säijandes: Jag hoppas att I utan dem lärer wara nögde. Så mycket jag i den korta tiden kunnat få weta, är *declaration* skiedt af adeln, medan *Conseillen* warit församblad och intet wetat deraf; dock är jag derom intet säker» (till kanslipresid. den 26 Febr.). »Sedan adeln, som jag för detta berättat, sedt, at herrarne wille behålla machten allena och eij föröka rådet, hafwa de under hand genom *Kneginnan Zerkaskij*, *Zernizefs* och *Soltikofs* fruar försäkrat sig om Hennes Maj:ts bistånd, efter som de fruktat sig för *Conseillen*, och den 25:te sistledne om mårgon förat ingifwit en *Supplique*, likmätig öfwersände *Copian*, hwilken Hennes M:t underskrifwit och låfwat taga i betänkiande. Men effter middagen, då adeln och mäst alle *officerare* af *garde* småningom församlat sig wid håfwet, och rådet varit tillstädes at föredraga om Cröningen, har effter giordt aftal *Knes Jussupof* och *Barätinskoi* öfwergifwit en annan som tacksäijelse och i underdånighet bedt, at Hennes M:t wille påtaga sig hela regeringen som des förfäder, erkännandes Henne för en *Souveraine* Keijsarinna, hwilken böneskrift Hennes M:t emottagit med frågan, hwad de hade at anbringa. Och sedan de bedt, at deras begiäran måtte uppläsas, har Hennes M:t den samme gifvit till *Knes Zerkaskij* och honom sådant anbefalt, som ock till närwarande Herrarnes största häpenhet skedt, i ty de eij det ringaste deraf wetat, utan Grefwe *Golofkin*. Keijserinnan har eij mindre stält sig *surprenerad* häröfwer och frågat, huru de kommit på de tanckar, eftersom hon eij annars wisste, än at man med allmänna råd föreskrifwit henne wisse regler; dock wille hon intet undandraga sig at bewilja deras begiäran, hwarpå ock keijserinnan låtit hemta de i *Mitau* underskrifne punkter och i alles närwaru sönderrifwit med de berättade utlåtelser och emottagit den af adeln förut uppsatte tacksägelseskrift samt mundtlige *gratulation*, hwilken Herrarne af *Conseillen* eij kunnat undvika at jemte de öfrige afläggia, och i fall de ock hade låtit märkia den ringaste wederwilja, torde de det med lifwet, som en dehl willia försäkra, måst betala. Wist är, att *familierna* af *Gallizin* och *Dolgoruckoi* öfwer alt *blameras*, där dock begge fältmarskalkarne härtills af alle warit älskade, tillskrifwandes deras högmod, at riket åter råkat i gamle regerings*formen*, sedan man hafft en god begynnelse till friheten» (till kanslipresid. den 5 Mars). De båda böneskrifterna och det nya edsformuläret äro i tysk öfversättning bilagda Ditmers bref till kongl. maj:t af den 5 Mars.

[1]) Manstein, I, sid. 58.

[2]) »At man giärna skulle willja spela bem:te *familier* en *tour* at därigenom aldeles bringa dem under fötterne, sluter jag eij utan grund, i ty desse dagar mig i förtroende sagt är, at på åtskillige ställen taltes, det jag lofwat

stormen först lös. Redan samma år skickades knes Alexej med son och dotter jemte andre fränder till Sibirien, knes Vasilij Lukitsch till Solovetsk kloster på en öde ö i Hvita hafvet [1]). Alla deras egendomar indrogos, och 1739 halshöggos i Novgorod de qvarlefvande, bland dem Vasilij Lukitsch, efter en pinlig ransakning om Peter II:s förfalskade testamente. Fältmarskalken Dolgorukoj och hans broder inspärrades 1731 på fästningen Schlüsselburg; de befriades först af kejsarinnan Elisabeth. Mot bröderna Golitsyn vågade man ej förfara med alldeles samma hänsynslöshet. Fältmarskalken räddades genom döden redan 1730 från sina fienders förföljelser. Knes Dmitrij drog sig, skyllande på sin bräcklighet, undan politiken, men fick behålla sin embetsställning ända till 1737, då han på grund af lumpna svepskäl dömdes till döden, men benådades med lifstidsfängelse på Schlüsselburg, der han dog året derpå. Hans yngre broder straffades med förvisning, men återkallades sedermera af Elisabeth.

Äfven Fick drabbades af förföljelse för sina konstitutionella hugskott. Han befann sig i Petersburg, medan partierna tvistade om den nya författningen, men begaf sig midt i vintern till Moskva, måhända i förhoppning att få spela en roll i de händelser, som der pågingo. När han kom dit, var redan allt sammans öfver, och det återstod honom nu ingenting annat än

---

Dmetrei Gallizin och *Knes Wasili Lukiz* twå millioner at eij låta införa enwäldet och at afträda till Swerige de *conqueterade provincier*, hwarom de ock med mig blifwit ense. Men sedan jag på det heligaste försäkrat, at det aldrig kommit i mine tanckar, mycket mindre utur min mun, bad han (?) mig som en wänn, at jag till att sättia mig utur misstanka wille det offentligen i rysske sälskap förklara, och effter någre omswep med löije, att jag och wäl kunde säija, att det wore händt; dock stannade han med den *discours*, sedan jag betygat, att det wore den störste *malice* af werlden och ett samwetswärck; frågades, om en *Ministre* ock borde hafwa samwete» (Ditmer till kanslipresid. den 5 Mars).

[1]) Deras vän, den danske ministern Westphalen, tröstade sig lätt nog öfver deras motgångar vid tanken på den förtret, som enväldets återupprättande i Ryssland skulle medföra för Sverige. »A présent je plains mes amis, et je me rejouis de la conservation du pouvoir absolu des czaars de la Russie laquelle je crois être plus conforme à l'intérêt de Votre Majesté qu'un trop notable abbaissement des forces Russiennes, qui auroit infailliblement suivi le renversement de la souveraineté, et ce qui me fait raisonner de la sorte, c'est que je suis persuadé comme de la clarté du jour, que de toutes les nations du monde la Suédoise est celle qui veut naturellement et voudra en éternité le plus de mal au Dannemarc. Or, l'intérêt de la Russie n'aimant pas celui de la Suède et l'interêt de la Suède haissant à mort la prosperité Russienne, je crois ce mon systéme politique fondé sur une trés solide raison d'état» (till konungen den 2 Mars). När knes Vasilij Lukitsch föll i onåd, var Westphalens första omsorg att återfordra hans elefanterorden (Ditmer till kongl. maj:t den 16 April).

att söka ställa sig på en så god fot som möjligt med den nya kejsarinnan. Detta lyckades honom dock ej. Hans ovänner utmålade honom som knes Dmitrij Golitsyns medbrottsling, audiens hos kejsarinnan vägrades honom, och han fick helt plötsligt besök af en löjtnant med fyra soldater, som hade i uppdrag att ofördröjligen ledsaga honom tillbaka till Petersburg [1]). Denna hans otur väckte ganska mycket uppseende; det hette, dels att han hade gjort sig skyldig till svåra tjenstefel, dels att en af hans mågar råkat förgå sig emot en tysk prins, som uppehöll sig vid ryska hofvet. I Petersburg hade man likväl bättre reda på verkliga förhållandet, emedan Fick vid första underrättelsen om magnaternas företag till enväldets afskaffande icke synnerligen hade lagt band på sin glädje. Uppe i kommersekollegium hade han för tjenstemännen högt föreläst de berömda »punkterna» med passande kommentarier, skrutit öfver sin andel i det uppspirande frihetsverket och jublande förkunnat, att »kejsardömet Ryssland nu var vordet en syster till Sverige och Polen». Han var icke mycket omtyckt af de högt uppsatte utländingarne i hufvudstaden, såsom general Münnich, amiralerna Sievers och Gordon, och desse kände sig nu ganska belåtne med hvad som vederfarits honom och väntade att snart få se honom hufvudstupa störtas från sin i deras ögon oförtjenta samhällsställning. Man ville äfven låta förstå, att han icke var alldeles obesmittad af svenska förbindelser [2]). Fick slapp ej heller undan

[1]) Ditmer till kanslipresidenten den 26 Mars. Det skedde den 20 i samma månad.

[2]) Morian till kanslipresid. den 3 April 1730. Fick förmenades hafva stått i »en hemlig underhandling med någon af de 28 Herrar, hwilka warit *porterade* för friheten och anlagt första *planen* till *Souverainitetens* afskaffande, hwartill Etats-Rådet *Fick* eij allenast förmenes hafwa wid handen gifwit, hwad vid sådane tillfällen uti andre Rijken blifwit i acht tagit och fastställt, utan ock sielf hafwa tillagt några *puncter* och willkohr, innom hwilcka Hennes Maij:tt borde inskränckas». Sievers hade till Morian yttrat sig »med mycken bitterhet och *jalousie* om den lycka och förmohn, som Hr *Fick* hafft här i landet». Morian berättar vidare: »Det är märkwärdigt, at då jag första Påskdagen, effter landsens bruk, war at önska *Ammiralen Siewers* lycka till helgen, han straxt begynte at tahla härom och fråga effter orsakerne till Hr *Ficks* hastiga återkomst, hwilcka jag — — så wida jag dem hört utaf Hr *Fick* sielf, honom föreställde. *Ammiralen affecterade* härwid en särdeles förtrolighet och *familiarité*, slog mig på axlarne och sade: Så är det med Eder, Herrar Ministrar. Jag är en Siöman, derföre är intet at undra på, at jag är upricktig och kan intet tijga, uprepandes de här omtahlte orsaker om Hr *Ficks* medarbetande till *Souverainitetens* afskaffande med mehra, hwarwid han lijksom önskade, at jag wille tillstå mig äfwen hafwa hört, at antingen Hr *Fick* sielf sig derutaf berömt, eller at jag elljest hade därom någon kunskap, sägandes, at mig alt detta intet kunde wara obekant, emedan jag dageligen omgåtts uti Hr *Ficks* hus. Jag swarade mig hwarcken

vederbörlig räfst. Mot slutet af år 1731 ställdes han inför justitiekollegiets afdelning för lifländska och estländska mål och dömdes (den 12 Jan. 1732), ehuru vid ransakningen han ej hade kunnat öfverbevisas om annat än åtskilligt löst tal, till förvisning på lifstid och förlust af alla honom förlänade gods. Han måste nu vandra till trakten omkring Tobolsk, der han tillbragte öfver ett årtionde, sysslande med boskapsskötsel och franska språkstudier. Elisabeth erinrades kort efter sin tronbestigning 1743 om det holsteinska husets gamle, nitiske tjenare. Fick tilläts att återvända från Sibirien, erhöll, nu då hans *teutsche Verfolger* sjelfve hade rönt vidriga skiften, en del af sina lifländska gods tillbaka och dog der 1750, in i sina sista dagar bevarande ett muntert lynne, ateistiska läromeningar och smak för bordets nöjen [1]).

Men icke heller de, som hade hjelpt kejsarinnan till makten i hopp att genom henne vinna politiska förbättringar, fingo skäl att rosa sig af segern. Sedan hennes suveränitet väl blifvit erkänd, frågade hon ej mycket efter de löften hon aflagt. Ingen »regeringsform» hördes af, den ryska adelns betydelse i det offentliga lifvet undanskymdes af de tyske gunstlingarnes välde, den »regerande» senaten aflöstes i sina vigtigaste bestyr af kejsarinnans enskilda kabinett. Väl afskaffades den förhatliga majoratslagen, förbättrades delvis officerarnes ekonomiska ställning, och beviljades hvarjehanda mer eller mindre efterlängtade förmåner, men adelsmännens tvångspligt att tjena staten inskränktes 1736 till 25 år blott för att fyra år derefter åter stadgas som obegränsad, och hären vimlade af tyske officerare, som gynnades på de inhemskes bekostnad. Annas tid har öfver hufvud i Rysslands historia efterlemnat ett pinsamt minne. Kejsarinnan sjelf var en qvinna utan bildning, bigott ända till dumhet, tillika hård-

---

hafwa hördt dylikt utaf andra, mycket mindre utaf Hr *Fick* sielf, hwilcken jag ansåge at hafwa mehra förstånd, än at han uti et så granlaga måhl sig skulle *decouvrera* för en främmande. *Ammiralen continuerade* denne *discoursen*, så länge wij woro allena, och till dess *Knez Urussoff* med flere Ryssar kommo till honom, då sedan, efter en lijten tijd, åter samma saak kom på *tapetet*». Münnich visade sig ock vara af samma mening om Fick, ehuru han »med mehra wahrsamhet tahlar derom än de andre»; Gordon deremot »tycktes fägna sig och önska Hr *Ficks* fall rätt så mycket som *Ammiralen Siewers*», efter hvad Morian erfor vid sina besök hos alla desse herrar. — Det är annars märkligt, att Münnich och Sievers sedermera sökte skada hvarandra genom ömsesidiga beskyllningar för konstitutionella böjelser; den senare fick till och med plikta derför med en tids förvisning till en liten gård i Viborgs län.

[1]) Pekarskij och Eckart, ofvan anförda arbeten.

hjertad och smaklös i sina böjelser; hennes käraste nöje var att vid sina kostsamma fester begagna andra menniskor som föremål för ett rått gyckel. De, som regerade i hennes namn, utöfvade tidtals ett verkligt skräckvälde. Det betraktades som en statsförbrytelse att ega ett exemplar af de annullerade »konditionerna», 1730 års män förföljdes eller aflägsnades från regeringens medelpunkt; så t. ex. skickades Tatistjev till Orenburg att handskas med baschkirerna och trakasserades dessutom med ständiga processer. Tyskar af allehanda slag intogo de främsta platserna inom förvaltningens olika områden. Osterman, Biron, Löwenwolde voro rikets verklige herskare, och de dolde icke sitt förakt för landets egna barn. I stället för de inhemske magnaternas öfvervälde, som blifvit krossadt genom lågadelns opposition och vädjan till kejsarinnan, trädde icke ett friare regeringssätt, ej heller en envåldsstyrelse i nationell anda, utan en ny oligarki i den förhatliga formen af några gynnade främlingars förtryck. Sjelfherskarinnans hof var skådeplatsen för deras öfvermod och den ryska adelns förnedring. »Despotismens saturnalier», för att låna en rysk häfdatecknares uttryck, skändade stat och kyrka, och det var en ringa tröst, att Münnich med sina plågade soldater vann lysande segrar öfver turkarne.

* * *

För Ryssland var det adertonde århundradet framför allt den yttre utvidgningens, den militäriska kraftutvecklingens tidehvarf. Samhällslifvets omdaning och förvaltningsformernas utbildning hade sin egentliga betydelse såsom medel för grundläggningen och häfdande af rikets europeiska stormaktsställning. Från denna synpunkt måste försöket att inskränka centralregeringens förfoganderätt öfver folkets andliga och materiella tillgångar, att ersätta den kejserliga suveräniteten med ett byråkratiskt adelsvälde betraktas såsom oförenligt med tidens politiska riktning. Men å andra sidan innebar denna sträfvan en naturlig reaktion emot de stränga kraf, som den af Peter den store reformerade absolutismen stälde på adelns verksamhet i statens tjenst. Det visade sig ock sedermera, under Katarina II:s regering, att sjelfherskardömet, som hvarken ville eller kunde tåla några politiska inskränkningar, måste hugna adeln med lättnader och privilegier, som i socialt afseende medförde betänkliga

följder. Först i våra dagar har Ryssland genom lifegenskapens upphäfvande inträdt i en ny reformperiod, som äfven har stält problemet om statsmaktens konstitutionella förhållande till tjenstemännen och öfrige undersåtar på dagordningen.

Det är en fråga, som knappast medgifver något svar, huru Rysslands öden i den närmaste och fjermare tiden hade gestaltat sig, i fall 1730 års experiment ej hade blifvit så snöpligt afklippt. Om svenskarne, hvilka i Peter den stores ögon voro *eine so berühmte und regulirte Nation*[1]) och som åtminstone voro vane vid lagens tuktan, fingo betala så dryga lärpenningar genom den politiska frihetens missbruk, huru skulle det då hafva gått för Rysslands formhatande och jäsande samhälle? Men det kan ock sägas, att folken *måste* förr eller senare betala hvad det kostar att vinna ett fullmoget statsskick.

[1]) Inledningen till krigsreglementet af 1716.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Förhållandet mellan landslagens båda redaktioner.

Uti en i Upsala universitets årsskrift för år 1884 intagen afhandling med denna titel har docenten HARALD HJÄRNE sökt göra troligt, att stadfästelsen till Kristoffers landslag vore förfalskad, och han anser, att man i sådant fall måste uppfatta denna landslag annorlunda än förut. Den skulle då »träda in i ledet bland de öfriga variationerna af landslagen».

Ehuru tacksamma för alla de värdefulla upplysningar och den utredning af frågan hr Hjärne lemnat, kunna vi dock icke instämma i den af honom dragna slutsatsen. Vi vilja till en början helt och hållet lemna stadfästelsen åsido; men äfven om någon sådan ej funnes till, våga vi ändock påstå att Kristoffers landslag i afseende på *innehållet* icke kan likställas med variationerna af Magnus Erikssons landslag.

De variationer af ME LL vi hafva att fästa oss vid äro naturligtvis endast de som äro äldre än eller samtidiga med de äldsta handskrifterna af Kr LL., hvaremot alla öfriga måste lemnas åsido. — Jämför man dessa variationer med textcodex till ME LL, finner man olikheterna på det hela taget vara både få och obetydliga. I allmänhet inskränka de sig till enskilda ord; här och der förekommer en olika ordställning, en flock har blifvit utelemnad, andra satta i olika ordning; något obetydligt stadgande ur de gamla landskapslagarne kan slutligen ha blifvit inflikadt. Gifvet är att man inom dessa Varr., liksom af hvarje annan fornskrift, af hvilken en mängd afskrifter finnas, skall kunna särskilja flere olika handskriftsgrupper. Härom säger doc. Hjärne: »Ur Uplandslagens Konungabalk och ur Östgötalagens Byggningabalk äro några stycken införda i hela grupper af landslagshandskrifter. Några handskrifter förete en blandning af Vestgötalagen och Landslagen. En grupp af handskrifter, som går tillbaka åtminstone till midten af det femtonde århundradet, uppvisar liknande ändringar i Tjufvabalken, som återfinnas i Kristoffers redaktion, och att bestämdt säga hvar de äro äldre, torde ännu vara ganska svårt. I en annan grupp förekomma Uplandslagens stadganden om representationsrätt i arf och till och med vidare utvecklade konseqvenser deraf». —

Tager man dock dessa grupper i något närmare betraktande, finner man snart, att skiljaktigheterna mellan dem och textcod. af ME LL ej äro synnerligen stora. De tillfogade styckena ur Uplandslagens konungabalk utgöras af flocken 10, handlande om »kununx leþung ok skipuistir hans», och ur Östgötalagens byggningabalk är endast hemtadt ett obetydligt stadgande om jagten på elg, hvilket der förekommer i flock 36: 2, 3. Af större betydenhet äro olikheterna hos den grupp, som företer en blandning af VGL och LL, men dervid är dock att märka, det ingen samarbetning dem emellan egt rum, utan att de två hithörande handskrifter, som falla under vår undersökning, innehålla hela ME LL och derefter vissa balkar af VGL. Till de båda återstående grupperna återkomma vi längre fram.

Vända vi oss åter till Kr LL, äro olikheterna betydligt flera och mer betydande. Visserligen är mycket ordagrant afskrifvet, men mycket har också blifvit mer eller mindre förändradt, och en mängd tillägg finnas hvilka icke hafva någon motsvarighet uti ME LL. Härvid är att märka, det de till stats- och processrätten hörande delarne förete de största olikheterna, då deremot civil- och straffrätten afvika mindre från ME LL. — För att klart visa, huru stor skilnaden är mellan Varr:s och Kr LL:s olikheter med ME LL, sammanställa vi här de i Konunga-balken förekommande.

Olikheterna mellan ME LL och dess Varr.	*Olikheterna mellan ME LL och Kr LL.*
Upl. Kgb. fl. 10 är tillagd i Varr. 12, 19, 31, 32, 36, 37, 45, 46 och Upl. Kgl. 14 i Var. 36.	Kr. LL fl. 9, 19 sakna motsvarighet i MELL. Större tillägg förekomma i Kr. LL fl. 1, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 34 och mindre i fl. 2, 3, 6, 12, 15.
Uti Varr. 3, 4 är början gjord till rubrik af fl. 10, 12, 13, 18.	Olika lydelse mot MELL förekommer i Kr. LL fl. 4, 24, 26, 27, 32.
Fl. 27 är förbigången i Var. 30.	ME LL fl. 33 saknas i Kr LL.
	Uteslutningar förekomma i Kr LL fl. 10, 11, 24, 27, 33.

Vore dessutom Kr LL endast en variation af ME LL, borde man äfven kunna spåra en framåtgående utveckling från ME LL genom dess Varr. till Kr LL., men detta kan man ej, utan tvärtom förete de äldsta handskrifterna af Kr LL. de största olikheterna från ME LL och först senare inträda sammanjämkningar dem emellan. — Hr Hjärne omnämner visserligen en handskriftsgrupp af ME LL, som i þjufua balken skulle förete liknande ändringar, som finnas i Kr LL., men ser man något närmare på denna balk, finner man, att den hufvudsakliga skilnaden mellan de båda lagarna

i afseende på densamma ligger uti att en ny flock 1 blifvit tillfogad i Kr LL., och denna flock återfinnes ej i någon af Varr. till ME LL. Det, hvaruti denna grupp deremot öfverensstämmer med Kr LL., men skiljer sig från ME LL., är utelemnandet af fl. 11 och vidfogandet af dess sista rad till fl. 39, men detta utgör endast en helt enkel redaktionsförändring. Då nämligen fl. 11 har följande lydelse: »*Huar sum taker lösn for þiuf, böte kunungе lösn ok a fyritighi marker. Læter han han lösan onæfstan böte ok kunungе XL marker*» och slutet af fl. 39 lyder: »*diruis nakar lösn siþan fore han* [ɔ: *þiuf*] *taka, gelde kunungе lösn ok a fyritighi marker, ok þet vari kunungs eensak*», har tydligen någon afskrifvare ansett det onödigt att hafva detta första stadgande på tvänne ställen och derför uteslutit fl. 11, men tillagt dess sista rad till fl. 39, i hvilken då ordet *siþan* blifvit utelemnadt.

Af hvad vi nu anfört torde framgå att Kr LL. i afseende på innehållet icke kan sammanställas med några variationer af ME LL. Att den äfven under senare delen af 1400-talet uppfattades som en ny lag framgår tydligt af det under denna tid icke sällan förekommande uttrycket *nya lagen* i motsats emot *den gamla*, hvarmed då afsågs ME LL. Sant är visserligen, att det äfven talas om en medlestæ lag, men detta är först senare och i afseende på ett enda ur Uplandslagen hämtadt stadgande om representationsrätt i arf till femte man, hvilket finnes infördt i flere till olika grupper hörande handskr. af ME LL. Då detta stadgande vid de stores otaliga arfstvister ofta måste ha åberopats, är det lätt förklarligt, att man till sist kom att betrakta de handskr. som innehöllo detta stadgande såsom hörande till en särskild lag, som då till skilnad från den gamla och den nya lagen kallades *den mellersta*.

En annan sak blir frågan om Kristoffers landslags *juridiska giltighet*, om den i detta afseende kan jämställas med ofta nämda variationer af ME LL. Men hvilken juridisk giltighet hade då dessa variationer? — Då ME LL endast successivt och partielt antogs i de särskilda landskapen, är gifvet att hvarje landskap kunde behålla vissa stadganden ur sin gamla lag, och en på dylikt sätt uppkommen variation af ME LL. hade naturligtvis full juridisk giltighet för detta landskap. Öfverflyttades deremot ett dylikt stadgande till en laghandskrift, som var afsedd att begagnas i ett annat landskap, kunde det deremot ej hafva någon giltighet. Försåvidt dessa variationer innehålla tillägg hämtade ur de gamla landskapslagarne — några helt och hållet nya torde näppeligen i dem finnas —, äro de således af olika gällande kraft allt efter orter, der de tillämpades.

Att bestämdt säga hvilken giltighet Kr LL. hade, är deremot svårare. Enligt konunga-eden i ME LL. egde konungen ej gifva någon lag utan allmogens samtycke. Ett slags lagstiftning tillkom honom dock af gammalt, den ekonomiska, jämte rätt att genom sina stadgar tolka och komplettera lagen, men härvid må märkas,

det skilnaden mellan *lag* och *stadga* vid denna tid var föga utvecklad, äfvensom att *factum* gälde mer än *jus*, och under hela 1400-talet torde knappast något säkert exempel på folkets deltagande i lagstiftningen kunna påvisas. Uti ett bref från år 1402 fälles en dom *»epter thy rikesins radh i Swerighe hafua stadgath i lagbokenne»* (SD. fr. 1401, n. 146), och i tvänne af variationerna till ME LL., den ena skrifven i början och den andra i medlet af 1400-talet, säges stadgandet om representationsrättens vid arf utsträckning till femte man vara grundadt på ett beslut af konungen, lagmännen och rikets råd. Låt vara att denna uppgift är falsk, visar den dock att lagstiftningsrätten vid denna tid ansågs tillhöra dessa personer, hvarvid väl lagmännen skulle representera allmogen. Då nu de flesta af lagmännen voro medlemmar af rådet, torde det påståendet väl kunna försvaras, att lagstiftningsrätten, såväl den ekonomiska som den egentliga, under 1400-talet faktiskt låg hos konungen och rådet, och det gäller då att undersöka, om några skäl, stadfästelsen oafsedd, finnas till att anse Kr LL. vara af dem utfärdad.

Under de tjugu år, som föregingo Engelbrekts resning låg den kungliga domsrätten så godt som helt och hållet nere. Endast högst få domar, utfärdade af rådet eller andra å konungens vägnar, träffas från denna tid, och de sista räfstetingen enligt ME LL. höllos 1421 i Småland. Under Engelbrekts resning tog deremot rådet densamma om hand och en mängd ännu bevarade dombref bära vitne om deras lifliga verksamhet på detta område. Härvid är det otänkbart, att de icke uppmärksammat, huru mycket var gammalt och föråldradt i ME LL. samt huru många skiljaktiga afskrifter af densamma funnos, hvilket naturligtvis måste medföra oreda i rättskipningen. Det synes mig derför ej vara för djerft att antaga, det de väl insett behofvet af en ny lagredaktion och vid Kristoffers val, om ej förr, bragt denna fråga å tal. Detta antagande bestyrkes äfven af att Kristoffer i sin konungaförsäkran lofvar att *»i hvad måtto de* (Sverges inbyggare så andlige som verldslige) *eller deras efterkommande nu eller i kommande tid kunde förbättra lagen, det ville han fullborda och stadfästa samt på intet sätt vara deremot eller det förhindra»*, hvilket löfte ej återfinnes i någon af de följande unionskonungarnes försäkringar. Tydligt är att just på grund af detta löfte den s. k. Kristoffers landslag blifvit sammanskrifven, hvilken således egentligen afsåg, att vara en förbättring af den gamla lagen, men det är äfven tänkbart, om man nämligen med Hr Hjärne anser stadfästelsen vara förfalskad, att denna lagförbättring aldrig blifvit af konungen och rådet gillad och antagen, i hvilket fall Kr LL. endast skulle utgöra ett fallet förslag. Af vigt för afgörandet af denna fråga är att kunna framdraga någon handling från Kristoffers regering, som tydligen visar, att Kr LL. då varit begagnad, ty otänkbart synes åtminstone mig vara, att någon, om lagen verkligen blifvit förkastad, skulle vågat tillämpa densamma så kort tid der-

efter, då många ännu måste haft kännedom om att den aldrig blifvit antagen. En dylik handling finnes också, nämligen ett dombref [1]), utfärdadt 1444 »*nesta thorsdaghen epter samthinga syndagh - - - vpa reffsta thinget i Strengness*» af Erik biskop i Strängnäs, Birger domprost och Sigge ärkedjeken dersammastädes samt riddarena Nils Jönsson, Göstaf Algotsson och Joan Karlsson lagman i Södermanland. Då Kr LL. i olikhet med ME LL. gör en bestämd skilnad mellan räfste- och rättareting samt å de förra som skulle hållas minst en gång om året i hvarje lagsaga på en gång för alla bestämd tid och ort (i Södermanland uti Strängnäs vid Samting), konungens dom, då konungen ej sjelf var närvarande, skulle fällas af lagmannen och två af rådet samt biskopen och två af kapitlet, visar detta otvetydbart att denna gång räfsteting i Södermanland blifvit hållet efter Kr LL. Då således Kr LL. i en så vigtig del som den om räfstetingen redan 1444 bevisligen varit tillämpad, torde man kunna anse som säkert att den då varit af konungen och rådet gillad och antagen.

Härmed hafva vi nu sökt visa att Kr LL. icke häller i afseende på sin juridiska giltighet kan sammanställas med variationerna af ME LL. Giltigheten af de i dem från landskapslagarne upptagna stadgandena hade sin grund i att dessa förut haft laglig kraft och äfven fortfarande kunde bibehålla sådan, dock växlande allt efter de landskap, der dessa variationer begagnades. Hos Kr LL. beror åter giltigheten på den lagstiftningsmakt, som faktiskt tillkom konungen och rådet. Vi vilja dock härmed icke förneka att denna makt var ett öfvergrepp, men det var ett sådant, som såväl sam- som framtiden genom att tillämpa den af dessa antagna lagen sanktionerade. Hos många har dock tvifvelsutan den åsigten varit gällande, att konungen och rådet genom att icke inhämta folkets samtycke öfverskridit sin befogenhet, och ett återljud häraf märkes i den bekanta domen af år 1587, i hvilken talas om den lag, »som långt och så godt som aldra senast efter de andre i konung Christophers tid, när mänge utländingar rådde här i riket och gjorde hvad de ville, blef förändrad eller utspridd».

Som en egendomlighet kommer det dock alltid att förefalla, att äfven efter utfärdandet af Kr LL., ME LL. bevisligen fortfarande begagnades, samt att flere handskrifter från medlet och senare hälften af 1400-talet finnas af denna än af Kr LL., men dels är skilnaden mellan de båda lagarna i allmänhet icke grundväsentlig, dels var det betydligt lättare att erhålla en afskrift af ME LL., af hvilken en mängd handskrifter funnos, spridda i olika delar af riket, än af Kr LL., som till en början väl endast i högst få exemplar kunde utskrifvas. Märkas må äfven att också äldre Vestgötalagen blifvit begagnad efter den yngres antagande samt att

[1]) Förvaradt i Upsala bibliotek bland pappershandlingarne från medeltiden.

de flesta handskrifterna af landskapslagarna härröra från medlet och senare hälften af 1300-talet, således från en tid då ME LL. i allmänhet redan var antagen.

Hvad till sist beträffar de stöd, som Hr Hjärne anför för sin åsigt att stadfästelsen till Kr LL. skulle vara understucken, äro de onekligen af den beskaffenhet, att de ställa densamma i en något tvifvelaktig dager, men fullt bevisande äro de dock icke. Det bevis, hvarvid Hr Hjärne synes lägga största vigten, är att biskoparna icke åberopa stadfästelsen i sin bekanta protest af år 1454 emot Karl Knutssons ingrepp i kyrkans rättigheter. Ty, då deras afsigt var »*ad defendendum et contradicendum et publice reclamandum ac protestandum et appellandum contra quoscunque molestantes jura, privilegia, laudabiles consuetudines immunitates et ecclesiasticam libertatem per innovationes, immutationesque ac per alia quæcunque gravamina hactenus perturbantia aut in posterum perturbare et persequi quomodolibet attinentia*», torde de nog hafva gjort detta, om nämligen stadfästelsen innehölle några större medgifvanden åt dem än sjelfva landslagen, men detta gör den i sjelfva verket icke. I stadfästelsen säger sig nämligen konungen endast hafva sammanfattat lagen »*saluis privilegiis ecclesiarum et ecclesiasticarum personarum, nobilium, militum ac militarium, quibus nullum præiudicium per præsens irrogare volumus nec gravari*, och i landslagens konungaed stadgas *at konunger scal kirkiom, klærkom oc klostrum, riddarom oc swenom oc hwars thera hionom oc gotzom alt gamalt frelse, friheet oc preuilegia halda.* Då således stadfästelsen ej innehöll något annat än hvad som stod i sjelfva lagen, fans intet skäl att särskildt åberopa den.

Som en egendomlighet anför Hr Hjärne att stadfästelsen ej innehåller något om allmogens samtycke, ehuru detta enligt Kr LL. uttryckligen fordrades, men detta synes mig snarare tala för än emot äktheten af stadfästelsen. Hade man nämligen genom en understucken akt velat skaffa större helgd åt denna lag, hade man nog skrifvit den så, att den blifvit fullt öfverensstämmande med lagens fordringar. — Det är äfven beaktansvärdt, att man icke här i tillämpliga delar följt Uplands- och Södermanna-lagarnes stadfästelsebref, utan i dess ställe användt ett helt annat delvis från 1234 års decretal-samling lånadt formulär. Har kanske detta begagnats vid stadfästelsen af någon utländsk lagsamling? — Beträffande anmärkningen att stadfästelsen är utfärdad å en medföljande lagbok, *præsens* eller *hæc compilatio*, samt således ursprungligen utgjort en integrerande del af sjelfva lagen, så eger samma förhållande rum med Södermannalagen. I dess stadfästelsebref, hvilket eljes i allt tillämpligt är en ordagrann afskrift af Uplandslagens, talas nämligen öfverallt om *denna bok.*

Karl Henrik Karlsson.

Underrättelser.

— F. d. riksantiqvarien B. E. HILDEBRAND afled den 30 augusti detta år vid 78 ½ års ålder. Sedan omkring 50 år tillbaka var hans verksamhet förlagd till Stockholm, der också Statens historiska museum står som ett varaktigt minne af densamma. Erinrar man sig det anseende detta museum intager i Europa och den lyftning detsamma gifvit åt en nästan ny vetenskap, arkeologien, skall man visserligen ej underskatta betydelsen af den berömde danske arkeologen Thomsens inflytande på den unge akademikern, som kom honom att med öfvergifvande af andra planer egna sig åt fornforskningen och numismatiken. Genom den snabba tillväxten af de historiska samlingarna bereddes detta rika material som gjort det möjligt för den svenska fornforskningen att utveckla sig till den sjelfständiga ställning den nu intager, och för den uppväxande vetenskapen skaffade han äfven ett eget vetenskapligt organ genom grundläggandet af »Antiqvarisk Tidskrift för Sverige». För den historiska vetenskapen i inskränktare mening verkade han framför allt genom utgifningen af Svenskt Diplomatarium, vid hvars andra del han redan lade verksam hand och hvars tredje till femte del han utgaf med en omsorg som vunnit allmänt erkännande. Af hans smärre uppsatser har den om Nöteborgska freden väckt den största uppmärksamheten. Riksantiqvarien Hildebrand tillhörde äfven Historiska Föreningens stiftare och såg i dess tidskrift ett önskningsmål fyllas, för hvilket han redan under 1830-talet varmt intresserat sig, ehuru förhållandena då ej medgåfvo dess realiserande.

— Den bekante historikern J. G. DROYSEN afled den 19 juni 76 år gammal efter att under de sista 25 åren ha verkat som professor vid universitetet i Berlin. I likhet med många andra tyska historici hade han börjat med grundliga klassiska studier, af hvilka frukterna blefvo dels öfversättningar af Äschylus och Aristofanes, dels arbeten öfver Alexander den store och hellenismen, hvilka ha bibehållit ett fortfarande värde. Under de sista 20 åren åter egnade han sig hufvudsakligen åt den nyare historien och började 1855 utgifningen af sitt hufvudverk »Geschichte der Preussischen Politik», af hvilken 12 delar utkommit. Under hans ledning började äfven utgifvandet af samlingen »Urkunde und Actenstücke zur Geschichte des grossen Kurfürsten» (från 1864). För öfrigt har han gjort sig känd som en skarp partiman, särskildt i den schlesvigholsteinska frågan och äfven hans historiska författarskap var ej alldeles fritt från en något ensidig uppfattning i preussisk anda.

— Den ryktbare egyptologen öfverbibliotekarien i Berlin K. R. LEPSIUS afled den 10 juli 74 år gammal.

— Den äfven i Sverige tämligen bekante radikale statistikern och historikern G. KOLB har aflidit den 15 maj detta år. Hans »Culturgeschichte der Menschheit» har äfven utkommit i svensk öfversättning.

— Föreläsningar i historia vid de nordiska universiteten hösten 1884: *Upsala*, HAMMARSTRAND, Österlandets historia under gamla tiden; ALIN, Det svenska statsskickets historiska utveckling 1809—1866, samt de Skandinaviska ländernas statskunskap; HJÄRNE, Sveriges historia under Gustaf I och hans söner. — *Lund*, ODHNER, Preussiska rikets historia; WEIBULL, Europas och Nordamerikas geografi och statskunskap. — *Kristiania*, SCHJÖTT, Tyrrhenopelasgerna och deras plats i den äldre grekiska och romerska historien; DAAE, Europas historia från början af 18:de århundradet; Norges kyrkohistoria; STORM, källorna till Sverres historia; SARS, Norges och Danmarks historia 1536—1660; NIELSEN, Norges historia 1814. — *Helsingfors*, DANIELSON, Engelska samhällets historia; PALMÉN, nordiska samhällsförfattningens historia; SCHYBERGSON, Frankernas historia och feodalväsendet. — *Köpenhamn*, HOLM, Greklands historia i forntiden och Europas nyare historia (examinatorier); STEENSTRUP, Inledning till historiens studium; ERSLEV, Cæsar de bello Gallico; skriftliga öfningar på Frankrikes eller Englands historia; BRYNJULFSON, Nordens äldsta historia; MOLLERUP, Sveriges historia under Vasa-ätten.

— En längre biografi öfver den holländske statsmannen JAN DE WITT har utgifvits af herr A. LEFÈVRE-PONTALIS. Vi hoppas att en annan gång utförligare kunna återkomma till detta arbete.

— Ett af de sista häftena af Sybels Historiska tidskrift innehåller bland annat en artikel af professor H. BRESSLAU i Berlin öfver Maria Stuart, som meddelar åtskilliga intressanta bidrag både till kritiken af källorna och till belysning af åtskilliga punkter i denna historiens högmålssak, der ännu de mest motsatta åsigter finna advokater. Hvad som ur denna liksom andra nyare yttranden ovederläggligt framgår, är haltlösheten af den under professor Onckens auspicier utgifna skriften om Maria Stuart, för hvilken vi i en föregående årgång gjort reda [1]). Det gäller bland annat äfven namnformen för drottningens andra gemål, Darnley, ur hvilken författaren till senast nämda skrift mycket förhastadt synes ha uteslutit *n* (Darley). Herr Bresslau stannar för öfrigt vid den åsigten att det första och mest komprometterande af de s. k. kassett- eller schatullbrefven måste anses såsom äkta. — En ny upplaga af herr GÄDEKES »Geschichte Maria Stuarts» lärer för öfrigt efter hvad vi höra, snart vara att förvänta.

— Om en äfven i Sverige begagnad handbok i den historiska kronologien af E. BRINCKMEIER meddelas af en recensent i Sybels Historische Zeitschrift, som redan förut strängt nagelfarit med den-

[1]) Historisk Tidskrift, 1882.

samma, att han vid anstäld jämförelse funnit Brinckmeiers arbete nästan helt och hållet vara en öfversättning af ett äldre engelskt verk öfver samma ämne, »The chronology of history» af Nicolas, med originalets fel och allt.

— Den tyska regeringen lärer ha för afsigt att publicera statuterna, privilegierna och längderna för den »tyska nationen» vid universitetet i Bologna från 13 til 15 århundradet. En och annan svensk torde väl ock ha tillhört detsamma.

— Publikationen af Metternichs memoirer har afslutats med åttonde delen, som omfattar slutet af fyrtio- och början af femtiotalet, och bland annat äfven behandlar hans vistelse i England efter revolutionen i Wien 1848.

— Den nya upplagan af GARDINERS bekanta *History of England* 1603—1642 har nyligen fullständigt utkommit i 10 band.

— I Finland har bildat sig en Förening för att samla och bevara litterära minnesmärken efter Finlands berömda män. Vi hafva från en af inbjudarne mottagit ett upprop »till allmänheten», åt hvilket vi här nedan bereda plats, tilläggande att redovisning för meddelanden eller gåfvor kommer att lemnas. Af den uppgift, som lemnas om de samlade bidragens förvaringsrum, framgår ock att de komma att hållas tillgängliga för forskarne.

»För att bilden af de män, som kraftigast ingripit i ett folks utveckling, skall för kommande generationer framstå sann och klar, fordras att minnesmärkena af deras lif och verksamhet så fullständigt som möjligt bevaras från förstörelse och ställas till forskarens förfogande. Der detta icke skett, der det närmast följande slägtet icke vinnlagt sig om att samla upp dessa värdefulla minnen, der har bilden af den hänsofne store gått till efterverlden bristfällig och dunkel; vi påminna endast om huru ofullständigt häfden förmått belysa t. ex. Agricolas mäktiga gestalt.

I synnerhet har vår tids Finland en dyrbar pligt att fylla i detta hänseende. Det har sett en ovanligt rikt begåfvad generation, en sådan, hvars like ett folk icke skådar flere gånger under sin tillvaro, fullborda sin lifsgärning och gå ur tiden; Runebergs, Cygnæi, Snellmans, Lönnrots grafvar hafva bäddats under de allra sista åren. Det stora och väsentliga af sådane mäns arbete skall visserligen icke kunna råka i glömska, men äfven de små och skenbart obetydliga dragen äro af vigt för häfdatecknaren, som en dag skall skrifva denna generations historia. Tanken härpå har föranledt undertecknade, medlemmar af Finlands studentkår, att bilda en förening, hvars syfte skall bli att så sorgfälligt som möjligt taga vara på alla litterära minnesmärken af Finlands utmärkta personligheter, att i hufvudstaden förvara hvad vi lyckats samla och hålla det tillgängligt för forskaren och för allmänheten.

Men för framgången af vårt företag är nödvändigt, att alla för saken intresserade lemna sitt bistånd, och vi vända oss derför

till den bildade allmänheten med begäran att såsom gåfvor eller till afkopiering få mottaga:

bref och andra handskrifter af våra minnesvärde män;

periodisk och tillfällighetslitteratur, inhemsk och utländsk, som innehåller antingen bidrag af dem eller bedömanden och underrättelser om deras lif och verk;

i bokhandeln utgångna arbeten, i synnerhet akademiska disputationer;

porträtter, teckningar m. m.:

upptecknade sägner, anekdoter och andra upplysningar;

meddelanden hvar sådana stå att fås.

Den på detta sätt hopbragta samlingen är afsedd att förvaras: de originala handskrifterna i universitets-biblioteket och kopiorna samt tryckalstren i studentbiblioteket, till dess antagligen framdeles ett särskildt rum i studenthuset kan upplåtas för ändamålet.

Till en början hafva vi beslutit egna vår uppmärksamhet i främsta rummet åt H. G. Porthan, M. Calonius, J. Tengström, F M. Franzén, A. I. Arvidsson, E. Lönnrot, J. L. Runeberg, J. V. Snellman, F. Cygnaeus, J. J. Nervander och M. A. Castrén. Men derjemte emottagas med tacksamhet alla bidrag till karaktäristiken af öfriga gestalter i äldre och nyare tid, hvilka på ett eller annat sätt äro förtjenta af en plats i vår kulturhistoria. Af särskild vigt vore att så fort som möjligt hopbringa det som ännu kan finnas från tidigare sekel, såsom af Gezelierne, Juslenius m. fl.

Sändningarna torde godhetsfullt adresseras till någon af undertecknade, eller under allmän adress: Studenthuset i Helsingfors.

Inbjudarne äro herrar Wilhelm Chydenius, Gustaf Grotenfelt, Aug. Hjelt, Emil Hougberg, A. Kallio, Yrjö K. Koskinen, Ernst Lagus, Hj. Neiglick, Uno von Schrowe, Theodor Schvindt, Edv. Vestermarck och R. F. von Willebrand.

Strödda bidrag
till
Svenska Statsskickets Historia.

AF

OSCAR ALIN.

I.

Om beräkningen af Riksståndens röster enligt 1786 års Riksdags beslut.

Uppkommen genom en utvidgning af herredagen, hvilken åter ej var annat än ett större rådsmöte, egde den svenska riksdagen länge i rättsligt afseende ingen annan karakter än den af en rådgifvande församling. Denna dess egenskap framträder ock tydligt i den första bestämmelse man har angående det förfaringssätt, som borde följas, om de särskilda stånden ej förenade sig om samma beslut. Det heter nämligen derom i vår äldsta Riksdagsordning: — — »Hvar någon skiljaktighet finnes emellan ständernas resolutioner, då må i kongl. maj:ts närvaro hvart stånd genom en af de sina försvara och förfäkta sin mening — på det, när skälen och argumenten äro förhörda, man då desto bättre kan hålla dem emot hvar andra och tillse, hvilkendera bästa grunden hafver, — så länge att de kunna skäligen förenas, eller kongl. maj:t tager deraf det bäst är.» Vid den tidpunkt, då detta stadgande gafs, hade emellertid riksdagens betydelse utvecklat sig så, att det ej kunde ega tillämpning på alla frågor, som af densamma behandlades. Riksdagen hade börjat att i beskattnings- och lagstiftningsfrågor utöfva den beslutanderätt, som lagligen tillhörde lanskapsmenigheterna eller landskapsnämnderna och var således i dylika frågor i förhållande till konungen ej mera endast rådgifvande; och bestämmelsen om konungens rätt att välja emellan ståndens beslut kunde således i afseende på dem icke ega samma tillämpning, som i afseende på ärenden, angående hvilka konungen ensam egde beslutanderätten. I

beskattningsfrågor kunde ej ens något val komma i fråga, ty sättet för dessas behandling af riksdagen var sådant, att hvart stånd bestämde sin egen bevillning. I frågor rörande ändring af allmänna lagen stälde sig saken annorlunda: formerna för deras behandling voro ej sådana, att de uteslöto möjligheten att använda den valrätt, som utan inskränkning var konungen medgifven; men försåvidt riksdagen i dylika frågor uppträdde såsom utöfvande folkets *beslutanderätt*, skulle valrättens användning hafva kommit i tydlig strid med lagens stadgande, att konungen ej fick stifta ny lag eller ändra gammal utan *allmogens ja och samtycke*, eller, såsom det hette i Gustaf II Adolfs konungaförsäkran: *utan arffurstarnes, riksens råds och meniga*[1]) *ständers ja, samtycke och fullbordan.*

I ännu mer bestämd motsats stod det ifrågavarande stadgandet i 1617 års Riksdagsordning till de bestämmelser angående konungs och ständers ömsesidiga ställning i lagstiftningsfrågor, hvilka gåfvos genom 1772 års Regeringsform. Dessa bestämmelser lydde sålunda:

§ 39. Riksens ständer skola med trogen ömhet lemna allan konungsligan rätt, som Sveriges lag beskrifver, uti full makt och myndighet alldeles oförkränkt, och hvad på det sättet den konungsliga myndigheten tillhörer, med nit, försorg och omvårdnad handhafva, försvara och styrka, samt derföre ej något af dessa Fundamentallagar förbättra, ändra, tillöka eller förminska utan konungens samråd och samtycke, så att ingen olag skall gå öfver rätt lag, eller undersåtars frihet och konungens rättigheter blifva vanskötta och undertryckta; utan hvar och en åtnjute sina lagliga rättigheter och välfångna privilegier. Blifvande alla andra ifrån år 1680 till närvarande tid såsom Grundlag ansedda stadgar härmed afskaffade och förkastade.

§ 40. Ej må konung någon ny lag utan ständernas vetskap och samtycke göra, eller någon gammal afskaffa.

§ 41. Ej må riksens ständer någon gammal lag afskaffa eller ny lag göra, utan konungens ja och samtycke.

§ 42. Då ny lag skall göras, blifver i akt taget, som följer: är det riksens ständer, som den önska, då öfverlägge sins emellan, och då de öfverenskomna äro, öfverlemnas projektet till kongl. maj:t igenom deras fyra talemän, att inhemta konungens tanke. Kongl. maj:t rådfrågar då riksens råd och inhemtar deras mening, samt sedan han sjelf öfvervägt dem och tagit sitt beslut, kallar riksens ständer på rikssalen och meddelar dem i kort tal sitt ja och samtycke,

[1]) I förbigående anmärka vi, att ordet »meniga» ej, såsom en och annan antagit, här står för att uttrycka fordran på *enhällighet* å ständernas sida: det står tydligen endast för att beteckna *de* ständer, som ej i likhet med arffurstarne och rådet kunde göra anspråk på att utmärkas såsom »*de förnämsta ständerna*».

eller ock de orsaker, för hvilka han dertill ej samtycka kan. Skulle åter kongl. maj:t vilja proponera någon ny lag, då meddele han först den med riksens råd, och sedan de till protokollet sagt sina tankar, då öfverlemnas det alltsammans riksens ständer, hvilka, sedan de öfverlagt och öfverenskommit sins emellan, begära dag, att på rikssalen få afgifva till kongl. maj:t sitt samtycke; men skulle det vara ett afslag, då aflemna de det med de orsaker, som de dertill haft, skriftligen genom deras fyra talemän.

§ 43. Skulle det så tilldraga sig, att det uppkom någon ny lagfråga, som förra tiders exempel nogsamt visa, då blifve den afgjord på samma sätt, som § 42 det ofvanföre stadgar.

§ 57. Då något otydligt skulle finnas i denna Lag, så må man då sig rätta efter dess bokstafveliga innehåll, till dess kongl. maj:t och riksens ständer, på sätt som uti 39 och 42 §§ föreskrifves, kunna förenas.

Då dessa bestämmelser gåfvos, hade 1617 års Riksdagsordning ett halft århundrade varit ur bruk. Den upplifvades icke genom 1772 års Regeringsform, men dennas stadgande, att alla *efter* 1680 tillkomna grundlagar vore att anse som *afskaffade*, tillämpade Gustaf III så, att de som gällt *före* 1680 vore att anse som *återstälda*, och i enlighet dermed uplifvade han nämda lag vid den första riksdag, som hölls efter statshvälfningen, år 1778. Ett dylikt sätt att tolka den nya Regeringsformen var väl egnadt att väcka misstro till konungens uppriktighet med denna lags bestämmelser angående ständernas beslutanderätt, och misstankarne växte, då man fann, att han ej medgaf ständerna att för lagfrågornas behandling tillsätta ett gemensamt utskott: man antog, att han genom att hindra gemensam beredning af dessa frågor ville förekomma, att ständerna skulle förena sig om ett gemensamt svar på de kungliga propositionerna, hvaraf åter skulle följa tillfälle för konungen att med stöd af 1617 års Riksdagsordning bland de olika svaren taga det, som han fann lämpligast[1]), och således att eludera den beslutanderätt, som enligt Regeringsformen tillkom ständerna. Oron häröfver gaf sig luft bland annat i ett den 19 jan. 1779 på Riddarhuset upläst memorial, hvars författare (kongl. sekreteraren Hummelhjelm) först sökte visa, att 1617 års Riksdagsordning såsom upplifvad utan ständernas samtycke ej kunde ega laga kraft, och sedan på följande sätt framstälde motsatsen emellan dennas och Regeringsformens bestämmelser:

---

[1]) *Fersen*, Historiska skrifter IV, s. 124 ff.

»Hela lagskipningen och rikets styrelse, efter Konungabalken, Landslagen och Regeringsformen, är en Sveriges konung ensam och allena tillhörande makt och rättighet, i stöd af 2 § Regeringsformen.

»Deremot tillägga 40 och 41 §§ i samma Regeringsform riksens ständer deltagandet uti lagstiftningen med kongl. maj:t, på det sätt och efter den ordning, som 42 § innehåller; att nämligen, då de sins emellan öfverlagt och öfverenskommit, om endera åstundar ny lag, öfverlemna de igenom talmännen deras underdåniga projekt till kongl. maj:t, att inhemta dess nådiga tanke, och att deras svar på en af k. maj:t i nåder proponerad lag, sedan de sins emellan derom öfverlagt och öfverenskommit, afgifves i underdånighet till k. maj:t på rikssalen, i fall det innehölle bifall eller samtycke; men om det vore ett afslag, aflemnas det, jemte riksens ständers orsaker dertill, skriftligen genom talmännen.

»Sådan är den ordning nuvarande Regeringsform vid lagstiftningens utöfvande föreskrifver.

»Deremot utstakar 1617 års Ordning sättet härvid helt annorlunda. Den föreskrifver, att hvart stånd skall till kongl. maj:t öfverlemna sina svar skriftligen; att kongl. maj:t, i fall han vid ständernas svar funne betänkligheter, dervid replicerade, som orden lyda: *att ifall ibland stånden vore skiljaktigheter, de då i kongl. maj:ts öfvervaro, igenom en af de sina, å hvar sida, sin mening förklara sökte; och att, när de ej kunde förenas, kongl. maj:t toge deraf det bäst vore.*

»Detta strider i anseende till formen och sättet, efter min tanke, emot hvad förenämda 42 § i Regeringsformen förmår, som lemnar riksens ständer frihet *att sig emellan öfverlägga och öfverenskomma, samt sedan hos kongl. maj:t sina underdåniga yttranden tillkännagifva.* En omständighet som riksens ständer, i afseende på framtiden, ej lära för litet betydande anse.

»Men det som, i mitt sinne, är af ännu mera vigt, är, att konungen uti 1617 års Ordning tillägges den rättighet att, då riksens ständer ej kunna förenas, välja af dess meningar den kongl. maj:t bäst finner.

»Härigenom vore lagstiftningen lagd uti konungens händer. Men den makt, som, jemte lagskipningen, ensam kan göra och ändra lagar, den är ej likmätig Regeringsformen.

»Riksens ständer, ehuru de inom sig sjelfva hafva fyra stämmor, utgöra i lagstiftningen likväl ej mera än ena rösten.

»Pluraliteten af deras stämmor utgör denna röst. Om denna ej vore enhällig, kunde den, oaktadt pluraliteten, upphöra att blifva gällande dymedelst, att konungen kunde välja af ståndens olika meningar hvilken honom bäst syntes; och således, enär ett af ståndens särskilda yttrande blefve antaget emot pluralitetens, då kunde ju ej riksens ständer sägas vara i lagstiftningen medverkande.

»Skulle åter riksens ständer finnas antingen uti sina röster så skiljaktiga, att de icke till ett beslut, igenom pluralitets beräknande, förenas kunde, eller tvenne stånd stannade mot tvenne, så kunde, öfver det i fråga stälda ämne, riksens ständer icke anses hafva fattat något beslut; utan komme i sådant fall att förhållas som 57 § i Regeringsformen förmår, då något i lagen finnes otydligt. Men om i sådan händelse konungen egde att decidera, så vore det han allena, men icke konung med ståndens samtycke, som gjort lagen eller beslutet, och då vore Regeringsformen åter till sin grund rubbad.

»Sådana äro de grunder, som efter mitt begrepp kunna uppkomma utaf de anförda ställen i 1617 års Ordning, stridiga emot den antagna Regeringsformen och vådeliga för regeringssättet». — — — — — [1])

Emellertid hade man försökt att, trots de hinderliga formerna, åvägabringa öfverensstämmelse mellan stånden i afseende på lagfrågorna, och man lyckades äfven att vinna enhällighet eller pluralitet för bifall till eller afslag å konungens propositioner, äfvensom att genomdrifva, att svaren skulle öfverlemnas, ej för hvart stånd särskildt, utan gemensamt å samtliga ståndens vägnar.[2]) Konungen lät detta passera och mottog på rikssalen den 20 januari 1779 genom landtmarskalken ständernas gemensamma svar på de lagpropositioner, som de bifallit,[3]) samt yttrade derpå:

»Som jag och riksens ständer således sammanstämma i enahanda mening öfver dessa ärenden, så blifver *i kraft af 40,*

[1]) *Fersen*, Historiska skrifter IV, Bil. XXIV.

[2]) Se *Montan*, Bidrag till Gustaf III:s historia, s. 75.

[2]) *Montan*, anf. st. s. 78. Jfr *Fersen*, anf. arb. IV, s. 131: »Konungen lät af hofkansleren uppläsa *hvarje stånds svar särskildt.*» — — — Förmodligen beror detta yttrande på minnesfel, föranledt af det förfaringssätt, som iakttogs, då ständernas svar på konungens propositioner i *ekonomiska* ärenden den 25 jan. öfverlemnades till konungen.

41 och 42 §§ RF det som nu är uppläst härmed antaget, gilladt och stadgadt för lag; hvaremot uti de ämnen, hvarom med mina propositioner riksens ständer sig icke förenat, hädanefter som hittills kommer att förblifva *enligt förr åberopade §§* vid hvad lagen derom tillförene stadgat.»

Detta rörande behandlingen af de frågor angående ändring i *allmänna lagen*, som voro föremål för konungens propositioner. Hvad åter angår ständernas svar på konungens propositioner i *ekonomiska lagfrågor*, så meddelades de särskildt för hvarje stånd, och konungen förklarade i plenum plenorum den 25 jan. att de, om tiden det medgifvit, äfven för öfrigt bort behandlas i ordagrann öfverensstämmelse med 1617 års Riksdagsordning. Med afseende på *dylika frågor* skulle således den i nämda lag konungen förbehållna valrätten ega gällande kraft.

Det sätt, hvarpå konungen uttalat sig med anledning af ständernas svar angående de allmänna lagfrågorna, föranledde grefve Fersen att i adelns plenum den 21 jan. 1779 hemställa, huruvida någon åtgärd borde vidtagas med anledning af Hummelhjelmska memorialet: enligt hans mening vore det obehöfligt, sedan konungen »på ett så fullkomligen upplysande sätt» förklarat, att §§ 40, 41 och 42 RF skulle följas i lagstiftningsärenden, och således i så måtto *gillat* hvad memorialet egentligen innehöll. Detta befans äfven vara adelns mening, men för att förekomma att 1617 års Riksdagsordning skulle i framtiden kunna åberopas mot Regeringsformen, intogs i Riksdagsbeslutet, att nämda lag endast blifvit följd *uti de delar, hvari den ej vore genom Regeringsformen ändrad*, hvarjemte i samma beslut nästan ordagrant intogos de uttryck, som konungen på rikssalen den 20 jan. användt i fråga om ständernas svar på de kungliga propositionerna om ändring i allmänna lagen. Då nu tillika slutparagrafen i Riksdagsbeslutet stadgade, att den ordning vid ärendenas afgörande, som vid denna riksdag blifvit följd, skulle gälla som »lag och rättesnöre» för framtiden, finner man, att 1778—79 års ständer sökt att, så vidt utan särskildt lagstadgande var möjligt, förebygga den inskränkning i riksdagens beslutanderätt i lagfrågor, hvarmed upplifvandet af 1617 års Riksdagsordning hotade.

Under den följande tiden växte misstroendet emot konungen och på samma gång oppositionens styrka. Så den ena som den andra af dessa omständigheter föranledde vid riksdagen 1786 mera direkta åtgärder i samma syftning. I riddarhusets plenum

den 11 maj föreslog statssekreteraren Wadenstjerna att, i motsats till hvad vid föregående riksdag egt rum, ett för alla stånden *gemensamt* lagutskott skulle tillsättas, och redan dagen derpå kunde landtmarskalken meddela konungens nådiga tillåtelse, att »uti de utskott, som komme att sättas af samteliga riksens ständer, den arbetsmetoden hädanefter måtte blifva antagen, att samteliga ståndens deputerade gemensamt måtte företaga och utarbeta de till dem hänskjutna mål och ärenden».[1]) Den anledning till splittring mellan stånden och dermed följande möjlighet att tillämpa Riksdagsordningens bestämmelse om konungens valrätt, som måste ligga i lagfrågornas behandling af särskilda utskott för särskilda stånd, var sålunda undanröjd.

Omedelbart efter denna frågas afgörande uppträdde friherre Carl de Geer med ett anförande, hvari det bland annat hette: »då jag inför höglofliga ridderskapet och adeln måste bekänna, att vissa ord i Riksdagsordningen af år 1617 förefalla mig mindre tydliga att kunna förenas med vår grundlag, Regeringsformen af 1772, utbeder jag mig ödmjukast ridderskapets och adelns upplysning uti den punkten, som angår expedierandet af *de underdåniga svar, som riksens höglofliga ständer skola aflemna på de af hans kongl. maj:t dem i nåder meddelade propositioner*, om icke *tre stånds pluralitet* är den grund, hvarefter expeditionerna skola författas».

Grefve Axel von Fersen, som derpå fick ordet, yttrade bland annat: »Vi hafva en Regeringsform, som är vår heliga och oryggliga grundlag, hvars gräns både konung och undersåtar genom en dyr ed förbundit sig att ej öfverskrida. Dess 42 § utstakar, huru *nya lagar* skola göras: 52 § i samma Regeringsform utsätter äfven tydligen, att i *ståndens privilegiisaker* fordras alla fyra ståndens stämmor att utgöra ständers beslut. I *alla öfriga mål, utom bevillningsfrågor*, är esprit af vår lag den, att tre stånds röst utgöra ständernas tanke. Ett stånd kan aldrig göra ständers beslut». Riksdagsordningen af 1617 kunde väl aldrig i någon måtto rubba eller förändra innehållet i Regeringsformen, som vore den rätta, den enda af både kongl. maj:t och ständerna besvurna grundlagen; men då hvarken i denna Riksdagsordning, eller i senaste Riksdagsbeslut, vore »med nog tydlighet utstakadt, huru tillämpningen af de samma till

[1]) Ridd. o. Ad. Prot. 1786, 12, 13 f.

Regeringsformen angående expeditionssättet af *de frågor, hvaröfver ständer egde att sig yttra*, rätteligen borde vara att iakttaga», ansåg talaren det vara högst angeläget att derom vinna en grundlig och klar upplysning, till undanrödjande af de misstag och den tvekan, som i ett så angeläget mål en gång kunde uppkomma.[1])

I samma syftning yttrade sig flere, vidlyftigast öfverste Almfelt, som till en början formulerade frågan så, att det gälde att utstaka, »huru förhållas skulle med expeditionssättet, när meningar öfver någon hos riksens ständer uppkommen *lagstiftningsfråga* kunde finnas dem emellan olika». Han erinrade med anledning deraf om Hummelhjelmska memorialet vid näst föregående riksdag och hemstälde, om icke adeln skulle finna nödigt att jemte de öfriga stånden stadga, att vid expedierandet af *de ärenden, som antingen genom kongl. maj:ts eller riksens ständers egen åtgärd vid riksdagarne förekomme*, den ordning följdes, att, enär tre stånd i samma mening instämde, underdånigt svar eller utlåtande i anledning deraf, på sätt § 42 RF utstakade, till kongl. maj:t aflemnades, utan att å det ståndets tanke, som varit af olika mening, vidare fästes något afseende; — men att, då meningarna bland stånden vore så skiljaktiga, att de uti ett gemensamt beslut icke kunde förenas, eller två stånd stannade mot två, frågan, om hon hos riksens ständer sjelfva uppkommit, nedlades och ansåges såsom ej vidrörd, men om hon ifrån kongl. maj:t blifvit riksens ständer förestäld, derå det underdåniga svar genom de fyra talmännen skriftligen aflemnades, att riksens ständer icke kunde deröfver något yttrande afgifva, utan anhölle, att den förestälda frågan måtte anses såsom icke framstäld och således förfalla.

»Detta kan likväl», fortfor han, »icke angå mål, som röra *bevillningar* eller *nya privilegier* för något stånd. Det förra är till sin natur af den art, att trenne stånds pluralitet deruti icke kan verka emot det fjerde, emedan hvart stånd eger åtaga sig den beskattning det tror sig mäkta draga, utan att de tre öfriga håndens pluralitet detsamma något kan ålägga. Häraf skulle eljest de största oredor till det ena eller andra ståndets förtryck kunna uppkomma. Och hvad nya privilegier för något stånd

[1]) Ordalagen äro, sådana de finnas i protokollet, något skrufvade, men deras mening torde vara den här ofvan angifna.

angår, så är 52 § RF deruti tydelig, att sådana icke kunna utfärdas utan alla fyra riksens ständers vetskap, gjorda påminnelser och samtycke.

»Enär på detta sätt riksens ständer fastställt, huru *de vid riksdagarne förekommande ärenden* böra hos dem i likhet med Regeringsformen och regeringssättets deruti grundade art afgöras och expedieras, så äro alla de tvetydigheter, som af de anförda orden i 1617 års RO i framtiden till rikets förderf kunde dragas, utur vägen röjde, och *det öfriga hvad samma Ordning innehåller, som blott har afseende på ceremoniel vid riksdagarne,* kan såsom en gällande lag anses, till dess kongl. maj:t med riksens ständer kunde finna nödigt efter tidernas skick deruti någon ändring göra.»

Å andra sidan påpekade landtmarskalken, att ständernas rätt till deltagande i lagstiftningen vore i Regeringsformen allt för tydligt utstakad, för att Riksdagsordningen skulle deri kunna göra någon ändring, ett förhållande som vore tydligen ådagalagdt genom den praxis, som vid sista riksdagen blifvit följd, och genom innehållet i nämda riksdags beslut; medan hofrättsrådet Rudman Bergenstråle anmärkte, att någon stridighet mellan Regeringsformens och Riksdagsordningens bestämmelser så mycket mindre förefunnes, som det omtvistade stadgandet i den sistnämda egentligen rörde »de mål, som ej vidare till riksens ständer hörde, än att deras *yttrande* deröfver äskades», medan beslutanderätten tillhörde konungen ensam. Något tvifvelsmål angående hvad som borde anses såsom ständernas mening i frågor, angående hvilka de egde att *decidera,* ansåg han således ej behöfva uppkomma, och fann derföre onödigt att vidtaga någon åtgärd för erhållande af en lagförklaring. Samma åsigt hyste ock landtmarskalken, men som han fann, att »denna deliberation uppväckt ridderskapets och adelns bekymmer», föreslog han, att ståndet skulle »med undersåtlig vördnad och tillförsigt nalkas hans kongl. maj:t, hvilken, som den förste medborgaren bland ett rättskaffens fritt folk, visserligen bäst kunde gifva ridderskapet och adeln en sådan upplysning i deras tvifvelsmål, som kunde skingra allt mörker och trankilisera deras sinnen». Detta blef ock slutligen adelns beslut: landtmarskalken anmodades att »helt ensam, dock på ridderskapets och adelns vägnar», anmäla ståndets åsigt i frågan. Denna åsigt, utrönt genom framställd

proposition[1]), meddelades konungen med följande ord, som landtmarskalken »hade sig till minnes på ett löst blad tecknat utur den bifallna propositionen»:

»Uti alla Lagstiftningsmål, utom Privilegier och Bevillningar, utgöra tre stånds pluralitet riksens ständers tanke; samt när två stånd äro emot två, förfaller frågan, såsom af ständer ej besvarad.»

Denna tolkning godkändes genast af konungen, som under de nu anförda raderna med egen hand tecknade:

»Detta är alldeles min tanke; den är enlig både med Regeringsformen af den 21 augusti 1772 och med senaste Riksdags-practique, och fägnar det mig mycket, att jag i alla delar instämmer med ridderskapet och adelns tankar. Gustaf.»[2])

Följande dag, den 13 maj, meddelade adeln de öfriga stånden hvad som passerat. Dessa förenade sig genast med adeln så väl i hufvudfrågan, som om en gemensam tacksägelse till konungen med anledning af det yttrande han gifvit. I den tacksägelseskrift, som till honom genom en stor deputation framlemnades, var ständernas mening i lagförklaringsfrågan sålunda uttryckt:

---

[1]) I Nordins Dagboksanteckningar för 1791 läses följande: »På Riksdagen 1786 talade Rosenstein allenast en enda gång på riddarhuset, nämligen då Carl de Geer dref saken om tre stånds pluralitet. Carl de Geer ville hafva orden: *i alla lagstiftnings- och bevillningsmål*. Rosenstein tyckte detta ej vara väl uttänkt och sade sådant åt en kamrat på bänken så högt, att general Pechlin hörde det, hvilken bad Rosenstein stiga upp och tala häruti, det han gjorde; och på hans ord ändrades expedition, som redan var färdig. Bungencrona (riddarhussekreteraren) intog dock ej detta i protokollet eller nämde Rosenstein.» (*C. G. Nordin*, Dagboksanteckningar 1786—92, s. 164).

[2]) Se R. o. Ad. Prot. 1786, 12, 13—28. — Om det sätt, hvarpå adelns framställning mottogs af konungen, heter det i protokollet: »Herr landtmarskalken gaf vid handen, att H. K. M. i de allra nådigaste ordasätt sig utlåtit och på ett utmärkt ynnestfullt sätt emottagit högloſl. ridd. o. adelns beskickning genom herr landtmarskalken. samt att H. K. M., så oklädd han var, så när hade kastat sig i landtmarskalkens vagn och utan all vakt eller suite kommit till riddarhuset för att sjelf försäkra ridd. o. adeln om sin särdeles kongl. nåd och välvilja.» — Härmed kan sammanställas följande meddelande af Nordin i hans Dagboksanteckningar, sid. 231: »Baron Armfelt berättade (April 1792), att han var den, som af oförstånd vid riksdagen 1786 tillstyrkte salig konungen att så hastigt bifalla ridderskapets proposition om tre stånds tanke såsom ständers beslut i allt hvad som ej rörde bevillning och privilegier. När baron Duvall, såsom landtmarskalk, reste upp till konungen, följde baron Armfelt i vagnen från riddarhuset och var den som förmådde konungen till detta steg. Konungen gjorde strax den anmärkning vid Duvalls utgång: att den töm, som man släpper ut, tager man ej så lätt igen. Sedan sade konungen till Armfelt långt efteråt: Det var ni, som bragte mig att bifalla den samma saken; men jag förebrår icke er, som var oförsökt, men hellre mig sjelf, som hade bort bättre tänka mig om».

»Riksens ständer hafva eftersinnat, huruvida Riksdagsordningen af år 1617 vid expeditionen af riksens ständers svar uti *de mål, hvaröfver de enligt Regeringsformen ega att sig i underdånighet utlåta*, må kunna förenas med verkliga förståndet och bokstafliga innehållet af samma Regeringsform, och efter ett grannlaga öfvervägande af 40, 41, 42, 43 och 57 §§ synes *den grundval vara träffad*, på hvilken beräknandet af riksens ständers stämma är bygd, hvarföre ock riksens ständer stannat i den enhälliga öfvertygelsen, att lydelsen af nämda §§ icke medgifver något tvifvelsmål, det ju *uti de Ärenden, hvarutinnan riksens ständers utlåtande, likmätigt nyss anförda ställen i Grundlagen, eger rum, utom i Privilegii- och Bevillningsmål, derom särskildt stadgande i samma lag igenfinnes, fordras tre stånds sammanstämmande pluralitet för att utgöra riksens ständers röst; men åter, när två stanna emot två, att saken förfaller och förblifver i samma skick den förut varit*».[1])

Denna lagförklaring intogs sedan i Riksdagsbeslutet § 3 med följande ingress:

»Som vi räkna för vår yppersta ära och ömmaste pligt att obrottsligen efterlefva och heligt vårda den i en välsignad stund antagna oryggeliga Regeringsform af den 21 augusti 1772, hvarigenom konungamakten och våra fri- och rättigheter i ett oupplösligt samband förenade äro; så hafva vi ansett af vigt och angelägenhet, att den mindre tydlighet, som förekommit om beräknandet af riksståndens stämma eller röst, stånden inbördes emellan, i jemförelse emot hvad 1617 års Riksdagsordning härom innehåller, måtte blifva undanröjd och all anledning till olika begrepp om en så väsentelig del af Grundlagen för en framtid förekommen.

[1]) Riksdagstidningar 1786, s. 56 f. — I det protokollsutdrag som adeln meddelade de öfriga stånden lydde motsvarande punkt sålunda: »Förekom hos R. o. A. under uppmärksammaste öfverläggning, huru och på hvad sätt Riksdagsordningen af 1617 vid expeditionen af riksens ständers svar uti *de Ärenden, der de enligt Regeringsformen ega att sina underdåniga yttranden afgifva*, må kunna vara att förena med verkliga förståndet och bokstafliga innehållet af den i en välsignad stund den 21 aug. 1772 fastställda och antagna oryggeliga Regeringsform.

R. o. A., som uti 40, 41, 42, 43 och 57 §§ af denna Regeringsform fann *den grundval vara lagd*, på hvilken beräknandet af riksståndens stämma är bygd, stannade i den enhälliga tanke, att enligt lydelsen af nämda §§ intet tvifvelsmål kunde ega rum, det ju vid de Ärenden, hvaruti riksens ständer *på ofvan anförda sätt ega att sitt underdåniga yttrande afgifva*, utom uti Privilegii- och Bevillningssaker, uti hvilka mål Lagen särskildt *tydeligen* stadgar, fordras tre stånds sammanstämmande pluralitet för att utgöra riksens ständers röst; men åter, när två stånd stanna emot tvenne, att frågan förfaller såsom af riksens ständer ej besvarad».

»Vid öfvervägande af hvad 40, 41, 42, 43 och 57 §§ i Regeringsformen stadga, och då 1617 års Riksdagsordning ej blifvit antagen till efterrättelse i de delar, hvaruti den genom Regeringsformen ändrad är, hafva vi enhälligt stannat i den tanke: att *uti de ärenden*» etc.

Så tillkom den nu ifrågavarande grundlagsförklaringen: i stor hast och utan nödig eftertanke, hvaraf följden blef den, att redan vid följande riksdag de häftigaste strider kunde föras om hvad den i verkligheten innebar. Dessa strider gälde som bekant den frågan, hvilka ärenden voro af den art, att tre stånds sammanstämmande beslut angående dem skulle gälla såsom riksdagens. Enligt adelns af konungen godkända mening skulle det vara *»alla lagstiftningsmål, utom privilegier och bevillningar»*. Uttrycket är otydligt, då »bevillningar» nämnas såsom undantag från »lagstiftningsmål», oaktadt de ej kunde anses höra till dylika mål i egentlig mening. Att de i alla fall nämnas såsom undantag ifrån dem, visar, sammanstäldt med innehållet i Fersens och Almfelts yttranden under diskussionen,[1]) att man vid beslutets fattande måtte hafva tagit uttrycket »lagstiftningsmål» i vidsträcktare betydelse än den vanliga och såsom omfattande samtliga de ärenden, som med lagstiftningsmål hade det gemensamt, att de berodde på konungs och riksdags *gemensamma beslut*[2]). Denna uppfattning vinner stöd af det sätt, hvarpå adelns beslut finnes affattadt i det protokollsutdrag, som afsändes till de öfriga stånden, och sedan i ständernas gemensamma skrifvelse. Visserligen framhölls under debatterna om Förenings- och Säkerhetsakten på riddarhuset 1789 den åsigten, att stadgandet om tre stånds sammanstämmande beslut såsom riksdagens endast gällde *sådana* frågor, hvarom talades i *de* paragrafer, som i beslutet nämdes, hvilka frågor åter endast skulle röra stiftande eller förklaring af Allmän lag, samt förklaring af Regeringsformen[3]);

[1]) Jfr Fersens yttrande i »Historiska skrifter», VI, s. 92: — — »framstäldes af kammarherren baron Carl de Geer att tyda 1617 års Riksdagsordning, icke uti de ceremoniela delar, men uti beräknandet af fyra stånds röster *så uti lagstiftning, som vid de tillfällen, då riksens ständers röst äskas*».

[2]) Af vissa yttranden under diskussionen skulle man till och med kunna draga den slutsatsen, att meningen varit, att under »lagstiftningsmål» äfven skulle innefattas ärenden, angående hvilka ständerna endast egde *yttranderätt*. Någon dylik tolkning af beslutet blef emellertid aldrig ifrågasatt, och af de uppträdande talarne torde ej heller någon haft för afsigt att yrka något sådant.

[3]) Så yttrade friherre Christer Lindorm Posse, hvars anförande ansågs vara författadt af riksrådet Hermansson, under diskussionen den 16 mars 1789: »Af K. M:t och Riks. ständer blef genom 1786 års Riksdagsbeslut enhälligt faststäldt, att *uti* hvad 40, 41, 42, 43 och 57 §§ stadga tre stånds sammanstämmande

i enlighet med denna asigt formulerades ock adelns svar till konungen angaende Förenings- och säkerhetsakten[1]); och samma mening finner man äfven i våra dagar vara af en och annan statsrättslärare hyllad[2]). Denna åsigt kunna vi för vår del ej biträda. Granskar man den skrifvelse, som ständerna afläto till konungen, så finner man der till en början uppgifvet, att afsigten med den ifrågavarande lagförklaringen vore att förena Riksdagsordningens och Regeringsformens bestämmelser i fråga om »expeditionen af riksens ständers svar uti *de mål, hvaröfver de, enligt regeringsformen, ega att sig i underdånighet utlåta*»[3]), således ej endast i lagstiftningsmål. — Vidare heter det: »efter ett grannlaga öfvervägande af **40, 41, 42, 43** och 57 §§ *synes den grundval vara träffad*, på hvilken beräknandet af riksens ständers stämmor är bygd, hvarföre ock riksens ständer stannat i den enhälliga öfvertygelsen, att lydelsen af nämda §§ icke medgifver något tvifvelsmål, det ju, — eller, såsom det heter i Riksdagsbeslutet: »Vid öfvervägande af hvad **40, 41, 42,** 43 och 57 §§ i Regeringsformen stadga, och då **1617** års Riksdagsordning ej blifvit antagen till efterrättelse i de delar, hvaruti den genom Regeringsformen ändrad är, hafva vi enhälligt stannat i den tanke, att — uti *de Ärenden, hvarutinnan riksens ständers utlåtande, likmätigt nyss anförda ställen i Grundlagen, eger rum,*

pluralitet må godkännas för att utgöra riksens ständers röst» (R. o. Ad. Prot. 1789, s. 386). — Under debatten den 31 mars yttrade lagman Spaldencreutz: »När jag sagt, att 39 § ensamt nämner Grundlag, när 1786 års Riksdagsbeslut upplyser, att denna § då icke varit under öfverläggning, utan blifvit *utesluten bland de upprepade 40, 41, 42, 43 och 57 §§*, så lärer allt tvifvelsmål försvinna, huruvida samma beslut innefattar något visst och säkert förordnande om röstberäkningen vid Grundlags förändring. *Jag kan derföre icke för min del lämpa Riksdagsbeslutet till annat än den borgerliga eller privata lagens afskaffande eller antagande*» (R. o. Ad. Prot. 1789, s. 565); — likaså friherre Duvall (landtmarskalken vid 1786 års riksdag): »Grundlagen kan ej ändras af tre stånd, sådan kan ej meningen vara af 1786 års Beslut, sådant bevisar begynnelsen af dess 3 §, *det omnämner ej heller den 39 §*». (R. o. Ad. Prot. 1789, s. 566). I samma syftning yttrade professor von Schulzenheim: »Synes ljusligen, att riksens ständer då (1786) funno, att *blott vid de anförda ställen*, utom Privilegii- och Bevillningsmål, tre stånds pluralitet utgjorde riksens ständers röst» (R. o. Ad. Prot. 1789, s. 557). — Jacob von Engeström: »Under de ämnen, hvilka höra till 3 § 1786 års Beslut, kunna *icke andra föras än de som innefattas uti de derstädes nominatim uprepade §§*. Den 39 § i RF är der icke upptagen, följaktligen är den undantagen» (Prot. s. 591).

[1]) Det hette i detta svar, att i § 3 af 1786 års Beslut »under de der upprepade §§ af 1772 års Regeringsform verkligen icke omnämnes någon ändring af Grundlag (R. o. Ad. Prot. 1789, s. 597).

[2]) Se *Rosenborg*, Om Riksdagar, s, 307; *Naumann*, Sveriges statsförfattningsrätt (Sthm 1878) I, s. 379, not. 2.

[3]) Jfr motsvarande punkt i adelns sid. 293 not. [1]) meddelade protokollsutdrag till de öfriga stånden.

utom i Privilegii- och Bevillningsmål, derom särskildt stadgande i samma lag igenfinnes, fordras tre stånds sammanstämmande pluralitet för att utgöra riksens ständers röst»[1]). Villigt medgifves, att ständerna kunnat uttrycka sig tydligare, än de gjorde; men svårligen synes den meningen kunna läggas i deras ord, att den stadgade beräkningen skulle gälla endast *de* frågor, hvarom talades i de citerade paragraferna.

Enligt vår åsigt citeras dessa paragrafer endast såsom de, ur hvilka ovedersägligen framginge, att Riksdagsordningens bestämmelse om konungens rätt att välja mellan ståndens beslut ej kunde ega oinskränkt tillämpning; derpå följer bestämmelsen om sättet för beräkningen af ståndens röster i alla de ärenden, hvaruti ständerna, likmätigt eller i likhet med hvad som var stadgadt i dessa paragrafer, enligt Regeringsformen egde rätt att afgifva yttrande, och i fråga om hvilka alla deras yttrande egde samma betydelse, som i fråga om de i de särskildt citerade paragraferna omtalade ämnen, d. v. s. icke blott *rådgifvande* — såsom i administrativa och ekonomiska mål, i afseende på hvilka det stod konungen fritt att höra ständerna eller icke och att, om han hörde dem, bestämma sig för den mening, som han fann bäst —, utan *afgörande* betydelse, vare sig det gick ut på antagande eller förkastande af konungens propositioner. Att den stadgade beräkningsgrunden sålunda skulle gälla *samtliga* de ärenden, i hvilka ständerna enligt Regeringsformen egde beslutanderätt jemte konungen[2]), och ej blott de, som omtalas i de i Riksdagsbeslutet särskildt citerade paragraferna, finner man ytterligare bestyrkt deraf, att från denna beräkningsgrund särskildt undantagas Privilegii- och Bevillningsfrågor. Då dessa i Regeringsformen alldeles icke omnämnas i de af ständerna citerade paragraferna, utan i helt andra (§§ 52, 45), så hade i annat fall undantaget naturligtvis varit fullkomligt meningslöst.

Hvad nu angår de båda sistnämda slagen af ärenden, så hänvisas i fråga om dem till särskilda stadganden i Regeringsformen. Dennas stadgande om *Privilegii-frågornas* behandling (§ 52) lyder sålunda: »Kongl. Maj:t låter bibehålla samteliga riksens ständer vid deras välfångna gamla privilegier, förmåner, rätt- och friheter; skolande inga nya privilegier ett stånd angående

[1]) Jfr motsvarande punkt i adelns förut cit. protokollsutdrag till de öfriga stånden.

[2]) Om dessa ärenden stadgas i §§ 7, 18, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 52 och 57 RF.

utan alla fyra riksens ständers vetenskap, gjorda påminnelse och samtycke utgifvas och meddelas». Denna bestämmelse är nästan ordagrant lika lydande med § 49 i 1720 års Regeringsform[1]), men deremot fans icke i 1772 års Regeringsform det tillägg, som i Konungaförsäkringarna af 1751 och 1772 ($^4/_3$) blifvit gjordt till nämda bestämmelse i 1720 års RF och som lydde så: »ej heller något stånds privilegier utan alla fyra riksens ständers enhälliga samtycke vidröras eller förändras». Man skulle i följd häraf kunna ifrågasätta, huruvida utan hinder af § 52 i 1772 års RF *ändringar* i redan gifna ståndsprivilegier kunde ske utan alla fyra ståndens samtycke. Detta synes oss ej antagligt. Med »nytt privilegium ett stånd angående» måste naturligtvis förstås ej endast ett helt nytt privilegiibref, utan hvarje ny rättighet af privilegii natur, som gafs ett stånd, hvarje utvidgning af en förut medgifven uteslutande rättighet, då ju en dylik utvidgning naturligtvis var af beskaffenhet att medföra en *ny* rätt: dylika »ändringar» måste således falla under bestämmelsen i nu ifrågavarande paragraf, som tydligen afsåg att förekomma, att något stånd skulle genom en rättighet, som gafs ett annat stånd, förlora sina rättigheter, och hvarje ny uteslutande rättighet, som gafs åt *ett* stånd, var ju af natur att inskränka de öfrigas. — En annan fråga blir den, under hvilka vilkor en sådan »ändring» kunde göras, hvarigenom en åt *ett* stånd medgifven rätt borttogs i sin egenskap af uteslutande rättighet och medgafs åt *alla*, åt de öfriga stånden, som förut saknat denna rätt, lika väl som åt det stånd, som förut varit i åtnjutande deraf. Då en dylik ändring ej innefattade medgifvande af någon ny uteslutande rättighet, af något nytt privilegium för ett stånd, så kunde den väl ej falla under stadgandet angående vilkoren för utfärdandet af »nya privilegier ett stånd angående»; men att i alla fall en dylik ändring ej kunde göras utan samtycke af *det* stånd, hvars privilegier genom den ifrågavarande ändringen berördes eller inskränktes, följer otvifvelaktigt af första momentet af § 52: »Kongl. Maj:t låter bibehålla samteliga riksens ständer vid deras välfångna gamla privilegier, förmåner, rätt och friheter».

I fråga om *Bevillningsmålen* hänvisar ock 1786 års Riksdagsbeslut till särskildt stadgande i Regeringsformen. Förmod-

---

[1]) Den enda skilnaden är den, att i 1720 års Regeringsform står — — »ett *helt* stånd» — —.

ligen afses härmed § 45, der det heter: »Kongl. Maj:t eger frida och frälsa riket, särdeles mot utrikes och fienders makt; men må ej emot Lag, Konungaed och Försäkran pålägga undersåtarne några krigshjelper, nya gärder, utskrifningar och andra afgifter utan riksens ständers vetskap, fria vilja och samtycke» — — Här står visserligen intet om det sätt, hvarpå ständernas röster i dylika mål skulle beräknas, men att det i alla fall är denna paragraf, som afses med hänvisningen i Riksdagsbeslutet, torde man vara berättigad att sluta deraf, att bestämmelsen i denna paragraf blifvit gifven under den förutsättningen, att det gamla förhållandet, att hvart stånd bestämde sin bevillning, fortfarande skulle ega kraft: då det stadgades, att inga nya skatter finge påläggas utan »riksens ständers vetskap, fria vilja och samtycke», var således meningen den, att dylik åtgärd icke fick vidtagas utan samtycke af hvart stånd för dess del af bevillningen. Denna åsigt uttalades ock under debatten på riddarhuset den 12 maj 1786 af öfverste Almfelt med följande ord: »Bevillningsmål äro till sin natur af den art, att trenne stånds pluralitet deruti icke kan verka emot det fjerde, emedan hvart stånd eger åtaga sig den beskattning det tror sig mäkta draga, utan att de öfriga tre ståndens pluralitet detsamma något kan ålägga».

Den regel, som sålunda skulle gälla med afseende på privilegii- och bevillningsfrågor — att i dem intet stånd skulle kunna öfverröstas af de öfriga — sökte man vid 1789 års riksdag få utsträckt äfven till *Grundlagsfrågor.* Ofvan är nämdt ett af de skäl, som anfördes emot, att dessa frågor skulle höra under stadgandet om tre stånds beslut såsom riksdagens: detta stadgande rörde endast de ämnen, som omnämnas i de i 1786 års Beslut citerade paragraferna; till dessa ämnen hörde ej grundlagsfrågor; alltså kunde med afseende på dem den i nämda Beslut stadgade regeln icke ega tillämpning. Att denna argumentation ej håller streck, hafva vi här ofvan sökt visa; men äfven om den det gjort, så hade ej dermed varit bevisadt, att till ändring i grundlagen kräfdes just fyra stånds sammanstämmande beslut: hvad 1786 års beslut afsåg var ju att bereda säkerhet mot användningen af den decisionsrätt, som Riksdagsordningen tillerkände konungen, och ej att stadga ett undantag från någon förut gällande allmän regel, att enighet mellan alla fyra stånden kräfdes för att åvägabringa ett riksdagens beslut. Man kunde således med ifrågavarande argument svårligen afse att bevisa annat, än

att 1786 års stadgande *ej upphäfde* den regel, som ansågs gälla i afseende på frågor om ändringar i Regeringsformen. Att denna regel åter var den, att till dylik ändring kräfdes fyra stånds sammanstämmande beslut, sökte man på olika sätt ådagalägga. Ett skäl, som anfördes för denna åsigt, var Regeringsformens egenskap af oföränderlighet. Man anförde, att ständerna i ingressen till denna lag förklarat den vara »en oryggelig och helig grundlag», att konungen i stadfästelsen å Regeringsformen antagit den såsom en »oryggelig fundamental-lag», o. s. v. Mot detta skäl kan först och främst anmärkas, att det gällde lika väl mot en af fyra stånd, som mot en af tre stånd besluten ändring: var Regeringsformen verkligen oföränderlig, så kunde den naturligtvis lika litet ändras genom beslut af fyra stånd, som genom beslut af tre. För öfrigt fans i sjelfva Regeringsformen en bestämmelse, som alldeles omkullkastade det ifrågavarande argumentet. Det var § 39, der det hette: »Riksens ständer — — skola ej något af dessa Fundamental-lagar förbättra, *ändra*, tillöka eller förminska utan konungens samråd och samtycke» — —. Regeringsformen förutsatte således sjelf möjligheten af att den kunde ändras, och i sitt svar till konungen angående Förenings- och Säkerhetsakten erkände också adeln detta förhållande, då den deri yttrade, att grundlag vore enligt dess tanke »oföränderlig utan konungens och alla fyra riksståndens gemensamma samtycke».

Ett annat skäl, som anfördes för att styrka det ifrågavarande påståendet, var det, att grundlagsfrågor i verkligheten voro privilegiifrågor och således skulle såsom sådana behandlas. Så yttrade kanslirådet Jakob von Engeström under diskussionen på riddarhuset den 31 mars 1789: »Låt nu för ett ögonblick misstänkas (medgifvas kan det icke), att fråga om ändring i Regeringsformen kunde föras till 3 § 1786 års Beslut — —, så innehåller dock denna § ett tydligt undantag af bevillningsfrågor och privilegier. Gifves ett ypperligare privilegium än det, som alla fyra stånden gemensamt ega uti Regeringsformen, att nämligen utöfva de rättigheter, som dels utgöra, dels befästa och bevara nationens frihet? Kan väl detta hela svenska folkets gemensamma privilegium ega sämre rätt, än hvarje stånds särskilda privilegier?»[1]) — För så vidt detta yttrande skulle afse annat än hvarje stånds

[1]) R. o Ad. Prot. 1789, s. 591 f.

rätt att såsom ett riksstånd deltaga i afgörandet af rikets angelägenheter, innebar det en tydlig sofism. Regeringsformen kunde icke hänföras till de »privilegier ett stånd angående», hvarom den i Riksdagsbeslutet åberopade § 52 RF talade. Sjelfva det uttryck, »hela svenska folkets privilegium», som Engeström använde, adagalägger det oriktiga i hans argumentation: den omständigheten, att de i Regeringsformen stadgade rättigheterna tillhörde hela svenska folket, visar, att dessa rättigheter ej kunde hänföras till »privilegier». — Klarare var generalmajoren friherre Duvalls yttrande i samma riktning: »Om tre stånd ej kunna upphäfva det fjerdes privilegier, så mycket mindre kunna tre stånd upphäfva Fundamental-lagen, hvilken skyddar alla privilegier».[1]) Ja, det torde böra medgifvas, att frågan om ändring af den paragraf i Regeringsformen, som tryggade privilegiernas helgd, sjelf var en privilegiifråga och borde såsom sådan behandlas; men af den anförda satsen följer alldeles icke, att Regeringsformens öfriga bestämmelser skulle lyda under samma regel.

Att grundlagsfrågor i allmänhet hörde till *de* ämnen, som genom 1786 års Beslut särskildt blifvit undantagna från den der stadgade allmänna regeln för beräkningen af ståndens röster, synes oss sålunda icke kunna ådagaläggas. Att de icke blefvo derifrån bestämdt undantagna, är särskildt anmärkningsvärdt derföre, att 1786 års lagstiftare svårligen kunde hafva förgätit, att dessa frågor under det statsskick, som år 1772 upphäfdes, räknades till dem, i hvilka enhällighet mellan stånden var erforderlig. Hade man asyftat, att de fortfarande skulle lyda under denna regel, så hade särskild bestämmelse derom varit så mycket mera af nöden, som lydelsen af de i 1786 års lagförklaring citerade paragraferna var sådan, att grundlagsfrågor väl kunde hänföras till de ärenden, som i dem omtalas, och således räknas till de frågor, hvilka enligt *allas* asigt voro af beskaffenhet att kunna afgöras genom tre stånds beslut.

Då Gustaf III gjorde 1772 års revolution, förklarade han upprepade gånger, att hans afsigt dermed var, att återställa det statsskick, som i Sverige varit rådande före 1680. Under detta statsskick gjordes, som bekant, ingen skilnad mellan grundlag och allmän lag, och således fans ej heller någon olikhet i fråga om sättet för ändring af dessa slag af lagar. Samma obestämdhet

[1]) R. o. Ad. Prot. 1789, s. 563.

rådde väl ej under 1772 års statsskick, men någon skarp skilnad emellan grundlagen och den allmänna lagen uppdrog dock Regeringsformen icke, och ännu mindre stadgade den någon bestämd skilnad angående sättet för dessa lagars ändring. Man har visserligen velat betrakta § 39 såsom den paragraf, som stadgade om sättet för grundlags ändring, §§ 40, 41, 42 såsom de, hvari bestämdes om sättet för ändring af den allmänna lagen. Såsom af följande framställning synes, kan dock ej denna skilnad anses såsom obetingadt gällande.

I § 39 heter det:

»Riksens ständer skola med trogen ömhet lemna allan konungsligan rätt, som Sveriges lag beskrifver, uti full makt och myndighet alldeles oförkränkt, och hvad på det sättet den konungsliga myndigheten tillhörer med nit, försorg och omvårdnad handhafva, försvara och styrka samt derföre ej något af dessa Fundamental-lagar förbättra, ändra, tillöka eller förminska utan konungens samråd och samtycke, så att ingen olag skall gå öfver rätt lag, eller undersåtars frihet och konungens rättigheter blifva vanskötta och undertryckta» — — — — —

Att denna paragraf icke lemnar någon uttömmande bestämmelse angående sättet för grundlags ändring, är alldeles tydligt: den stadgar ju endast, att ständerna ej få deri göra någon ändring utan konungens samtycke, men ger ej något motsvarande stadgande i afseende på konungen. Utan tvifvel var också afsigten med dess insättande en helt annan än den att stadga om formerna för grundlagsfrågors behandling.

Gustaf III fann under sitt studium af Frihetstidens grundlagar i 1719 års Regeringsform en paragraf (8) af följande lydelse: »Riksens ständer skola med trogen ömhet lemna allan konungsligan rätt, som Sveriges lag[1]) beskrifver uti full makt och myndighet alldeles oförkränkt, och hvad på det sättet den kongl. högheten och myndigheten tillhörer med nit, försorg och omvårdnad handhafva, försvara och styrka». Denna bestämmelse fann han skäligt att i sin Regeringsform upptaga såsom inledning till den afdelning, som handlade om ständerna och deras rättigheter. I sammanhang med detta stadgande och såsom en konseqvens deraf tillfogade han den bestämmelsen, att ständerna ej finge utan konungens samtycke *ändra grundlagarne*, ett stadgande, hvilket på denna plats var så mycket mera naturligt, som

[1]) I § 8 af 1720 års RF tillägges här: »och denna Regeringsform».

ständerna under Frihetstiden oupphörligt till konungamaktens nackdel begagnat den rätt, som då tillhörde dem, att egenmäktigt tolka, uttyda och »förbättra» grundlagarne.[2])

På § 39 följa i Regeringsformen de paragrafer, som stadga, huru vid lagstiftning skall tillgå (§§ 40—43). I dem talas om »lag» och »lagfråga» utan angifvande af, huruvida dermed afses både allmän lag och grundlag, eller endast allmän lag. De skäl, som kunde anföras för att det blott var allmänna lagen, som med de nämda uttrycken asyftades, blefvo under den förut nämda diskussionen på riddarhuset den 31 mars 1789 på följande sätt sammanfattade af lagman Spaldencreutz: »Jag kan icke för min del lämpa Riksdagsbeslutet (af 1786) till annat än den borgerliga eller privata lagens afskaffande eller antagande. Att så måste vara, intyga både ordningen och ordalydelsen af förenämda (i Riksdagsbeslutet anförda) paragrafer. Den 39 §:n är satt i främsta rummet framom 40 och 41 §§. Dessa begge innehålla icke något annat, än det enkla ordet Lag, en bemärkelse, som alltid varit gifven och ännu är bibehållen till titel för vår lagbok, eller det sammandrag af borgerliga rättigheter och förbindelser, som skall tjena till försvar för enskilde mäns eganderätt och säkerhet, samt till rättesnöre för domare eller samhällsordningens handhafvare. Hade 40 och 41 §§ med ordet Lag skolat gifva anvisning både på Fundamental-lag och Medborgerlig lag, så hade ju den 39 § varit alldeles öfverflödig; men då sådant hvarken kan antagas eller påstås, utan hvarje paragraf, i synnerhet i en Regeringsform, måste innebära sin egen afsigt, så bör man nödvändigt bevara hvar och en bokstaf, än

---

[1]) Följande sammanställning kan möjligen tjena som bidrag till 39:de paragrafens historik och dermed till att belysa betydelsen af dess förbud mot egenmäktiga grundlagsändringar från ständernas sida. I ett af concepten till 1772 års Regeringsform förekommer omedelbart efter den paragraf, som stadgar, att ständerna vid inträffande tronledighet och då ingen arfvinge finnes, skola sammanträda för att välja konung, följande bestämmelse: »Ständerna kunna ej föreskrifva honom (konungen) någon annan lag än denna. Skulle han för lifstiden dertill samtycka, blifver det af intet värde för efterträdaren». (*Geijer*, Gustavianska pappereu, I, 191). Denna bestämmelse afser tydligen närmast att hindra, att ständerna skulle begagna sig af inträffande tronledighet till att aftvinga den, som komme att intaga tronen, någon försäkran, hvarigenom Regeringsformens stadganden ändrades. I sjelfva Regeringsformen stadgar senare delen af § 38, huru vid konungaval skall tillgå; omedelbart derpå följer nu den i texten ur § 39 anförda bestämmelsen: det ligger nära till hands att antaga, att hvad der stadgas om ständernas förhållande till grundlagarne i någon mån har samma anledning att tacka för sin tillkomst, som den nyssnämda paragrafen ur conceptet till Regeringsformen.

mer hvar och en särskild paragraf vid den kraft ordalydelsen, en naturlig likställighet och okonstlad tolkning medgifva».[1])

Häremot kan åtskilligt invändas. Först och främst är att märka, att i Regeringsformen ordet »lag» icke öfverallt tages i den nämda inskränkande betydelsen: just i § 39 t. ex. omfattar uttrycket »Sveriges lag» tydligen både grundlag och allmän lag. Vidare kan, såsom här ofvan är visadt, tillvaron af § 39 mycket väl förklaras äfven om ordet »lag» tages i den allmännare betydelsen. Och slutligen bör framhållas, att 1772 års Regeringsform alldeles icke är så skrifven, att ej omsägningar der förekomma.[2])

Ett direkt bevis mot den af Spaldencreutz förfäktade åsigten synes oss för öfrigt kunna dragas ur Regeringsformens § 57. Såsom ofvan är nämdt, lyder denna sålunda: »Då något otydligt skulle finnas i denna Lag, så må man då sig rätta efter dess bokstafliga innehåll, till dess kongl. maj:t och riksens ständer, på sätt som uti 39 och 42 §§ föreskrifves, kunna förenas.» Grundtanken i denna bestämmelse är tydligen den, att förklaring af grundlag skall ske på samma sätt som ändring af dylik lag. Deraf följer att, då både § 39 och § 42 stadgas som rättesnöre vid förklaring af grundlag, ej blott § 39 utan ock § 42 skulle ega tillämpning vid grundlags ändring, och att således under ordet *Lag* i § 42 innefattades ej blott allmän lag, utan *äfven grundlag.*

Detta förhållande — att *grundlagsfrågor* hörde till de *lagfrågor*, om hvilkas behandling § 42 stadgade — blef också vid 1789 års riksdag tydligen erkändt af adeln, ehuru visserligen innan man fått ögonen öppna för de konseqvenser, som deraf kunde dragas i fråga om grunden för beräkningen af ståndens röster.

Då Förenings- och Säkerhets-akten den 25 febr. 1789 första gången föredrogs på riddarhuset, hemstälde nämligen friherre Duvall, huruvida ej adeln »instämde i en idé, som fotade sig på *Grundlagens klara och uttryckliga ord och föreskrift*, nämligen till att hos kongl. maj:t i underdånighet anhålla att få del af

---

[1]) R. o. Ad. Prot. 1789. s. 565 f.

[2]) Jfr t. ex. §§ 2 och 5. I den förra heter det: »Konungen eger styra rike sino, som Sveriges lag säger, han och ingen annan, rätt och sanning styrka, älska och gömma — — — — — — — samt styra riket efter Konungabalken, Landslagen och denna Regeringsform»; den senare paragrafen lyder åter: »Konungen eger styra och råda, frälsa och beskydda borgom och landom och allom sin och kronones rätt, som Lag och denna Regeringsform säger».

herrar riksens råds yttrande, hvarom Regeringsformens *42 §* oss försäkrar»; en mening, som han under diskussionens gang ytterligare utförde så, att, »som vi sakna den hufvudsakliga omständigheten som Grundlagen i § 42 RF utstakar, så anhåller R. o. Ad., innan det med hufvudsaken kan sig befatta, om del af herrar riksens råds utlåtande och protokoll.» Han understöddes med synnerlig ifver af flere talare, särskildt af friherre Carl Adam Wachtmeister, som bland annat yttrade: »vi bryta mot lagen, om vi innan dess ingå i hufvudsaken, särdeles som en sådan ordning stödjer sig på hvad riksdagspraktiken de tvenne senaste riksdagarne utstakar och hvilken Riksdagsbeslutet 1779 såsom lag och till framtida efterföljd gillat.» Bland öfrige talare vid detta tillfälle må här endast nämnas frih. H. J. von Düben, som yrkade, att landtmarskalken, till utrönande af adelns mening i frågan, skulle framställa en »proposition, hvari § 42 RF. uttryckligen nämdes». Efter mycket prut framstälde landtmarskalken slutligen proposition pa bifall till »hvad friherrar Duvall och Wachtmeister anfört», hvilken framställning »besvarades med ett flere resor förnyadt enhälligt *ja*.»[1])

Konungens svar på denna adelns framställning gafs först den 16 mars. Det gick helt och hållet förbi den framstälda frågan och innehöll endast, att sedan Förenings- och Säkerhetsakten blifvit på rikssalen offentligen uppläst i konungens, arffurstarnes, riksens råds och samtliga ständers närvaro, samt sedan tre stånd enhälligt antagit den och deras talmän undertecknat och beseglat den »som en Grundlag (enligt 1786 års Beslut)», så återstode för adeln intet annat, än att företaga densamma till slutligt afgörande.[2]) Trots det otillfredsställande i detta svar erinrade man under de följande diskussionerna på riddarhuset endast undantagsvis och i förbigående om den olaglighet, som den 25 febr. framkallat en sådan uppståndelse; och en bland dem, som vid sistnämda tillfälle ifrigast framhållit nödvändigheten att iakttaga § 42 RF., friherre Düben, uttalade nu en alldeles motsatt åsigt. »Sedan ridderskapet och adeln», yttrade han, »ansett den ifrån kongl. maj:t och dess tron till samtliga riksens ständer i nåder tillstälda Förenings- och Säkerhetsakt vara af den beskaffenhet, att den enligt 42 § af Regeringsformen erfordrade rådets förut i underdånighet yttrade tankar, och kongl.

[1]) R. o. Ad. Prot. 1789, s. 309—316.
[2]) R. o. Ad. Prot 1789, s. 358.

maj:ts nådiga godtfinnande icke dermed instämmer, så styrkes jag så mycket mer(!) i den öfvertygelsen, att samma paragraf, såsom lämplig då någon ny Lag skall göras, icke är lämplig till en ny Grundlag, hvilken åtminstone erfordrar alla kontrahenters fria samtycke».[1]) Han och hans meningsfränder hade tydligen under den tid, som förflutit under väntan på konungens svar, fått ögonen öppna för den konseqvens, som beslutet att anhålla om del af riksrådets yttrande innebar. Från motsatta sidan försummade man ej heller att erinra dem derom.[2])

Om adelns sätt att i denna fråga gå till väga yttrar en medlem af den politiska oppositionen mot Gustaf III, konungens personlige vän, G. J. Adlerbeth[3]): — — »Då adeln den 21 (25) febr. äskat rådets hörande öfver samma akt (Förenings- och Säkerhets-Akten), var till skäl åberopad 42 § Regeringsformen, som endast omtalar, huru ny Lag göras skall, hvarvid ständernas flesta röster gälla till verkande beslut; och då Säkerhetsakten ifrån bemälte stadga undantogs af det skäl, att den var Grundlag, syntes i mångas ögon en motsägelse och en vrängning vara begången — —».

Visst är, att adelns ofvan nämda beslut af den 25 februari icke talar för, att man vid åvägabringandet af 1786 års grundlagsförklaring tänkte sig, att för grundlagsfrågor undantag skulle göras från den regeln, att tre stånds sammanstämmande mening skulle utgöra riksdagens beslut.

Å andra sidan torde man, trots den lydelse, som 1786 års Riksdagsbeslut angående nu ifrågavarande sak erhöll, och trots de slutsatser, som, enligt hvad vi sökt visa, ur denna dess lydelse kunna dragas, knappast vara berättigad att påstå, att man vid dess fattande hade för afsigt att uttryckligen bestämma, att i grundlagsfrågor tre stånds beslut skulle utgöra riksdagens. Troligt är, att de som genomdrefvo beslutet ej närmare tänkte på, hvad det, sådant det formulerades, i verkligheten skulle komma att innebära, och att de alldeles icke togo i betraktande, hvilken ställning frågan om formen för grundlagsfrågors afgörande skulle komma att intaga till detsamma. Med afseende på det sätt, hvarpå denna fråga vid 1789 års riksdag löstes, har också en bland detta riksmötes ledande män, biskop Wallqvist, uttalat

[1]) R. o. Ad. Prot. 1789, s. 387.
[2]) Se hofintendenten Malmsténs yttrande den 16 mars (Prot. s. 497).
[3]) Historiska anteckningar, I, 155.

sig på följande sätt: »Sedan hos ständerna ingen åtgärd var öfrig i anseende till Säkerhetsakten, nalkades helt naturligen frågan om dess expedition och huruvida konungen egde rätt att utfärda den på tre stånds obestridda bifall, men med det fjerdes sollenna protest till propositionen derom. Oppositionen hade svårt att ur Regeringsformen citera någon paragraf, som förbjöd en sådan expedition[1]), och icke heller kunde från Riksdagsbeslutet 1786 om röstberäkning mellan ständer något invändas annars än genom deduktion[2]). Den bestod deruti, att när Privilegier icke kunna utfärdas för enskilda stånd utan alla ständernas gemensamma bifall, så måtte ännu mycket mindre en Regeringslag, som är nationens allmänna Privilegium, kunna antagas ett dylikt bifall förutan. Konungen deremot förklarade, att då sista paragrafen af Regeringsformen 1772 talar om ändringar i *denna Lag*[3]), d. ä. samma Regeringsform, och förordnar, att otydligheter deruti skola rättas på samma sätt, som om Lagfrågor i allmänhet förordnas i 39 och 42 §§, samt härifrån intet undantag är gjordt i Riksdagsbeslutet 1786, så vore ock tre stånds bifall, när konungen det gillade, fullt gällande mot det fjerdes afslag. Allt detta var raisonnement, och konungen, som hade makten i händerna, deciderade»[4]).

---

[1]) För så vidt Förenings- och Säkerhetsakten innebar ändring i adelns privilegier, var denna paragraf ej svår att finna: det var § 52 RF. Innehållet i denna paragraf åberopades ock under diskussionen på riddarhuset af en mängd talare, framhölls i adelns svar till konungen angående Förenings- och Säkerhetsakten och föranledde landtmarskalken att vid denna akts undertecknande göra »underdånigt förbehåll af ridd. och adelns privilegier». Konungen fann sig ock vid det tillfälle, då den nya grundlagen underskrefs af landtmarskalken, föranlåten att »nådigst förklara och försäkra dess nådiga beslut och föresats vara, att af nådigt afseende på ridd. och adelns underd. förbehåll om bibehållande af deras privilegier, deruti icke göra någon rubbning, utan tvärtom lemna dem en mera säker stadfästelse än hittills uti den bekräftelse k. m:t ämnade gifva Förenings- och Säkerhets-akten vid dess höga underskrift». Se *Tham*, 1789 års riksdag, sid. 283, not. 1, sid. 282, not. 1.

[2]) Såsom vi förut nämnt, hänvisade detta Riksdagsbeslut i fråga om privilegiimål till den i näst föregående not nämnda § 52 RF.

[3]) Nämda paragraf talar icke om sättet för *ändring*, utan om sättet för *förklaring* af RF.

[4]) *Wallqvist*, Berättelse om Riksdagen i Stockholm 1789 (Historiska Handlingar, V, s. 367).

Olaus Magni och hans historia.

AF

HANS HILDEBRAND.

Bland de män, som Sveriges lärdomshistoria omtalar, intager Olaus Magni obestridligen ett mycket framstående rum. Den verksamhet, som han sjelf satte som sin högsta och för hvilken han offrade enskild förmögenhet, en tryggad ställning i ett älskadt fosterland, tid och krafter, ledde icke till några stora, allsicke till några varaktiga resultat, ty denna verksamhet var reaktionär, under en tid, då den utveckling han ville bekämpa bröt sig okuflig fram till seger. Men som författare har han lemnat efter sig en minnesvård, som väl må sägas vara *ære perennius*, ett verk, fullt af den tidens lärdom, hvilken väl i ett och annat ej uthärdar vårt tidehvarfs kritik, men derjämte öfverflödar af iakttagelser, som, derest de ej af vår man hade nedskrifvits, skulle nästan alldeles gått förlorade. I vår tid, då kulturens historia är ett ej blott firadt, utan ock med sans och framgang bearbetadt ämne, är det ej mer än billigt att med tacksamhet minnas den skuld, i hvilken vi stå till Olaus Magni.

Sjelf kallade han sig Olaus Magnus. Vi kunna icke gerna antaga, att han var så naiv, att han med den sjelftagna namnformen velat beteckna sig som den »store.» En sådan barnslighet parar sig ej rätt väl med den blygsamhet, med hvilken han talar om de trenne solar och lika många månar, som strålade på firmamentet vid den tid då han föddes, ty, tillägger han, många andra föddes vid samma tid.[1]) Vi torde få antaga att namnförändringen berott på hans långvariga vistelse i utlandet, hvarest den svenska seden att till eget namn foga genitivformen af fadrens var mindre vanlig. Icke blott brodern Johannes kallade sig likaledes Magnus, utan Olaus omtalar äfven under namnet Petrus Magnus den bekante Peder Månsson, hvilken länge

---

[1]) Tempore nativitatis meæ et multorum.

vistades i Rom, innan han kallades hem för att intaga biskopsstolen i Vesterås.

Olaus Magni var af borgerlig börd. Hans fader, Magnus Pettersson, var borgare i Linköping; det är möjligt att han sedermera flyttade till Skeninge, hvarest Olaus säges vara född år 1490[1]). Magni äktenskap välsignades med sex barn. Tre söner egnade sig åt det andliga ståndet. Af tre systrar, som alla fingo sin uppfostran inom klostermurarne, ingingo tvänne äktenskap, den tredje lefde som nunna hos den helga fru Ingrid i Skeninge.

Från Olai barndom finnes endast en obetydlig tilldragelse antecknad. Vid tio års ålder såg han under en vandring ut från Linköping, hvarest han väl då var lärjunge i domkyrkoskolan, en falskmyntare undergå sitt straff. Vid femton års ålder besökte han Oslo.

Efter den tidens osed fick han kanonikat i två stiftsstäder, Uppsala och Linköping, och upphöjdes slutligen, enligt broderns vittnesbörd, hvars giltighet vi väl ej få betvifla, till domprost i Strengnäs. Han hade dock icke mycken tid att uppfylla de pligter, som dessa befattningar inneburo.

År 1510 gick han till Tyskland, för att vid dess berömdaste lärosäten fortsätta sina studier. Återkommen, synes han hafva tjenstgjort i Uppsala, men skickades år 1518[2]) af påfvens ombud, den bekante aflatsmanglaren Arcimboldus, till det nordligaste Sverige, ända upp till de längst bort i de kalla regionerna lefvande afgudadyrkarne, och denna, för honom intressanta och på minnen rika resa afslutades icke förr än år 1519. År 1520 var han med smärta vittne till det gräsliga blodbadet i Stockholm och vistades som själasörjare i hufvudstaden åren 1521 och 1522, hvarvid han fick erfara den bistra nöd, som tryckte staden under belägringen.

I början af år 1524 reste han öfver det stormiga hafvet till Danzig för att i konungens uppdrag besöka Rom; det gällde att få brodern Johannes af påfven erkänd som erkebiskop i Uppsala. Johannes hade föregående år kommit till hemlandet såsom påf-

[1]) Var han verkligen född i Skenninge? I sin *Historia* bok 2 kap. 31 omtalar han Linköping, »unde mihi origo est».

[2]) Anno domini 1518 . . . post septennale studium in celebrioribus Germaniæ urbibus diligenter continuatum, heter det i några sjelfbiografiska anteckningar, som dr Harald Hjärne träffat i det jagellonska biblioteket i Krakau. Om dessa anteckningar, som jag flitigt begagnat för skizzen om Olai lefnadsöden, mera i det följande. Han var återkommen till Sverige redan år 1517; jfr hans historia bok 2 kap. 29.

lig legat. Icke blott kärleken till brodern gjorde konungens uppdrag angenämt för Olaus: såsom kyrkans man var han angelägen, att de lediga biskopsstolarne skulle besättas.

År 1525 underhandlade erkebiskop Johannes och grefve Johan af Hoja i Lybeck med ombud från Nederland, och Olaus, som var i broderns följe, for till Bremen för att fortsätta underhandlingarna. När dessa voro lyktade, fann han förhållandena i Sverige ändrade, på ett sätt, som måste synas honom betänkligt. Från Lybeck seglade han till Danzig, för att der sammanträffa med brodern, som i oktober 1526 hade lemnat Sverige för alltid.

Konung Gustafs tillit till magister Olai duglighet i rikets tjenst var derigenom icke bruten. År 1527 skickades han till Nederland, för att fortsätta underhandlingarna rörande handelsförbindelser mellan de rika städerna der och Sverige samt för att uppmärksamma tekniska inrättningar, som kunde komma till nytta i Sverige. Förhållandet mellan honom och riket var denna tid ganska egendomligt. Han vände ej efter fullbordad beskickning åter till Sverige, utan afsände till konungen sin berättelse från Danzig den 14 oktober. Resan hade icke i allt varit angenäm. Till tärepenningar hade han fått från Sverige tre skeppund koppar och en läst jern, vid hvilkas förvandlande i penningar i Lybeck den obehagliga upptäckten gjordes, att större delen af jernet var »ogillt». Anslaget blef derigenom för litet, äfven om han, så mycket ske kunde, inskränkte de dagliga utgifter han, »konungen och riket till ära», hade för sig och de två karlar, som följde honom. Han måste sätta sig i gäld, för att icke nödgas på bettlarevis umgås med de gode herrar och med största uselhet fara dädan. Så mycket obehagligare var detta för honom, som han under de senaste tre åren icke fått uppbära en penning af sin lön i Sverige. Han försäkrar emellertid konungen om sin villighet att fortfarande troget tjena fäderneslandet, att våga både lif och helbregda öfver land, vatten och mangen farlig stig. Som han förutsatte att konungen ville använda någon annan för fortsättande af underhandlingarne i Nederland, bad han, att denne skulle skickas till Danzig, för att mottaga all den undervisning, som Olaus icke kunde lemna skriftligen, »så att han skall veta sig ärligen hålla ibland de store och mäktige herrar, med hvilka han omgångandes varder», m. m.

År 1528 befinner sig Olaus på en ny resa. Han besökte det polska hofvet, der han ville se konung Sigismund I:s dotter

Hedvig, om hvars gifte med konung Gustaf det var tal. Han skildrar henne som underbart begåfvad med skönhet och förstånd, som en större kostbarhet än de dyrbarheter, som funnos i Polens jord och som värd den högsta ställning.

Några vidare uppdrag erhöll han icke från Sverige, ej heller någon uppmuntran. År 1530 miste han sina kyrkliga befattningar, som skulle hafva gifvit honom en årlig inkomst af 200 dukater, hvarjämte hans enskilda förmögenhet, i silfver, penningar och pelsverk, i värde uppgående till 860 dukater, konfiskerades.

Om vi undantaga ett besök i Italien 1533—1534, var Danzig hans vistelseort intill år 1537, då han för alltid flyttade till Italien. Johannes Magni synes vid denna tid hafva varit orklös. Brodern Olaus, hvilken af honom kallas än kansler, än sekreterare, uträttade allt. Den långa färden till Italien och flyttningarne inom detta land voro förenade med besvär och kostnader; han fick t. ex. år 1547 betala i Verona en dryg tull för sina böcker och kläder.

Året 1539 är för oss märkligt genom Olai Magni vistelse i Venedig, hvarest han utgaf »en karta öfver alla nordliga regioner och öfver dem närmast liggande provinser».[1]) Olaus säger sig med detta arbete hafva velat visa, huru stor del af verlden affallit från den apostoliska stolens enhet. Kostnaderna för arbetet uppgingo till 440 dukater, hvilken summa något mer än tio år derefter ej återvunnits genom försäljningen. Att Olaus i södern atnjöt anseende för sina geografiska arbeten framgår af det privilegium, som påfven och Venedig gåfvo honom för utgifvande af kartor.

År 1541 flyttade bröderna till Rom. Johannes afled der år 1544 och Olaus utnämndes efter honom till erkebiskop öfver Uppsala stift.

Från 1545 deltog Olaus i det tridentinska mötets sessioner, såväl i Trient som i Bologna, år 1549 kallades han åter till Rom, hvarest han dock rönte så litet tillmötesgående, att han ej kunde finna bostad annat än i en fattigkammare i den heliga Birgittas hospital. Under de senaste åren af sin lefnad tryckte han sin

[1]) Den italienska upplagans titel lyder: Opera breve laquale dimostra et dechiara, onero da il modo facile de intendere la charta, ouer delle terre frigidissime de settentrione: oltra il mare Germanico, dove si contingono le cose mirabilissime de quelle paesi fin'a a quest'hora non cognosciuti ne da Greci ne da Latini. Ett exemplar af denna upplaga har jag sett i Venedig, ett annat tillhör frih. C. J. Bonde. Ett exemplar af en tysk upplaga finnes i K. Biblioteket.

broders efterlemnade arbeten öfver Sveriges och Uppsala erkebiskopars historia, hvarjämte han skref sitt eget vidlyftiga verk, som i det följande skall blifva föremål för vår uppmärksamhet. Han afled år 1558 och begrofs vid broderns sida i Vatikanens Peterskyrka.

De ofvan nämnda biografiska anteckningarna lemna ett begrepp om Olai Magni ifver att tjena den romerska kyrkan. Såväl under personlig närvaro, med förmaningar och uppmuntran, som franvarande, genom bref, sökte han verka för den sak, som låg honom så varmt om hjertat. Hans korrespondens var vidlyftig, konungar och prelater hemsöktes af honom med skrifvelser, för att förmås till enigt verkande mot luteranernas sträfvanden. Den svenska kyrkans bästa låg honom visserligen närmast om hjertat, men han verkade äfven för reaktionen i allmänhet, hvilken ju mer eller mindre måste bidraga till katolicismens återupprättande i hans fosterland. Han skref alltemellanat till konung Gustaf. Mycken hjelp hoppades han af dennes svärmoder och syssling, fru Ebba, en dotter till den bekante hr Erik Karlsson och brorsdotter till biskop Kettil Karlsson. Han prisar hennes goda egenskaper och fromhet, men måste i sina anteckningar medgifva, att hon ej förmådde i denna sak utöfva något inflytande på konung Gustaf. Fru Ebba dog före Olaus, fortfarande omfattande sin katolska bekännelse. Till förman för katolicismens återupprättande i Sverige, ville han utverka kejserligt förbud mot den kätterska undervisning, som meddelades vid de tyska universiteten. Två gånger reste han till Venedig för att utverka brännande af luterska böcker, som dit hade ankommit. I sin ifver var han varmare än vederbörande i Rom, hvilket framgår af följande lilla tilldragelse. En turkisk lindansare hade ankommit till staden och ville der visa sin konst på en lina, hvars ena ända skulle fästas vid den helige Petri klocktorn. Sa snart Olaus hade fatt kännedom derom, skyndade han till diverse kardinaler och andra, som stodo påfven nära, för att hemställa om förbud åtminstone för turkens uppträdande å ett heligt rum under jubelåret och pilgrimernas tillopp; det vore ej lämpligt, att de som kommo till Rom för att se heligt och fromt lefverne, skulle i stället der skåda muhamedaners fafänga konster.

Trots all sin verksamhet, trots alla sina mödor — till dessa hörde 24,000 mil tillryggalagda för religionens skuld, under lop-

pet af 30 år — synes Olaus icke hafva blifvit så uppskattad, som han ansåg billigt. För att vädja mot ovänliga omdömen har han låtit nedskrifva och sjelf rättat de i det föregående omtalade biografiska anteckningarna, hvilka i grunden ej äro annat än en kortfattad, för särskilda ändamål upprättad meritlista. »Om han[1]) ville, heter det, uppräkna eller beskrifva, huru många mödosamma och sömnlösa nätter han under hela 33 år genomgått för att till religionens bästa skrifva bref och upplysningar, huru många faror han genomgått till lands, i skeppsbrott, genom köld och hunger och törst och i ödemarker, huru många försåt och plundringar han undergått så i fäderneslandet som utom detta genom kättares hätskhet, huru han hemsökts af alla slag af olyckor för sitt nit att bevara den katolska tron, lydnaden för den apostoliska stolen och kyrkans enhet, skulle han kunna väcka medlidande äfven hos dem som icke hafva del af mensklig odling. Det föregående har blifvit troget framstäldt (med förbigående af många och svåra mödor) på det alla rättsinnade må hafva det klart för sig, att denne erkebiskop Olof under de förgångna åren icke varit och ej heller nu är sysslolös, när det gäller religionens sak, såsom illasinnade påstå, sägande honom föredraga enskildt lugn före det allmänna bästa.»

Som vi hafva sett, hade Olaus förlorat den enskilda egendom, som han hade qvar i Sverige, någon lön erhöll han ej heller från sitt fosterland. Det är möjligt, att han kunnat rädda något af sin enskilda förmögenhet. Förmodligen erhöll han äfven af påfven något understöd; vi veta, att han ej alltid fick så mycket, som han ansåg sig kunna fordra. Af hans anteckningar framgår, att han ej ryggade tillbaka för ganska betydande utgifter, t. ex. när det gällde att utgifva kartan år 1539, när en hans vän behöfde penningar för att gifva ut stridsskrifter mot luteranerna, då den heliga Birgittas hospital visade sig bofälligt. Vi kunna ej frånkänna honom ett varmt sinne. Så mycket mer hafva vi skäl att beklaga, att vi ej ega i behåll efter honom något större antal bref, ur hvilka vi kunde om mannens karakter erhålla en lefvande uppfattning. Några bidrag till kännedomen om hans personlighet finna vi deremot i hans stora verk, till hvilket vi nu öfvergå.

---

[1]) Olaus omtalas i dessa anteckningar alltid som tredje person.

I forna tider älskade man långa titlar. Olaus Magni skilde sig icke i detta afseende från sina samtida. I den latinska Basel-upplagan af hans bok, tryckt år 1567, hvilken tillfälligtvis ligger framför mig, kallas denna: Olaus Magni Gothi, Uppsala-erkebiskopens, historia om de nordiska folkens olika skick och ställningar, äfvensom om den underbara olikheten i seder, heliga bruk, vidskepelser, kroppsöfningar, styrelse och matordning; vidare om krig, byggnader och underbara hjelpmedel; vidare om metaller och olika slag af djur, som lefva i dessa trakter — ett arbete, som skall blifva till stor nytta för alla menniskor af hvad stånd som helst, uppfyldt af en nöjsam kunskap samt försedd med målade figurer».

Den brokiga titeln motsvarar det vexlande innehållet. Arbetet är deladt i böcker, hvilkas innehåll här nedan korteligen angifves.

Bok 1. Seder och stridssätt hos de nordligaste folken, (Bjarmer, Finnar); vindar, aska, sol- och mangårdar, kometer, vädersolar, köld, snö, is, barnens snöfästningar, lifvet på isen, bruket att resa stenar som minnesmärken, ur, runstafvar, runalfabetet.

Bok 2. De underbara naturförhållandena i Norden: brinnande vatten, vulkanerna på Island, drunknade gå igen, hålor vid och klippor i oceanen, ebb och flod, Grönland, jernringar i bergen, fjällvägen mellan Sverige och Norge, belysningsmedel, Sveriges tre större sjöar, Trollhättan, slottet Aranäs, Kindaberg (Kinnekulle), Öland, Gotland, sköldar huggna i klippor vid Hangö, kristaller och magneter, hamnar, strömmar, källor.

Bok 3. Om de nordiska folkens vidskepliga dyrkan af onda andar: vidskepelse i Lithauen och i polartrakterna, Götarnes gudar, templet i Uppsala, offer, vidskepelse rörande askan, krigiska demonstrationer mot sådana, ödets gudinnor, elfdanser, fauner, troll, Erik väderhatt, trollqvinnor, trollkarlar, andarnes tjenstvillighet.

Bok 4. Skogsbornes och deras grannars krig och seder: skogsborne i norr, de fem språken i Norden, handel, Lappbröllop, vördnad för de gamle, omvändelseverket.

Bok 5 handlar om jättar och amazoner.

Bok 6 redogör för mineralier och metaller, mynt, falskmyntare, guldsmeder, rikedomen i Skeninge och — hvilket väl må anses utan fog upptaget på detta ställe — skinn af olika slag.

Bok 7 talar om örlig och vapen.

Bok 8 handlar om de styrande i landet, offentliga värf och krigiska öfningar.

Bok 9 redogör för landkrig,

Bok 10 för sjökrig,

Bok 11 för strider, som utkämpats på isfälten.

Bok 12 handlar om byggnader, hamnar, videldar, skeppsbrott.

Bok 13 talar om åkerbruket och menniskornas näringsmedel.

Bok 14 afhandlar en mängd ämnen: qvinnodrägt och smycken, bröllopp, kyskhet, domare, straff, barnuppfostran.

Bok 15 handlar om »olika slag af öfningar», under hvilket uttryck innefattas kroppsöfningar, högtider, spel, lekar och danser, badstugor och åderlatning.

Bok 16 handlar om skolor och barnuppfostran, kyrkliga välsignelser, gästfrihet, gillen, kyrkoprydnader, brott mot kyrkan, begrafningar och testamenten, läkare och deras konst.

Bok 17 talar om husdjur.

Bok 18 om vilda djur.

Bok 19 om foglar.

Bok 20 om fiskar.

Bok 21 om hafsvidunder.

Bok 22 om insekter.

Det är således en mångfald af ämnen, som afhandlas i Olai Magni arbete. Den föregående korta öfversigten gifver vid handen, att grupperingen ingalunda alltid är sådan, som vi nu skulle vilja hafva den. Alltför ofta händer det vår författare, att han från en bisak, som tillhör hans ämne, låter sig lockas öfver till en annan bisak, som är för hans ämne alldeles främmande. När han t. ex. i den tolfte boken, om byggnader, helt naturligt talar om om olika slag af timmer, går han öfver till att afhandla trädens frukter och kåda.

Att följa honom genom alla de olika ämnena kan här icke komma i fråga. Jag vill endast lemna en orienterande öfversigt öfver de allmänna dragen af hans uppfattning och skildringar.

Den karta, som beledsagar Baselupplagan af Olai Magni verk, visar den Skandinaviska halfön lång och smal, nästan fullkomligt jämnbred, tudelad af en i norr och söder gående bergskedja; Uppland skjuter något ut och bryter den enformiga östra

kustlinien, i vester bilda Norges södra och Sveriges vestra kuster vinkel mot hvarandra och visar den norska kusten i allmänhet vida större oregelbundenheter än den svenska. I norr skiljes den skandinaviska halfön af vatten. Det å tidigare kartor förekommande sambandet med Grönland saknas här alldeles. Längst i norr bo skridfinnar och öster om dem bjarmer. Hvita hafvet är sönderdeladt i en mot söder ingående vik och en mot denna vinkel bildande sjö med afloppsflod i nordvest. Denna sjö kallas på Olai Magni karta den hvita (*lacus albus*). De å kartan införda namnen äro få. Detaljteckningen lider naturligtvis af betydliga fel. Vettern har utlopp i Öster- och Vestersjön, från Vexiö gå tre floder, en till Kalmar sund, en till Skåne, förbi Lund, en till vestkusten. Finlands vestkust är fullt parallel med den motliggande svenska kusten, men Finska viken går in åt nordnordvest, hvarigenom Finland göres till en smal kil, der Viborg och Kyro ligga lika långt åt norr, och i söder om dess sydända befinna sig de Åländska öarna.

Det ligger ganska nära till hands att anställa en jämförelse med en annan karta, litet tidigare utgifven än Olaus Magni, men med denna, kan man säga, egande ett visst sammanhang. Olaus Magni lät gravera sin karta i Venedig år 1539[1]), men, som han från och med år 1524 var borta från Sverige, representerar hans karta hvad han senast detta år kände om Sveriges geografiska förhållanden. Bairaren Jakob Ziegler utgaf år 1532 en karta öfver Skandinavien[2]), hvilken, hvad Sverige beträffar, grundade sig på ett verk, som Olai Magni broder Johannes hade utarbetat och meddelat Ziegler. Johannes lemnade Italien år 1523 och har meddelandet således skett senast detta år; då Johannes sedermera återkom till Italien, var Zieglers bok redan tryckt. Såväl Zieglers som Olai Magni kartor visa således, hvad man på 1520-talet eller under det närmast föregående årtiondet visste om Sveriges geografi. Vi få dock icke göra Johannes Magni ansvarig för allt som förekommer å Zieglers karta, ty denne har, efter hvad han sjelf säger, på grund af beräkningar gjort för egen del

[1]) Jag antager med Nordenskiöld att kartorna af år 1539 och 1567 äro i hufvudsak desamma. Kartan af år 1539 synes nu vara förlorad. Det exemplar af texten, som jag år 1881 hade tillfälle att se i Venedig, saknade, liksom friherre C. J. Bondes exemplar, kartan. Af 1567 års karta finnes ett facsimile intaget i förra delen af Nordenskiölds *Vegas färd*.

[2]) Af Zieglers karta finnes ett facsimile i nyss nämnda arbete. Ett facsimile jämte Zieglers text på originalspråket samt i svensk öfversättning har jag meddelat i *Geografiska Sällskapets Tidskrift* nr 2.

ändringar. Zieglers Skandinavien sammanhänger med Amerika, den Botniska viken skjuter längst upp en lång vik in åt öster, som från hvarandra skiljer Norr- och Österbotten. Äfven hos Ziegler går Finland kilformigt ned långt åt söder, och kallas den sydligaste punkten Hangö, men Åland ligger här icke söder om denna sydspets, utan, riktigare, i vester om Åbo och i öster om Upplands kust. Vetterns, Ölands och Gotlands former äro i Olai Magni karta vida bättre återgifna än i Zieglers.

Huru litet man för öfrigt den tiden var van att med diplomatisk noggrannhet reproducera kartor, framgår af en jämförelse mellan den nyss nämnda skandinaviska kartan i Olai Magni latinska Baselupplaga af år 1567 och den karta, som är intagen i de romerska och venezianska upplagorna. Man borde väl hafva kunnat vänta sig i den senare finna en något mer trogen kopia af Olai Magni år 1539 i samma Venedig tryckta karta, som ligger till grund för Baselupplagans. Men om än hufvuddragen äro desamma, visa sig i detaljerna en mängd skiljaktigheter.

Det ingick icke i Olai Magni plan att i sitt verk lemna en utförlig skildring af Sveriges geografiska förhållanden. Det, som syntes honom synnerligen märkligt i naturligt hänseende eller ur annan synpunkt, har han meddelat. Som särskildt de nordligaste trakterna voro för sydländingarne genom sin afvikande natur i högre grad märkliga, lemnas jämförelsevis mera upplysningar om dem än om det rent svenska landet. Genom sin resa år 1518 och 1519 var Olaus Magni i stånd att för de nordliga trakterna gifva upplysningar, grundade på egna iakttagelser.

Jag har redan nämt, att han omtalar såsom liggande i högsta norden Bjarmia. Namnet är lånadt från den äldre litteraturen (Saxo). Det nordligaste Norge kallar han Finnmarken, i vinkeln mellan denna och Bjarmland sätter han skridfinnarne, hvilka ibland kallas lappmän. Dessa nordliga stammars lif kan icke underlåta att mottaga ett öfverväldigande intryck af de egendomliga naturförhållandena, en lång dag, som aflöses af en lång natt. De himmelska ljusen äro ock föremål för deras dyrkan. Den röda färgen är dem helig, hvadan man ock ser dem hembära sin hyllning åt ett på en stång fäst rödt tygstycke. När man och qvinna giftas, hör det till ceremonielet att slå eld ur en flinta: »liksom flintan i sig innesluter den nära befryndade elden, som i följd af slaget glänser fram, så öfvergår det i hvardera könet sig döljande lifvet genom giftet till en lefvande afföda.»

Efter vigseln sättes bruden, prydd med pelsverk, på en ren och beledsagas af fränderna till bostaden. Mannen uppträder, höljd med skinn af lo och mard, alldeles som en veneziansk ädling. Lapplands qvinnor äro dock bättre än Venedigs, ty de förra nöja sig med den figur, som naturen gifvit dem, och undvika konstgjorda färgmedel. Antingen har den lappska typen förändrat sig sedan Olai Magni tid eller ock har han, i sin sedliga ifver, med alltför blida ögon sett på den i den yttersta Norden kringströfvande naturmenniskan, som var i afsaknad af en utbildad civilisations konstlade retelsemedel och fåfänga.

Att omvändelseverket går trögt deruppe i Norden, beror icke på någon lapparnes ovilja mot kristendomen, utan på de svårigheter att komma i beröring med dem, som de långa afstånden bereda. Han polemiserar mot Ziegler, som på biskoparna skjuter skulden derför, att hedningar då ännu funnos i Norden.

Lapparnes tält omtalas, äfvensom hus, hvilka de bilda genom att uppföra väggar mellan fyra träd, som bilda hörnen af en fyrkant. Den senare konstruktionen framhålles som praktisk, alldenstund man, när bostaden höljes af ett djupt snölager, alltid kan genom att bana sig väg uppför hörnträdens stammar komma upp till luften. Renen spelar billigtvis en framstående rol i skildringen af lapparnes lif. Åtminstone en teckning låter lapparne färdas i vagnar med hjul, som användas, när man vill forsla varor till den norska sidan[1]), hvarest afsättningen var lättare. Äfven slädarne omtalas samt båtar (hapar och skutor), bildade af tjärade bräder, som hållas samman af qvistar, rottågor och senor.

Lapparne, heter det, finna döden tryggare än lifvet. När en afliden begrafves, sjunga de derför glädjesånger, när ett barn födes, sorgeqväden.

Vid skildringen af de svenska förhållandena i öfrigt fäster sig Olaus Magni helt naturligt vid de klimatiska, som inneburo så mycket främmande för söderns menniskor. Han skildrar de svårigheter, som med nödvändighet voro förknippade med resorna i landets norra delar. Menniskor och hästar löpa ständigt fara att sjunka ned i den djupa snön, hvadan man hade funnit på att under fötterna sätta vida, flätade skidor, som, om de än icke alldeles förekomma, dock försena sjunkandet. Men äfven om

[1]) Körsvennerna i dessa fordon uppgifvas heta qvener!

man kom fram genom snön, dolde denna vägarne, isynnerhet när yrväder tillstötte. För att hjelpa de vägfarande hade man på den norska sidan af Dofrefjäll — så kallar Olaus Magni gränsberget mellan de två skandinaviska rikena — låtit längs hufvudvägen uppresa väldiga menniskogestalter, sammanfogade af stenar, hvilka mången trodde vara jättar eller andra fiender till kristendomen, som genom den helge konung Olofs böner blifvit förvandlade till sten — en förklaring, som Olaus Magni icke finner omöjlig. Den i Sverige långa tider rådande kölden inverkade på mångahanda sätt: för köldens skuld måste man t. ex. göra fönsteröppningarna i husen så små som möjligt.

Olaus Magni lemnar än här än der i sin bok hvarjehanda topografiska upplysningar, som gälla än hela landskap än enstaka orter. Det är icke min mening att här från de spridda hållen sammanföra en fullständig samling af dessa uppgifter, men några prof torde det vara skäl att anföra, emedan af dem belysning sprides öfver arten af hans uppgifter.

Den svenska osten omtalas såsom förträfflig. Visserligen yfves med skäl Italienarne öfver sin parmesanost och andra sorter, men för det goda de i detta afseende åstadkomma, hafva de dock att tacka sina stamfäder i Norden, framför allt vestgötarne, hvilkas ostar äro de yppersta, om än t. ex. äfven östgötarnes äro förträffliga. I Finland göres en synnerligen välsmakande ost af getmjölk.

Jämtland, liggande vid Norges gräns, har sedan uråldriga tider lydt under Uppsala erkebiskop, som der har en gård, kallad Vesterhus. Bergen i detta landskap äro så höga, att högre näppeligen finnas i Europa. Olaus Magni hade dock, när han skref detta, tre gånger passerat Alperna. Der bergen äro höga, är det naturligtvis svårt att färdas, men så natur, som framstående mäns omtänksamhet har mångenstädes beredt lättnader. I månget berg finnes en remna, genom hvilken man kan färdas fram, på sina ställen äro portöppningar huggna i bergen. Här och der kan man färdas på broar, hvilande på stockar, hvilkas ändar äro inslagna i fjället, men ve den, som under färden öfver en sådan bro råkar ut för en lavin. Vid Oviken hålles en årsmarknad på isen.

Att Jämtlands vestra berg lockade Olaus Magni att begå öfverdrifter i uppgiften om deras väldiga mått, är lättare att

första än hans påstående, att vid den angermanländska kusten finnas fjäll, som täckas af evig snö och derigenom med fördel användas af seglare som sjömärken. Dock torde förklaringen få sökas deri, att han besökte Norrland under vintertiden, den tid som man fordom helst valde för längre resor, emedan köld och snö banade väg öfver annars oländiga marker. Ångermanländingarne äro i öfrigt enligt hans skildring ett synnerligen dugligt folk, ifriga och goda jägare, som göra stor vinning genom sin handel med pelsverk, derjämte goda jordbrukare, som förstå att odla ej blott slät mark och sluttningar, utan ock bergshöjder: med tillhjelp af elden rödja de marken, med tillhjelp af snön åstadkomma de en gagnelig fördelning af den genom bränningen bildade askan.

I Medelpad finnes en flod, som är märklig genom sitt forsande flöde, samt derigenom att den vid islossningen, som plägar inträffa vid sommarsolstandet, på tre ställen uppdämmes af is, till stort men för den nedanför liggande bygden.

Helsingarne äro förträffliga smeder — icke blott grofsmeder, ty de kunna åstadkomma smiden, som väl förmå uthålla en täflan med utlandets, till och med Italiens arbeten. Äfven i Helsingland idkas mycken osttillverkning, men man låter här osten ruttna invärtes och fyllas med mask — man gjorde således redan under medeltiden »gammal ost» häruppe; den omslutande skorpan blef så seg och stark, att man deruppe använde den i stället för läder till öfverdrag på sköldarna.

Ehuru kanik i Uppsala berättar Olaus ytterst litet om stiftsstaden och landskapet. I lifliga färger skildrar han distingsmarknad, hvilken i början af februari hålles på den då isbelagda ån, som rinner genom staden.

Mälaren är en herrlig sjö, ytterligt rik på fisk — det finnes för öfrigt ingenstädes i verlden så fiskrika sjöar som i Sverige, — med två biskopssäten och otaliga herregårdar vid stränderna. I kyrkorna vid Mälaren finner man ofta runstenar anbragta i väggarna. I Strängnäs hålles en mycket besökt marknad i slutet af februari. Närike omtalas för de i landskapets södra del förekommande bergverken. I Dalarne finnes ej blott koppar, silfver och järn i bergen, utan ock stål i sinnena, hvilket senare vid flerfaldiga tillfällen unionskonungarne fått erfara, senast under den resning, som leddes af Gustaf Eriksson. Der finnes för öfrigt en sjö, som för sin cirkelform erhållit namnet Runden

(Runn), en sjö så djup, att ingen kunnat finna dess botten — en i Sverige icke ovanlig företeelse.

Stockholm är Sveriges hufvudstad. Läget är utmärkt, saltsjön å ena sidan, Mälaren å den andra bereda så ymnig tillförsel och utförsel, att staden är nordens yppersta handelsstad. Läget är ock synnerligt tryggadt: endast genom tvänne portar, hvardera, för öfrigt, tillgänglig endast efter passerandet af en bro, kan man komma in i staden, som omslutes af två strömmar, som drifva många qvarnar. Den fiende, som vill med framgång anfalla Stockholm, måste hafva tre härar, en på landet, en på de staden omgifvande öarna, en på sjön. Äfven inne i staden är man betänkt på försvar: flerestädes äro husen byggda med väggarne intill hvarandra, så att de bilda en sammanhängagde fästningslik grupp, järndörrar hindra tillträdet från gatan och från taket kunna inbyggarne öfverösa de angripande med ett pilregn. Stranden är skodd med stora pålar, hvarigenom de största skepp kunna löpa ända in till bryggan. I norr från staden ligger sandåsen Brunkeberg, som fått sitt namn efter den nedrige Brunke — annars plägar man vid namngifning hellre fästa sig vid personer eller omständigheter, som beredt glädje och nytta. Häruppe har mången strid utkämpats, märkligast den, i hvilken konung Kristiern I förlorade segern. Som han under slaget genom ett skott miste fyra tänder kallas berget äfven Fyrtandaberg. I berget fanns fordom en hala, först ett tillhåll för fromma eremiter, som lemnade de vägfarande kristliga förmaningar, sedan för röfvare; till sist fylldes den, för att ej bereda hela trakten otrygghet. Inseglingen till Stockholm är förbunden med ganska stora svårigheter. Än är man utsatt för våldsamma vindar, undan hvilka man dock kan söka ett skydd i Hjelm- eller Elgsnabben, (det finnes knappast någon ypperligare hamn i Europa), än löper man fara att stranda på de många klipporna, i de smala farvattnen. Af de senare nämnes särskildt ett, kalladt Stendörren. Bland naturmärkvärdigheter i närheten af Stockholm omtalas ett rundt svalg (*rotunda vorago*), utan utröndt djup, på latiniserad svenska kalladt *Rundisualia.*

Äfven Östergötlands kust är för seglaren obeqväm genom skärens otaliga klippor, de s. k. idebänkarne. Olaus hade sjelf under en resa varit nära att förgås bland fosterbygdens skär. Af städer omtalas Norrköping, Söderköping, Linköping och Skeninge, den senaste omtalas mest. Staden, som fått sitt namn

af den förbi honom »skenande» ån, är så anlagd, att man från alla håll går på radierande gator till torget och rådhuset, som utgöra stadens medelpunkt. Framför rådhuset står en stor bild, kallad Tore lange och liknande Rolandsstoden i Bremen. Skeninges läge, mellan bördiga åkrar, frodiga ängar, lummiga eklundar, är det helsosammaste man kan tänka sig. Äfven är välståndet stort. Borgaredöttrarna utmärka sig genom sina rika silfverprydnader. Skeninge har äfven att berömma sig af historiska minnen: från Skeninge är kommen den helige biskop Nils och fru Ingrid, stiftarinnan af Dominikan-nunneklostret i hennes födelsestad. Rikt och blomstrande var den heliga fru Birgittas och hennes dotters kloster Vadstena, hvarest funnos så betydande konstverk, att man färdades långa vägar — ända från Nidaros i Norge — för att se dem och för att uppbyggas af deras åskådande. Vettern omtalas med dess klara, grönaktiga vatten och Visingsö, som har två sockenkyrkor; under den ena finnes en stor håla, med trång och lång ingång, i hvilken fordom en illgerningsman hållits plågsamt fängslad. Östergötland är ett bördigt land och har dessutom en stor rikedom på goda stenar. I Amoberg nära Vadstena fås ypperlig sten af olika färg, dock till större delen svart, som flitigt användes i byggnader. I Kettilberget vid Linköping får man förträffliga brynstenar. I berg vid Söderköping finnas sexsidiga kristaller, af ljusare färg, som med största fördel skulle kunna användas till dekorerande af byggnader.

Större än Vettern är Venern, med många öar, med 24 tillflöden och endast ett utlopp, som bildar det väldiga fallet Trollhättan. I skydd af den nedfallande vattenmassan ligger en svårtillgänglig håla, som röfvare begagnade till fristad. Vid Venern ligga de två städerna Tingvalla och Lidköping, båda förmögna genom järnhandel, vid sjön ligger vidare biskopspalatset Leckö, med en brunn af 200 fots djup, som bildats genom att på berget bränna 300 fläsksidor, det herrliga Aranäs — något förnämligare slott finnes ej i Sverige, knappast i hela Europa, — der ligger äfven Kindakullen, den ljufligaste ort, som dock de kringboende ej förstå att rätt uppskatta. Der växa alla träd och buskar utom vinrankan, der sjunga alla foglar utom papegojan. Ur berget hemtas dessutom det yppersta byggnadsmaterial.

Kalmar är en vigtig stad, väl befäst, försedd med en ypperlig hamn, som låg väl till för dem, som kommo från andra land.

Der hade ock ej mindre än fyra påfliga legater stigit i land, hit ankomna för att i Sverige utföra den helige fadrens värf, kardinal Guido, kardinal Nicolaus, som sedan under namn af Adrianus IV intog pafvestolen, Vilhelm af Sabina och senast Johannes Angelus, som nu är ärkebiskop i Milano. Sitt namn har staden fått deraf, att haf och luft der kändes »mer kalla» för dem som kommo från norra Tysklands hamnar.

Midt emot Kalmar ligger det tre dagsresor långa Öland, den vackraste ö i verlden, med rik tillgang på nyttig sten och med en ras af små hästar, som nöja sig med tarflig föda och äro så läraktiga, att man kan få dem att dansa efter musik och att, som hundar, hoppa genom cirkelformiga band; ocksa äro de mycket begärliga i utlandet. Ön är ock rik på villebråd, hvadan konungarne gerna vistas der för att jaga. Borgholm reser sig nära hafsstranden, ett välkommet sjömärke för sjöfarande. I sundet ligger ock en klippa kallad Jungfrun, olycksbringande, hvadan de sjöfarande pläga der offra för lycklig färd, en mötesplats för hexorna.

Gotland är, hvad namnet innebär, ett »godt land»: godt är folket, goda hamnarna, god boskapen, godt fisket, god jagten, godt vattnet, god skogen, godt betet o. s. v. Der hade det götiska folket allra först bosatt sig, innan det företog sina vandringar till södern. Öfver Gotland färdades Longobarderna, när de från den Skandinaviska halfön voro på väg till Östersjöns södra strand. Staden Visby var förr mycket betydande, men dess storhetstid är nu förbi.

Här och der vid hamnarne hafva herremän latit i de omgifvande klipporna inhugga sina vapensköldar. Ej mindre än nio sköldar finnas inhuggna vid Hangö i Finland, en herrlig hamn. Hvilka vapen dessa äro omtalas icke i texten, men den kapitlet bifogade bilden ger upplysning härom. Nr 1 visar de tre sjöbladen, nr 2 är ej tydlig, men vi torde ej misstaga oss, om vi anse figuren, som ser ut som ett sexekrigt hjul, böra vara ett gumsehufvud, nr 3 visar Tottarnes fyrdelade sköld, nr 4 en stjerna, nr 5 (den öfversta) tre kronor, nr 6 är ej heller fullt tydlig, men vi hafva helt visst här för oss det hufvudlösa trollet, nr 7 visar vasen, nr 8 den delade sköld, som i var heraldiska terminologi kallas natt och dag, nr 9 två snedbjelkar, hvilka vi torde få anse genom missteckning hafva tillkommit i stället för de två bjelkarna.

Om det icke var Olai Magni mening att i sitt verk lemna en svensk geografi, så var det ännu mindre hans mening att skrifva en svensk historia, låt vara att hans arbete kallas en historia. Det kunde icke ens falla honom in att skrifva de svenska konungarnes och det svenska folkets öden, ty han hade ju redan tryckt i denna väg ett arbete, som syntes honom oöfverträffligt, nämligen brodern Johannes' historia, till hvilken han ock gång efter annan hänvisar. En annan källa, som han ofta citerar, är Saxo Grammaticus' arbete.

En mängd af sagans gestalter gå igen i Olai Magni arbete. En särskild bok är, såsom den förut meddelade innehållsförteckningen visar, egnad åt jättarne, bland hvilka äfven förekomma personer, som af forna tiders rättrogne häfdatecknare räknades till historiens område, såsom Ragnar Lodbrok. Med en synnerlig förkärlek behandlas desse *giganter* af vår författare: de hade ju egentligen tvänne uppgifter i lifvet, hvilket stundom var ganska långt, såsom Starkodds, nämligen att värna den förföljda oskulden och att qväsa förtryckare. Det senare var något särskildt tilltalande för Olaus Magni fosterländska sinnelag. Om Engelbrekt talar han berömmande. Den mäktige konungen öfver götar, svear och norrmän, Karl, beklagar han, emedan han hade fogdar, som af girighet och med grymhet förtryckte folket, som voro till all dålighet modiga, till all dygd, till alla lysande dåd fega. De kände mycket granneligt landets lagar, men kände bättre rättigheter än rättvisa. Det fanns ingen lagparagraf, som de icke kunde göra bruk af för sin omättliga girighet. När till sist konungen, för sina tjenares väldiga brott och helgerån, var i sin hufvudstad belägrad af en ansenlig här af undersåtar, skickade han i hemlighet bud till sina fogdar, som rörde sig fritt i landet och bad dem om hjelp, vädjande till deras heder och trohet och till de eder, som de hade svurit. Men allt var fåfängt. De hade nämligen ej lärt annat än att förtrycka de dem undergifna, utpressa penningar, tillfoga de svage orätt, straffa de oskyldiga, men att taga vapen för sin konung, sätta hårdt mot hårdt, hade de aldrig lärt sig. Ja de läto sjelfmant sig fångas af konungens fiender, väl värde att fångas, för att så tjena liknande förrädare till ett i all tid afskräckande exempel. Konungen, härigenom försatt i trängande nöd, sökte skydd i flykt, och lät midt under den våraste januariköld tillreda fartyg och å dem bringa sina skatter. Då ankaren skulle lättas, sporde någon af hans fogdar, om

han hade glömt något. »Ja, svarade konungen, suckande, jag har för många år sedan glömt att hänga dig och dina likar; hade jag gjort det, skulle jag nu sitta lugn i ett lugnt samhälle!» När konung Karl kom åter ur sin sjuåriga landsflygt var han af alla älskad, ty han tillsatte då fogdar, som mera älskade dygd än last, mera rättvisa än orättrådighet, mera heder än enskildt gagn. Det anförda må tjena som prof på det kraftfulla skrifsätt som man finner i Olai Magni bok, så snart hans hjerta utöfvar inflytande på framställningen. Dåliga tjenare hade ock konung Kristiern II, hvilka bidrogo att göra sin herre förhatad, t. ex. Nils Holst, hvars enda pligt var att skynda före sin herre, uppresa galgar och i dem hänga de olycklige, som ej kunde lösa sig fria, dervid sägande, att stora tjufvar höfdes höga galgar. Hans ord besannades, ty till sist blef han hängd i egen galge. Denne konung Kristiern hade, tack vare några danskt sinnade ädlingar (bland dem den olycklige Uppsalaärkebiskopen Gustaf Trolle), vunnit herraväldet i Sverige och visade sig i dess utöfvande så vild och hård, att han, utan att akta sin ed, sitt beseglade bref, anammandet af Herrens lekamen eller någon som helst medlidsamhet, en dag, nämligen den 8 november 1520, eggad af illasinnades ondskefulla råd, lät med gudlöst svärd halshugga andlige och verldslige furstar och stormän, riddare och borgare, till ett antal af 94, hvilket Olaus Magni sjelf med bäfvan åsag, och derefter lät han liken ligga framför rådhuset i tre dagar, innan de fördes utanför staden för att brännas. Han höll sig ej dervid till en vanlig art af grymhet: en Magnus Johansson, sitt fäderneslands väldige förkämpe, lät han korsfästa; könsdelarne och hjertat skuros ut på honom och kastades, under smädliga ord, i anletet på den olycklige. Under natten efter blodbadet blefvo enkorna efter dem, som lågo på torget, prisgifna åt hundarnes glupskhet, plundrade på all sin egendom. »Jag, säger Olaus Magnus, som gråtande bevittnade allt detta, skulle få skrifva en lång och gräslig historia, om jag ville skildra alla enskildheter af dessa fasor.» En del detaljer lemnar han dock, hvilka jag, af undseende för utrymmet i tidskriften, förbigår. Som en kraftigt verkande anledning till den allmänna resningen mot konung Kristiern, omtalar Olaus Magni hans pabud, att böndernas förråd af bågar och pilar skulle aflemnas och uppbrännas. Flera tusen blefvo ock verkligen tillintetgjorda, men några tusen af de bättre vapnen gömdes i skogarne, och när

man fann, huruledes vilddjurens framfart blef ödeläggande, då bonden saknade vapen att afvärja dem, började man, trots förbudet, att med ifver anskaffa nya, och dessa vapen blefvo konungens och hans anhängares olycka. »Om furstarne blott taga sig till vara för smickrarne och angifvarne, behöfva de ej frukta för bågar och pilar.»

Det var icke endast det gräsliga i Stockholms blodbad och i dess fortsättningar, som upprörde Olaus Magni och gjorde honom till en förbittrad ovän till danskarne. Han, liksom öfrige 1500-talets svenske patrioter, voro danskarne mycket afvoge, för den nöd Sverige fått utstå under den s. k. unionens tid. Olaus Magni, för hvilken de gamla berättelserna hade nästan samma aktualitet som de gräsligheter han åskådat, söker i en rad af kapitel (i åttonde boken) visa, hvarför svear och götar ständigt lefvat i fiendskap till danskarne. Orsaken var, enligt honom, danskarnes hersklystnad och hänsynslöshet. För att visa sig ej ledas af partiskhet, hänvisar han till en person, som ej kan beskyllas för fiendskap mot Danmark och danskarne, till Saxo Grammaticus och de skildringar han i sina sexton böcker — exempel angifvas ur bok efter bok — lemnar af sina landsmäns hårda och våldsamma herravälde öfver underlydande, af deras svekfulla vänskap mot grannar, af deras hårdhet och svekfullhet mot bundsförvandter.

Allt som kan visa svenskarnes företräde framför danskarne omtalas med största förnöjelse. Så t. ex. omtalas (bok 15 kap. 19) huruledes vid ett möte mellan konung Magnus Ladulås och den danske konung Erik i Skara, en dansk herre, Magnus Dysavald, öfverflödande mera på ord än krafter, utmanade samtlige svenska herrar på ridderligt envige, med löfte att, om han blef öfvervunnen, till segraren gifva sin häst och hundra mark silfver. Erengisle Plate, en tystlåten man, kastade honom vid första sammanränningen ur sadeln, långt bort från hästen, och visade danskarne genom sin seger, att svenskarne lära sig kriga mera genom öfvande af sin kraft än genom ord. Om än detta nederlag för en lång tid gjorde danskarne mindre hogade till täflan, uppträdde dock vid en fest i Stockholm under konung Kristofers tid en holsteinare, en medlem af ätten Ranzov, med en i för svenskarne smädliga ord affattad utmaning. Svenskarne, som ansågo, att den oförskämde kunde näpsas utan alltför stor kraftansträngning, förmadde en f. d. riddare, numera dominikaner-

munk, att, med sin priors tillatelse, ater antaga ridderlig drägt och infinna sig inom skrankorna. Ranzov kastades ur sadeln och derefter manga andra, som togo hans parti. När ingen sedan anmälte sig och segraren uppmanades att, till vinnande af ökad heder, blotta sitt anlete för de ädelborna damer, som voro närvarande vid dysten, tog han af sig hjelmen och, sättande sporrarne i hästen, skyndade han ater till klostret. En dansk tjenare var det, som ar 1510 i Skane förradde den vestgötiske stormannen hr Ake Hansson i fiendernas händer. Frivilligt gaf han sig dock icke, ty, ehuru lidande af den »galliska sjukan» — en i Sverige, enligt Olaus Magni, vanlig akomma — kämpade han för att sälja sitt lif sa dyrt som möjligt[1]).

Da Olaus Magni sinnesstämning var sadan, maste vi finna det helt naturligt att han med liflig medkänsla hyllade dem, som sökte tillbakavisa danskarnes begär att herska öfver Sverige. Ej blott Engelbrekts befrielseverk prisas, utan äfven Gustaf I:s, ehuru den ultramontanske författaren naturligtvis med grämelse sag dennes sträfvan att göra den svenska kyrkan luthersk. Ymnigast äro dock hans loford öfver riksförestandaren hr Svante Nilsson. Om honom heter det i bok. 16 kap. 29:

»Sveriges lysande furste, Svante, blef mycket prisad derföre, att han aldrig tillät mästare af den förgiftade tungan att berätta nagot i motpartens franvaro, utan plägade han befalla den, som försökte sadant, att stanna der, hvarest han började tala eller förtala, intill dess den andre hunnit infinna sig. Helt visst leddes han dervid af hvad den gamla lagen (5 Mosebok kap. 19) säger: »intet vittne skall ensamt framträda emot nagon om nagon missgerning eller synd, utan skola de bada männen, som saken pa gäller, sta för Herren framför presten och domaren, som pa den tiden äro.»

Det heter vidare bok 16 kap. 53:

»Vi böra ej underlata att här omtala, huru den mäktige fursten öfver svear och götar, Svante, lidande af en alltför pinande gikt, pa alla hall sökte läkemedel. Men intet fann han gagneligare än ett hugnerikt samtal med rikets bäste män, hvilka

---

[1]) Då jag nyligen i det danska Dagbladet blifvit beskyld för att hysa till Danmark och danskarne en synnerlig afvoghet, ber jag att få tillägga, att det icke är någon sådan afvoghet, utan uteslutande begäret, att låta Olaus Magni framträda i hans rätta dager, som förmått mig att här anföra ofvanstående för danskarne oblida omdömen.

så mycket trognare och ärligare slöto sig till honom och så mycket hellre gjorde honom alla möjliga väntjenster, som han sjelf var storsinnt och frikostig, visande alla, som kommo till honom på kallelse eller med hvilka han händelsevis sammanträffade, en blid uppsyn. Då han gick i fält, gaf han, der han satt på sin häst, ehuru plågad af gikten, med mun och hand så kraftiga maningar till käckhet, att i hela hären ej fanns någon, som ej beundrade hans hjeltesinne och konungsliga dygder, som voro färdiga att lida döden, ja äfven det, som kunde kännas bittrare än döden. Han var nämligen högst förtjent af hela fäderneslandet, boren till lysande och herrliga dåd, högsint och konungslig. Hela hans omgifning var ock lysande och hade goda seder. Sjelf utmärkte han sig genom allvar i sitt väsende och upptog ej bland de sina någon som hade vekliga seder, utan endast djerfva, käcka, starka, utvalda män. Det blef till ett ordsprak, att ingen upptogs bland Svantes män, som blinkade för ett yxhugg i ansigtet. Derjämte var han mot de sina så frikostig, att han ofta kunde taga kläderna af kroppen för att skänka bort dem. Han var nämligen mycket mera mild mot sina krigare än mot sig sjelf och ofta tömde han statens skatt för deras skuld. Om rikedomar vårdade han sig icke, utan skattade mycket högre dygd och ära, han hade hellre omkommit af hunger än lefvat af sina undersåtars skada eller rof från kyrkor och andlige, med rätta hysande den öfvertygelsen, att Sverige är så rikt, att dess herre ej för att lefva i tillbörlig herrlighet behöfver taga sin tillflykt till rof och helgerån, hvilka göra lifvet osällt och vanfrejdadt. Alla bakdantare och lögnare förföljde han med oblidkeligt hat. I orden var han sträng, men i sina handlingar mild. Ingen samtida furste sökte mera Guds heder.»

Man har med rätta anmärkt, att renaissancens tid var upptäckternas tid: man upptäckte ej allenast en ny verld på andra sidan oceanen, inom den gamla verlden upptäckte man äfven naturen och menniskan. Olaus Magni var i sin forskning ett barn af den nya tiden. Sveriges natur och dess folk hade blifvit föremål för hans iakttagelser. Han fann dem värda att utförligt skildras. Vi måste egna vår beundran åt skärpan af hans iakttagelser, åt ärligheten af hans skildring. Den senare egenskapen häfves icke genom hans begär att inför utlandet skryta

med Sverige och dess folk, de deraf framkallade öfverdrifterna skalar man med lätthet bort från skildringen i öfrigt. Brodren Johannes hade tagit till uppgift att teckna det svenska folkets bedrifter. Olaus ville uppvisa källan till den duglighet, om hvilken dessa bedrifter vittnade — naturen, hård, men helsosam, folkets anlag, allvarliga och storslagna, dess seder, enkla, fostrande kraft i hug och arm. Så vidt var han dock bländad af de historiska bragdernas glans, att han med synnerlig förkärlek framhåller svenskens krigiska lynne och krigiska duglighet, men han låter sig icke deraf förledas till ringakt för de fredliga idrotterna. Tvärtom lemnar han oss detaljerade upplysningar om det enklaste hvardagslifvets id, som icke får en plats i teckningen af de historiska tilldragelserna, men som till denna teckning gifver den oumbärliga bakgrunden.

Jag har redan antydt hans benägenhet att prisa det mera ursprungliga och enkla i sed och samhällsskick, emedan det innebär en borgen för flärdlös duglighet. Både före och efter honom hafva tider förekommit, då man kände behof att som motbild till samtidens veklighet och skador med gyllene färger teckna enklare lefnadsförhållanden. Sjelf åberopar han Tacitus som ett vittne för de enkla sedernas förtjenst. Vi hafva lätt att i minnet återkalla senare författare, som gjort på samma sätt. Som karakteristiskt för vår författares uppfattning af forntidens art och den äkta svenskhetens förträfflighet, må det 36:e kapitlet ur den trettonde boken här återgifvas, hvilket har rubriken »om de gamles matordning».

»De framsatte på det gräståckta golfvet låga träbord. De lifnärde sig af bröd samt af ymnigt kött, som än kokades i vatten, än stektes på glöd eller spett. Rätterna uppdukades ej med yppigt prål: de framburos i händerna och fördes bit för bit i munnen. Var köttet svårt att skilja åt, använde man en simpel knif, som hvar och en hade jämte skidan vid sin tallrik. Fiskar åt man, som hemtades ur eget vatten. Man kryddade dem med salt, ättika och kummin, hvilka kryddor äfven användes för drycken. Olja använde de icke, ty oljan är hos nordbon sällsynt och på grund deraf finna de hennes smak föga behaglig. När många åto samman, suto de i en ring, med den främste, vare sig han utmärkte sig genom krigiska bedrifter, genom börd eller rikedom, i midten. På hans båda sidor voro de öfriga ordnade efter värdighet eller duglighet. På ryggen hade enhvar sin

sköld. Tjenarne åto i en yttre ring, hvar och en i närheten af sin herre. Så berättar Athenæus. Men när tiden skred framåt och menniskans odling blef mera prydlig och civiliserad, då infördes lyxen i vanorna och styggelsen i sederna: af den gamla, bepröfvade enkelheten skönjes intet bevaradt. Jag behöfver ej långrandigt uppräkna de plågoandar och deras redskap, som spänna ut den trängsta mage plågsamt. Fordom hade de nordiska folken en ljuflig, trygg och kostelig enkelhet i ätande och drickande, som gjorde dem sunda, starka, kraftiga, kloka, sträfsamma, framför allt i krigiska idrotter. Nu deremot inkallar man främmande gödare och kockar och deraf införes i magen sådan sed, som föder otygladt sjelfsvåld, så att man, efter att hafva gifvit till spillo nykterheten, som är dygdernas väktare, ej kan komma att i sitt hjerta tänka det som är nyttigt och rätt, ej öka hvad man begynt, ej arbeta med sina händer.»

Olaus Magni är ej obenägen att konstruera fram en idealbild af det ursprungliga samhället i norden. Dervid tecknar han motsatsen till sin tids sed, dervid lyser han med många citat ur de klassiska författare, som, under motsvarande förhållanden, skildrade som mönster germaners och hyperboreers enkla och oförderfvade seder. De kapitel, i hvilka dessa konstruktioner och dessa citat förekomma, äro visserligen af intresse för den, som vill studera sinnesriktningen på Olai Magni tid. Ojämförligt dyrbarare för oss äro de kapitel, i hvilka han nöjer sig med den blygsammare uppgiften att gifva en objektiv skildring af hvad han sjelf sett.

Det är Nordens, i främsta rummet Sveriges, natur och seder, som han vill teckna. Äfven här måste vi göra en viss reservation. I skildringen af naturförhållandena visar han sig i månget afseende barnslig. Det är icke min mening att med denna anmärkning göra honom en förebråelse: det var icke hans fel, att man på 1500-talet ännu ej hade hunnit till ett vetenskapligt studium af naturen. Men äfven inom detta område finna vi jämte det barnsliga och vidskepliga mycket som, emedan det grundar sig på egen iakttagelse, ej nog kan värderas. Det må vara nog att anföra några exempel på det ena och det andra slaget af framställningar.

I likhet med Aristoteles finner han det olämpligt att säga alla vindar vara i grunden en enda vind, en rörelse i luftkretsen, som nämnes olika allt efter det håll från hvilket den utgår.

Vi veta alla, att det finnes fyra hufvudvindar och åtta dem underordnade. Vindarne utöfva ett mycket stort inflytande på menniskan. Nordanvinden t. ex. härdar och stärker kropparne. renar vätskor och andning, verkar välgörande på hjärnan, gör sinnena finare, stärker rörelsen, sammandrager de onda vätskorna. så att de ej gå öfver i andra lemmar. Dervid må dock medgifvas, att denna vind kan framkalla hosta o. s. v., men han har icke sunnanvindens förvekligande och slappande egenskaper. Östanvindarne äro i allmänhet bättre än vestanvindarne. Dessutom finnas i sina trakter särskilda vindar, t. ex. en i Norge. som kallas *circius*, och som tillfogat holländarne stor skada, i det götiska eller svenska hafvet (d. v. s. i Östersjön) en, som kallas *corus* eller *circius* och som vållat otaliga skeppsbrott, ja som till och med rubbar strandförhållandena. Vid genomläsning af Olaus Magni skildring af de allmänna naturförhållandena i Norden märker man genast ett fel i hans arbete, nämligen hans alltför stora tillit till den klassiska forntidens författare. Hans teckning grundar sig nämligen icke endast på de egna iakttagelserna, utan ock på romerska uppgifter; och mången gång finner han det lämpligt att, när dessa äro af olika innehåll, sammanställa dem, för att utröna, hvilkendera skall kunna anses vara den riktigaste.

At växtverlden egnar han endast i förbigående sin uppmärksamhet; så mycket mern sysselsätter han sig med djurverlden.

Af husdjuren omtalar han i varma ordalag hästen och hunden, som Gud gifvit menniskan den förre till en deltagare i arbetena, den andra till kamrat och väktare. Denna försynens gåfva är så mycket mera värd, som båda dessa djur äro synnerligen lättfödda. Hunden äter affall; hästen håller till godo med solstekt fisk, lufttorkadt kött, skorpor och trädsvampar. De exempel, som anföras på hundens trohet och nytta, äro dock hemtade uteslutande ur sagohistorien och från utlandet. Om hästen få vi derimot värderikare upplysningar. De norska hästarne äro af medelstorlek och synnerligen lämpliga för fjällvägar. De svenske och gotiska hästarne kunna med största uthållighet och snabbhet färdas fram öfver vexlande mark, genom kärr och skogar samt öfver höjder. Ölands små hästar användas mera till lust än arbete; dock finnes på ön ett annat slag, som är synnerligen lämpligt äfven för tungt arbete. Äfven de

finska hästarne äro goda. Han uppräknar ett sextiotal af egenskaper, som en god häst bör hafva — dessvärre citeras här ej endast erfarenheten, utan äfven Virgilius och Isidorus — och ytterligare några prof, som en förståndig man bör underkasta den häst, som bjudes honom till salu. Från Sverige skickades, efter hvad Olaus Magni berättar, årligen skepp till utlandet fulla med hästar, alla dock af mindre storlek, ty de till krigsbruk dugliga hästarne tillater ej regeringen att utföras.

Jämte de värderika naturhistoriska upplysningar, som Olaus Magni lemnar, finna vi andra, som vittna om hans och tidehvarfvets lättrogenhet; vi få dock icke på grund deraf bedöma honom eller hans tid för strängt, ty ännu i dag finnas bland oss personer, som alls icke äro obenägna att tro detsamma. Han talar om det myckna obehag, som råttor och möss kunna uträtta i ett hus. Mot denna plåga finnes dock i norden ett mycket godt medel. Vissa personer ega genom arf förmåga att genom besvärjelser bringa råttor i förderfvet: de gå in i huset, vandra genom alla dess delar och draga från dem alla efter sig i långa rader plågodjuren, hvilka följa dem villigt ut i det fria och på deras bud störta sig hufvudstupa ned i en vak på isen. En figur visar, huru den sista akten i detta märkliga skådespel går för sig. En annan figur visar, huru två män ur en vak uppdraga ett nät fullt med stelnade svalor. Ty, säger Olaus Magni, ehuru menniskor finnas, som påsta, att svalorna äro flyttfoglar, i norden fiskas de mycket ofta upp ur sjöarne vintertiden. Vid höstens inträde sänka de sig under sång ned i vattnet, och flyga åter upp derifrån i maj. Gamla och erfarna fiskare, som få upp dem i sina nät, släppa dem genast åter ned i sjön, men ynglingar roa sig med att bringa dem till något varmt ställe, hvarest de snart qvickna vid, dock endast för att vid nästa stränga köld omkomma. Det hus, på hvilket ingen svala fäster sitt bo, anses vara hotadt af olycka; allt efter som svalorna bygga sina bon längre ned eller högre upp, döma jordbrukarne huruvida de böra så i dälderna eller på höjdsluttningarne. Alla svalor bo för öfrigt icke på husen, utan endast de, som hafva ljust bröst och lång, treklufven stjert och som ständigt kuttra i bot. Svarta svalor vistas ute på fältet och angifva genom hög flygt torka, genom låg fuktig väderlek. Ett tredje slag, med rödaktig buk, håller sig på stränderna.

Af större intresse än naturskildringarne äro Olai Magni redogörelse för svenskarnes seder. Han har sökt skildra dem, sådana de voro på 'hans tid och under de närmast föregående århundradena. Som han lefde vid ingången af den nya tiden har hans arbete blifvit en kulturhistorisk skildring af Sveriges medeltid. Det har dröjt tre århundraden innan man i Sverige ansåg det löna mödan å nyo upptaga detta ämne till utförlig behandling.

Enligt Olai Magni skildring intog jordbruket en ganska hög ställning. Som det nordiska klimatet icke medgifver vinodling, användes all omtanke för sädesodlingen; af åkerns frukter får man ej blott bröd, utan äfven dryck. Jordens bärkraft måste upphjelpas. Vid höst- och vårdagjämningen får man se byfolket köra ut gödseln på åkern; den aflassas på snön och anses det vara desto löftesrikare för skörden ju djupare snölager täcker jorden. För öfrigt må man icke tro att åkrarnes gödande är en enkel sak, som bedrifves på måfå. Man behandlar på olika sätt sandig och stenig jordmån, man använder särskild gödsel för särskilda sädesslag. Man är väl försedd med redskap för jordbruket — de vigtigaste äro afbildade. Svedjandet omtalas och »askåkrarnes» utomordentliga bördighet prisas. Man plägade icke blott lägga gödseln på snön, utan man sådde också på snön, sedan man på hösten gjort åkern i ordning. När vintern var kommen, kände man sig trygg för att fiendeanfall och härjningar ej skulle göra såningsmannens möda fåfäng. Som kölden jagade undan foglarne, fingo ock sädeskornen ligga i fred på snön, till dess de genom sunnanvindens blida kraft småningom sjönko ned genom denna till den väntande jorden. Nordborna pläga omgifva sina åkrar med stenmurar samt angifva i öfrigt deras gränser efter resta stenar, klippor, sjöar och vattendrag, rika källor eller genom lindkol, som aldrig ruttnar. När inga sådana märken finnas, måste man anlita landmätaren, som bestämmer åkerns mått efter stång, steg, rep eller plog. Vid skörden visar man den största inbördes hjelpsamhet. Arbetets slut firas med ett gemensamt gille, vid hvilket äfven alla de tvister, som möjligen uppkommit, slitas. Behandlingen af den skördade säden uppskjutes till vintern med de långa nätterna. På logen ställes ett jernfat, hvari tjärved brinner; de utbredda kärfvarne behandlas med slagor; man anordnar drag, så att agnar o. d. föras undan, dels för att skiljas från sädeskornen, dels för att de ej skola intränga i munnen på arbetaren, hvilken, för

säkerhets skull, sköljer denna och strupen med färsköl. Den italienska seden att tröska medels trampande af kreatur är i norden alldeles okänd. Åkerbruket der visar sig i mycket skiljaktigt från söderns. Å flera orter i Vestergötland mognar kornet på åkern, utsatt för södersol, inom 36 dagar från sådden, d. v. s. från slutet af Juni till medlet af Augusti, ibland till och med ännu fortare: det är den goda jorden, den milda luften, och de stenarnes rötter värmande vätskorna och solens hetta, som frambringar denna tidiga mognad. Det goda kornet har sexradiga ax; axen med färre rader anses goda nog för tillverkning af öl. I öfrigt försiggår sådden i början af maj och skörden i medlet af augusti. För hjelp vid skörden begäres ingen lön, utan. man nöjer sig med den gemensamma aftonmåltiden, vid hvilken giftermål aftalas mellan ynglingar och flickor. Sädesskörden i augusti föregås af höskörden i juli. Som vid dessa tillfällen alla krafter behöfvas på fältet, taga mödrarne med sig dibarnen, som de under arbetet hänga i korgar på träden, så att barnen skola blifva oåtkomliga för ormar. Dessa hafva nämligen för sed att krypa in i munnen på sofvande, så att ibland ser man endast det yttersta af ormstjerten sticka ut ur munnen. Det gäller då att med ett varmt och mjukt tyg gnida stjerten, till dess ormen lockas att åter krypa ut, hvarefter man till häfvande af giftet ger patienten litet teriak, som man alltid har i förråd tack vare de främmande köpmännen. Säden föres på prâmar och andra farkoster till hamnarna, från hvilka den skickas ut till främmande orter, i synnerhet till staden Danzig i hertigdömet Preussen, hvarifrån den skickas vidare till Portugal, Spanien, Frankrike, England, Skottland, Holland och Brabant.

Den iakttagelse, som vi, så langt efterât, kunna göra, att svenskarne under medeltiden icke voro synnerligen hågade för sjöfärder, styrkes af Olai Magni skildring. Han anför ett i detta afseende ganska betecknande yttrande af den hel. Henrik, biskop i Linköping:

Hafvet dräper mången man,
ho jorden brukar, säll är han.

Det skulle leda oss för långt, om vi här skulle redogöra för sädens följande behandling, för de olika slagen af qvarnar, för bakning af bröd, de olika brödslagen, rostande af säd, tillverkningen af mjöd och öl, ölets stora gagn — Olaus Magni bota-

des för sten, när han under Stockholms belägring blef tvungen att dricka gammalt öl — m. m. sådant.

Det har redan blifvit nämndt, att Olaus Magni, ehuru en kyrkans man, egnar synnerlig uppmärksamhet åt de krigiska förhållandena och sådant som med dem står i sammanhang. Äfven i denna afdelning, — förteckningen öfver bokens innehåll visar, huru vidlyftig den är — finnas många värderika upplysningar, men det torde vara bäst att för närvarande lemna dem å sidan. I stället vill jag rikta uppmärksamheten på den sextonde boken, *de ecclesiasticis disciplinis*. Denna bok följer omedelbart efter den, som handlar om krigiska idrotter; författaren säger sig vilja från den gå till det som högre är. Äfven de krigiska nordborna voro så långt komna, att de icke uträttade något utan att först hafva dertill utbedt sig presterlig välsignelse.

Först afhandlas skolväsendet. Bilden visar ett hvälfdt rum med en midtkolonn; i rummets hvardera ända ses en man. Den ene sitter i en kateder och har omkring sig barn, som läsa i en bok, framför den andre, som sitter å golfvet, ligga några barn på knä. Olaus börjar med att omtala Platos ifver för ungdomens undervisning: sådan som gossen blifvit genom uppfostran, sådan tjenare blir han för staten. Riktigheten af denna lära hafva de nordliga folken insett — Olaus menar här de i södern uppträdande gotarne, — hvarom sådana namn som Diceneus, Salmoxis m. fl. vittna. I norden är syftet med undervisningen i främsta rummet att utbilda soldater för kyrkans här. Der tillsättas af biskopen och magistraten [så skedde t. ex. i Stockholm] skollärarne, som sjelfva eller genom medhjelpare undervisa i vetenskapernas grundlinier tvåhundra eller trehundra[1]) gossar och ynglingar, äfven af högförnäm börd, och egga dem, derest de ej vilja vara goda, med käpp och ferla till farande efter och framhärdande i goda egenskaper, alldeles som man eggar ett djur med piska och en häst med sporrarne[2]). De knäböjande barnen kring den ene mannen skola påminna om seden i norden, att barnen, när de skola gå till hvila, hvart i sin ordning efter ålder läser fader vår och englahelsningen till Maria, och utbedja

[1]) Dessa siffror kunna synas öfverdrifna, men äro det helt visst icke. Enligt trovärdig uppgift funnos i början af 1500-talet 700 lärjungar i Ribe, 900 i Roeskilde skola. Jfr Brandt, Om Lundakaniken Christiern Pedersen og hans skrifter s. 11.

[2]) Sporren som ensamt eggelsemedel för hästen visar, huru man den tiden var van att rida, ovan att åka.

sig fadrens välsignelse, om hvars lydelse presterskapet undervisar efter kap. 6 i 4 Mosebok. Olaus Magni säger sig hafva känt dem, som för uppstudsighet och andra fel af fadren undantagits vid välsignelsens utdelande; de hade under det följande lifvet fått pröfva på osällhet, brist och olycksfall. Lärarne i norden aflönas icke, såsom i sydligare land, ur statskassan, utan ur kyrkans inkomster af tionden, af biskopsbordet och medel, som testamenterats af prestmän. Till ungdomens goda uppfostran bidrager ock följande sed, som i norden har sin yttersta upprinnelse från bruket att i templen halla eld till afgudarnes ära. Å jungfru Marias renselses dag (den 2 februari) gar man i procession, med af presterna vigda ljus i händerna, genom kyrkorna och öfver kyrkogårdarne, hvarefter ljusen nedläggas vid altaret. Efter gudstjensten fördelas det qvarvarande af ljusen på familjerna. Följande dag samlas barnen inför fadren och falla på knäna. Han bränner på en hvar hårets ändar i korsform, uttalar öfver barnet välsignelsen och släcker derefter ljuset. Om da röken stiger uppåt, anses detta vara ett vittnesbörd såväl om lydaktighet hos barnet, som om dess goda framtid och eggas det genom prisande till vidare framsteg. Sänker sig åter röken, antyder detta ett dåligt förhållande och man söker genom varningar och förmaningar undanrödja kommande olyckor. De sagda ljusen äro dessutom till stor nytta, i det de, när de äro tända, förma afhålla åska, blixt och pestsmitta.

Svenskarne hafva en vacker och from sed att söka välsignelse för allt sådant, som hör till menniskans nödtorft. Vid pasktiden och vid den dag i midten af augusti månad, som är helgad jungfru Maria (den 15), välsignas utsäde, skörd och allt som tjenar menniskan till föda och dryck med de orden (i fråga om drycken): O Gud, hvars kärleksfulla vilja är att borttaga all orenhet, och att återföra allt förderfvadt till dess ursprungliga renhet och genom välsignelse helga allt, vi bedja och anropa Dig, att Du ville ur denna dryck borttaga allt, som är orent och skadligt och att Du, af din stora barmhertighet, ville helga och rena de hjelpmedel, som Du i nåd täckts gifva Dina tjenare att bruka, så att denna dryck, renad från all besmittelse, må genom Din gudomliga välsignelse vara helgad och för alla, som deraf smaka, oskadlig. På den hel. Stefans dag välsignades säden med följande ord: Allsmäktige, evige Gud, som skapat och helgat allt, som är en och treenig, vi bedja Dig, Herre,

mildaste fader, att denna säd må genom Din barmhertighet vara välsignad, och gif, genom åkallandet af Ditt allra heligaste namn, att djuren, som deraf hemta sin föda, må få vederqvickelse och helsa och kraft, att de, som Du skapat till vår nytta, må af Din nåd lefva till vårt bistånd. Genom Jesum Christum vår Herre. Amen.

Denna välsignelse af säden, som egentligen skulle komma husdjuren och genom dem menniskorna till godo, torde hafva stått i sammanhang med den samma dag — annan dag jul — försiggående kappkörningen från gudstjensten, som ansågs vara af stort inflytande för årsväxten. Öfverskriften till det kapitel, i hvilka dessa välsignelser omtalas, lyder »Om Uppsala-ärkebiskopen Birgers välsignelser öfver all ting», och har måhända seden att utbedja sig sådana af honom blifvit inskärpt. Olaus omtalar derefter samma ärkebiskops välsignelser öfver dem, som anträda en pilgrimsfärd, samt öfver allmosor. Samma ärkebiskop[1]), understödd af sina suffraganer, införde bruket, att vid hvarje sockenkyrka uppsätta en byggnad, i hvilken behöfvande sjuklingar kunde lifnäras genom sockenbornas allmosor, hvarförutan biskopstionden och frivilliga gåfvor äro anslagna till hus för spetälske och andra sjuka.

Denna gifmildhet gifver vår författare anledning att tala om gästfriheten i norden. Bilden framför kap. 12 visar en man, som med välvilliga åtbörder inbjuder två vägfarande att stiga in i hans stuga. Alb. Krantzius prisar svenskarnes gästfrihet, och denna inskränker sig ej till ett vänligt mottagande i hemmet: man ger den bortgående främlingen gåfvor, visar honom väg, lånar honom häst, uppgifver andra, som han bör gästa, o. s. v. Denna allmänna gästfrihet hindrar ej, att man med yttersta hårdhet bestraffar den, som vill ondskefullt missbruka den. Ej heller kunna de, som i sina kläder eller varor hafva en genomträngande lukt, såsom ryssar, moskoviter och danskar[2]), räkna på att länge åtnjuta gästfrihet i ett hus. Sådana få emellanåt stryk, ty lukten misshagar, den kan ock vara farlig för barnaföderskor och den ingifver bönderna föreställningen, att de hafva med landsförrädare att göra.

---

[1]) Denne Birger styrde ärkestiftet på konung Albrekts tid.

[2]) Månne ej danskarnes dåliga lukt beror på Olai Magni antipati, möjligen ock särskildt på det stöd konung Hans sökte i Ryssland för Sveriges betvingande?

I de nordiska landen, men i synnerhet i Sverige, har man för sed att låta äfven sällskapsglädjen få en helgad prägel. Man håller gillen på vissa bestämda tider, då frid är pålyst, och man fröjdar sig, som om man lefde under den gyllene tidsåldern. Genom kyrkans påbud hafva dessa gillen blifvit inskränkta till de tre pingstdagarne och de tre dagarne före den stora fastans ingång. Man samlas i ett för ändamålet uppfördt hus invid kyrkan; mat för hvar och en med sig, men ölet drickes på gemensam bekostnad. Före måltiden besökes kyrkan, der man beder för sig, sina fränder och vänner, såväl ännu lefvande som bortgångne. Vid måltiden drickas tre officiela skålar, för den heliga treenigheten, för jungfru Maria och för det helgon, till hvars ära sockenkyrkan är invigd, hvarefter gillestadgan uppläses. Efter måltiden göres ett nytt besök i kyrkan. Dessa gillen äro af stor nytta, ty de bidraga kraftigt till upprätthållande af enheten. Vid dem aftalas gemensamt försvar, derest rykte om stundande örlig inlöper, och vid dem aftalas giftermål. Väl hafva stundom rubbningar inträffat i hållande af dessa gillen, genom farsot, hungersnöd, krig, tyranners misstankar mot folkförsamlingar o. d., men seden har aldrig blifvit upphäfd. »Götar och Svear, aldrig födda till trälar, vilja ej, sedan de erlagt sin skatt, som skadedjur tvingas mot lag och billighet till sådant, som är ovandt eller omöjligt, efter hvad man vet om de gamles frihet, som gjort dem lyckliga och bragt olycka öfver sådana herskare, som mera vinlagt sig om att fruktas än älskas.»

När nordborne från aflägsna gårdar färdas till kyrkan, hafva de inga andra vapen med sig än båge, svärd och yxa — bågen för att fälla vilddjur, som möta dem under vägen (björnar och vargar äro mycket svåra under januari, februari och mars månader), svärdet, för att försvara sig mot fiender, yxan, för att kunna komma fram, ifall träd fallit kull öfver stigen eller ifall man behöfver ersätta en bro, som förderfvats af ett våldsamt flöde. De föra äfven med sig spjut, för att kunna hoppa öfver vattendrag, men hafva äfven årsstafvar eller kalendarier [runstafvar], å hvilka de se månens förhållanden, fasta och rörliga högtider o. s. v. Alla dessa vapen afläggas dock i kyrkans förhus, utan farhåga att de der skola stjälas. I detta sammanhang omtalas utförligt, med hänvisande till utländska exempel, huru illa de göra, som bryta kyrkans frid. I Norden pläga furstarne

vara angelägne att försona sig med prelater, som blifvit kränkta. Så t. ex. försonade sig Sveriges mäktige konung Magnus Ladulås hastigt, till allas beundran och glädje, med den fromme biskop Brynjolf i Skara, hvilken han, i följd af upproriska mäns ingifvelser, betraktat som sin fiende och efter hvars lif han flere gånger fikat. På jungfru Marias himmelsfärds dag år 1285 infann han sig i kyrkan, der biskopen sjöng messan; konungen — som, jämte sina följeslagar aflagt alla vapen — kastade sig på knä framför altaret, bad och erhöll förlåtelse, hvarefter han kostligen undfägnade biskopen på sitt slott. Detta goda exempel hafva under den följande tiden furstar och prelater följt, så snart de hållit undan tasslare. Om dessa senare har Olaus mycket ondt att säga och han berättar i detta sammanhang, huru hr Svante Nilsson plägade behandla dem

K. Magni goda förhallande ger Olaus Magni här tillfälle att utförligt — uppenbarligen med hänsyn på k. Gustaf, men utan hans namns nämnande — framhålla, huru nödvändigt det är, att furstarne söka förqvätva alla kätterska åsigter, som kunna störa kyrkans frid.

Efter denna exkurs upptager han ett ämne, som icke har något direkt sammanhang med det föregaende, nämligen furstliga begrafningar. Under den gamla tiden, säger han, var det sed att upphänga furstarnes lik i löfträd, helst ekar, eller att bränna dem å enebål eller lägga dem i högar omgifna af stora stenar. Med kristendomens införande uppkom en bättre sed, men från att redogöra för denna hindras han af sitt nit mot kätteriet, hvarigenom vi ej om furstebegrafningarne under medeltiden få veta mera än hvad bilden framför kap. 37 visar oss: en högtidlig procession — i spetsen rider på en väl utstyrd häst en riddare, med skölden på ryggen, och hållande i högra handen vid klingan ett svärd, hvars fäste är vändt uppåt — derefter en bår med kistan täckt af ett kläde — på sidorna väpnade män, af hvilka några bära facklor. Först i kap. 45 kommer han åter till furstegrafvarne, för att omtala, huru k. Kristiern II, ej nöjd med att hafva besegrat den yngre Sten Sture, lät uppgräfva hans och hans efter hans död födde sons lik, hvarefter han sände hr Stens halfbrända armar och ben genom landet för att hos allmogen injaga skräck. Romaren Sylla visade sig lika grym, men Alexander den store betedde sig på ett helt annat sätt.

Den nyss omtalade bilden beskrifves först i kap. 47, »om ädlingars begrafning». Der berättas, att graftåget inleddes af andlige. Ryttaren bar på sig den dödes rustning och skölden på ryggen är ock den dödes. Häst, rustning och vapen skänkas af arfvingarne jämte gods till kyrkan, i hvilken graf upplåtits, men hästen och vapnen återlösas af dem; endast skölden stannar qvar. Denna berättelse styrkes af de sköldar, som, enligt Peringsköld, fordom funnos i Upsala domkyrka, och af den, som från Sigtuna kyrka flyttades till Statens Historiska Museum. I detta sammanhang omtalas, huruledes tacksamma bönder buro k. Magni Ladulas lik från Visingsö till Stockholm — tolf dagars väg [1]) — samt huru, när Brynte Bertilsson år 1510 hade stupat i Skåne, hans enka utbad sig hans lik och huru det af hans söner och underlydande bars upp till Vestergötland.

»Man plägar prisa», heter det i kap. 50, »pålitliga och skickliga advokater, som taga den enskildes handlingar i försvar, men mycket större ära tillkommer dem, som första att genom sin konst utdrifva det, som syntes skola bringa döden, och återskänka helsa under en farlig sjukdom». Dermed ledes talet öfver på läkarne. Deras konst är svår, ty det är ej lätt att komma under fund med menniskornas helsa, som beror på den rätta blandningen af stridiga vätskor. Den som en gång blifvit behandlad af en oduglig läkare, är färdig att tro alla, äfven de skickligare, vara bedragare. Derföre äro ock läkare sällsynta i Norden, hvilket icke beror derpå att man der hyser tvifvel om konsten eller förfarenheten att läka väl, utan på omöjligheten att få bugt på de sjuka, icke på bristen af helsogifvande örter, ty, efter Plinii vittnesbörd (mot slutet af bok 27), finnas sådana bättre i norden än annorstädes. Men om flere läkare finnas, som gifva olika råd, eller flere läkemedel af olika verkan, skulle den sjukes lif löpa fara, hvarförutan främmande aromer eller läkemedel genom den långa transporten lätt förlora sin kraft eller blifva föremål för förfalskningar. Följande sjukdomar äro för norden utmärkande: hosta, sten, värk i ögon och tänder, magplågor, feber, slem, skabb, den galliska sjukan, bensjukdomar; ju mera sällan pesten kommer, desto häftigare rasar han, i synnerhet som menniskorna äro begifna på rus. Det finnes äfven en borgsjuka, som hemsöker belägrade: lemmarne, förtjockade genom

[1]) En resa från Visingsö till Stockholm torde på 1200-talet hafva kräft tolf dagar; att gående bära ett lik denna väg måste hafva kräft vida längre tid.

slöhet hos köttet och genom under huden utgjutet var, gifva efter, då man trycker på dem med fingret, man förfaller i dvala får ovilja för läkemedel — på svenska kallas denna sjukdom och schoerbuch (skörbjugg) och synes den uppkomma genom ätning af salt mat, som ej vederbörligen smältes, samt af den kyliga utdunstningen från murarne. Om man öfverkläder väggarne med bräder, får denna sjukdom icke så stor våldsamhet. När den håller i sig länge, bör man häfva den medels användande af malörtsdekokt, liksom man kan hjelpa sten med att koka gammalt öl samman med smör. Mest prisas de läkare, som med enkla medel häfva sjukdomarne. Äfven äro de omtyckta, när de med naturliga skäl öfvertyga, att om gubbar gifta sig med flickor, gossar födas snarare än flickor, eller när de med hugsvalande ord intala sjuka att, för att få helsa, uppsöka grönskande och ljufliga orter, der de kunna få höra foglar, ja äfven grodor. Kirurger finnas i stort antal i Norden, hvars inbyggare knappast låta en dag gå förbi utan slagsmål. Podager är i Norden en aristokratisk åkomma. Huru hr Svante Nilsson kurerade anfallen har jag redan i det föregående omtalat.

Men, torde läsaren fråga, hvad har allt detta att göra med den kyrkliga disciplinen? Jag fritager mig från att svara genom att instämma i frågan. Så mycket är visst — hvilket jag redan i det föregående antydt — att Olai Magni framställning icke tillfredsställer vår tids anspråk på systematisk uppställning. Men det lilla, som här blifvit anfördt, torde vara tillräckligt, för att visa, huruledes hans historia innehåller synnerligen mycket, som är väl värdt att taga vara på för dem som vill känna medeltiden, och att den derföre ej får vara för vårt vetgiriga slägte en tillsluten bok.

Jag har i det föregående några gånger haft anledning att tala om de i Olai Magni arbete förekommande figurerna. I den första upplagan, den latinska, i Rom tryckta, äro dessa ganska stora och placerade ofvanför kapitlen, sedan de genom tillfogande af ornament fått sidans bredd. Samma figurer äro införda i den italienska upplagan från Venedig. I Basel har man deremot låtit göra nya figurer till formen litet mindre och i flera hänseenden afvikande.

De italienska originalfigurerna äro ganska märkliga. Några äro visserligen rena konstruktioner och derföre af intresse endast för kännedomen om 1500-talets uppfattning. I en stor

mängd af dessa teckningar finna vi deremot drag, som uppenbarligen troget återgifva nordiska förhållanden och som derföre äro ytterst goda bihang till texten. Huru hafva dessa figurer tillkommit? Hvem har till dem lemnat originalteckningarna? Dessa frågor torde väl aldrig kunna besvaras. Möjligen har Olaus Magni sjelf kunnat teckna och äfven under landsflyktens dagar bevarat så redigt minne af de svenska förhållandena, att han kunnat i bild återgifva dem troget liksom i texten.

Olai Magni historia är i hela sitt omfång tryckt i Rom, Venedig och Basel, på latin, italienska och tyska. Sammandrag äro tryckta flerstädes och på flere språk. Men ingen upplaga, intet sammandrag är tryckt i Sverige. Detta är dock obilligt och otacksamt.

Att nu i Sverige aftrycka den äldsta (romerska) upplagan på latin vore icke klokt. Den som kan läsa det märkliga arbetet på utländskt tungomål, må hålla sig till någon af de främmande upplagorna. Deremot vore det utan fråga ganska nyttigt för vår tids forskning och en billig tacksamhetsgärd mot den förtjente författaren att af hans verk utgifva en svensk öfversättning. Denna skulle väl komma att innehålla somt, som nu är värdelöst, men det kan ej hjelpas, ty Olaus Magni var ett barn af sin tid, men det för vår tid värderika är dock vida öfvervägande. En sådan öfversättning borde, så vidt ske kan, hafva samma utseende som den romerska upplagan (liten folio), hvilken består af inemot 900 sidor, samt förses med kopior af denna upplagas figurer, 10 större och 461 smärre. Utgifvandet af den svenska öfversättningen måste således kräfva icke obetydlig kostnad, i synnerhet som sjelfva det besvärliga öfversättningsarbetet bör åtminstone i någon mån betalas, liksom det arbete, som måste nedläggas på åstadkommande af förklarande noter. Om medel kunna anskaffas, är jag mer än villig att fortsätta och afsluta min för längesedan påbörjade öfversättning.

Jag kan ej underlåta att i detta sammanhang framhålla en betydlig brist i vår historiska literatur, som borde afhjelpas. Våra historiska källskrifter begagnas med berömvärd flit af våra häfdaforskare, men, otryckta, äro de genom sina förvaringsrum, tryckta äro de genom sitt språk, så snart de gälla vår historias tidigare perioder, för den stora allmänheten otill-

gängliga, och det skulle dock helt visst vara för denna af allra största intresse att hafva dessa källskrifter lätt tillgängliga. I Tyskland nöjer man sig icke med att utgifva Monumenta Germaniæ historica i folio eller numera i qvart till tjenst för forskare, utan man utgifver äfven det vigtigare dels i små oktavskrifter *in usum scholarum*, dels i tysk öfversättning. Äfven i Danmark har man gjort ganska mycket för att få de äldre historiska källskrifterna tillgängliga för menige man. I Sverige deremot är i denna riktning ytterst litet gjordt. Vi hafva väl, hvilket är mycket godt, »Ryska historiska skrifter», utgifna i svensk öfversättning, men vi kunna icke på längden nöja oss dermed. Det är i vår tid ej blott en vetenskaplig, utan ock en politisk pligt att göra vårt folk förtroget med vår historias källskrifter. Skulle någon förläggare eller någon annan vara villig för ett sådant företag, kan jag stå till tjenst med en för flere år sedan uppgjord plan för utgifningen.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Meddelanden om förberedelserna till Karl IX:s kröning.

Vid riksdagen i Linköping år 1600 anhöllo ständerna enträget hos Hertig Karl, att han ville mottaga regeringen med full konungslig titel och värdighet; år 1602 förnyades samma begäran, till och med åtföljd af en uppmaning till hertigen att före riksdagens slut utsätta en viss dag för kröningen, men anbudet afvisades bägge gångerna. Dock lofvade hertigen vid det senare tillfället att mottaga kronan, om han icke före den sista augusti samma år finge tillfredsställande svar på ett bref, som han tänkte sända till konungen i Polen, samt om ständerna åtoge sig att utfärda en skrifvelse »till alla land och konungariken» angående orsakerna till konung Sigismunds afsättning. Något svar från Polen afhördes icke, och den saken var således ej vidare något hinder för kröningen, men det andra vilkoret, hvarom Karl 1604 och 1605 ånyo påminde, uppfyldes icke förr än tre år efteråt; den s. k. renunciationsskriften till Sigismund är nämligen daterad den 17 juni 1605. Under tiden hade Karl såsom bekant antagit konungslig titel, hvilken börjar förekomma i handlingar från senare hälften af 1603 [1]). Men ännu återstod kröningen; det var först på mötet i Örebro under mars och april 1606 som frågan om dess verkställande allvarligen togs i öfvervägande. I början af detta möte

[1]) Efter mötet i Jönköping i febr. 1599 antog hertigen titeln: »Karl med Guds nåde Sveriges rikes regerande arffurste, hertig till Södermanland, Närike och Värmland». Den äldsta bland Karl IX:s koncept bevarade handling, i hvilken konungslig titel (»Karl med Guds nåde Sveriges rikes utkorade konung och arffurste, hertig till Södermanland, Närike och Värmland») förekommer, är ett bref af den 25 juli 1603; den äldsta bland ännu i behåll varande originalförordningar är af den 15 aug. samma år. I G. O. Bergs afhandling om riksdagen i Stockholm 1602 omnämnes (sid. 21, not. 2), att den nya titeln förekommer redan i en handling af den 16 febr. 1603 i riksregistr., men detta torde, såsom förf. också riktigt anmärker, icke mycket betyda; man kan nämligen icke med säkerhet veta, när registraturet blef renskrifvet. Det är för öfrigt jemförelsevis sällan, som titeln blifvit i registr. fullt utskrifven. Under senare hälften af 1603 förekomma båda titlarne omvexlande, ehuru den nya är den vanligaste. Den senaste i behåll varande handling med den gamla titeln synes vara ett bref af den 27 december 1603 (bland Karl IX:s koncept). Efter kröningen (d. 15 mars 1607) har konungens titel följande lydelse: »Karl den nionde med Guds nåde, Sveriges, Götes, Wendes, Finnars, Karelers, Lappars i Norlanden, de Kajaners och Esters i Livland etc. konung».

såg det emellertid ut, som om det skulle blifva svårare än någonsin att förmå Karl att låta kröna sig; i sin första skrifvelse till ständerna (den 22 mars 1606) förklarar han nämligen rent ut, att han i följd af upptäckta förrädiska stämplingar och »af andra flere orsaker» tänker »intet längre till att förestå detta besvärliga regementet, mycket mindre till att låta sig krönas till Sveriges rikes konung». Rådet och ständerna mottogo denna öfverraskande nyhet »med stor bedröfvelse» och uppmanade Karl IX i bevekande ordalag att ändra sitt beslut, betänka de löften, som han många gånger förut gifvit dem, och innan de åtskildes, bestämma en viss dag för kröningen. Af konungens svar finner man, att den bistra förklaringen af den 22 mars icke var så allvarsamt menad. Karl IX synes hafva följt ungefär samma taktik, som i senare tider åtskilliga oumbärliga ministrar, hvilka vid lämpliga tillfällen hota att taga afsked. Man skulle nästan vara frestad att tro, att åtminstone *en* anledning till att Karl IX så länge uppsköt sin kröning var den, att han ville hafva i sin hand ett verksamt medel, då det gälde att hos ständerna göra sin vilja gällande: »Om Ni icke vilja göra det eller det, så vill jag icke befatta mig med regeringen och låter icke kröna mig». Så ungefär har Karl IX flere gånger mer eller mindre öppet sagt åt ständerna, och han gjorde det nu också. I sitt svar af den 27 mars yttrar han, att »efter det att konungs namn och regering är en tung börda, så behöfves icke allenast goda ord därtill eller ett par röda skor till (att) dansa, som man plägar säga, utan där behöfves näst Guds gudomliga tillhjälp lofligt och kristligt bistånd». Hvaruti detta bistånd skulle bestå beskrifves sedan närmare i fem punkter; hufvudsaken synes hafva varit, att ständerna skulle anställa ransakning angående de »förrädeliga praktiker, som nu äro blifna uppenbara ibland alla stånd». När detta har skett, då »vill H. K. M:t sig vidare förklara». Ständerna skulle således först afgöra de dem förelagda frågorna, och när det till konungens belåtenhet blifvit gjordt, då, men icke förr, ville han närmare yttra sig angående kröningen. Under loppet af den nu följande diskussionen begärde rådet och ständerna flere gånger ånyo, att konungen skulle gifva bestämdt besked om kröningen, men han svarade undvikande, framstälde nya propositioner och fordrade, att dessa skulle behandlas först.

Slutligen den 22 april finner sig Karl IX föranlåten att göra ständerna till viljes; han förklarar, att han vill »efter allas begäran, som här nu hafva församlade varit, så framt att menige allmoge i alla landsändar detsamma begär (hvilken uti detta beslut ingenting skall vara prejudiceradt) i den heliga trefaldighets namn låta sig — — — — — på den 15 nästkommande augusti dag kröna». Adeln, hvilken »till sådan högtid synnerligen behöfves och brukas», tillfrågas, »huruledes och med huru många personer hvar kan uppå samma tid komma tillstädes.» Vidare omnämner konungen, att han, emedan ingen adelsman vill blifva »fältöfverste», ämnar själf begifva sig till Livland och hoppas hinna tillbaka till den 15 aug. eller åtminstone till den 1 sept. Slutligen uppmanas ständerna att gifva tillkänna, »huruledes och på hvad sätt hvart stånd i synnerhet vill varda för-

säkradt.» I en gemensam skrifvelse af den 24 april tacka rådet och ständerna konungen för att han ändtligen hört deras »idkeliga, trägna, enhälliga bön», men beträffande hans afsigt att åter fara till Livland, så afråda de honom allvarligen från att ytterligare gifva sig in i sådana »stora farligheter.» Utom det att ständerna voro ängsliga för hans lif, fruktade de nog också på goda skäl, att om han åter lemnade riket, kröningen skulle blifva uppskjuten på obestämd tid. Angående privilegiefrågan gifves intet bestämdt svar, emedan »de icke alla äro här tillstädes.» Dessutom gåfvo rådet och stånden särskilda svar hvar för sig. Adeln förklarar, att alla adelsmän, som äro hemma och icke hafva laga förfall, skola infinna sig vid kröningen, så väl utrustade som möjligt; vidare att om konungen täckes utnämna någon lämplig person till fältöfverste, så skall denne säkert befinnas villig att fullgöra ett sådant uppdrag.

Karl IX hade, såsom nyss nämdes, begärt, att äfven »menige allmogen» i alla landsändar skulle uttryckligen gifva sitt bifall till kröningen. Så skedde också: bland riksdagsacta finnas skrifvelser från åtskilliga ständer i landsorterna, innehållande bifall till Örebro mötes beslut, särskildt till det, som rörde kröningen.

Senare på våren eller i början af sommaren 1606 hölls ett möte i Stockholm, vid hvilket rådet och en del af adeln (kanske endast i Stockholm boende adelsmän) voro närvarande. Det beslöts, att en »hjälp» i och för kröningen skulle af alla stånd utgöras, att ridderskapet och adeln särskildt skulle sig »stoffera, så att de kunna vara riket till ära», samt att sjöstäderna skulle mot betalning från utlandet införskrifva och aflemna allehanda varor (kläde, värjor, sadlar m. m.), hvartill borgmästare och råd i Stockholm lära hafva samtyckt. Den 20 juli skickades bref till ståthållarne med befallning, att de på grund af mötets beslut skulle underhandla med undersåtarne om hjälpen och dessutom tillsäga vederbörande adelsmän, »att de i tid stoffera sig med goda hästar — — — — — såsom ock försörja med kläder, nämligen hvar med en sammetsmössa och en äreklädning, så ock en guldkedja, item sammet eller trip till deras sadel och tyg, som skall brukas på de hästar de själfva rida. Men deras tjenare skola hafva en ridklädning af blått och gult och en svart ridjacka och eljes med andra delar så vara stofferade, som det sig bör, och icke som de pläga komma till hofvet slitne och rifne, så att den ena kluten slår den andra.» Samtidigt afsändes till borgerskapet i alla städer samt till presterskapet och allmogen särskilda skrifvelser, innehållande underrättelse om de på mötet i Stockholm fattade besluten. Om tiden för kröningen nämnes ingenting bestämdt, men att man omöjligen kunde hinna att blifva färdig till den 15 augusti, framgår däraf, att borgerskapet i städerna uppmanas att insända de omtalade varorna »sex eller sju veckor härefter» (d. v. s. efter den 20 juli). I midten af augusti månad gåfvos fullmakter åt flere personer, som skulle i landsändarna uppbära den beviljade hjälpen af presterskapet, borgare och bönder. Den 16 augusti utfärdades ett »öppet mandat till riksens ständer om kröningen», hvari förkunnas, att denna

högtidlighet måste uppskjutas, emedan »hvad som till samma kröningshögtid behöfves icke kan så hastigt för andra riksens högnödiga ärendens skull blifva färdigt och beställdt»; kröningen skulle derför komma att hållas »om Martini nästkommande uti Upsala», d. v. s. omkr. den 11 november. Mandatet innehåller för öfrigt riksdagskallelse till de särskilda stånden.[1]) Den 12 sept. utnämdes »ryttmästare» för adeln i de olika landsorterna, hvilka ryttmästare skulle hålla mönstring med vederbörande adelsmän för att tillse, om de voro ordentligt utrustade, och sedan föra dem upp till kröningen.

Konungen hade på ständernas enträgna begäran afstått från sin föresats att resa till Livland under sommaren, men längre fram på hösten synes han åter hafva funderat på att begifva sig dit, men rådet afrådde honom som vanligt derifrån (i ett betänkande af d. 9 nov.) och begärde, att han åtminstone skulle uppskjuta resan, till dess kröningen vore öfver, hvartill han också samtyckte i sitt svar af den 11 nov. Det var just vid den tiden, som kröningen enligt det senaste mandatet skulle hållas, men i det nämda svaret får man veta, att »efter ännu sidentyg och kläde, som därtill behöfves, hvilket H. K. M:t från främmande orter hit in i riket hafver beställa låtit, icke är ankommet», så kan »ingen viss tid» utsättas för kröningshögtiden. Slutligen den 20 december utfärdas ånyo ett »patent till riksens ständer om kröningstiden», i hvilket kröningen utsättes till den 2 febr. 1607 i Upsala, hvarjämte samma riksdagskallelse, som förekommit i mandatet af den 16 aug., upprepas endast med det tillägg, att äfven adliga »fruar och jungfrur, som hafva lust och vilja därtill», inbjudas. Samtidigt skickades ett mandat till Finland, innehållande kallelse till de finska ständerna att infinna sig vid kröningen, men i den händelse att icke alla kunde komma, »efter tiden är något kort», fick riksrådet Jöran Boye i uppdrag att »af alla ständer göra några fullmäktige.» De ofvan nämde ryttmästarne underrättades om kröningstiden; de skulle tillsäga vederbörande adelsmän, att de åtta dagar före den utsatta tiden skulle vara tillstädes hos konungen, på det han måtte få se, »huru de äro stofferade.»

Särskilda bjudningsbref skrefvos (den 21 dec.) till »furstinnan på Ekholmsund» (hertiginnan Sofia af Sachsen) och till »gamla drottningen.» Till den förra skickades också sammet till en klädning, men hon måtte hafva tyckt, att hon fick för litet, ty i ett bref till henne från Karl IX af den 13 febr. 1607, omnämnes, att hon låtit förstå, »att det icke hafver räckt mer än till en kjortel, och E. K:t gärna hade sett, att E. K:t så mycket bekommit, som till två kjortlar hade behöfts.» Konungen lofvade helt beskedligt att skicka henne mera och sände sin kammarjunkare Jöran Classon för att ytterligare inbjuda henne att genom sin närvaro »beprydan» kröningshögtiden.

---

[1]) Häraf framgår, att den hittills vanliga uppgiften, att kallelse till kröningsriksdagen utfärdades först i december, icke är fullt riktig. Kallelse utgick redan i aug., men kröningen blef ytterligare uppskjuten, och då skrefs ett nytt mandat i december (se nedan).

I januari 1607 vidtogos förberedande åtgärder för konungens resa till Upsala och kröningens firande därstädes: Nattläger och »färskmat» beståldes (d. 12 jan.), och Jöran Classon samt Erland Björnsson fingo (den 16 och 17 jan.) i uppdrag att öfvervaka det som i Upsala skulle göras i och för festligheterna under kröningen. Bland annat skulle på borggården byggas en slags läktare för åskådande af tornérspelen, och en särskild brunn uppsättas, »som allehanda drycker skola löpa igenom»; af borgerskapet skulle man låna »fat, talrikar, kannor och sängar.» Salut skulle vid konungens ankomst gifvas från »rundelen» i närheten af »Norreporten», knektar borde uppställas å ömse sidor om vägen närmast slottet, och längre ned skulle borgerskapet stå »längs i gatan staden utåt.»

Karl IX synes hafva fruktat att obehöriga personer under kröningen skulle inkomma i riket för att ställa till oreda, eller såsom han uttryckte sig, att det skulle finnas »en hop främmande sällskap, som sig här i landet insticka till att göra allt skälmeri.» Ståthållarne i de utmed gränsen belägna länen fingo nämligen befallning att hålla sträng vakt och anhålla alla personer, som icke hade vederbörligt pass eller eljes icke kunde på tillfredsställande sätt göra reda för sig.

Ändtligen den 18 febr. afreste konungen från Stockholm och anlände till Upsala den 21 i samma månad. Kröningen egde rum den 15 mars.

S. Bergh.

Bref upplysande Svenska historien.

Innan mellan Sverige och tyska kejsaren diplomatiska förbindelser hunnit öppnas efter den Vestfaliska freden, var det den österrikiske residenten i Hamburg, *Georg von Plettenberg* — han blef sedan den förste kejserlige residenten vid svenska hofvet — som meddelade underrättelser ifrån Sverige, där han förstått att anknyta åtskilliga förbindelser. Hans rapporter till Wien, särskildt under fredsunderhandlingarna och närmast efter, då han stod i tämligen nära förhållande till en af de svenska legaterna Adler Salvius, sakna icke allt intresse. Från ett par år därefter förskrifva sig de bref vi här nedan i utdrag meddela, hvilka skildra drottning Kristinas ankomst till Hamburg, hennes samtal med Plettenberg och hennes snara afresa från staden. Det var tilldragelser, som den tiden af flere anledningar höllo den europeiska diplomatien i spänning både för drottningens egen skull och för den oro, i hvilken tronskiftet i Sverige försatte kabinetten i Europa. Originalen förvaras, liksom Plettenbergs öfriga depecher uti statsarkivet i Wien.

* * *

1.

Wir haben sonsten seit meinem gehorsamsten jüngsten von 11 dieses Monats, nemblich den 13, die Königin aus Schweden selbst dahier gehabt und seind Ihre Ma:t auf Postwägen in unbekanten Manshabit von Helmstadt in Hallandt durch Dennemark inner 5 tagen gen Altena kommen; von daraus haben sie den portogiesischen Juden Teixera, bei welchen das Losament præparirt gewest, zu sich entboten und sich in dessen Wagen also gesetzet, das die Oberstellen durch die Hh. grafen von Dona und Steinbergk, die nach den Pferden durch Ihre M:t und die eine Portière durch den selben Juden Teixera, die andere durch Doctor de Castro, auch portogisischen Juden, eingenommen gewest. Das Gerüchte war alsobald durch die gantze Statt, dahero männiglich Ihrer M:t Aufzug zu sehen verlangte, absonderlich wegen des Habits und der judischen Gesellschaft. Ich liesse auch alsobald nachfragen, ob und wan Ihre M:t Audientzen verstatten würden, und vernahm, das sie den Tag allein pleiben und ausruhen, den folgenden Tag aber sich sehen lassen wolten. Solchem noch schichte ich hin und gaben Ihre M:t mir die Stunde umb ein nachmittags, da ich auch mich alda einfandt und stünden Ihre M:t in einem von grauen gemeinen Zeuge gemachten Hungerlin, wie die Männer tragen, und Weiberrocke, welchen sie den Tag über die Mannshosen gehenckt hatte. Die Haar waren ungebunden und ledig, geschoren wie die Mannsleute pflegen, dahero gebrauchte sie auch einen grawen Huth, den sie nach Gelegenheit ab- und aufsetzten.

Sie höreten von mir in teutscher Sprach ein kurtzes Compliment an und antworteten gar gnädigst, das Ihr lieb were, dass ihmand dahier wer, so wegen Ew. Keys. M:t Ihr solche Ehr hette anthun wollen, so were es Ihr aber sonderlich angenehm, das ich derjenige were, welchen sie par Reputatation schon längst gekennet und von vielen Cavallieren rühmen gehöret und das sie mich gern in Ihren Staat hetten sehen mögen, damit Sie Ihr Ästime besser hetten bezeugen können und mehr dergleichen gratiosa et favorabilia. Ew. Keys. M:t wegen fragte Sie gar specialiter nach deren Gesundheit, ietzigen Aufenthalt und anderer Wolfarth mit ausführlichen affectuosen Bezeugungen wegen Ihres guten und freundlichen Willens, beklagend das sie wenig Effecten hette vermögt zu thuen, weiln sie in der Hostilitet geboren und aufgewachsen weren; so hetten sie sich aber, sobald Ihr möglich gewest umb den Frieden bewarben und desselben aufrichtige Manutenentz, solcher Gestalt das Ihr Allezeit Leidt gewest were, wan (wie in staatssachen ofte fürfällt) sie nicht in allem habe secundiren können. Wie ich nun darauf für und nach antwortete und absonderlich ihre bei der Wahl des Röm. königs gethane Rekommendation rühmete, nahme sie solches gern an und offerirte E. Keys. und des Röm. Königs M:ten Ihre Affection und

der Kayserinnen M:t ihre geflissene Dienste und wündschte denselben alles Glück und Wohlfahrt. Sie passirte damit auf die bremerische Händel und fragte, ob ich von E. Keys. M. Mandato Wissenschaft hette. — Ich sagte ja, es were ausgangen, wie ich noch zu Regensburg gewesen. — Ob ich dan auch Nachricht von dessen Revocation? — Ich sagte nein. — Sie: es were gleichwohl von Wien geschrieben worden. — Ich antwortete: das hette ich auch gehört, aber nicht wohl glauben konnen, weilen in einer so wichtigen Sach auf den ersten Gegenbericht und ohne Communication nicht leicht also stracks zur Revocation könne verfahren werden. — Illa: es were gleichwohl ein unverantwortliche ärgerliche Sach, das ein unterthänige Stadt sich solcher Gestalt gegen ihre Herschaft auflehnen, deren Völker bestürmen, fangen und ausjagen thäte. Es könte nicht nachgesehen, sondern muste vindicirt und gestrafet werden. Zwar, es gehe sie nicht an, dan sie hab sich der Staatssachen begeben, hette die auch schon vergessen; doch wolte sie nicht gerne hören, das der König und das Reich, ihr Vaterland, solchen Spoth solten auf sich ersitzen lassen. Und diesses redete Ihr M:t halb lachend und doch mit einer merklichen Empfindlichkeit. — Ich, weilen ich zweifelte, obs ihr Ernst oder Scherz were, replicirte gar modeste, doch auch halb lachend: in der Statt und zue Regensburg hette man gelaubt das der H. Gen. Königsmarck ohne Ordre und wieder den Friedensschluss handelte, und das darumb die Defensio als Juris naturalis der Statt wol erlaubt were; so glaubte ich auch das Ihre M:t oder die Cron, nachdem die Worte in dem Friedensschlusse gantz deutlich und clar sein, solches nicht anders aufnemmen, sondern ob dem gemachten Schlusse halten würden. — Was sie belangte, repetirte sie, das sie nichts darbey zu thuen hätte. Wan sie aber noch das Regiment hette, sie wolte mehr davon reden. Wan sie auch den König recht kenne, so werde ders eben so wenig darbey lassen. Könige, und so mechtige als die in Schweden, könten sich also nicht binden oder trutzen lassen. Die hetten grosse Raison und, wie ich wüste, ratio ultimo regum vermögte viel, doch hette die Cron mit E. Kay. M. u. denen Reichsfürsten nichts als Freundschaft, die würden der Cron wol gönnen mit ihrer Stadt zu verfahren, wie es die Raison erfordere. — Ich sagte: E. Kay. M. würde der Cron alles gerne gönnen, aber ich könte nicht sehen wie Sie kayserl. Amts halber stillsitzen oder die Stadt abbandoniren könten, dan das Römische Reich were ein Corpus, so viel membra hette und solcher Gestalt vinculirt dass, wan eines, auch das geringste, Noth litte, so müsten alle concurriren zur Rettung und sonderlich der Kaiser als das Haupt jedwedern seiner Schuldigkeit erinnern, und immittels die Partheyn von aller Thätlichkeit ab und ans Recht verweisen. — Illa: Sie wolte nicht hoffen, das man der Stadt sich annemen würde, so hette Sie auch darwieder protestiret, und die Protestationes vermögten in Teutschland viel, wie Sie gehöret hette. Ja, sagte ich, in casibus dubiis, nicht aber ubi jura sunt manifesta, als wegen der Stadt der § instrumenti pacis. — Warumb, sagt sie,

haben dan andere Fürsten so oft mit Stätten Kriege gehabt? — Ich: dass were Statu imperii turbato gewest. Nachdem aber durch den Frieden die alte Harmonie redressirt, alles Misstrauen beiseits gelegt und sich männiglich an das Recht obligirt, so müste es nunmehr ohne Friedbruch weitters nicht geschehen. Es seie ein Wunders Ding mit dem Instrumento Pacis, sagt sie, und ich: utcunque dura, tamen lex ita scripta est. — Jà, sagt sie, Sie habe selbst das meiste daran machen lassen. — Ich bekente das und hoffte darumb, das Sie am meisten verlangen würde Executionem sine Glossa. — Illa eben so, aber sie oder der König und die Crona müsten dan auch interpres sein. — Verba sunt clara, non egent interprete, sed executore, antwortete ich, und haben ja sonst E. Kö. M. nur einen Theil an der Constitution gehabt, Churfürsten und Stände, sonderlich die evangelische aber andern Theils neben Ihr mitlaborirt, also müssen die ja auch zu der Interpretation, wan einige nöthig, mit in Consideration kommen, ohne das höchste kayserl. Ambte. — Illa: mit denen hat Schweden nichts zu thuen. Es betrifft nur einen muthwilligen Haufen Leute, die muss man zur Raison bringen und es kommen 12,000 Mann, die sollen recht darzu dienen. — Ich: hoffe das Ihr M. nur scherzten. — Nein, sagte sie, sie solten inbarchirt werden mit und neben mir, doch, sie hette nichts darmit zu thuen, sondern alle solche Stattsachen aus dem Sinne geschlagen, alles lachend und sahe ihre Cavallieri an, so unweit darvon stünden, gleichsamb solten die es mercken. Also lachte ich auch und sagte: so würde sie wenigst aus christlicher Liebe ihrer und unserer Nation Fried und Ruhe gönnen. Da lachten sie sehr, sagend: wo ist nun christliche Liebe? Sie fragt weitters: was seind sie, die Bremer dan für Leute, zu was Glauben halten sie sich? Sind sie nicht catholisch? — Nein, antwortete ich. — Illa: sie wollen aber ein Jesuitercloster stiften, wan ihnen der Kayser helft. — Darvon weiss ich nicht, antwortete ich, woll aber das sie, wie anno 24 also künftig den Catholischen das Exercitium in einem gewissen Hause vergünstigen wollen. — Ja, sagt sie, das geschicht dahier und ich habs zu Stockholm auch also gehalten, aber die Bremer sollen calvinisch sein: was ich davon hielte? — Für diessem wenig antwortete ich, jetzo aber nachdem E. K. M. solche Leute mit ins instrumentum pacis gebracht muste ich und männiglich sie respectieren als cives romanos. — Illa: ob aber Bremen sonst auch Rücken haben möchte? — Ego: sie hat gute freundschaft mit den Hollandern. — Illa: eben recht, man weiss nun wo Cromwell wohnet, der kan die Hollander Mores lernen; es solte ein dolles Commercium auf der See abgeben. Und darmit passirten Ihre M:t auf vielerhand discursen und liessen sich zu End der Audienz abermahls zu E. keys. M:t und dero Hochlöbl. gantzen Ertzhaus affectionirt vermerken und begehrten, das ich davon in meinen negsten allerunthertänigsten Schreiben Versicherung thuen solte.

Den 15 kam hertzog Friedrich von Holstein-Gottorp mit der Hertzogin auf ein Gartenhaus hiernegst bei der Statt und Ihre M:t

fuhr zu ihnen hinaus etwa umb eine Stund lang. Den folgenden Morgen fahren sie abermahls hinaus und begleiteten ihr Durchl:ten bis New-Münster, wo zwei, als die zweite und vierte fürstl. freylin sich befanden umb aus beiden eine zur königl. Braut zu wehlen und mag man hören auf welche das Los gefallen, solchem nach wird die andere für den Hertzog Gustavus von Mechelburg zu Güstrow sein.

Gestern den 17 kamen Ihr M:t umb Mittag dahier wieder an und erwarten heut ihre Bagage und übrigen Leute, werden sich demnach in ihrem gewöhnlichen Habit offentlich auf der Gassen und in der Thumbkirchen sehen lassen. Sie vergönnen immittels gern, das allerhandt Leute Ihr bei der Taffel, wo sie doch nur von des Juden Söhnen und Leuten bedient wird, zu sehen und aufwarten. Es befinden sich sonst ietzo auch dahier Pfalzgraf Adolf, Landgraf Fritz von Hessen, Hertzogen Frantz Heinrich und Frantz Erdman von Sachsen-Lauenburg, Graf Königsmarke, Graf Bent Oxenstern und viel andere fürnehme . . . .

Hamburg den 18 Juli 1654.

2.

. . . Das Schreiben, so E. K. M. an die vorgedachte Königin von 10 Julii allergnädigst beigeschlossen . . . schicke ich heut I. K. M. nach ghen Antörf, wo sie sein oder doch Ordre bei Don Garsia Yllano werden gestellet haben. Dan nach deme Ihre M:t dahier . . . in Gegenwart vieler Fürsten und Herren den 26 zu Wandsbeck, eine halbe Stunde von hier, ein köstliches Abentmahl neben lustigen Däntzen und Kurzweil, auch Conferirung dero Ordre de la Amarante an Hertzog Christian von Mechelnburg, Pfalzgrafen Adolfen und Landgrafen Fritzen von Hessen . . . gehalten und nach Mitternacht in die Stadt kommen und die Gesellchaft erst umb 2 Uhr Morgens mit der Vertröstung über etlich Stundt sich wieder zu sehen, sehr content erlassen, ist sie alsofort sonder schlaffen mit Ordre zustellen für die Familia bis drey occupirt gewest. Umb $^1/_2$4 setzten sie sich in ihres Hauswirthen des Juden Emanuel Teixera Wagen und fuhren an ein ohnweit entlegenes Haus wo der Vater Diego Teixera, immittels das I. M. sein Haus occupirt, sich aufgehalten, umb ein Frühstück und fuhren umb die Glocke 4 in demselben Wagen selb vierte, nembl. Grafen Steinbergen, einen ihren Edelman und demselben Juden Emanuel Teixera fort nacher Wiesen, Nieburg an der Weser, Linghen und Schwall, wo sie ferners resolviren würde, ob sie gerade ghen Antörf oder durch Holland den Weg nemen wolle. Von gedachten Wiesen schickte sie den Juden Emanuel zurück und auch an mich mit einem gnädigsten Grusse und

Entschuldigung wegen so eilfertiger und unangedeuteter Abreise. Sie hette darzu Ursachen gehabt, die ich selbst nicht inprobiren würde und solte E. K. M. sie zu aller Freundschaft bester massen recommendiren.

Wenige Stunde nach solcher Abreyse fanden sich die gegenwertige fürstl. Personen beisammen und ladete dieselbe sambtlich, und mich mit, hertzog Christian Ludwig von Braunschweig-Lünenburg zu Celle zum Mittagessen, als nemlich die gedachte drei Ordensritter, Hertzog Johan Friedrich von Braunschweig Lunenburg, den catolischen Hertzogen Adolfe von Holstein-Glückberg und einige andere Cavallieri. Männiglich verwunderte sich ob ihrer M:t Scopo und Conduite und vermeinte Hertzog Christian Ludwigh Fürstl. Gnade sonderlich, das Ihr zu kurtz geschahe, das Sie die vermuhtete Ehr Ihre M:t zue Celle, so wohl als auch dero Herr Bruder Hertzog Georg Wilhelmb zu Hanover, deme Ihre M:t die Visita versprochen, zu tractiren entgangen were, dan sie hatten ein Dantzliedt, so den vorigen Abent gesungen gewest: »wir wollen suchen einen andern Wirth» eigentlich auf sich ausgedeutet. . .

Hamburg den 1 Augusti 1654.

Underrättelser.

— Biskop L. A. ANJOU afled i Visby d. 14 dec. 81 år gammal. Hans kyrkohistoriska arbeten, *Svenska kyrkoreformationens historia*, 1—3 (1850, 1851) och *Svenska kyrkans historia från Upsala möte 1593 till slutet af 17 århundradet* (1866), utmärka sig genom lärdom, grundlig forskning och god framställning. Han har dessutom utgifvit en *Lärobok i kyrkohistoria*, (1—6 uppl. 1842—1867), samt flere smärre afhandlingar i tidskrifter och program.

— Professor KARL HILDEBRAND afled i Florens den 18 sistl. oktober. Redan förut känd som en spirituell författare i politiska och litterära ämnen, vann han ett namn som historiker framför allt genom sin *Geschichte Franchreichs während des Julikönigthums* (2. Aufl. 1881, Perthes, Gotha), som äfven bland fransmännen rönt ett särdeles ampelt erkännande.

— Den franske forskaren PAUL LACROIX, i den lärda verlden känd under namnet »le bibliophile Jacob» och i lifstiden arsenalens i Paris bibliotekarie, har aflidit d. 16 oktober. Han är mest känd som kulturhistoriker och hans från förläggaren Didot utgångna efter samtida dokument rikt illustrerade praktverk *Les arts au moyen âge et à l'époque de la renaissance; Vie militaire et religieuse au moyen âge et à l'époque de la renaissance; Le dixhuitième siècle; institutions, usages et costumes* m. fl. ha gjort hans namn bekant i vida kretsar äfven utom Frankrike.

— K. *Vitterhetsakademien*, som genom den Bergerska donationen blifvit satt i tillfälle att på ett storartadt sätt främja den historiska forskningen, har under år 1884 lemnat anslag till runstenars undersökande i Södermanland och på Öland för ett tillämnadt nytt svenskt runverk, som kommer att landskapsvis utgifvas. Vidare har anslag lemnats till förberedande arbeten för den stora upplagan af Axel Oxentjernas bref och skrifter, hvilka arbeten under f. d. bibliotekarien Styffes ledning utföras af doktor P. SONDÉN. Understöd ha lemnats åt docenten H. HJÄRNE för hans ur polska och ryska källor meddelade bidrag till Sveriges historia (»K. Sigismunds svenska resor», »De äldsta svensk-ryska legationsakterna» m. fl.); åt docenten J. A. LAGERMARK för hans afhandling »Karl XII:s krig i Norge 1716» samt åt kamrer V. BERG för utgifvande af en historisk beskrifning öfver Visingsö. Slutligen har med understöd ur samma fond utgifvaren af denna tidskrift under nästlidne sommar företagit en arkivalisk forskningsresa, hufvudsakligen till Dresden och Wien, för att genomgå och förteckna där befintliga handlingar rörande Sveriges historia.

— Inom de närmaste månaderna väntas utkomma flere synnerligen vigtiga arbeten uti svensk historia: så sista delen af hr Styffes *Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiv* (denna del är redan färdig) med särdeles rikhaltiga urkundsbilagor, bland hvilka särskildt märkes en större mängd af den snillrike Linköpingsprelaten Hemming Gads bref; vidare andra delen af hr Carlsons *Karl XII:s historia*, skildrande det ödesdigra polska kriget med begagnande bland annat af mycket intressanta brefsamlingar uti arkiven i Berlin och Dresden: äfven en ny upplaga af andra delen af Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset (Karl XI,I) lärer vara att motse. Slutligen väntas första delen af hr ODHNERS *Gustaf III:s historia*, den första större och sammanhängande framställningen af denna märkvärdiga och ryktbara period, om hvilken så olika meningar ännu brytas och till hvars belysning under senare tid så många intressanta bidrag af herrar Montan, Tegnér och Boëthius publicerats.

— För de många, som ur Anders Fryxells »Berättelser» hemtat intresse och kärlek till fäderneslandets historia, skall den af en nära frände utgifna hufvudsakligen sjelfbiografiska skriften *Min historias historia* blifva ett välkommet supplement till Berättelserna, upplysande som den är för författarens åskådningssätt, arbetsmetod och kärlek till sitt värf. Vi få måhända tillfälle en annan gång att utförligare återkomma till densamma.

— Åtskilliga öfversättningar af utländska historiska arbeten, som för närvarande äro under utgifning, vittna på en gång om en liflig håg för historisk läsning hos allmänheten och om all aktning värda försök å förläggarnes sida att tillfredsställa densamma. På hr C. E. Fritzes förlag utkommer sålunda LECKYS stora engelska historia under 1700-talet; hr Bonnier utsänder en ny upplaga af WEBERS bekanta verldshistoria i sammandrag; CARLYLES Franska revolutionens historia har hr Seelig till förläggare; MOTLEYS berömda skildring af det nederländska frihetskriget utkommer hos hr Bille, och en ung, men

redan mycket verksam förlagsfirma, hrr Almqvist & Wicksell, i Uppsala har börjat öfversättningen af GREENS bekanta och i författarens hemland mycket spridda »History of the English people». En närmare granskning af dessa många arbeten spara vi till ett senare häfte.

— Vi höra att den bekante partigängaren under trettioåriga kriget *Hans Georg v. Arnims* samtliga papper komma på uppdrag af grefve Arnim-Boitzenburg att under de närmaste åren utgifvas genom professor LENZ i Marburg. De ha förut varit begagnade och delvis äfven publicerade, bl. a. af Förster uti »Wallensteins Briefe».

— Af Mommsens *Römische Geschichte* säges ett femte band, behandlande romerska kejsartiden, vara att förvänta. Först därefter lärer fjärde bandet, skildrande republikens sista år och statsrättsliga förhållanden, komma att utgifvas.

— Af *Danmarks Adels Aarbog* utgifven af hh. HIORT-LORENZEN och A. THISET, har andra årgången nyss utgifvits. Vi hafva på annat ställe framhållit detta arbetes stora förtjenster och vigt för den genealogiska forskningen. (Se Hist. Tidskr. 1883, sid LX.) I denna nya del hafva ättartaflorna för de utgångna ätterna fortsatts till och med von Barstorf och illustreras med förträffliga vapen-afbildningar. Bland dessa ätter intaga de danska Bannererne en framstående plats; till dem hörde, som bekant, länsherren på Kallö, sedermera riksrådet Erik Eriksen, som redan 1526 bar namnet Banner och som, då Gustaf Eriksson hos honom hölls fången, säges hafva uppgjort slägtskap med denne, hvars mormoder (ej *moder,* som utgifvarne säga) tillhörde svenska Banérslägten. Skada blott att de begge fränderna icke låtit efterverlden få reda på detta slägtskapsband, hvilket måhända Sveriges befriare hade att tacka för sin egen frihet.

I denna årgång meddelas äfven vapen-afbildningar för två *lefvande* slägter (på deras egen bekostnad) äfvensom deras ättartaflor. Dessa slägter äro *von Holstein* och *Lövenstierne;* den förras slägtledning går tillbaka till 1326. Arbetet synes sålunda alltmera utveckla sig till en fullständig dansk adelsgenealogi och vi lyckönska de ärade utgifvarne till att på ett så lyckligt sätt hafva satt i gång ett betydelsefullt företag.

I sammanhang härmed vilja vi med ett par ord påpeka ett svenskt arbete, som med tiden kan för den genealogiska forskningen i Sverige blifva af värde. Det är den af en bland våra främste slägtkännare planlagda och redigerade *Svenska slägtkalendern*, hvars första årgång nyligen utkommit. Man finner där stundom historiker längre och kortare, som icke sakna intresse. Vi kunna t. ex. hänvisa till den jämförelsevis utförliga inledningen till den sydsvenska slägten *Weibull.*

Öfversigter och granskningar.

Sverige 1571 af HANS FORSSELL. Andra häftet (bihang till Statistisk tidskrift). 350 ss. Sthlm, P. A. Norstedt & Söner, 1883.

»Mer än tio år hafva förflutit, sedan första häftet af detta arbete utgafs, och sysselsättningar af helt annan art hafva mer än en gång afbrutit försöken att bringa detsamma till afslutning», yttrar förf. sjelf i den »efterskrift», hvarmed han beledsagat sitt i högsta grad om trägen forskning och möda vittnande arbete. Oaktadt dröjsmålet stanna dock historiens vänner hos förf. i den största förbindelse för detta vigtiga bidrag till kännedomen om det gamla, egentliga Sveriges inre historia under en tidpunkt, då fosterlandet var ett rof för svåra och våldsamma yttre strider och inre slitningar. På samma gång har ock förf. bragt i dagen nya vittnesbörd om den rikedom af historiskt och statistiskt material, som gömmes inom det af våra forskare i allmänhet nog mycket förbisedda Kammararkivet.

På hårda vilkor hade den stettinska freden blifvit afslutad. Med en offervillighet, som måste förefalla nutiden beundransvärd, beviljade »menige riksens ständer» på herredagen i Stockholm i Januari 1571 till igenlösen af Elfsborgs slott, till det främmande krigsfolkets betalning och andra rikets »anliggende nödtorfter», en *hjelpskatt* med icke mindre än *»een tijendedeel aff alle wåre löszörer, udi guld, sölff, penninger, kopper, theen och boskap»*. De beskattningslängder, som i anledning häraf upprättades och till största delen ännu finnas i behåll — hopletade och till ett någorlunda helt samlade af Kammararkivets aflidne nitiske vårdare kamereraren C. Sandberg — bilda helt visst, enligt förf:s mening, i hvilken vi till alla delar instämma, en af de dyrbaraste och rikhaltigaste urkunderna till vårt inre samhällslifs historia. »De äro i sjelfva verket ett *bouppteckningsprotokoll* öfver den *lösa förmögenheten* i Sveriges rike, eller åtminstone öfver den allra största delen deraf, och då man bonde för bonde, borgare för borgare följer dessa torra register igenom, tycker man sig af dem få en klarare insigt i denna tids hela skaplynne och de då lefvande menniskornas lefnadsvilkor än af de flesta andra historiska dokument.» Förf. framhåller därjämte, att »i 1571 års taxeringsregister är det icke värdering af 'förmögenheten', icke uppskattning af 'tillgång' eller 'inkomst' efter mätismanna ordom som föreligga, utan noga speci-

ficerade förteckningar öfver de särskilda 'persedlar' af hvars och ens *lösa* egendom, som hade något synnerligt värde.» Man får egentligen icke veta, huru mycket hvarje taxerad bonde eller borgare kunde anses ega i samlad förmögenhet efter tidens penningemåttstock derå, men man får veta, huru många stycken *guld* och huru många lod *silfver* han hade i sitt skrin, huru många lispund *koppar, messing, tenn* hans grytor, kannor, fat eller stånkor vägde, huru många *hästar, ston, oxar, kor, ungnöt, får, getter* och *svin* funnos i hans stall och ladugård, huru många mark i *penningar* han egde sjelf eller i förvar för omyndiga barn; och om borgaren dessutom huru mycket *köpmansvaror* han förvarade i sina bodar och källare. »Och dermed känna vi också ungefär allt hvad som behöfver kännas om den lösa egendomen i landet; ty hvad derutöfver fans i ett svenskt bonde- eller borgarehem i 16:de seklet, var troligen icke mycket värdt. Möbler spelade då icke samma roll som nu i ett bo; endast gång- och sängkläderna voro väl derutöfver att betrakta som en tillgång af nämnvärd betydenhet.»

Det sätt hvarpå taxeringen verkstäldes och de vittnesbörd om dess verkställande, som längderna afgifva, lemnar en ganska god säkerhet för uppgifternas noggrannhet. Man får af de flesta handlingarna till och med det intryck, att taxeringsförrättarne — vanligen presten och socknarnes tolf- eller sexmän — gått tillväga med synnerlig stränghet; att här skrapades och synades allt, från det största till det minsta. Huru härmed än må hafva varit: »sådana handlingarna äro, hafva de fullständigt officiel karakter, och åtminstone icke mindre, snarare mer trovärdighet, än något annat slags taxeringshandlingar så i äldre som nyare tider.» Deras primitiva uppställning hafva naturligtvis i högst betydlig grad försvårat den statistiska bearbetningen, då, för erhållande af summor å alla persedlar för hvarje socken, längderna måst omskrifvas i tabellform. Visserligen har kostnaden för detta arbete bestridts af statsmedel, men förf. har dock — vi tro oss med visshet veta det — fått vidkännas betydlig uppoffring för kollationering och kontrollräkning m. m. af de sålunda upprättade nya tabellerna, hvilkas resultat sedermera blifvit sammanförda och med stor skicklighet behandlade i det föreliggande, med 2:dra häftets utgifning fullbordade arbetet, hvilket på samma gång är det första i en tillämnad serie af *»äldre bidrag till Sveriges officiela statistik»*.

Till vinnande af säkrare kännedom om jordbrukets ståndpunkt och skördarnes storlek under denna tid, har förf. därjämte ur qvarvarande tiondelängder och fogderäkenskaper meddelat uppgifter om tiondens belopp för åren närmast före eller efter år 1571. För vissa delar af riket hafva dessa uppgifter kunnat erhållas synnerligen fullständiga, då deremot för andra delar bristande tillgång å dylika handlingar nödgat förf. att stundom begagna konjekturerade siffror. Så vidt vi kunna bedöma, synes detta i allmänhet hafva skett på ett särdeles lyckligt sätt, och vi våga till och med påstå, att den jordbruksstatistik, som förf., med begagnande af nu antydda hjelpkällor, lyckats

åstadkomma öfver 1570-talets jordbruk och boskapsskötsel, i fullständighet och kanske ännu mer i trovärdighet och tillförlitlighet fullkomligt mäter sig med den statistik af samma slag, som i vår tid tämligen lättvindigt hvarje år hopsamlas af hushållningssällskapen och utan synnerlig granskning publiceras.

En annan vigtig uppgift, som förf., med begagnande dels af 1571 års skattelängder och dels af registren öfver de s. k. drängepenningarne åren 1576 och 1577, velat lösa, har varit att utröna antalet af de *skattande*, så väl af de bofaste — bönder, torpare, bergsmän, jordegare eller brukare — som ock af den lösa befolkning, som i längderna kallas husfolk, husmän, inhyses o. s. v. Förf. ådagalägger, att det enligt längderna erhållna *»mantalet till taxering»* egentligen utmärker i det allra närmaste hvar och en öfver sitt gods sjelf rådande person i det dåvarande Sverige, hvilket mantal statistiskt kan omsättas därhän, att det åtminstone ungefär anger *hushållens antal.* Efter en ganska vidlyftig bevisföring angående det sannolika antalet personer i den tidens hushåll uppställer förf. också beräkningar öfver *folkmängden* icke allenast i de områden, som motsvara de nuvarande länen, utan ock i de dåvarande städerna; och det må i detta afseende här antecknas, att han sålunda beräknar folkmängden år 1571 i det egentliga Sverige till lägst 429,400 och högst 531,400, eller till omkring *en half million invånare,* hvaraf på Stockholms stad skulle komma endast mellan 6 à 7,000 personer.

Hela det föreliggande arbetet innehåller för öfrigt en rikedom af detaljuppgifter af olika slag, så att man i en uppsats som denna därom endast kan gifva några antydningar. Sålunda meddelar förf. särdeles fullständiga och intressanta uppgifter rörande de kungliga afvelsgårdarne, öfver adelns sätesgårdar och deras egare, öfver åtskilliga städer, rörande deras borgerskap, näringar o. s. v. För vissa trakter i utkanterna af det då bebygda landet lemnas uppgifter öfver de i handlingarna upptagna byars och gårdars namn eller läge, så att man å kartan lätteligen kan följa gränserna för den egentliga bygden och tillika erhålla kunskap om de betydliga sträckor, där det varit de 3:ne sistförflutna seklerna förbehållet att småningom bryta ny bygd. Men därjämte förekomma talrika och vigtiga upplysningar om landets dåvarande kyrkliga, judiciela och administrativa indelning, hvilka tydligt ådagalägga, att den stora oreda, som ännu i dessa hänseenden är rådande i vissa delar af riket, till stor del återfinnes äfven i 1500-talets jordeböcker. Förf. har vidare för de olika delarne af landet sammanstält en mångfald intressanta statistiska data rörande öfriga hufvudnäringar, såsom fiske, bergsbruk, väfnadsslöjd, smide och vapentillverkning m. m., hvaraf man i fogderäkenskaperna visserligen oftast icke får något annat än antydningar, men som dock teckna verkligheten i mera lefvande drag än allmänna författningar eller kungliga bref kunna gifva. Förf. anmärker sjelf att rörande dessa förhållanden det icke varit möjligt, att i alla detaljer vara fullständig eller att uppleta allt, som däraf kan gömmas i de digra räkenskaperna. Han anser det vara nog, och detta är

äfven vår mening, om kommande forskare af det meddelade kunna få anledning att i dessa och dylika källor söka grundligare kännedom om bygdernas äldre historia. Beklagligtvis är det dock ytterst få, ja, vi skulle kunna säga att blott en enda forskare finnes, som hittills för kännedom om *sin* bygds tidigare öden begagnat sig af ifrågavarande källor.

Det måste ligga i sakens natur att i ett historiskt-statistiskt arbete som detta, misstag eller oegentligheter knappast kunna undvikas; men dessa misstag torde näppeligen kunna upptäckas af andra än dem, som ega lokalkännedom. Vi skulle kunna anföra några få exempel på dylika smärre misstag, hvilka dock icke äro af den ringaste betydelse för arbetets stora värde och användbarhet, men därföre ock saklöst kunna lemnas åt glömskan. Däremot skulle vi vilja anmärka såsom en verklig brist saknaden af en innehållsförteckning. Hade därtill äfven funnits ett namn- eller kanske blott ett sockenregister, skulle detta i väsentlig grad varit en fördel vid arbetets begagnande. Emellertid må dessa anmärkningar icke förringa den tacksamhet hvarje historiens vän otvifvelaktigt skall känna deröfver att det betydande och rikhaltiga arbetet sent omsider blifvit en allmänhetens egendom.

Redan för tolf år sedan yttrade förf. uti inledningen till detta sitt verk, att till en fullständig topografisk och statistisk beskrifning äfven borde höra en noggrann redogörelse för beskattningen år 1571, och att denna beskrifning kunde synas vara så mycket mer på sin plats, som de begagnade handlingarna just i detta stycke meddelade de säkraste och fullständigaste uppgifterna. Men förf. framhöll tillika, att en sådan redogörelse skulle, för att blifva tillfredställande, nödvändigt komma att ingå i vidlyftiga detaljer, hvilka måste betydligt föröka arbetets vidd, och det syntes honom därför bättre att förbehålla densamma för ett särskildt arbete, som han hoppades att en gång få utföra, och der skatteväsendet kunde framställas icke blott statistiskt för ett bestämdt år, utan i sin utveckling under en större tidsperiod. Det må tillåtas oss, att nu taga fasta på det löfte, som ligger i detta uttalande och att tillönska förf. tid och krafter att med nämda arbete bereda både oss och den stora allmänheten en med viss otålighet väntad gåfva af ytterligare bidrag till »Sveriges inre historia».

J.

Baltisches Wappenbuch. Wappen sämmtlicher, den Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel zugehöriger Adelsgeschlechter. Herausgegeben von Carl Arvid von Klingspor, königl. schwed. Reichsheraldiker. Die Wappen sind gezeichnet von Prof. Ad. M. Hildebrandt. Stockholm, Beyer. (133 planscher i guld-, silfver- och färgtryck + 97 sid. text, stor qvart.) Tr. på Centraltryckeriet och Normans tryckeri 1882.

Ingen svensk historieforskare, våga vi påstå, har under sina besök i Östersjöprovinserna kunnat undgå att erfara det egendom-

ligt mäktiga intryck som möter vid inträdet i dessa provinsers riddarhus. Dessa salar utgöra ingalunda den enda plats, der historiska minnen, förenande Östersjöländerna, förvaras. Universitets- och rådsarkiv bl. a. äro ock deraf uppfylda, men riddarnes vapensköldar, ordnade liksom sköldarne på det svenska riddarhuset och så ofta bärande samma namn och deviser som dessa, hafva en förunderlig makt att frammana minnen från förgångna, stora tider. Den förekommande artighet föreståndarne för dessa riddarhus visa svenska gäster, är ett bland vittnesbörden att minnena hållas i helgd äfven på hinsidan Östersjön. Det förhållande att, då Östersjöprovinsernas adel beslutit understödja en gemensam vapenbok, det var den svenske riksheraldikern, som skulle utföra detta arbete, kan icke anses förvånande. Utom det att major C. A. Klingspor genom utgifvandet så väl af största delen af den svenska vapenboken som ock af åtskilliga andra heraldiska och genealogiska skrifter, redan förvärfvat sig ett namn inom dessa vetandets grenar, hvilket äfven gjort sig kändt i andra länder, låg det ju nära till hands för de baltiska riddarhusen att taga den svenske riksheraldikern till hjelp, då det gälde att få granskade och fullt pålitliga afbildningar af deras vapen, hvilkas original, om vi så få uttrycka oss, i icke ringa antal ännu pryda väggarna i svenska riddarhussalen, och hvilkas sinnebilder så ofta utgöra en mening i Sveriges historia. För utgifvaren blef det en hederssak att göra detta arbete väl ifrån sig, och att så skett, derom hafva redan de förnämsta heraldiska tidskrifterna i Europa burit vittne. Både på grund af heraldikens betydelse såsom hjelpvetenskap för historien och särskildt med anledning af utgifvarens i förordet intagna vidlyftiga historik hafva vi ansett oss böra fästa våra läsares uppmärksamhet på detta betydelsefulla praktverk.

Hvad den baltiska heraldiken beträffar, lemnar förf. en öfversigt af dess utveckling ifrån den medeltidens skyddsvapen liknande sköldformen till den under renaissancens inflytelse i 16:de århundradet bildade snirklade grannlåtsformen. I midten af nämnda århundrade uppstod förvirring inom de livländska riddarkretsarne, då ömsom svenska, danska, polska och slutligen ryska slägter ditförde de mest heterogena beståndsdelar. Den danska heraldiken var i följd af det danska väldets kortvarighet af ringa betydelse och sträckte sig dessutom endast till Ösel, men en stor del af vapnen kan deremot hänföras till svenska adels- och naturalisationsdiplom.

Ridderskapen i Livland, Estland, Kurland och på Ösel äro fyra beslägtade adelskorporationer, hvilkas lagstadgade privilegier äro i hufvudsak desamma och dessa hafva här längre bibehållits än inom andra europeiska länder. Främst bland dem räknas adelns rätt att sjelf bestämma nya slägters upptagande äfvensom medlemmars uteslutande. Åtskilliga i Östersjöprovinserna på senare tider företagna, högst vigtiga reformer, hafva blifvit verkstälda på adelns initiativ, såsom t. ex. lifegenskapens upphäfvande.

Ett riddarhus (Ritterbank) påträffas först i Kurland. År 1620 tillsattes nämligen derstädes en kommission för att utarbeta matrikel.

I Livland var det först under den svenska regeringen som grunden lades till stiftandet af ett riddarhus. I drottning Kristinas privilegier af d. 14 Nov. 1650 heter det att, »enär drottningen funnit att det råder mycken förvirring och oordning i Livland, då många anses vara af adel, som ej äro det, och det ligger henne om hjertat att adeln behölles i tillbörlig ära och anseende, tillåter hon att ett Riddarhus må bildas, der adeln må ega säte och stämma och låta anteckna sina medlemmar». Det snart derpå utbrytande svensk-ryska kriget afbröt alla vidare åtgöranden i detta afseende. Först under det ryska väldet påbörjades på allvar utarbetandet af en matrikel. som dock ej förr än 1742 kunde till landtdagens godkännande framläggas. Äfven för adeln i Estland gick det långsamt att erhålla sin matrikel, ehuru denna adel varit lyckligare lottad än Livlands, i afseende både på de faror, som hotade under Stephan Batoris, Sigismund III:s och Karl XI:s välde, och på reduktionen under den sistnämndes tid. Estländska matrikelkommissionens arbeten slutade först år 1756.

Oaktadt det kan synas som om dessa mångåriga arbeten för matriklarnas utarbetande bort lemna goda resultat, är dock detta ej förhållandet. Utgifvaren har under förnyade resor inom provinserna haft mycket att göra för att utreda mången invecklad fråga, enär hvarken heraldik eller genealogi njutit särdeles hägn der på orten. Äfven under arbetets utgifvande hafva nya källor upptäckts och rättelser erhållits, hvarföre utg. uppmanar läsaren att alltid, vid arbetets begagnande, rådfråga tilläggen i registret. Men härigenom har ock resultatet blifvit, att Livländska landtdagen gifvit denna vapenbok gällande kraft och annulerat ett för 20 år sedan begynt, särdeles kostsamt verk, i hvilket vapnen målades på pergament. Teckningarna äro gjorda af en mästare i denna konstart och Normans litografiska anstalt har heder af det väl utförda, svåra arbetet.

I sammanhang härmed kunna vi nämna, att äfven ett svenskt heraldiskt arbete nyligen blifvit afslutadt, om det ock ej ännu för allmänheten framträdt. Riksheraldikern Klingspor har nämligen haft i uppdrag att med stöd af tillgängliga källor uppgöra fullständiga beskrifningar öfver de svenska landskapsvapnen. Sedan hans förslag blifvit af riksantiqvarien granskadt, har K. Maj:t nu utfärdat kungligt bref härom. Många invecklade frågor hafva sålunda omsider blifvit redda.

—rst—

Gustaf Mauritz Armfelt. Studier ur Armfelts efterlemnade papper samt andra handskrifna och tryckta källor af ELOF TEGNÉR. 1:sta delen. 470 sid. Stockholm, 1883. F. & G. Beijers förlag.

Med allt skäl anmärker förf. i företalet till arbetet med ofvan angifna titel, »att en på källstudier hvilande teckning af Armfelts vexlande öden, af den omfattning, som kan betingas af hans ryktbar-

het och plats inom Sveriges historia, hittills saknats». Det har varit hr Tegnér förbehållet att ur Armfelts rika literära qvarlåtenskap och andra otryckta handlingar rörande honom fylla denna lucka samt sålunda ställa denna personlighet på behörig plats bland våra historiska gestalter. I deras led har Armfelt än dragits fram bland de ypperste, än knuffats tillbaka bland de ytterste, alltefter som hans rykte tagits om hand af efterkommandes fantasi, sympatiserande med det romantiska i hans lif, eller af samtidas omdöme, påverkadt af deras oangenäma erfarenhet att hafva makats undan af denne lyckans gunstling eller i honom hafva funnit en flink och handlingskraftig tjenare åt deras ovän till monark.

Den fyndighet, som, långt ifrån ensam men framför andra, lemnat förf. material till hans »studier», utgöres af den rika, länge för forskningen otillgängliga handskriftssamlingen på Armfeltska stamgodset Åminne i Finland. Der gömmas bl. a. Gustaf Mauritz' egenhändiga eller af honom öfversedda, mer eller mindre utförliga minnesanteckningar (för hans ungdomsår och till 1784 samt för tiden 1792—97) och hans vidlyftiga brefvexling. Denna är, så vidt den gäller Gustaf III, fullständigt bevarad och af stor betydelse icke endast för Armfelts historia, utan äfven för Gustaf III:s. Äfven de många brefven från Armfelt till hans hustru, Hedvig De la Gardie, tillmäter förf. högt värde, emedan de sprida ljus öfver vissa yttre tilldragelser och, framför allt, öfver Armfelts inre menniska.

Herr Tegnér har skridit till verkets författande först efter omfattande förberedelser, hvarpå allmänheten redan varit i tillfälle att se bevis i hans då och då framskickade blänkare såsom »Folkväpningen i Sverige 1788» (i »Sv. hist. tidskrift», 1881), »Armfelt och Leopold» (i »Samlaren», s. å.), »G. M. Armfelt i Neapel år 1794» (i »Sv. hist. tidskrift», 1883) och Gustaf III:s bref till Armfelt (i »Hist. handl. utg. af K. Samf. f. utg. af handskrifter rörande Skandinaviens historia», 12:te d., 1883). Ja, han har i föreliggande arbete icke nöjt sig med att skildra Armfelt allena, utan, hur utförligt han än behandlat denne, snarare ställt fram honom såsom en starkt belyst förgrundsbild i en liffull tafla, en historiemålning af angenämaste slag, i hvilken Armfelts samtid rör sig i hela sitt brokiga virrvarr. En utsökt kompositionsförmåga, en lätt flytande, men ej flack stil äro egenskaper, som i förening med ämnets egen spännande art måste tillskynda förf. intresserade läsare af alla slag, medan forskare derjämte stanna i förbindelse hos honom för detaljuppgifternas rikedom, som vittnar om hans kringsynthet, och för deras tillförlitlighet[1]), i hvilken afspeglar sig sträfvandets allvar. — Särdeles orienterande och nästan oumbärlig är den af hr W. Silfversparre öfver en del af krigsteatern 1788—90 utförda karta, som åtföljer arbetet, i hvilket Armfelts bild, utom af förf:s saftiga pensel, återgifves af J. E. Martins reproducerade kopparstick efter en Sergels medaljong.

[1]) Den på sid. 432 förekommande sammanblandningen af Adlerbeths och Schröderheims yttranden är att hänföra till tryckfelen.

Förf. har utskiftat sitt verks första del, i hvars undertitel »Armfelt och Gustaf III» tydligt angifves skildringens såväl gräns som hufvudsakliga innehåll, i 9 kapitel. I det 1:sta, »Ynglingaår och vandringar 1757—1780», upplyses man bl. a. om att Armfelts födelsedag ej, såsom vanligen uppgifves, var d. 31 Mars, utan d. 1 April 1757 och att han i dopet fick endast namnet Gustaf samt först senare upptog namnet Mauritz, antagligen efter den ryktbare marskalken af Sachsen, under hvilken hans fader hade tjenat. Man får för öfrigt vid läsningen af detta kapitel bekräftelse på den satsen att »arten röjes hos den unge», ty A., beryktad för sitt långt in i mannaåldern drifna galanteri — för att nyttja förf:s skonsamma uttryck —, befinnes redan vid 16 års ålder svårt anfäktad af hjertequal' men glömmer snart sitt »föremål» i beundran för nya och ständigt nya skönheter och är 22 år gammal hjelten i en roman, som slutar med tvänne makars skilsmässa. Den romanen utspelades i Varsjav, under den utländska resa, som A., i G. M. Sprengtportens följe och i afsigt att gå i främmande krigstjenst, 1778 snart sagdt nödgades företaga för att undandraga sig Gustaf III:s blickar. Konungen var nämligen långt ifrån nöjd med dåvarande gardesfänriken Armfelts hetlefrade uppträdande och obetänksamheter i Stockholm. A. lemnade Sverige i fullständig onåd, men återvände dit i gryningen af den gunstens dag, som skulle blifva så lång och varm. Omslaget skedde i Spa, der konungen och A. vistades sommaren 1780. Hvad vållade förvandlingen? Den högförnäma badsocietetens damer, som A. vunnit för sig och som medlade hos konungen. A:s älskvärdhet — utrikesvistelsen hade förändrat honom mycket till hans fördel — hans glada lynne och den omständigheten att »han var vacker som en Apollo» gjorde det öfriga. Gustaf fäste Armfelt vid sitt hof; han utnämnde honom (1781) till kavaljer hos kronprinsen. —

Andra kapitlet, »I Gustaf III:s hof 1780—1783», innehåller skildringen om huru Armfelt från sin blygsamma post och till en början i rollen af en lyckad »maître des plaisirs», med dennes friheter samt tillfällen att förtroligt närmas konungen, stiger i hans ynnest, så att han efter tvänne år erhåller ett af de högsta hofämbetena, öfverste kammarjunkares. En träffande förklaring af denna i styrka hastigt växande intimitet, hvilken samtiden ensidigt tillskref A:s förmåga att »hålla konungen vid godt humör», tyckes herr Tegnér lemna i dessa ord: »Tvifvelsutan hvilade deras (konungens och Armfelts) inbördes förhållande på en djupare grund än sällskapsnöjenas och tidsfördrifvets: de förstodo hvarandra ej mindre i allvarets stunder än i glädjens. Det fans mellan dessa båda rikt begåfvade män en ömsesidig sympati, som ej blott berodde derpå att de i ovanlig grad förenade tidehvarfvets företräden i fråga om yttre skick och umgängesbildning. I mycket olika voro de i det hela likstämda: båda egde de till sitt förfogande en snabb tanke och en sällsynt rörlig inbillningskraft, hvilken helst riktades mot stora mål, ofta utan att taga svårigheterna i betraktande, stundom äfven utan att vara för mycket nogräknad om medlen till målets vinnande.» Att

A. icke var alltför finkänslig, äfven då det gälde att vinna ett mål, som ej var »stort», om också för honom personligen ganska vigtigt, visar hans deltagande i den beryktade pastoratshandeln. Han erkänner det med en frapperande öppenhet, på samma gång som han medgifver det smutsiga i sjelfva saken; och han har velat tvätta sitt minne något rent genom att låta förstå, att han var den, som (efter 1786 års riksdag) förmådde konungen att göra slut på simonien. Äfven Schröderheim, affärens upphofsman, tyckes antyda detsamma med det dunkla uttrycket[1]) att »Armfelt 1786 betalte min vänskap med mycket olika mynt». Men hr Tegnér nödgas äfven härvidlag motsäga Schröderheim, såsom nästan alltid när denne yttrar sig om Armfelt, och går in på att »förtjensten af pastoratshandelns afskaffande torde egentligen böra tillskrifvas Nordin». — I detta kapitel vidrör hr Tegnér Armfelts författareskap och särskildt den mycket debatterade frågan om tillkomsten af pjesen »Tillfället gör tjufven», som uppfördes på hofvet första gången d. 8 April 1783. Icke utan missräkning erfar man, att »Armfelts papper gifva intet direkt bidrag till kännedomen om tillkomsten af detta stycke». Hr Tegnérs åsigt är emellertid den att ett samarbete mellan Hallman och Armfelt egt rum. De i detta kapitel meddelade utdragen ur Armfelts dagbok lemna ett bidrag till historien om det misslyckade mötet mellan Gustaf III och Katarina II i Fredrikshamn 1783, i sammanhang med hvilket Armfelts person för första gången inblandades i den »högre politiken», i det att Gustaf III genom vidlyftiga diplomatiska underhandlingar sökte skaffa sin gunstling en hög rysk ordensdekoration för att på detta sätt inbilla verlden, att hans möte med kejsarinnan ledt till godt förstånd och ömsesidig belåtenhet. —

Efter att i 3:dje kap., »På resa med grefven af Haga 1783—1784», hafva i lifliga färger beskrifvit Armfelts deltagande i konungens färd till Italien och Frankrike, under hvilken vänskapen mellan Gustaf III och Armfelt ytterligare befästes, öfvergår förf. i 4:de kap., »Hoflif och Politik» (1784—1788), till redogörelsen för Armfelts giftermål (1785) samt den *samtidigt* med detta begynnande kärleksförbindelsen mellan honom och hoffröken Magdalena Rudenschöld. Sjelfva tidpunkten för uppkomsten af detta förhållande, i hvilket, enligt Armfelts egna ord till hans hustru, »sinnena haft mera del än hjertat», den långa tid, under hvilken det, trots sin simpla natur, fortsattes, den frankhet, med hvilken Armfelt talar om detsamma, och de vexlar han oupphörligt drog på sin hustrus »ädla hjerta och storsinthet» samt slutligen den vidriga uppmuntran[2]), som Gustaf III fann tillständigt att skänka en sådan förbindelse — allt måste göra denna episod i Armfelts lif i högsta grad motbjudande för den, som dömer ur ensidigt moralisk synpunkt. Herr Tegnér skildrar saken »sine ira» och med sådan delikatess, man vore frestad

[1]) Anteckningar etc. s. 30.

[2]) »Je souhaite», skrifver konungen till sin gunstling, »qu'elle soit longtems pécheresse et que vous ne la fassiez pas repentante».

säga med sådant behag, att läsaren nästan glömmer det fula i sak för det vackra i form. Armfelt och hans älskarinna voro barn af sitt tidehvarf, säger hr Tegnér. Det är sant, det tidehvarfvet hade för sed att vara sedeslöst. Men »en dépit du siècle et de la mode» fick ju fröken Rudenschöld »till sin förvåning» se sitt »felsteg» strängt bedömdt. Vigtiga bidrag till fröken Rudenschölds karakteristik och historien om hennes ställning till Armfelt innehålla hennes egenhändiga, af förf. bland Armfelts papper påträffade, ända hittills okända »Mémoires». De äro, enligt förf., skrifna antagligen halft annat årtionde tidigare än hennes välbekanta tryckta apologetiska sjelfbiografi och hållna i en vida sannare och gladare färg än denna. Men så nedskrefvos de också på en tid, då hon ännu ej blifvit den botfärdiga Magdalena. I detta kap. skildrar förf. vidare Armfelts ställning till de personer, som jämte honom stodo konungen nära vid denna tid: E. Schröderheim, A. Fr. Munck och J. Kr. Toll. När Armfelts inflytande, så som under denna period, icke längre stannade vid förord för en och annan ämbetssökande eller vid att skaffa honom del af konungens åsigter i vigtigare ämnen — ty dertill hade det förut inskränkt sig —, utan när han började nyttjas i offentliga värf och sjelf begynte känna lust efter att ingripa i sådana, då inträdde helt naturligt en brytning inom gunstlingskretsen. Armfelts gamle vän och medarrangör af hofvets förlustelser blef snart öfverflyglad och förbittrad. Muncks afund gaf sig luft i häftiga utbrott, och endast konungens bemödande kunde hindra ovänskapen att bryta ut i öppen fejd. Men Toll — från första början föremål för Armfelts ovilja — stod honom orubblig i vägen, tills 1788 års krig, för hvars motgångar Armfelt ej underlät att inför konungen gifva honom skulden, beröfvade honom det öfvermäktiga inflytande han 1786—88 utöfvade på Gustaf III:s politik.

Det var först under fortgången af detta krig, som Armfelt började spela en verkligt politisk rol, dock icke på det sättet att han bestämmande inverkade på konungens beslut, utan derigenom att han bragte dem till utförande med en trofasthet och redobogenhet utan gräns. Hr Tegnér har egnat de tre följande kap., »I Finland 1788», »Folkväpning, riksdag och krigsrustningar 1788—1790» samt »Armfelt och hans brigad 1789—90», åt denna ärofulla del af Armfelts lif. Först och främst fritager hr Tegnér Armfelt från att hafva varit pådrifvaren till angreppet på Ryssland, hvilket länge, men »fullkomligt orätt varit uppfördt på hans syndaregister.» Han fick nog del af planen till ett sådant, men han gillade det ej. När beslutet derom en gång var fattadt, då jagade Armfelt all betänksamhet och tvekan på flykten. Ärelystnaden, fosterlandskärleken, ungdomsblodet och krigiskt påbrå togo ut sin rätt, och han kastade sig lika oförskräckt in i stridens tummel, som han mellan drabbningarna grep sig an med den trassliga utredningen för kriget. På våren 1788 skickades han öfver till Finland, såsom det hette för att exercera Nylands regemente, hvars chef han blifvit året förut. Men han skulle derjämte väcka upp krigslystnaden hos finnarna. Han använde der-

till alla medel och höll icke för strängt på sanningen. Förf. finner hans uppträdande långt ifrån klanderfritt och tillägger honom en del af »ansvaret för de motgångar, som följde, då sanningen kom i dagen». Armfelt fick icke många tillfällen att under 1788 års fälttåg visa sitt mod mot ryssarna. De inskränkte sig till att han. i spetsen för svenska arméns längst framskjutna fördelning, gick öfver gränsen, dref undan de fientliga förposterna, ryckte fram till Fredrikshamns närhet och vid ryssarnas misslyckade öfverfall d. 18 Juli på hans läger vid Summa undfick elddopet. Men så mycket mer fick han lägga mod i dagen mot försagdheten och förräderiet inom den svensk-finska hären. Utan räddhåga manade han uti krigskonseljen i hög-qvarteret i Hussula till angrepp mot Fredrikshamn. Han rådde konungen att arrestera Anjala-männen. Seende allt och alla svika Gustaf III och sjelf af ryssarna frestad till affall med 20,000 rdr spec., tviflade han likväl icke ett ögonblick på hvar hans plats var. »Då jag ser allt gå för f—n i våld», skrifver han till sin hustru, »hoppas jag endast att få slåss någonstädes, med ryssar, danskar eller landsmän. Döden är alltid en god sak, när den träffar oss med värjan i hand.» 1 Aug. 1788 följde Armfelt konungen till Sverige. Han yrkade ifrigt på att konungen skulle sammankalla en riksdag och inför denna erkänna sig hafva begått ett misstag, då han förklarade kriget. Men när konungen beslöt att energiskt upptaga striden med Danmark och uppdrog åt Armfelt organiserandet af samt befälet öfver frikårerna i Värmland och Dalarna, lydde han blindt. Han lyckades förträffligt i sitt uppdrag och lade såsom frikårschef grund till sin popularitet hos svenska allmänheten. Han framstod för denna såsom en representant för konungatrohet och fosterländskhet i bjert motsats till den öfriga adeln, »patrioterna», hvilka i sin ordning började alltmer betrakta honom såsom ett despotismens verktyg. Ännu mera stegrades »patrioternas» ovilja, då A. under 1789 års riksdag uppbådade och förde befälet öfver den dalkarlsflock, som förlades vid Drottningholm och med hvilken konungen demonstrerade mot riddarhuset. Vid denna riksdag spelade Armfelt äfven en rol såsom mellanhand vid försöken att vinna enskilde riksdagsmän för konungen; i sjelfva riksdagsförhandlingarna deltog han lika litet då som 1786 och 1792; hans häftighet och brist på förmåga att väja ord gjorde honom ej lämplig för riksdagarnas intrigspel. Med all sin konungatrohet, säger hr Tegnér, betraktade Armfelt för öfrigt tilldragelserna 1789 med stridiga känslor; han var midt uppe i en konflikt mellan å ena sidan tacksamheten och den personliga tillgifvenheten för konungen samt å den andra sidan känslan af att denne stundom var »i sin tort» och sympatien för slägtingar och ståndsbröder, från hvilkas krets han kände sig utesluten. — När konungen i Juni 1789 afreste till krigsskådeplatsen insatte han Armfelt såsom ledamot af Hemliga Krigsberedningen för att der hafva en trogen representant för sitt intresse. Det var företrädesvis med honom som konungen från Finland brefvexlade i militära angelägenheter, och »Armfelts verksamhet för

truppernas utrustning för fälttågen 1789 och 1790 tillhör de vackraste bladen af hans historia». På hösten 1789 öfvergick han med sin brigad till Finland. Genom sin med utomordentlig bravur utförda öfverrumpling af ryska förskansningarna på Elgsjö (29—30 Sept.) gjorde han slut på ryssarnas landstigningsförsök utefter Finlands södra kust. Förf. tyckes väl högt uppskatta A:s militära förtjenster under 1790 års fälttåg, då hans brigad, som utgjorde konungens venstra flygel, hade till uppgift att börja offensiven mot ryssarna. Hedern af den lyckade öfverrumplingen af Pardakoski d. 15 April 1790 tillhör Jägerhorn (som också uppgjort sjelfva anfallsplanen), ty hufvudstyrkan under Armfelt kom aldrig till aktion. Vid Pardakoski och Kärnakoski d. 30 i samma månad var det äfven Jägerhorn, som i förening med E. von Vegesack dref tillbaka ryssarna med blodiga pannor, men Armfelt kom först, när aktionen var slut. Det enda tillfälle, då han under detta år sjelf ledde aktionen, var vid det vågsamma och misslyckade angreppet på ryssarnas ställning vid Savitaipal (d. 3 Juni), då han sårades. Armfelts stora personliga mod, som en och annan förr ifrågasatt, men ingen numera lär bestrida, och hans brigads framgångar ökade emellertid hans namns popularitet.

Hr Tegnér rosar mycket Armfelts verksamhet såsom svensk fullmäktig vid fredsunderhandlingarna i Verelä, för hvilken redogöres i 8:de kap., »Fredsslut och diplomatiska underhandlingar». Sällan torde likväl en fredsunderhandlare hafva varit en sådan docka, som Armfelt vid Verelä var i Gustaf III:s hand. Förf. medgifver också på ett ställe, att »de framgångar, som vunnos, måste väsentligen tillskrifvas konungens skicklighet»; men på ett annat tvekar han ej att ålägga både konung och fäderneslaand tacksamhetens pligt för hvad Armfelt uträttade. Att Gustaf III ansåg Armfelt ega diplomatisk förmåga derom vittnar Armfelts användning vid låneunderhandlingarna med Preussen 1789, vid allianssunderhandlingarna med England och Preussen 1789—90 och med Ryssland 1790. Men måhända var det mera den trogne vännen än talangen, åt hvilken konungen anförtrodde sig. Armfelt hade blifvit konungen omistlig; »tilldragelserna 1788—90 hade kommit Armfelt att växa ett hufvud högre», och han var 1790—92 i sjelfva verket ett slags premierminister och bär såsom sådan sin del af regeringens ansvar. Till hans beröm kan aldrig nog påpekas, att han i motsats till Ev. Taube, som för ett ögonblick tycktes skola uttränga honom ur konungens förtroende, icke gillade konungens vanvettiga planer att bekämpa den franska revolutionen. Armfelt biträdde tvärtom det af lagman Håkansson framställda förslaget att vid en riksdag — det blef Gefle riksdag, 1792 — bringa reda i de förvirrade statsfinanserna. Det sista kap. handlar om »Gefle riksdag och Gustaf III:s död». Den osympatiska bild, som Adlerbeth, Schröderheim m. fl. framställa af Armfelt vid Gefle riksdag, återfinnes icke här. Förf. vidgår dock, att hans uppträdande i Gefle, der han åter förde befälet öfver den väpnade styrkan, var i många afseenden utmanande och att under Gustaf III:s sista år högfärden starkt fick makt med konungens gunstling. Sär-

deles intressanta samt ett vittne på Armfelts goda stilistiska förmåga äro hans anteckningar om Gustaf III:s sista dagar, hvilka hr Tegnér meddelar i deras helhet (delvis äro de redan återgifna hos andra) och hvilka torde vara den utförligaste och tillförlitligaste källan för historien om dessa dagar. —

Man motser med begärlighet fortsättningen af hr Tegnérs utmärkta arbete. En fullständig skildring (det mörka medtaget såväl som det ljusa) om »olyckans, förföljelsens och glömskans molnhöljda skiften» lofvar icke mindre af intresse än berättelsen om »den solbeglänsta medgångens dagar». Gustaf III:s död, säger förf., bildade gränsstenen mellan dessa begge delar af Armfelts lif.

Th. Westrin.

Öfversigt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, Konst och Industri utg. af Letterstedtska Fören. under red. af O. Montelius. **1884, h. 1** inneh. bl. a. O. Montelius, Om våra förfäders invandring till Norden. — Literaturöfversigt: Valda Skrifter af Hans Järta utg. af H. Forssell (anm. af C. F. B.); G. M. Armfelt af E. Tegnér och Statsrådet J. A. Ehrenströms efterlemn. hist. anteckningar af S. J. Boëthius (anm. af T. Säve); Om det syn på kongemagt, folk og borg. frihet, der udviklede sig i den dansk-norske stat i midten af det 18 årh. af E. Holm (anm. af L. M. B. Aubert); Sv. boktryckerihistoria af G. E. Klemming och J. G. Nordin (anm. af H. Hildebrand).

K. Krigsvetenskaps-Akademiens Handlingar och Tidskrift. 1883. Tjuguandra häftet inneh. bl. a.: J. Mankell, Slaget vid Holowczyn den 4 Juli 1708 (med karta). — **1884, 1 häftet** anm. af Sondén, Nils Bielke och svenska kavalleriet af G. B.

Ny Svensk Tidskrift utg. af R. Geijer. **1884, Febr.** inneh. bl. a.: H. L. Rydin, Riksrättsåtalet i Norge.

Finsk Tidskrift för Vitterhet, Vetenskap, Konst och Politik utg. af C. G. Estlander, W. Bolin och F. Elfving, **Januari 1884** inneh. bl. a.: K. K. Tigerstedt, Göran Magnus Sprengtporten, IV.

Historisk Tidskrift udg. af den Norske Historiske Forening. **Anden række. Fjerde binds tredie hefte.** — G. Storm, Audun Hestakorn og St. Margrete paa Nordnæs. — G. Storm, Studie over de Færöiske sagn om bispesædet Kirkebö og Kong Sverres ungdom. — O. A. Överland, Forviklinger paa Oplandene i midten af det 17 aarhundrede. — Smaastykker.

Arkiv for nordisk Filologi udg. ved G. Storm. **1883, h. 3,** inneh. bl. a. G. Storm, Om kilder til den svenske rimkrönike om St. Olof. **H. 4** inneh. bl. a. G. Stjernström, Förteckning öfver skrifter och uppsatser rör. de nord. språken hvilka utkommit 1882. — G. Storm. Svend Grundtvig.

Historisk Tidskrift, Femte Række, udg. af den danske historiske Forening. Red. af C. F. Bricka. **IV, h. 2.** — L. Koch, Oplysninger om forholdet mellem Struensee og det danske Kancelli. — C. F. Bricka, Jakob Jespersen, en dansk Humanist paa Reformationstiden. — J. N. Madvig, Et bidrag til historisk belysning af tanken om Slesvigs deling som lösning af den dansk-slesvig-holstenske strid. — O. Blom. Danske stykkestöbere og stykkestöberier for metalskyts. — Literatur og kritik: O. Vaupell, Rigskansler grev Griffenfeldt (anm. af J. A. Fridericia); P. Hasse, Die quellen des Ripener stadtrechts (anm. af V. A. Secher); S. Birket Smith, Kjöbenhavns Univ.-bibliotek (anm. af H. F. Rördam). — Fortegnelse over fremmed hist. literatur vedrör. Danmarks historie for aaret 1882 ved W. Mollerup. — Smaastykker.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel, **1884, 2.** — J. O. Opel, Das kurfürstenthum Brandenburg in den ersten Monaten des Jahres 1627. — H. Delbrück, Die römische Manipulartaktik. — Literaturbericht.

Archivalische Zeitschrift. Herausgegeben von F. v. Löher. Achter Band **1883.** — Contzen, Die Urkunden des Bisthums Würzburg. — H. Prutz, Malteser Studien. — P. F. Stälin, Komthure des Johanniter-Ordens im Gebiet des jetzigen königreichs Würtemberg. — Hohenlohe-Waldenburg, Über die gemeinschaftlichen Siegel. — O. Rieder, Aus städtischen Archiven im schwäbischen Bayern. — J. Mayerhofer, Über den ältesten Freisinger Codex. — Systematische übersicht des Inhalts der bayerischen Landesarchive. — S. Löwenfeld, In den Archiven der Normandie. — Aus dem Stadtarchiv zu Stadthagen. — Pfannenschmied, Über Ordnung und Inventarisirung der Gemeinde-Archive. — K. Primbs, Die Entwicklung des Wittelbachischen Wappens. — J. v. Pflugk-Harttung, Über die Memoration im päpstlichen Urkunden. — v. Löher, Einrichtung von Archiven. — Dnsme, Kulturgeschichte und Archivar. — Literaturbericht. — Kleinere Mittheilungen.

Revue Historique, 1884, Janvier—Février. — B. Aubé, Les Faillis et les Libellatiques pendant la persécution de Dèce, 250—252. — C. Bayet, Les élections pontificales sous les Carolingiens au VIII:e et au IX:e siècle, 757—885. — Mélanges et documents. — Bulletin Historique: France (Monod). Suisse (Favre). — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chonique et Bibliographie.

Öfversigter och granskningar.

Fälttåget i Östergötland år 1598, Historisk skildring af L. G. T. Tidander. 67 sid. 8. Norrköping, M. W. Wallbergs förlag, 1883.

Något väsentligt nytt inlägg till belysande af den afgörande kampen mellan konung Sigismund och hertig Karl *i politiskt hänseende* kan ej sägas hafva gifvits genom ifrågavarande arbete; vid skildringen af den politiska situationen i dess allmännelighet har förf. i hufvudsak följt O. Alins framställning i »Sveriges Historia», utg. af Hj. Linnström, D. III., och han har ej häller närmare enligt källorna utredt förloppet af de underhandlingar, som under självfva fälttåget förefÖllo mellan konungen och hertigen. Något sådant synes ej häller hafva ingått i planen för arbetet. Afsigten därmed har enligt förf:s egen uppgift blott varit att meddela några bidrag till kännedomen om självfva fälttåget, hvilket väl vill säga, att den egentliga uppgiften blott fattats *krigshistoriskt*. Betraktadt från denna synpunkt innehåller också arbetet åtskilligt nytt, hemtadt ur Sigismunds och Karls registratur, diaria svetica och åtskilliga räkenskaper i Kammararkivet och Krigsarkivet m. m. Hvad som därigenom förnämligast belyses är de respektive härarnes sammandragning, deras rörelser och deras sammansättning. Vid framställningen af fälttågets förlopp för öfrigt har förf. i allmänhet följt Fryxell, och härvid framträder den förnämsta bristen i arbetet, nämligen att förf. ej kritiskt behandlat de relationer, som ligga till grund för de äldre framställningarna. Så är särskildt förhållandet med skildringen af slaget vid Stångebro. Förf. anmärker att uppgifterna om denna händelse äro orediga och motsägande, men omtalar ej hvarför hans val stannat just på de uppgifter, som meddelas i arbetet, eller ens ur hvilka af de särskilda relationerna öfver slaget de äro hemtade. Också anmärker han själf, att den kritik, han underkastar de kungligas förhållande under slaget och som väl borde utgöra en hufvudpunkt i hans framställning, blott eger giltighet, för så vidt den lemnade skildringen af slaget är riktig, men i hvad mån detta är fallet, därom finnes ingen möjlighet för läsaren att döma. Äfven när förf. är säker på de resultat, hvartill han kommit, underlåter han stundom att gifva läsaren tillfälle att själf pröfva deras riktighet, såsom vid framställningen af den kungliga och den hertigliga härens sammansättning omedelbart före slaget. Samlandet af uppgifterna

härom har förmodligen kostat mycken möda, men resultatet torde nu knappast svara däremot, då förf. om deras tillkomst blott meddelat att de äro hemtade ur många skilda källor, »som fått fullständiga och beriktiga hvarandra», men ej satt läsaren i tillfälle att själf döma om detta beriktigande, och dock är det vigtigaste vid en specialundersökning just, att den vid hvarje nytt resultat underställer själfva bevisföringen allmänhetens dom.

Det hufvudintryck anmälaren fått af arbetet kan därför så sammanfattas, att det meddelar åtskilliga nya detaljer af intresse, men att man därigenom ingalunda erhållit den allmänna revision af berättelserna om 1598 års fälttåg, som är i hög grad behöflig och hvarom en specialafhandling angående detta ämne kunnat gifva hopp. Emellertid har förf. ju blott lofvat *bidrag;* att bestämma dessas omfattning må vara hans egen sak och det kan sägas att kritikens uppgift i ett dylikt fall är att tacksamt erkänna det nya som verkligen lemnats, ej att klandra uteblifvandet af något som ej utlofvats. Meningen med dessa rader har ej heller varit att klandra, utan blott att antyda, i hvilken mån ett verkligt vetenskapligt utbyte erhållits genom Herr Tidanders om ett varmt intresse för den fosterländska häfdaforskningen vitnande arbete.

S. J. B.

Erik Benzelius den yngre. Minnesteckning för svenska akademien författad af HANS FORSSELL. Stockholm 1883. 8. 364 sid. (Svenska akademiens handlingar, Del. 58.)

Bland de minnesteckningar svenska akademien på senare tider med sina handlingar införlifvat har knappast någon beredt oss en sådan tillfredsställelse vid genomläsandet, som den på hvilken vi här fästa läsarens uppmärksamhet. Det har väl i allmänhet ej kunnat undgå någon, att dessa minnesteckningar, på samma gång de altid sträfvat att genom formens fulländning och tankarnes lyftning visa sig värdiga den uppgift, akademiens snillrike stiftare för henne uppstält, tillika alt mera sökt göra sig fria från den fordom ej sällsynta inre svaghet, som en mindre grundlig forskning ej kunde undgå att framkalla. Denna svaghet förrådde sig ofta själf genom en öfverdrifvet panegyrisk hållning, hos hvilken kostymens rika och plastiskt ordnade veck förgäfves sökte att dölja bildens brister. Den historiska forskningen har dock äfven på detta område alt mer kommit till sin rätt, och minnesteckningarne sålunda blifvit hvad de borde vara, vigtiga insatser i vår historiska literatur. Det gäller särskildt om föreliggande arbete, hvilket synes oss vara ett af de förnämsta bidragen till Sveriges

lärdomshistoria som i senare tider sett dagen. Visserligen kunde man vänta mycket från en verklig häfdatecknares hand, men knappast kunde man begära, att minnesteckuaren skulle i sin undersökning gå så på djupet som här skett. Benzelii rika literära qvarlåtenskap i Linköping och Upsala Universitets handlingar hafva in i minsta enskildheter undersökts, hvarigenom författaren satts i stånd ej blott att teckna Benzelii personlighet och lif med grundlighet och klarhet, utan äfven att infatta denna bild i ramen af en trogen och åskådlig skildring af tidens vetenskapliga lif.

Det var en lycklig tanke af akademien att göra Erik Benzelius d. y. till föremål för en minnesteckning. Tillhörande tvänne politiskt och äfven literärt skilda tidehvarf har han med sitt mångfrestande lynne och sin rika begåfning ej varit främmande för deras förnämsta rörelser. Hans lif ej blott återgifver den förändring som med Karolinska tidens utgång inträder, utan har ock däri verksamt ingripit. Länge har hans namn i våra lärda häfder intagit ett högt rum, mera dock genom makten af traditionen från flydda tider, än genom verklig kännedom af hvad han velat och uträttat. Det var därför på tiden att lära känna mannen sådan han var och hans betydelse för vår vetenskapliga utvecklings historia. Och om den nu gjorda undersökningen i åtskilligt kommit till andra resultat än dem traditionen gifvit oss vid handen, har Benzelii namn däraf ej tagit skada. Hans vetenskapliga ära har ingalunda blifvit mindre däraf att ljuset från forskningens fackla fallit klarare öfver hans lifsgärning, och han står där som en af de vackra representanterna för den tid, som vågade tänka högt och stort och som ej af olyckan lät sig nedböjas.

Författaren inleder sitt arbete med en skildring af Benzelii studietid i Upsala och den treåriga utländska resa han därefter företog. Teckningen af det vetenskapliga lifvet i Upsala vid sjuttonde århundradets slut synes oss sann och målande. Forskningens frihet var ett för denna tiden nästan okändt och säkerligen obegripligt ord. Teologien egde så erkändt suprematin i vetenskapernas krets, att all annan vetenskap mer eller mindre af densamma stod i beroende, och för öfrigt fans under Karl XI:s stränga regemente knappast rum för nya åsigter som kunde sträfva att rubba häfdvunnen auktoritetstro. Återverkan häraf på riktningen af det vetenskapliga lifvet säger sig själf, och förf. karakteriserar det väl, då han i fråga om dåtidens studium af Greklands stora diktare och häfdatecknare säger att »för innehållet hos Æschylus och Sophokles . . . hyste den lärde, hvars hela kunskap var rotad i teologi och hvars timliga mål i de flesta fall var ett godt pastorat, en teologisk profession eller en biskopsstol, ett jämförelsevis ringa intresse». Hämmade sålunda det teologiska trycket mer än tillbörligt en friare utveckling, kan man om Latinets öfvervigt i egenskap af de lärdas språk, som är ett annat af tidens karaktäristiska drag, svårligen på denna tid säga detsamma. Visserligen låg altid en stor svaghet, för att ej säga fara, i det omyndighetstillstånd som härigenom hotade modersmålet, och ingenting kan gifva oss ett bättre begrepp om de bägge språkens inbördes ställning som

vetenskapens tungomål än Benzelii egna af förf. anförda ord: »hvad hvar och en ting heter på Latin är bekant men hur det öfversättes på svenska behöfs eftertanke till». Men det behöfde ej vara så. Ty äfven i en språkligt redan så förbistrad tid som Gustaf Adolfs, hade den store konungen själf, och hans kansler, för att ej tala om andra, visat huru i trots af främmande tryck det svenska språket bibehållit sin fulla lifskraft och huru dess malm lät smida sig mjuk utan att förlora något af sin ursprungliga enkla styrka Och man har å andra sidan ej altid nog uppmärksammat den stora fördel den tidens svenske lärde hade framför vår tid, i det Latinet var vetenskapens gemensamma språk, de lärdes egentliga modersmål. Ett litet land med föga kändt språk kunde då lättare än nu vinna erkännande för sina insatser i den vetenskapliga forskningen. En annan fråga som dock ej hör hit, blir naturligen altid den, om ej i längden den vetenskapliga kultur torkar i sin rot eller åtminstone hämmas i sin utveckling, som ej förmår att omsätta sitt innehåll i fosterlandets jordmån och därigenom gifver det en nationell och självständig prägel.

Vid den förträffliga skildring förf. gör af de olika vetenskapernas ställning och karaktär hafva vi blott på ett ställe att göra en anmärkning. När nämligen förf. säger att »till och med de beskrifvande naturvetenskapernas fagraste frukter voro »hierobotanicon» eller »hierozoicon», bestämmandet af bibelns växter och djur», synes oss detta vara mindre riktigt, sedan forskningen gjort oss bättre bekant med arten och omfattningen af de bägge Rudbeckarnes naturvetenskapliga arbeten.

Med ej mindre lifligt intresse följa vi förf. då han tecknar Benzeliii utländska resa[1]) och hans umgänge med tidens lärde. Man skulle nästan kunna tro sig hafva varit med på resan och känner sig lika bekant med en Fabricius och en Leibnitz, som nutidens män med namnen af en Humboldt och en Ranke. Betydelsen af denna utländska resa framgår klart af skildringen, och otvifvelaktigt voro dessa långvariga besök i främmande länder, som i sjuttonde seklet hos oss ansågos för den blifvande vetenskapsmannen så godt som oundgängliga, af största vigt. Snabbheten och tätheten i nutidens literära förbindelser kunna visserligen i hög grad ersätta hvad som med dessa resor åsyftades, och otvifvelaktigt befinner sig den svenske vetenskapsmannen i våra dagar i en vida bättre ställning än sina förfäder för 200 år tillbaka, när det gäller att följa med sin tids företeelser, men vi tro också att man kan ej sätta nog högt betydelsen för personlighetens utveckling af att för en tid hafva lefvat midt uppe i ett större kulturarbete och ur de omedelbara intrycken bildat sig en egen självständig uppfattning.

---

[1]) När förf. i afseende på det stipendium af 6,000 daler, som Karl XI gaf för den treåriga resan, tvekar, om här skall förstås silfver- eller kopparmynt, synes oss för vår del som här måste menas kopparmynt. Ett årligt resestipendium, som obetydligt understeg beloppet af en professorslön, kunde väl ej vara för ringa för en ung student, hvaremot tredubbla beloppet synes både onödigt och obegripligt stort.

För Benzelii framtid blef hans utländska resa bestämmande genom den varma kärlek till handskriftsstudier som slog rot under densamma, särskildt under vistelsen i Bodleianska bibliotekets boksalar. Till hans lycka blef kort efter hans hemkomst till fäderneslandet bibliotekarieplatsen i Upsala ledig. Och svårligen kunde Regeringen träffat ett bättre val, än när den år 1702 till denne plats kallade den unge lärde som ännu ej fyllt sitt tjugoåttonde år. Och om det äfven syntes de akademiska fäderna högst anstötligt, att en så ung man utan några akademiska biblioteksmeriter insattes på en med dem jämnställd plats, så hade dock den gången den rätte mannen kommit på rätta platsen. Han var som skapad att taga vård om denna dyrbara boksamling och invigde i dess historia en ny tid.

Om Biblioteket och Benzelii verksamhet som dess föreståndare har förf. intressanta upplysningar att meddela. Det är sannolikt ej mången läsare som förut vetat, huru för denna tid betydande i jämförelse med andra offentliga boksamlingar Universitetsbiblioteket framstod med sitt tal af 30,000 volymer. Och mot denna inre rikedom svarade den glans i yttre anordning medelst färger, gipskapitäler och porträtter som man sökt gifva Gustaviani öfre våning, dit samlingen flyttats 1691 från en äldre byggnad å Domkyrkoplatsens nordvestra hörn. Den motsats mellan fattigdom och rikedom som så ofta möter oss i den tidens Sverige, framträder dock äfven här, då ju bibliotekarien i början blott hade *en* stol och i svårt regnväder man »ingenstädes kunde vara torr». Detta sista af Benzelius fälda uttryck tyckes dock ej hafva gält de 2 stora boksalarne utan det galleri som sammanband dem, hvars på hans föranstaltan omlagda tak ej gärna kunde hålla tätt, då husets eget yttertak var så bristfälligt, att vid starka yrväder 2 karlar måste arbeta en hel dag för att skotta bort snön från Gustaviani vind.

I tjugu år verkade emellertid den lärde mannen inom dessa murar, aldrig hvilande, altid ifrig att öka sina skatter och fruktbargöra dem och aldrig fällande modet, äfven när under stora ofredens tid olyckorna i förkrossande rad bröto in öfver fosterlandet och alt utom äran syntes hopplöst förloradt. Det oförtrutna arbetet blef hans tröst. Till lycka för honom var förrådet som skulle beherskas ej af denna öfverväldigande massa, som i våra dagar kan komma en bibliotekaries verksamhet att likna rullandet af Sisyfi klippa, ej häller besväret med läsares betjänande mer än en ringa del af hvad det nu är. Och saknade han vaktmästare ända till mot sista året, var dock ordinarie tjänstemännens antal redan då tre, under det i den dag som är de ej äro flere än fem. I början hade han ock vid sin sida den förtjänte och verksamme v. bibliotekarien Enberg, som under de trenne företrädarnes tid hufvudsakligen haft bibliotekets vård i sina händer. Därför kunde ock Benzelius själf få mera ostörd hängifva sig åt de vetenskapliga studier som för alltid förknippat hans namn med vår lärdomshistoria.

Ingenting i förf:s bok är i så hög grad förtjänt af vårt erkännande som den pietet med hvilken han tecknat detta skede i Ben-

zelii lif och den osparda möda han gjort sig för att utreda hans insats i den vetenskapliga forskningen och hans andel i arbeten som med hans namn satts i förbindelse. Vare sig det gäller att uppvisa, huru han fattade och satte i verket sin vackra tanke att lägga en bättre grund för studierna genom föreläsningar öfver literaturhistorien och sedan öfver Sveriges häfder eller huru han lade planer att förvärfva sig och Sverige ny ära genom textkritiska editioner af gamla författare, eller huru han sökte bryta nya banor för häfdaforskningen genom offentliggörande af våra äldre källor, sprides här ett nytt ljus eller träda nya saker i dagen.

Ett särskildt intresse äger framställningen af Benzelii plan att ombesörja en monumental edition af Philos skrifter, därför att det dunkel som hittils hvilat öfver denna häftigt omtvistade sak nu skingrats, så att man ungefärligen vet hvad han hunnit åtgöra åt saken och äfven fått bättre reda på, huru det verkligen förhåller sig med hans anpart i den bekante Mangeys edition af samme författare. Vi hänvisa läsaren till självfva framställningen, där förf. med lätthet rör sig i en tyngande lärdomsrustning och förstår att äfven åt de torraste detaljer skänka intresse. Endast det vilja vi här betona att förf. uppvisat, huru å ena sidan Benzelius visserligen gjort betydande förarbeten till en edition och i sitt arbete, särskildt i sin framställning af Philos lif och lära, ådagalagt både skarpsinne och lärdom, men huru å andra sidan han tydligen saknat tillräckligt handskriftsmaterial till en ny omfattande edition, under det Mangey i detta afseende förfogade öfver öfverlägsna hjälpmedel. Förf. framhåller äfven att felet till brytningen ligger ej mindre å Benzelii och hans underhandlares sida än å Mangeys. Något oklart synes oss dock fortfarande, om Mangeys förfarande med Benzelii honom tlllsända arbete ej möjligen förtjänar ett strängare namn än »ogrannlagenhet», då man ej vet huru mycket M. uteslutit eller tillegnat sig af Benzelii anteckningar. Besynnerligt förefaller ju alltid, att hvad som går under Benzelii namn tvärt afstannar med förra hälften af första tomen.

Föga lyckligare var Benzelius med sin edition af bibliotekets dyrbaraste skatt, Ulfilas gotiska evangelier, ty visserligen utkom denna i England under hans namn, men först efter hans död, och den var då genom det långa uppskofvet antiqverad, i det Ihre och Sotberg hunnit i Sverige offentliggöra en ny och bättre upplaga.

Blefvo den lärdes filologiska arbeten sålunda, om ej utan frukt, så dock utan den ära för honom som han kunnat vänta, har han åtminstone på lärdomshistoriens områden lemnat efter sig ett varaktigare och mera kändt och erkändt eftermäle. Man kan ej annat än förvånas öfver den omfattning han gaf åt sin verksamhet på detta fält och den kritiska blick han lagt i dagen, hvarigenom han afgjordt betecknar en vändpunkt i vår forsknings historia. Ej nog med att han var den förste att föreläsa öfver literaturhistorien och den förste att åt fosterlandets häfder tillerkänna deras rum vid Universitetet; han har äfven riktat vår historia genom utgifvande af källskrifter och urkunder på ett sätt som än i dag kan kallas mönstergilt (hans

Monumenta och edition af Diarium Vastenense bibehålla ännu sitt värde trots nyare editioner) och dessutom både planlagt och gjort betydande förarbeten för större samlingsverk i svensk historia, hvilka först långt efter hans tid kommit till utförande. Och har han i sin historiska framställning ej kunnat öfverallt frigöra sig från åskådningssättet hos flydda tider och hans eget Rudbeckianska tidehvarf, har han dock i mycket gått framom sin tid, särskildt genom att göra den historiska kritiken till en verklighet. Man torde, för att taga ett exempel, nu hafva svårt att föreställa sig, huru »denna stora folk- och konungagenealogi från syndafloden intill Olof Skötkonung» växt in hos det folk som lefde i stormaktstidens Sverige och hvad det ville säga att bryta med traditioner, som utgjort många slägtleds stolthet.

En märklig sida i Benzelii lif, åt hvilken förf. ägnat en särskild uppmärksamhet, är hans bemödande att åstadkomma en samverkan mellan våra lärde män för att frukterna af deras vetenskapliga sträfvanden skulle kunna bättre tillgodogöras. Det är för mannen betecknande att han satte denne tanke i verket år 1710, på en tid då till krigets olyckor sällade sig en pestfarsot som äfven i Universitetets verksamhet åstadkom ett afbrott. Och att det betryck under hvilket Universitetet dessa år arbetade ej var obetydligt, det har förf. klart visat. I allmänhet känner man ännu föga till hvad den tidens Sverige fick och kunde bära. Och där fans annat än yttre nöd som kunde menligt inverka på institutionens verksamhet. Redan det att konung och kansler lågo fjärran i fält måste inverka förlamande: så t. ex. bekom man i Maj 1706 i fältlägret Konsistoriets bref ej blott af Januari samma år utan af Juni det näst föregående. Och efter Pultavaolyckan blef det än värre, för att ej tala om de kontributioner, gärder och andra våldsamma steg som följde tätt efter hvarandra. Man har ock att erinra sig att Universitetet led ej blott direkt genom trycket af skatterna utan äfven indirekt genom det utarmade läge hvari kriget försatte akademibönderna.

Det var dock midt under dessa bekymmer som Benzelius stiftade sitt Collegium Curiosorum, och sedan detta efter några år borttynat, se vi honom åter under samma år då Ryska galererna första gången härjat Sveriges kuster upptaga tanken och skapa den ännu bestående vetenskapssocieteten, förebilden för våra öfriga lärda samfund. För sin teckning af denna institutions verksamhet under Benzelii tid har förf. gått till själfva källorna, och han kan därför gifva oss en både fullständig och trogen bild af denna intressanta företeelses första öden. Han gör ock full rättvisa åt de lärde deltagarnes mödor särskildt åt deras vackra försök att genom sina Acta literaria skapa ett organ för den vetenskapliga kritiken i vårt land. Men han undanhåller ej häller de fantastiska funderingar, åt hvilka de lärde männen stundom hängåfvo sig, och som från vår tids ståndpunkt, då man för godt pris vet bättre, taga sig stundom något egendomligt ut. Ganska fint påpekar han redan vid skildringarne af förhandlingarne i Collegium, huru genom dessa »går ett drag af den rent praktiska nitälskan som

några årtionden senare fylde hela den svenska nationen, af denna ifan att påfinna och främja nyttiga hushållsanstalter, hvilken efter nederlag och förluster trädde i den förra krigiska hänförelsens ställe.» Hvilken betydande rol Benzelius spelade i det lärda sällskap han kallat till lif framgår både af handlingarne och kanske än mer däraf, att efter hans förflyttning från Upsala detsamma för en tid förde ett högst tynande lif.

Vid en öfverblick af Benzelii vetenskapliga verksamhet känner man sig ovilkorligen gripen af beundran för hans arbetskraft och för hans lifliga, för alt intresserade och öppna sinne. Denna sista egenskap hindrade honom att som bibliotekarie försjunka i några bibliofilernas ej sällsynta vurmerier, på samma gång hans kritiska anlag och stränga forskning omöjliggjorde hvarje flyktighet i detaljen eller underskattande af dess betydelse. Var det ett fel att han grep sig an med alt för mycket för att kunna föra till ända hvad han planlagt, så var dock alt hvad han gjorde väl gjordt och bildade en fast grund för fortsatt arbete. Och man häpnar för en järnflit som ej ryggade tillbaka för att om det erfordrades ena gången gripa sig an med matematiska andra gången med gotiska studier och som då aldrig sökte efter dilettantens breda kungsväg för att kringgå svårigheterna, utan ärligt och oförfäradt angrep dem från själfva grunden.

Åt Benzelius såsom en kyrkans och statens man har förf. äfven egnat sin uppmärksamhet, om han ock med rätta fattat sig kortare i sin framställning af dennes verksamhet på dessa områden. Det är ej häller där Benzelius förvärfvat det minne som efterverlden knyter vid hans namn. Och det är ej med oblandad tillfredsställelse man följer den lärde från hans äldre tilltalande lifsgärning in på politikens slippriga bana och ser honom kraftigt bidraga att förverkliga Hattarnes sorgliga partiprogram. Äfven Benzelii reflekterande natur och på det hela moderata lynne förmådde ej hålla honom utom den farliga inverkan ett kraftigt partiväsen utöfvar. Ej mera än andra anande, på hvilket sluttande plan det nya statsskicket från början befann sig, bidrog han verksamt att öka dess fart i en förderflig riktning. Och hvilket tungt ansvar faller särskildt på honom för den lättsinniga krigsförklaringen år 1741 har förf. sanningsenligt skildrat. Han fick dock smaka de bittra frukterna af den skörd som han hjälpt öfvermodet och själfsvåldet att utså och kanske har hans bortgång däraf påskyndats.

Vi våga ej längre taga tidskriftens utrymme i anspråk. Blott det vilja vi tillägga, att fyra bilagor åtfölja arbetet, afgifvande ett nytt vittnesbörd, huru förf. förstått att fatta sin uppgift. De äro ägnade att särskildt intressera en hvar som i likhet med anmälaren fröjdar sig åt hvarje nytt bidrag till Upsala Universitets och vår vetenskapliga utvecklings historia.

C. Annerstedt.

Sverges traktater med främmande magter jämte andra dithörande handlingar utgifna af O. S. Rydberg. Andra delen, II. 1361—1408. Ss. 321—760 + X och 2 pl. Sthlm, Norstedt & Söner 1883.

Andra delen af Hr Rydbergs stora traktatverk har med detta halfband fullbordats; den utgör nu en volym om 760 sidor, och upptager öfver 400 numrerade akter, förteckningar på desamma ordnade efter tidsföljd och land, ort- och personregister samt en innehållsöfversigt på franska. Som bilagor medfölja en fotolitografierad kopia af unionstraktaten 1397 samt en annan plansch åsyftande att förtydliga sigillens utseende och placering på nämnda akt. Den förra är, efter en fotografi, utförd i Köpenhamn, den senare efter ritning på Generalstabens litografiska anstalt i Stockholm.

Vi lyckönska utg. att ha kommit öfver denna period, som är lika rik på uppgörelser af alla slag som fattig, när det är fråga om intressenas värde och halt, och det gläder oss, när vi tänka på arbetets fortgång, att höra honom upplysa, att den period, som nu förts till ända, är »rikare på politiska transaktioner» än någon annan i Sveriges historia. I öfverensstämmelse med den en gång uppgjorda planen inrymmer utg. i sitt verk ett antal akter, som icke äro af traktatsnatur, utan endast tjena att upplysa Sveriges utrikesförhållanden. Man kan fortfarande vara af olika mening i fråga om lämpligheten af den ena och andra aktens upptagande. Urvalet vitnar i hvarje fall om utgifvarens omsorg att ej utelemna något, som kan bidraga till belysningen af 1300-talets särdeles invecklade politiska förhållanden, och det hedrar dem, på hvilka afgörandet beror, att ha möjliggjort en publikation så uttömmande till innehållet som föreliggande verk.

Den senare hälften af andra delen inrymmer åren 1361—1408: det är tiden från upplösningen af Magnus Erikssons välde till unionens upprättande och Gotlands återinlösning från tyska orden. Ännu, liksom förut, är det den lilla verlden kring Östersjön, som nästan uteslutande bildar omkretsen för Sveriges yttre förbindelser, om man endast undantager dem, som underhöllos med Rom (och med Norge). Det är för öfrigt under den tid, som andra delen omfattar, ej mer än en akt, som angår England, fyra, som angå kejsaren, samt några som gälla hansestäderna i vestern, och ett ögonkast räcker till för att visa, huru betydelselösa dessa i sjelfva verket äro. Däremot gälla omkring 80 akter Meklenburg, ungefär lika många Hansestäderna, bortåt 70 Danmark o. s. v. I fråga om beröringarna med Ryssland åter finnes ingen enda akt af fördragsnatur bevarad, och utg. känner ej tillvaron af mer än högst tvänne traktater mellan Sverige och Novgorod under hela perioden.

Liksom förut har hr R. egnat särskilda undersökningar åt de traktater, hvilkas urkunder nu ej längre finnas i behåll; det före-

kommer ej mindre än nio sådana under åren 1361—1408. Några äro att anse som jämförelsevis mycket obetydliga och förlusten är sålunda icke stor; men bland de nio förlorade finnas äfven så vigtiga akter som den traktat, hvilken borde ha beledsagat den ryktbara omsadlingen 1363 i konungarne Magnus och Håkans förhållande till Danmark och giftermålet med Margareta, samt fredsslutet 1371 mellan Albrekt å ena sidan, de nyssnämnda konungarne å den andra. Om den förras innehåll saknar man alla närmare upplysningar, och utg. är helt och hållet hänvisad till kombinationer; af den andra åter finnas tvänne tämligen fullständiga referat, dels i en nästan samtida skrift dels längre fram hos Olaus Petri. — Bland större undersökningar, utom de nyss antydda som angå förlorade traktater, framhålla vi särskildt den, som är egnad åt Gotlands ställning efter konung Valdemars första eröfring (s. 338—343); den ansluter sig värdigt till utgifvarens föregående kritiska behandling af öns historia.

Bland de många förbindelser, som under dessa år för Sveriges räkning inleddes eller afslutades, upptaga några ett ganska betydande utrymme dels till följd af akternas talrikhet dels genom utgifvarens egna undersökningar. Det är fallet med den beryktade traktaten i Aleholm 1366, der konung Valdemar på ett så oblygt sätt förrådde sin mågs intressen och hertig Albrekt Sveriges; dess alla akter äro här aftryckta. Det är förhållandet äfven med de handlingar, som stå i sammanhang med det stora anfallsförbundet mot Valdemar 1368, hvarigenom han för en tid drefs från sina riken; å konung Albrekts sida föranledde det en hel rad utaf privilegier för de deltagande sjöstäderna. En tredje ganska omfattande grupp af handlingar belyser underhandlingarne om Gotlands återvinnande från Tyska orden. Det största omfånget upptaga dock de akter, som gälla Margaretas inkallande i Sverige, uppgörelsen mellan henne och konung Albrekt samt slutligen unionens upprättande. De omfatta mer än en tredjedel af föreliggande halfband. Den utan tvifvel märkligaste af utgifvarens kritiska undersökningar är också denna gång den som egnas åt den ryktbara unionsakten af 1397, hvilken, såsom redan blifvit nämdt, medföljer såsom en bilaga i fotolitografi. Hr R. har genom sin undersökning af denna akt delvis kommit till resultat, som afvika från hans föregångares. Man erinrar sig att alt sedan Paludan-Müllers kritiska granskning historieskrifvarne varit ense i att frånkänna den föreliggande akten hvarje rättslig giltighet. Till något annat slutresultat kommer visserligen icke hr R., men det är i fråga om vissa för hela aktens egentliga och ursprungliga karaktär betydande enskildheter, liksom i fråga om orsakerna till dess förkastande som han gör gällande sin egen uppfattning. Han utgår därvid från en undersökning dels af de personer, som utfärdat densamma, dels af bekräftelseorden, dels slutligen af beseglingen, sådan den enligt de bevarade fragmenten föreligger. I förstnämda hänseende fäster han uppmärksamheten på att af de 17 personer, hvilka nämnas såsom utfärdare, 7 äro svenskar, 6 danskar, omväxlande med hvarandra i uppräkningen, samt fyra norrmän, anförda tillsammans på

slutet. Han ser på grund däraf i dessa personer icke endast »trovärdiga män» i allmänhet, som afgifvit ett vitnesbörd om hvad som i Kalmar aftalats, utan representanter för alla tre rikena, med afsigt utsedda bland de förnämsta mötesdeltagarne, hvilkas intyg därigenom får en helt annan betydelse. — I afseende på bekräftelseorden framhåller han uttrycken: »til mere bevaring alle thisse forscrefne stykke at the scule stadighe, faste oc ubrydelicæ blifve evinnelica .... oc at bref sculæ gifves uppa perkman screfne, tu af hvart rike ... ludende i alla modæ oc met allæ artikelæ, som hær fore screfvet star, oc scule incigles met vor herræ koningens oc vor fru drotningens oc rikesens radz oc mens oc köpstæthes incigle af hvart af thisse thry rike ... oc at alle thisse stykke æræ svo talædhe oc ende oc at the i allæ modæ svo fuldraghes oc fulkommes oc blifvæ sculæ, som fore screfvet star» etc. Hr R. sluter på grund af dessa omständigheter, att akten, om ej annars andra förhållanden hade tillkommit, måste anses som »unionens verkliga fundamentalakt», »det officiella dokumentet för mötets i Kalmar beslut i unionsfrågan». Betydelsen för ifrågavarande akt af hvad man möjligen kunde vara frestad att kalla unionskomiténs sammansättning synes oss icke kunna bestridas. I afseende åter på dess rubricering som »unionens fundamentalakt» synes en och annan formel betänklighet yppa sig. Hr R. tyckes antaga att de sex brefven på pergament ord för ord skulle ha öfverensstämt med förevarande akt (jämf. hans uttryck s. 570, 572). Detta förefaller dock något ovisst. Kan man antaga att de sjuttons bekräftelseord och deras försäkran om de sex utskrifterna och dessas besegling skulle i lika ordalag upptagits i dessa senare? Under hvad form skulle vidare konungens, drottningens och de öfriges besegling ha gifvits? Månne i form af en särskildt vidfäst pergamentsremsa innehållande formuläret för denna bekräftelse? Ett dylikt sätt att gå till väga har verkligen vid andra tillfällen förekommit, men om det här kunnat ega rum må lemnas därhän. Öfverraskande är också att i en unionens fundamentalakt saknas den högtidliga ingress, som i likartade akter brukade användas: *»in nomine domini»*. Ur denna rent formella synpunkt förefaller det därföre som om uttrycket »fundamentalakt» ej skulle vara fullt tillämpligt. Vi kunde tillägga ännu en omständighet. De sjutton försäkra uttryckligen att de sex brefven skulle beseglas af konungen och drottningen, af rikets råd och män och köpstäder. Det synes förutsätta dels att de på mötet närvarande icke ansett sin bekräftelse tillräcklig, dels ock möjligheten af en pröfning af bestämmelserna, då ju ett sådant samtycke ej gerna kunnat gifvas annat än på ett riksmöte. Det synes oss vara ännu ett formelt skäl mot nyssnämda benämning. Skall med detta uttryck återigen endast afses, att det är ett officielt intyg, om hvad som på mötet i Kalmar af vederbörande beslutats, till den kraft det kunde ha, så torde däremot ej kunna göras några invändningar. Det qvarstår i alla händelser en väsentlig åtskilnad mellan Hr R:s uppfattning och de äldre, särskildt Paludan Müllers.

Hr R. öfvergår därefter till pröfningen af de förhållanden som kunnat beröfva unionsakten dess giltighet. Med anslutning till hvad vi nyss anfört, måste vi fästa större afseende än hr R. gör på dess egenskap att vara uppsatt på papper eller ett koncept. Hr R. lägger mesta vigten vid beseglingen, och att dess bevisning genom hans framställning blifvit af ett särskildt intresse må gerna medgifvas. Genom en särdeles fyndig granskning af sigillfragmenten och jämförelse med de beseglandes från andra håll kända sigill har Hr R. kommit till det märkliga resultat att akten beseglats af alla de sju svenskarne, af tre danskar, men af ingen enda norrman. På denna egendomliga omständighet bygger nu hr R. det antagandet, att det varit på norrmännens motstånd, som frågan strandat, hvarjämte drottning Margareta sjelf, enligt hans förmenande, icke ogerna sett denna utgång, då den ifrågasatta öfverenskommelsen i flere stycken icke motsvarat hennes önskningar. En likartad uppfattning af drottning Margaretas ställning till frågan har äfven prof. Erslev i Köpenhamn i sin bok om Margareta nyligen uttalat; däremot synas de äldre författare, som yttrat sig om samma sak, icke tänkt sig hennes förhållande sådant, utan snarare motsatt (så t. e. Styffe). Det må erkännas att hr R. förebringar goda skäl för sin åsigt uti en punkt; där man svårligen någonsin kan komma till full visshet. Återstår att förklara hvarföre ändock tio af de sjutton tryckt sina sigill på papperet. Det skulle enligt hr R. ha skett, liksom reservationsvis, för att få sin bifallande mening uttryckt; i första rummet gälde det de närvarande svenskarne, hvilkas mening förslaget egentligen skulle ha uttryckt, men i deras åsigt skulle äfven några af danskarne instämt, helst då ingen fara var för handen att akten skulle antagas; äfven här skulle drottningen stått bakom. Hr R:s bevisföring är utan tvifvel understundom mycket djärf, men alltigenom särdeles skarpsinnig. — Icke minst af intresse är slutligen hans framställning af det mindre granlaga sätt, hvarpå år 1425 man begagnade sig af urkundens egendomligheter för att genom en officiel vidimation skaffa densamma ett slags rättslig giltighet.

Det är ej vår afsigt att ingå på någon granskning af tryckfel eller dyl. Dock kunna vi ej undgå att fästa oss vid återgifvandet af uttrycket i Aleholmsfördraget: »dat gantze herde dar dat hus Eluesborg inne licht» med »Elfsborgs slott med underlydande län». Elfsborg, enligt Styffe sannolikt nyss anlagdt, hade väl ej ännu hunnit få något slottslän under sig, äfven om annars ordalagen medgäfve en dylik öfversättning.

Ehd.

Slægtskabsforbindelser mellem dansk og svensk Adel i Tiden før Kalmarunionen af Kr. Erslev (Personalhistorisk Tidsskrift III, s. 18—39).

Uti denna uppsats har förf. professor Kr. Erslev företagit en undersökning af de äktenskapsförbindelser mellan den Svenska och Danska adeln, som egt rum före Kalmar-unionen, och framvisar dervid det ohållbara i den gamla åsigten att en mängd dylika föregått och beredt vägen för densamma. Endast i afseende på Halland visar han, att denna åsigt har någon grund för sig och fäster sig dervid särskildt vid de Halländska slägterna *Porse*, *Ribbing*, och *Pik* samt deras många förbindelser med den svenska adeln,

Till redogörelsen för den första af dessa ätter må här göras några smärre anmärkningar och tillägg — En för utredandet af Porse-slägtens genealogi synnerligen vigtig handling, nämligen den redogörelse, som fru Birgitta Magnusdotter (Porse) själf lemnat öfver sin slägt, synes vara förf. obekant. Om sin fäderne-slägt nämner hon ungefär följande: »Fru Estridh af Hælghamo hade flere dötrar. Af en hennes dotter föddes min farfader Knut Porse och han blef gift in i Östergötland med en dotterdotter till herr Svantepolk. Af Knut Porse och herr Svantepolks dotterdotter föddes min fader Magnus Porse och jag Birgitta af Magnus Porse. Af en annan dotter till fru Estridh föddes Torkil Baron. . . . . Alla Torkil Barons broders och systers ättlingar äro lika nära (slägt med mig) som Torkil Barons.» [1]) Då nu fru Estridh själf var gift med Peter Porse, har således dotter-sonen Knut för öfrigt ej känd af några samtida handlingar upptagit sin morfaders namn, Porse. Med hvilken af Svantepolk Knutssons många ättlingar han varit gift. är ej godt att säga. Den enda ledtråd för förmodanden som finnes är, att Magnus Porse nämnes som arfvinge till väpnaren Arvid Ketilsons (Gren) enka Ingegärd Laurens-dotter (Sparre). Då hon åter synes varit dotter till riddaren Laurens Karlsson, som troligen var egare af Händelö i Östergötland, hvilket förut tillhört fru Ingegärd Svantepolksdotter, så är det möjligt, att denne Laurens Karlsson och Knut Porse varit gifta med hvarsin dotter till fru Ingegärd. — Den andra fru Estrids och Peter Porses dotter, som blef moder åt Torkel (Erengislesson) Baron och hans syskon, är troligen den Katerina Petersdotter som 1344 är omgift med riddaren Laurens Magnusson (Leopard). — En ätling af konungamördaren var utan tvifvel äfven, såsom förf. antagit, unge herr Peter Petersson Porse. [2])

[1]) Klingspor o. Schlegel, Svenska slott. Engsö, s. XVII.

[2]) Att hvarken hans fader eller Margareta g. m. Elaws skrivere nämnas i fru Birgittas redogörelse beror därpå, att denna endast afsåg att lemna en vägledning för hvart arfvet efter henne skulle gå. Därför upptogos endast de som då (1444) hade kända ätlingar i lifvet. Namnen i det å s. 20, n. 2 anförda

Också hans moder har tydligen varit af svensk börd. Han eger nämligen Toftnäs uti Småland och gods på Öland i mödernearf, samt var dessutom arfvinge till en Håkan Håkansson, hvilken väl var svensk, då han gifvit 1000 mark p:gr till Linköpings domkyrka och till sina testamentsverkställare insatt Upsala-kaniken Magnus Tyrgilsson och drotsen Bo Jonsson. — Beträffande hertig Knut Porses barn må anmärkas, att den Birgitta, som var gift med norske riddaren Jon Haftorsson, icke var dotter till hertig Knut utan till Vestgötalagmannen Knut Magnusson. [1])

Från hela det öfriga Danmark kan förf. endast framvisa tvänne säkra äktenskapsförbindelser mellan dansk och svensk adel. Antydningar om tvänne till finnas dock, — Algot Magnusson (Sture) och hans syster Ingegärd Magnusdotter sälja nämligen 1379 till Hejne Snakenborg gården Vätersholm i Vestergötland, som de ärft efter sin moster, hans hustru fru Benedikta Göstafsdotter, tillika med de gods i Skåne, som hon fått med sina förra män herr Bonde Vipa riddare och Peter Enxæ [2]) (— Erikson?). Låt vara att namnen tydligen äro förvanskade, föreligger dock här ovedersägligen ett äktenskap mellan en dansk adelsman och en svensk qvinna. Möjligen är denne riddare Bonde Vipa hofmästaren Jöns Dues fader Bonde Jönsson och Vipa skriffel för Vispe, hvilket tillnamn bars af hans broder Tyge Jönsson. Mer troligt är dock att härmed afses den herr Bundo Wyk eller Wiib, som 1367 jämte herr Torkel Baron borttog ett Hanseaternas skepp. — Det andra af förf. förbisedda äktenskapet står på gränsen till följande period. Riddaren Staffan Ulfssons (d. 1393) senare (?) fru Iliana Åkesdotter med hvilken han egde barnen Ulf, Kristina och Åke, [3]) var nämligen bördig från Danmark. Hon var en dotter till danske riddaren Ake Ingvarson som en tid var gäldkär i Skåne, och Anna Gerdsdotter (Snakenborg) samt blef sedermera omgift med riddaren Claus Dowt. Efter henne ärfde Ulf Staffansson gods i Färlöf och Qvidinge socknar i Skåne, där äfven hennes fader varit jordegare.

I denna afdelning anför författaren en i rent historiskt afseende rätt vigtig men hittils förbisedd handling, nämligen riddaren Filip Karlssons berättelse, huru hans farbroder Greger Magnusson blifvit fördrifven till Danmark, och huru Vesterås domkyrka af konung Magnus fått hans gård Grönö. Denne Greger Magnusson (två snedhjelkar), till börden en af de förnämste af Sveriges då lefvande ädlingar, hade under konung Magni minderårighet inträdt uti rådet

---

brefvet af d. 2/2 1364 skulle jag föreslå rättades till: Torkil (eller Knut) Æringislesson et Petrus dictus Porse domini Petri Pors militis filius.

[1]) Detta är af Annerstedt påpekadt i Nordisk Tidskrift för 1874: s. 98. Det där åberopade brefvet af 1351 (1350?) utgör ett bytesbref hvarigenom konung Magnus af herr Jon Haftorsson tillbyter sig den del i Hamarhö i Värmland, som hans moder hertiginnan Ingeborg förut sålt till herr Knut lagman. Jämför härmed brefvet af den 21/2 1350 (S. D. 4538.).

[2]) Sparres kopiebok. J. 7 i RA. f. 1.

[3]) Pergam. bref af år 1423 i Upsala bibliotek. Det vidfästade sigillet innehåller en båt.

samt under kortare tider åren 1334 och 1337 innehaft drotsembetet. Sista gången han nämnes är i januari 1338 och hans fördrifning eller rymning har väl således inträffat kort därefter. Bekant är att tillståndet i Sverige våren 1338 var i hög grad bekymmersamt. Troligt är att Greger Magnusson stått i spetsen för det missnöjda aristokratiska partiet och med landsflykt fått plikta därför. Ett återljud häraf höres möjligen i den emot konung Magnus fientliga partiskriften från omkring år 1371. Enligt denna skall konungen ett år efter sitt giftermål börjat hysa misstroende till sina gamla rådgifvare, samt till denna värdighet upphöjt unga och lågättade personer, [1]) i följd hvaraf landet inom tio år så utarmades, att många på grund af de hårda pålagorna måste lemna sina hem och i främmande land med hustrur och barn tigga sitt uppehälle.

I den senare afdelningen af sin uppsats framhåller förf. hurusom åsigten om de talrika slægtskabsforbindelserna mellan dansk och svensk adel före Kalmarunionen troligen har sin grund i de uppgifter därom, som öfverallt träffas i de vanliga stamtaflorna och genealogiska verken. För äldre tider äro dock dessa mycket otillförlitliga. De stödja sig nämligen hufvudsakligen på under 1600-talet upprättade slägtböcker, hvilka ofta hvimla af gissningar och tomma hugskott. Detta belyses med några särdeles talande exempel. I ett af dem visas tydligen på hvilken väg den felaktiga uppgiften om ett danskt-svenskt äktenskap kommit in.

Till sist har förf. uppstält en stamtafla öfver slägten Due från midten af 1300-talet. Denna har sin särskilda betydelse, i det att den ådagalägger, huru personer af samma slägt kunde begagna skilda tillnamn. Här träffas ej mindre än fyra olika sådana: Due, Vispe, Dyre och Lunge.

Sådana in och utvandringsteorier som att skånska adelsslägtne Hak skulle härstamma från konung Sverker och den svenska slägten Baner från Skåne anser förf. med skäl saklöst kunna hänföras till de osanna sägnernas region.

K. H. K.

Négociations de M. le comte D'Avaux . . . pendant les années 1693, 1697, 1698, publiées pour la première fois d'après le manuscrit conservé à la bibliothèque de l'Arsenal à Paris par J. A. Wijnne. III, 2. CXI + 194 ss. Utrecht 1883.

Af denna intressanta publikation har, sedan vi sist egnade densamma vår uppmärksamhet [2]), slutbandet utkommit. Det innehåller Ludvig XIV:s bref till D'Avaux under år 1697 och till mars 1698,

[1]) Denna beskyllning synes sakna nästan all grund, ty alle de mellan 1336 och 1350 upphöjda rådgifvarena tillhörde med möjligen ett par undantag landets förnämsta ätter.

[2]) Hist. Tidskr. 1883, s. XLIV.

af hvilka emellertid en del (från den 25 juli 1697—1698) finnes förut tryckt härstädes i 40:de delen af Historiska Handlingar. Före depecherna meddelas en *mémoire* af 1695, innehållande en öfversigt af Frankrikes förbindelser med Sverige under Karl XI:s regering, något för mycket färglagd till Frankrikes fördel, men, såsom det anstod ifrågavarande tidpunkt, i öfrigt mycket välvillig. Såsom bilaga meddelas en relation om svenska hofvet och hären i Lifland och Kurland (1702), hemtad ur A. Heinsius' arkiv och enligt utgifvarens förmodan uppsatt af Heckeren eller Rumpf. Den saknar ej intresse och innehåller flere drag till Karl XII:s karaktäristik, som kunna läsas med nöje. Förf. synes ha varit ganska väl underrättad.

Utg. har tillagt en inledning, stödd hufvudsakligen på de af honom sjelf utgifna aktstyckena, ehuru äfven med begagnande af andra källor, såsom Carlsons historia och, måhända något för mycket, »Les anecdotes de Suède». Bandet åtföljes af ett namnregister till alla tre delarne. Det hade varit att önska att utg. kunnat underkasta namnen, som i den använda afskriften stundom äro förskräckligt förvrängda, en revision, Man hade då sluppit se sådana barbarismer som *l'Indeschuldt* jämte Lindschöld, *Julino* De la Gardie, Esledstierna (!), Fansen (Fersen) och många andra. Några försök att återföra dem till den rätta formen synes utg. i allmänhet icke ha gjort, och följden är att man på olika ställen finner namnformer hörande till samma person. Den *svenske* läsaren torde dock i allmänhet nog kunna leda sig till det rätta.

Öfversigt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri utg. af Letterstedtska Fören. under red. af O. Montelius, **1884, h. 3** inneh. bl. a.: J. J. A. Worsaae, Om ordningen i arkæologisk-historiske museer i og udenfor Norden. — E. Tegnér, Norrmän eller danskar i Normandie? Några anmärkningar om normandiska ortnamn. Literaturöfversigt: Om Kelterna af R. Wickberg (anm. af W. Kôersner); Danmarks og Norges historie i slutn. af det 16 aarh. I, 4, 5. Dagligt liv i Norden (anm. af H. Hildebrand).

K. Bibliotekets Handlingar. 6. Årsberättelse för år 1883. Bibliografi: Birgitta-literatur.

Meddelanden från K. Krigsarkivet utg. af Generalstabens Krigshistoriska afdelning. I. — Svenska arméns senaste mobilisering. — Bref från fältmarskalken Klingspor till generaladjutanten Adlercreutz under finska kriget 1808.

Nordisk Revy utg. af Docenten A. Noreen inneh. bl. a.: **n. 8,** Die Keilinschriften u. das alte Testament von E. Schrader (S. F. H.); **n. 10,** Svenskt Historiskt Handlexikon af B. Meijer (K. H. K.); **n. 13,** Sten Stures strid med Konung Hans af E. G. Palmén (O. A.). **n. 14,** Svensk fornforskning 1882—1883 af G. Gustafson.

K. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Månadsblad. Okt.—Dec. 1883. — Åverkan å den svarta jorden å Björkö. — Jordfynd från Värends förhistoriska tid. — Akademiens utlåtande öfver riksdagens revisorers anmärkningar. — Från akademiens sammankomster m. m.

Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift. Femte bandet, tredje häftet. **N:r 15, 1884.** — Svenska fornminnesföreningens sjunde allmänna möte i Skara 1883. — S. Boije, Äro särskilda åtgärder önskvärda för bevarandet af runinskrifterna? — F. Ödberg, Om Axevalla slott. — O. Montelius, Hvad vi veta om Vestergötland under hednatiden. — H. Hildebrand. Några ord om Vestergötlands äldre medeltidskonst. — O. Granberg, Jan von Scorel och Gustaf Vasa. — J. Nordlander, Om fingrarnes namn i Svenskan — Svenska fornminnesföreningens styrelse m. m.

Samlaren, Tidskrift utgifven af Svenska literatursällskapets arbetsutskott. Fjärde årgången **1883 h. 2.** — G. E. Klemming, Anteckningar af och om Bureus (forts.). E. Tegnér, Samuel Ödman och Nya skolan. — Smärre meddelanden: Ett christeligit ABC af Jacobo Erici Stockholmensi. — P. M. om Sv. Theatern af C. G. Tessin. — Bref af C. G. af Leopold till G. M. Armfelt. — **Bilaga:** G. Benzelstjernas Censorsjournal utg. af L. Bygdén och E. Lewenhaupt. I.

Historische Zeitschrift etc. **1884, h. 3.** — A. Wohlwill, Preussen und Frankreich von 1795—1800. — J. Langen, Roger Baco. — G. Hertzberg, Byzantinische Kaiserpaläste. — E. Feuerlein, Die ersten Schritte der neueuropäischen Philosophie. — Literaturbericht (bl. a. Johan Konrad Dippel af W. Bender).

Zeitschrift für allgemeine Geschichte, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte, 1884, h. 5 inneh. bl. a.: F. R. v. Krones, Katharina von Brandenburg-Preussen als Fürstin Siebenbürgens 1620—1631 (efter Svenska källor).

Jahrbücher für die Deutsche Armee und Marine 1884, jan.—maj inneh. bl. a.: v. Kaltenborn, Lennart Torstenson 1—5.

Forschungen zur deutschen Geschichte, XXIV, I inneh. bl. a.: Kunik, Zur Vita Ansgarii.

Revue Historique, 1884, Mars—Avril. — A. Molinier, Étude sur la réunion de Montpellier à la France. — A. Michel, La correspondance de Mallet du Pan. — A. Stern, Documents inédits relatifs au I:er Empire. — J. Reinach, Dépêches inédites adressées de Tours au Gouvernement de la Défense nationale par M. Gambetta. — Correspondance. — Bulletin historique: France (Bémont). Allemagne (trav. rel. à l'hist. de la Réforme; A. Stern). — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et Bibliographie. — **Mai—Juin.** — H. de Grammont, Études algériennes. — Tivier, Relations de la France et de la Franche-Comté pendant la Fronde. — R. Hammond, Le rétablissement des relations diplomatiques entre la France et la Prusse après la guerre de sept ans. — A. Stern, Documents inédits relatifs au I:er Empire. — Flammermont, Les papiers de Soulavie. — Bulletin Historique: France (Monod). Angleterre. moyen âge (Black). — Comptes-rendus critiques (Bl. a. Fahlbeck, La royauté et le droit royal francs 468—614). — Publications périodiques et Sociétés savantes. — Chronique et Bibliographie.

Öfversigter och Granskningar.

Öfversigt af Norges historiska litteratur åren 1882—1883.

Norge besidder kun et forholdsvis ringe antal af historiske forskere og forfattere, hvilket for en del har sin grund deri, at der blot kan bydes faa stillinger, der sikre den, som vil leve for sin videnskab, et tillstrækkeligt udkomme. Landets ene universitet har kun to ordinære professorer i dette fag, hvortil for tiden kommer en extraordinær professor og en universitets-stipendiat i historie samt en ordinær professor i arkæologi. [1]) Ved rigsarkivet er der heller ingen udstrakt anledning til at skaffe ældre og yngre forskere en saavidt godt aflagt stilling, at de udelukkende kunne ofre sig for den historiske videnskab. Udenfor disse to institutioner er der blot nogle faa forskere, der have gjort historien eller enkelte af dens dele, med arkæologien, til gjenstand for sit studium. Sansen for historisk læsning er blandt publikum ingenlunde ringe, og historiske böger finde jævnlig god afsætning. Den i 1844 stiftede fornmindesforening, der aarlig udgiver en »aarsberetning» med et meget værdifuldt indhold, og den historiske forening (fra 1870), der foruden sit tidsskrift ogsaa udgiver andre verker, have et stort medlemsantal og kunne glæde sig ved en virkelig levende deltagelse fra mange hold. Derhos træder staten jævnlig understöttende til ved udgivelsen af arbeider, som ikke ellers kunde gjöre regning paa at finde den tilstrækkelige afsætning. [2]) Alligevel er den historiske literatur, der i löbet af et aar ser dagens lys, sjelden meget omfangsrig, og selv om to aar slaaes sammen, bliver antallet af verker dog ikke noget særdeles stort.

I den fölgende oversigt over Norges historiske literatur for aarene 1882 og 1883 [3]) vil der ikke blive taget hensyn til arkæo-

---

[1]) Ved Kristiania universitet ere alle extraordinære professorater personlige poster (for tiden 10), der oprettes fra hvert enkelt tilfælde og atter bortfalde ved indehaverens död. Der er 10 stipendiater; men disse stillinger ere ikke normerede for bestemte videnskaber.

[2]) Saaledes bevilges der fra 1857 af aarlig en större sum til udgivelse af kildeskrifter til Norges historie. For regning af dette saakaldte »kildeskriftfond» er der udgivet mange værdifulde og omfangsrige verker.

[3]) I denne er selvfölgelig ikke taget hensyn til læse- og lærebogsliteraturen. Af den mere populære literatur maa dog ialfald nævnes *J. Utheims fortællinger af oldtidens historie.*

logi, mythologi og andre dermed beslægtede fag. I arkæologien ere de betydeligste forfattere professor O. RYGH, antikvar N. NICOLAYSEN, der i 1882 udgav et pragtverk over langskibet fra Gokstad, Dr INGVALD UNDSET og adjunkt KARL RYGH, den sidste bosat i Throndhjem, hvor han med megen dygtighed bestyrer den derværende nordenfjeldske centralsamling af oldsager. Denne videnskab har i Norge et organ i de af »foreningen til fortidsmindesmærkers bevaring» udgivne aarsberetninger, hvis uanseelige titel ikke lader ane, hvilket indhold der bydes. I mythologien staar SOFUS BUGGE, som den förste; hans verk over de gamle helte- og gudesagn, af hvilket de to förste hefter saa lyset i 1881, er imidlertid ikke senere hen bleven fortsat. [1])

For nærværende besidder den norske historiske videnskabelighed kun et eneste organ »*Norsk historisk tidsskrift*», hvoraf der i alt er udkommet förste række paa 4 bind og af anden række 4 bind. Den anden række vil sandsynligvis komme til at bestaa af 6 bind, saaledes at den ikke endnu paa en tid vil blive afsluttet. Da den historiske forening, der udgiver tidsskriftet, for en del ogsaa anvender sine midler til udgivelse af andre verker, gaar det kun langsomt med tidsskriftet, hvoraf i 1882 og 83 er udkommet 4 hefter. For nogen del kan dette ogsaa have sin grund i medarbeidernes faatallighed, der gjör det vanskeligt at skaffe stof. Noget tidsskrift eller magasin, der hovedsagelig har til opgave at levere aktstykker, udkommer for tiden ikke. Derimod har Norge sin selvstændige del i *Personalhistorisk tidsskrift*, der udgives af det fælles dansk-norske samfund for personalhistorie og genealogi, hvis bestyrelse er delt mellem Kristiania og Kjöbenhavn.

For middelalderens vedkommende har Norge sit betydeligste samleverk i *Diplomatarium Norvegicum*, hvoraf der hidtil er udkommet 21 halvbind. Det sidste udkom i 1882. Diplomatariet, der i sin tid er grundlagt af rigsarkivar C. C. A. Lange, har nu arkivfuldmægtig H. J. HUITFELDT-KAAS til hovedudgiver, medens den bekjendte sprogforsker og sagaudgiver, professor C. R. UNGER nu ligesom i Langes tid staar ved hans side og navnlig yder sin bistand ved den sproglige del af arbeidet. Udgivelsen, der sker med stor sagkundskab og omhu, er hidtil foregaaet forholdsvis hurtig. Planen, der er lagt af Lange, afviger fra den, der fölges ved de fleste andre arbeider af lignende art, men har ialfald den fordel at være meget praktisk. Thi det er alene befölgelsen af denne plan, der har gjort, at Norge nu er kommet længst med udgivelsen af sine brevskaber fra middelalderen af alle de nordiske lande. Hvert bind er nemlig en samling for sig selv, der indeholder diplomer fra hele middelalderen og ned til 1570. I de förste bind ere breve fra den ældre del af middelalderen overveiende, hvorimod det viser sig af de senere, at det tilbageværende forraad af breve fra denne tid

[1]) Denne forfatter har i 1882 aabnet »Arkiv for nordisk filologi» med en afhandling »*Oplysninger om Nordens oldtid hos Jordanes*».

ikke er meget stort, hvorfor det nu er tiden efter 1450, der især er repræsenteret. Her gjör navnlig den saakaldte »Münchenersamling» (hovedsagelig Kristiern II:s efterladte papirer) god tjeneste med at levere stof. Hovedmassen af de norske diplomer fra middelalderen findes samlet i rigsarkivet i Kristiania og i den arnamagnæanske med andre samlinger i Kjöbenhavn. I de senere aar har det af og til hændt, at der i Norge leilighedsvis er gjort enkelte fund af gamle diplomer; men disse ere dog i regelen hverken hyppige eller righoldige. Det största af disse fund er det, som for nogle aar siden gjordes i Tönsbergs prestearkiv, ved hvilket der fremkom mange diplomer fra det 14de, 15de og 16de aarhundrede. Disse have tildels leveret stoffet til det sidste halvbind af diplomatariet. Til diplomatariet vil der senere slutte sig et norsk sigilverk, der for tiden er under forberedelse.

Medens den middelalderske historie tidligere var de norske forfatteres hovedemne, har der senere været en lang tid, hvori de nye verker og afhandlinger, der saa dagens lys, hovedsagelig omhandlede historien efter 1500. Heri er der imidlertid nu igjen indtraadt en forandring, og i aarene 1882 og 83 kan der netop paavises en række större og mindre afhandlinger, der have hentet sit stof fra middelalderens norske historie.

I Historisk tidsskrift, anden række, III, s. 253—272 har professor Dr GUSTAV STORM meddelt en *Studie over de færöiske sagn om bispesædet Kirkebö og kong Sverres ungdom*, der er en kritisk gjennemgaaelse af de i en meget ny tid opstaaede sagn om kong Sverres ungdomsliv paa Færöerne. Det paavises, at disse, der nu fortælles med stor rigdom paa allehaande udsmykkende enkeltheder, rimeligvis skrive sig fra de fantasirige bearbeidelser, der ere foretagne af den i 1852 afdöde færöiske prest Schröter. Han har benyttet sagaoversættelser og nyere verker og paa et saadant grundlag komponeret sagn, der nu ere gaaede over til at leve paa folkets læber, og som af ellers kritiske videnskabsmænd uden nærmere prövelse ere tagne for god og paalidelig vare. Hvad der efter Storms behandling bliver tilbage som historisk sikkert, af alt, der har været fortalt om den berömte norske konges ungdomsliv paa Færöerne, er overmaade lidet.

Fra den samme haand er der, ligeledes i »Historisk tidsskrift» (IV, s. 129—188), leveret en anden afhandling, over et middelaldersk emne, nemlig *Om lendermandsklassens talrighed i det 12te og 13de aarhundrede*. Forfatteren har sammenstillet alle oplysninger om lendermændenes antal og meddelt lister over disse, der navnlig fra 1130 ere mere udförlige. Der er her samlet et rigt materiale og derhos övet en oplösende kritik paa de gjængse forestillinger. Skjönt forfatteren selv erkjender, at fuldstændighed her er umulig at opnaa, er der dog utvivlsomt tilveiebragt et betydeligt materiale og kastet meget nyt lys over det gamle norske aristokratis virkelige stilling inden samfundet og i dets forhold til de övrige stænder. Med hensyn til retterboden af 1308, der ophævede len-

dermands- (eller baron-) værdigheden, er det forf:s mening, at denne mere har havt en politisk end en social betydning.

Til disse afhandlinger kommer endnu en tredie fra Storms haand (Hist. tidsskr. IV, s. 209—252), *Audun Hestakorn og St. Margrete paa Nordnæs.* I denne omhandles de to processer for landsforræderi, der förtes i Bergen i aarene 1300—1302, og hvilke »begge endte med henrettelser, som gav anledning til meget folkesnak, fremkaldte folkeviser og i nyere tid har givet historikerne stof til flere hypotheser». Forfatteren har i forbindelse dermed offentliggjordt to færöiske folkeviser, Margretu kvæði og Eyduns rima, der have de to nævnte personers skjæbne til sin gjenstand. Med hensyn till disse viser kommer forfatteren til det resultat, at de ere digtede i Norge, og at de her have holdt sig meget længe, skjönt de nu ikke mere kjendes i dette land; videre mener han, at de ere ældre end 1330, og at de uden at være strengt historiske, dog ere det forsaavidt »som de afspeile samtidens eller den nærmeste eftertids opfatning af personer og begivenheder». Hvad Audun Hugleikssön angaar, mener forfatteren, at han er bleven sagsögt og domfældet, pa grund af misligheder ved hans hele embedsförelse, fornemlig ved hans finansforvaltning.

Den middelalderske literaturhistorie er bleven behandlet i nogle mindre afhandlinger. I »Arkiv for nordisk filologi», hvis hovedredaktör er GUSTAV STORM, har denne selv i 1882 leveret (I, s. 48—61) en afhandling: *Har handskrifter af Heimskringla angivet Snorre Sturlassön om kongesagaernes forfatter?* Resultatet bliver et benegtende, og naar altsaa i det 16de aarhundrede forfattere som Peder Claussön Fris og Laurents Hanssön nævne Snorre Sturlassön, som den, der har skrivet den nævnte samling af kongesagaer, da er dette nok rigtigt, men har ingen hjemmel i haandskrifterne. Samme forfatter har derhos (I, s. 110—112) meddelt et brudstykke af en latinsk oversættelse af kongespeilet fra det 14de aarhundrede, og endvidere har HANS GEELMUYDEN, observator ved det astronomiske observatorium i Kristiania, (I, s. 205—208) leveret en kort redegjörelse, *Om stedet for kongespeilets forfattelse ad astronomisk vei.* Han kommer til det resultat, at kongespeilet er skrevet paa et sted, der ligger omkring den 64de eller 65de breddegrad.

Et meget vigtigt spörgsmaal vedkommende Norges indre historie gjennem flere aarhundreder omhandles i en i det historiske tidsskrift (III, s. 281—387) indtagen afhandling af J. E. SARS, der förer titelen *Til oplysning om folkemængdens bevægelse i Norge fra det 13de til det 17de aarhundrede.* Udgangspunktet for denne undersögelse er den af T. H. Aschehoug allerede i 1848 (i andet bind af Langes »Norsk tidsskrift for videnskab og literatur») offentliggjorte afhandling over Norges folkemængde i aarene 1664—1666, med det dertil i 1874 udgivne tillæg af L. Larsen (Havstad), der er trykt mellem Kristiania videnskabsselskabs forhandlinger. Disse to ældre afhandlinger ere byggede paa folketællingslisterne for aarene

1664—1666, og deres nogenlunde sikre resultat er, at Norges folkemængde ved det nævnte tidspunkt kan anslaaes til omkring 450,000 mennesker. Sars undersöger derpaa muligheden af, at der i de nærmest forudgaaende 150 aar, som man under tiden har ment, har kunnet foregaa en tilbagegang af nogen virkelig betydning. Den danske historiker, Troels Lund, har saaledes opstillet den formodning, at saavel Norge som Danmark skulde have foröget sin folkemængde i det 16de aarhundrede, saaledes at denne omkring aar 1600 for Norges vedkommende (deri indbefattet de i 1645 og 1658 til Sverige afstaaede landskaber) skulde have gaaet op til 600,000 eller maaske mere. I det 17de aarhundrede skulde derimod begge rigers folkemængde have befundet sig i tilbagegang. Med hensyn til Norge afviser Sars denne paastand som greben ud af luften, medens han er tilböielig til at tro, at den, hvad Danmark angaar, kan have mere hjemmel, uagtet materialet for dette riges vedkommende ikke er saa paalideligt og brugbart som for Norges. Ved gjennemgaaelsen af et meget betydeligt materiale, som for en större del fremlægges i afhandlingen, kommer forf. til den slutning, at Norges folkemængde saavel gjennem det 16de, som gjennem det 17de aarhundrede er gaaet frem nogenlunde jævnt og raskt. Det höieste, hvortil han paa grundlag af skattemandtallene tror at kunne ansætte folkemængden ved begyndelsen af denne tid, er omkring 300,000 mennesker. Dette skulde, saafremt man kunde anse for paalidelig den af P. A. Munch foretagne beregning af folkemængden ved aar 1250 til omkring 560,000, forudsætte en betydelig nedgang i folketallet, hvad man ogsaa har sögt at forklare ved henvisning til den materielle skade, som forvoldtes riget ved den store mandedöd og ved Hanseaternes indtrængen. Sars er imidlertid ikke tilböielig til at tro, at det har været berettiget at lægge den store vægt paa disse aarsager og deres formodede virkninger, som hidtil er skeet. Han tror saaledes ikke paa, at Norges folkemængde kan være gaaet tilbage paa grund af det hanseatiske handelstryk, og hvad den store mandedöd 1349 flg. angaar, da anstiller han en beregning over det derved forvoldte folketab paa samme grundlag, som det, hvorpaa O. Montelius tidligere har opgjort Sveriges tab, nemlig ved hjælp af regnskaberne over Peterspengen. Ifölge denne mener Sars, at Norge, modsat de gjængse forestillinger, har lidt mindre ved mandedöden end Sverige, idet Norge knapt har tabt en trediedel af sin befolkning, medens det almindelig har været antaget, att tallet gik op til to trediedele. Men hvor stort end dette kan have været, finder han det ikke tilstrækkeligt til at forklare en varig nedgang i folkemængden. Ad samme veie, som de, ad hvilke H. Hildebrand tidligere har forsögt at beregne Sveriges folkemængde för mandedöden, anstiller derefter Sars en beregning for Norges vedkommende og finder, at denne til samme tid har udgjort omkring 300,000, for straks efter 1350 at være sunken ned til omkring 200,000. Saadant er i korthed resultatet af denne omfangsrige afhandling.

Den middelalderske retshistorie har faaet en ganske omfangsrig forögelse i et nyt afsnit af professor FR. BRANDTS *Retshistoriske brudstykker*, der ligesom det foregaaende er trykt i Historisk tidsskrift, IV, s. 20—113. Dette andet afsnit omhandler »Nordmændenes gamle strafferet.»

Dr. med. LUDVIG FAYE har i 1882 udgivet (som særtryk fra »Norsk magasin for lægevidenskaben») en afhandling om *Hospitaler og milde stiftelser i Norge i middelalderen*, hvori findes samlet de for det meste sparsomme efterretninger, der haves om dette emne.

Et meget vigtig kilde for Norges — og tillige for Bohusläns — historie i den sidste halvdel af det 16de aarhundrede er *Biskop Jens Nilssöns visitatsböger og reiseoptegnelser 1574—1597*, der for tiden efter offentlig foranstaltning udgives af Dr YNGVAR NIELSEN, og hvoraf 2det hefte udkom i 1882, to aar efter det förste. Dertil vil der endnu i 1884 komme et tredie hefte, bl. a. indeholdende en udförlig oversigt over Jens Nilssöns levnet. Disse visitatsböger, af hvis originaler en enkelt opbevares i Trondhjem, de övrige i Kjöbenhavn, have længe været kjendte og benyttede af norske historikere, men foreligge först nu fuldstændig i trykken. Af de deri omhandlede 7 reiser angaa de to (1594 og 1597) Bohuslän, og disse ere de vidlöftigste. Foruden en mængde oplysninger af topografisk natur indeholde visitatsbögerne en aldeles enestaaende rigdom paa notitser, der kaste et lys over tidens forhold. De ere et skatkammer for kulturhistorien saavelsom for den geistlige historie. Jens Nilssön (f. 1538, † 1600) var biskop i Oslo og Hamars stifter og var i denne egenskab den, som endelig gjennemförte reformationsverket; ved siden deraf har han udfoldet en betydelig literær virksomhed, dels som latinsk digter, dels som geistlig forfatter. Han er en af humanismens faa repræsentanter i den norske literatur. For Sverige faar han en særegen betydning derved, at hans nu udgivne visitatsböger ere en hovedkilde for kjendskaben til Bohusläns forhold i aarene 1590.

Et mindre bidrag til den norske literaturs historie i det 16de aarhundredet er leveret af GUSTAV STORM i en afhandling *Om forfatteren af beskrivelserne over Lofoten og Vesteraalen* (*1591*) *og over Namdalen* (*1597*), der er trykt i Hist. tidsskr., IV, s. 189—196, hvortil der endnu kommer en rettelse, s. 303—304. Udbyttet af denne undersögelse er hovedsagelig, at den förste af de to nævnte topografier er forfattet af Erik Hanssön Schönneböl, der i en række af aar var ansat i Nordland. Han var en fattig danskfödt adelsmand, men kom tidlig til Norge, hvor han i 1565 blev indgiftet i familien Benkestok. Med hensyn til den anden beskrivelse, den over Namdalen, maa forelöbig spörgsmaalet om forfatterskabet staa ulöst.

Til belysning af Norges forhold i den vigtige overgangstid ved midten af det 17de aarhundrede er der leveret to grundige bidrag.

Gustav Storm har i en afhandling *Om forfatteren til det statsretslige skrift fra 1656, 'Norges rige arve-rige'*, (trykt i Historisk tidsskrift, IV, s. 114—128) paavist, at denne maa være den samme, som den Jens Dolmer, der tidligere er bekjendt som oversætter af den gamle norske hirdskraa. Denne mand stod kong Frederik III nær og blev öiensynlig begunstiget af ham; men den tidligere antagelse, hvorefter skriftet skulde være forfattet af en norsk patriot, som deri talte sit lands sag, maa aldeles opgives. Forfatteren er dansk af födsel, ikke Normand, og han har skrevet med kongens samtykke, ja, efter hans tilskyndelse. Det er kongens og hans omgivelsers tanker, ikke de fædrelandssindede Nordmænds opfatning, som kommer til orde i skriftet. Dette har derfor lige fuldt sin store betydning, men maa rigtignok anvises en helt anden plads, end man tidligere har villet give det. Skriftet selv er allerede trykt i »Budstikken» for 1825, s. 441—552.

Den anden afhandling, der vedkommer den samme tids historie, skyldes en yngre historiker, arkivassistent O. A. Överland, der tidligere bl. a. har skrevet en afhandling om Armfelts tog over Tydalsfjeldene. Hans nye arbeide förer titelen: *Forviklinger paa Oplandene i midten af det 17de aarhundrede* (Histor. tidsskr. IV, s. 273—303) og vil senere blive fortsat. Skildringen er i den hidtil udkomne del knyttet til optagelsen af jernverket paa Lesja i Gudbrandsdalen, hvorom der er grupperet forskjellige gudbrandsdalske interiörer. Heri griber da ogsaa fortællingen om Throndhjems gjenerobring fra Svenskerne i 1658 for en del ind, forsaavidt som der i denne anledning foregik en bondereisning i Gudbrandsdalen. Afhandlingens hovedinteresse bestaar i dens fremstilling af de indre forhold i en norsk fjelddal for noget over 2 aarhundreder siden, hvor man lærer at kjende fogder, prester og bönder fra en side, der ingenlunde er ublandet fordelagtig for nogen af disse samfundsklasser. Lesjaverket, der nu i mere end 70 aar har været nedlagt, gav ogsaa anledning til mange forviklinger og fremkaldte brydninger mellem de mænd, der havde magten i dalen. Overhovedet synes det, som om denne afhandling vil faa betydelig værdi for den indre norske kulturhistorie omkring 1660. — Af rigsregistraturen (*Norske rigsregistranter*) er i 1882 udkommet förste halvdel af band VIII (1641—44), udgivet ved O. G. Lundh.

Sogneprest Daniel Thrap, der allerede ved tidligere arbeider har vundet et navn som kirkehistorisk forfatter, har i Historisk tidsskrift, IV, s. 1—19, meddelt en afhandling, *Politiske forhold ved Finnemissionen i det 18de aarhundrede*, der ligesom den ovenfor nævnte af Överland har speciel interesse for Sverige. Medens der fra svensk side tidlig havde været arbeidet for Lappernes omvendelse, laa man i den henseende længe meget tilbage i Norge. Den dansk-norske regjering manglede i en ganske paafaldende grad syn for, hvad der her udkrævedes, blot af rent politiske hensyn. Det er först i begyndelsen af det 18de aarhundrede, under kong Frederik IV, at der indtræder en forandring. Thrap mener, at det neppe

kan være underkastet tvivl, at det virkelig var missionsiver, der fra först af drev kongen til at tænke paa Lappernes omvendelse, da missionstanker allerede havde fæstet sig hos ham inden hans thronbestigelse. Men han tror ogsaa, at der ved siden heraf ogsaa har gjort sig gjældende politiske hensyn, og at Fredrik IV netop ved den iver, som der under hans regjering lagdes for dagen i henseende til forholdene i Nordland og Finnmarken, ogsaa har tænkt paa at optage den politiske kappestrid med Svenskerne paa dette punkt. Pastor Thrap har derhos i »Theologisk tidsskrift», VIII, leveret en monografi over et tilsvarende evne, »*Thomas v. Westen og Finnemissionen*».

Personalhistorie og genealogi have i Norge et betydeligt antal dyrkere, der nu i det ovenfor omtalte fælles dansk-norske »Personalhistorisk tidsskrift» have fundet et organ, som efter den gjorte begyndelse ikke synes at skulle mangle stof. Af de i dette tidsskrift 1882—1883 meddelte afhandlinger o. lign., der skrive sig fra norske forfatteres hænder, ere de betydeligste og i videnskabelig henseende mest værdifulde utvivlsomt H. J. HUITFELDTS *Efterretninger om familien von Zernichow* (*Czernichow*) *i Norge* (bind III, s. 195—221 og 333—367), samt professor Dr LUDVIG DAAES oversigt over *Norges genealogiske literatur efter 1814* (III, s. 80—88), der vil være til största nytte for enhver, som söger oplysninger paa dette felt. Arkivassistent ERIK THOMLE har i tidsskriftet (III, s. 143—162 og 222—257) meddelt en række gravskrifter fra Stavanger domkirke, der ledsages af et omfangsrigt apparat af noter, indeholdende oplysninger om de afdöde, over hvem gravskrifterne ere forfattede. Samme forfatter har meddelt nogle kristiansandske presteautobiografier, og kammerherre C. J. ANKER en del biografier af norske Danebrogsriddere. D. THRAP har (IV, s. 24—32) meddelt familien Röyems slægtebog. En anden slægtebog (Mauritz Bosteds) er meddelt af den i Norge bosatte Belgier, direktör C. DELGOBE (IV, s. 219—240). Fra H. J. HUITFELDTS haand er der ligeledes (IV, s. 89—124) en afhandling om de Huitfeldtske gravkapeller i Norge, og en række optegnelser fra Bergen, skrevne i det 16de og 17de aarhundrede, Overhovedet er omtrent en trediedel af de forfattere og udgivere, som yde bidrag til tidsskriftet, norske.

Et verk, som efter sin form nærmest maa henföres under denne gren af den historiske literatur, men hvis indhold for en væsentlig del maa regnes til kulturhistorie, er bureauchef ALF COLLETTS bog om den anseede norske familie, til hvilken han selv hörer. Denne udkom förste gang under titelen *Familien Collett* om hösten 1872, men var den gang kun trykt som manuskript i 100 exemplarer og blev af forfatteren uddelt til slægtninge og bekjendte. Kun nogle ganske faa exemplarer kom i boghandelen. Senere har forfatteren foröget sine samlinger og anlagt dem paa en bredere grundvold, hvoraf resultatet er blevet en omfangsrig bog in 4:to, der er udstyret med 26 træsnit og 2 staalstik, og förer titelen: *En gammel Kristiania-slægt, Optegnelser om familien Collett og Kristianias fortid*

Bogen er udkommen i 1883, 200 aar efterat den förste Collett indvandrede til Norge fra England. Det er et righoldigt kulturhistorisk stof, som her er grupperet udenom en genealogisk og personalhistorisk kjerne. Collett-slægten har i 200 aar været knyttet til den norske hovedstad, og dennes liv og indre forhold gjennem en större del af denne tid faar derfor her en mangesidig belysning. Som en fölge heraf har bogen en helt anden almen interesse end de fleste lignende skrifter, og har ogsaa fundet en ret stor afsætning. Som bidrag til den norske hovedstads ældre historie suppleres den paa en heldig maade af L. J. VOGTS (for övrigt allerede i 1881 udkomne) bog om *Slægten Vogt i gamle dage.* ALF COLLETT har i 1882 ogsaa udgivet en stamtavle over den gamle Kristianiaslægt, *Elieson.*

For övrigt er der i disse aar udkommet talrige stamtavler og slægtregistre, f. ex. over familierne *Dietrichson, Motzfeldt, Munthe* (I, af Hartvig Munthe) og *Nannestad.* Kammerherre F. J. WEDEL JARLSBERG har udgivet en samling portræter af alle slægtled i den Wedel Jarlsbergske familie i de 200 aar, i hvilke den har været bosat i Norge. I denne forbindelse maa ogsaa nævnes C. J. ANKERS *biografi af general, baron Ferdinand Wedel Jarlsberg,* der er et særtryk fra den i Kristiania udkommende *Ny Illustreret Tidende.*

Som en egen gruppe for sig staar den literatur af historiske stridsskrifter, der foranledigedes ved professor ERNST SARS's behandling af Norges historie under foreningen med Danmark. Denne historiker, der allerede er nævnt i det foregaaende, holdt först om vinteren 1881 en række forelæsninger over stemninger og tilstande hos Nordmændene för 1814, hvilke han i det fölgende aar under titelen *Historisk indledning til grundloven* udgav i trykken paa det saakaldte folkeskriftselskabs forlag, et konsortium, der er opstaaet for nogle aar siden og allerede har udgivet en ret talrig literatur af politiske skrifter, der alle gribe umiddelbart ind i den nu paagaaende strid. Hovedtanken i dette skrift af Sars er at paavise det nuværende norske venstrepartis historiske berettigelse, i hvilket öiemed bondestanden fremstilles som den bevidste og ubevidste bærer af alle nationale traditioner i Norge. Forfatteren lægger en særlig vægt paa den begeistring for »den norske odelsbonde», som i det 18de aarhundrede paa mange maader kom tilsyne i den dansk-norske literatur, og mener, at denne er et betydningsfuldt mellemtid mellem det gamle og det nye Norge.

Skriftet fremkaldte meget hurtig bestemte protester. Professor Dr LUDVIG DAAE udgav saaledes kort efter offentliggjörelsen af »Historisk indledning» et modskrift: *Om J. E. Sars's skrift, 'Historisk indledning til grundloven'*, og omtrent samtidig kom der fra YNGVAR NIELSENS haand et andet skrift under titelen *Bemærkninger ved det af professor J. E. Sars udgivne skrift* o. s. v. I begge disse brochurer, der oprindelig vare trykte i dagbladene, den förste

i »Morgenbladet», den anden i »Aftenposten». rettedes der stærke angreb mod Sars, idet hans to modstandere sögte at godtgjöre, at saavel hans fremstilling af de historiske fakta, som de derpaa byggede slutninger var aldeles vildledende og i vigtige punkter stridende mod den historiske sandhed. Sars svarede i det af ham selv redigerede »Nyt tidsskrift» med en artikel, *Historisk polemik*, der ikke indgik paa nogen af de anker, der vare fremförte mod hans stof, men kun var en almindelig afvisning. Derpaa kom der i begyndelsen af 1883 svar fra Nielsen i en brochure med samme titel (oprindelig aftryk fra »Aftenposten»), der skulde paavise, at Sars aldeles ikke havde gjendrevet nogen af de udsættelser, som kritiken havde havt at gjöre ved hans bog. Yderligere paapegedes der en række af nye og store vildfarelser i denne, hvorefter brochuren sluttede med at fremsætte 12 theses, hvori indeholdtes ligesaa mange væsentlige urigtigheder og forvanskninger i Sars oprindelige skrift. Hertil kommer endnu fra begyndelsen af 1883 en dansk brochure *Radikalisme og historieskrivning*, hvis forfatter formodes at være professor JOHANNES STEENSTRUP, der ogsaa retter et stærkt angreb mod Sars's forsög paa at udnytte historien til fordel for politiske formaal. Sars har hertil aldrig givet noget svar [1]).

Af kirkehistoriske arbeider maa, foruden de allerede omtalte af Thrap, endnu nævnes en mindre afhandling af sogneprest VOGT om ældre kirkelige forhold i Flesberg (Numedal), der er trykt i »Luthersk ugeskrift» for 1882. I samme ugeskrift for 1883 findes ogsaa forskjellige kirkehistoriske afhandlinger, af stiftskapellan SÖREN DAHL »Lidt kirkekrönike fra Vefsen», af THRAP en biografi af Eidsvoldsmanden Jonas Rein og »Johan Nordal Brun og politiken», samt af J. BELSHEIM: »Bidrag til Norges kirkehistorie efter reformationen».

Til Luthersfesten 1883 udgav Dr theol. A. CHR. BANG en *Udsigt over den norske kirkes historie efter reformationen*, det förste verk, som har behandlet dette emne fuldstændig. Samme forfatter har i Kristiania videnskabsselskabs forhandlinger for 1882 (no. 9 og 10) meddelt to bidrag til de middelalderske Sibylliners historie. Dr. Bang har tidligere skrevet en udförlig fremstilling af den norske lægmand, *Hans Nilssön Hauges* virksomhed. De der af ham forfægtede anskuelser om den paa Hauges tid raadende rationalisme inden geistligheden have fundet en modstander i pastor GEORG KENT, der ved gjentagne anledningar har fremholdt netop den modsatte opfattning, at den norske kirkes lærere ved Hauges fremtræden

[1]) I April og Mai 1884 har denne historiske-politiske strid atter tiltrukket sig opmærksomhed. I anledning af et forsög paa at fremkalde diskussion derover i studentersamfundet, hvilket strandede paa Sars's vægring, har Nielsen yderligere udgivet en brochure, *Om betingelserne for det norske folks politiske udvikling i tiden för 1814*. I de större Kristianiaaviser for Mai findes derhos referater af et foredrag, Sars holdt paa skydstationen Ljan, hvilket Nielsen nægtedes at imödegaa paa stedet. Endvidere hörer hertil en artikel i dansk »*Dagbladet*» for 17 Mai 1884.

kun var lidet paavirket af rationalisme. Kent har for det meste skrevet i »Morgenbladet»; et enkelt af hans indlæg er dog som særtryk tilgjængeligt i boghandelen [1]).

Den af statsraad, tidligere professor Rasmus Tönder Nissen ved hans död efterladte nordiske kirkehistorie er udgiven af Th. G. B. Odland, og vil, naar den er afsluttet, fylde et hul i literaturen, der ikke tidligere eier nogen samlet fremstilling af denne art.

— — —

Det nittende aarhundredes historie har i de sidste aar modtaget mange, tildels omfangsrige bidrag, og har nu en forholdsvis betydelig literatur at fremvise. Den politiske bevægelse, der nu foregaar i Norge, har for en ikke ringe del tjent til at foröge interessen for denne del af historien, navnlig for alt, som vedkommer aaret 1814. Saaledes vil den, der gjennemlæser den vidlöftige procedure for rigsretten, saaledes som denne foreligger i den 4 bind stærke rigsretstidende for 1883—4, med de dertil hörende 2 bind dokumentation, finde en mængde oplysninger om Norges konstitutionelle historie fra 1814 og til nutiden. Man vil der tillige finde en stærk benyttelse af hele den hidtil udkomne literatur om forfattningens grundlæggelse i 1814. I de sidste aars omfangsrige politiske brochureliteratur vil man ogsaa jævnlig have anledning til at se, hvorledes man atter og atter vender sig mod 1814 for derfra at hente nye bidrag til belysning af nutidens politiske strid; men for det meste röbe rigtignok disse brochurer en sörgelig mangel paa saglig kundskab og en stor letsindighed fra forfatternes side i anvendelsen af deres smuler af historisk viden. Denne gren af literaturen vil derfor ogsaa kun paa faa undtagelser nær beholde noget værd uden som bidrag til tidshistorien fra 80 aarene.

Inden den virkelig historiske literatur möde vi her en række uddrag af *Indberetninger fra de österrigske gesandter i Kjöbenhavn 1807—1812*, hvilke Yngvar Nielsen har ladet trykke i Christiania videnskabsselskabs forhandlinger for 1882, no. 23. Disse give navnlig bidrag til Danmarks historie i de nævnte aar, men ogsaa delvis til Norges, ligesom til Sveriges.

I det Letterstedtske tidsskrift for 1883 har Yngvar Nielsen offentliggjort en afhandling om *Grev Herman Wedel Jarlsberg i 1813*, der paa grundlag af hidtil ubenyttede aktstykker fremstiller denne statsmands politik i de maaneder, der gik nærmest forud for sammentrædet af den Eidsvoldske rigsforsamling; navnlig belyses her de forhandlinger, som grev Wedel i April 1813 förte med Karl Johan om Norges öieblikkelige indtræden i forening med Sverige, og hvilke foranledigede den ellers uforklarlige reise, som den svenske kronprins foretog til Venersborg, umiddelbart forinden han förte hæren over Østersöen til Tydskland. Afhandlingen giver i det hele en fremstilling af de forudsætninger, der i 1814 betingede grev

[1]) H. N. Hauges virksomhed omhandles ogsaa i et lidet skrift af *O. Röst* (1882), der ligeledes har udgivet en bog om norske folkenavne og bygdeskikke.

Wedels og hans meningsfællers, det unionelle partis, politiske holdning og synsmaader. Den er en del af det store verk over grev Wedel, hvormed forfatteren for nærværende er sysselsat, og hvoraf begyndelsen forhaabentlig kan udkomme om hösten 1884.

Paa samme gruudlag er der ogsaa skrevet en populær brochure om *Norge og den europæiske politik 1813—1814* af samme forfatter, der er trykt efter et med hurtigskrift optaget referat af to foredrag, som forfatteren i 1883 holdt i Drammens grundlovsforening. Brochuren har trykaaret 1884, men er dog at henföre till 1883.

For selve aaret 1814 har man faaet et vigtigt, hidtil ukjendt aktstykke offentliggjort i *Statsraad Peter Motzfeldts dagbog,* holdt under det förste overordentlige Storthing i 1814, paa hvilket Norges forening med Sverige blev vedtagen. Udgiveren er professor juris L. M. B. AUBERT. Dagbogen danner et nyt led i den række af publikationer over dette aars historie, som alt forinden havde et ret betydeligt omfang, og nu er bleven yderligere foröget. Naar de nu paabegyndte sviter ere blevne fuldendte, vil der være samlet et betydeligt stof, og man vil derpaa i hovedsagen kunne bygge en rigtig dom over begivenhederne. Nogen særdeles stor forögelse af stoffet vil efter denne tid neppe kunne ventes. Det meste af hvad der i 1882 og 1883 er offentliggjort vedkommende aaret 1814, er af en aktmæssig karakter [1]).

Bidrag til Norges historie i 1814, afhandlinger og aktstykker, af Dr YNGVAR NIELSEN, er et arbeide, der er foranlediget ved de fund, udgiveren 1881 og 1882 gjorde i det danske geheimearkiv, hvor han var den förste, der fik tilladelse til at benytte Kristian VIII:s norske papirer. Förste bind af denne samling, der udgives af den historiske forening og er beregnet at skulle udgjöre to bind, er afsluttet i 1882. For 1883 er trykt förste hefte af andet bind, som dog paa grund af omstændighederne, först har kunnet udkomme i 1884. Samlingen indeholder saagodtsom udelukkende nye oplysninger til Norges og tildels ogsaa til Sveriges og Danmarks historie i aaret 1814. Andet bind vil hovedsagelig belyse de diplomatiske forhandlinger fra dette aar, medens det förste navnlig indeholder grundlovsudkast og dagböger fra rigsforsamlingen paa Eidsvold, af hvilke navnlig de fleste grundlovsudkast og lignende forarbeider for den norske grundlov tidligere have været ukjendte og ubenyttede.

Til dette værk slutter sig et andet, af væsentlig samme indhold, der begyndte at udkomme i 1882 og er fortsat i 1883. Der er i disse to aar ialt udkommet 3 hefter, hvortil der endnu vil komme et fjerde, som afslutning, Dette verk förer titelen: *1814. Det förste overordentlige Storthing,* Optegnelser og aktstykker, samlede og udgivne af Dr YNGVAR NIELSEN. Indholdet er rent aktmæssigt

[1]) Vi nævne her i forbigaaende en bog af AAGE SKAVLAN over Norge i 1814, til hvis udarbeidelse forfatteren efter ansögning til Storthinget erholdt et statsbidrag af kr. 1200,00; bogen er skreven i et paa det nærmeste ulæseligt sprog, og det vil allerede af den grund for de fleste falde vanskeligt at danne sig nogen mening om dens indhold.

og bestaar af fölgende afsnit: I. Statsraad Rosenblads beretning om de kgl. kommissærers ophold i Norge, Oktober—November 1814, II. Aktstykker vedk. baron B. B. von Platens sendelse til Kristiania, September—Oktober 1814, III. Karl Johans breve til de kgl. kommissærer Oktober—November 1814, og IV. De kgl. kommissærers indberetninger til Karl XIII og Karl Johan, Oktober—November 1814. De her offentliggjorte breve og andre aktstykker have ikke tidligere været aldeles ukjendte; de have endog for en ikke ringe del været benyttede af historiske och statsretslige forskere, f. ex. af professor Rydin. Men det maa alligevel regnes for en vigtig sag, at de for fremtiden kunne foreligge trykte og alment tilgjængelige. Medens den foran nævnte samling hovedsagelig er bygget paa undersögelser i danske og preussiske arkiver, er dennes indhold især tilveiebragt fra svenske arkiver og bibliotheker, hvis bestyrelse derved have vist sig overordentlig imödekommende mod udgiveren.

De norske historikere have i den senere tid ogsaa i större udstrækning begyndt at sysselsætte sig med aarene efter 1814, til hvilke der længe kun har været udbredt et meget ringe kjendskab. Aarene 1882—1883 have ogsaa her bragt flere nye verker [1]).

Norges Historie efter 1814 af Dr Yngvar Nielsen udgives af »Selskabet for folkeoplysningens fremme» og ledsager som tillægshefter dette selskabs meget udbredte tidsskrift »Folkevennen»; det er saaledes ikke egentlig tilgjængeligt i boghandelen. Förste bind, der omfatter aarene 1815—1822, afsluttedes i 1882, og dertil er senere (for 1883) kommet andet binds förste hefte, der gaar ind i aaret 1825. Planen er forelöbig at före skildringen i 3 bind ned til 1845. Skriftet er beregnet paa en populær læsekreds; det har saaledes ikke noter, hvorimod der som tillæg er leveret enkelte hidtil ukjendte og utrykte aktstykker. Forf. har kunnet stötte sig til omfattende arkivundersögelser og er derved sat istand til at levere mange nye oplysninger. I denne henseende maa navnlig fremhæves den, hovedsagelig paa aktstykker i de preussiske arkiver grundede fremstilling af de diplomatiske forhandlinger, der foranledigedes ved striden om Norges opgjör med Danmark (1816—1819.) Ligeledes faar man her for förste gang en paa aktstykker bygget skildring af bondeoplöbene i 1818.

Fra samme forfatters haand haves et mindre skrift, *Det norske og svenske kongehus 1818—1883*, hvis udgivelse er fremkaldt ved en ydre anledning. Bogen indeholder alligevel enkelte nye ting, deriblandt en udförlig skrifvelse, som grev Wedel efter sin udnævnelse til statholder modtog fra Carl Johan, i hvilken denne gjör nærmere rede för sin norske politik.

Afslöringen af professor A. M. Schweigaards statue, der staar foran universitetet i Kristiania, foranledigede om hösten 1883 udgivelsen af to, hver i sin art betydningsfulde skrifter over denne

[1]) En liden bog, der i 1883 er trykt som manuskript i Bergen, under titelen »*Nitten aar i den Beyerske kvartet*», giver et bidrag til bergenske musikforhold i nyere tid, og indeholder derhos personalhistoriske oplysninger.

mand. Det ene er *Anton Martin Schweigaards barndom og ungdom 1808—1835; breve og erindringer udgivne af* L. M. B. AUBERT. Der er samlet en hel del interessante breve fra den i titelen angivne tid, hvortil udgiveren som indledning har knyttet en interessant skizze af Schweigaards liv, indtil han i 1835 blev udnævnt til universitetslærer. Det andet skrift er *Professor Schweigaard i hans offentlige virksomhed 1832—1870 af* EBBE HERTZBERG, og er oprindelig fremkommet som en række avisartikler i »Morgenbladet», der bagefter ere samlede og udgivne. Schweigaards virken var saa dybt indgribende i hans fædrelands politiske og ökonomiske udvikling, og saa mangesidig, at en skildring som denne maa give höist værdifulde bidrag til forstaaelsen af den slægts virksomhed, der i A. M. Schweigaard og Fr. Stang besad sine mest typiske personligheder. Stoffet for en oversigt over en saadan mands offentlige liv maa hovedsagelig blive at hente i samtidens aviser, Storthingsforhandlinger og andre offentlige dokumenter. Hertzberg har anvendt megen flid og arbeide paa at samle, hvad der saaledes forelaa, og har paa dette grundlag tilveiebragt et klart billede af Schweigaards offentlige personlighed. Hvert afsnit fremstiller en enkelt side af denne.

En udförlig biografi af botanikeren P. V. DEINBOLL medlem af flere Storthing (ved sönnen A. T. DEINBOLL) er meddelt i ugeskriftet »Skillingmagasinet» for 1883.

Af topografiske verker, der tillige indeholde historiske oplysninger, er der udkommet to, nemlig den gamle stiftsprovst (domprovst) P. B. LASSENS *beskrivelse over Kristiansand*, der er bygget paa et indtrængende kjendskab til den stad, i hvilken forfatteren har virket gjennem en lang aarrække, og A. HEYERDAHLS *beskrivelse over Urskog* i Akershus amt. Dertil maa ogsaa föies CONSTANTIUS FLOODS halvt novellistiske *I Havskjærene*, der bl. a. indeholder oplysninger om forholdene paa Hvalöerne.

Paa literaturhistoriens omraade har de sidste aar bragt begyndelsen af et arbeide, der, naar det engang er afsluttet, vil blive et hovedverk og en uundværlig haandbog. Dette er J. B. HALVORSENS *Norsk forfatterlexikon 1814—1880*, af hvilket der er i 1881 udkom 3 hefter, som i 1882 efterfulgtes af 2 hefter; i 1883 var der en stans i udgivelsen, indtil det i 1884 atter er kommet mere fart i denne, saaledes at det nu med sikkerhed kan forudsees, at förste bind snart vil være afsluttet med bogstavet B, og saa andet bind hurtig fölge efter. Efter en forelöbig beregning vil dette forfatterlexikon, der er anlagt efter en meget bred plan, komme til at indeholde omkring 4000 levnetsbeskrivelser. Det vil saaledes til en del erstatte savnet af et norsk biografisk lexikon. Forfatteren, der er amanuensis ved universitetsbibliotheket i Kristiania, oppebærer statsunderstöttelse til verkets fremme.

Yngvar Nielsen.

Sigismunds svenska resor. Bidrag ur polska och italienska källor af Harald Hjärne. VII + 96 + 63 sid. 8. Upsala 1884.

Sveriges historia under senare hälften af 1500-talet har med framgång gjorts till föremål för specialundersökningar af några bland våra mera framstående yngre historici. Deras antal har nu ytterligare ökats. Docenten Hjärne har nämligen rörande i fråga varande tid utgifvit flere afhandlingar, bland hvilka den här föreliggande torde vara den mest betydande. Om den katolska reaktionens anlopp mot Sveriges religiösa och politiska frihet under Sigismunds regering har åtskilligt skrifvits af både svenske och utländske författare. Grunddragen af händelsernas gång torde redan vara på ett tillfredsställande sätt tecknade och hufvudsynpunkten angifven, från hvilken det hela bör betraktas, men det hindrar icke, att mycket återstår att göra med afseende på utarbetande af enskilda partier och detaljfrågor, hvarigenom också altsammans kommer att framstå i ett klarare ljus. Hr Hjärnes företag att samla ytterligare bidrag till historien om Sigismunds svenska resor må således visst icke hafva varit obefogadt. Läser man titelbladet och företalet, finner man, att de nya bidragen hufvudsakligen äro hemtade ur polska och italienska källor, som till stor del ännu icke begagnats. De vigtigaste äro följande: Lubienskis och Piaseckis arbeten, hvilka förut någon gång rådfrågats af svenske författare (exempelvis af Werwing, I, 215, 220), vidare Bielskis och Wielewickis krönikor, skalden Zbylitowskis reseskildring samt en mängd otryckta handlingar i Bibliotheka Czartoryska i Krakau, särskildt bland Naruszewicz' och Albertrandis samlingar. Författaren meddelar under form af bilagor åtskilliga af dessa handskrifter.

Sigismunds ställning i Polen var i början ingalunda angenäm; han försökte draga sig ur spelet, men försöket misslyckades. Sedan råkade han emellertid med hull och hår i händerna på en makt, i hvars intresse det låg, att han satt kvar på Polens tron. Den makten var den katolska reaktionen. Förf. gifver en mycket förtjänstfull skildring af den romerska kurians planer i allmänhet och särskildt rörande Polen och Sverige; i sammanhang därmed karaktäriseras också ett par af de ledande personerna, påfven Clemens VIII och legaten Malaspina. Angående den senares ankomst till Polen såsom påflig legat får man på flere håll se uppgifvet, att han skulle kommit dit först långt fram på året 1593 (under riksdagen i Warschau), men enligt förf:s framställning och på grund af andra omständigheter kan man antaga, att han varit där redan före Johans död. Förf. kunde gärna, efter som det med hans kännedom om de tillgängliga källorna bör hafva varit ganska lätt, mera bestämdt uttalat sig om den saken, hvilket torde varit så mycket lämpligare, som den nyss nämnda uppgiften märkvärdigt nog återfinnas äfven hos Norlin (s. 22), som dock varit i tillfälle att af Theiner personligen

inhemta åtskilliga biografiska upplysningar om Malaspina [1]). — 1 Nov. 1592 dog Johan III, Sigismund beredde sig att fara till Sverige, men det var icke det lättaste att därtill utverka samtycke af polska riksdagen, som sammanträdde i Warschau i Maj 1593. I spetsen för oppositionen stod själfve primas Karnkowski, oaktadt påfven stält sig på Sigismunds sida. Det kan visserligen vara tvifvelaktigt, om påfvens bref till senaten af den 1 Maj verkligen framkommit vid riksdagens början, men genom brefven till Sigismund själf och till Zamojski visste nog vederbörande, att konungens önskningar understöddes af Clemens. Karnkowskis uppträdande är således i alla fall ett bevis på, att den polska hierarkien kunde intaga en viss självständig ställning gent emot kurian. Förf. meddelar ett långt, proportionsvis kanske för långt utdrag ur Karnkowskis tal: det läses emellertid med nöje såsom varande ett mycket lyckadt exempel på polsk vältalighet och politik. Det sätt hvarpå frågan slutligen afgjordes är särdeles betecknande för den politiska ställningen i Polen. Konungen begagnade sig af sitt prerogativ att bortgifva vissa inbringande län och tjänster och af den därmed sammanhängande afunden bland adeln samt lyckades sålunda öfvervinna motståndet först hos senaten, sedan hos landtbåden. Det hade varit önskligt, att förf. något mera, än som skett, uppehållit sig vid den förpligtelse eller försäkran, som Sigismund före sin afresa måste afgifva; innehållet stämmer icke riktigt med det, som Boëthius omtalar (Sv. högadeln etc., sid. 79, not. 1); särskildt är terminen för konungens återkomst icke densamma. — Resan öfver till Sverige var, såsom kändt är, tämligen äfventyrlig. Åtskilliga detaljer berättas med stöd af de ofvannämnda tryckta källorna.

Sedan följer själfva hufvudpartiet, kärnpunkten i afhandlingen: Förhandlingarna mellan Sigismund och Malaspina i synnerhet under tiden mellan kon. Johans begrafning och kröningen (den 1—19 Febr. 1594 g. st.), hvartill knyta sig den förres samtidigt fortgående försök att komma öfverens med hertig Karl och med bönderna. Föregående historieskrifvare, särskildt Ranke och Norlin hafva talat om Malaspinas ställning till Sigismund och det onekligen något besynnerliga förhållandet mellan den förre och biktfäderna, men hr H. är i tillfälle att därom meddela mycket rikhaltigare upplysningar, hemtade hufvudsakligen ur Naruszewicz' och Albertrandis samlingar, Man finner, att den påflige nuntien utöfvat ett högst betydande inflytande öfver Sigismund och oupphörligt ingripit i händelsernas utveckling. Men hans verksamhet kompletterades af biktfäderna; när Malaspina såsom påfvens representant icke kunde godkänna några eftergifter, sökte de förre, som handlade mera på eget ansvar, att i hemlighet anordna saken på bästa möjliga sätt genom lämpliga dispenser m. m. Malaspina rådde konungen att gifva katolikerna samma fria religionsöfning som lutheranerna och åt de senare åtmin-

[1]) I Theiners eget arbete (Schweden und der heilige Stuhl) nämnes ingenting om tiden för M:s ankomst till Polen.

stone icke garantera utöfningen af någon annan gudstjenst än den, som brukats under kon. Gustafs och början af kon. Johans regering; Upsala mötes beslut borde alls icke omnämnas. Sigismund följde rådet, inledde underhandlingar med hertigen och framlade för ständerna ett i öfverensstämmelse därmed affattadt förslag till konungaförsäkran. Då detta försök misslyckades, hittade Sigismund själf på ett annat sätt att gå till väga; han tänkte afgifva två försäkringar, den ena till lutheranerna med bekräftelse på Upsala mötes beslut, »dock alt det undantaget, som anginge den katolska religionen», den andra till katolikerna med löfte om fri religionsöfning; den första skulle vara offentlig, den senare hemlig. Ett sådant förslag behagade icke Malaspina. Kommunikationen mellan denne och konungen genom brefvexling och budskickning, blir nu alt lifligare; nuntien förmanar och hotar, slutligen begär han att få fara sina färde och lemna landet, för att ingen misstanke må uppstå, att han skulle gifvit sitt bifall till eftergifterna. Men samtidigt hafva ständerna och hertigen intagit en alt mera bestämd position, underhandlingarna mellan dem och Sigismund hafva misslyckats, och den 15 Febr. förklarar hertigen, att ständerna skulle åtskiljas, om icke inom tjugofyra timmar tillfredsställande svar gifvits. Då tillgrep Sigismund, sedan han fått formlig aflösning af biktfäderna, den sista förtviflade utvägen att afgifva två *alldeles mot hvarandra stridande* försäkringar; han gaf nämligen sitt samtycke till ständernas fordringar, men begärde och erhöll efter någon tvekan Malaspinas tillstånd att afgifva en skriftlig protest och ett löfte att bevilja katolikerna samma förmåner som lutheranerna. En fråga kan framställas, om konungen afgaf protestationen och löftet före eller efter kröningen; förf. synes luta till den förra meningen. Det är visserligen på grund af de åberopade brefven (Bil. V, 16, 17) alldeles uppenbart, att frågan om protestationen varit å bane redan före kröningen, men huruvida saken också genast blifvit verkställd, är väl icke så alldeles säkert; enligt den af Ranke anförda relationen (Die Röm. Päbste, II, 381) uppsattes protestationen först efter kröningen. — Malaspinas inflytande upphörde ingalunda efter den religiösa hufvudfrågans afgörande. Han rådfrågades och gaf råd t. ex. i frågan om rikets styrelse under konungens frånvaro; det var han, som tillstyrkte, att ståthållare skulle utnämnas före afresan. Vidare blandade han sig äfven i Sigismunds mera privata angelägenheter och lyckades förhindra, att furstinnan Anna medtogs till Polen.

Sigismunds andra resa till Sverige är jämförelsevis mycket knapphändigt vidrörd. Själfva resan är alls icke behandlad, men några ganska intressanta saker meddelas om ställningen i Polen och om de katolsk-habsburgska planerna i midten på 1590-talet. Slutligen återgifves hufvudinnehållet i en af Malaspinas depescher till Rom, i hvilken man bland annat får veta, att den katolska reaktionen, om Sigismunds tillämnade färd till Sverige lyckligt aflupe, skulle komma att ohejdadt bryta lös öfver vårt fädernesland.

Vi uttala till sist den förhoppning, att förf. måtte med framgång fortsätta sitt gagneliga sträfvande att med ledning af utländska, särskildt ryska och polska källor sprida ljus öfver Sveriges historia.

S—gh.

J. A. Ehrenströms efterlemnade Historiska Anteckningar, utgifna af S. J. Boethius. D. 1, 2. IX + 510 och VIII + 692 ss. Upsala, W. Schultz. 1882, 1883.

Johan Albert Ehrenströms namn hör till dem, hvilka minnet bevarat mindre på grund af lifsgerningen i sin helhet, än till följd af dess sammanhang med en enstaka uppseendeväckande tilldragelse. Hans offentliga bana i Sverige ändades innan han ännu hunnit 32 års ålder, och de flesta, äfven bland hans svenska samtida, torde om honom föga hafva känt annat än att han varit inblandad i den s. k. Armfeltska konspirationen och såsom sådan lidit ett skymfligt straff. Hos efterverlden har detta namn höljts af en glömska, som är så mycket mera förklarlig, som den egendomliga episod af den Reuterholmska styrelsen, som dervid fästade en tillfällig ryktbarhet, icke utöfvat något inflytande på Sveriges öden.

Genom offentliggörandet af Ehrenströms efterlemnade historiska anteckningar, hvilkas originalhandskrift af hans efterlefvande blifvit öfverlemnad till Upsala universitets bibliotek och nyligen utgifvits genom en af universitetets lärare, docenten S. Boëthius, har emellertid åt Ehrenströms namn bevarats en framstående plats i vår historiska litteratur. Om han såsom historisk person icke kunnat i väsentligare mån ingripa i Sveriges öden, så skall han såsom historisk författare icke undgå att långt efter sin död utöfva inflytande på efterverldens omdömen om hans samtid. Icke blott innehållet af dessa memoirer, utan ock framställningens form anvisar dem en hedersplats bland den rika litteratur af samma slag, som i våra dagar framdragits i ljuset.

Ehrenström gör icke, såsom Fersen och Adlerbeth, anspråk på att i sina anteckningar skrifva samtidens historia, utan nöjer sig med att inom ramen af de historiska tilldragelserna förtälja sina personliga minnen. Men hans framställning får derigenom det subjektiva drag, som innebär hemligheten af det fängslande i memoirstilen och som nästan saknas i Adlerbeths kalla och stundom krönikeartade framställning; och han gör sig icke skyldig till den tendentiösa förvridning af fakta, som är ett genomgående drag i Fersens s. k. »historiska skrifter». I stilens lekande behag öfverträffas Ehrenström af Schröderheim; men hans berättelse är icke så episodisk och fragmentarisk som den spirituelle Gustavianens.

Hans framställning är späckad med anekdoter såsom L. von Engeströms och med små drag ur det dagliga lifvet som G. Ehrensvärds, men öfverträffar båda i omsorgsfull utarbetning. En viss bredd, som dock sällan förefaller tröttande, röjer att det är en gammal mans penna, som gifvit dessa anteckningar sin nu varande form; men de hafva derigenom ingenting förlorat i episk åskådlighet och öfverflöda af målande drag ur verkligheten

Författaren uppgifver sjelf, att han vid 65 års ålder (således 1827) nedskrifvit dessa memoirer. De hvila dock tvifvelsutan på anteckningar af vida äldre datum, mera samtidiga med de skildrade tilldragelserna. Det framgår af Ehrenströms brefvexling med G. M. Armfelt (bland dennes papper), att han redan kort efter Gustaf III:s död var ifrigt sysselsatt med att samla materialier till denne konungs historia och umgicks med tanken på att då utgifva en historisk skrift, för att rentvå hans minne från hans fienders smädelse. Armfelt hade härtill gifvit planen och lemnat hvarjehanda materialier, och Ehrenström synes icke hafva varit främmande för tillkomsten af den genom Armfelt utgifna »Prospectus» till Gustaf III:s historia, som väckte så mycket uppseende. Gustaf III:s bref till Armfelt hade Ehrenström länge i förvar, och han gjorde, såsom hans »Anteckningar» utvisa, åtskilliga utdrag derur. Äfven till Armfelts otryckta memoirer (afslutade 1797) hade Ehrenström tillgång och anlitade dem flitigt för vissa delar af sitt arbete. Ehrenströms skildring af tilldragelserna närmast före och efter konung Gustafs död kan i sjelfva verket sägas vara lånad ur Armfelts skrift, utan att dock källan angifves.

Att Ehrenström sålunda tidigt börjat samla materialier för sina anteckningar kan naturligtvis icke annat än öka deras värde och tillförlitlighet. Ett medfödt sinne för noggranhet har ytterligare medfört uppgifternas granskning, innan de nedskrefvos; och Ehrenströms anteckningar utmärka sig fördelaktigt framför mängden af memoirliteraturens alster genom ett ovanligt ringa antal minnesfel af den art, som vid arbeten af detta slag så väsentligt öka den samvetsgranne utgifvarens möda och, om de icke bortrensas, såsom ogräs sprida sig i den historiska litteraturen.

Äfven genom dessa memoirer, hvarest allt är på sin rätta plats, ordnadt och »soigneradt», träder författarens individualitet läsaren till mötes. Albert Ehrenström var tydligen en ordningens man, en hatare af slarf och ofullständighet, derjemte en man med en sällsynt begåfning för hvarje slags arbete med pennan, en begåfning, genom hvilken han borde kunna hafva gjort en lysande bana såsom ämbetsman. Han egde kunskaper, beläsenhet, literära intressen och saknade icke vittra anlag, såsom ett och annat i anteckningarna inflätadt prof utvisar. Han var en man af ovanlig viljekraft, hvilken stundom urartade till envishet — Gustaf III kallade dylika lynnen för »têtes finnoises» — och en förvånande arbetsförmåga, som vid unga år pröfvades på stora uppgifter. Den skymfande och orättfärdiga behandling, som tidigt afklippte hans

bana i Sverige, qvarlemnade ett bittert minne, och Ehrenström hörde icke till dem, som lätt kunna förgäta hvad andra mot honom brutit; åt sitt ännu på ålderdomen oförkolnade hat mot sina förföljare ger han i sina anteckningar ofta luft. Hans skaplynne var icke, såsom hans olyckskamrat Armfelts, öppet, lifligt, uppbrusande; hans känslor gingo på djupet, medan hans väsen föreföll kallt och förbehållsamt. Det intryck, som Ehrenströms personlighet gjorde på samtida, torde icke hafva varit sympatiskt. Han ansågs såsom en slug och beräknande man, hvars skarpa förstånd var mäktigt af hemlighetsfulla och farliga planer, och som ej blott när det gälde sjelfförsvar, kunde vara »illsnidig», såsom en samtida (Adlerbeth) karakteriserat honom. Äfven Ehrenströms egen berättelse bestyrker, att samtida ansett honom, redan i unga år, såsom »tillsluten, förbehållsam och ogenomtränglig», och »en farlig man». Dessa omdömen må hafva varit orättvisa, men de låta förklara sig genom det omedelbara intrycket af mannens personlighet; och det måste medgifvas att denna, äfven sådan den i anteckningarne träder oss till mötes, icke i och för sig har något tilldragande. Till skuggsidorna i hans karakter hörde utom oförsonligheten, en småsint misstänksamhet och benägenhet att tyda allt till det värsta hos dem som han ansåg vara sig obenägna. En egendomlighet, som Ehrenström hade gemensam med många af sina samtida — äfven med konung Gustaf — var derjemte en viss böjelse för hvarjehanda vidskepelse: han trodde på aningar och drömmar, fäste sig vid bemärkelsedagar o. s. v. I allmänhet visa hans anteckningar en viss benägenhet att fästa öfverdrifven vigt vid det lilla i lifvet och röja drag, som icke låta sig förena med ett fritt och stort sinne.

Ehrenströms berättelse eger den sjelfbiografiska formen och skildrar på ett mera utförligt sätt hans lefnadsöden till den tid då han, nära femtioårig, (1811), flyttade från Sverige till sin födelsebygd Finland, sedan detta land kommit under ryskt välde. Efter detta år meddelas endast korta anteckningar rörande hans första verksamhet i sin födelsestad Helsingfors, hvars nybyggnad efter en stor eldsvåda han ledde på grund af offentligt uppdrag, samt en lista på befordringar och utmärkelser af Finlands nya styrelse, hos hvilken han åtnjöt stort anseende. Han fick titeln af »verkligt statsråd», var några år ledamot af finska senaten och innehade ett par ryska ordnar. Listan på befordringar slutar med årtalet 1825; först 22 år efteråt, 1847, slutade Ehrenström vid den höga åldern af 85 år sina dagar.

Framställningens egentliga kärnpunkt ligger emellertid i skildringen af författarens lefnadsöden under slutet af Gustaf III:s regering och förmyndarestyrelsen. För dessa år eger den ett betydande historiskt intresse och värde för den historiska forskningen. Dels yttre omständigheter, dels framstående begåfning och tidigt vunnen skicklighet att föra pennan bragte Ehrenström redan vid unga år i beröring med åtskilliga af samtidens framstående personer. Full af upplysningstidehvarfvets republikanska idéer, och på

grund af förbindelser med sin ungdomsvän Reuterholm, sedermera hans oblidkelige förföljare, med Jägerhorn, Anjalamannen, och med C. F. Nordenskjöld, publicisten, utbildad till en ifrig motståndare af Gustaf III, kom Ehrenström såsom en 23-årig yngling till Stockholm. Han var då officer vid fortifikationen. Några år senare (1786) knöt han förbindelse med Gustafs fiende, den beryktade öfverste Göran Magnus Sprengtporten, som ännu ett par år innan han förde afvog sköld mot sitt fädernesland, ansågs såsom Finlands främste man. På hans uppmaning och i hans sällskap företog Ehrenström samma år en resa till Ryssland, hvarest Sprengtporten genast fick anställning. Resan utsträcktes ända till Cherson. Skildringen af denna samvaro med Sprengtporten är af stort intresse och lemnar många bidrag till kännedomen af Sprengtportens tvetydiga karakter. Ehrenströms bekantskap med honom medförde emellertid en afgörande vändning i hans åsigter och politiska ståndpunkt: Sprengtportens uppförande i Ryssland ingaf honom misstroende och afsky, och Ehrenström skilde sig, nästan i öppen fiendskap, från sin beskyddare. Han hade genom fosterlandsförrädarens afskräckande exempel blifvit omvänd till en ifrig rojalist och skyndade till Sverige, hvarest han inför sin konung meddelade sina iakttagelser under den ryska resan. Med en uppriktighet, som ej undgår att väcka förvåning, tillstår han, att han då för konungen falskeligen uppgifvit, att han företagit den ryska resan för att spionera på sin reskamrat. Detta blef emellertid anledningen att Gustaf III:e fäste uppmärksamhet vid den unge fortifikationsofficern, som i sin berättelse aflagt vackra prof af sin skrifkunnighet, samt genast använde honom i hemliga värf. Ehrenström afsändes nämligen som kunskapare till Östersjöprovinserna, för att utröna, huruvida vid det instundande kriget med Ryssland något vore att hoppas af en svenskvänlig stämning i dessa gamla svenska besittningar. På egen ansökan fick Ehrenström 1788 anställning i kabinettet för utrikes brefvexlingen och lemnade militärtjensten. Ensam af alla kabinettets tjenstemän medföljde han under fälttågen 1789 och 1790 Gustaf III till Finland såsom hans handsekreterare och arbetade dagligen under hans ögon. Gemensamt med Armfelt underskref Ehrenström såsom kontrasignant å svensk sida Verelä-freden, samt åtföljde konungen på hans resa till Aachen 1791, hvarest han såg huru den franska emigrationens ögon litade till den nordiske konungen.

Till historien om dessa oroliga tider har Ehrenström lemnat månget värdefullt bidrag: interiörer från riksdagen 1789, med dess uppträden på riddarhuset, dess riksdagsklubbar o. s. v., en synnerligen åskådlig skildring af Gustaf III:s lif i fält under finska kriget samt anekdoter af hvarjehanda slag, som sprida ny dager öfver samtida förhållanden och personer. Under den dagliga sammanlefnaden med konung Gustaf stadgades Ehrenströms öfvertygelse om denne konungs stora egenskaper, ehuru han någon gång hade anledning att beklaga sig öfver honom och ehuru han ej var blind för hans

fel. Bland dem anmärker han som ett af de förnämsta, att Gustaf ej förstod att bära medgången så väl som olyckan och meddelar karakteristiska drag af konungens segerberusning efter det lysande slaget vid Svensksund. Äfven från Gustaf III:s sista dagar och tiden närmast efter hans död lemnas intressanta detaljer, hemtade dels ur den ofvan omtalta källan, dels ur egna personliga minnen.

Med konung Gustafs död inträdde en förändring i Ehrenströms så väl som i de andra Gustavianernas öde. Frivilligt, utan att afvakta att han, som så många andra af den mördade konungens vänner, aflägnades genom den nya styrelsen, begärde han sitt afsked ur kabinettet och bosatte sig på sin egendom Djurö i Stockholms skärgård. Samtidigt gjorde han med Armfelt, som på sommaren 1792 lemnade Sverige, den öfverenskommelse om en brefvexling i politiska ämnen, som blef af så olycksbringande inflytande på hans lefnadsöden, samt knöt genom Armfelts bemedling bekantskap med fröken Rudenschöld. Redan under Gustaf III:s tid hade Ehrenström ofta brefvexlat med Armfelt; men något förtroligt förhållande dem emellan hade icke egt rum. Inför den mäktige och öfvermodige konungagunstlingen hade den unge kanslitjenstemannen känt sig såsom en underordnad person. Någon likstämdhet i lynne och lefnadsvanor fans knappast mellan dem; och Ehrenströms anteckningar visa att han från början af deras bekantskap haft skarpt öga för Armfelts svagheter. Dock nekar han icke dennes goda och älskvärda sidor, och hyste höga tankar om »sa tête, son coeur et son épée», såsom det heter om Armfelt i ett poem af Ehrenströms hand. Gemensamhet i politiska åsigter, gemensam sorg öfver konungamordet och förbittring öfver den Reuterholmska styrelsen, föranledde att brefvexlingen med Armfelt fortgick med mycken liflighet under åren 1792 och 1793. Fruktan för »jakobinismen» och öfverläggning om medlen att hindra dess utbredning i Sverige under den nya styrelsen, som ansågs hylla jakobinska grundsatser, blef det stående ämnet i denna brefvexling. Ehrenström, så väl som andra »rojalister», »förfärades, säger han, af den föreställning, att vi genom Reuterholms galenskap eller oskicklighet möjligen kunde hotas af en jakobinsk revolution, som skulle kunna skaka grundvalarna för Gustaf Adolfs tron och begrafva oss alla under dess ruiner». Till dessa farhågor hörde äfven fruktan för att konungens minderårighet skulle förlängas, riksdag sammankallas och 1720 års regeringsform införas; och Ehrenström inberättade flitigt ryktena härom till Armfelt, som å sin sida var allt för benägen att sätta tro dertill. I brokig mångfald födde Armfelts oroliga hufvud det ena förslaget efter det andra till förekommande af dessa olyckor; de meddelades Ehrenström, och denne förhöll sig icke allenast föga kritiskt med afseende på Armfelts projekter, utan framstälde sjelf nya. Lika litet som de Armfeltska, kommo dessa förslag någonsin till verkställighet; deras enda resultat var — den Armfeltska högmålsprocessen.

Kändt är, att en del af denna brefvexling genom Armfelts vårdslöshet och Piranesis tjufknep föll i Reuterholms händer och gaf anledning till den hårda dom, som drabbade Ehrenström. Andra bref undgingo detta öde och ligga i godt förvar bland de af Armfelts papper, som ej varit i orätta händer. Dessa sistnämnda, från senare hälften af 1792 (ännu otryckta) visa uppkomsten och arten af de förslag, som voro å bane. Det gälde att förmå ryska kejsarinnan att genom ett energiskt uppträdande hindra hvarje försök till ändring af Sveriges regeringsform och i stället fordra att Gustaf III:s testamentariska föreskrifter uppehölles. Under förutsättning att en riksdag stode för dörren — Ehrenströms bref hade omtalat detta såsom en afgjord sak — uppgjorde Armfelt på hösten 1792 för den blifvande riksdagen, en operationsplan, hvari en förklaring af kejsarinnan spelade en stor rol, samt underställde Ehrenström denna för öfrigt högst omogna plan. Dennes utlåtande deröfver har icke blifvit bevaradt; men i allmänhet synes Ehrenström i sin brefvexling med Armfelt hafva funnit dennes mångskiftande förslag goda, och han uttrycker lifligt sin önskan om deras framgång. — Ett ständigt återkommande thema i Ehrenströms bref från denna tid är dock nödvändigheten att iakttaga försigtighet i sina utlåtelser. Dessa uppmaningar voro visserligen lika väl behöfliga, som de visade sig onyttiga inför en sådan man som Armfelt; men deras enträgenhet gjorde hos denne intrycket af en klenmodighet, som föga öfverensstämde med hans eget skaplynne. De föranledde derföre de i hans bref till fröken Rudenschöld förekommande smädliga utlåtelserna om Ehrenströms »poltroneri». Dessa yttranden sårade djupt Ehrenström, då de kommo till hans kunskap; de fylde för någon tid hans sinne med bitterhet mot hans politiske meningsfrände och forne beskyddare. Han hämnades dock på ett ädelt sätt, när olyckans dagar kommo.

Så länge som Armfelt sjelf umgicks med hemliga planer att med Rysslands biträde åstadkomma en systemförändring i Sverige, delade Ehrenström hans åsigt om denna åtgärds lämplighet och nödvändighet; och först sedan Armfelt sjelf i April 1793 börjat misströsta om deras utförbarhet, har Ehrenström öfvergifvit tankarne derpå. Det är sålunda icke med sanna förhållandet öfverensstämmande, att Ehrenström, såsom han sjelf uppgifver (I: 479) ansett de Armfeltska förslagen i detta syfte såsom »ett straffvärdt uppror», eller att det skulle hafva varit »ett verkligt förräderi mot konungen och riket att utan hans vetskap och bifall inlåta sig i underhandlingar med en främmande makt om dess verksamma inblandande i fäderneslandets angelägenheter». Ehrenströms bekanta under processen ofta åberopade bref till Aminoff, med uppmaning att inför ryske ambassadören Stackelberg förklara, »att intet kunde tjena att närmare fästa oss vid Ryssland och komma oss att mera tillbedja dess stora herskarinna, än den utomordentliga tjensten att befria oss från en lika oduglig som brottslig styrelse», utgör en slående vederläggning af detta påstående. Hans tillägg: »Det enda

och rätta medlet att nyttja vid slika tillfällen, är den hastighet hvarmed kejsarinnan utfört sitt värf i Polen. Vi befinna oss i samma tillstånd som denna republik, och ingen annan än kejsarinnan kan frälsa oss, likväl på ett något skiljaktigt sätt» — står i en bjert motsats till hans yttrande i sina anteckningar, att »kejsarinnan genom sitt sista förfarande i det olyckliga Polen för verldens ögon ådagalagt beskaffenheten af hennes afsigter mot sina grannar; och icke utan största förblindelse, icke utan åsidosättande af alla pligter som medborgare och undersåte, kunde man nu våga anropa hennes bistånd». Ehrenström fann Armfelts bekanta »memoire» till kejsarinnan »förträfflig» — han uppgifver dock att i det exemplar, som lades under hans ögon, förslaget om en rysk eskader på höjden af Stockholm saknades. Med lifligt bifall omfattade han äfven Armfelts förslag att söka korrumpera hertigen-regenten genom ryska penningar, och han uttalade den åsigt, att »alla vägar föra till Rom; våra uppgifter leda till samma ändamål, och man bör blott välja den säkraste».

Icke ens från egennyttiga beräkningar härvid kan Ehrenström fritagas. Enligt hans egen utsago hade Armfelt förespeglat honom hoppet att, om deras förehafvanden lyckades, erhålla en pension af ryska kejsarinnan. »Hufvudsaken för mig är att icke förgås af svält», skref han till Armfelt, och han ansåg »kejsarinnan nog rik för att bestå en pension åt den, som haft äran att kontrasignera Verelä-freden». Dock ville han — och det bör icke lemnas osagdt — icke mottaga en dylik pension utan konungens medgifvande.

På våren 1793 lades emellertid alla dessa förslag åt sidan; och huru förtrogen med dem än Ehrenström må hafva varit, så betraktade han liksom deras upphofsman, efter denna tid dessa projekter såsom »*drömmar*», hvilkas tid var förbi, för att aldrig mer återkomma». Benämningen var riktig; och de öfverläggningar, som under månader fylt de båda politiska meningsfrändernas brefvexling voro i sjelfva verket mindre frukten af statsmannens pröfvande förstånd än kannstöperier på fri hand, foster af en genom fruktan för jakobinismen upprörd inbillning samt af hat och misstro mot dem, som styrde Sveriges öden. Om någon »sammansvärjning» mot rikets styrelse, dess grundlagar och författningar var icke frågan: från början afsåg man endast att sätta sig i försvarstillstånd mot de omstörtningsplaner, med hvilka man med rätt eller orätt ansåg att den Reuterholmska styrelsen umgicks. De vexlande förslag till ett aktivt uppträdande deremot, hvilka i enskilda bref framstäldes än af Armfelt, än af Ehrenström, än af Aminoff, voro så oklara, så obestämda, så långt från möjligheten att realiseras, att man lätteligen kunde förutse att de snart af upphofsmännen sjelfva skulle öfvergifvas och lemnas åt glömskan.

Så mycket större blef Ehrenströms förvåning, då han och några andra Gustavianer vid slutet af 1793, sedan många månader förgått efter dessa politiska tankeutbyten utan motsvarande handling, arre-

sterades för högförrädiska stämplingar, under föregifvande af delaktighet i en anläggning mot hertigen-regentens lif och till omstörtning af Sveriges regeringsform; och med godt samvete kunde Ehrenström, fröken Rudenschöld och Aminoff inför rätta bedyra sin oskuld till dylika förehafvanden. Först sedan de båda förstnämnda nära fyra månader hållits fängslade, och sedan den började rättegången varit nära att nedläggas af brist på bevis för den förmenta brottsligheten, fick Reuterholms styrelse, genom stölden af Armfelts bref i Florens, anledning till framställande af en ny anklagelse, som kom sanningen närmare och föranledde de anklagades hårda dom och skymfliga bestraffning.

Senare delen af Ehrenströms anteckningar innehåller en utförlig redogörelse för förloppet härvid, hvilken är rik på målande drag, som komplettera de vidlyftiga tryckta domstolsförhandlingarne. Af alla de anklagade var Ehrenström den, hvars svaromål ådrogo sig den största uppmärksamheten, så väl genom sitt djerfva, stundom trotsande innehåll, som genom den ovanliga talang, med hvilken han sjelf förde sitt försvar. Med fullt skäl kunde hans domare påstå, att han icke behöfde någon advokat; och då på hans begäran biträde af en sådan beviljades honom — mannen var för öfrigt »Sveriges förste sinolog», J. E. Ringström, som lifnärde sig såsom rättegångsbiträde — så var det likväl Ehrenström sjelf, som uppsatte alla sina till hofrätten ingifna skrifter. Utdrag ur dem meddelas i hans »Anteckningar». I en af dem, utgörande ett svar på frågan, hvarföre han önskat förkortandet af konungens minderårighet — ett yttrande derom förekom i ett af hans bref — öfvergick han från försvar till anklagelse. Denna skrift, ingifven till hofrättens protokoll den 19 Maj, är i sjelfva verket en politisk afhandling, som innebär motiveringen af det missnöje, som gifvit sig luft i den brefvexling, hvilken utgjorde beviset för de anklagades föregifna brottslighet. »Jag ville, säger Ehrenström derom i sina anteckningar, innan mitt slutliga fall åtminstone njuta den ära, att frimodigt hafva yttrat sanningen om mina förtryckare och för nationen hafva karakteriserat deras styrelseprinciper». Denna skrift är, med alla ensidigheter och öfverdrifter, obestridligen ett historiskt aktstycke af stort intresse. Äfven Ehrenströms vidlyftiga förklaring öfver aktors slutpåstående är i hög grad anmärkningsvärd, äfven såsom bevis på den snabbhet och skicklighet, med hvilken Ehrenström förde sin penna: i hofrättens tryckta protokoll upptager den jemte sina bilagor 74 dryga qvartsidor, och är skrifven på den otroligt korta tiden af fyra dagar.

Synnerligen anmärkningsvärdt är det sätt, på hvilket Ehrenström under rättegången förhöll sig mot den man, som var förnämsta anledningen till hans olycka och som med flykten räddat sig undan förföljelsen. Försök gjordes att förmå honom att svika Armfelt: i stället för att vältra någon del af ansvaret på honom, tog han i stället Armfelt i försvar, oaktadt han insåg att hans egen sak derigenom förvärrades. I det afskedsbref till sin broder, som

Ehrenström skref ur sitt fängelse kort innan domen föll, sände han Armfelt en förlåtande helsning: »Förklara för honom», hette det, »att jag för min del af allt mitt hjerta förlåter honom den stora andel, han genom sin oförsigtighet, lättsinnighet och vårdslöshet med sina papper haft i vår olycka. Jag vet, att hans hjerta icke kan tillräknas denna händelse, att han sjelf nog lidit derför, och jag vill ej öka smärtan af hans bedröfliga ställning med mina förebråelser.» Armfelt å sin sida gjorde sig bittra sjelfförebråelser och har i varma ordalag uttryckt sin beundran för den hållning, »värdig en Romare», som Ehrenström iakttagit under högmålsprocessen. För Ehrenströms öde intresserade han sig lifligt och sökte, då han åter kom till makt och ära, att deråt gifva en lycklig vändning. Det var Armfelt, som under en senare tid åt Finland förvärfvade Ehrenströms stora förmåga och arbetsamhet; det var hans förord, som på honom fäste kejsar Alexanders uppmärksamhet och förskaffade honom de utmärkelser, genom hvilka, sedan Ehrenström lemnat Sverige, han under äldre dagar fick upprättelse för hvad han der lidit: schavotteringens skymfliga straff och långa år tillbragta i fängelse.

Sådan blef nämligen utgången af processen mot Ehrenström, såsom allmänt kändt är. Lifligt har han i sina anteckningar beskrifvit vistelsen i fängelserna i Stockholm och på Karlstens fästning, förloppet vid schavotteringen och på afrättsplatsen, hvarest benådningsplakatet för honom upplästes. De utdrag af Ehrenströms brefvexling ur fängelset, som här meddelas, äro i hög betecknande för mannens skaplynne, och hans viljekraft visar sig genom det sätt, på hvilket han under de långa fängelseåren tillbragte sin tid utan att hans helsa och lynne deraf tog allvarsammare skada. Det dröjde längre för Ehrenström än för någon annan af de i Armfeltska högmålet inveckade, innan han fick den upprättelse, hvilken han hoppades skulle blifva följden af den unge konungens myndigblifvande. Till och med Armfelt blef rehabiliterad (i Nov. 1799) förr än Ehrenström. Denne förflyttades i slutet af 1796 från Karlstens till Vaxholms fästning, och erhöll visserligen 1799 tillstånd att vistas på sin egendom Djurö, men var ännu namnlös samt adelskap och riddarevärdighet förlustig. Omsider i Juni 1800 erhöll han den fullständiga rehabilitation, efter hvilken han länge suckat och till hvars vinnande han försökt åtskilliga utvägar, för hvilka här redogöres.

Efter denna tid lefde Ehrenström, utan att åter inträda i statens tjenst, på sin egendom, fortfarande en noggrann iakttagare af hvad som tilldrog sig. Om hans anteckningar efter vändpunkten i hans öde ej äro af samma spännande beskaffenhet, så ega de dock mycket af intresse. Särskild uppmärksamhet förtjena hans minnen från den resa till Petersburg, Wien och Nordtyskland, som han i ett offentligt uppdrag företog 1803. Han återsåg i Wien Armfelt och Aminoff. Med den förstnämnde återknöt han efter dennes återvändande till fäderneslandet sina gamla förbindelser; och i Ehrenströms skildringar af förhållandena under Gustaf IV Adolfs

sista regeringsår och början af Karl XIII:s regering hafva Armfelts meddelanden tydligen utgjort en vigtig källa. Förhållandet med dennes inträde i rysk tjenst 1811 kan genom Ehrenströms anteckningar sägas vara utredt, till fromma för Armfelts minne, men ingalunda till den egenmäktiga regerings som, på ogrundade misstankar, knappast lemnade honom annat val än att svära ryske kejsaren trohetsed. — Intressanta upplysningar rörande författarens öfverflyttning till Finland, hans sammanträffande med kejsar Alexander och första verksamhet i det gamla fäderneslandet under det nya väldet afsluta hans framställning.

Den stora allmänheten, som i dessa memoirer fått en ovanligt underhållande historisk läsning, och den historiska forskningen äro i lika mån utgifvaren förbundna för dess offentliggörande. Beskaffenheten af förf:s handskrift och det omsorgsfulla sätt, hvarpå den är utarbetad, har gjort att svårigheterna vid utgifvandet ej torde hafva varit stora. Förf:s handskrift meddelas här i extenso, men har genom kapitel-indelning och öfverskrifter gjorts öfverskådligare; åtskilliga felaktiga uppgifter i texten äro rättade, hvarjemte utgifvaren låtit verket åtföljas af en kort lefnadsteckning öfver författaren. Om vi skulle tillåta oss en anmärkning, så skulle den gälla den ängsliga omsorg, med hvilken utgifvaren sökt återgifva handskriften med »diplomatisk noggrannhet.» Vinsten af att återgifva uppenbara skriffel af namn, som annorstädes af författaren stafvas riktigt — t. ex. Munc*h* för Munc*k*, Schröderh*em* för Schröderh*eim*, Ruu*t* för Ruu*th*, Sidney Smi*dt* för Smi*th* — synes oss tvifvelaktig. — Då utgifvaren (I: 410) reproducerar förf:s ord om Staëls »fört*o*gne handsekreterare Sig*neole*», utan någon anmärkning om mannens verkliga namn, synes detta vara att drifva vördnaden för skriffelen väl långt. Då antalet af icke anmärkta bokstafsfel icke är så alldeles ringa, i synnerhet i arbetets första del, skulle tvifvel kunna uppstå, om icke till äfventyrs en del af dessa tillkommit i korrekturet — och saknats i handskriften. — Utgifvaren har i noter meddelat öfversättningar af alla i texten införda franska citat, bref och aktstycken, äfven af helt korta enstaka uttryck, sådana som »qui s'excuse s'accuse», »un bruit de diable», »soeur très aimée» o. s. v. Vi yttra oss icke om lämpligheten af att med dylika öfversättningar öka omfånget af en skrift, hvars publik väl i allmänhet torde kunna antagas ega åtminstone nödtorftig kännedom af franskan; men vi kunna ej undgå att uttrycka den förmodan, att mången läsare, så väl som anmälaren, torde hafva känt en sviken förväntan, då han vid blicken i noten under texten. i stället för en förmodad upplysning, funnit en öfversättning af välbekanta ord. Mödan, äfven om den synes öfverflödig, är dock värd sitt erkännande; och de noter, som ledsaga texten, äro ingalunda alla öfversättningar, utan röja äfven den samvetsgranne historiske forskarens flit och insigter.

Elof Tegnér.

Meddelanden från Svenska Riksarchivet utgifna af Carl Gustaf Malmström, VIII. Sid. 103—220. Stockholm 1884.

Af Riksarkivariens årsberättelse för 1883 inhämtar man, att Arkivets samlingar under nämda år ökats med närmare 1,000 volymer, af hvilka något mer än hälften öfverlemnats från K. Statskontoret (hufvudsakligen Statsberednings-, Statskommissions-, Statskonseljs- m. fl. dylika handlingar från förra århundradet). Äfven från K. Biblioteket blefvo ytterligare ett antal volymer öfverflyttade till Riksarkivet, mest svenska konungars och statsmäns bref, tjenande att komplettera det senares serier. Af samma berättelse finner man äfven, hvilka åtgärder, som dittills vidtagits eller förberedts dels för Arkivets bättre skyddande mot eldfara, dels för att »med ett eller annat år aflägsna den tidpunkt», då detsamma i sitt nuvarande skick ej kan mottaga flera handlingar.

Frågan om att förekomma Riksarkivets öfverfyllande vidrör äfven i viss mån den uppsats af arkivarien friherre B. Taube *om provinsarkiv*, som derefter följer och som förtjenar uppmärksamhet af dem, som intressera sig såväl för vårt lands arkivväsen som för de historiska studierna. Friherre Taube har sett saken från den förra synpunkten och framhåller det känbara behofvet af en ändamålsenlig vård och organisation af våra provinsarkiv. Men man torde kunna hoppas att en sådan äfven skall verka främjande för den fosterländska forskningen. Det k. brefvet om de äldre häradsrättsarkivens öfverflyttande till Riksarkivet tycktes ämnadt att inleda en centralisering dit af landsortsarkiven, som lyckligtvis ej blifvit fullföljd. Vi säga lyckligtvis, ty, frånsedt från alla andra omständigheter, skulle dessa handlingar, sammanförda i hufvudstaden, långt ifrån få den betydelse, som de verkligen ega för provins- och kulturhistorien. Bredvid Riksarkivets rika skatter af statshandlingar skulle de oundvikligen komma att intaga en undanskymd plats och föga locka till bearbetning. Förhållandet är visserligen ej bättre, om de finnas spridda samt mer och mindre vanskötta i en mängd småarkiv. Förenade deremot på ett mindre antal centralt belägna orter och under ändamålsenlig, fackmässig vård, skulle de helt visst få en verklig betydelse äfven för vetenskapen. Det har hittills varit svårt att idka historiska källforskningar annat än vid Riksarkivet, och följden häraf har också blifvit att flertalet yngre historici af ganska lättförklarliga skäl upphöra med sådana, sedan de fått sin verksamhet i landsorten. Ett provinsarkiv åter borde redan på grund af sitt läge kunna framkalla och underlätta forskningar i vår landskapshistoria, som blott allför mycket försummats, men der de egt rum, redan burit vackra frukter, t. ex. i de sydsvenska och vestsvenska landskapen. Möjligen skulle härigenom en lifligare verksamhet kunna befordras äfven hos våra många historiskt-antiqvariska landsortsföreningar, af hvilka flertalet på senare tider ej

tyckes gifva särdeles stora lifstecken. Det har af dessa orsaker gladt oss att se denna fråga bragt på tal af en insigtsfull och erfaren arkivman, vid hvars åsigt man måste fästa stort afseende. Friherre Taube föreslår sjelf ett antal städer till blifvande centraldepoter i landsorterna, nämligen Lund (eller Malmö), Jönköping, Göteborg, Örebro, Upsala och Sundsvall (eller Hernösand). Han redogör för öfrigt för organisationen af sådana arkiv uti andra länder och den ställning de böra intaga till landets hufvudarkiv.

Sist i häftet följer n:o V af Förteckningarna öfver Riksarkivets »Ministeriella Handlingar». Det är den stora samlingen »Germanica» (med undantag af Preussen), om bortåt 1,400 volymer, den mest omfattande, om än icke den mest intressanta af de Svenska diplomatiska samlingarna. Den utgöres också af 7 afdelningar med omkring 50 större och mindre underafdelningar.

Sten Stures strid med konung Hans. Kritisk öfversigt af E. G. Palmén. 132 sid. Helsingfors 1883.

Några ur arkivstudier framgångna nya bidrag till frågan om Sten Stures strid med konung Hans kan anförda skrift af numera professorn friherre E. G. Palmén ej sägas meddela. Någon kritisk undersökning af källorna innehåller den icke heller, utan det är en öfversigt af den ganska omfattande litteraturen med begagnande af de tryckta urkundsamlingarna. Friherre Palmén har synbarligen på ett omsorgsfullt sätt gjort sig bekant med denna litteratur; han har gått tillbaka äfven till de äldsta historiska framställningarna af ämnet och likaså tagit kännedom om arbeten af mera underordnadt historiskt värde, när de synts innebära blott ett uttryck af den allmänna meningen under ett visst tidskifte. Hvad som måhända har lockat honom att just vända sig till detta ämne är den betydande divergens i uppfattningen, som af ålder rådt mellan svenskar och danskar, så snart de kommit in på detta parti af unionstidehvarfvets historia. Hela hans bok går i sjelfva verket ut på att blotta denna skiljaktighet samt att fälla ett rättvist utslag, sedan båda parterna fått föra sin talan inför hans kritiska domstol.

Dessa motsatser i åskådningssätt ha nu långt ifrån varit okända eller förut lemnats obeaktade å svensk sida. Våra förnämsta historici ha gång efter annan haft anledning att påpeka desamma och uttalat sig i frågan. Hvad professor Odhner i det hänseendet yttrat 1876 har författaren tagit kännedom om. Att han gjort detsamma med Hr Forssells inlägg i denna tvistiga sak

år 1872 (Svensk Tidskrift) framgår ej ur hans skrift; äfven ett kortare uttalande af professor Alin år 1877 (Historiskt Bibliotek) synes ha undgått hans uppmärksamhet. En så utförlig kritisk framställning af de omtvistade punkterna har den svenska literaturen emellertid ej haft att förete, och deri skulle sålunda betydelsen af friherre Palméns skrift egentligen bestå.

Huruvida den historiska forskningen kommer att nöja sig med det slut, hvarvid han stannat, är en annan fråga; från svensk sida har till och med redan en liflig insaga gjorts deremot [1]).

Vare det långt från oss att påstå att icke författaren haft för afsigt att utföra sitt domareväif med största opartiskhet. Det är än den svenska, än den danska uppfattningen, stundom båda två, som få sitta emellan. Det kan dock ej undgå en uppmärksam läsare, att i de domar han fäller, det är Sten Sture vida mer än konung Hans som kommer till korta, och den förres svenska försvarare, som ligga under. Nåväl, den historiska sanningen bör gälla fram för allt, äfven om den skulle kräfva offret af illusioner, som blifvit oss kära, men det är just härutinnan som vi ej lyckats öfvertyga oss, att författarens synpunkter alltid varit de riktiga. Han har visserligen ej varit blind för det, som gjort Sten Stures minne dyrbart för oss svenskar: att han framstår som en representant för den svenska nationaliteten mot försöken att påtruga densamma en politisk förbindelse, som dåmera ej kunde annat än hämma dess fria naturliga utveckling. Han medgifver att unionens varaktiga återupprättande på herr Stens tid ej skulle ha varit lyckobringande för Nordens framtid. Icke desto mindre har författaren så godt som vid hvarje fall, då det kom till konflikt mellan unionsintressena och de nationelt svenska, blott en förkastelsedom för Sten Stures handlingssätt, ett ogillande af de svenska historieskrifvarnes försök att försvara honom. Hans mening synes vara att unionens upplösning var en önsklig sak, men att den bragtes å väga genom dåliga medel. — Nu är det ju ett faktum — att beklaga, om man så vill, men ej att bestrida — att den politiska moralen i alla tider och icke minst under femtonde århundradet, varit en annan än den borgerliga, och folken liksom författarne ha oftast låtit sin dom bestämmas af målet för den handlande personens verksamhet, — hvari de väl icke ha gjort alldeles orätt, äfven om de mången gång gått till ensidighet, just genom den nationella uppfattningen. Sällan om någonsin faller dessutom skulden, om det är två motståndare, blott på den ena. Vi veta derföre icke om det båtar till mycket, helst i förevarande fall, att »med guldvigt afväga», hvilkendera parten mera framstår såsom »eds- och löftesbrytare» (jemf. s. a. sid. 39.), om ingendera i det hänseendet står skuldlös. Icke är det antalet af fall, om detta kan uppvisas, som här skall gifva utslaget, utan dervid torde andra synpunkter böra ha rum.

[1]) Nordisk Revy 1883—1884, n. 13.

Kan det nu styrkas — och något motbevis har ju författaren ej förebragt — att för Sten Stures politiska verksamhet hufvudmålet varit icke egen rikedom och ära, utan fosterlandet; har man tillika intyg om att hans inre styrelse varit god — och sådana finnas ju ojäfaktiga — då är det förlåtligt om den svenska historieskrifningen mindre talar om »eds- och löftesbrytaren» Sten Sture än om patrioten, som mot en mäktigare granne äfven begagnade de vapen, som stå den svagare till buds.

Det är en annan omständighet, som författaren ej tycks ha nog uppmärksammat, och det är beskaffenheten af källorna för unionstidens historia. Så länge man oupphörligt hänvisas till att redan för teckningen af de yttre händelserna hopleta bidragen ur tillfälliga uppgifter i den ena och andra urkunden, hör det till det mest vanskliga att komma så långt som till analysen af de handlande personernas motiv och lemnas man ofta i sticket, när fråga blir om att afgöra sanningen af någon enstaka stående utsago. Icke är det värdt att då komma fram med »guldvigterna». Det må under sådana förhållanden ursäktas om man, hvar och en från sin ståndpunkt, söker komplettera hvad som brister, och komma svenskar och danskar dervid till något olika resultat, är det knappast att undra öfver. Heter det till exempel en gång, att det var af motvind svenskarne hindrades att infinna sig vid ett möte, så var det möjligen blott en förevändning, men det är svårt att bevisa, och derföre rådligast att vara försigtig i uttrycken. Skyller Sten Sture på en ögonsjukdom, om han ej kan deltaga i en sammankomst, var det måhända blott ett svepskäl, men de misstankar derom, som från dansk sida uttalas, äro inga bevis, och man må ej förtänka en svensk forskare, om han håller före att uppgiften kan vara riktig [1]).

Det är denna författarens lust att i detaljer taga parti mot Sten Sture och med detsamma draga i härnad mot den svenska uppfattningen, medan han i det stora hela stundom kan göra den förre rättvisa (till exempel sid. 103), som synts oss något påfallande, helst det, såsom redan af det nämda torde framgå, ej sällan sker på tämligen löslig grund. Sålunda förefaller hans utrop (sid. 38): »det kan ej med fog förnekas, får ej förtigas, att han (Sten Sture) från början utkämpade sin strid med politiska omsvep, icke med ridderliga vapen», mera retoriskt än egentligen träffande, ty det gäller Sten Stures uppträdande i fråga om Kalmar recess 1483, och från hans ståndpunkt sedt, må det väl ha

---

[1]) Ehuru författaren (sid. 29) erkänner att »saken icke eger någon större vigt», hvilket den visserligen icke gör, egnar han en hel sida åt densamma, nämligen för att få bemöta den svenska historieskrifningens »brinnande åtrå att äfven på de svagaste tillstymmelser till skäl tyda allting till det bästa för Sten Sture»! Hr Styffe, som det närmast gäller, anför helt enkelt den gängse uppgiften och i en not ett exempel på att Sten Sture i senare tid haft ondt i ett öga. Det bevisar ej mycket, men någon större vigt lärer ej heller hr S. ha lagt dervid.

varit befogadt att låta konungen köpa unionens återupprättande så dyrt som möjligt för att sedan vid behof kunna ha några band på honom [1]). Det hade måhända varit »ridderligare» att vädja till svärdet; jag vet dock ej om man med fog kan klandra Sten Sture att han undvek öppen fejd och ännu i mer än ett årtionde lät svenska allmogen njuta af fredens lycka. — Något skäl att betvifla hans påstående, att han endast nödd och tvungen beseglat recessen synes för öfrigt icke föreligga [2]). — I fråga om mötet 1487 mellan konung Hans och Sten Sture har författaren endast förmodandan att komma med, och hans åsigt att konungen i fråga om Gotland uppträdt mera »ridderligt», än Sten Sture gjorde i allmänhet, må stå för hans räkning, men kan ju ej utan vidare göra anspråk på att vara historiens dom. — När författaren en annan gång tager parti för Jakob Ulfsson och den svenska aristokratien mot Sten Sture, skulle hans mening onekligen ha vunnit i styrka, om han grundat densamma på några starkare historiska skäl [3]).

Uti händelserna 1501 har författaren onekligen bättre stöd än förut för sin åsigt om Sten Stures trolösa karaktär och handlingssätt. Äfven här kunna dock urskuldande omständigheter förebringas; Heming Gadds bekanta berättelse om sitt första besök hos gamle herr Sten, liksom allmogens resning, vitna att här var något annat än blott en aristokratisk sammansvärjning. Händelsen bör väl i hvarje fall icke bedömas strängare, än hvarje annat utbrott af ett undertryckt folks sjelfständighetsbegär, när ett gynsamt tillfälle yppade sig. Dessutom torde herrarnes begrepp om sina undersåtliga pligter dock i icke så ringa mån ha bestämts af de feodala begreppen; det borde åtminstone icke alldeles lemnats ur räkningen.

Hvad författarens försvar för konung Hans vidkommer må vi endast anmärka, att det delvis nog kan ha skäl för sig, men att liknande åsigter redan förut uttalats i Sverige, liksom äfven om upproret 1501. Synnerligt stort afseende har dock ej författaren fäst dervid. I sitt nit att blotta den svenska historieskrifningens svaga sidor går han ju så långt, att han sluter till historieskrifvaren Geijers åsigt om Sten Sture från den unge studen-

[1]) Det är i detta sammanhang författaren (sid. 37) utbrister: »men i och med detsamma bröt han emellertid de mångfaldiga löften och eder, som tidigare i saken förda underhandlingar inneburo». Författaren upplyser icke hvilka Sten Sture bindande löften och eder han bröt.

[2]) Författaren yttrar sig här och annorstädes något försmädligt om Herr Styffes åsigt att minoriteten varit skyldig att rätta sig efter majoritetens beslut vid beseglingen. Det hade varit önskligt att han förebragt något verkligt bevis emot detta antagande.

[3]) Äfven i fråga om Sten Stures afsigt att afträda en del af Finland, polemiserar författaren mot de svenska historieskrifvarne, i synnerhet Styffe. Af hans två källor låter sig Olaus Petri vittnesbörd utan tvifvel ledas tillbaka till Rådets bref, som han synbarligen har begagnat. Äfven om detta icke innehåller någon »tendensdikt», kan man ur dess korta ordalag ej draga någon viss slutsats, att Sten Sture »varit redo» att uppoffra en del af Finland.

tens äreminne öfver hjelten vid Brunkeberg [1])! Till ensidighet i uppfattningen kan emellertid äfven den mest opartiske lätt göra sig skyldig och det skadar ju icke att få detsamma påpekadt. Dock alltför djupt behöfva vi väl icke taga alla författarens anmärkningar. Den »brinnande åtrån» att med hvad medel som helst försvara Sten Sture förefinnes nog endast i hans egen fantasi.

En mera fristående del af friherre Palméns skrift bildar den undersökning han med anledning af de ryska förvecklingarna egnar åt den finsk-ryska gränsen enligt Nöteborgstraktaten. Den skulle enligt honom och andra finska forskare till sist följa floden Pyhäjoki ned till Bottniska viken, och beviset är att der ännu på 1500-talet fans en socken Petajoki. Vi förmoda att den senaste lärde utgifvaren af den ryktbara traktaten ej skall underlåta att egna nämda hypotes — ty något mer är det dock icke, trots författarens motsatta mening — en närmare kritisk granskning. Sjelfva inskränka vi oss till den anmärkningen att det nästan blott under den förutsättningen synes tänkbart att nämda flod blifvit satt som gräns och man sålunda lemnat gränsen mot det egentliga Sverige alldeles obestämd, att man föreställt sig en öppen hafsarm förena Ishafvet med Bottniska viken. Det blir annars alltid svårt att komma från det faktum, hvars betydelse hr Rydberg så riktigt har framhållit, att svenskarne redan ett par år efter freden i Nöteborg togo i besittning områden, som enligt frih. Palméns tolkning af traktaten skulle tillhöra ryssarne, och den förklaring, som gjorts, att man genom ett tyst medgifvande skulle lemnat landet norr om gränsen öppet för kolonisation från ömse håll, förefaller verkligen så godtycklig, att den endast då bör tillgripas, om alla andra möjligheter *måste* förkastas.

Författaren egnar sitt sista kapitel dels åt några allmänna betraktelser om historien såsom vetenskap, dels åt ett slutomdöme i den af honom behandlade frågan. Den jemförelse han der uppdrager mellan konung Hans och Sten Sture synes mig, oaktadt många träffande drag, äfven den litet skef; något afseende göres till exempel icke på den vida fördelaktigare ställning i politiskt afseende konungen intog och lika litet på Sten Stures verksamhet såsom regent för det inre. Men denna bör väl också tagas med i räkningen, när det afgöres, om han skall få »ett högt rum i minnets tempel». Hvad åter de förra betraktelserna angår, neka vi icke att det förefaller något egendomligt att finna von Schantz', Bjerkéns, Granbergs och andras »äreminnen» framdragna som bevis på den svenska uppfattningen af Sten Sture i motsats mot hvad »Danmarks uppväxande ungdom får inhämta om flydda dagar». Vi trodde det var fråga om den vetenskapliga forskningen; tro ej heller att anförda skrifter i nämnvärd mån influerat på åsigterna. Hela resonnementet sid. 126, om det annars är allvarligt menadt, att på samma grund som svenskarne från sin inhemska ståndpunkt

[1]) Jemför Geijers yttrande, Samlade Skrifter V, sid. 83 (nya uppl.).

vilja bedöma striden mellan Sten Sture och konung Hans, kunna ryssarne fordra att få förkasta bevisen på det ryska rikets skandinaviska ursprung, är vidare i fråga om bevisningen så haltande, för att ej säga något annat, att vi knappast hade väntat det af en så allvarlig och om sanningen öm forskare som frih. Palmén visat sig vara. Och talar författaren om en »svensk historisk sanning», må den anmärkningen tillåtas att, om vi icke alltför mycket misstaga oss, han icke hade behöft gå öfver vatten för att få exempel på, hur lätt den historiska sanningen ikläder sig nationell färg.

Ehd.

Öfversigt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri utg. af Letterstedtska Fören. under red. af O. Montelius, **1884, h. 4** inneh. bl. a. K. H. Karlsson, De senaste åsigterna om unionstraktaten i Kalmar. — Literaturöfversigt: Äldre bidrag till Sveriges officiella statistik och Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i 16 seklet af H. Forssell (anm. af P. E. Bergfalk).

Meddelanden från Svenska Riksarkivet utgifna af C. G. Malmström. **VIII.** — Årsberättelse för år 1883. — B. Taube, Om provinsarkiv. Förteckningar öfver ministeriella handlingar i Riksarkivet, V: Germanica.

Svenska Akademiens Handlingar från år 1796. 59 delen. — K. J. Warburg, Olof Dalin. Hans lif och gerning. — **60 delen** innehåller bl. a.: W. E. Svedelius, Minne af generallöjtnanten friherre C. G. von Döbeln.

K. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Handlingar. 29 delen. H. Forssell, Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i 16 seklet. — Bilagor till föregående afhandling. — Förslag till minnespenningar och inskrifter 1875—1883.

Krigsvetenskapsakademiens Handlingar och Tidskrift 1884 innehåller bl. a.: **Februari,** Anm. af Lagermark, Karl XII:s krig i Norge 1716 (G. B.); **Mars,** W. Rouget de St. Hermine, Krigshändelserna i Bohuslän 1676—1678 (med karta); Anm. af O. Sjögren, Försvarskriget i Lifland 1701 och 1702 (G. B.); **Juli,** Anm. af Meddelanden från K. Krigsarkivet utgifna af Generalstabens krigshistoriska afdelning I (G. L.)

Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia, utgifna på föranstaltande af länets Hushållningssällskap. **Haft. 9 och 10, 1884.** — C. O. Arcadius, Om Bohusläns införlifvande med Sverige. — H. Hildebrand, Myntfyndet från Mölndal. — E. Eckhoff, Bohusläns fasta fornminnen från hednatiden, 3. — Dnsme. Bohuslänska fornminnen från hednatiden. — S. Boije, Bohusläns runinskrifter.

Ymer. Tidskrift utgifven af Svenska Sällskapet för antropologi och geografi, **1884, häft. 3 och 4** innehålla bl. a.: R. Geete, Svensk geografisk onomatologi. Ett stycke bibliografi. (Öfversigt af arbeten öfver svenska ortnamn och dessas härledning).

Finsk tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik utgifven af C. G. Estlander m. fl. **1884, Juni, Juli** innehåller bl. a.: O. L. Sundholm, Liberalismens utveckling i Sverige 1830—65. **V—VIII** (slut)

Historisk Tidskrift udg. af den Norske Historiske Forening. Anden Række. **IV, 4.** — L. Daae, Historiske optegnelser af C. P. Rothe og L. Engelstoft. — N. Nicolaysen. Om skaalebygningens konstruktion og hovedform. — G. Storm, Harald Haardraade og væringerne i de græske keiseres tjeneste. — D. Thrap, Fra krigstiden 1716–18. — L. Daae, Nordmænd og danske i Rusland i det attende aarhundrede. — Smaastykker. — Den norske historiske forening 1881 og 1882. — **Bilaga:** Bidrag til Norges historie i 1814 af Dr Y. Nielsen, **II,** 1.

Historisk Tidskrift, Femte Række, udg. af den danske historiske Forening. Redigeret af C. F Bricka. **Fjerde Binds tredje hefte.** — E. Holm, Frederik IV:s Landmilits og dens indflydelse paa Bondestandens Kaar i Danmark. — M. Gjellerup, Kejs. Feldmarschal Henrik Holck. — Litteratur og Kritik. — Smaastykker. — Navneregister m. m.

Danske Magazin, Fjerde Række. Udg. af det K. Danske Selskap f. Fædrelandets Historie og Sprog. **V, 3.** — Tegnelser över alle Lande fra 1550 (forts.) — H. Petersen, Om den danske Sehested-Linies navn og oprindelse. — H. F. Rördam, Hans Norby til Uggerslevgaard og fru Anne Oldeland. — C. F. Bricka, Gabriel Kruses beretning om den danske flaades virksomhet i efteraaret 1612. — **V, 4.** — C. F. Bricka, Eske Brocks Dagbog for aaret 1617. — Tegnelser over alle lande fra 1550 (forts.). — P. G. Thorsen, Bidrag til fru Sitzell Bryskes og Antonius Bryskes Historie. — G. Rosenkrantz, K. Christoffer af Baierns Testamente. — Smaastykker. — Register m. m.

Aarböger for Nordisk oldkyndighed og historie udg. af det K. Nordiske oldskriftselskab **1884, 1.** — G. Stephens, Professor S. Bugges studier over nordisk mythologi. — F. Selmer, Om endelsen -löse i nordiske stednavne. — S. Bugge, Runestenen fra Strand i Ryfylke. — **1884, 2.** — J. Kornerup, To foredrag om gamle kalkmalerier. — F. Jonsson, Om Svarfdoelasaga. — K. Gislason, En bemærkning om Edda som navn på et skrift m. m.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel. **1884, h. 4.** — A. v. Druffel, Crétineau-Joly. — M. Lehmann, Ein angeblicher Brief des Freiherrn v. Stein. — E Berner, Die Hausverfassung der Hohenzollern. — Literaturbericht (bl. a. Schebek, Losung der Wallensteinfrage; Wijnne, Négociations de M. d'Avaux). — H. 5. — A. Brückner, Laurentius Rinhuber. Ein Beitrag zur Geschichte Russlands im 17 Jahrhundert. — H. Bresslau, Beiträge zur Geschichte Maria Stuarts. — Literaturbericht. — Erklärung (mot Duc de Broglie i afseende på publikationen af Fredrik II:s »Politische Correspondenz»).

Zeitschrift für allgemeine Geschichte, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte, 1884, h. 7 innehåller bl. a.: v. Zwiedineck-Südenhorst, Die Einleitung des Herbstfeldzuges 1813.

Revue Historique, 1884, Juillet Août. — Ch. Molinier, G. B. de Gaillac et l'enseignement des Dominicains à la fin du XIII siècle. — J. Havet, Mémoire adressée à la dame de Beaujeu sur les moyens d'unir la duché de Bretagne au domaine du roi de France 1485 ou 1486. — A. Babeau, L'armement des nobles et des bourgeois au XVII siècle dans la Champagne méridionale. — E. Wertheimer, Documents inédits rel. à Marie Antoinette. — Correspondance. — Bulletin Historique: France (Bémont o. Monod). Roumanie (Xénopol). Danemark (Steenstrup). — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques, Chronique etc.

Öfversigter och granskningar.

Jemtlands kyrkliga ställning före föreningen med Sverige 1645 af MAGNUS NORDSTRÖM. 83 sid. 8:o. Hernösand 1884.

Af alla de norrländska landskapen framträder Jemtland med den äldsta och rikaste historien. Det är den norska sagan, som öfver de snöglimrande fjellen i vester kastar de första historiska ljusglimtarne in öfver det vackra landskapet, hvars hufvudbygd utbreder sig kring Storsjön med dess väldiga vikar. Hon har åtskilligt att förtälja om landets bebyggande genom invandringar från Norge, om norske konungars upprepade, men misslyckade försök att göra det till skattland; hon täljer om kung Sverres vidunderligt djerfva tåg genom landet och hans seger öfver jemtlänningarne, som ville stäcka hans färd, allt händelser, som timade då det öfriga Norrland ännu låg höljdt i historiens natt. Såsom gränsland har Jemtland haft många öden, varit utsatt för krigets förödelser, och kastats mellan svensk, norsk och dansk öfverhöghet. Men under allt detta har jemtlänningen vetat behålla en anmärkningsvärd sjelfständighet, ett drag, som ännu bibehållit sig i folklynnet. Sedan landet under hela 11:te århundradet tillhört Sverige, sägas jemtarne frivilligt förmåtts att sluta sig till Norge under konung Eystein Magnusson, och detta torde hafva varit anledningen att de behandlades af den norska styrelsen med synnerlig varsamhet och fingo behålla många af sina förra friheter, för att ej åter affalla. Väl stod från början af 1300-talet en norsk sysloman i spetsen för landets styrelse och frostatingslagen tjenade såsom landets lagbok, men å andra sidan egde Jemtland sitt eget lagting, sitt eget sigill, sitt eget banér och arkiv, der dess särskilda privilegier förvarades, och lagens urgamla tolk, lagmannen, synes af jemtlänningarne varit i regel folkvald, under det han i Norge från kong Sverres tid var en konungens embetsman. Att befolkningen äfven varit ömtålig om sina fri- och rättigheter, visar sig af de talrika konflikter, som egde rum mellan de norska embetsmännen och jemtarne, hvarunder de senare stundom öfvergingo till ett egensinnigt laglöst trots mot de förre.

Den egendomligaste anomalin, som framträder i Jemtlands historia, är emellertid att landet, ehuru i politiskt afseende tillhörande Norge, likväl i kyrkligt under hela medeltiden och ett stycke inpå nyare tiden tillhörde det svenska ärkestiftet. Förklaringen till detta säregna förhållande antages ligga deri, att Jemtlands öfvergång til kristendomen hufvudsakligen förmedlats genom en från svensk sida utgången misssions-

verksamhet samt att denna öfvergång skett i senare hälften af 11:te århundradet d. v. s. före landets politiska anslutning till Norge. Det enda som synes tala mot detta antagande är Frösö-runstenen, som anger att en Austmadr Gudfastarson lät kristna Jemtland, hvaraf man kunde draga den slutsats att landet i likhet med Norge tvungits till antagandet af kristna läran, ty säkerligen var denna Austmadr ingen andelig emissarie, utan troligen höfding i landet. Runstenens uppgift behöfver dock icke stå i någon strid med det förra antagandet.

Till Upsala stift räknades sålunda Jemtland ända till Stettinerfreden 1570, då Sverige afstod den andliga jurisdiktionen öfver landet, som i ecklesiastiskt afseende nu lades under Trondhjems stift. Reformationens införande i det norska landskapet blef sålunda en den svenska konungens och svenska kyrkans uppgift. Denna den jemtländska kyrkans egendomliga ställning, som isynnerhet vid denna jäsningstid, då den andliga och verldsliga makten, hvilka hållit sig temligen skilda från hvarandra, nu bröto sig i tvekamp om öfverväldet, naturligen här mer än annorstädes måste leda till högst besynnerliga förvecklingar, har herr Nordström gjort till föremål för ofvan anförda afhandling, på hvilken vi härmed vilja fästa uppmärksamheten. Det är med lifligt intresse man följer hans skildring af de jemtländska förhållandena, hvilka han fullföljt till år 1645, då Jemtland återkom till Sverige, och detta såväl med afseende på ämnets beskaffenhet, som ock på grund af de sorgfälliga studier och den kritiska noggranhet, med hvilken han gått till sitt ämne. Härvid har han ock haft ett värderikt tryckt material att tillgå, nämligen det Norska Diplomatariet och Norska Rigsregistraturen. Om ock arkiven innehålla åtskilliga ännu icke publicerade dokument, hvilka skulle möjligen kunnat gifva författarens skildring något rikare färg eller modifierat framställningen i en och annan punkt, torde hans uppfattning af jemtländska kyrkans ställning, grundad på de af honom använda källorna, i det hela qvarstå orubbad.

Efter en inledning om Jemtlands bebyggande, gränser och allmänna politiska förhållanden, skildrar han dess kyrkliga ställning under katolska tiden, hvarvid han under särskilda rubriker öfversigtligt grupperat sitt ämne. I den första afdelningen har han ur de norska konungasagorna samlat åtskilliga drag rörande jemtlänningars öfvergång till kristendomen, bland hvilka märkas den förnämlige Arnljot Gellina och stråtröfvarne Gaukathor och Afrafaste, hvilka för att få hedern att kämpa under kung Olof i slaget vid Stiklarstad öfvergingo till kristendomen, karakteristiskt nog för våra stridslystna förfäder. Derefter skildrar han i de följande afdelningarne församlingsindelningen i Jemtland och den kyrkliga styrelsen, samt redogör för kyrkans inkomster, presterskapet och slutligen det sedliga tillståndet under katolska tiden.

I en punkt anse vi oss med skäl hysa en något annan mening än författaren. Han hyllar den gängse åsigten att församlingsbildningen uppkommit senare än den kristna kyrkan. Anmärkaren är för sin del öfvertygad att sockenindelningen i allmänhet går med sin rot längre tillbaka och hemtar stöd för sin åsigt just från de jemtländska förhållandena. Det är ett faktum, som ock blifvit påpekadt af J. Nord-

lander (Minnen af heden tro och kult i norrländska ortnamn. Hernösand 1881 s. 18) att i rätt många församlingar kring Storsjön de nuvarande kyrkorna ligga i eller alldeles invid byar med namnet *Hof*, så i Ås, Frösön, Alsen, Norderön och Hackås. Detta synes oss böra tolkas så att derstädes redan från hedna tiden funnits gemensamma offerställen för grannelagen, samt att sedan den kristna kyrkan efterträdt det hedniska offerhuset, som kanske helt enkelt genom rening vigts till kristet kapell, menigheten såsom fordom der samlat sig till religiösa öfningar. Vi tro att man väl strängt betonat skillnaden mellan förkristna och kristna samfundsförhållanden äfven i det yttre, under det att de, der öfvergången skett utan mera störande afbrott, i mycket utvecklat sig ur hvarandra. Det hindrar naturligtvis ej att undantag egt rum, och församling äfven bildat sig kring kyrka. Så kunde t. ex. vara fallet med det af författaren för sin åsigt åberopade kungl. kapellet i Sunne, som kung Sverre låtit uppföra, möjligen till minne af sin vunna seger på Storsjöns is just i grannskapet, och till hvars underhåll han befallt äfven aflägsna socknar att bidraga, något som antyder på undantagsförhållanden. Oss förefaller det påtagligt att de rundt kring Storsjön liggande gamla hofven redan utgjort lika många centra för ett slags sockenindelning, under det att landet, då liksom framgent, hade sin förnämsta hufvudort i den efter Frey uppkallade Frösön, dit samtliga befolkningen väl kommit tillsammans till de större offren, till ting och marknad. Det är kanske ej heller en tillfällighet att landets enda runsten, som förkunnar kristendomens införande genom Austmadr Gudfastarson är rest å Frösön. Kristnandet bestod här som på många andra ställen förmodligen allenast i hufvudhelgedomens och de angränsande hofvens förstöring eller de hedniska träbelätenas ersättande med kristna kyrkans helgonbilder. Ty synnerligen djupare än till det yttre gick väl ej till en början omvändelsen, att döma af de jemtländska kämparne vid Stiklarstad.

De i Svenskt diplomatarium förekommande registren öfver sexårsgärden och palliiafgifterna lemna en säker ledning huru långt församlingsbildningen i Jemtland framskridit vid början af trettonhundratalet. Författaren påvisar huru jemförelsevis få församlingar tillkommit sedan denna tid, och det ges intet säkrare bevis för landets urgamla odling. Till den af författaren å sid. 18 lemnade redogörelsen om de senare församlingarnas uppkomst är anmärkaren i tillfälle meddela, att i de nuvarande annexsocknarna Rätan och Klöfsjö redan 1536 funnos upprättade kapell för gudstjenst, men ännu ej vigde kyrkogårdar; på de närboendes begäran meddelade ärkebiskop Lars 1543 tillstånd att der inviga begrafningsplatser, med vilkor att kapellboarne för öfrigt skulle för barnkristning, kyrktagning och presttiondens aflemnande besöka Bergs kyrka; ej heller skulle sockneprester hålla några flera messor eller tidegärder än förut, om ej af fri vilja; för kyrkotionden fingo de uppbygga sig herberge vid kapellet (enl. permebref i Vitt. Hist. och Ant. Ak. arkiv). — Närmaste tillsyn öfver landets församlingar hade landsprosten, till hvilket ämbete den lämpligaste kyrkopresten till en början utsågs, men från slutet af 1400-talet inne-

hades en lång tid denna befattning af kyrkoherden i Oviken, som under den svenska krigsinvasionen till och med 2:ne gånger uppsteg till värdighet af superintendent. Eljest höllo ärkebiskoparne i Upsala under medeltiden rätt trägna visitationer derstädes. Utom de af författaren sid. 32 uppräknade är att nämna den vidlyftiga visitationsresa, ärkebiskop Olof i början af år 1319 företog genom Medelpad, Jemtland och Ångermanland. Den är icke utan vigt i det afseendet, att man kan sluta till den väg, ärkebiskoparne i allmänhet togo vid sina resor till det aflägsna landskapet. Från Helsingland gick visitationen uppför Ljungan och der belägna församlingar Tuna, Stöde, Torp och Borgsjö, derefter vek vägen af inåt Jemtland till Bräcke och så följde i ordning Refsund, Brunflo, Lockne, Hackås, Ovik, Sunne, Hallen, Alsen, Offerdal, Rödön, Frösön, Lith och Hammerdal, hvarifrån han färdades rakt in i Ångermanland till Ramsele, samt derefter utför Ångermanelfven och derintill liggande församlingar. Vi ha äfven ett öfverblifvet minnesmärke från denna resa i det bref, ärkebiskopen utfärdade i Lith den 10 Februari 1319, hvarigenom han tog Ragundastugans åbo i sitt och kyrkans hägn (Sv. Dipl. III n. 2183, 2218). Ännu en resa till Jemtland företog ärkebiskop Olof 1324, under hvilken han i Lockne den 4 Febr. skänkte till Brunflo kyrka $^1/_3$ af den sedermera förekommande Södergården och ett fiske i Gimån jemte $^1/_3$ af de offer, som föllo i samma kyrka, med vilkor att han hvart 3:dje år derför erhöll två timmer gråverk. Att äfven ärkebiskop Jöns Bengtson varit i Jemtland finner man af den skarpa inlaga, hans domkapitel utfärdade mot honom (Hist. handl., N. F., VIII), hvari det lägges honom till last, att han alldeles försummade visitationerna i Norrbotten och endast flyktigt visiterat de aflägsnare församlingarne i Medelpad; Ångermanland och *Jemtland.* Dessa visitationer måste ha skett 1462, då han detta år utfärdade ett bref från Tuna i Medelpad, hvilket ännu finnes i behåll. Såsom ett genomgående drag från dessa jemtländska visitationsresor finner man att de företogos om vintern, enär den långa färden på obanade vägar under annan årstid väl var de höge prelaterna alltför svår, helst de icke alltid förstodo att färdas på hästryggen. Ärkebiskop Jacob Ulfson hvilken eljest flere gånger besökte Jemtland ursäktade sig att han ej kunde komma till ett i Vadstena år 1508 utlyst möte för det stora menföret som påkom, »ty vi äro ingalunda starka till att rida» (jfr *Alin,* Sv. rådets sammansättning under medeltiden s. 23). Den utvalde ärkebiskop Johannes Magni var den siste ärkebiskop, som besökte Jemtland, hvarvid han åtföljdes af en vigd biskop Vincentius, emedan han ej såsom sjelf ovigd kunde utöfva vissa kyrkliga förrättningar.

Författaren påpekar huru kyrkans beskattningsåtgärder måste med en viss varsamhet företagas i Jemtland, hvars innebyggare såsom nämndt i verldsligt afseende lydde under ett annat konungadöme. Såsom grund för förhållandet gällde en af ärkebiskop Nils Alleson och presten, sedermera kaniken i Trondhjem Ellend Styrkarsson å konung Håkans vägnar år 1303 gemensamt uppgjord och på gammal sedvänja grundad konvention, som bekräftades af konung Håkan 1305.

sedermera stadfästades af Håkan Magnusson 1378 och ännu gällde under Jakob Ulfsons tid, som man kan se deraf att den samma då var föremål för olika tolkning. För kyrkans och presterskapets inkomster redogör författaren under särskilda, icke alldeles systematiskt uppräknade titlar. Af dessa måste *peterspenningen* strykas från förteckningen, ehuruväl författaren säger att den »naturligtvis» utgått från Jemtland. En af Upsala-ärkebiskopen Hemming år 1350 utfärdad förklaring upplyser alldeles bestämdt att densamma icke utgick från Helsingland, Ångermanland och Jemtland (SD. VI, n. 4645, Montelius Sv. Tidskrift 1870). Beträffande *offer* synes af ärkebiskop Olofs ofvannämnda bref af 1324 att han för sin del verkligen gjort anspråk på $^1/_3$ deraf. Mycket belysande för presterskapets ställning i förhållande till jemtlänningarne, äfven i afseende på den ekonomiska sidan, är den förordning, ärkebiskop Jacob Ulfson utfärdade från Rödön till jemtlänningarne vid sin första visitation 1471, och det är skada att författaren endast genom citat känt densamma. På grund af dess vigt för tidsskildringen kan det ej vara ur vägen att här referera innehållet af detta herdabref, som återfinnes i en kopiebok, tillhörig riksarkivet. Ärkebiskopen säger sig funnit det oskicket inrotadt, att bönderna i stället för 10:de korn till presterskapet utgöra allenast hvart 15:de och 20:de korn, mot guds, den heliga kyrkans lag och de stadgar som framfarna gode kungar och biskopar dem unnat, och han fruktar att de hårda år och de stora plågor som öfvergått landet hade sin grund i deras syndaskuld och i deras uraktlåtenhet att göra rätt tionde. Ett annat oskick är att de ej ville hålla laga byggnader åt sina prester, utan i stället taga de af kyrkans medel dertill, hvaraf kyrkorna blifva så utblottade att de knappt förmå köpa sig vax och vin till gudstjenstens behof, och emedan de så nödtorftigt byggde prestgårdarna, vilja klerkerna icke gerna blifva qvar der i landet, ty så usla prestgårdar har han ingenstädes funnit. Härtill kommer ock att socknebönderna lösa den fattiga kyrkotionden allenast med 1 öre för spannen, då den eljest gäller 2 och 3 öre kring landet. Under hot af den helga kyrkans näpst bjuder han rättelse häraf: tionden skall fulleligen och redeligen utgöras af korn och råg, fisk, fågel, skinn, »mårdskinn, hermelin, gråskinn eller hvad the helst heta och alla andra tilafling af skog och vatnom». Lagahus i prestgårdarna skola härefter byggas upp på socknens och icke på kyrkans bekostnad; prest och kyrkovärdar få ersätta kyrkan af sitt eget, om de ej sälja kyrkotionden efter gångbart pris. Slutligen beträffande gengärdens utgörande vid biskops visitation hade jemtlänningarna oriktigt tolkat den gifna stadgan derutinnan, att endast de socknar, som biskopen berörde i sin väg, erlade den, då meningen var att äfven annexen till den moderförsamling, han visiterade, skulle deltaga i samma gengärds utgifvande. Härvid påpekas, att ärkebiskopen icke alltid kunde vara i tillfälle att besöka hvarje socken, utan det kunde hända, om ock undantagsvis, att han stämde till sig presterskapet och allmogen i ett mera centralt beläget gäll i landet, och vistades der 5 à 6 dagar, då man kunde fordra att allmogen i samtliga gällen skulle bidraga

till gengärden. — Huruvida denna tolkning af den gamla konventionen kunde anses formelt laglig är en annan fråga. Brefvet är rätt märkligt och vittnar icke synnerligen om jemtlänningarnes välvilja mot sitt presterskap, liksom det å ärkebiskopens sida visar månhet att upprätthålla och om möjligt utvidga de kyrkliga rättigheterna.

Till hvad författaren yttrar angående jemtländska presterskapet ha vi föga af vigt att tillägga. Författaren anför att de flesta presterna i Jemtland voro svenskar och väl en och annan varit infödd jemte: det är antagligt att så varit. Det bref, hvarpå författaren stödjer presten Thorsten Pavalsons jemtländska börd, lemnar dock ej bevis derför, ty köpehandlingen gäller bondens och ej prestens möderne. (Dipl. Norv. VI, n. 476). Beträffande den qvistiga frågan hvilken lag gällde på det kyrkliga området i Jemtland, anser författaren troligt, att norsk lag skulle hafva tillämpats före 1303, men sedermera genom den då upprättade förordningen svensk. Detta antagande synes ganska svårt att både bevisa och vederlägga på grund af brist på belysande rättsfall från förstnämnda period; stadgan föreskrifver väl ock huru i några skall förfaras, men dermed är ej saken på det klara. Visst är att statuter från Upsala synas hafva vunnit tillämpning i Jemtland under medeltidens senare del. Ett rättsfall må ock här anföras, emedan kyrkolag härvid åberopats, dock obestämdt hvilken. Då ärkebiskop Jöns visiterade i Refsund dominica oculi 1526, klagade sockenbönderna på sin kyrkoherde att han tagit från dem ett ödesböle, Skåck benämdt, hvilket de kallade sitt klockarsäte; som bönderna icke hade något bref eller vittnen att åberopa, och sockenpresten icke hade så mycken jord till prestebordet *som kyrkielaghen utvisar,* så dömde ärkebiskopen förenämde Skåck under Refsunds prestbord, (orig. tillh. Refsunds kyrka). Vanligt var under reformationens dagar i Jemtland vid de ständigt återkommande tvisterna om kyrkornas egendom, att landsprosten utsåg 6 prester och fogden lika många bönder, hvilka såsom profsmän gåfvo utslag i saken, hvarpå lagmannen utfärdade dombref. Stod tvisten mellan kronan och kyrkan, synes bekräftelse fordrats af den kunglige länsmannen. Eljest är instansväsendet i Jemtland ett mycket oklart kapitel, och stundom synes man sökt rättslig auktoritet, der man bäst trodde sig finna densamma.

Att jemtländska presterskapet, liksom föröfrigt de nordliga landskapens klerus, varit i allmänhet frikalladt från att närvara vid synodalmötena i Upsala under medeltiden synes man berättigad att sluta af ärkebiskop Nils' statuter 1297; dock voro de norrländska provinsernas kyrkliga förhållanden vid denna tid ännu ej så ordnade att man med säkerhet kan draga någon slutsats för de följande tiderna. Aflägsenheten lade då som långt senare största hindret i vägen. På 1600-talet ansågos endast de norrländska prostarna hafva en viss skyldighet att infinna sig vid prestmötena, ehuru de i allmänhet ursäktade sig för sin frånvaro. Det var denna aflägsenhet. som gaf anledning till en undantagsstadga, hvilken må här omnämnas såsom för författaren förmodligen obekant. Då det upländska presterskapet senast 8 dagar efter påsk hvarje år skulle vid vite af 3 mark hafva från Upsala

domkyrka förskaffat sig den för de katolska bruken öfliga krisman eller heliga oljan, som vid påskhögtiden invigdes, finge presterna i Medelpad, Ångermanland och Jemtland använda fjolårets smörjelse ännu fyra veckor efter påsk, Helsinglands prester tre veckor och Gestriklands tvenne (Stat. synod. ed. Reuterdahl sid. 192).

I en sak synes författaren afgjordt tveksam, nämligen huruvida något gille funnits i Jemtland, men om man ock medgåfve författaren att uttrycket hvari Åsmännens gille omtalas är dunkelt, hafva vi så fullkomligt klara bevis på andra gillens tillvaro i landet, att man icke heller behöfver tveka om det ofvannämnda gillets befintlighet. I *Refsund* fanns ett gille (Dipl. Norv. III 225), hvilket Lange omnämner på samma gång som Åsmännens i Norske klosters hist. Dertill komma ett S:t Peders gille i *Ragunda* samt ett gille i *Alsen*. Tillvaron af Ragunda gillet framgår af ett märkligt bref från priorn i Eskilstuna kloster 1527, hvari han mot kontant ersättning tager Ragunda gillets bröder och systrar i sitt klosters försvar. Brefvet, tillhörigt Upsala univers. bibl., tycktes i förkortad form af *E. M. Fant* i en disputation, De conviviis sacris, suetice Gilden, in Svecia, 1782. Gillet i Alsen omtalas i ett register från medlet af 1500-talet, som uppräknar de egor, hvilka tillhörde Alsens kyrkobord, hvarå uppföres: »en liden hage — som kalldis gillis hage, som man kan slippe hester udi, hvillchen bönndren ville raade ofver, fordi deris gilles stue hafver standitt der i fordum thid» (Alsens kyrkoarkiv). På tal om gillen kunna vi äfven anmärka, att ehuru något kloster ej fanns i Jemtland, predikarebröder, den tidens kolportörer, kommo från Trondhjem och terminerade i Jemtland, hvarvid de enligt egen utsago rönte välvilligt mottagande af befolkningen.

Med synnerlig omsorg har författaren föröfrigt utarbetat kapitlet, som behandlar det sedliga tillståndet i Jemtland, der han ofta ur en ringa antydan dragit skarpsinniga slutsatser ur källorna. Särskildt är att fästa sig vid den sjelfständighet i afseende på eganderätten, som den jemtländska qvinnan åtnjöt och hvarpå författaren framdrager flere otvetydiga exempel. Vi våga dock ej, såsom icke heller författaren sjelf, af de åberopade brefven bestämdt sluta till att i Jemtland syster ärft lika med broder, hvartill skulle fordras att känna förhållandet och värdet af den ärfda egendomens delar. Snarare då ofta omtalas *systerdel* i ett hemman, kunde man sluta att den icke vore lika med *broderdel*, men det vore ock förhastadt, ty det är möjligt att med båda benämningarna endast antydes lagliga åtkomstsättet af en ärfd hemmanspart. Att qvinna ärfde jord med man är i alla fall temligen ovanligt. Men också erfara vi från en senare tidpunkt både anledningen till och följderna af denna jordstyckning, nämligen i ett bref af konung Christian IV af den 15 Augusti 1590 (Norske rigsreg. III, 130), der det talas om det oskick, som förekommer i Jemtland, att deras odelsegendom och jordar vid arfskifte komma i så många parter, att på många ställen 4, 5, 6 eller flere bönder sitta på en gård, der ej kan sås mer än 12 tunnor korn; skälet dertill är att, när någon man dör der i landet, vill ingen af arfvingarna utlotta sig, utan hvar och en

sjelf bruka de små parter, som tillfallit honom i tre eller fyra gårdar, och unnar icke en af medarfvingarne att allena besitta gården, hvaraf följer att den ena tränger den andra och när dyr tid tillkommer måste många rymma landet. För att råda bot derpå föreskrifver konungen att endast hela och halfva gårdar, de förra med minst 6 tunnors, de senare med 3 tunnors utsäde, få förekomma och innehas af en besuten, och att egarne af dessa skola årligen vid laga tid förnöja sina öfriga medarfvingar. — Man ser huru ett folks traditioner äro sega och kunna spåras från tidehvarf till tidehvarf.

Den senare afdelningen af författarens afhandling, som behandlar lutherska tiden, sönderfaller i två kapitel Reformationen (1521—1570) och Jemtland under Throndhjems stift (1570—1645). Det måste ligga i sakens natur att de svårigheter som förorsakades af landets politiska läge nu skulle vid brytningen mellan den verldsliga och andliga makten bringas till sin höjd. Redan förut voro jemtlänningarne ej nöjda med den norska styrelsen, och konung Gustaf synes verkligen haft för afsigt att bemäktiga sig Jemtland, likasom han gjorde med Viken, ehuru händelserna icke tilläto honom fullfölja sin afsigt. På ett klart och öfverskådligt sätt skildrar författaren dessa kyrkligt-politiska förvecklingar. En af dessa kritiska punkter i striden var då konung Gustaf I efter ärkebiskop Johannes Magni flykt indrog biskopstionden från Jemtland till kronan, medan den norske ståthållaren Vincentius Lunge, i det han fällde det spetsiga yttrandet att han hört att de kest och korat konung Gustaf till ärkebiskop, förklarade att landets kyrkor och prester med mera skäl skattade till sin egen herre och konung än till främmande regenter, och förbjöd samma tiondes utgörande, till dess en fullmyndig ärkebiskop blifvit tillsatt, hvarvid slutet dock blef att konung Gustaf, kraftigt understödd af Upsala Domkapitel, tvang den norska fogden att återbära den tionde, han redan tillskansat sig. I denna vigtiga tidpunkt hade konung Gustaf i landsprosten kyrkoherden i Oviken Erik Anderson ett förträffligt stöd och utförare af reformationens sak. Det länder herr N. till förtjenst att först hafva påpekat den märkliga mannens ställning och betydelse i Jemtlands reformationshistoria. Hans föregående öden synes ej vara bekanta. Första gången vi funnit honom omnämnd, är i början af år 1526, då han i egenskap af prost ledsagade ärkebiskop Johannes Magni vid hans visitation i de jemtländska församlingarna. Så finna vi honom i Liths prestgård 7 februari 1526, då den till Upsala domkyrka och ärkebiskopsbordet år 1494 skänkta egendomen Vesterhus utarrenderades. (St. Olofs saga ed. Hadorph s. 171—173). Hans tillträde till prostbefattningen infaller mellan 1520 och 1526, ty hans företrädare Nils Gudmundson i Oviken nämnes ännu lefvande förstnämnda år, enligt det af författaren i not. 10 s. 22 omnämnda brefvet, hvars original vi varit i tillfälle att se, men hvilket oriktigt förts till år 1529 i st. f. 1520. Under hela denna tid står han på sin kyrkas bästa och söker att skydda henne mot de norska fogdarne, som ville rappa åt sig kyrkans egendom och uppviglade bönderna att göra desslikes. Trots denna hans bestämda hållning finna vi honom

i andra afseenden stå i vänligt förhållande till ärkebiskop Olof i Trondhjem. Så lofvar han att ifrån Upsala distingsmarknad sända denne en tegelslagare, hvaraf han är i behof, under det han såsom återtjenst begär att för de jemtländska presternas räkning få 20 kannor romenij till messevin mot jern, som de skola leverera på Levangers marknad (Saml. til det Norske Folks sprog og hist. I, s. 61). Utan tvifvel är det ock han, som förmådde konung Gustaf att för de jemtländska presterna utverka det från dennes sida synnerligen oväntade medgifvandet att de skulle få mottaga testamente efter hvars och ens sista goda vilja, på det de icke skulle komma i sämre ställning än de norska presterna. Som exempel på huru denne man med hela sin själ gick upp i reformationen kan anföras att, ehuru han hade så nära bakom sig hela hierarkiens stolta anspråk, han likväl i ett bref kallar sig »Kongl. Maj:ts vår Kongl. Nådes prost i Jemptelandh». Han öfverlefde blott få år den konung han så troget tjenat, och dog innan sjuåriga krigets vågor vältrade sig in öfver landet.

Ur arbetets sista kapitel, som behandlar Jemtland under Trondhjems stift 1570—1645, få vi endast tillfälle att fästa oss vid upprättandet af landets säkerligen äldsta skola i Vesterhus å Frösön, hvarom konung Fredrik II år 1578 utfärdade befallning och till hvars underhåll han donerade de hemman, som af gammalt legat under Upsala domkyrka, nämligen Vesterhus, Södergården och Ragundastugan. Dess tillvaro blef dock af kort varaktighet. Äfven är att märka samma konungs förbud 1585, hvarigenom inga svenskar hädanefter fingo anställas såsom prester i Jemtland, emedan han befarade att de skulle öka jemtlänningarnas benägenhet för Sverige, hvartill åtskilliga tecken flere gånger visat sig. Ett temligen egendomligt motstycke till detta förbud ha vi funnit i det bref Hernösands förste superintendent Petrus Steuchius mottog från kanslikollegiet så sent som 1676 angående den nystiftade Frösö skola, hvarvid han och hans consistoriales erinrades, att till lärare derstädes »icke några andre subjecta dertill antagas än de som äre infödde svänske».

En och annan föga betydande detaljanmärkning mot afhandlingen kunde väl ännu tilläggas, t. ex. beträffande de gamla jemtländska kyrkornas byggnadsstil (sid. 16), att icke alla saknade absis; Hackås kyrka hade verkligen halfrund absis, som ännu qvarstår, ehuru den gamla kyrkan nu är förvandlad till sakristie. Men vi sluta. Författaren, hvars framställning vi tilltrott oss att i en och annan punkt här komplettera, har med sitt arbete åstadkommit ett litet förträffligt stycke kyrkohistoria, på samma gång han lemnat goda bidrag till skildringen af förevarande landskaps allmänna öden.

L. Bygdén.

Julianus Affällingen. En bild från den döende antiken af Julius Centerwall. 234 ss. Stockholm, Fritze, 1884.

Flere omständigheter förena sig att åt kejsar Juliani historia gifva ett stort intresse. Hans lefnad infaller under den period, som bildar gränsen mellan den gamla tiden och medeltiden, och hans ställning i den strid mellan olika verldsåskådningar, som då utkämpades, är sådan, att betraktandet af hans lif och gerningar måste vara synnerligen egnadt att gifva en tydlig föreställning om de andliga magter, som deltogo i nämda strid. Till det kulturhistoriska intresset sluter sig det psykologiska, som fäster sig vid spörsmålet, huru en intellektuelt och moraliskt rikt utrustad man kunnat, sedan han uppfostrats i den kristna läran, vid mogen ålder öfvergifva denna för att omfatta polyteismens åt undergången vigda sak och detta med en hänförelse, som eljest endast det nya och ungdomsfriska plägar uppväcka. Härtill kommer det deltagande, som ovilkorligen framkallas genom hans ur ärlig öfvertygelse framgångna och oegennyttiga, fastän fruktlösa kamp för en sak, som han ansåg vara mensklighetens, liksom genom hans död, hvilken hann honom, då han ännu stod i mannaålderns blomma, men som dock dröjde länge nog, för att han skulle se sina illusioner skingrade och sin lifsuppgift förfelad. Också hafva allt ifrån »upplysningstidehvarfvet», då man först började ifrågasätta rättmätigheten af den inom kyrkan häfdvunna förkastelsedomen öfver »affällingen», intill senaste tider flere forskare af högre och lägre rang gjort Juliani historia till föremål för undersökning och behandlat den dels såsom delar af större verk dels i form af särskilda monografier. Åtskilligt återstår väl ännu att utreda; men då de historieskrifvare, som de senaste åren sysselsatt sig med Julianus, äro i hufvudsak ense rörande hans karakter, utvecklingshistoria och betydelse, torde man få antaga, att forskningen i dessa frågor kommit till resultat, som skola blifva beständande.

Då en utförligare framställning af Juliani historia hittils saknats inom vår litteratur, har dr Centervall gjort den för kulturhistorien intresserade allmänheten en värdefull tjenst genom att utgifva den bok, hvars titel ofvan anförts. I en lättläst och behaglig form ger han en klar framställning i tidsföljd af Juliani lefnadshistoria, på lämpliga punkter anknytande allmännare skildringar af företeelser inom samtidens lif, i synnerhet det litterära och religiösa, hvarigenom boken alltså blir hvad titeln utlofvar, en tidsbild. Det är en till omfånget högst betydande litteratur både af gamla källskrifter och nyare arbeten, som förf. för lösande af denna omfattande uppgift måst rådfråga. Han har sökt både hvad det ena och det andra slaget af litteratur angår att vara så fullständig som möjligt, hvarom de talrika noterna bära vitne; i fråga om alla uppgifter af större vigt hänvisas till källorna. Då jag nu går att, i sammanhang med en redogörelse för hvad jag anser för

det väsentliga i hr Centervalls bok, framställa några anmärkningar, vill jag förutskicka den förklaringen, att dessa anmärkningar, om de befinnas grundade, synas mig väga litet i jemförelse med bokens förtjenster.

Efter en allmän inledning, i hvilken hufvudsakligen framhålles den betydelse, som äfven *reaktionens* män ega för menskligheters utveckling, omnämner förf. Constantin den stores död och det kort derpå följande blodbadet på hans slägtingar, hvilket på den då sexårige Julianus gjorde ett outplånligt intryck, som är af icke ringa betydelse för förklaringen af hans karaktersutveckling. Förf. betviflar ej, att Constantius var upphofsmannen till detta gräsliga dåd. Det kan dock på grund af olika uppgifter i källorna icke bestämdt afgöras, huruvida Constantius uppviglat soldaterna till mördandet, eller om dessa, missnöjda deröfver att äfven andra än Constantins söner skulle få del i regeringen, nu, såsom så ofta vid tronskiften under romerska kejsardömet, handlat på eget beråd och Constantius under upploppet spelat en passiv rol. Det förra påstås af Julianus och Athanasius, båda personliga fiender till Constantius, samt af Zosimus, hätsk motståndare till kristendomen; det senare af Victor, Eutropius m. fl. Öfverhufvud synes det mig, att förf. mera än billigt är nedsätter Constantius och att han icke gör rättvisa åt de goda egenskaper, som på grund af denne kejsares regeringshandlingar måste antagas hafva funnits hos honom jemte de obestridliga felen. Ty då man betraktar Constantii oaflåtliga och delvis äfven framgångsrika verksamhet för bevarandet af rikets enhet, huru han ständigt personligen är i fält mot yttre och inre fiender, samt huru han arbetar för att hejda splittringen bland de kristne, synes det orättvist att frånkänna honom känsla för sitt furstliga kalls pligter och duglighet i deras fyllande. Förf:s ord (sid. 14), »att månhet om sin egen makt och majestät och misstänksamhet mot hvarje skugga af intrång i densamma var ett hufvuddrag hos Constantius» innehålla utan tvifvel en riktig karakteristik. Att han öfver allt annat satt sin kejserliga makt, att han vid dennas värnande ådagalagt en genom erfarenheten blott alltför väl berättigad misstänksamhet, att han, när han ansåg sin ställning hotad, icke känt någon skoning och hvarken skytt våld eller list, allt detta synes obestridligt. Men detta är ej liktydigt med, att han varit »småaktigt afundsam» och »lifrädd». Hans uppträdande inför Vetranios upproriska soldater vitnar dock icke blott om arg list, utan äfven om mod och beslutsamhet. Beskyllningarna för »dålig krigsledning» framställas af hans vedersakare; den omständigheten att han icke afstod en fotsbredd mark åt rikets talrika fiender talar för motsatsen. Äfven hans samtida motståndare erkänna hans måttlighet och renhet i sitt enskilda lif. Och då han till Cæsar i Gallien förordnade Julianus, hvilken hade så många skäl att hata honom, månne det icke kan bedömas så, att Constantius i trängande omständigheter kunde låta statens bästa gå före sin egen säkerhet? Både i fråga om denna sak och flere andra tillägger förf. Constantius de sämsta bevekelsegrunder, ehuru andra och bättre äro lika

eller mera sannolika; så t. ex. ang. befallningen till Julianus att skicka trupper från Gallien till Östern.

Under skildringen af Juliani barnaår uppehåller sig förf. isynnerhet vid hans sysslande med den äldre helleniska litteraturen under ledning af en för denna entusiastisk pedagog och ser i den härigenom väckta hänförelsen för forntidens skalder och vise med rätta det frö, ur hvilket hans affall skulle uppspira. Såsom vigtig i samma afseende framhålles också med rätta den benägenhet för mystik, som enligt Juliani egen utsago [1]) redan i hans barndom tog sig uttryck i en andaktsfull beundran för solens och himmelens majestät. Hatet till Constantius kan också hafva bidragit till att aflägsna honom från dennes religion, ehuru detta visserligen icke är säkert. Men då förf. redan i fråga om Juliani vistelse i Constantinopel, alltså i fråga om tiden före hans fjortonde år, talar om hans kamp att finna sanningen, som skall hafva haft till följd en förökad värme för kristendomen, synes han tilltro gossen för mycket. Antagligare är väl, att Julianus den tiden deltagit i den kristna gudstjensten utan värme, men äfven utan att reflektera öfver någon konflikt mellan hans helleniska sympatier och den religion han till det yttre utöfvade.

Deremot synes det icke osannolikt, att Julianus under vistelsen i Macellum de närmaste sex åren icke blott nödtvungen utöfvat embetet af lector i Cæsarea — icke Nikomedia, såsom förf. sid. 13 och 144 uppgifver — och bygt kapell på martyrgrafvar, utan verkligen varit en uppriktig och varm kristen. Den djupa insigt i kristendomens urkunder, hvilken han ådagalägger i polemiken mot de kristne, och den klara uppfattning af kristendomens sanna väsen, som röjer sig i hans försök att på sin nya skapelse, den helleniska kyrkan, öfverflytta den kristna kyrkans kärleksverksamhet, berättiga till den förmodan, att han en gång varit en verklig kristen, hvilket svårligen kan ha varit fallet under någon annan del af hans lif än denna fängelsetid i Macellum.

Efter återkomsten till Constantinopel återtager Julianus sina afbrutna studier, men skickas snart, troligen till följd af Constantii misstänksamhet, till Mindre Asien, der han blir bekant med neoplatonska filosofer. [2]) Då denna bekantskap enligt alla hans biografers mening är den egentliga orsaken dertill, att de frön till affall, som redan funnos i hans själ, utvecklade sig och buro frukt, egnar förf. med fullt

[1]) I det stycke ur Juliani tal till solen, som anföres sid. 11, öfversätter förf.: »jag lemnade allt för att under klara och molnfria nätter få betrakta himlahvalfvets skönhet, utan att förstå hvad man sade mig derom eller hvarför jag gjorde det». Jag skulle vilja öfversätta så: »när jag gick ut klara och molnfria nätter, försjönk jag, glömmande allt, i betraktande af de himmelska tingens skönhet utan att förstå, om någon talade till mig, och utan att tänka på hvad jag gjorde.»

[2]) Förf. låter Libanius vid denna tid vistas i Nikomedia och uppger sig hemta data ang. denne rhetor från Sievers, Leben des Libanius. Men Sievers anser sannolikt, att Libanii femåriga vistelse i Nikomedia börjat 342, och låter Julianus redan 345, således före resan till Macellum, uppehålla sig i Nikomedia samtidigt med Libanius (se anf. arb. sid. 52 not. 7 och 54 not. 5).

skäl en utförlig behandling åt den i många afseenden intressanta företeelse, som kallas neoplatonismen. Huruvida förf:s i raska drag framställda bild af Platos idélära i allt är riktig, vågar jag ej bedöma och vill blott anmärka, att Plato ingenstädes, så vidt jag vet, bestämdt tillägger idéerna, icke ens den högsta idén, personlighet. Derefter följer en lika kort framställning af Platos lära om själen. Enligt förf. lär Plato att själarna skapats af demiurgen, således hafva början i tiden, men att de deremot icke hafva något slut. Så lär verkligen Plato i den fantastiska dialogen Timaeus. Men då han i sina i vetenskaplig form hållna skrifter, hvilka väl företrädesvis kunna göra anspråk på att uttrycka hans verkliga mening, tvärtom säger att själarna sakna början lika väl som slut, hvilket också följer af de bekanta bevisen för själens odödlighet, torde man få antaga, att berättelsen om skapelsen genom demiurgen är en mytisk omklädnad för tanken att själen har sin yttersta grund i Gud. Likaledes tror jag ej, att förf. uttrycker Platosv erkliga åsigt, då han låter »återerinringen» bestå i ett entusiastiskt tillstånd, »ett heligt vansinne», under hvilket menniskan lemnar det abstrakta tänkandet djupt under sig. Då Plato kallar vetandet en återerinring, menar han väl, att då menniskan ur de enskilda föreställningarne genom abstraherande utvecklar allmänna begrepp, hon genom de sinliga tingen erinras om dessas eviga urbilder, idéerna, hvilka hon skådat i en tidigare lifsform. För Plato liksom för Sokrates är tänkandet enda medlet att vinna sann kunskap; det skulle dröja ännu tre århundraden, innan läran om ekstasen genom Philo för första gången tog sitt inträde inom den helleniska filosofien, samt ytterligare två århundraden, innan den blef allmännare omfattad.

Derefter visar förf., huru en naturlig utveckling ledde hos de bildade dels till skepsis dels till materialism, under det att hos den stora massan mystiska religionsformer, sedan gammalt inhemska hos Österlandets folk[1]), vunno allt större utbredning; han skildrar den djupa känsla af syndaskuld och den trängtan efter försoning, som mot forntidens slut under intrycket af de allmänna olyckorna grep menskligheten. Sådan var den allmänna stämningen, då kristendomen uppträdde, bjudande tröst och frid åt bekymrade själar. Den hade redan länge i stillhet utbredt sig, då den fick en rival i neoplatonismen. Denna vill vara både filosofi och religion, tillfredsställa både förståndet och känslan. Den vill rädda polyteismen genom att antaga en mängd undergudar, hvilka förestå de serskilda nationerna. Det mystiska draget i densamma urartar snart derhän, att dess bekännare öfva magi och trolldom. En olikhet mellan neoplatonismen och kristendomen består, säger förf. riktigt, deri, att den förra lämpar sig blott för de bildade och förnäme, den senare vänder sig företrädesvis till de arbetande och betungade. I Mindre Asien har neoplato-

[1]) Sid. 26 talar förf. om de vädurs- och tjuroffers blod, som anbefalts as Mithras' tjenare. De s. k. taurobolierna höra icke till Mithras', utan till Magna Maters och Attys' kult. Hvem är Adrasteia, som samma sida säges flykta? Månne den Astraea, som nämnes Ovid. Metam. I, 150?

nismen sin hufvudhärd. Här gör Julianus dess bekantskap och vinnes fullständigt för densamma; denna lära tillfredsställer hans benägenhet för mystik, på samma gång den väl förlikar sig med hans beundran för den helleniska forntiden.

Efter Galli afrättning kallas Julianus till kejsaren i Milano och sändes derpå till Athen. Härtill anknyter förf. en utförlig och liflig skildring af det egendomliga universitetslifvet i Athen. I denna det forna Greklands bildningshärd, under intrycket af dess stolta minnen och ännu fortlefvande traditioner, stärkes Julianus i sitt beslut att öfvergifva kristendomen, ehuru han af omständigheterna tvingas att hålla sitt affall hemligt. Sedan skildras de händelser, som ledde till Juliani utnämning till Cæsar, och hans ståthållarskap i Gallien, glanspunkten i hans lefnad.[1]) Hans krigsföretag skildras ej i detalj; endast hans mest lysande bedrift, segern vid Strassburg, berättas utförligt efter Ammiani starkt rhetoriska målning af detta slag; den del, som handlar om germanernas flykt, hvilken förf. inrycker ordagrant, har dock knappast något värde annat än som profbit på det rhetoriska maneret, hvilket plägar framträda synnerligen starkt på sanningens bekostnad just i bataljmålningar. Angående Juliani uppror mot Constantius, hvartill förf. nu öfvergår, ega vi utförliga och i hufvudsak öfverensstämmande redogörelser hos Julianus sjelf i hans bref till athenarne, skrifvet i afsigt att rättfärdiga detta steg, och hos Ammianus. Enligt båda har Julianus, utropad till Augustus under ett soldatupplopp, som föranledts af Constantii okloka åtgärder, först då han ställdes i valet mellan att falla för sina soldaters svärd eller antaga den af dem erbjudna värdigheten, beslutit sig för det senare. Förf. godkänner denna berättelse på grund af några omständigheter, hvilka dock omförmälas endast hos dessa samma sagesmän. Den omständigheten att Julianus afstyrkt truppernas marsch genom Paris, hvarpå förf. i synnerhet lägger vigt, kan väl icke bevisa något, med mindre han ansett en sådan åtgärd medföra någon fara för uppresning, hvilket han dock ej sjelf uppgifver. Och då trupperna verkligen kommit till Paris, hyste han ju enligt sin egen med de dyraste eder

[1]) Sid. 60 säger förf., efter Juliani Ep. ad Athen. p. 279 A. att »germanerna gått öfver Rhein och framskjutit sina förposter ända till femton mil i Gallien; de aflägsnaste bland barbarerna stodo ej mer än fem mil nordost om Rhein». Förf. anmärker i en not att Talbot i sin öfversättning missförstått stället. Enligt min mening ha både Talbot och förf. missförstått stället. Julianus vill säga, att germanerna bebodde en landsträcka af 5 mils bredd v. om Rhen utefter hela flodens längd (οἱ πρὸς ἡμᾶς οἰκοῦντες ἔσχατοι = de, som bo oss närmast); emellan denna sträcka och den, som Romarne ännu innehade, vore ett område af 15 mils bredd, som på grund af Germanernas härjningar stod öde och folktomt. Strax nedanför säger förf.: »andra städer hade blifvit öfvergifna af innevånarne, ehuru barbarerna ej närmat sig dem». Julianus har på ofvan anförda ställe, der denna uppgift måste vara hemtad, παρῴκουν, hvilket ej betyder »närmat sig», utan »voro bosatta bredvid»; det syftas på städerna i den ofvan nämda öfvergifna landsträckan. Sid. 77 säges, att Florentius ville i Gallien indrifva ännu högre personliga afgifter (capitatio) än förut. Men då Ammianus på i fråga varande ställe (XVII, 3) talar om possessores och indictiones, är tydligt, att det är fråga om grundskatten, hvilken också kallas capitatio.

bekräftade försäkran icke den aflägsnaste tanke på att trupperna närde planer att utropa honom till kejsare. Det lär väl på grund af källornas partiska natur förblifva outredt, om Julianus vid uppresningen varit aktiv eller icke. Vid läsningen af hans ofvan nämda sjelfförsvar kan jag icke värja mig för intrycket, att hans samvete icke är så rent, som han vill intala andra och sig sjelf.

Sedan Julianus blifvit erkänd såsom ensam herskare öfver hela romerska riket, var en af hans första åtgärder att låta afkunna och verkställa de strängaste domar öfver Constantii förtroendemän, hvilka domar enligt förf. alla utom en vunno bifall af samtidens bästa män. Hvar den uppgiften är hemtad, vet jag ej, men Ammianus, som så varmt sympatiserar med Julianus, klandrar de flesta af dessa domar såsom obilligt hårda. Då Ammianus svårligen kan hafva uttalat ett obefogadt klander, så torde Julianus icke kunna fritagas från beskyllningen att af hat till sin företrädare hafva låtit förleda sig till förföljelse mot hans vänner. I öfrigt har förf. helt visst i Juliani egna vedersakares erkännande eller tystnad tillräckligt stöd för sin åsigt, då han karakteriserar hans styrelse såsom utmärkt af mildhet, outtröttlig arbetsamhet och oväld i rättskipningen, hans enskilda lif såsom utmärkt af måttlighet och renhet.

I fråga om Juliani regering fäster sig hufvudintresset vid hans sträfvanden att undertrycka kristendomen och reformera hedendomen. Till den afdelning, som handlar härom, har förf. sparat den utförligare redogörelsen för neoplatonismen såsom varande den källa, ur hvilken Julianus hemtade de idéer, som ledde honom vid nämda sträfvanden. Det skulle föra mig för långt att följa förf. i hans intressanta framställning af skälen hvarföre Julianus så tilltalades af densamma. Jag vill endast påpeka att såsom en hufvudorsak framhålles, hurusom neoplatonismens lära, att det finnes en mängd undergudar, af hvilka somliga förestå de serskilda folken, ledde till den slutsatsen, att de olika folkens lagar, inrättningar och seder äro uttryck af de gudars väsende, under hvilka de lyda, och således såsom gudomliga böra vara oföränderliga; Julianus fick härigenom stöd för sin åsigt om den helleniska fornålderns förträfflighet och en maning att verka för dess återupplifvande; de kristne vore, med sin nya, för alla gemensamma religionsform, enligt hans mening upproriske mot verldens stadgade ordning. I full öfverensstämmelse med neoplatonismens mystiska karakter använder Julianus vid förklaringen af myterna i rikligt mått det allegoriska tolkningssättet, hvilket i allmänhet tilltalade tidens lynne. — Förf. ger derefter en öfversigt af innehållet i den del af Juliani skrift mot de kristne, som är oss bekant genom utdragen hos Cyrillus. Några anmärkningar vid denna redogörelse må tillåtas mig. Enligt förf. framställer Julianus straxt i början den åsigt, att menniskan kommit till sitt begrepp om Gud genom det skapades, i synnerhet himlens, storhet, majestät och ordning, hvilka göra det nödvändigt att antaga en första orsak. Juliani mening på i fråga varande ställe synes mig vara: gudsbegreppet är nedlagdt hos menniskan af naturen, förvärfvas icke; detta bevisas bl.

a. af den dragningskraft, som himlen och dess stjernor ovilkorligen utöfva på alla; då menniskan sedan ger akt på de himmelska tingens ordning och harmoni, vinner den naturliga tron på deras gudomlighet bekräftelse genom reflexionen. Vidare synes det mig, att förf. bort tydligare än som skett göra reda för hvarföre Julianus finner den mosaiska skapelseteorin med dess »varde» orimlig, då det dervid är fråga om sjelfva grundskilnaden mellan å ena sidan judendomens och kristendomens teistiska åskådningssätt ang. förhållandet mellan Gud och verlden och å den andra hedendomens panteistiska. Mot Moses' åsigt, att verlden frambragts genom en viljeakt af Gud, sätter Julianus den enligt hans förmenande platonska teorin, att den synliga verlden genom en rad af mellanformer af naturnödvändighet framgått ur Gud. Sid. 151 låter förf. Julianus säga, att Salomo ej kan jemföras med Isokrates; »visserligen hade Salomo den förtjensten att han dyrkade helleniska gudar, men af det skälet att han blef förledd af en qvinna», hvilket skall ge Julianus anledning att uttrycka sitt förakt. Julianus mening är, tyckes mig, följande: Salomo började dyrka helleniska gudar, icke, såsom judarne påstå, emedan han förleddes af en qvinna (ty hvar blefve då hans visdom af?), utan emedan hans ögon öppnades för sanningen.

Innan förf. från Juliani åsigter öfvergår till hans handlingar, skildras den kristna kyrkans tillstånd. Sid. 163 säges, att biskoparne fritt valdes af församlingarna. På Juliani tid torde dock församlingarnas inflytande på val af högsta kyrklig styresman, åtminstone i Östern, hafva inskränkt sig till en icke alltid respekterad förslagsrätt: afgörandet låg, om icke kejsaren sjelf täcktes ingripa, hos provinsens biskopar. Att biskopen, såsom sid. 164 säges, redan då rådde på den verldsliga öfverheten, ja på kejsaren sjelf, är knappast riktigt; alla kejsarne af Constantins hus förstodo väl att göra sin makt gällande mot kyrkan. Riktigt är icke, att biskopen var af sedvana tvungen att lefva ogift; åsigten om det gifta ståndets oförenlighet med den högsta andliga värdigheten hade ännu icke stadgat sig, ehuru visserligen coelibatet ansågs förtjenstfullt. I fråga så väl om biskoparnes domsrätt öfver sitt presterskap som deras rätt att dömas af sina likar hade brottmål bort undantagas.

Det skulle föra oss för långt att redogöra för förf:s framställning af Juliani kamp mot kristendomen och vi hänvisa läsaren till den sakrika framställningen.

Planen till fälttåget mot Persien, hvars beskrifning afslutar boken, är betecknande för Juliani ständigt med gigantiska hugskott sysselsatta själ; han ville gå i Alexanders fotspår; han drömde om Indiens eröfring, d. v. s. romarväldets utsträckning till verldens gräns[1]) och räknade för detta företag fullt och fast på bistånd af de gamla gudarne. Under fälttåget lade han vid flere tillfällen mod och fältherresskicklig-

[1]) Förf. har, så vidt jag kan se, ingenstädes framhållit denna för Juliani karakteristik vigtiga synpunkt vid bedömandet af hans persiska fälttåg.

het i dagen.[1]) Men just hans fasta tro på gudarnes hjelp vid sitt storartade företag förledde honom att, med åsidosättande af all försigtighet, intränga för djupt i det persiska riket och vållade fälttågets misslyckande och hans egen död.

Härmed ha vi kommit till slutet af Hr Centervalls talangfulla skildring, som både för ämnet och framställningssättet väl förtjenar en närmare bekantskap.

S. F. D.

Vingt années de république parlementaire au dixseptième siècle. **Jean de Witt** grand-pensionnaire de Hollande. Par A. Lefèvre Pontalis. Tom. 1, 2. 544 + 572 ss. Paris 1884.

Såsom redan titeln visar, berör ofvannämda arbete ett af de vigtigaste skedena i 17:de århundradets historia. Författaren har tagit till sin uppgift att teckna en af denna tids märkligaste statsmän och hans politiska lifsgerning. Ämnet är rikt, ty de Witt har förknippat sitt namn ej blott med sitt fosterlands historia, utan äfven med Europas. Han har ej allenast, såsom ledare af det oligarkiska parti, hvilket i 22 år uteställde oraniska huset från makten och med utveckling af författningens aristokratiska och federativa drag häfdade provinsen Hollands öfvermakt inom unionen, spelat en utomordentlig rol i Nederländernas historia, utan han har äfven som förste representant för det land, hvilket då ännu gjorde anspråk på att beherrska hafven, tagit en verksam del i lösningen af alla sin tids brännande europeiska spörsmål. Han förlorar ej häller på att jämföras med de statsmän, som samtidigt länkade Englands och Frankrikes öden, en Cromwell och en Mazarin.

Den bild af de Witts personlighet som författaren gifver är i hög grad tilltalande. Det förefaller stundom, som trädde en af den klassiska tidens stora republikanska karaktärer fram för våra ögon, endast förädlad af kristendomens anda och smidigare till ytan genom umgängeslifvets förfining och det diplomatiska lifvets fordringar. Och den pietet och kärlek till sanningen, med hvilken författaren tecknar hufvudpersonen i sin stora tafla, både lyser och värmer läsaren. Det är ock en af arbetets största förtjenster, att dess författare uppenbarligen sträfvat att låta sanningen komma till heders, utan att bekymra sig om han sålunda kan komma att stöta nationella fördomar eller gängse traditioner för hufvudet. Man skulle kunna anmärka, att han tecknat sin hjelte i alltför ljus dager, men vi böra äfven tillägga att, om han ej alltid träffat det rätta, så har det visserligen ej varit af brist på god vilja. Tendentiöst författareskap är honom främmande och sin egen person håller han aldeles undan. Detta vackra drag åter-

[1] Slaget vid Ctesiphon stod icke *före*, utan *efter* härens öfvergång öfver Tigris — naturligtvis, eftersom Ctesiphon ligger på Tigris' venstra strand.

speglar sig äfven i hans stil, hvilken på samma gång den utmärkes af sedvanlig fransysk elegans, tillika bär prägeln af osökt enkelhet.

Med en energi som är värd alt erkännande har författaren, efter hvad det tyckes, till botten genomgått hvad arkiven i Haag haft att erbjuda och tillika rådfrågat samlingarna i Paris och London, hvarjämte de flesta tryckta nederländska källskrifter och bearbetningar synas varit honom bekanta. Det är då naturligt, att hans arbete i mycket skall vara en verklig grufva af nya och intressanta uppgifter. Detta gäller dock hufvudsakligen hvad som rörer Nederländernas inre historia och dess politiska beröring med Frankrike, Spanien och England. Hvad däremot angår republikens politik i öster gent emot de tyska furstarne och särskildt i norr gentemot de skandinaviska staterna, lemnar det åtskilligt öfrigt att önska. Och här måste vi förnya den anmärkning som en engelsk recensent (i Edinb. Review) redan framstält. Liksom han erinrar, att engelska källor äro ej mindre nödiga än franska och nederländska för att belysa frågor som röra England, så måste äfven vi påpeka, att för en fullständig kännedom om Nederländernas kontinentala politik och deras så vigtiga maritima och politiska intressen i Östersjön är bekantskapen med tyska och nordiska källor oundgänglig. Det må nu vara sant, att det är ingen ringa begäran denna, att författaren skulle lära sig de svåra och föga kända skandinaviska språken, ehuru för den som redan fullkomligt beherrskar det holländska språket är dock svårigheten ej så synnerligt stor. Men det synes oss i alla fall en afgjord sak, att hvarje försök att utan kännedom om våra källor teckna det protestantiska Europas historia från Gustaf Adolfs tid till Karl XII:s fall måste vara med en kännbar brist behäftadt. Vi hafva för den tid som nu är i fråga dock att bjuda på sådana saker som Carlsons välkända stora verk, Weibulls förträffliga utredning af omslaget år 1672 i vårt politiska system, för att ej tala om flera smärre afhandlingar och talrika aktstycken. Bland danska källor erbjuda särskildt Beckers Samlingar etc. (i hvilka bland annat finnas utdrag ur v. Beuningens depescher till de Witt) vigtiga bidrag; och Regesta diplomatica hist. Daniæ innehålla ett ovärderligt register till nordiska krigets historia. För öfrigt är Carlsons historia öfversatt till tyska språket, och för detta är ej författaren främmande, efter han på några ställen anfört tyska källor. Kanske dock att han ej tillräckligt beherrskar språket för att utan svårighet tillgodogöra sig dess litteratur, efter han blott på två ställen citerar Droysens välkända arbete efter originalet, på ett tredje åter efter dess franska öfversättning och i öfrigt af tyska källor blott åberopar en artikel i Sybels Zieaschrift och ett mindre arbete. Om så är, måste man djupt beklagt förhållandet, då man ser huru allvarsamt förf. tager sin uppgift och huru ifrigt han öser ur de källor som stått honom till buds. Det är ej svårt att se, att hans arbete skulle vunnit på att han bättre rådfrågat Droysens verk eller gjort bekantskap med Rankes mästerverk öfver Englands och Frankrikes historia, för att ej tala om de rika bidrag som äro samlade i de många banden af »Urkunden und Aktenstücke zur Gesch. d. kurfürst. Fr. Wilh. v. Brandenburg».

Hvad förf. gifver är emellertid så rikt och intressant, att hans arbete otvifvelaktigt utgör en vigtig insats i den digra literatur om de Witt och hans tid, hvars äldsta partier sågo dagen redan i storpensionärens egen lifstid. Särskildt måste vi påpeka den omsorg med hvilken han tecknar republikens månghöfdade och svårbegripliga författning, de porträtt han gifver af de ledande personligheterna, den grundlighet och ärlighet med hvilken den inre partistriden skildras och det nya rika ljus som faller öfver vissa delar af de Witts omfattande politiska verksamhet, om det ock ej bör förglömmas att i afseende på beröringen med Frankrike har Mignet för tiden efter 1660 i sitt stora arbete undangjort en betydlig del. Ett kapitel som författaren endast i förbigående berör är historien om Nederländernas maritima och kommersiella utveckling. Det skulle varit af stort intresse att i detta afseende få mera ljus, alldenstund republikens handel, sjöfart och industri bilda underlaget för dess historia, men det hade varit kanske för mycket att fordra, att ett arbete om Nederländernas politiska historia skulle inlåtit sig på detta vidlyftiga och svåra fält. Och det förtjenar att särskildt nämnas, att arbetet innehåller intressanta upplysningar om de finansiella förhållandena.[1])

Men det är på tiden att vi öfvergå till att i korthet redogöra för arbetets vigtigaste innehåll. Förf. begynner med en varm teckning af det friska och kraftfulla lif som vid århundradets midt rörde sig på alla områden, literaturens och religionens, ej mindre än handelns och politikens, inom denna till det yttre så lilla stat, hvilken dock genom sin handlingskraft och däraf alstrade rikedom tillkämpat sig en plats bland Europas stormakter. Därpå utreder han denna inkrånglade författning, hvars många underligheter endast kunna ur dess historia förklaras. Någon verklig statsenhet fans icke; republiken var blott en federation af suveräna stater, i hvilken de yttre sammanhållande banden utgjordes af å ena sidan oraniska husets maktställning, förvärfvad genom 80-åriga förtjenster och stödd på innehafvandet af ståthållare- och generalkaptens-värdigheterna, å andra sidan Generalständerna eller församlingen af de särskilda staternas representanter. Och liksom Generalständerna nästan i alt förlamades af provinsständernas suveränitet, så voro dessa i sin ordning ej mindre beroende af de enskilda städerna; i bägge instanserna fans så godt som ett liberum veto, hvaraf all samverksamhet oupphörligt hämmades. Utan utveckling af en verklig enhet består emellertid ingen stat i längden, men mot den enhet, som här naturligen erbjöd sig i en skärpt samverkan af den oraniska furstemakten och Generalständer-institutionen, reste sig ett fruktansvärdt hinder i den öfvermäktiga ställning som provinsen Holland in-

[1]) Vi kunna ej här underlåta att anmärka, att det skulle för en riktig uppfattning af de siffror som meddelas varit önskligt att förf. gifvit några upplysningar om mynt och andra värden. Floriner och livres förblifva dessförutan blott tomma namn. Visserligen kan man af I, s. 525 se, att livren var 2.15 francs, men om livren är = med florin får man ej veta, än mindre bägges köpvärde jämfördt med nuvarande franken. Och I, s. 150 måste livren tydligen vara detsamma som livre sterling, hvilken vid denna tid gälde 10 gulden (floriner).

tog inom republiken. I rikedom uppvägde den ensam alla de sex andre tillsammans; den betalade 58 procent af de gemensamma utgifterna. Det var då mindre underligt, om dess stolta republikanskt sinnade familjer ej ville veta af något tilldragande af enhetsbandet, som kunde försvaga deras afgörande inflytelse på republikens öden. Mellan dessa bägge poler vacklade republikens författning, då det år 1650 kom till en afgörande kris. Vilhelm II hade i sin sträfvan att utvidga sin makt i det inre och att öka hären, för att i det yttre kunna upptaga en offensiv politik, sökt med vapen i hand qväsa det republikanska partiet. Försöket hade endast delvis lyckats. Men en naturlig följd däraf var, att då han några månader senare bortrycktes af döden, inträdde en oundviklig reaktion till förmån för Holland och den republikanska författningen, så mycket mera som han endast efterlemnade en 8 dagar efter hans död född son, den sedan så ryktbare Vilhelm III, och oraniska partiet, i öfrigt inom sig splittradt, stod utan hufvud. I denna reaktion tog de Witt, som redan i Dec. 1650, såsom pensionär för Dordrecht inträdt i det politiska lifvet, en verksam del. Hans ovanliga begåfning och öfverlägsna personlighet gjorde honom snart till partiets främste man, och det väckte därför ingen förvåning, att, när år 1653 värdigheten af Hollands storpensionär (som redan betydde ungefär detsamma som republikens premierminister) blef ledig, kallades han att vid 28 års ålder midt under det så hotande kriget med England öfvertaga republikens ledning.

Hans politiska system i det inre var redan nu och förblef så till hans fall, att med begagnande af sin fäderneprovins faktiska hegemoni styra republiken genom Hollands ständer, hvilkas målsman han var. För att nå sitt mål har han ej tvekat att lossa på det band som sammanhöll de 7 provinserna till ett helt och ständigt inskärpt satsen om de enskilda staternas fulla suveränitet. Man skulle först nästan vara böjd att tro, att han här endast gjort en dygd af nödvändigheten, i det han ansett, att i en så svagt sammanfogad union med så otympliga former i öfrigt enda möjligheten till sammanhållning vore att göra Holland så oberoende och mäktigt, att det kunde diktera sin vilja för republiken. Men det ser verkligen ut som om denna politik hvilat på den fulla öfvertygelsen om dess rättmätighet; han har upprepade gånger, enskildt och offentligen, uttalat, att hvarje provins var en suverän republik och att unionen blott var en förening till gemensamt försvar. Det är nu visserligen ej svårt att förstå, att den som växt upp med blicken stängd inom en dylik synkrets kunde gå ut i lifvet med dessa åsigter, men det är nästan obegripligt, att en så skarpsynt och klok man ej skulle, med blicken vidgad genom sin ställning i statens medelpunkt, kommit till insigt om, att den konseqventa tillämpningen af detta program måste undergräfva det statssamfund, som kallades den Nederländska unionen. Vittnar dock detta om brist på den framtidsblick som är statsmannens största ära, ligger emellertid å andra sidan ett bevis på hans ovanliga förmåga däri, att han med just denna på samma gång tunga och svaga regeringsmaskin kunnat genomföra så stora ting.

Ty en ovanlig man var han. Republikanskt enkel i sitt lif, allvarlig till sin karaktär, dock utan ringaste puritanska anstrykning, i smidighet vuxen alla samtida diplomater, i viljekraft och karaktärens renhet dem öfverlägsen (äfven hans argaste fiender måste erkänna hans obesticklighet), aldrig hvilande i sitt arbete, af okufligt mod och stor rikedom på utvägar samt slutligen i besittning af en ovanlig förmåga att vinna menniskor och med ordets makt öfvertyga motsträfviga församlingar, har han i mer än tvänne decennier, fulla af strider och faror, förstått att åt sitt fosterland häfda en ärofull ställning i Europa. I mycket synes han oss erinra om Axel Oxenstjerna; liksom denne egde han denna, det rena samvetets och den kristliga förtröstans, oskattbara lycka att kunna med kläderna bortlägga bekymren.

Han kallades till makten vid en tidpunkt, då Nederländerna mätte sina krafter med systerrepubliken England och hotades med att duka under för den nya och uppåtsträfvande medtäflaren om makten öfver hafven. Lemnad ensam i striden måste de Witt köpa freden på hårda vilkor. Den ofvannämda engelska recensenten har vid denna punkt lemnat den intressanta upplysningen, att det var först nu, vid fredsunderhandlingen 1653, ej år 1651 före brytningen, som England framträdde med fordran på en sammansmältning af de begge republikerna. Vi skulle vilja anmärka, att det synes oss för stor ära (s. 155), att tillskrifva v. Beuningens verksamhet i Stockholm hedern af att hafva tillbakahållit en krigsförklaring från Sveriges sida. Alla kända handlingar utvisa, att man här ingalunda tänkte på att inblanda sig i sjömakternas strider, om man ock hjertligen unnade Nederländerna all möjlig förödmjukelse. I stället kunde förf. kanske nämt något om Nederländernas underhandlingar i Polen, hvilka otvifvelaktigt befordrat Joh. Kasimirs motsträfviga hållning och sålunda bidragit att framkalla det nordiska kriget 1655—1660. Med intresse läser man förf:s skildring af historien om seklusions-akten, detta Cromwells vilkor för freden 1654, genom hvilken Hollands ständer förbundo sig att aldrig inrymma någon makt inom sin provins åt prinsen af Oranien och aldrig samtycka till att något dylikt skedde inom unionen. Man har länge sagt att de Witt sjelf sannolikt ingifvit Cromwell denna tanke. De handlingar förf. anför bevisa dock ovederläggligen, att han stretat emot i det längsta. I öfrigt synes oss dock som skulle hela hans politik vittna för, att resultatet ej var honom okärt, ehuru han fullväl insåg faran af sättet, som ovilkorligen måste sätta vapen i händerna på det oraniska partiet.

Ty detta var ingalunda att förakta. Tre provinser lade från första stund afgjorda oraniska sympatier i dagen; de kalvinistiska presterna förde söndagligen samma talan från predikstolen; inom hären och flottan förekommo oupphörligt betänkliga symptom af tillgifvenhet för det hus, som i första ledet kämpat republikens strider. Det var endast bristen på ledare, som gjorde dessa företeelser för ögonblicket mindre farliga; i alla händelser har de Witt klarligen för mycket underskattat deras betydelse. — Förvånande är emellertid att se den maktställning han inom kort genom klokhet och fasthet förvärfvade

republiken. Knappt tvenne år efter den förödmjukande freden med England vågade han hota Frankrike med krig, när detta ej syntes vilja afstå från att kränka Nederländernas kommersiella intressen, och än starkare gjorde han sitt lands inflytande gällande i det stora nordiska kriget, som uppväxte ur Karl X:s anfall på Polen.

Just här skulle varit synnerligen önskligt, att förf. kunnat rådfråga Carlsons och Droysens arbeten, både för en klarare inblick i och för en fullständigare framställning af stridens natur och gång. Nu är hans framställning ganska kortfattad, och de få sidor han deråt ägnar stå i en tydlig disproportion till den vidlyftighet hvarmed han behandlar öfriga delar af Nederländernas yttre politik. Och dock är det uppenbart, att Sveriges sträfvan efter dominium maris Baltici måste på det aldra starkaste beröra Nederländernas statsintresse. Det var ju en verklig lifsfråga för dem, att ej handeln och sjöfarten därstädes belades med nytt tvång.

Olika uppgifter föreligga om omfattningen af deras sjöfart i Östersjön. En af Nederländernas nyare författare uppgifver att ensamt på Östersjön seglade 6000 af republikens fartyg, under det 8850 gingo på andra farvatten. Den sammanlagda siffran stämmer märkvärdigt med Colberts beräkning, att af hela Europas sammanlagda handelsflotta, beräknad till 24000 fartyg, ägde Nederländerna ensamt två tredjedelar. Med utomordentlig uppmärksamhet följde de därför alla tilldragelser i denna trakt af verlden, och Karl X:s härfärd mot Polen väckte genast deras ängslan, för att han skulle utsträcka sitt Östersjövälde, särskildt genom att göra sig till herre öfver Danzig, en af republikens förnämsta kornbodar, och sedan skärpa den fientliga tullpolitik, som Sverige efter förmåga sökt tillämpa. Förbundet med Brandenburg af 5 Aug. (26 Juli) 1655 om ömsesidig hjelp och garanti af kurfurstens besittningar blef visserligen utan betydelse, då Karl Gustafs segrande vapen, tvungo kurfursten till underkastelse. Men i stället vände man sig till Sveriges gamla ovän, Danmark, med hvilken stat Nederländerna d. $\frac{16}{26}$ Aug. 1656 afslöto ett fördrag som garanterade Danzig dess sjelfständighet.[1]) Sin fulla betydelse fick fördraget därigenom att en stark nederländsk flotta, som redan före fördragets afslutning gått in i Östersjön[2]) undsatte Danzig, gaf hotande vigt åt de kommersiella underhandlingar som i Elbing fördes mellan republikens och Sveriges fullmäktige och äfven framtvang fördraget af d. $\frac{1}{11}$ Sept. Visserligen förlorade denna Elbinger-traktat sin betydelse, då dess oklara innehåll framkallade från Nederländernas sida de s. k.

[1]) Innehållet af traktaten med Brandenburg återgifver förf. (I s. 250) oriktigt. Traktaten med Danmark af $^{16}/_{26}$ Aug. 1656 nämner han lika litet som ampliationstraktaten med samma land $^{17}/_{27}$ Juni 1657, ehuru den kastar ett eget ljus öfver Nederländernas politik i Norden; den följde dock 2 veckor efter Fredrik III:s krigsförklaring. På tal om republikens neutrala ställning kunde nämts om dess anfall 1655 på vår nordamerikanska koloni som bildar ett värdigt motstycke till Englands angrepp 1664 på Nederländernas Afrikanska kolonier.

[2]) Karl X:s försök att genom Krister Bondes ambassad till England 1655 åstadkomma en diversion omnämnes kanske ej i de källor förf. disponerar.

elucidationspunkterna, [1]) men dessa vägrade Karl X ihärdigt att antaga, äfven sedan Danmark förenat sig med hans fiender. [2]) Den häraf stegrade spänningen i den politiska situationen och Karl Gustafs segerrika framträngande på det Danska rikets område skulle, såsom handlingarne utvisa, säkerligen redan nu dragit Nederländerna in i striden, om ej den underbara marschen öfver Bälterna så hastigt aftvungit Danmark separatfreden i Roskilde. Författaren uppgifver rörande denna fred mindre riktigt, att den skulle stängt Östersjön för alla »främmande» flottor. [3]) Han har förbisett, att Englands ombud genomdref det för Nederländerna lika vigtiga tillägget af ordet »fiendtliga»; han nämner ej häller, att Danmark måste förbinda sig att afsäga sig alla förbund som det ingått till Sveriges skada och att likaså aldrig ingå nya af samma art.

Och dock hade uppenbarligen dessa bägge punkter den största betydelse för Nederländerna. De voro en verklig nagel i dess öga, och vår historia har lärt oss, att det var just v. Beuningens ihärdiga motstånd mot att en innerlig allians mellan Sverige och Danmark skulle gifva dessa punkter en ännu större betydelse, som mer än något annat äggade Danmark till den motsträfviga politik efter Roskildfreden, hvilken i sin ordning mest bidrog att framkalla Karl X:s beslut att först tillintetgöra Danmark, för att sedan med större trygghet fullfölja sina vidt sväfvande planer i söder. Det hade för visso icke varit de Witts afsigt att framkalla en ny strid, men i samma ögonblick den utbröt handlade han med all den energi, som i farliga ögonblick är för honom utmärkande. Omöjligen kunde Nederländerna någonsin medgifva, att Sverige blef herre öfver begge sidorna af Sundet; det hade varit en dödsstöt för handelns frihet i Östersjön. En stark flotta stack genast i sjön, dref undan den svenska flottan i den blodiga bataljen i Sundet d. 8 nov. (29 okt. [4]) 1658, undsatte Köpenhamn och försatte Karl X i det farligaste läge. I det längsta hoppades han att kunna förlama Nederländernas intervention genom att mot dem ägga England och Frankrike. Det vitnar om de Witts

[1]) Elucidationsfrågan nämnes af förf. först vid freden 1660, ehuru den hela tiden intager ett af de aldra främsta rummen i Nederländernas underhandlingar.

[2]) Genom förbiseende låter förf. denna krigsförklaring, som utgick redan $^{1}/_{11}$ Juni framkallas af kurfurstens fördrag i i Welau $^{9}/_{19}$ Sept., hvilket är så mycket orimligare som Danmarks beslut var nästan fattadt i början af året.

[3]) Förf. upprepar här historien om att v. Beuningen skulle till Karl X riktat de stolta orden att han i Amsterdams hamn sett tränycklarne till Sundet, ehuru redan v. d. Heim (De legationibus a. C. Benningio etc. Leyden 1847 s. 59) erinrat, att v. Beuningen säkerligen aldrig sammanträffat med Karl X som konung. Arend (Alg. Geschiedenis etc. IV. 1. s. 538 not. 2) har hänvisat till en uppgift att yttrandet fällts långt tidigare, sannolikt 1645. Det är eget att förf. som i så rikt mått tillgodogjort sig den nederländska literaturen icke användt Arend's stora arbete. Trots stilens tyngd och den oformliga behandlingen innehåller det mycket goda saker och vitnar om säker forskning.

[4]) Förf:s skildring skulle här hafva vunnit på att äfven hafva jämfört Karl X:s egenhändiga, hos Aitzema tryckta relation. För öfrigt vilja vi i anledning af förf:s datering, 29 okt., således gamla stilen, ehuru han som regel använder nya stilen, påpeka, att siffrorna i hans dateringar och citat tyvärr på altför många ställen äro felaktiga, om ock åtskilliga tydligen äro rena tryckfel.

statsmannaskicklighet, att han lyckades korsa dessa försök och i stället genom en klok kompromiss förena de tre stormakterna om den s. k. Haagerkonserten af d. $^{11}/_{21}$ Maj 1659, på hvars grundval de skulle diktera freden för Nordens monarker. I den mån republikanska statsskicket i England började vackla, förstod de Witt att skärpa den första konserten genom tvänne följande tillägg, afsedda att gynna Danmark.[1]) Och denna stat som ej längre hade något att hoppas af egna krafter gaf då efter. Men Karl X:s stolta sinne kunde ej förlika sig med tanken, att tvänne republiker skulle diktera lagar för den konung som förde Sveriges segervana svärd. Han fick dock erfara, att ingen, så mäktig han än trodde sig vara, kunde ostraffadt i längden kränka Europas jämvigt. Nederländerna trädde ånyo in på stridsplatsen, och förlusten af Fyn visade alltför tydligt det vanmäktiga i fortsatt strid. Midt i denna oafgjorda ställning bortrycktes Karl X plötsligt af döden, och frederna 1660 återstälde den jämvigt i Östersjön för hvilken Nederländerna kämpat; särskildt innehöll freden i Köpenhamn[2]) ett uttryckligt upphäfvande af den 3:dje punkten i Roskildefreden om främmande fiendtliga flottors utestängande från Östersjön.

Samma år, som såg Nederländerna på höjden af makt vid afslutningen af det nordiska kriget, där de för de krigförande förkunnat sitt: hitintill och icke vidare, bevittnade en annan tilldragelse, som i sjelfva verket för de Witts politik innebar en dylik varning, nämligen den stuartska restaurationen i England. Denna händelse gaf ett mäktigt stöd åt det oraniska husets anspråk: Vilhelm III var Karl II:s systerson; och den senares nederländska politik utvecklade sig snart till att, med ett enda kort undantag (1668), blifva en fortsatt fientlighet, så länge de Witt stod vid statsrodret. Också var denne långt ifrån blind för restaurationens betydelse. Seklusionsakten återkallades, men i öfrigt sökte han komma ifrån med halfva löften.

[1]) Förf. återgifver (I. s. 254, 55) Haagerkonserternas innehåll både otydligt och oriktigt, såsom synes af en jämförelse mellan hans framställning och följande korta redogörelse för deras innehåll. *Första* konserten ($^{11}/_{21}$ Maj) stipulerade 3 veckors vapenhvila och att efter dess förlopp man *icke skulle bistå* den af konungarne, som vägrade ansluta sig. Elucidationspunkternas antagande af Sverige ingick bland vilkoren. Den *andra* ($^{14}/_{24}$ Juli) bestämde, att Trondhjems län i Norge skulle återställas (hittils hade England och Frankrike, trots Nederländernas alla försök, upprätthållit Roskildefreden som basis) och att man efter 15 dagars afvaktan skulle *betvinga* den som motsatte sig. Den *tredje* (25 Juli 4 aug.) innehöll att tvångsåtgärderna skulle begynna *genast* efter de 15 dagarnes utlöpande.

[2]) Oförklarligt är oss, hvarifrån förf. fått sin uppgift att Danmark i denna fred »återfick sina inkomster i Sundet mot en årlig afgift af 35,000 riksdaler». Misstaget härstammar tydligen från en ursprunglig missuppfattning af den § i fredslutet som bestämmer, att aldenstund Kungen af Danmark af gammalt uppbär en afgift i Sundet för underhåll af fyrarne vid dess stränder, skall han hädanefter betala 3,500 riksdaler årligen till Sverige, som numera har att underhålla fyrarne på östra sidan. — När förf. låter Elbingertraktaten med dess elucidatloner ratificeras i samband med Köpenhamnfreden, vilja vi anmärka, att detta, såsom äfven synes af Aitzema, skedde redan i Karl X:s tid 29 nov. 9 dec. 1659, ehuru den visserligen ej skulle få träda i kraft, förr än freden blifvit sluten mellan Sverige och Danmark.

Det var för visso en dålig politik. Man kan ej annat än instämma i förf:s åsigt, att storpensionären nu bort uppbjuda sina krafter för att återinsätta prinsen i hans ärfda rättigheter, men under förmynderskap af Generalständerna. »Genom att sålunda besegla förbindelsen mellan den republikanska friheten och den oraniska furstemakten skulle han kunnat finna en lösning af alla de svårigheter, som han hade att öfvervinna och för hvilkas tyngd han slutligen dukade under. Han nöjde sig med en stundens utväg och såg en lösning i hvad som blott var ett uppskof». Det hade varit så mycket vigtigare att göra ett slut på den inre tvedrägten, som Ludvig XIV:s offensiva planer mot spanska Nederländerna redan tidigt blefvo för de Witt bekanta.

Under det han emellertid, ehuru förgäfves, sökte anlita alla möjliga utvägar för att gifva Ludvigs ärelystna afsigter en för republiken mindre farlig riktning, fann han sig i stället snart invecklad i ett nytt krig med England. Hvilka motiv utom illviljan som drefvo Karl II till detta anfall, medgifver ej rummet att här anföra, [1]) lika litet som att beröra gången af denna väldiga sjöstrid, i hvilken de Ruyter, Tromp m. fl. så ärofullt häfdade nederländska flaggans gamla rykte. I afseende på de bägge makternas samtida täflan att vinna bundsförvandter kunde förf. haft mera att meddela, om han känt Carlsons arbete. Nu är vår allians med England af år 1665 honom obekant, han förbigår svenska expeditionen till Bremen, hvilken hängde som ett åskmoln öfver grannarne, ej minst Nederländerna, och det därpå följande besynnerliga omslaget i vår yttre politik skulle i så fall kunnat ställas i en klarare dager; ej häller tyckes han afveta, att Ludvig XIV redan om sommaren 1666 sökte vinna Sverige för sina planer på spanska Nederländerna. Sjelfva kriget är omsorgsfullt skildradt och likaså den återverkan som de politiska förvecklingarna på det samma utöfvade. Ingen skall utan djupaste intresse läsa skildringen af huru de Witt midt under fredsförhandlingarna med England, då han ser franska härarne rycka in i Belgien, uttänker och slår det djerfva slag, som verkligen tvang hans motståndare till freden i Breda. [2])

Han tycktes nu hafva fria händer för att afvärja den fara som låg i Ludvig XIV:s nyss nämda angrepp på Belgien. För ingen nederländsk statsman kunde det vara en likgiltig sak om det mäktiga Frankrike skulle blifva republikens omedelbara granne, om möjligen Schelde skulle öppnas och sålunda Antverpens uppblomstrande undergräfva Amsterdams öfvervälde på handelsmarknaden. Men att

[1]) Då förf. här låter Clarendon vara en motståndare till Dünkirkens försäljning och kriget mot Nederländerna hade det varit önskligt att se bevisen anförda, emedan hvad man hittils känner talar för motsatsen.

[2]) Förf. säger oriktigt, att den mildring i navigationsaktens bestämmelser som i freden innehölls, bestod deri [1]) att republiken fick till England införa produkter från sitt eget område, [2]) att denna rätt utsträcktes till varor från *Belgien* och Tyskland. Det är dock känd sak, att det förra var i sjelfva navigationsakten medgifvet och att Bredafreden utsträckte rätten endast till *tyska* produkter. — Förf. kunde och gerna meddelat att den samtida traktat mellan Nederländerna och Sverige, som han i förbigående omnämner, innehöll ingenting mindre, än upphäfvande af Elbingerelucidationerna.

stå i godt förhållande till Frankrike var ock en af hörnstenarne i de Witts politik, och han var färdig till otroliga eftergifter för Ludvigs eröfringspolitik, med ett vilkor allena, nämligen att denne ej finge i Belgien utvidga sin gräns öfver hvad han i 1667 års fälttåg tillryckt sig. Hvad följden häraf kunnat blifva, om Ludvig XIV, beherrskande sig sjelf, antagit den utsträckta handen är svårt att säga. Men han ville ej binda sig i något, och de Witt tvangs sålunda att, med öfvergifvande af sina förra politiska traditioner, draga till sig Sverige [1]) och England, för att genom trippelalliansens afslutning ($^{13}/_{23}$ Jan. 1668) sätta en gräns för den franska äregirigheten. Denna i och för sig i våra ögon så naturliga förbindelse till jämnvigtens upprätthållande var dock, med dåvarande traditioner hos de respektive staterna, något så föga rimligt, att de Witt sjelf ännu en månad före dess afslutning kunde skrifva, att han icke viste, hvad som vore bättre att göra eller icke göra, och att den kom som den djupaste öfverraskning öfver de franske statsmännen. Sjelfva förbundets tillkomst berodde så godt som på de två tillfälligheterna, att Karl II, som med vanlig dubbelhet samtidigt underhandlade med Ludvig XIV, i harmen öfver dennes afslag på hans fordringar, gaf Temple fullmakt att förhandla med de Witt, och att Temple var en man af energi och och med verklig politisk blick för Englands sanna intresse. Sveriges accession berodde på att De la Gardie för ögonblicket låg under för sitt motparti i Senaten. Ett så lösligt hopfogadt förbund hade ej någon inre kraft, och det blef för Ludvig XIV ej svårt att spränga det, om man ock ej kunnat vänta, att han skulle lyckas kasta om de förbundnes roler och i stället skapa en trippelallians mot republiken.

Det länder emellertid de Witt och Temple till ära att ett halft år efter freden i Breda hafva skapat denna allians. Bägge arbetade ock ifrigt på att befästa den, men, när omsider efter släpande underhandlingar slutstenen i förbundet skulle läggas genom den nya traktaten af $^{21}/_{31}$ Jan. 1670, hvilken garanterade freden i Aachen, och än mera vid dess ratificering i Maj s. å., var allaredan trippelalliansen upplöst genom Karl II:s hemliga förbindelser med Ludvig XIV. Och förgäfves hade de Witt, i förhoppning att kunna afböja en kollision med Frankrike, under tiden sökt undvika alt som kunde öka spänningen till denna stat. Alt efter som tiden gick måste han för sig sjelf erkänna, att han i Ludvig XIV fått en oförsonlig fiende, utan att i England hafva vunnit någon pålitlig vän, och att det verk sålunda som han och Temple skapat, för att afvärja faran, endast gjort henne större. För honom hade ej häller den fara, som möjligen kunde uppstå af vändningen i Nederländernas politik år 1668, någonsin varit undanskymd. Men hans landsmän, som blott sågo ögonblickets glansfulla

[1]) Vid den altför korta framställning af Sveriges affall i Dec. 1667 f ån sin franska politik, som förf. gifver I. s. 440, 41 med ledning af Pomponnes memoirer vilja vi anmärka, att den order för Dohna som der omtalas ej hör till denna tidpunkt, utan är densamma som den, hvilken gafs i April 1668 och som längre fram (s. 475) på rätt ställe meddelas. Däremot vilja vi påpeka, att rörande de följande underhandlingarna för att förmå Spanien att uppfylla sina subsidieförbindelser mot Sverige, meddelar förf. nya uppgifter.

resultat, svälde af stolthet och öfverlemnade sig åt den dåraktiga drömmen, att deras maktspråk bestämt verldens fred. Härur skulle de dock snart väckas på ett oväntadt sätt. Att detta uppvaknande skulle genom partihatets utbrott blifva ännu förfärligare, därför bär de Witt, ej mindre än hans parti skulden, genom att samtidigt med den farliga yttre brytningen äfven gå bröstgänges till väga mot det oraniska partiet.

Alt efter som Vilhelm III växte upp, hade ock hans parti tilltagit i styrka och sammanhållning; utsigten till en restauration kom för hvarje dag närmare. De Witt sjelf kunde ej dölja för sig, att det skulle blifva omöjligt att, då prinsen hunnit myndighetsåldern, fortfarande undanhålla honom alla de värdigheter hans förfäder beklädt, men hans hopp var att dels kunna nu genom åtskiljande af ståthållarevärdigheten och generalkaptensämbetet så ordna saken, att prinsen skulle få nöja sig med ett blott militärt befäl, dels framdeles, när detta en gång skulle tillsättas, så mycket som möjligt binda det i tillämpningen. Det förra åstadkom han genom att i Dec. 1667, midt under det republikens ställning till den europeiska politiken genomgick den farligaste kris, genomdrifva det s. k. perpetuela ediktet, hvilket rent af afskaffade ståthållarevärdigheten i Holland och dessutom innehöll, att provinsens ständer aldrig skulle gifva sitt bifall till utnämning af en generalkapten, sålänge Generalständerna ej förklarat, att detta befäl ej finge med ståthållarevärdigheten förenas. Beslutet kändes af oraniska partiet som en krigsförklaring och kunde ej annorlunda uppfattas, ehuru de Witt tyckes hafva förestält sig, att utsigten till generalkaptensvärdigheten skulle vara nog att försona motpartiet med de öfriga vilkoren. Förf. uppgifver, att de Witt sjelf varit mot den utmanande form man gaf ediktet genom att rent upphäfva ståthållarevärdigheten, men bevisningen synes oss ej tillfyllestgörande, om ock faktum kan vara möjligt. Högst märkvärdigt är, att Fagel, som inom kort blef en af prinsens mest fanatiska anhängare och storpensionärens värste fiender, var en af ediktets hetaste förkämpar. Det vitnar om i huru hög grad de rent personliga motiven måtte gripit in i den inre striden.

Under det sålunda elementen till den farligaste inre slitning mognade, förberedde Ludvig XIV långsamt men säkert alt för det steg, som skulle bringa republiken till undergångens brant. Han hade djupt känt bitterheten af det hinder, som trippelalliansen lagt i hans väg, och hans stolta sinne uppreste sig särskildt mot den hemliga, men snart för honom bekanta artikeln, enligt hvilken de allierade skulle, därest han ej antoge deras vilkor, med vapen i hand tränga Frankrike tillbaka till de gränser, som det genom Pyreneiska freden förvärfvat. Han har sjelf sagt, att efter freden i Aachen har han ingen dag trädt in i sin rådkammare, utan att erinra sig Nederländernas otacksamhet. Genom diplomatiska underhandlingar, verkliga mästerstycken till anläggning och utförande, hade han slutligen lyckats isolera denna stat, hvars fria författning, rikedom och hela väsen blifvit honom altmera förhatliga. Snart stodo alla republikens grannar fär-

diga att under hans ledning kasta sig öfver henne. Karl II anslöt sig genom den hemliga traktaten i Dover 1 Juni (22 Maj) 1670; en hel rad af tyska furstar voro redan föga mera än franske vasaller: och Sverige, falt för den högstbjudande, upprepade det förnedrande exempel som England gifvit, genom att den 4/14 April 1672, i direkt strid med trippelalliansens system och egen välfärd, sluta förbund med Frankrike.[1]) En fransk fältarmé af mer än 100,000 man, organiserad af Louvois och anförd af tidehvarfvets störste fältherrar, Condé Turenne, Luxembourg, Vauban, stod färdig vid Frankrikes gräns; i de kölniska fästningarna vid Rhen, inrymde åt franska trupper, egde man en ypperlig operationsbas; Colbert hade, i stället för de 35 millioner man begärt för kriget, utfäst sig att skaffa 50 millioner. Alt syntes färdigt för att förverkliga den öfvermodiga inskrift Ludvig XIV låtit inrista på en vid krigets utbrott slagen medalj, å hvilken man såg den uppgående solen skingra ur träsken uppstigande dimmor. Orden lydde: evexi, sed discutiam.

De Witt hade länge sett kriget komma. Ludvigs öfverfall på Lothringen 1670 gaf en tydlig vink om hvad den svagare hade att vänta; därpå följde upprepade fientliga åtgärder mot republikens handel och sjöfart, afsedda att både reta och skada. På dessa hade å sin sida de Witt, som aldrig räddes att handla, sedan alla hederliga utvägar till fred voro uttömda, svarat alt ifrån början af år 1671 med repressalier af samma art; ja han tvekade ej att förorda en rent offensiv politik. Men faran stod ej lika klar för hans landsmän, och modet felade dem äfven; det var förgäfves han yrkade på omfattande rustningar och att det vore bättre att förekomma än förekommas. I detta afseende har förf. lyckats göra honom full rättvisa. Man ser tydligen huru storpensionären uppbjöd hela sin kraft för att i tid rycka upp sina landsmän till kraftig handling, men förgäfves. Först med ingången af det ödesdigra året 1672 stodo Ludvigs afsigter alldeles klara för verlden och äfven för de Witts landsmän.

Republiken befann sig då i en ganska sorglig ställning. Den hade försummat sina allianser. Från Spanien hade den att räkna på någon hjelp, men den blef i början helt obetydlig. Vigtigare var att kurfursten af Brandenburg 26 April (6 Maj) slöt förbund med Nederländerna, ett steg hvaraf hedern vida mera tillkommer honom

---

[1]) I afseende på den sorgliga historien om detta förbund har förf. ej något nytt, utom till en del i hvad som rörer Nederländernas försök att genom v. Harens beskickning hålla Sverige tillbaka. Men det synes oss som han kunnat, efter Mignet, framställa saken klarare och fullständigare. Så t. ex. måste den som läser, att Courtin genomdref förbundet på de vilkor Pomponne föreslagit, ovilkorligen tro att detta innehöll subsidier å 200,000 riksdaler årligen i fredstid, ehuru summan var 400,000. Det skulle ej skadat att omnämna, att Ludvig XIV, efter neutralitetsfördraget med kejsaren i nov. 1671, för ett ögonblick så litet brydde sig om Sveriges allians, att han var nöjd med dess blotta neutralitet och därför ej ville betala mer än 200,000 riksdaler. Och af Weibulls utmärkta afhandling skulle han fått den intressanta upplysningen, att i fördraget, sådant det står att läsa hos Mignet, framtvang svenska regeringen ej obetydliga modifikationer.

än de Witt. [1]) Man var sålunda hufvudsakligen hänvisad till egna krafter, men man hade förlorat en oersättlig tid. Och hären, som efter freden i Aachen förminskats till hälften, hann man ej före krigets utbrott uppbringa till högre siffra än 52,000 man, hvaraf dock mer än hälften afgick för garnisonerna; de Witt hade velat öka den till 100,000 man. Och värre var, att denna genom värfning sammansatta här, i hvilken officerareplatsernas tillsättande behandlades som en affär, saknade både öfning och disciplin och ej häller i 20 år haft något organisatoriskt samband, en sorglig följd af misstron, till ett oraniskt öfverbefäl. Fästningarna voro nästan allesammans i ett förfallet skick. Till all lycka hade man ständigt ägnat sjöväsendet den yppersta omsorg. Tack vare denna kunde Ruyter med 130 segel förande 4,480 kanoner våga upptaga striden med den förenade engelsk-franska flottan, som räknade 172 fartyg med 5,100 kanoner och den blodiga drabbningen vid Solbay d. 7 Juni skyddade hans fädernesland åtminstone för ett angrepp från sjön.

Ingenting är för en stat mer ödesdigert än när till hotelsen af ett farligt krig sällar sig tvedrägt i samhällets inre. Så äfven här. Midt under oron för det förestående kriget bröt den inre fejd ut som skulle omstörta det förra regeringssättet och göra Vilhelm III mäktigare än någon af hans förfäder. Man hade tydligen kunnat läsa förebuden i den närmast föregående tidens tilldragelser; öfvertygelsen om omöjligheten af ett altför envist motstånd trängde sig på sjelfve de Witt; Amsterdam, Hollands hufvud, slöt sig oftast till hans motståndare; Fagel hade affallit, likaså v. Beuningen. Tyvärr kämpade storpensionären och hans anhängare nu som förr att afstå så litet som möjligt af makten, därigenom beröfvande sina eftergifter frivillighetens värde och blott äggande till ny strid. Han såg sig ej i stånd att förhindra, att Generalständerna d. 23 febr. 1672 utnämde prinsen till generalkapten för det året, men han gjorde alt för att genom en särskild instruktion kringskära dennes myndighet. Han kunde ej inse, att det nu ej gälde längre att rädda författningen utan statens existens. Och alla dessa försigtighetsmått bortsopades som spindelväfvar, när krigets storm brusade fram öfver landet och dref alla att i prinsen af Oranien se den ende som kunde bereda dem räddning.

Den 1 Juni stodo franska härarne vid Rhen; på några veckor föllo alla fästningar, som befunno sig i vägen i deras händer. Vilhelm III måste utrymma Yssellinien och retirera ända till Holland; fiendens förtrupper visade sig redan på några mils afstånd från Amsterdam. Den okuflige och sjelfuppoffrande ande, som i fordomtima gjort hjeltar af detta folk, syntes vara genom den långvariga freden till lands alldeles utslocknad. I sista ögonblicket vaknade den dock

[1]) Ehuru sant det är, att Brandenburgs och Nederländernas ömsesidiga beröring svårligen utan en viss partiskhet kan af hvardera sidans häfdatecknare bedömas, skulle dock ett rådfrågande af tyska kallor satt förf. i stånd att i allmänhet göra Fredrik Vilhelms politik bättre rättvisa. Det sker dock, vi böra tillägga det, vid skildringen af 1672 års händelser.

till full kraft igen, då Holländarne med »batavisk ståndaktighet» för att begagna de Witts egna ord, aktande lif och egendom mindre än friheten, genomstucko dammarne och satte hafvets öfversvämning som ett värn mot fiendens. Detta manliga beslut som de Witt starkt bidragit att framkalla och som verkställdes 20—23 Juni var ett af de sista hvari han deltog. Den 21 Juni hade ett anfall af lönnmördare fängslat honom vid sjukbädden. Hans makt var då redan undergräfd. Samma dag hade en af Zeelands städer föreslagit att utnämna prins Vilhelm till ståthållare, den 2 Juli antogs förslaget af provinsens ständer, Hollands anslöto sig den följande dagen; och d. 8 Juli utsågo Generalständerna honom till unionens generalkapten för lifstiden. Ludvig XIV, som med segerdrucken stolthet afslagit de fredsvilkor, som republiken före dessa tilldragelser erbjudit, skulle därigenom blott bidraga att förena landets alla krafter under den man som var bestämd att blifva hans farligaste och oförsonligaste motståndare.

De Witts politiska lif var med dessa händelser afslutadt, och han fick ej länge öfverlefva fallet. Den som vill se, hvarthän ett af partiyra förvildadt folk kan gå i orättfärdighet och gräslighet, han läse förf:s ypperliga teckning af den hämdprocess, som nu inleddes mot Cornelius de Witt, storpensionärens äldre broder, i hvilken till och med tortyren användes mot den man som med sådant mod ledt republikens flottor mot dess fiender, och af den rysliga tragedi som uppfördes i Haag den 20 Augusti, då en fanatisk befolkning, hög som låg, täflade om att sönderslita de män, som så troget och ärofullt tjenat fosterlandet.

Det förblifver en outplånlig fläck på Vilhelm III:s minne, att han skyddat och gynnat män, som tagit del i dessa illdåd. Det hade sannolikt stått i hans makt att förmildra passionernas utbrott, men det ser ut som om han ej ogärna sett, att förföljelsen finge fortgå mot den gamla ordningens ledare för att skrämma och qväsa dem och deras parti, om man också icke kan antaga, att han väntat sig, att dylika blodscener däraf skulle blifva en följd.

Vi hafva sökt att på några få sidor återkalla i minnet hufvuddragen i det stora drama, som bildas af Johan de Witts politiska lif. När vi nu ända vår anmälan, sker det med hjertlig tacksamhet till författaren för alt det arbete han nedlagt på lösningen af sin stora uppgift och för den glädje han beredt häfdaforskningens vänner genom den minnesvård han upprest åt en ädel och stor mans minne. De anmärkningar som vi riktat mot vissa felaktigheter (i hvarje menskligt verk insmyga sig sådana) hafva vi ansett oss pliktiga att göra. Det har skett i historiens intresse, men ej mindre i förf:s eget, i den förhoppning, att det skall sätta honom i tillfälle, att, då han kanske snart nödgas att låta sitt intressanta arbete utgå i en ny upplaga, om möjligt öka dess redan nu så stora värde.

Claes Annerstedt.

Urkunds- och textpublikationer.

Docenten H. Hjärne har under titeln *De äldsta svensk-ryska legationsakterna* [1]) utgifvit några urkundsbidrag, de äldsta ännu befintliga, till historien om Sveriges och Rysslands genom så många århundraden fortsatta diplomatiska förbindelser. Att döma af förordet äro de egentligen afsedda att vara bilagor till ett ännu icke utgifvet historiskt arbete öfver »Gustaf Vasa och Ryssland», ehuru de blifvit särskildt publicerade. De äro hemtade ur både ryska och svenska arkiv, och de ryska aktstyckena, ehuru omfattande en senare period, äro meddelade först. Enligt utgifvarens upplysningar fördes i det gammalryska »beskickningsprikaset» eller kansliet utförliga anteckningar öfver förhandlingar med främmande makter, omfattande så väl berättande skildringar af sändebudens mottagande i Moskva, som växlade skrifvelser, de senare ordagrant inryckta. Dessa anteckningar eller registratur gå för Sveriges räkning tillbaka ända till midten af sextonde århundradet (1555), de äro naturligtvis förda på ryska (af hr H. öfversatta) och ha för öfrigt hvarken varit förut publicerade eller af andra än ryska forskare hittills begagnade. Så mycket större är förtjensten att ha börjat göra dem tillgängliga för svensk forskning.

Den tid de här meddelade öfversättningarne beröra är de sista åren af Gustaf I:s regering, och de handla hufvudsakligen om de underhandlingar, som afbröto den korta ryska gränsfejden 1555—1556 och slutligen ledde till freden 1557. De två svenska beskickningarna, domprosten i Åbo mäster Knuts 1556 och Sten Erikssons m. fl. 1557 voro visserligen förut till sina hufvudresultat kända, t. ex. genom Tegels framställning. Här meddelas dock en mängd kompletterande detaljer och dessutom de skrifvelser, som växlades mellan konung Gustaf och tsaren, hvilka i de svenska arkiven saknas. De sista af dessa anteckningar angå de svensk-ryska förhållandena, sedan de redan råkat under inverkan af den fortskyndande upplösningen i Lifland.

Ur det äldsta svenska riksregistraturbandet äro hemtade några aktstycken, blott till en del förut tryckta, som angå de svenska beskickningarna 1524 till Novgorod och 1526 till Moskva för att utverka en förlängning af freden och biläggande af gränstvister. Från den senare beskickningen härrör en rätt intressant berättelse om den svenska legationens sammanträffande med den bekanta Johannes Franciscus de Potentia, skickad af Leo X till konung Kristian II med anledning af Stockholms blodbad, sedermera af påfven utnämd till biskop i Skara, men numera stadd på en beskickning i Ryssland, där han sade sig ifrigt verka för Sveriges sak, i hopp om att därigenom få tillträde till sitt biskopsdöme. Några fel i läsningen af senast nämda aktstycke kunna vi anteckna. S. 117 rad 13, nedifr., heter det: *ecclesiam sanctam suam sanctam* etc., bör vara *eccl. silicet suam sanctam*

[1]) 120 ss. Upsala, Almqvist och Wiksell. 1884.

o. s. v. S. 118 r. 12 nedifr. bör det läsas *Item* i st. för *Insuper* och längre ned rad. 5, 6 måste det utan tvifvel läsas *De episcopatu Scarensi paucis absoluam; dixit hic mihi* (?) [1]) *multum. Narrat quomodo* etc. Utg:s förslag ger ej god mening och är för öfrigt icke antagligt. I öfrigt synas de latinska texterna vara med omsorg återgifna.

* * *

Under de senare åren har ur Kammararkivets rika samlingar offentliggjorts en mängd bidrag till Sveriges inre historia särskildt i fråga om skatteväsendet, under 1500-talet. Numera presidenten H. FORSSELL har sålunda i samlingen »Bidrag till Sveriges äldre statistik» fullbordat den statistiska öfversigten af *Sverige 1571* (påbörjad redan 1872), för hvilken ligga till grund längderna öfver den stora silfverskatten, som pålades i början af 1571 förnämligast för igenlösning af Elfsborgs slott.[2]) I sitt inträdestal uti Vitterhets- Historie- och Antiqvitets Akademien [3]) har hr F. bearbetat ett samtidigt publiceradt rikhaltigt material af tionde-, skörde-, folkmängds- m. fl. likartade uppgifter, dels gällande riket dels de kungliga afvelsgårdarna, hufvudsakligen för åren 1539—1599. Vi hoppas snart kunna något utförligare återkomma till detta arbete. — Härtill ansluta sig några publikationer af K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia. År 1879 utgafs, efter ett par af de äldsta räntekammarböckerna, en s. k. *Undervisning om rikets ränta 1530—1533*, upplysande för hela det brokiga verldsliga och andliga beskattningssystem Gustaf I ärfde från Medeltiden[4]). 1883 slutligen utgåfvos de första och under 1500-talet enda försöken att uppgöra ett fullständigt bokslut öfver svenska statens inkomster och utgifter eller *rikshufvudboken för 1573* jämte ett sammandrag af *rikshufvudboken för 1582*. [5]) De ha för sin tillkomst, såsom utg. antyder, att tacka konung Johans finansiella förlägenheter och utvisa 1573 en brist på nära en half million daler, 1582 en brist på omkring 170,000. — Genom dessa publikationer har forskarnes uppmärksamhet riktats på några förut temligen förbisedda sidor af Sveriges inre histora, som synnerligen väl förtjena att belysas. Visserligen är materialet för denna tid delvis mycket fragmentariskt. Genom ytterligare bearbetning af det redan gifna och offentliggörande af hvad som vidare kan finnas skall dock en bild af Sveriges folk och dess lif i äldre tider slutligen framstå, i mycket sannare och fullständigare än den man ser endast i belysningen af de diplomatiska förhandlingarna och berättelserna om de stores strider på samhällets höjder. — De meddelade räkenskaperna äro aftryckta med s. k. diplomatisk noggranhet; utgifvaren (ej namngifven) har ej ansett sig »befogad eller skyldig att uppgöra någon rätt-

[1]) Det enda ordet som är tvifvelaktigt. Möjligen: *enim*.

[2]) Jämf. Hist. Tidskr. 1884, s. 1.

[3]) 1880. Tryckt 1884.

[4]) Handlingar utg. af K. samf. för utgifvande af handskr. rör. Skadinaviens Historia XI, 1.

[5]) Historiska Handlingar XII, 1.

skrifningsregel, utan i möjligaste mån troget följt originalets alla oegentligheter». Vi gilla icke metoden, men gifva honom rätt däri, att det åtminstone f. n. gör arbetet för de fleste lättare, då ju, ledsamt nog, hvarje skymt till ledning i fråga om urkunders behandling hittills i allmänhet saknats vid den högre historiska undervisningen i Sverige, och hvar och en haft att taga sig fram fullkomligt på egen hand. Hvilkendera principen som följes kan emellertid i fråga om publikationen af rikshufvudboken och dylika räkenskaper jämförelsevis vara likgiltigt. Men ståndpunkten må vara hvilken som helst, följdriktighet borde väl i återgifvande af förkortningstecknen iakttagas och ett och samma ej återgifvas ena gången med *er*, andra gången med ett ', tredje gången alldeles icke (såsom fallet är på olika ställen med *löper*, *kopper*, *knipper*, alla betecknade på samma sätt med ett streckadt *p*). — En annan anmärkning som möjligen kunde göras gäller förkortningstecknet för pund, som är det samma hvarmed skålpund, ej lispund vanligen utmärkes.

* * *

Ett intressant bidrag till kulturens och rättsväsendets historia är hr C. Silfverstolpes edition af *konung Erik XIV:s Nämds dombok*, äfven den utgifven af K. Samfundet för utgifvandet af historiska handskrifter.[1]) Denna konungsnämd har som bekant också ett kapitel, och icke det vackraste, i Erik XIV:s historia. Underrättelserna om dess verksamhet har man att söka just i denna dombok, som också af åtskilliga forskare begagnats, senast af hr S. sjelf för hans detaljerade framställning i afhandlingen »Göran Persson och konungens nämd».[2]) Nu föreligga fullständigt tillgängliga i tryck vittnesbörden om denna blodiga domstol och dess rättskipning och hvar och en kan sjelf pröfva huru pass förtjent det vanrykte är, hvaruti den råkat i vårt rättsväsendes annaler. De, för öfrigt vanligen kortfattade, redogörelser för målen, som föregå domen, ge naturligen ofta intressanta upplysningar i fråga om kultur- och personalhistoria. Till grund för publikationen ligger det i Riksarkivet förvarade originalet af domboken; det har jämförts med och kompletterats såväl efter Rasmus Ludvigssons register å gods, om hvilka nämden dömt, som efter de koncept som delvis ännu finnas qvar. Såsom bilagor meddelas dels nämdens ed, dels 4 dess domar, dels slutligen en förteckning på stämningar under åren 1562 och 1563.

* * *

Af den *Svenska adelns riksdagsprotokoll*, den senare serien (från 1719), har ett nytt band, det sjunde, utkommit, omfattande större

---

[1]) Del XIII, 1. 332 ss. Stockholm 1884.
[2]) Hist. Tidskr., 1881, s. 303 ff.

delen af riksdagen 1734. [1]) Det är sant att det förnämsta riksdagsarbetet under frihetstiden mer och mer förlades till utskotten, men äfven ståndens protokoll innehålla mycket af intresse, särskildt i fråga om formerna för riksdagsarbetet, deputationernas tillsättande (denna gång t. ex. tull- och protokollsdeputationer), sättet för diskussionens förande m. m. d. Det befans sålunda vid början af denna riksdag af nöden inom R. o. A. att särskildt besluta, när en fråga skulle anses för afgjord, så att den ej åter kunde upptagas, och det hade sig ej alldeles lätt att få beslutet tillämpadt. För öfrigt förete diskussionerna åtskilligt af intresse. Så diskuterades ifrigt om öfverflödsförordningen och fastställandet af en viss klädedrägt, och hade kammar- ekonomi- och kommersedeputationen hemstält att den som hädanefter sökte bringa i tvifvelsmål den faststälda lagen, att ett mode i kläder bör i alla tider bibehållas i Sveriges rike, skall böta till närmaste hospital 1000 dal. smt, hvarjämte bl. a. föreslogs att R. o. A. vid riksdagarne ej skulle bruka annat än i riket gjorda ylletyger — och det antogs. Häradshöfding Abrahamsson, som yrkat att modet skulle lemnas fritt, råkade synnerligen illa ut i deputationens utlåtande, och en annan af ståndets medlemmar måste »par principe d'honneteté och af christelig kärlek» taga hans och meningsfrihetens försvar. — Vigtigare var öfverläggningen, som längre fram fördes, huruvida Justitierevisionens domar kunde dragas under riksdagens öfverläggning och ändring, hvarvid ganska allvarliga ord fäldes af Lagercrantz och andra om det betänkliga i en sådan praxis. — Vid samma riksdag afslutades diskussionen om den allmänna lagen, i hvilken alla fyra stånden i Rådets närvaro deltogo, hvarvid isynnerhet frågan om jagträtten föranledde till heta och rätt märkliga yttranden; det rörde nämligen de adliga privilegierna. »Vi cedera aldrig ett fjät», yttrade hr Ehrencrona, densamme som strax efter anförde att »hela vår lag vet ej af annan jordägande än kronan och frälsemannen». Kapitlet, det 23 i Byggningabalken, blef som bekant ur lagen uteslutet. Eljest var det frågan om gatulopps utbytande mot spöstraff, som föranledde den längsta öfverläggningen och äfven ledde till ändring i förslaget. Mot slutet af riksdagen var det som Horn genom en afskedsansökan pröfvade sitt förtroende hos ständerna. Han fick hos R. o. A. det varmaste erkännande och stannade också qvar. Under diskussionen uppdrog hr Lilliestierna en jämförelse mellan Horn och Axel Oxenstierna, som väl icke saknade sin sanning och som för den åldrige statsmannen ej kunde vara annat än mycket tillfredsställande: »förutan Axel Oxenstierna hade Sverige aldrig egt så stor minister och kunde man med skäl säja, att conjuncturerne och omständigheterne varit myckit svårare och mera granlaga för denne senare än för den förre, emedan då riket var uti et avantageust och segrande tillstånd, hvaremot det nu til sine krafter och anseende försvagat är».

H.

---

[1]) Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll från och med 1719. Sjunde delen. 1734. I. 619 ss. Sthlm, 1884.

Öfversigt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri utg. af Letterstedtska Fören. under red. af O. Montelius, **1884, h. 5** inneh. bl. a.: Literaturöfversigt: Från äldre tider af H. Hildebrand (anm. af O. Montelius); **h. 6.** — Literaturöfversigt: Den romerske Stats forfatning og forvaltning af J. N. Madvig (anm. af J. Centervall); La royauté et le droit royal francs 486—614 par P. E. Fahlbeck (anm. af H. Hildebrand); **h. 7.** — J. Vibe, Normanniske og andre Skandinaviske stedsnavne.

K. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Månadsblad 1884, Januari—Mars. — Ett guldfynd från bronsåldern. — Fornlemningar utmed Länna-Norrteljebanan. — Om det Nordiska bronsålderspännets härkomst. — En kristen grafplats funnen i Helsingborg. — Runlejonet i Venedig. — Angelsaksiska mynt funna i Italien. — Från Akademiens sammmankomster. — Det nya svenska runverket. — Lifrust- och klädkammaren. — Åldriga fornlemningar i Syrien.

Antiqvarisk Tidskrift för Sverige. Utgifven af k. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien genom H. Hildebrand. **VIII, 1, 2.** — H. Stolpe, Vendelfyndet med anmärkningar af H. Hildebrand. — P. Fahlbeck, Beovulfsqvädet såsom källa för nordisk fornhistoria.

Upplands Fornminnesförenings Tidskrift. Utgifven af C. A. Klingspor. **XII (2 B. 7).** — Bidrag till Upplands beskrifning (forts.). — P. J. Lindal, Upplands ortnamn (forts.).

Nordisk Revy utgifven af A. Noréen. **Årg. II, n. 1.** Hertig Karls och Sv. Riksrådets samregering af S. J. Boëthius (Hist. Tidskr. IV, 1. Anm. af J. Fr. N.) — **n. 2.** Christine von Schweden in Tyrol von A. Busson (E. M.). — **n. 4.** Nordmænd og Danske i Rusland i det 18 aarh. af L. Daae (H—e). — **n. 6.** Julianus Affällingen af J. Centerwall (A. M. A.); Wie Russland europäisch wurde von E. v. d. Brüggen (H—e); Dänemarks Beziehungen zu Livland 1346—1561 von W. Mollerup (J. Fr. N.); Sv. Diplomatarium fr. o. m. år 1401, I, 4, utg. af Riksark. genom C. Silfverstolpe (K. H. K.)

Ymer. Tidskrift utgifven af Svenska Sällskapet för antropologi och geografi, **1884, häft. 5** innehåller bl. a.: A. E. Nordenskiöld, Om en märklig globkarta från början af 16 seklet.

Ny Svensk Tidskrift utgifven af R. Geijer. **1884, Aug.** inneh. bl. a.: E. Lidforss, Gustaf III:s sista regeringstid. — **Sept.** — M. D., Homeros, Kulturbild. — **Nov.** — E. Lewenhaupt, Bilder ur det finska universitetets äldre historia. — Svenska flottans historia af P. O. Bäckström, anm. af C. Sprinchorn.

Finsk tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik utgifven af C. G. Estlander m. fl. **1884, Oktober** innehåller bl. a.: K. K., Tigerstedt, G. M. Sprengtporten, **XVI.**

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von H. v. Sybel. **1884, h. 6.** — R. Koser, Zur Textkritik der »Histoire de mon temps» Friedrichs des grossen. — W. Sickel, Das Wesen des Volksherzogthums. — Literaturbericht m. m. — **1885, h. 1.** — W. Lang, Cavour und der Krimkrieg. — J. Loserth, Neuere Erscheinungen der Wiclif-Literatur. — K. T. Wenzelburger, Zur Erinnerung an Wilhelm von Oranien. — M. Brosch, Königin Maria Karolina von Neapel. — J. v. Pflugk-Hartung, Über die Herstellung der neuesten Abbildungen von Urkunden. — Literaturbericht m. m.

Jahrbücher für die deutsche Armée und Marine, 1884 Mars. — v. Kaltenborn, Lennart Torstenson (forts.).

Revue Historique, 1884, Septembre-Octobre. — H. D. de Grammont, Etudes algériennes. — R. Reuss, Maria Stuart, Bothwell et Darnley. — C. Henry, Frédéric le grand d'après les lettres inédites de D'Alembert à M:lle de Lespinasse. — Bulletin historique: France (Monod). Etats-Unis (Allen). Allemagne (Lutherpublikationer; Stern). — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques et societes savantes. — Chronique et Bibliographie. — **Novembre-Décembre.** — E. Lavisse, Étude sur le pouvoir royal au temps de Charles V. — A. Gasquet, L'empire d'Orient et l'empire d'occident. De l'emploi du mot Basileus. — A. Stern, Une lettre de Davout. — Documents inedits sur la bataille de Sédan. — Bulletin historique: France (Monod, Bémont). Angleterre (Block). Allemagne et Autriche (histoire grecque. Bauer). — Comptes-rendus critiques (bl. a.: Gesch. Schwedens von Weidling, anm. af Beauvois). — Publications périodiques et sociétés savantes. — Chronique et Bibliographie.

Rättelser.

Till 1883 års årgång:

Sid. 380 r. 19 uppifr. läs 1583
» 396 » 4 nedifr. står *dagar* l. *år*
» 441 » 3 » l. incorporierten ländern

Till 1884 års årgång:

» 68 » 13 uppifr. läs Elisabets af Meklenburg
» 172 » 6 nedifr. notmärket utgår.
» 176 » 10 » står *an*, l. *aus*
» 177 » 1 uppifr. » *besonders* l. *besondren*
» » » 2 nedifr. l. wolgethan gewehsen
» XII » 18 l. med Ryssland 1791

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst i Stockholm den 25 Februari 1884.

Sedan riksarkivarien C. G. Malmström såsom styrelsens ordförande öppnat sammanträdet, vid hvilket några och tjugo af Föreningens medlemmar voro närvarande, upplästes af sekreteraren följande

Årsberättelse för 1883.

Under året 1883 har Föreningen räknat 1,531 medlemmar, som erlagt full årsafgift[1]), bland hvilka 30 i utlandet; 26 nya ha under året inträdt. Dessutom har Föreningen 80 medlemmar i Norge, 50 i Danmark, hvilka erlägga en nedsatt afgift enligt den med dessa föreningar träffade öfverenskommelsen; 47 personer ha sedan föreningens bildande genom erläggande af 75 kr. blifvit ständiga medlemmar; af dessa ha under året tillkommit en.

Styrelsen har under året haft tvänne sammanträden för att utse funktionärer och bestämma om sällskapets verksamhet.

På grund af ett styrelsens beslut har fil. doktor J. A. Lagermark, sedan tillstånd af egaren, ryttmästaren baron Sack, benäget lemnats, för Föreningens räkning undersökt och förtecknat det värderika Sackska familjearkivet på Bergshammar i Södermanland, och öfver denna samling, som utom slägthandlingar rör. familjen Sack bl. a. äfven innehåller korrespondenser och andra aktstycken af intresse rör. medlemmar af slägterna Stenbock, Sparre och Bjelke, upprättat förteckning. Förteckningen kommer, liksom den öfver familjearkivet på Espelunda, att såsom bilaga åtfölja föreningens tidskrift.

Föreningen har fortsatt utgifvandet af Historisk Tidskrift, som äfven under 1883 utkommit med fyra häften om tillsammans 35 ark och mottagit bidrag från 15 olika författare inom Sverige och grannrikena. De förhoppningar, med hvilka Föreningen började sin verksamhet att denna Tidskrift skulle bli en föreningspunkt för den historiska forskningen i vårt land, ha sålunda alt framgent förverkligats. Ehuru hufvudsakligen egnad åt svensk historia har tidskriften

---

[1]) Deraf fyra afgifter inbetalade 1882.

äfven kommit i tillfälle att beröra ämnen af allmännare vetenskapligt intresse och derigenom särskildt framkallat en diskussion ang. den mycket intressanta frågan om de ryktbara utvandringarna från norden till Ryssland och det ryska rikets grundläggning.

I afseende på Föreningens ekonomiska ställning under 1883 hänvisas till den af revisorerna afgifna berättelsen.

Derefter upplästes revisionsberättelsen för 1883 af följande innehåll:

Af *Svenska Historiska Föreningen* utsedde revisorer få undertecknade härmed afgifva berättelse öfver af oss denna dag förrättad granskning af Föreningens räkenskaper.

Inkomsterna hafva varit följande:

Saldo från år 1882	kronor	7,522: 39.
1,527 årsafgifter à 5 kr.		7,635: —
H. K. H. Kronprinsens årsafgift		50: —
1 ständig ledamotsafgift		75: —
3 årsafgifter för 1881		15: —
7 » » 1882		35: —
2 » » 1884		10; —
70 » » 1881 från Norge (m. afdr.)		189: —
53 » » 1882 » Danmark (m. afdr.)		135: 15.
Enligt redovisning från bokhandl. Samson & Wallin		43: 20.
» » » » Fritze		218: 40.
Försäljning af 1 häfte af tidskriften		1: 50.
Räntor, upplupna den 31 December		435: 98.
	Summa inkomster kronor	16,365: 62.

Utgifterna:

å Redaktionsconto		2,797: —
» Boktryckareconto		3,977: 13
» Distributionsconto		620: 83
» Diverseconto		808: —
	Summa utgifter kronor	8,202: 96.
Behållning till år 1884		8,162: 66
	Kronor	16,365: 62.

Af denna behållning äro insatta i Stockholms Handelsbank:

å depositionsräkning	kronor	5,500: —
» sparkasseräkning		1,072: 80.
» folioräkning		1,343: 48.
Kontant i kasran		246: 38.
	Kronor	8,162: 66.

Revisorerne få vitsorda den noggrannhet och omsorg, hvarmed räkenskaperna äro förda, äfvensom att de äro försedda med fullständiga verifikationer, och få vi derföre tillstyrka full decharge för styrelsens förvaltning.

Stockholm den 26 Januari 1884.

Elof Tegnér. *Bernh. Taube.*

Och beviljade med anledning af densamma Föreningens medlemmar styrelsen ansvarsfrihet.

Vid derefter företaget val till styrelse blefvo de förut varande medlemmarne återvalda, hvadan styrelsen fortfarande består af hrr C. Annerstedt (Upsala), R. M. Bowallius, F. F. Carlson, frih. L. De Geer, E. Hildebrand, C. G. Malmström, C. T. Odhner (Lund), C. Silfverstolpe, C. G. Styffe och C. F. Wærn. Till revisorer valdes hrr frih. B. Taube och E. Dahlgren och till deras suppleanter hrr L. B. Bagge och E. W. Montan.

Hr C. G. Styffe höll derefter ett föredrag om källorna till de yngre Sturarnes historia samt om förvaltningen och försvarsväsendet under Svante Sture.

4.

Bibliografi 1883.

(Upprättad af **Carl Silfverstolpe.** [1])

Tillägg till 1882.

399. **Eine Reise des Grafen Ludwig Friedrich von Nassau-Idstein im Jahre 1654** (äfven till Sverige). I »Annalen des Vereins für Nassauische Alterthumskunde und Geschichtsforschung» XXII.

400. **Négociations de monsieur le comte D'Avaux** ambassadeur extraordinaire à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698, publiées pour la première fois d'après le manuscrit, conservé à la bibliothèque de l'Arsenal à Paris, par *J. A. Wijnne* professeur d'histoire à l'Université d'Utrecht. Tome premier VII + 630 sid. + Errata. Tome deuxième 418 sid. Utrecht, Kemink.

1883.

401. **Historisk Tidskrift** utgifven af *Svenska Historiska Föreningen* genom *E. Hildebrand.* Tredje årgången, 1883. 480 + LXIV sid. (jemte Bibliografi för 1882 och genmäle af V. Thomsen.) Pr. för medlemmar 5 kr. för årgång, för köpare 2 kr. för häftet. Sthlm, Sv. Hist. Föreningen.

Innehåll:
G. M. Armfelt i Neapel år 1794. Af *Elof Tegnér.*
Mazepa och Karl XII. Af *N. Kostomarov.* Öfvers.
Sverige på kongressen i Wien 1814—1815. Af *E. Carlson.*
Johan Adolph Clodts anteckningar. Af *M. Weibull.*
Bidrag till historien om Sigismunds förhållande till det Habsburgska huset 1589—1604. Af *H. Hjärne.*
Bidrag till Varägerfrågan. Af *Nils Höjer.*
Wallenstein och hans förbindelser med svenskarne. Af *E. Hildebrand.*
Strödda Meddelanden och Aktstycken.
Öfversigter och granskningar.
Se nedan »Recensioner» 484.

402. **Historisk Tidsskrift** udgivet af Den *Norske Historiske Forening.* Anden Række. Fjerde Binds Andet—Tredie Hefte. Sid. 129—304. Krsta.

Med detta häfte följde: »Bidrag til Norges Historie i 1814.» Afhandlinger og Aktstykker. Af *Y. Nielsen.* I. 4.

[1]) Bidrag till denna bibliografi hafva benäget insändts från Finland af professor *G. Schybergson.*
Tillägg till bibliograferna mottagas med tacksamhet af redaktionen.

403. Historisk Tidsskrift, Femte Række, udgivet af *den danske historiske Forening* ved dens Bestyrelse, Redigeret af *C. F. Bricka,* Foreningens Sekretär. Fjerde Binds förste—andet Hefte. 528 sid. Kbhvn.

Inneh. bl. a.

Hertigen af Gottorps Indflydelse paa Fredsforhandlingerne i Nimwegen, Fontainebleau og Lund. Af *V. L. Nannestad.*

404. Meddelanden från Svenska Riks-Archivet utgifna af *Carl Gustaf Malmström.* VII. (Se Nr. 79, 192 och 323.) Sid. 1—102. Sthlm. Pr. 1 kr.

Innehåller bl. a. »Register öfver Rådslag i konung Carl IX:s tid 1602—1610» af E. W. Bergman.

405. Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv, indeholdende Bidrag til dansk Historie af utrykte Kilder. Slutningshefte (Syvende Bind.) XI + 79 sid. 4:o. Kbhvn, Luno.

Innehåller utom årsberättelse om arkivet och register *K. Christian V:s egenhændige Dagregister for 1693* (forts.)

406. Bidrag till varägerfrågan. Af *Nils Höjer.* Utg. sid. 323—354 af *Historisk Tidskrift 1883.*

407. Svenskt Diplomatarium från och med år 1401 utgifvet af riksarchivet genom *Carl Silfverstolpe.* Andra Delen, Tredje Häftet. Sid. 457—576. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 2,50.

408. Sverges Traktater med Främmande Magter jemte andra dit hörande handlingar utgifne af *O. S. Rydberg.* Andra Delen, II. 1362—1408. Sid. 321—760, jemte titel och förord och 2 facsimiler. Sthlm, Norstedt. Pr. 16 kr.

409. Hanserecesse. Dritte Abtheilung 1477—1530. Bearbeitet von *Dietrich Schaefer.* II. Leipzig, Duncker et Humblot. XVI + 687 sid.

Se nedan »Recensioner» 486.

410. Synpunkter for opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margretes Historie. Af *A. D. Jörgensen.* Utg. sid. 191—225 af *Letterstedtska Tidskriften 1883.*

I anledning af Reinhardts: »Valdemar Atterdag» och Erslevs »Dronning Margrete».

411. S. Birgittas porträtt, samt några nya upplysningar om hennes hospital i Rom. Utg. sid. 355—362 af *Historisk Tidskrift 1883.*

412. Sten Stures strid med konung Hans. Kritisk öfversigt af *E. G. Palmén.* Akademisk Afhandling. 132 sid. Hfors.

413. Der Staat des Deutschen Ordens in Preussen zur Zeit seiner Blüte. Von *C. Sattler.* Utg. sid. 229—260 af 49 Bandet af Sybels *Historische Zeitschrift.*

414. Konung Gustaf den Förstes Registratur. Utgifvet af Kongl. Riksarchivet genom *Victor Granlund.* VIII, 1532 och 1533, andra häftet, sid. 241—430 + 53 + titel; Pr. 4 kr.; IX, 1534, första häftet, 240 sid. Pr. 3,75. Sthm, Norstedt.

415. Sverige 1571. Försök till en administrativ-statistisk beskrifning öfver det egentliga Sverige, utan Finland och Estland. Af *Hans Forssell.* Andra häftet sid. 113—350. Sthlm. Norstedt. Pr. 4 kr.

I »Äldre Bidrag till Sveriges statistik».

416. Monumenta Historiæ Danicæ. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af Dansk Historie især i det 16 Aarhundrede. Udgivne med understöttelse af Carlsberg-Fondet af Dr. *Holger Rördam.* 2 Række. 1 Binds 2 Hefte. Sid. 193—384. (Se N:r 298 och 373.) Kbhvn, Gad. Pr. 2,50.

Jmfr nedan »Recensioner» 488.

417. Hertig Karls Furstendöme under åren 1568—1592. Akademisk Afhandling, af *Gustaf Oskar Fredrik Westling.* (Ups.) 96 sid. 4:o. Sundsvall.

Ingår i Sundsvalls högre Elementarläroverks program 1884.

418. **Bidrag till historien om Sigismunds förhållande till det Habsburgska huset 1589—1604.** Af *H. Hjärne.* Utg. sid. 241—278 af *Historisk Tidskrift 1883.*

419. **Fälttåget i Östergötland år 1598.** Historisk skildring af *L. G. Tidander.* 67 s. Norrköping, Wallberg.

420. **Register öfver rådslag i konung Carl IX:s tid 1602—1610.** Upprättadt af *E. W. Bergman.*
Utg. sid. 17—56 af »Meddelanden från Svenska Riksarkivet» VII.

421. **Riksdagen i Stockholm 1602.** Akademisk Afhandling af *Gustaf Oskar Berg.* 88 sid. jemte Innehållsförteckning. Sthlm Pr. 2 kr.

422. **Gustaf II Adolf,** en minnesbild. Tal, hållet i Lunds universitets nya aula den 6 november 1882 af *Martin Weibull.* Utg. sid. 34—55 af *Ny Svensk Tidskrift 1883.*

423 **Die Festung Pöl.** Von *F. Wigger.* I »Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für Meklenburgische Geschichte ...» 48 Jahrgang.
Berör bl. a. k. Gustaf II Adolfs resa till Berlin år 1620.

424. **Georg Rákóczy I im dreissigjährigen Kriege 1630—1640.** Von *Alexander Szilagyi.* 145 sid. Budapest.

425. **Heinrich Matthias Thurn als Zeuge im Process Wallenstein.** Ein Denkblatt zur dritten Säcularfeier Wallensteins. Herausgegeben von D:r *Herman Hallwich.* XXXIV + 35 sid. Leipzig. Pr. 2,40.

426. **Wallenstein och hans förbindelser med svenskarne.** Af *E. Hildebrand.* Utg. sid. 369—456 af *Historisk Tidskrift 1883.*

427. **Johan Adolph Clodts anteckningar.** Af *Martin Weibull.* Utg. sid. 203—224 och 279—322 af *Historisk Tidskrift 1883.*

428. **Bidrag till kännedom om Sveriges och Nederländernas diplomatiska förbindelser under Karl X Gustafs regering.** Akad. Afh. af *Ellen Fries.* 104 sid. Pr. 1,50.

429. **Hertigen af Gottorps Indflydelse paa Fredsforhandlingerne i Nimwegen Fontainebleau og Lund.** Af *V. L. Nannestad.* Utg. sid. 189—264 af *Dansk Historisk Tidsskrift.* Femte Række, IV.

430. **Nils Bielke och det svenska kavalleriet 1674—1679.** Akademisk Afhandling af *Per Sondén.* Innehållsförteckning, Förord + 205 sid. samt rättelser. Pr. 2 kr.

431. **Négociations de monsieur le comte D'Avaux** ambassadeur extraordinaire à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698, publiées pour la première fois d'après le manuscrit, conservé à la bibliothèque de l'Arsenal à Paris par *J. A. Wijnne.* Se N:r 400. Tome troisième (Première partie.) 436 sid. + Notes Supplém. Utrecht, Kemink.

432. **Bref från G. W. Leibnitz till J. G. Sparfvenfelt.** Utg. med anmärkningar af *H. Wieselgren.* I »Antiqvarisk Tidskrift för Sverige». Sjunde delen. 64 sid.
Se nedan »Recensioner» 493.

433. **Om Bohusläns införlifvande med Sverige.** Bidrag till Bohusläns historia under senare delen af sjuttonde århundradet. Akad. Afh. (Lund) af *Carl Ohlson Arcadius.* Sthlm. 119 sid.

434. **Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset.** Af *F. F. Carlson.* Del 1. Carl X Gustaf. Andra upplagan. Med porträtt och karta. 567 sid. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr.
Se nedan »Recensioner» 494.

435. **Försvarskriget i Lifland 1701 och 1702.** Historisk Afhandling af *Otto Sjögren.* 54 sid. Sthlm, Norstedt. Pr. 75 öre.

436. **Slaget vid Holowczyn den 4 Juli 1708.** (Med en karta). Af *J. Mankell.* Utg. sid. 587—615 af K. Krigs-Vetenskaps-Akademiens Tidskrift 1883.

437. **Mazepa och Karl XII.** Af *N. Kostomarov.* (Öfversättning från ryskan af *C. Silfverstolpe.*) Utg. sid. 25—66 och 143—202 af *Historisk Tidskrift 1883.*

438. **Karl XII:s krig i Norge 1716.** Af *Johan August Lagermark.* 96 sid. jemte käll-förteckning. Upsala.
Äfven införd i Upsala Universitets Årsskrift 1883.

439. **Berättelser ur svenska historien.** Till skolungdomens tjenst utgifna af *And. Fryxell.* Fyratiotredje delen. Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika. Andra upplagan. 212 sid. Sthlm, Hierta. Pr. 2,25.

440. **Friedrich der grosse im Jahrzehnt vor dem siebenjährigen Kriege.** Af *R. Koser.* I »Historisches Taschenbuch» herausgegeben von *W. Maurenbrecher.* Sechste Folge, Zweiter Jahrgang.
Angår äfven preussiska politiken mot Sverige 1749—1751.

441. **Konung Gustaf III:s bref till friherre G. M. Armfelt.** Af Kongl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia utgifna genom *Elof Tegnér.* VIII + 202 sid. jemte innehållsförteckning. Sthlm, Samfundet. Pr. 3,25.
Utgör N:r 3 af tolfte delen af nämnda samfunds handlingar.

442. **Gustaf Mauritz Armfelt.** Studier ur Armfelts efterlemnade papper samt andra handskrifna och tryckta källor. Af *Elof Tegnér.* I. Armfelt och Gustaf III. X + 470 sid. + rättelser, samt porträtt och karta. Stockholm, Beijer. Pr. 6 kr.

443. **Göran Magnus Sprengtporten.** Af *K. K. Tigerstedt.* XIV. (Se Nr. 58, 171 och 312). Utg. sid. 241—262 af *Finsk Tidskrift 1883.* Femtonde bandet.

444. **Anjalan-mies K. H. Klick Venäjällä.** (Anjalamannen K. H. Klick i Ryssland). Af *J. R. D.* I April- Juli- och Oktober-häftena af »Valvoja».
Förf. är *J. R. Danielson.*

445. **Rikskansleren Bezborodkos bref till furst Potemkin 1788** (rörande förhållandena till Sverige.) Utg. sid. 230—236 af *Historisk Tidskrift 1883.*

446. **G. M. Armfelt i Neapel år 1794.** Af *Elof Tegnér.* Utg. sid. 1—24 af *Historisk Tidskrift 1883.*

447. **General von Döbelns fälttåg i Jemtland 1809.** Med en karta. Af *Gustaf Björlin.* Utg. sid. 415—436 af K. Krigs-Vetenskaps-Akademiens Tidskrift 1883.

448. **A. F. Skjöldebrands depecher under resan till Tyskland med f. d. konungen Gustaf IV Adolf och dennes familj 1809—1810.** Utg. sid. 462—477 af *Historisk Tidskrift 1883.*

449. **Sverige på kongressen i Wien 1814—1815.** Af *Ernst Carlson.* Utg. sid. 67—136 af *Historisk Tidskrift 1883.*

450. **Statsrådet Johan Albert Ehrenströms efterlemnade historiska anteckningar** utgifna af *S. J. Boëthius.* docent vid Upsala Universitet. Senare Delen. (Jmfr Nr. 315). 692 + VIII sid. Upsala, Schultz. Pr. 6,50.

451. **Sverige och Norge d. v. s. Norge och Sverige 1814—1884.** Af *Gammal Svensk.* 76 sid. Sthlm, Seelig. Pr. 1 kr.

452. **Minnen ur Sveriges nyare Historia** samlade af *B. von Schinkel.* öfverste, f. d. adjutant hos konung Carl XIV Johan. Bihang, utgifvet af *S. J. Boëthius,* docent. III. (Slut.) (Jmfr. Nr. 176.) VIII + 412 sid. Upsala, Roos. Pr. 5 kr.

453. **Äldre Vestgötalagen öfversatt och förklarad.** Akademisk Afhandling af *J. Otman,* VII + 149 sid. Hfors.
Se nedan »Recensioner» 504.

454. **Om Svenska och Finska Rätten.** Akademisk Afhandling af *G. A. Fontell.* 82 sid. Hfors.

455. **De svenska ostindiska kompanierna.** Historisk-statistisk framställning af *Joh. Fr. Nyström.* Belönad med Göteborgs K. Vetenskaps och Vitterhets Samhälles guldmedalj. 161 sid.
Införd i XVIII häftet af nämnda samhälles »Handlingar».

456. **Kongl. Bibliotekets Handlingar, 5.** 11 sid. + sid. 285—430 jemte titel och förord. Sthlm. Pr. 2,50.
Innehåller årsberättelse samt fortsättning och slut å »Sverige till Fremmande Makter»; 1701—1874.

457. **Öfversigt af Finlands Statsarkivs uppkomst, tillväxt och närvarande organisation.** Af *R. Hausen.* 61 sid. Hfors. Pr. 1 m. 50 penni.

458. **Bidrag till Finlands historia** med understöd af statsmedel i tryck utgifna af *R. Hausen.* Första delen, andra häftet. Sid. 225—456, med förord och planscher. Hfors. Pr. 3 m. 75 penni.

459. **Consistorii academici vid Åbo universitet äldre protokoller,** utgifna af *finska historiska samfundet.* Första Häftet. 318 sid. Hfors.

460. **Svenskt Biografiskt Lexikon.** Ny följd. Nionde bandet. Andra häftet. (Se Nr. 65, 179 och 343). Sid. 269—500 jemte titel och innehåll. Sthlm, Beyer. Pr. 2,50.
Inneh. Sahlefelt-Silfverschiöld samt tillägg till bokstafven R.

461. **Lefnadsteckningar öfver Kongl. Svenska Vetenskaps-Akademiens efter år 1854 aflidna ledamöter.** II. Andra häftet. Sid. 195—431. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr.
Inneh. biografier öfver E. M. Fries, H. Reuterdahl, J. J. Nordström och G. W. Gumælius.

462. **Minne af erkebiskopen Erik Benzelius den yngre.** Af *H. L. Forssell.* Utg. sid. 113—476 af *Svenska Akademiens Handlingar.* Femtiondeåttonde Delen.
Se nedan »Recensioner» 502.

463. **Biografinen Nimikirja.** Elämäkertoja Suomen entisiltä ja nykyajoilta toimitanut *Suomen historiallinen Seura.* (Finskt biografiskt Lexikon, utgifvet på föranstaltande af Finska Historiska Föreningen.) Häft. 8—10. (Se Nr. 66). Sid. 561—793. Hfors, Edlund. Pr. tills. 12 m.
Omfatta: Ramsay-Östring.

464. **Ättartaflor** öfver den på Finlands Riddarhus introducerade adeln, utgifna af *Oskar Wasastjerna.* Supplementband. (Se Nr. 76 och 187.) 369 sid. Borgå.
Se nedan: »Recensioner» 507.

465. **Ur svenska Hofvets och Aristokratiens Lif.** Skildringar hemtade i arkiven på Säfstaholm, Eriksberg, Sjöholm, Brokind och Fiholm med flera enskilda och offentliga samlingar. Af *Arvid Ahnfelt.* Supplementband. (VII delen). (Se Nr. 75, 186, 346 och 392). 299 sid. jemte innehållsförteckning. Sthlm, Lamm. Pr. 5 kr.
Innehåller bl. a. register till de 7 delarne.
Jmfr. nedan »Recensioner» 505.

466. **Från Europas Hof, dess Furstehus och Aristokrati.** Skildringar hemtade ur nya specialverk samt svenska och utländska arkiv af *Arvid Ahnfelt.* Första bandet: Struensee och drottning Karoline Mathilde, ministern d'Albedyhlls minnen, tronföljarevalet i Örebro 1810 samt Strödda bidrag till Karl Johans historia. XII + 588 sid. Pr. 8 kr. Andra bandet: Kristian VIII:s memoarer från den norska regenttiden samt berättelser ur danska hoflifvet under Fredrik VI:s senare regeringsår. 240 sid. + Innehåll. Pr. 3 kr. Sthlm, Lamm.
Se nedan: »Recensioner» 506.

467. **Anteckningar rörande det svenska indelta infanteriets uppkomst och utveckling från äldsta tider.** Af *Alfred Fredenberg.* 233 sid. Sthlm. Militär-litteraturföreningen. (47 häftet.) Pr. 3,75.

468. **Sveriges statskunskap** i kort sammandrag af *C. G. Malmström.* Sjunde upplagan med författarens tillstånd öfversedd. 95 sid. Upsala, Schultz. Pr. 1 kr.

469. **Sveriges Statsförfattningsrätt.** Af *Christian Naumann.* Ny upplaga, öfversedd och tillökad. III, 3:e (sista) häftet. (Se N:r 85 och 195).

Sid. 359—472 + X sid. Sthlm, Norstedt. Pr. 1,75; IV, 1:a häftet. 140 sid. ibid. Pr. 1,75.

470. Unionen och konungens sanktionsrätt i norska grundlagsfrågor. Af *H. L. Rydin.* 160 sid. Ups., Almqvist, Pr. 2,50.

471. Samlingar till Göteborgs historia. Af *Vilhelm Berg.* Första häftet. 64 + 16 sid. Sthlm, Beijer. Pr. 1,50.

472. Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, På uppdrag af Södermanlands fornminnesförening utgifna af *H. Aminson.* Fjerde häftet. (Se N:r 207 och 334). 120 sid. Sthlm, Samson & Wallin. Pr. 2 kr.

473. Kuustö Slott. Historisk-arkeologisk beskrifning af *Reinhold Hausen.* Senare Häftet (Se N:r 205) Sid. 46—70. 4:o. Hfors. Pr. 5 m.

474. Öfversigt af de europeiska staternas politiska historia under de sista tjugu åren. Af *P. O. Bäckström.* 8:e (slut-) häftet. Sid. 561—751. (Se N:r 354). Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr.
Se nedan »Recensioner» 513.

475. Englands historia i adertonde århundradet. Af *William Edward Hartpoll Leckey.* Öfvers. af *O. W. Ålund.* (Se N:r 93, 213 och 356). Häft. 15—19, sid. 81—560. Sthlm, Fritze. Pr. 1 kr. häftet.

476. Om Kelterna, Frankrikes och Britanniens forna bebyggare. Af D:r *Rudolf Wickberg.* 78 sid. Sthlm, Samson & Wallin. Pr. 1,25.
Se nedan »Recensioner» 512

477. La royauté et le droit royal francs durant la première période de l'existence du royaume (486—614.) Par *Pontus E. Fahlbeck.* Traduit par *J. H. Kramer.* XV + 346 sid. Lund. Gleerup. Pr. 7,50.

478. Valda Skrifter af *Hans Järta.* Utgifna af *H. Forssell.* (Jmfr. N:r 349.) Första Delen sid. 161—390. Pr. 3 kr. Andra delen 647 sid. Pr. 8 kr. Sthlm, Norstedt.

479. Svensk Boktryckeri-Historia. 1483—1883. Med inledande allmän öfversigt af *G. E. Klemming* och *J. G. Nordin.* Förra Delen. Förord + sid. 1—240. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr.

480. Försök till Svenska Tidningspressens Historia. Af *Emil Key.* Första Delen 1634—1719. Med fotolitografiska afbildningar af några bland Sveriges äldsta tidningar. VIII + 200 sid. Sthlm, Bonnier. Pr. 2,50.
Se nedan »Recensioner» 503.

481. Förslag och åtgärder till Svenska Skriftspråkets reglerande 1691—1739 jämte en inledande öfversigt af svenska språkets ställning under den föregående tiden. Af *Hugo Hernlund.* VI + 118 sid. Sthlm.

482. Heraldiska Studier. Af *Hans Hildebrand.* 1. Det svenska riksvapnet. 96 sid. I »Antiqvarisk tidskrift för Sverige». Sjunde delen.
Se nedan »Recensioner« 515.

483. Suède. Bulletin historique. Af *E. Hildebrand.* Utgör sid. 148—166 i »Revue Historique» 1883 Janvier-Février.

Recensioner.[1])

484. Historisk Tidskrift utg. af *Svenska Historiska Föreningen* genom *E. Hildebrand.* (Se N:r 122, 218, 361 och 402). Recens. i *Finsk Tidskrift 1883,* Fjortonde bandet, sid. 57—61 af *M. G. Schybergson.*

[1]) Utom här särskildt upptagna recensioner finnas sådana, hvilka omfatta flera sammanförda arbeten, såsom: *Öfversigt af Finlands historiska literatur åren 1881—1882.* af *M. G. Schybergson,* (sid. I—XII af *Historisk Tidskrift 1883*), *Nyare Svensk Historisk Litteratur* af *H.* (ibid. XIII—XVI). *Romersk Historia* af *B.* (ibid. XXVIII—XXXII). *Urkunds- och textpublikationer* af *H.* (ibid. XXXIX—XLV), *Nyare Historisk Disputationslitteratur* af *E. Hildebrand* och *F. Westling* (ibid. XLVI—LIII). *Ur Finlands Medeltid* af *M. G. Schybergson* i *Finsk Tidskrift,* Femtonde bandet, sid. 46—51.

485. **Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse.** Af *Kr. Erslev.* (Se N:r 268.) Recens. i *Historisk Tidskrift 1883*, sid. XXXIII—XXXV af *Ehd.* och i *Dansk Historisk Tidskrift*, Femte Række IV, sid. 265—268 af *Yngvar Nielsen.*

486. **Hanserecesse.** Dritte Abtheilung 1477—1530. Bearbeitet von *Dietrich Schaefer.* (Se N:r 409). Recens. i Sybels *Historische Zeitschrift*, 50 Band, sid. 345—346 af Mkgf.

487. **Schwedische Geschichte im Zeitalter der Reformation.** Von D:r *Julius Weidling.* (Se N:r 137 och 372.) Recens. i *Literarisches Centralblatt 1883.* Sid. 1540 af *γ. ς.*

488. **Monumenta Historiæ Danicæ.** Historiske Kildeskrifter.... udgivne .... af D:r *Holger Rördam.* (Se N:r 298 och 373; jmfr. N:r 416). Recens. i *Literarisches Centralblatt* 1883, sid. 1143 af *γ. ς.*

489. **Gustaf II Adolfs deltagande i trettioåriga kriget.** (Af *Wilhelm Ridderstad.*) (Se N:r 282), och

490. **Gustaf II Adolf.** Några minnesblad af *Magnus Höjer* och *Gustaf Björlin.* (Se N:r 287.) Recens. i *Historisk Tidskrift 1883*, sid. XIX—XXI af *O. A.*, den senare skriften dessutom i *Finsk Tidskrift 1883*, Fjortonde bandet, sid. 148—149 af *M. G. Schybergson.*

491. **Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser 1621—1630.** Af *M. G. Schybergson.* (Se N:r 145, 224 och 374.) Recens. i *Literarisches Centralblatt 1883* sid. 1540 af *γ. ς.* och i *Revue Historique 1883*, Tome Vingttroisième sid. 171—172 af *E. Beauvois.*

492. **Danmarks ydre politiske historie 1629—1660.** Af *J. A. Fridericia.* (Se N:r 148 och 225). Recens. i *Literarisches Centralblatt 1883*, sid. 11—12.

493. **Bref från G. W. Leibnitz till J. G. Sparfvenfelt.** Utg. af *H. Wieselgren.* (Se N:r 432). Recens. i *Nordisk Revue 1883*, sid. 136—137 af *H—e.*

494. **Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset.** Af *F. F. Carlson.* Del. 1. Carl X Gustaf. (Se N:r 434). Recens. *Historisk Tidskrift 1883*, sid. XXXV—XXXVII af *C. A—dt.*

495. **Sveriges Historia under konungarne af Pfalziska Huset.** Af *F. F. Carlson.* Sjette Delen. Carl XII, 1. (Se N:r 159 och 377). Recens. i *Göttingische Gel. Anzeigen 1883*, Stück 1—2, sid. 1—40 af *C. Schirren.*

496. **Patkuls Ausgang.** Von *Jarochowski.* (Se N:r 303.) Recens. i *Historisk Tidskrift 1883*, sid. XXI—XXV af *Otto Sjögren.*

497. **Raimondo Montecuccoli.** La sua famiglia e i suoi tempi del Marchese.... *C. Campori.* Firenze 1876. Recens. i Sybels *Historische Zeitschrift.* 49 Band, sid. 174—176 af *H. v. Zwiedineck-Sudenhorst.*

498. **Den ældre Grev Bernstorffs ministerium** af *P. Vedel* och *Correspondance du comte Bernstorff 1751—1770.* (Se N:r 308 a, b). Recens. i *Letterstedtska Tidskriften 1883*, sid. 423—430 af *S. J. Boëthius* och i *Litterarisches Centralblatt 1883*, sid. 1366—1367.

499. **Sveriges krig i Tyskland åren 1805—1807** af *G. Björlin.* (Se N:r 316 och 383); recens. i *Ny Svensk Tidskrift 1883*, sid. 560 af *—l—n*, tillsammans med

500. **Finska kriget 1808 och 1809.** Af *G. Björlin.* (Se N:r 320 och 384), som särskildt recenserats i *Letterstedtska Tidskriften 1883*, sid. 67—70 af *G. L—g*, och

501. **Bidrag till K. Uplands regementes historia.** Af *O. Bergström.* (Se N:r 348 och 393), recens. i *K. Krigs-Vetenskaps-Akademiens Tidskrift 1883*, sid. 52—58.

502. **Minne af erkebiskopen Erik Benzelius den yngre.** Af *H. L. Forssell.* (Se N:r 462). Recens. i *Nordisk Revy 1883*, sid. 135—446 af *H—e.*

503. **Försök till Svenska Tidningspressens Historia.** Af *Emil Key.* (Se N:r 480). Recens. i *Nordisk Revy 1883*, sid. 135—136 af *H—e.*

504. **Äldre Västgötalagen öfversatt och förklarad.** Akad. Afh. af *J. Otman.* (Se N:r 453). Recens. i *Finsk Tidskrift 1883,* Femtonde bandet, sid. 372—373 af *A. O. Freudenthal* och i *Nordisk Revue 1883* sid. 17—18 af *Ad. N—n.*

505. **Ur svenska hofvets ock aristokratiens lif.** Skildringar, samlade af *Arvid Ahnfelt.* (Se N:r 346). Recens. i *Finsk Tidskrift 1883,* Fjortonde bandet, sid. 277—278 af *M. G. Schybergson.*

506. **Från Europas Hof, dess Furstehus och Aristokrati.** Skildringar af *Arvid Ahnfelt.* I, 1, 2. (Se N:r 466). Recens. i *Finsk Tidskrift 1883,* Femtonde bandet, sid. 380—381 af *W. Chydenius.*

507. **Ättartaflor** öfver den på Finlands Riddarhus introducerade adeln, utgifna af *Oskar Wasastjerna.* (Se N:r 76, 187 och 464). Recens. i *Finsk Tidskrift 1883,* Femtonde bandet, sid. 294—295 af *A. G. Fontell.*

508. **Bemærkninger om Varægerspörgsmålet.** Genmæle til Hr N. Höjer. Af *Vilh. Thomsen.* 19 sid. Bilaga till *Historisk Tidskrift 1883.*

509. **Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna** af *Vilhelm Thomsen.* (Se N:r 262 och 370). Recens. i *Letterstedtska Tidskriften 1883.* sid. 85—90 af *H—e,* i *Finsk Tidskrift 1883,* Fjortonde bandet, sid. 216—219 af *—h—n,* och tillsammans med

510. **Rysslands Historia i biografier öfver dess förnämsta personer,** af *N. Kostomarov.* Öfvers. af *C. Silfverstolpe.* (Se N:r 357). Recens. i *Ny Svensk Tidskrift 1883,* sid. 318—321 af *—l—n.*

511. **Acta Poloniæ historica.** Tomus IV. Stanislai Hosii Epistolarum Tomus I. Cracoviæ 1879. Recens. i *Historisk Tidskrift 1883,* sid. XXVI—XXVIII af *H—e.*

512. **Om Kelterna,** Frankrikes och Britanniens forna bebyggare. Af *Rudolf Wickberg.* (Se N:r 476). Recens. i »Historisk Tidskrift» 1883, sid. LVII—LVIII af *H. H—d.*

513. **Öfversigt af de Europeiska staternas politiska Historia under de sista tjugu åren.** Af *P. O. Bäckström.* (Se N:r 354 o. 474.) Recens. i *Finsk Tidskrift 1883,* Femtonde bandet, sid. 141—142 af *M. G. S.*

514. **Om Noraskog.** Af *Joh. Johansson.* (Se N:r 335). Recens. i *Letterstedtska Tidskriften 1883,* sid. 168—169 af ***.

515. **Heraldiska Studier.** Af *Hans Hildebrand.* 1. Det svenska riksvapnet. (Se N:r 482). Recens. i *Historisk Tidskrift 1883,* sid. LIII—LIV.

516. **Franska Revolutionens Qvinnor.** Af *A. Hedin.* (Se N:r 92). Recens. i *Revue Historique 1883,* Janvier—Février, sid. 199—200 af *E. Beauvois.*

Genmäle

till Dr. W. THOMSEN.

Dr Thomsen har i de »Bemærkninger til Varægerspörgsmålet», som stått att läsa i sista häftet af Hist. Tidskrift, vändt sig mot några af mig i »Bidrag till Varägerfrågan» föreslagna »rättelser och tillägg» rörande tolkningen af de skandinaviska namnen på stationerna vid vägen från Östersjön till Konstantinopel och derjämte ånyo upptagit till skärskådning förklaringen af ordet *varäg*. Då han härvid dels gjort några språkliga anmärkningar, som jag icke tror vara berättigade, dels stundom missförstått min mening, så beder jag att få anföra ännu några ord i saken.

Med de rättelser, jag i min afhandling trott mig meddela, menade jag tolkningen af *Aifor* och *Sambatas*, med tillägg syftade jag närmast på den upplysning, jag meddelat rörande ordet *sund* och dess sannolika förekomst på en svensk runsten i betydelsen Bosphoren. Att jag icke kallat min korta och något förflugna anmärkning rörande *Vellandi* — *Leanti* för en »rättelse», som Thomsen ironiskt kallar den, torde framgå deraf, att den ju gick ut på att styrka hans egen konjektur.

Aifor är enligt Thomsens upplysning den enda förekommande läsarten. Detta framgick visserligen icke af sista upplagan af hans bok, ty denna angifver ju icke i allmänhet alla läsarter, hvilket man kan öfvertyga sig om genom en flyktig blick på den ryska namnlistan. Att det sv. *aifar*, alltid bristande, till betydelsen står närmare det slaviska *nejęsyt'*, omättlig, än *eyforr*, alltid forsande, torde framgå, då man betänker huru ytterst nära begreppen hungrig och tom vid språkbildningen legat för medvetandet. Isl. *svangr*, sv. dial. *svång*, insvängd, betyder således hungrig och likaledes sv. *tom*. Skulle ock denna fors rymma lika mycket eller mera (?) vatten än de öfriga, så hindrar detta icke, att den kallades »alltid vattenbristande», då den i alla fall var den enda, som hade för litet vatten och derför hindrade skeppsfarten. Att nominativmärket *r* bevarats, är icke något hinder, då man dels har exempel derpå i personnamn och appell. (*Gunastr* och *kostër*), dels icke känner något annat på vokal utljudande skandinaviskt adjektiv i ryskan, med hvilket detta kunde jämföras. Mitt antagande, att äfven den maskulina formen möjligen kunnat hafva kort vokal såsom den neutrala, grundade sig på Rydqvists ord: »Icke utan sin brydsamhet är frågan, huruvida det gamla,

alltid predikativa *fat, afat, affat,* (bristande, hvad som fattas,) må anses som ett hithörande *(fár)* neutr. sg., eller som ett annat ord, hvaraf verbet *fatas*» (II: 417). Och straxt nedanföre efter antagandet, att dessa ord höra samman: »Den vokaliska olikheten mellan *fatas* och isl. *fátt* är densamma som mellan *fattig, nabo* och isl. *fátoekr, nábui*».

Sambatas — för Sandbakas kallar jag en temligen grof korrumpering af texten just på grund af *t* för *k* och anser, att en tolkning, som icke anlitar en dylik nödfallsutväg, bör föredragas, om den annars låter försvara sig. Någon tidigare sammanställning med *sam* och *båt* visste jag ej af; tvärtom har det förundrat mig, att en så naturlig och nära liggande tolkning icke fallit någon in. Jag öfversätter icke *τὸ ἐπονομαζόμενον Σαμβατάς* med »som *derför* fått namnet Sambatas», utan min mening är, att emedan sjelfva berättelsen förklarar ordet, så har förf. här utelemnat de vid forsarnes namn tillfogade orden: hvilket betyder - -, hvilket är - -, emedan - -. Mot den invändningen att icke Kijev skulle vara den egentliga samlingsplatsen skall jag blott citera Thomsens egen öfversättning af Konstantins ord: »De båtar, som gå från det yttre Ryssland till Konstantinopel, komma dels från Novgorod - -, dels från Smolensk och Ljubeč och Cernigov och från Vyšegrad. Dessa gå alla nedför Dnjepr och *förena sig vid borgen Kijev*, som också kallas Sambatas». Derefter berättas huru rhos här skaffa sig egna båtar och bryta upp i Juni, men att båtarne ännu en gång vid Vytičev »samla sig under loppet af två till tre dagar» för att gemensamt (af fruktan för pecenegerna) göra färden utför forsarne. Kijev var således visserligen den egentliga samlingsplatsen, Vytičev blott en väntplats för att hålla båtarne samman vid färden utför forsarne. För öfrigt kunde Kijev godt göra skäl för namnet flottstation i alla fall, och från skandinavernas synpunkt — namnet är ju deras — måste detta hafva varit något i hög grad karakteristiskt. Men det finnes ingen analogi till *sambátar?* Märk isl. *sambróðir*, fornsv. och nysv. *sambroder, samsyster, samsyskon*, isl. *samriddari*, medkrigare, *samþræll*, medtjenare (ej: fællestjener). *Samkonung* betyder icke på svenska unionskonung, »fælleskonge», utan en som är konung jämte en annan. Enligt Jonssons ordbok betyder ock isl. adj. *samskipa* såväl »i samma flotta» som »på samma skepp». *Sambátar* är således å ena sidan icke till sin bildning oriktigt och kan å andra sidan godt betyda båtar som följas åt. Men flottåsen, skeppsåsen är ett meningslöst ord? Då det icke är meningslöst att kalla en holme, vid hvilken skepp lägga till, för »Skeppsholmen» eller »Knarraholm», förstår jag icke, att det är mera meningslöst att kalla en ås under samma vilkor för Skeppsåsen. Obs. *Skipaby* (nu *Skeby*) socken vid Venern, *Skenäs (Skipanes?)* på Kolsnarens norra strand i Södermanland, *Skeppsås* by och socken vid Svartån i Östergötland, *Skipås* säteri vid Kattegat. Naturligtvis medgifver jag, att en dylik sammansättning *kan* hafva andra grunder, t. ex. att på stället i fråga huggits skeppstimmer. Södermalm i Stockholm hette fordom *Ase, Åsö, Åsön*. Om

man gifvit denna ö eller ås namnet Skeppsholmen i st. f. en annan i närheten, så hade detta med anslutning till öns gamla namn eller naturbeskaffenhet just blifvit *Skeppsåsen*.

Varing — »den der er trådt i *fidelitets* og *beskyttelsesforhold* til en anden». Användningen af det isl. várar tyckes mig lika litet berättiga en sådan öfversättning som Munchs och Gislasons öfversättning af »seldi várar» hos Olaf Hvitaskald med »stillede sikkerhed». *Várar* betyder ju på alla ställen i isl. ed, trohetslöfte, utan att deri ingår något »*beskyttelsesforhold*». Snorre Sturleson gifver ordet följande förklaring: »Vár, hon luþir á eiða manna ok einkamál, er veita sín á milli konur ok karlar: þvi heita þau mál *várar*». Várar betecknade således dels eder i allmänhet (eiða manna), dels särskildt de eder och löften (einkamál), som svuros af man till qvinna och af qvinna till man. Då nu båda svuro sådan ed, inträdde bägge i skyddsförhållande, utan att någondera blef beskyddad, eller innebär icke várar trohetslöfte rätt och slätt utan någon sådan skilnad i betydelsen? Öfriga ställen lemna exempel på båda af Snorre angifna bemärkelser. Det heter i Helgakviða Hjörv: »þau Helgi ok Sváfa veittusk *várar* ok unnusk furdumikit», och i Sigrdrífumál: »þat ræð ek þér it tiunda, at þú trúir aldrigi *várom* vargdropa», och på ett annat ställe: »þat ræð ek þér annat, at þu *eið* ne sverir, nema saðr sé: — — — armr er *vára* vargr» På bägge dessa ställen är ju várar alldeles synonymt med eiðr. Har det i det hela varit någon skilnad i betydelsen, tyckes den hafva bestått deri, att várar var en ed af mera heligt slag, som stälde tvenne personer i ett ännu innerligare förhållande till hvarandra än en vanlig ed. Då man nu vet, att Skule jarl år 1233 ånyo och uttryckligen erkände Håkon som sin suverän, och till och med Munch trots sin öfversättning tager för gifvet, att den säkerhet (festu), som Skule stälde, just bestod i »ed och gislan», är det mig obegripligt, hvarför icke várar på detta ställe kan få samma öfversättning som på alla andra, och »seldi várar» således betyda: afgaf trohetsed. Jag har för min del icke återgifvit prosans »seldi festu» efter versens ord, utan blott i förbigående omtalat, att detta är sagoskrifvarens uttryck för »seldi várar». I alla händelser tyckes det mig bättre att taga den äldre versen till utgångspunkt än att öfversätta versen efter prosan, så mycket mera som festa ju betyder förpligtelse jämte säkerhet. Skall man antaga, att prosans ord icke är en öfversättning af versens, hvilket är mycket möjligt, så innehåller versen den upplysningen, att Skule aflade trohetsed, och prosan, att han dels aflade ed, dels stälde säkerhet för edens hållande. För öfrigt skall jag icke inlåta mig på detta ords etymologiska förklaring, hvilket jag ock kan så mycket hällre förbigå, som jag sett af en notis i Nordisk Revy, att vi med första kunna vänta en afhandling öfver detta ämne af den lärde Kunik.

Blott några ord vill jag tillägga rörande förhållandet mellan rus och varjag, sådant jag fattar det, hvilket Thomsen alldeles missförstått. Jag är enig med honom deri, att rus ursprungligen var

skandinavernas namn i hela Österlandet, men jag menar i motsats till honom, att ordet varjag — småningom och i samma mon som namnet rus öfvergick till att beteckna inbyggarne i ett rike — aflöste detta namn och nu brukades i samma omfattning, så att det betecknade skandinav utan afseende på boningsplatsen eller närmare bestämdt alla män af skandinavisk tunga. Denna min användning af orden, som eger ett godt stöd såväl i ryska krönikan som i synnerhet i grekernas skrifter, upphäfver också Thomsens anmärkning mot det bruk, jag gjort af Konstantins ord, »med alla rhos», och hans tal om de två kategorierna i furstens följe, som enligt min bevisning skulle ligga till grund för bruket af varäg bland slaverne som särskildt folknamn. Derför att rus (skandinaverne) voro en herskande krigarekast, furstens liþsmæn, och i denna egenskap kallade sig sjelfva och hvarandra och af det stambeslägtade furstehusets medlemmar kallades varingar, blef detta deras nya slaviska namn. (Jag erkänner, att mitt föga lyckade uttryck »sina ryska höfdingar och stamförvandter» kunnat gifva anledning till en sådan missuppfattning). Det tyckes mig, som man i det hela gjort alldeles för mycken affär af de gamla riksgrundläggande rus till skilnad från de senare invandrade, ty deras ställning under ständiga strider mot underkufvade folkstammar, mot greker och peceneger var sådan, att omsättningen måste hafva gått synnerligen raskt, och att den svenska stammen endast kunnat hålla sig uppe genom en oupphörlig skandinavisk invandring. Englands exempel är härvid synnerligen upplysande och lemnar äfven ledning till ett rätt förstående af namnets uppkomst. Äfven i vestern voro nordboarnes första namn ett yrkesnamn: de kallades sjömän, båtkarlar *(lidmen, æscmen)* och något senare finna vi dem nämda med yrkesnamn ur deras eget språk: *liðmen* (af nord. *liðsmaþr*, krigare) och *scægðmen* (af *skeiðmaðr*, skeppsman, se Steenstrup, Normannerne II: 17, III: 232 o. 413, IV: 155 o. f., 163 o. f.). Att ett folk kan och plägar nämna sig sjelft efter sin hufvudsakliga sysselsättning medgifver äfven Thomsen. Det tyckes mig gifvet, att ett bland främmande användt yrkesnamn kan lika lätt bland dessa öfvergå till folknamn, ehuru jag — med undantag af ofvan anförda, som dock aldrig stelnade till egentliga folknamn — icke kan för tillfället anföra något annat exakt exempel än Thomsens egen förklaring af namnet ruotsi, hvilket exempel jag vidhåller, ty Thomsens inlaga mot denna användning af hans tolkning beror på förbiseende af hvad han sjelf skrifvit. Han säger (sid. 85): »Man kan föreställa sig, att de svenskar, som bodde vid sjön och seglade öfver till andra stranden af Östersjön, tidigt kallat sig sjelfva — *icke såsom folk* utan efter sin sysselsättning och sitt lefnadssätt — *roþsmæn, roþskarlar* eller något dylikt, d. v. s. roddare, skeppare. I sjelfva Sverige blef detta ord liksom det abstrakta *roþer* småningom ett nomen proprium. Så mycket mindre kan det förundra oss, att finnarne uppfattade detta namn såsom namn på folket och upptogo det i denna betydelse under formen *Ruotsi.*» Att åter skandinavernes hufvudyrke i Ryssland var krigstjenst, bestrider väl Thomsen, men detta fram-

går icke blott af grekers och slavers berättelser, utan ligger ock i sakens natur. Det kunde icke vara annorlunda. Som bevis för att att varägerna »for Slavernes bevidsthed ikke have stået særlig som krigere», kan man ingalunda anföra betydelsen »mercator peregrinus» hos varjag i ryska dialekter, ty denna betydelse förskrifver sig naturligtvis från den tid, då visbyboarne voro så godt som de enda svenskar, med hvilka ryssarne kommo i beröring (Se de många traktaterna mellan gotländingarne och ryssarne alt från slutet af 12:e århundradet hos *Rydberg*, Sveriges traktater, och särskildt användningen af ordet varäg, I: sid. 107). Det är således här samma psykologiska process, men i omvänd ordning. »Främmande edsvuren krigare» blef folknamn i 10:e seklet, ty det var i Ryssland *på den tiden* folkets yrke, folknamnet öfvergick senare i 13:e seklet till betydelsen »köpman», ty det var *på den tiden* i Ryssland folkets yrke. I detta senare hänseende kan man jämföra fserb. folknamnet *vlah'* (lånadt från fht. *walah*, valack), som äfven betyder herde, hvilken betydelse ordet enligt Miklosich eger äfven hos mährer och slovaker.

Angående mitt förut använda exempel *taro*, hvilket ord enligt Thomsen icke har med köpenskap att skaffa, vill jag anmärka, att Lindahls och Öhrlings lexicon lapponicum (som jag dessutom verkligen begagnat) icke kunnat hjelpa mig, hvilket torde framgå af följande Kuniks ord om samma sak: - - - »wie man schon aus dem im Jahre 1780 in Stockholm von Lindahl und Oehrling herausgebenen Lexicon lapponicum ersehen kann. S. 686 steht: Svensk, *taro, tarolats*, d. h. die Lappen nennen einen Schweden nicht Schweden oder Rôdsen, sondern *Kaufmann* (von tarrohet, taret, verkaufen) . . . .». För öfrigt skrifver den störste kännare i Sverige af lapparne ännu 1873: »Svensk heter på lapska bland annat taro (af *tarot* = bedraga) och tyvärr torde namnet vara väl förtjent *till följe af det gamla sättet att drifva handel med Lapparne*» (Düben, Lappland och Lapparne, sid. 184). Thomsens försäkran, att intetdera af dessa ord har något att skaffa med namnet *taro*, kunde naturligtvis icke lända mig till efterrättelse, då den hvarken blifvit af honom förut uttalad, icke häller mig veterligen denna härledning någonsin förut blifvit af någon språkman bestridd. För öfrigt förstår jag ej rätt detta kategoriska afgörande, då det är beledsagadt af ett erkännande, att Dr. Thomsen ej vet, hvaraf ordet Taro kommer, icke ens om det är svenskt eller lapskt.

Jag kan icke underlåta att inlägga min protest mot den användning, Thomsen gör af mina ord rörande Geijers tolkning af namnet *svear*. Jag hade skrifvit: »*vore* denna härledning riktig, *skulle* svensk och varing betyda ett och detsamma», och min afsigt med dessa citat — Grimms tolkning: svedjare och Geijers: följesmän — var ju endast att visa, huru ytterst nära folknamn och yrkesnamn psykologiskt legat, då de skarpsinnigaste språkforskare och historiker tagit sin tillflykt till denna tankegång för att förklara vårt eget namn. Ett sådant anförande må i språkhistoriskt hänseende vara föga eller intet bevisande, men att jag derigenom skulle hafva kom-

mit »Geijers minne» för när och ritat »en streg over hele sprogvidenskabens uhyre udvikling i de sidste 50 år», går vida öfver min horisont.

Jag vill slutligen begagna tillfället att till de rättelser, Thomsen meddelat och hvarför jag är honom tack skyldig, sjelf lägga ännu en. Sid. 354 räknar jag L. 1131 till Ingvars stenar, emedan der talas om en krigare, som följt en annan vid namn Göte, och en sten ej synnerligt långt ifrån omtalar en Göte såsom fallen »i Ingvars hilfing». Jag fattade nämligen hilfing såsom en hjelptrupp från Östergötland under Götes höfdingaskap. Säkerligen bör dock hilfing fattas som namnet på Ingvars hela här, hvilken kallades så, emedan den sändes till Jaroslavs hjelp.

Stockholm d. 3 Febr. 1884. *Nils Höjer.*

This Book is Due

P. U. L. Form 2

